ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE

17

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

Redakční rada

vedoucí redaktor:

prof. DrSc. Václav Vaněček, člen korespondent ČSAV, nositel Řádu práce

výkonný redaktor:

doc. dr. Karel Malý, CSc.

členové:

doc. dr. Leonard Bianchi, CSc.

dr. Jaroslav Houser, CSc.

dr. Jiří Kejř, CSc.

doc. dr. Jaromír Kincl, CSc.

prof. dr. Bohumil Kučera

doc. dr. Dragutin Pelikán

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE

17

Knihovna PF UK
3125754326

Academia | nakladatelství
Československé akademie věd

Praha 1973

Knihovna právnické fakulty
University Karlovy

Zn.: 7812/17/B

Inv. č.: 4326/75

© Academia, nakladatelství Československé akademie věd 1973

26.8.75 Academia 186.2154

PERZEKUCE KOMUNISTŮ V PARLAMENTĚ A OSTATNÍCH ZASTUPITELSKÝCH SBORECH PŘEDMNICHOVSKÉHO ČESKOSLOVENSKA

Karel Vaš

Vládnoucí buržoazie a její vláda po celou dobu existence předmnichovské republiky se snažily přímými i nepřímými, mimosoudními i soudními represivními a perzekučními opatřeními tlumit a potlačovat, podle okolností, situací a potřeb i likvidovat revoluční dělnické a komunistické hnutí. Přes veškerou snahu a pokusy se žádné vládě v předmnichovském Československu pro odpor mas nepodařilo ani levici sociální demokracie, ani Komunistickou stranu Československa postavit mimo zákon, zahnat do ilegality a rozbít, ale pouze a jedině tlumit a oslabovat jejich činnost soustavně vykonávanou represí a perzekucí.

Zvláštní a účinnou formou omezování činnosti KSČ, jejího zatlačování jako politické síly do pozadí, umlčování jejího hlasu a zatajování její politiky, jakož i jejího izolování od nejširších mas, byla mimosoudní a soudní perzekuce jejich představitelů, které si dělnictvo a pracující zvolili jako svoje mluvčí a zástupce do zastupitelských orgánů, do Národního shromáždění a samosprávných sborů. Především šlo o komunistické poslance a senátory v parlamentě. Pak šlo o členy okresních, zemských, městských a obecních zastupitelstev.

Tato represivní a perzekuční činnost namířená a soustavně prováděná proti voleným komunistickým zástupcům dělnické třídy a pracujících, jejichž politické, hospodářské, sociální a kulturní zájmy měli prosazovat na půdě zastupitelských sborů, výrazně dokumentuje skutečný třídní, buržoazní charakter a omezenost předmnichovské demokratické republiky a jejího politického státního systému.

DISKRIMINACE A PERZEKUCE KOMUNISTŮ JIŽ PŘI VOLBÁCH

Krajně nepřátelský a přímo perzekuční postoj státního aparátu vůči KSČ se projevil velmi výrazně při volbách. Přestože vládnoucí buržoazie měla již předem zajištěnou většinu a vůbec moc v zastupitelských sborech, snažila se pomocí svého státního aparátu dosáhnout toho, aby KSČ měla v zastupitelských sborech co možná nejméně zástupců. Za tím účelem se uchýlila k perzekučním opatřením. Především tisíce a tisíce přísluš-

níků dělnické třídy byly zcela systematicky zbavovány volebního práva soudním rozsudkem pod záminkou, že se trestných činů dopustily z pohnutek "nízkých a nečestných", ačkoliv se jednalo o aktivní účast na třídních bojích zejména v oblasti politické a hospodářské. Z těchto rozsudků je zcela zřejmé, že v každém případě, kdy se dělník, pracující rolník, komunista při masových akcích (stávkách, demonstracích atd.) bránil násilí a teroru policie nebo četnictva a byl za to odspuzen pro "násilí proti vrchnostenské osobě", byla přitom vyslovena ztráta práva volebního, ježto buržoazní zákonnost považovala takovéto jednání za čin z pohnutky "nízké a nečestné". Stejně tak byl zbaven volebního práva řečník na shromážděních a schůzích KSČ, který byl za nějaký "závadný" výrok odsouzen podle zákona na ochranu republiky pro výzvu k trestným činům (§ 15 zák. na ochr. rep.). A jak dokazují mnoho rozsudky, šlo o výzvu k třídnímu boji v oblasti politické nebo hospodářské. Buržoazní zákonnost v hlásání politiky strany spatřovala v mnohých případech trestné činy z pohnutek "nízkých a nečestných".

Represí a soudní perzekucí funkcionářského kádru KSČ sledovala vládnoucí buržoazie a její státní aparát vyřadit co nejvíce aktivních pracovníků, organizátorů,zástupců dělnické třídy a KSČ z politické činnosti, z třídního boje. Soudní perzekucí poslanců KSČ v parlamentě a členů zastupitelských sborů za KSČ v obcích, městech, okresech a zemích se snažila buržoazie vyřadit komunistické zástupce z těchto zastupitelských sborů a takto umlčet hlas KSČ.

Stejných metod pak používal státní aparát při příležitosti voleb. Tak např. před volbami v roce 1925 se snažil státní aparát organizačně ochromit KSČ a znemožnit řízení předvolební kampaně KSČ tím, že nařídil významným funkcionářům KSČ nástup trestů, k nimž byli předtím soudně odsouzeni. Před volbami musel takto nastoupit trest 15 měsíčního žaláře ústřední tajemník KSČ A.Zápotocký, který byl dříve odsouzen za protiválečný výrok pronesený na schůzi v Brně. Po zatčení Zápotockého se ujal řízení voleb Jílek. Ovšem i Jílek byl hned nato zatčen. Na místo Jílka nastoupil Houser. Po krátkém čase však i Houser byl zatčen. Touto metodou chtěla vládnoucí buržoazie dezorganizovat řízení voleb v ústředním aparátě KSČ.[1]

Před volbami do obecních zastupitelstev v roce 1931 osnoval státní aparát intriky a podnikal perzekuční opatření proti KSČ. Např. zemský úřad v Bratislavě uložil přísně důvěrným příkazem všem okresním úřadům, aby předložily seznam kandidátů KSČ ze všech obcí, kde jsou vypsány volby s tím, že musí o každém kandidátovi KSČ připojit zprávu zejména s ohledem na "politickou spolehlivost".[2] Zemský úřad touto cestou se

---

[1] Rudé právo, 7.10.1925; Těsnopisecká zpráva o 368.schůzi posl.sněm.NS RČS, I. vol.obd., 11.zas. Projev posl.Šmerala.

[2] Dokumenty o živote pracujúcich Nitranského kraja. Nitra 1954, dokument č.16.

snažil kandidáty KSČ "přísně důvěrným" způsobem zdiskreditovat a znemožnit jejich zvolení tím, že podle potřeby pak proti nim zakročil administrativním opatřením nebo prostřednictvím soudu. Úřady politické správy takto porušovaly zejména ústavu,[3] neboť omezovaly právo politické strany, tedy v daném případě KSČ, svobodně a podle vlastního uvážení a hledisek kandidovat při volbách svoje příslušníky.

Velmi účinným prostředkem pro znemožnění volební agitace a propagandy KSČ, bylo všeliké omezování shromažďovacího práva a svobody projevu mínění. Zcela typický byl postoj státního aparátu v tomto směru v roce 1924 na Zakarpatské Ukrajině, kde se tehdy konaly první volby do parlamentu. V předvolebním období byly volební schůze KSČ zakazovány anebo schůze rozpouštěny a účastníci rozehnáni policií nebo četnictvem. Např. v Chustu se konala předvolební schůze KSČ v sále místního biografu. Policejní komisař však schůzi hned na začátku rozpustil s odůvodněním, že komunistickému řečníku "není dovoleno vládu kritizovat", při čemž pak sál byl policejní hotovostí násilně vyklizen a lidé rozehnáni.[4] V roce 1935 v době před volbami do parlamentu se snažil státní aparát různými metodami znemožňovat předvolební shromažďování KSČ, neboť mu šlo o to, aby se široké vrstvy nedozvěděly nic o volebním programu KSČ, resp. aby ho poznaly jenom z protikomunistických předvolebních projevů, buržoazních a reformistických politiků. Proto také okresní úřad v Trnavě v dubnu a květnu 1935 zakazoval v celé řadě obcí konat KSČ předvolební schůze s odůvodněním, že "by mohlo dojít k porušení veřejného klidu a pořádku".[5] Ze strany státního aparátu ovšem docházelo někdy i k vyloženě teroristickým a násilným činům. Např. při obecních volbách v roce 1932 v Parkáni (nyní Štúrovo) byl dne 26.2.1932 policistou zastřelen nezaměstnaný J.Kováč, člen KSČ při vylepování volebních plakátů KSČ, ačkoliv šlo o úředně povolené volební plakáty. Policista tuto zákeřnou vraždu spáchal ze záště proti komunistům.[6]

---

[3] § 14 ústavy.

[4] Tisky k těsnopiseckým zprávám o schůzích posl.sněm.NS RČS, I.vol.obd., 9.zas. Interpelace posl.Skaláka a soudr., č.4525/I ze dne 5.3.1924.

[5] OA Trnava, fond OÚ Trnava, č.12561/35 - J a b l o n i c k ý J., Robotnické hnutie na Trnavsku za kapitalistickej ČSR, Bratislava 1961, str.126. Označení dokumentů jednotlivých archivních fondů odpovídá stavu jejich uspořádání v době, kdy autor studie prováděl badatelský výzkum.

[6] Rudé právo, 1.3.1932; Tisky k těsnopiseckým zprávám o schůzích posl.sněm. NS RČS, III.vol.obd., 6.zas. Interpelace posl.Štětky a soudr., č.1698/II ze dne 2.3. 1932, min.vnitra a sprav.; Tisky k těsnopiseckým zprávám o schůzích posl.sněm. NS RČS, III.vol.obd., 7.zas. Interpelace posl.Kubače a soudr., č.2153/III ze dne 26.1. 1933 min.vnitra a sprav.

PERZEKUCE KOMUNISTICKÝCH POSLANCŮ
A SENÁTORŮ NÁRODNÍHO SHROMÁŽDĚNÍ

Dělnickou třídou a pracujícím lidem zvolení zástupci v parlamentě, kterým podle ústavy příslušelo právo zde zastupovat zájmy svých voličů, byli vládnoucí buržoazií všemožně umlčováni, šikanováni, mimosoudně i soudně perzekvováni a bylo jim systematicky více či méně bráněno, aby mohli řádně a plně vykonávat mandát, který jim byl svěřen. Perzekucí komunistických poslanců a senátorů a jejich věznením sledovala vládnoucí buržoazie současně i jiný cíl, vyřadit je na kratší nebo delší dobu z politické činnosti vůbec, neboť jejich činnost na půdě parlamentu přece nebyla nikdy jejich hlavním úsekem politické práce.Hlavním a nejdůležitějším úsekem jejich stranické a politické práce přece byla činnost v terénu, mezi pracujícími, v aktivní řídící a organizátorské práci v každodenním třídním boji dělnictva a pracujících. Buržoazie tedy sledovala touto perzekucí především zbavovat pracující masy jejich skutečně jediných pravých vůdců a organizátorů v jejich třídním boji.

Tento postup vládnoucí buržoazie a jejího státního aparátu vůči poslancům a senátorům, skutečným zástupcům dělnické třídy a pracujících, komunistického a revolučního dělnického hnutí, se vcelku datuje od roku 1920. Do té doby poslanci levice soc.dem.strany až na některé výjimky měli možnost v mezích buržoazně demokratické zákonnosti plnit to poslání, kterým je lid pověřil a mohli podle svých možností vykonávat mandát poměrně svobodně a bez nějakých větších omezení. O nějaké perzekuci a porušování jejich práv jako zástupců lidu, nelze mluvit.

Rokem 1920 však nastal obrat a v dalším vývoji nastává postupné omezování jejich práv. Vládnoucí buržoazie zákonnými i nezákonnými prostředky se snaží je umlčovat a bránit jim v činnosti.

Postavení poslanců a senátorů vůbec v buržoazním Československu bylo vymezeno hlavně ústavou z roku 1920.[7] Jako všechna občanská práva a politické svobody zaručené touto ústavou, také práva poslanců a senátorů byla stanovena v ústavě pružnou formulací tak, aby bylo lze jednotlivá ustanovení v tomto směru podle potřeby vykládat a použít. Týká se to zejména tzv. imunity, tj. nedotknutelnosti poslanců a senátorů v souvislosti s jejich činností. V tomto směru ustanovení ústavy[8] bylo tak nejasně a pružně formulované, že umožnilo vládnoucí buržoazii při její potřebě umlčet a odstranit komunistické poslance a senátory podle konkrétní situace. Díky této nejasné a pružné formulaci bylo možno sys-

---

[7] §§ 19 - 27 ústavy z roku 1920.

[8] § 23 ústavy z roku 1920.

tematicky státnímu aparátu mimosoudně i soudně perzekvovat komunistické zástupce dělnictva a pracujících v parlamentě a přitom zcela vědomě porušovat jim náležející imunitu. Vládnoucí buržoazie postupem času odbourala a prakticky zrušila právo imunity náležející komunistickým poslancům a senátorům, nejen v souvislosti s jejich činností mimo parlament,ale dokonce i na půdě parlamentu. Systematickým porušováním ústavy buržoazií a jejím státním aparátem se stalo rovněž iluzorním ustanovení,* které stanovilo, že k jakémukoliv trestnímu stíhání poslance nebo senátora je třeba souhlasu poslanecké sněmovny nebo senátu, resp.jejich imunitních výborů.

Na níže uvedených konkrétních případech se názorně přesvědčíme, o formách a metodách této perzekuce komunistických poslanců a senátorů. Přesvědčíme se, že vládnoucí buržoazie v Československu si vysloužila plným právem v řadách buržoazně demokratických států v Evropě primát ve stíhání poslanců a senátorů komunistického a revolučního dělnického hnutí a v nejhrubších formách porušení jejich imunity.

Policie a četnictvo se chovalo ke komunistickým poslancům a senátorům nejenom způsobem nezákonným, porušujícím jejich imunitu, způsobem urážlivým a násilným, ale systematicky způsobem vyloženě perzekučním, velmi často mnohem hůře než vůči jiným funkcionářům komunistického a revolučního dělnického hnutí. Policisté a četníci v jejich osobách perzekvovali ne jednotlivce komunisty, ale vůdce dělnictva a pracujících. Nemůžeme pochopitelně ani přibližně číselně bilancovat tuto perzekuci komunistických poslanců a senátorů ze strany četnictva a policie. Můžeme však názorně ukázat formu a metody této perzekuce, jakož i její intenzitu na základě konkrétních případů, které nutno ovšem považovat za typické.

Především šlo o stálé sledování poslanců a senátorů KSČ, zejména ve městech. Na venkově takové sledování bylo obtížnější a nápadnější. Sledování ve městech prováděli policejní agenti, kteří "nenápadně" sledovali každý krok poslanců a senátorů KSČ. Agenti zjišťovali jejich styky, registrovali jejich setkání a jednání s pracujícími. Tím vlastně rafinovaně zjišťovali osoby, které mají styky s komunistickými poslanci a senátory. Tyto osoby totiž pak se staly pro ně podezřelými. Takovéto sledování někdy také bylo prováděno zcela zjevně proto, aby policisté touto cestou odrazovali lidi od "nebezpečných styků" s komunistickými poslanci a senátory. Např. za poslancem Juranem chodili stále policejní agenti. Často mu byli v patách najednou i čtyři agenti. Když si na tuto okolnost stěžoval na policejním ředitelství v Brně, bylo mu velmi zdvo-

---

* § 24 ústavy z roku 1920.

řile vysvětleno,že ho policie tímto způsobem "chrání" a policejní agenti svou stálou přítomností mu jen poskytují "ochranu". Když si pak posl. Juran stěžoval na presidiu poslanecké sněmovny, dostalo se mu odpovědi,. že se tak děje proto, že on sám to zaviňuje, neboť "hrozí nebezpečí", že tam, kam přijde "vystoupí a bude mluvit s dělnictvem".[10] Senátor Kindl byl stejným způsobem stále sledován policejními agenty, kteří zjišťovali jeho styky s lidmi.[11]

Policejní a četnické orgány často porušovaly imunitu poslanců a senátorů, kteří zastupovali dělnickou třídu a pracující lid v parlamentě, a to po celou dobu trvání buržoazního Československa. Ovšem v tomto směru byla poněkud lepší situace v českých zemích, podstatně horší byla situace na Slovensku a Zakarpatské Ukrajině.

Začátkem roku 1919 vojenská policie porušila imunitu poslance sociálně demokratické strany Brodeckého tím, že provedla nezákonně prohlídku v jeho bytě.[12] Byl to vůbec první případ porušení poslanecké imunity v buržoazním Československu.

Četnictvo na Zakarpatské Ukrajině ve dvacátých letech prakticky neuznávalo v poměru ke komunistickým poslancům a senátorům ani ústavu. Dne 24.1.1925 četníci bez písemného příkazu a bez předchozího souhlasu národního shromáždění vykonali prohlídku v bytě komunistického senátora Bodnara. V bytě byla přítomna jen jeho manželka. Četníci v bytě zabavili množství knih a jiných tiskovin, přestože šlo o legální literaturu. O prohlídce a zabavení nesepsali protokol, ani nevydali potvrzení o odebrání knih. Senátor Bodnar podal předsedovi senátu ve věci dotaz a žádal o vysvětlení. Dostalo se mu odpovědi v tom směru, že ministerstvo vnitra "vyslovuje politování" k tomuto případu porušení imunity, ale že se tak stalo "pouze hrubým nedopatřením", nikoliv úmyslně.[13]

Častější však byly případy násilí proti poslancům a senátorům KSČ ze strany policie a četnictva při masových akcích dělnictva a pracujících. Např. v říjnu 1928 v Klatovech na táboru lidu uspořádaného KSČ vystupoval jako řečník poslanec Dědič. Tábor lidu však byl rozpuštěn četnictvem a rozehnán. O tom, jak bylo přitom proti poslanci Dědičovi postupováno, vypovídal protokolárně četnický strážmistr Koc takto: "Na rozkaz Štulce (politického komisaře v Klatovech), abychom konali povinnost, uchopil strážmistr Fressel řečníka za nohu, já jej strčil zepředu

---

[10] J u r a n J., Za socialistickou republiku. Brno 1955, str.29 - projev posl. Jurana v posl.sněm.NS dne 29.1.1931.

[11] Bojovali - zvítězili. Vzpomínky komunistů Jihočeského kraje. Č.Budějovice 1961, str. 85-91.

[12] Právo lidu, 12.3.1919.

[13] Rudé právo, 2.5.1925, 4.3.1925.

a srazili jsme jej s tribuny". Přitom je příznačné, že poslanec Dědič, který takto byl četníky inzultován a ztýrán, byl ještě k tomu odsouzen k trestu 6 měsíčního žaláře a ke ztrátě volebního práva za "veřejné násilí, urážku stráže", tj. že se bránil násilí četníků.[14]

Dne 29.5.1928 v Bratislavě při surovém zákroku policie proti stávkujícím, ztýrali policisté poslance Majora a senátora Fialu. Major byl udeřen policistou obuškem do hlavy, ztratil vědomí a zhroutil se, předtím se ovšem policistovi legitimoval, bylo mu však tímto s posměchem odpovězeno, že mu na jeho legitimaci kašle. Policisté ho zvedli, přivedli k vědomí a pak ho pustili. Senátora Fialu bili čtyři policisté přesto, že se jim rovněž legitimoval. Když ho už dost ztýrali, propustili ho. Na Fialu podala policie trestní oznámení a státní zastupitelství požádalo Národní shromáždění o souhlas k trestnímu řízení pro násilí proti orgánu vrchnosti,[15] které spáchal tím, že "překážel policistovi ve výkonu povolání". Svědkem pak byl policista, který ho ztýral. Senát projevil souhlas s poukazem na to, že "toto jednání s činností Fialy jako senátora nijak nesouvisí".[16] Senátor Fiala nejen, že byl surově čtyřmi policisty ztýrán, ale ještě proti němu jako "násilníkovi" zavedli trestní řízení.

Dne 1.8.1930 v Brně, v Cejlu byl posl. Barša během projevu na táboru lidu uspořádaného KSČ policisty hrubě stržen z řečnické tribuny a násilím vsazen do policejního auta a odvezen na policii, kde byl zbit.[17]

Dne 1. 5. 1930 v Bratislavě při rozpuštění a násilném rozehnání schůze KSČ policisté se vrhli na posl. Majora, shodili ho z podia a tělesně ho ztýrali, při čemž velitel policejního přepadového oddílu povzbuzoval surově řádící policisty slovy: "Poslanec—neposlanec, třeba mu dát pár facek".[18]

Dne 5.1.1932 na projevu KSČ v Ústí n.L., který proběhl klidně, po závěrečném projevu zvolal poslanec Stern: "Es lebe die rote Tschechoslovakei" (Ať žije rudé Československo), v tom se na něho vrhl policejní agent a žádal ho, aby ho následoval na policii. Poslanec Stern se odvolával na svou imunitu, ovšem marně, neboť byl několika policejními agenty násilím odveden na policii. Tam mu byly odňaty všechny věci z kapsy, policejní komisař si prohlížel jeho písemnosti, četl poznámky v jeho notýsku. Přes protesty byl vsazen do studené cely, kde byla než pryčna bez pokrývek. Kvůli štěnicím si nemohl ani sednout. Zde zůstal

---

[14] L a š t o v k a V., KSČ na Klatovsku, Plzeň 1963, str.58.

[15] Podle § 4 zák.čl.XI/1914, o trestněprávní ochraně vrchnosti.

[16] Těsnopisecká zpráva o 128. schůzi senátu NS RČS, II.vol.obdob., 6.zas. dne 5.6.1928. Projev senátora Sochora.

[17] J u r a n J., Za socialistickou republiku. Brno 1955, str.29.

[18] Těsnopisecká zpráva o 52.schůzi posl.sněm.NS RČS, III.vol.obd., 2.zas. dne 22.5.1930. Projev posl.Majora.

do druhého dne, kdy byl předán soudu. Na soudě ho vyšetřující soudce pak propustil bez výslechu na svobodu. Ačkoliv poslanec Stern žádal o vysvětlení důvodu své nezákonné vazby, žádal, aby s ním byl sepsán protokol, byl odmítnut, a bez výslechu propuštěn.[19]

Komunističtí poslanci a senátoři se mnohokrát pokoušeli o to, aby policisté a četníci, kteří je inzultovali a velmi často ztýrali, byli trestněprávně vzati k zodpovědnosti. Nejenom, že jejich snaha v tomto směru byla marná, ale nadto pak sami poslanci a senátoři byli ještě jako "násilníci" soudně perzekvováni. V tom obrovském množství materiálu, které jsme museli prozkoumat, jsme našli jediný případ, kdy došlo k potrestání četníka na základě trestního oznámení pro jeho nezákonné chování vůči komunistickému poslanci. Jednalo se o četnického strážmistra, který v roce 1931 ztýral poslance Babela v Mimoni. Poslanec Babel podal na něho trestní oznámení. Četnický strážmistr byl pak odsouzen k trestu 2 denního vězení, ovšem jen podmíněně za to, že těžce ztýral poslance KSČ Babela. Ovšem k odsouzení v daném případě došlo jen díky tomu, že četnického strážmistra před soudem usvědčoval očitý svědek jeho nezákonného postupu a tímto svědkem byl náhodou buržoazní poslanec Hassold z německé nacionální strany. A tak soud, který takto musel uznat vinu četnického strážmistra, vyměřil odsouzenému trest více než směšný, spíše jen symbolický.[20] A takto "potrestaný" četnický strážmistr mohl pak klidně vykonávat službu dále.

Perzekuční postoj státního aparátu vůči komunistickým poslancům a senátorům vynikne nám tím názorněji, srovnáme-li postoj téhož státního aparátu vůči poslancům boržoazních a reformictických stran. Postavení těch posledních, u nichž nejenom, že byla jejich imunita plně respektována, ale nadto jejich postavení bylo ve srovnání s postavením normálních průměrných občanů vysoce privilegované,byla jim všude u oficiálních činitelů a institucí projevena nevšední úcta, pomoc a dokonce veliké výhody. Uvedeme zde pouze jediný takový příklad, který je zcela typický. V době bojů dělnictva a pracujících proti agrárním clům a kongrui v roce 1926 pozvali si národně socialističtí voliči svého poslance Frankeho do Chocně na projev. Rychlík, který vezl Frankeho, zastavil k vůli němu v Chocni,ačkoliv dle jízdního řádu zastávku v Chocni neměl. Takové výhody poskytoval státní aparát reformistickému poslanci.[21]

---

[19] Těsnopisecká zpráva o 181.schůzi posl.sněm.NS RČS, III.vol.obd., 6.zas. ó. 3.5.1932. Projev posl.Kopeckého.

[20] Tisky k těsnopiseckým zprávám o schůzích posl.sněm.NS RČS, III.vol.obd., 4. zas. Interpelace posl.Štětky a soudr., č.1318/XIV ze dne 8.6.1931 min. vnitra a sprav.

[21] S y c h r a I., Z historie KSČ v Chocni. Havlíčkův Brod 1961, str.44.

Přestože Národní shromáždění bylo fakticky než reprezentativním orgánem, snažila se vládnoucí buržoazie všemožně omezovat práva a činnost těch členů tohoto orgánu, kteří skutečně a důsledně zastupovali zájmy dělnické třídy a pracujících v tomto orgánu. Snažila se jim zabránit, aby na půdě parlamentu jménem dělnictva a pracujících hájili jejich zájmy proti vládnoucí buržoazii. Činnost komunistických poslanců a senátorů byla pro buržoazii nebezpečná proto, že právě z parlamentní tribuny mohli promlouvat k pracujícím, mohli zde před širokou veřejností odhalovat třídní politiku vládnoucí buržoazie. Na půdě parlamentu totiž byla relativně větší svoboda projevu, než všeobecně ve státě.Omezování práv těchto zástupců komunistického a revolučního dělnického hnutí v parlamentě se dělo postupně.

V jednacím řádu Národního shromáždění z konce roku 1918 [22] se ještě vůbec nemluvilo o nějaké parlamentní cenzuře a vůbec o nějakém omezení práv členů Národního shromáždění. Disciplinární postih pro porušení parlamentních pravidel byl v té době skutečně jen symbolický. Zcela jiná situace byla již v roce 1920, kdy byly vydány jednací řády pro poslaneckou sněmovnu a pro senát.[23] Těmito byla zavedena již parlamentní cenzura, tj. byla omezena doposud platná svoboda projevu poslanců a senátorů. Předsednictvům byla dána pravomoc rozhodovat "o vyloučení projevů hrubě urážejících mravnost, projevů velezrádných nebo bezpečnost státu ohrožujících z návrhů, dotazů, interpelací a zpráv těsnopiseckých".[24] Toto právo prakticky znamenalo širokou pravomoc cenzurovat projevy zvolených zástupců dělnické třídy a pracujících, komunistického a revolučního dělnického hnutí, zprvu poslanců a senátorů levice sociální demokracie, později KSČ, v poslanecké sněmovně a senátu, a takto zabránit imunizaci těchto projevů za tím účelem, aby jich mohlo být použito mimo parlament, zejména v tisku, kde by byly zcela určitě konfiskovány úřady. Pomocí tohoto opatření byla ústavou zaručená imunita [25] poslanců a senátorů komunistického a revolučního dělnického hnutí vydána na pospas zvůle zástupců vládnoucí buržoazie v předsednictvu poslanecké sněmovny a senátu, a podstatně omezena svoboda projevu. Bylo to silné protidemokratické a protilidové opatření, které si netroufaly uskutečnit ani vládnoucí třídy rakousko-uherské monarchie v c.k. vídeňském parlamentu. Dále pak těmito jednacími řády byly zavedeny přísné disciplinární tresty na porušení pravidel, které byly podstatně zpřís-

---

[22] Zák.č.36/1919 Sb.z. a n. ze dne 9.11.1918.

[23] Zák.č.325/1920 Sb.z. a n. ze dne 15.4.1920 o jedn.řádu posl.sněmovny a zák. č.326/1920 Sb.z. a n. ze dne 15.4.1920 o jedn.řádu senátu.

[24] Podle § 9 cit. jednacích řádů.

[25] Doslovně nedotknutelnost.

něny. Byly zavedeny tresty jako odnětí slova, vyloučení ze schůze, zbavení poslaneckých diet atd. V dalším vývoji došlo pak ještě k podstatnému dalšímu - rovněž protiústavnímu - omezení práv poslanců a senátorů na základě novelizace a doplnění jednacích řádů poslanecké sněmovny a senátu v roce 1933.[26] Těmito doplňky a změnami, které v té době byly velmi příléhavě komunistickým tiskem označeny za "kasárnické", byla prakticky parlamentní svoboda projevu poslanců a senátorů učiněná úplně iluzorní. Byl zaveden režim, kde komunističtí zástupci lidu byli systematicky umlčováni a zástupci buržoazie pak donuceni poslušně plnit příkazy svých stran. Komunistickým poslancům se odnímalo slovo pro pravdivou a věcnou kritiku protidemokratické a protilidové politiky nebo opatření vlády nebo nezákonného postupu státního aparátu proti pracujícím, byli pro tuto kritiku ze schůze parlamentu vylučováni, v důsledku čehož pak byli zbaveni poslaneckých diet, platu, což pro komunistické poslance znamenalo, že vlastně straně byly odňaty finanční prostředky, neboť tito podstatnou část svého poslaneckého platu odváděli do pokladny strany. Na základě těchto protiústavních a protidemokratických opatření jednacích řádů bylo umožněno vládě odstraňovat "závadné" části z projevů poslanců a senátorů KSČ jenom proto, aby se takto nemohla pravda dostat na veřejnost,do tisku KSČ a revolučního dělnického hnutí. Buržoazie se bála, aby těmito projevy nebyla odhalována její protilidová politika uskutečňovaná vládou. Vládnoucí buržoazie se takto snažila i na půdě parlamentu umlčovat hlas KSČ, který zde zazněl z úst komunistických poslanců a senátorů. Neštítila se ani takových prostředků, jako násilné odstraňování komunistických poslanců stráží ze zasedací síně jen proto, aby tito nemohli odhalovat její podvody a politické pikle, jakož i oportunistickou politiku reformistů poškozující zájmy dělnictva a pracujících.

Tato perzekuční praxe vládnoucí buržoazie na půdě parlamentu vůči komunistickým poslancům a senátorům zesílila zejména v době,kdy vnitřní síly fašismu byly na postupu, kdy vláda utužovala režim zesíleným omezováním občanských svobod a politických práv a kdy bylo třeba mobilizovat všechen československý lid pro boj proti vnitřním i zahraničním silám fašismu. Tehdy totiž nejvíce záleželo vládnoucí buržoazii, aby hlas KSČ na půdě parlamentu byl všemi prostředky umlčován. Takovým typickým příkladem buržoazního pojetí parlamentní "svobody" projevu je případ parlamentní konfiskace projevu poslance Zápotockého v roce 1935, který byl přednesen při příležitosti presidentských voleb. Tehdy reakční vedení agrární strany se pokusilo vytvořit blok z nejreakčnějších stran,

---

[26] Zák.č.88/1933 Sb.z. a n. ze dne 30.5.1933 a zák.č.89/1933 Sb.z. a n. ze dne 2.6.1933.

včetně Henleinovy strany a prosadit svého kandidáta do funkce presidenta republiky. Byl to ve skutečnosti pokus nejreakčnějších sil buržoazie uchvátit v Československu veškerou moc a orientovat politiku státu úplně směrem na fašistické Německo. Poslanec Zápotocký dne 12.12.1935 ve sněmovně ve svém projevu odhalil tyto tajné plány reakce - veřejnost o nich neměla ani tušení - a jménem KSČ vyzval všechen lid v republice, aby se sjednotil a tento pokus rázně překazil. Předsednictvo poslanecké sněmovny, skládající se většinou z příslušníků agrární strany, však na základě příslušného ustanovení jednacího řádu konfiskovalo z jeho projevu podstatné části, a to s poukazem na to, že jde o projev "ohrožující bezpečnost státu". Parlamentní konfiskaci propadlo např. i toto místo:

"Odhalujeme spiknutí reakce. Voláme všechen pracující lid do boje proti reakcionářům, proti nepřátelům lidu,proti nepřátelům demokratické republiky. Vyzýváme dělníky všech směrů, aby se okamžitě sešli na závodech a rozhodli se jednotně všemi prostředky, jednotnou stávkou vystoupit proti piklům reakce. Vyzýváme rolníky, aby povstali proti zradě, -která je páchána reakcionáři z agrární strany na zájmech českého národa - jejich pikle s Henleinovou stranou-..." [27]

Jak je názorně vidět, boj proti chystané zradě, boj proti nebezpečí hrozícímu pracujícím ze strany reakce, včetně fašistické Henleinovy strany a výzva ke sjednocení lidu pro tento boj, byly vládnoucí buržoazií hodnoceny jako "ohrožující bezpečnost státu". Takto si představovala vládnoucí buržoazie skutečnou bezpečnost republiky. V této souvislosti je ovšem velmi příznačné, že ministerstvo spravedlnosti, v jehož čele stál tehdy pravicový sociální demokrat Dérer, ještě týž den poslalo všem státním zastupitelstvím příkaz, v němž je upozornilo na konfiskovaná místa v tomto projevu poslance Zápotockého, dokonce je v příkazu citovalo s tím, aby snad při provádění cenzury tisku nebyla tato místa náhodou nebo nedopatřením přehlédnuta, neboť šlo o výroky "protistátního" charakteru.[28] Takto krylo ministerstvo vedené socialistou skutečné protistátní spiknutí a nepřímo podporovalo nejreakčnější a fašistické elementy. Podle logiky socialisty Dérera byli nebezpeční komunisté vyzývající lid k boji proti fašismu a nikoliv krajní reakcionáři a fašisté.

Vládnoucí buržoazie vydala v roce 1920 zákon o tzv. volebním soudě,[29] který byl hluboce protidemokratický a protilidový, neboť umožnil vládnoucí buržoazii zbavit mandátu ty poslance a senátory, kteří jí by-

---

[27] AÚD KSČ Praha, fond 1935/48.

[28] Tamtéž.

[29] Zák.č.125/1920 Sb.z. a n. ze dne 29.2.1920 o volebním soudě.

li prostě nepohodlní, tj.administrativním zásahem anulovat vůli a přání voličů, kteří tyto svoje zástupce, kteří se stali pro buržoazii "nepohodlnými", vyslali do parlamentu jako svoje mluvčí. Podle zákona tento úřednický "soud" mohl zbavit poslance nebo senátora mandátu, když "přestal být z důvodů nízkých a nečestných příslušníkem strany, z jejíž kandidátní listiny byl zvolen".[30] Volební soud tedy zbavoval mandátu poslance a senátory nikoliv proto, že tito se dopustili "nízkých a nečestných činů", ale teprve tehdy, když je jejich strana vyloučila. Ovšem, šlo-li o buržoazní strany,a jednalo-li se o poslance a senátory, kteří poslušně plnili příkazy svých stran, nebyli nikdy pro skutečně nízké a nečestné činy vylučováni a volební soud nezasahoval a ani zasahovat nesměl, i kdyby chtěl. Volební soud zbavoval mandátu pouze na základě žádosti konkrétní politické strany,která dotyčného již vyloučila, přičemž volební soud ve svém rozhodnutí jako důvod uváděl důvody "nízké a nečestné". Ovšem politické strany vylučovaly poslance a senátory pro důvody "nízké a nečestné", když tito se se stranou rozešli z různých důvodů, z důvodů ideových, politických, např. odmítli hlasovat v parlamentě podle pokynu vedení strany. Např.skupina poslanců v čele s Vrbenským, kteří odmítli jako členové národně socialistické strany v roce 1923 hlasovat pro návrh zákona na ochranu republiky, byla volebním soudem zbavena mandátu z důvodů "nízkých a nečestných", když předtím byla ze strany vyloučena jedině proto, že odmítla poslušnost při hlasování. Byl tedy volební soud významným nástrojem buržoazie pro odstraňování nepohodlných poslanců a senátorů, tedy nedemokratického teroru vedení buržoazních a reformistických stran,politicky prosazujících zájmy vládnoucí buržoazie.

Perzekuce komunistických poslanců a senátorů, kteří byli vládnoucí buržoazii nepohodlní, se však prováděla nikoliv pomocí tohoto zákona o volebním soudu. Proti nim vládnoucí buržoazie praktikovala jiné schéma, které bylo úspěšně používáno po roce 1920 až do konce existence buržoazního Československa. Zdánlivě šlo o zákonitou formu odstraňování komunistických poslanců, ve skutečnosti o rafinovaně a systematicky používaný způsob teroru a perzekuce. Šlo o formu odsouzení. Na poslance a senátory bylo podáno trestní oznámení úřadem politické správy, policií nebo četnictvem. Státní zastupitelství, které oznámení obdrželo, postupovalo formálně podle zákona, okamžitě se obrátilo na předsednictvo poslanecké sněmovny nebo senátu a žádalo o souhlas k trestnímu stíhání. Imunitní výbor pak rozhodoval na základě materiálu trestního oznámení bez dalšího zjišťování nebo vyšetřování. To znamená, že parlament dával systematicky souhlas - jen zřídka kdy odmítl - k vedení

---

[30] § 13 cit.zák.

trestního řízení proti poslancům a senátorům KSČ na základě četnické nebo policejní relace, v nichž většinou jako svědkové figurovali četníci nebo policisté jako svědkové a v nichž šlo o vykonstruované, lživé obvinění. Poněvadž pak v imunitních výborech poslanecké sněmovny a senátu tvořili vždy rozhodující většinu zástupci buržoazních a reformistických stran, souhlas k trestnímu řízení se stal otázkou pouhé formality a tímto formálně projeveným souhlasem pak byl osud dotyčného komunistického poslance nebo senátora prakticky zpečetěn, neboť státní zastupitelství po obdržení formálního souhlasu vypracovalo obžalovací spis a pak to byla jen otázka času, než došlo k soudnímu projednání, resp. odsouzení, neboť vlastně "usvědčující" materiál byl již obsažen v trestním oznámení, v četnické nebo policejní relaci, spočívající na svědeckých výpovědích naprosto "spolehlivých svědků", policistů a četníků, o jejich věrohodnosti žádný soud ani ve snu nepochyboval. Byla to tedy procedura, která se realizovala zcela legálně a která měla formálně náležitosti zákonem požadované, ale meritorně se jednalo o hrubé porušení zákona, o vykonstruované obvinění, o nezákonné odsouzení, o legalizovaný teror,o protikomunistickou perzekuci. Proti této rafinované, zákeřné metodě byli komunističtí poslanci a senátoři skoro bezmocní přesto, že tuto praxi kritizovali a odhalovali, leč marně.[31] Moc byla v rukou buržoazie! Nejlepším důkazem této praxe je případ poslance Babela,na něhož bylo vykonstruováno trestní oznámení v souvislosti s událostmi ve Frývaldově v roce 1931. Byl obviněn, že se tam tehdy zúčastnil demonstrace a že spáchal "násilí" proti střílejícím četníkům. Státní zastupitelství se obrátilo na poslaneckou sněmovnu o souhlas ke stíhání a imunitní výbor projevil na základě materiálů četnického trestního oznámení souhlas. Stala se ovšem pro buržoazii nemilá věc. Vyšlo totiž najevo, že poslanec Babel kritického dne vůbec nebyl ve Frývaldově, ale zúčastnil se zasedání parlamentu a tam také měl projev, při čemž jeho účast i projev byly v parlamentním protokole zachyceny. Proto se tedy četníci museli vzdát toho, aby pro Frývaldov mohli poslance Babela dát zavřít. Ovšem v této praxi se pokračovalo.[32]Jakmile se obrátila jednotlivá státní zastupitelství na předsednictvo poslanecké sněmovny nebo senátu s žádostí o vydání komunistických poslanců a senátorů k trestnímu stíhání, imunitní výbory, aniž by prováděly nějaké šetření a posuzovaly meritorní stránku jednotlivých případů, v převážné většině případů se postavily k těmto žádostem zcela kladně. Svědčí o tom např. případ poslance Kučery z roku 1934, který byl vydán sněmovnou ke stíhá-

---

[31] Těsnopisecká zpráva o 41.schůzi posl.sněm. II.vol.obd., 2.zas. dne 25.6.1926. Projev posl.Patejdla.

[32] Těsnopisecká zpráva o 338.schůzi posl.sněm.NS RČS, III.vol.obd., 10.zas.dne 28.6.1934. Projev posl.Zápotockého.

ní, byl zatčen a po dobu 8 měsíců nebyl ani jednou vyslechnut. Po 8 měsících vazby bez výslechu byl propuštěn na svobodu. Byl tedy na základě trestního oznámení policie, obsahujícího vykonstruované obvinění, se souhlasem sněmovny vzat do vazby a po dobu 8 měsíců "vyšetřován", přitom nebyl ani jednou vyslechnut, pak byl propuštěn a celá věc tím končila. Byl tedy prakticky jako poslanec politicky úplně vyřazen z jakékoliv činnosti a nadto perzekučně diskriminován.[33]

Pro tuto perzekuční metodu umlčování a odstraňování komunistických poslanců a senátorů je také velmi charakteristické, že jejich "trestná" činnost spočívala většinou v "závadných" výrocích, které pronesli na schůzích většinou ve svém volebním obvodě, nebo v účasti na různých masových akcích, demonstracích, stávkách atd.,při kterých četnictvo a policie surově zakročovaly proti pracujícím.

Statistické materiály o této perzekuci komunistických poslanců a senátorů nejsou bohužel k dispozici a bylo by také velmi obtížné rekonstruovat statistiku odsouzených v tomto směru. Určitou představu si však o rozsahu této perzekuce můžeme utvořit, když si uvědomíme, že za rok 1926 bylo Národní shromáždění požádáno státními zastupitelstvími o souhlas k trestnímu řízení proti poslancům a senátorům celkem v 314 trestních případech. Přitom z tohoto počtu šlo o 159 případů týkajících se komunistických poslanců a senátorů, pokud jde o některé jiné strany, tak to vypadalo takto: 61 případů se týkalo Hlinkovy Ľudové strany, 38 případů se týkalo německé národně socialistické a německé nacionální strany, 18 případů se týkalo německé agrární a německé křesťanské sociální strany, sociálně demokratické strany se týkalo pouze 8 případů, národně socialistické strany se týkaly pouze 3 případy atd.[34] Je tedy vidět, že polovina těchto případů se týkala komunistických poslanců a senátorů, ačkoliv podle výsledků voleb v roce 1925 měla KSČ z celkového počtu 300 mandátů v poslanecké sněmovně pouze 41 mandátů. Ještě výraznější jsou údaje v tomto směru za rok 1927, kdy v Národním shromáždění bylo od 1.1.1927 do 14.7.1927 celkem 187 podaných žádostí státních zastupitelstev o vydání poslanců a senátorů k trestnímu stíhání. Z toho se 114 žádostí týkalo poslanců a senátorů KSČ.[35] Je tedy zřejmé, že když se v dvacátých letech agenda imunitních výborů parlamentů nejméně z poloviny týkala perzekuce komunistických poslanců a senátorů, pak v třicátých letech tvořila v této agendě s ohledem na zostřenou praxi vůči KSČ převážnou většinu právě perzekuční vydávání komunistic-

---

[33] Těsnopisecká zpráva o 346.schůzi posl.sněm.NS RČS, III.vol.obd., 11.zas.dne 7.11.1934. Projev posl.Zápotockého.

[34] SÚA Praha, MS 1922-1939, Tr.ř.6, krab.492, č.48.532/26.

[35] SÚA Praha, MS 1922-1939, Tr.ř.6, krab.492, č.32.302/27.

kých poslanců a senátorů k trestnímu řízení. Tato metoda perzekuce volených zástupců dělnické třídy a pracujících v parlamentě byla tedy velmi účinná a vládou systematicky používaná v rámci perzekuce funkcionářů KSČ.

Soudní perzekucí komunistických poslanců a senátorů sledovala buržoazie ještě i jiný aspekt. Tito poslanci a senátoři byli většinou aktivními funkcionáři strany, kteří řídili a organizovali třídní boj pracujících. Jejich činnost v parlamentě v žádném směru nebyla podstatnou částí jejich celkové aktivity. Převážná většina z nich se aktivně zúčastňovala různých masových akcí v oblasti politické a hospodářské. Organizovali demonstrace a osobně brali na nich účast. Zúčastňovali se stávek a stávkových hnutí. Organizovali a řídili boj nezaměstnaných. Starali se o politickou výchovu pracujících, fungovali na schůzích, shromážděních a táborech lidu jako řečníci. Ve svých volebních obvodech byli nejenom ve stálém styku s pracujícími, ale spolu s nimi, jako jejich organizátoři a vůdcové vedli každodenní třídní boj ve všech oblastech společenského dění. Neohroženě, zejména při masových akcích, stáli v prvních řadách mas v nejužším slova smyslu, proti nim byl vždy soustředěn první úder úderných oddílů četnictva a přepadových skupin policie útočících při demonstracích a jiných masových akcích. U převážné většiny poslanců a senátorů KSČ na rozdíl od všech ostatních politických stran, byl hlavním a rozhodujícím úsekem jejich činnosti úsek mimo parlament, přímo v terénu, po boku s dělnictvem a v boji spolu s ním.

Tato skutečnost vedla pak vládu k tomu, aby soudně perzekučními zásahy, tj.zavíráním, vytrhávala komunistické poslance a senátory z jejich politické činnosti a zbavila dělnictvo a pracující jejich organizátorů, mluvčích a vůdců. Násilným odstraňováním komunistických poslanců a senátorů, tj. jejich izolací ve věznicích, sledovala vláda cíl oslabovat bojovnost a organizovanost dělnictva a pracujících,a tím také tlumila a brzdila jejich třídní boj.

K prvnímu, nikoliv však poslednímu, velkému případu perzekuce komunistického poslance pro jeho činnost na půdě parlamentu, došlo v roce 1924. Byl to první případ vážného porušení poslanecké imunity.

Koncem roku 1923 se začaly provalovat mnohé nepěkné finanční aféry, které citelně kompromitovaly koaliční strany, neboť se týkaly vedoucích činitelů těchto stran, kteří se osobně obohatili při různých hospodářských a finančních machinacích. Veřejnost byla o těchto aférách informována díky KSČ, zejména zásluhou komunistického tisku. Tak se provalila i tzv. lihová aféra. Šlo o korupční aféru, při níž lihovarníci korumpovali vládní činitele, kteří jim vymohli vydřidušské ceny za dodávaný líh. Lihovarníci založili korupční fond, z něhož pak obdržely vládní strany, jejich vůdcové, nejvyšší vládní místa, úředníci atd. na

úplatcích 33 miliónů Kč. Tuto korupci realizoval politik agrární strany K.Prášek, který byl ve funkci ministra zemědělství a provedl výplatu 33 miliónů Kč z korupčního fondu,aby tak lihovarníci dosáhli zrušení státního lihového monopolu. Z této částky např. bylo přes 7 miliónů Kč určeno korupci tisku. Veřejnost byla pobouřena tím, že lihovarníci použili této metody korupce a že představitelé koaličních stran se nechali korumpovat. Komunistický tisk i poslanci naléhali na vládu, aby byla ustavena vyšetřující komise, která by zjistila celou pravdu, aby veřejnost byla uklidněna. Dělníci tehdy přišli do klubu komunistických poslanců v parlamentě, přinesli láhev s lihem a vlajkou a požádali komunistické poslance, aby láhev byla postavena na ministerskou lavici v poslanecké sněmovně,aby vláda byla i touto cestou donucena se k aféře vyjádřit, neboť se snažila celou věc ututlat, pochopitelně,když všechny vládní strany byly aférou těžce kompromitovány. Dne 6.3.1934, během zasedání poslanecké sněmovny, které bylo bouřlivé vzhledem k celé této aféře, ve všeobecném shluku postavil poslanec Haken láhev s lihem před Švehlu. Na láhvi byla připevněna červenobílá vlajka. Láhev s lihem měla symbolizovat tzv. lihovou aféru a korupci koaličních stran, které byly do aféry zapleteny. Láhev byla zazátkována, takže vlajka nepřišla do styku s lihem v láhvi. Předseda vlády Švehla ze zlosti srazil láhev na zem. Při vynášení láhve ze zasedací místnosti v poslanecké sněmovně tato spadla na zem a rozbila se. Zápach denaturovaného lihu zaplnil celou poslaneckou sněmovnu. Koalice sklidila velkou ostudu. Předsednictvo sněmovny podalo na poslance Hakena trestní oznámení, že "potupil státní vlajku". Imunitní výbor vydal také neprodleně poslance Hakena trestnímu stíhání. Předsednictvo sněmovny, které podalo na poslance Hakena trestní oznámení, sledovalo cíl, aby pozornost veřejnosti byla z korupce a z celé lihové aféry svedena na "potupení státní vlajky" komunistickým poslancem. Všechen koaliční tisk totiž celou tuto věc náležitě demagogicky servíroval veřejnosti jako skandální postup komunistů proti státu. Ve své podstatě šlo však buržoazii a koalici o umlčování komunistické kritiky a vůbec opozice, byť i cestou porušení poslanecké imunity.[36]

Dne 6.3.1924 vystoupil předseda vlády Švehla v poslanecké sněmovně s projevem a snažil se napravit silně pošramocenou reputaci koaličních stran. Jeho projev však dokazuje, že odhalení lihové aféry KSČ vyvolalo v koalici a v celém táboře buržoazie zděšení a současně vztek. Koaliční korupčníci byli odhaleni. Ve svém projevu se snažil podat "vysvětlení" hlavně tím, že spílal komunistům. Poukazoval na to, že takové aféry

---

[36] Rudé právo - Večerník, 6.3.1924; Rudé právo, 12.6.1924; Rudé právo 3.5.1959; Dolejší V., Noviny a novináři. Praha 1963, str.252.

a vůbec korupce je na celém světě, čímž se snažil omluvit tyto aféry v Československu. Ve svém projevu nazval komunisty "profesionály teroru" a odhalování afér v komunistickém tisku označil jako "teror skandalizováním" a přitom podotkl, že vládou a buržoazními a reformistickými stranami vedený "boj proti teroru je cestou ku právu". Takto se snažil zdůvodnit perzekuční tažení proti "teroru" komunistů a hlavně pak připravovaný zákon, kterým se případy urážky na cti spáchané tiskem odňaly porotním soudům a přikázaly úředníckým soudům. Odhalováním korupčních afér komunisty, hodnotil jako protistátní činnost, neboť říkal, že komunisté tak činí z "touhy skandalizováním terorizovat" a že tato činnost "není namířena proti osobám, tato je namířena na samu podstatu státu". Tímto projevem Švehla prakticky dal pokyn celému státnímu aparátu, zejména jeho represivním složkám, Úřadům politické správy, četnictvu, policii a soudnictví, že jakékoliv odhalování machinací a afér komunisty, nutno hodnotit, stíhat a perzekvovat jako protistátní činnost. A skutečně případ komunistického poslance Hakena plně dokázal, že státní aparát tento pokyn vládnoucí buržoazie formulovaný Švehlou přesně a poslušně plní.[37]

Obvinění vznesené proti poslanci Hakenovi bylo zcela vykonstruované. Úmyslem Hakenovým přece nebylo potupit vlajku republiky, jak to vyžadovalo příslušné ustanovení zákona na ochranu republiky,[38] aby takto "snížil vážnost republiky". Jeho jednání bylo namířeno výlučně proti existující koalici a její účasti na aférách a korupci v tzv. lihové aféře. A koalice přece nebyla republikou. Korupční účast koalice v této aféře se týkala "vážnosti" koaličních stran a nikoliv "vážnosti" republiky. Politické strany koalice nebyly přece totožné s republikou. A nadto pak vlajka na láhvi nebyla totožná se státní vlajkou, jak to vyžadovalo ustanovení zákona. Na láhvi byla červenobílá vlajka, a nikoliv úřední symbol republiky. A konečně, poslanec Haken láhev s vlajkou postavil jen na ministerskou lavici před Švehlu. Byl to právě Švehla, který láhev s vlajkou srazil na zem. Vždyť ani on, když tak činil, nespatřoval ve vlajce symbol republiky, jinak by to neudělal. Přes tyto jasné skutečnosti byl Haken dne 11.6.1924 perzekučně odsouzen soudem v Preze k trestu 5-denního vězení, resp, k pokutě 500 Kč pro "potupení státního znaku" a "snížení vážnosti republiky" ve smyslu zákona na ochranu republiky.[39] Soud, který takto Hakena odsoudil vynesl vědomě tento perzekuční rozsudek, který hrubě porušoval zákon. Soud nemohl než

---

[37] Těsnopisecká zpráva o 247.schůzi posl.sněm.NS RČS, I.vol.obd., 9.zas. dne 6.3.1924. Projev předsedy vlády Švehly.

[38] § 20 zák. na ochr. rep., - text: "...kdo potupí jméno republiky, její znak, vlajku nebo barvy..., aby snížil vážnost republiky...".

[39] Podle § 20 zák.na ochr.rep.

poslušně realizovat "spravedlnost" tak, jak to ve svém projevu předseda vlády formuloval a jak to odpovídalo zájmům vládnoucí buržoazie a jejím politickým stranám, které byly zapleteny do této špinavé korupční lihové aféry. Důvody odsouzení jsou v rozsudku "zdůvodněny" skutečnou slovní ekvilibristikou, která důstojně reprezentuje perzekuční protikomunistickou zákonnost buržoazního Československa. Rozsudek sice uznává, že vlajka vetknutá do korku láhve s lihem, kterou Haken postavil před Švehlu, nebyla státní vlajkou, ale podle názoru soudu tato okolnost není rozhodná, protože by "nemělo smyslu", kdyby poslanec Haken užil takové vlajky, která by nebyla vlajkou československou, a také že jsou "meze" ironie, které nesmí ani poslanec překročit. Haken svým jednáním podle názoru soudu spojil lihovou aféru, aféru "nečestnou" s vlajkou, která i když fakticky nebyla symbolem republiky, v mysli Hakena jí však byla, tedy s pomyslnou vlajkou státu, a proto toto spojení znamenalo "urážku" a "snížení vážnosti" československého státu. Vrchní zemský soud v Praze v odvolávacím řízení zvýšil Hakenovi trest na 10 dní vězení, resp. na 1000 Kč pokuty, při čemž jinak rozsudek potvrdil.*°

Dalším významějším případem perzekuce komunistických poslanců pro jejich činnost v parlamentě bylo soudní stíhání poslanců Jílka, Haruse, Kreibicha a Šafranka pro jejich obstrukční činnost v poslanecké sněmovně v červnu 1926 v souvislosti s projednáváním vládního návrhu tvz.celního zákona a kongruového zákona, kterými byla zvýšena dovozní cla na zemědělské produkty, v důsledku čehož stouply ceny potravin, jakož i zvýšeny příspěvky státu na platy kněží.

Komunistická strana tehdy vedla v celostátním měřítku boj proti uzákonění těchto protilidových opatření. Na celém území republiky se konaly protidrahotní projevy a akce.A v parlamentě komunističtí poslanci se snažili zabránit tomu, aby tyto zákony mohly být vydány, tj. aby příslušné vládní návrhy zákonů byly formálně parlamentní procedurou odhlasovány. Organizovali obstrukci, tj. dělali vše, aby oddalovali debatu a hlasování. Bránili řečníkům koaličních stran v projevech, provolávali hesla proti vládním návrhům, mlácením do lavic a hlukem rušili jednání atd.

Na jmenované poslance podalo předsednictvo sněmovny trestní oznámení. Podle obžalovacího spisu státního zastupitelství v Praze byli obžalováni z toho, že ve dnech 9., 12. a 19.6.1926 "ve schůzi poslanecké sněmovny NS RČS užili násilí, aby zákonodárnému sboru, jeho předsedovi a předsednictvu ve výkonu pravomoci bránili a výkon tento mařili" a dále pak, že "rozbivše zařízení poslanecké sněmovny, zlovyslně poškodili

---

*° Rudé právo, 12.6.1924, 23.8.1924, České slovo, 23.8.1924.

cizí vlastnictví". Hlavní přelíčení se proti nim konalo ve dnech 18. až 27.1.1927. Zemský soud trestní dne 27.1.1927 odsoudil Jílka a Haruse každého k trestu ztráty svobody v trvání 4 měsíců, Šafranka k trestu 3 měsíčního žaláře. Kreibich byl pro nedostatek důkazů zproštěn. Soud v jednání odsouzených spatřoval násilí proti ústavním činitelům [1] a zlomyslné poškození cizího majetku.[2] Podle rozsudku se Jílek "snažil vyklopit z křesla" předsedu sněmovny Dostálka, Šafranko "vytrhl předsedovi Dostálkovi zvonek z ruky a do obličeje mu zvonil" a Harus "vytrhl spisy předsedajícímu Dostálkovi a křeslem po něm se napřáhl". Kromě toho všichni rušili jednání křikem, bušením do lavic a tyto poškodili. Rozsudek tento byl potvrzen nejvyšším soudem.[3]

Hlavní přelíčení bylo inscenováno tak, aby buržoaznímu a reformistickému tisku mohlo sloužit k vedení pomlouvačné kampaně proti KSČ, neboť komunističtí poslanci byli veřejnosti prezentováni jako sprostí zločinci, násilníci a rozbíječi přepychového zařízení sněmovny, a jako rušitelé "důstojného" a "vážného" jednání zákonodárného sboru.Při hlavním přelíčení právo obhajoby bylo předsedou soudu omezováno. Obžalovaným a jejich obhájcům nedovolil mluvit o "politických věcech", ačkoliv šlo o vyloženě politickou záležitost. Návrhy obhajoby byly paušálně soudem zamítnuty. Obžalovaní proto z protestu proti tomuto nezákonnému a tendenčně vedenému procesu opustili jednací síň. Kreibich při odchodu volal: "Hanba třídní justici! Ať žije Komunistická internacionála"! Státní zástupce si vyhradil stíhání pro tento jeho výrok. Obhájci obžalovaných, jimž soud bránil v řádné zákonité obhajobě, rovněž z protestu se vzdali obhajoby a opustili demonstrativně soudní síň. Přirozeně, že při této inscenaci o rozsudku nebylo možno pochybovat. Ovšem vládnoucí buržoazii se přitom stala jedna velmi nemilá věc, se kterou ovšem při režii vůbec její organizátoři nepočítali. Svědci při procesu byli totiž poslanci buržoazních stran, kteří měli "objektivně" a hlavně pak "spolehlivě" svědčit o zločinech komunistických poslanců. Šlo o poslance agrární a lidové strany. Z jejich výpovědí totiž vyšlo na jevo během přelíčení, že předseda a funkcionáři sněmovny protiústavně potlačovali návrhy komunistické opozice na změnu návrhu zákonů o clech a kongrui. Předseda sněmovny dal nesprávně a tím nezákonně hlasovat o návrzích.[4]

Tento proces, který měl vyloženě perzekuční charakter, byl vzácnou výjimkou v dějinách evropského parlamentarismu, kdy pro obstrukční činnost opozice v parlamentě dala vláda trestně stíhat poslance. Byl to

---

[1] Podle § 10 zák.na orch.rep., násilí proti ústavním činitelům.

[2] Podle § 85 tr.z., zlomyslné poškození cizího majetku.

[3] SA Praha, fond ZST Praha, 1924-1948, krab.126, trest.spis č.TK 5057/26,rozs. nejv.soudu č.Zm I 376/27.

[4] Rudé právo. 18., 19., 20., 22., 25., 28.1.1927.

případ, který důkladně strhl masku československému parlamentarismu, který prokázal, že poslanecká imunita pro komunistické poslance zásadně v buržoazním Československu neplatí.

Nejprovokativnější charakter perzekuce komunistických poslanců vládnoucí buržoazií, měl případ v roce 1934 v souvislosti s volbou presidenta Masaryka, kdy KSČ postavila protikandidáta K. Gottwalda. Po zvolení Masaryka presidentem rozpoutala vládnoucí buržoazie tažení proti KSČ zato, že tato postavila proti Masarykovi svého komunistického kandidáta, na což i podle tehdejší buržoazní zákonnosti měla plné právo. Buržoazní státní aparát se snažil inscenovat veliký proces proti KSČ a jejím vedoucím funkcionářům, v němž by dokázal jejich "velezrádnou činnost. Státní aparát chtěl obvinění lacině vykonstruovat na základě parlamentních projevů komunistických poslanců a pak na základě letáků "Ne Masaryk, ale Lenin", který byl ilegálně rozšiřován před volbou presidenta republiky.

V době příprav vládnoucí buržoazie na volbu presidenta přednesl dne 15.5.1934 v poslanecké sněmovně posl. Dvořák prohlášení KSČ obsahující zásadní stanovisko k chystané volbě Masaryka opětovně presidentem. Stanovisko KSČ se postavilo zásadně záporně k "cestám a teoriím T.G.Masaryka", k diktatuře buržoazie, k vykořisťování a zbídačování dělnické třídy, k omezování občanských práv a politických svobod pracujících, a k pronikavému utužení režimu, který se stal stále reakčnějším a který stále silněji perzekvuje komunistické a revoluční dělnické hnutí. Jako alternativu pak KSČ proti této "cestě Masaryka" doporučila a vyzývala pracující k následování "cesty Leninovy" pod vedením komunistické strany a v tehdejších intencích Komunistické internacionály ukázala tuto "cestu" heslem: "Ne Masaryk, ale Lenin - ať žije proletářská revoluce"! Pryč s fašistickou a sociálfašistickou diktaturou! Ať žije proletářská diktatura!" Komunistická strana postavila protikandidáta v osobě K. Gottwalda.

Akt voleb byl vykonán dne 24.5.1934 na společné schůzi poslanecké sněmovny a senátu ve Vladislavském sále pražského hradu. Z celkem 418 odevzdaných platných hlasů, obdržel Masaryk 327 hlasů, Gottwald 37 hlasů, 53 hlasů bylo prázdných. Před volbami byly rozšiřovány ilegální letáky s heslem "Ne Masaryk, ale Lenin" a s textem, které obsahovaly podstatně zkrácené znění prohlášení, které bylo poslancem Dvořákem přednešeno v parlamentě.Text letáku však byl podstatně bojovnější a ostřejší. Texty však nebyly shodné.

Vládnoucí buržoazie a reformisté se rozhodli, že v zájmu "obrany demokracie" zorganizují veliký "velezrádný" proces proti KSČ, před veřejností stranu usvědčí a zkompromitují jako protistátní a "velezrádnou" stranu, a pokusí se o její likvidaci. Dne 1.6.1934 vtrhla policie

do klubu komunistických poslanců a senátorů v parlamentě a provedla tam pátrání po usvědčujících "materiálech". Při prohlídce zabavila běžnou korespondenci, různé legální tiskoviny a text prohlášení, které bylo poslancem Dvořákem ve sněmovně přečteno. O prohlídce a zabavení sepsala policie protokol. Byl to v dějinách československého parlamentu první případ, kdy policie tak zjevně a přímo na půdě parlamentu porušila poslaneckou imunitu. Státní aparát riskoval i toto flagrantní porušení imunity a zákonnosti, jakož i "dobré" pověsti čs. buržoazní demokracie proto, že bylo třeba stůj co stůj opatřit nějaký kompromitující materiál, na základě kterého pak měl být připraven chystaný "velezrádný" proces proti KSČ. Ale "materiál" byl velmi hubený.Proto se sáhlo k provokaci a k vykonstruování obvinění, v kteréžto metodě měla již policie velkou praxi. Protikomunistické oddělení pražského policejního ředitelství vyhotovilo trestní oznámení na poslance Gottwalda, Kopeckého, Krosnaře, Štětku a na tajemníka klubu komunistických poslanců a senátorů Richarda Slánského, a jako trestný čin uvedlo přípravu úkladů o republiku.[45] Jako usvědčující "materiál" bylo použito letáku "Ne Masaryk, ale Lenin", tak, jako by tento leták byl nalezen v klubu komunistických poslanců a senátorů a jmenovaní poslanci byli uvedeni jako jeho autoři. Dalším "důkazem" bylo prohlášení přednesené poslancem Dvořákem. Když pak byl imunitní výbor sněmovny požádán o vydání poslanců k trestnímu stíhání, byl leták přiložen ke spisům, jako kdyby byl nalezen při prohlídce v klubu, ačkoliv v protokole tento leták vůbec nebyl uveden proto, že tam nalezen nebyl. Policie podle starého a osvědčeného způsobu, leták prostě k materiálům přidala. Takto byl produkován hlavní a jediný "důkaz" o velezrádné činnosti jmenovaných. Imunitní výbor pak na základě předloženého spisového materiálu, tj. na základě letáku, o němž ve spisech se zmiňovalo jako o materiálu, který byl zabaven při prohlídce v klubu, vydal jmenované k trestnímu stíhání. Na základě zatykače měli pak být všichni ihned potom zatčeni. Zatčen byl Richard Slánský, později Krosnař, ale Gottwald, Kopecký, Štětka se uchýlili do ilegality. Poslanec Štětka se po několikaměsíčním skrývání dostavil dne 12.3.1935 tajně do sněmovny a tam se přihlásil během zasedání o slovo a ve svém projevu ostře pranýřoval postup státního aparátu, koaličních stran v souvislosti s provokací proti KSČ a komunistickým poslancům na základě letáku "Ne Masaryka,ale Lenina". Štětka po projevu při odchodu z budovy pak byl policií zatčen.

Státní zastupitelství v Praze vypracovalo na jmenované obžalovací spis, v němž je obviňovalo z přípravy úkladů o republiku. Obžaloba vycházela z toho, že KSČ je sekcí III. Internacionály a byli tedy obžalo-

---

[45] Podle § 2 zák.na ochr.rep., příprava úkladů o republiku.

vaní "ve styku s cizí mocí". Za základ "velezrádné" činnosti pak byl vzat text letáku a proto se v obžalovacím spise tvrdilo, že v letáku slovy "Ne Masaryka, ale Lenina" a "za dobytí moci pracujícím lidem" byla prováděna nikoliv "propaganda",nýbrž výzva k "bezprostřednímu ozbrojenému povstání". Obžalovací spis přitom s letákem argumentoval jako s "materiálem" nalezeným při policejní prohlídce v klubu komunistických poslanců a senátorů v budově parlamentu. V obžalovacím spise se tvrdilo, že obžalovaní měli "styk s cizí mocí" a za tuto byl označen výslovně SSSR.

Proti poslancům Gottwaldovi a Kopeckému, kteří žili v ilegalitě, pokračovalo stíhání tím, že na ně byl vydán zatykač. Poslanci Štětka a Krosnař a Richard Slánský byli v červnu 1935 postaveni před soud. Pro vážné onemocnění poslance Krosnaře bylo řízení proti němu vyloučeno a odsunuto na pozdější dobu. Dne 28.6.1935 byli Štětka a Richard Slánský odsouzeni, první k trestu žaláře v trvání 18 měsíců, druhý k trestu 16 měsíčního žaláře. Oba byli ještě odsouzeni k vedlejšímu trestu pokuty ve výši 1500 Kč. Hlavní přelíčení bylo tajné proto, aby se veřejnost nedozvěděla, na základě jakého vykonstruovaného "důkazního" materiálu byli odsouzeni a aby se justiční služba nekompromitovala. Buržoazní a reformistický tisk pochopitelně celý případ demagogicky a lživě prezentoval veřejnosti jako vážný případ velezrady a proto se veřejnost nesměla dovědět,co vše se ve skutečnosti skrývá pod touto "velezradou". Buržoazii šlo především o pomlouvání KSČ, když už pro nedostatek skutečného materiálu nemohla počítat s likvidací KSČ. Oba dva byli odsouzeni pro přípravu úkladů o republiku, jak to navrhoval obžalovací spis. Podle důvodů rozsudku byla "trestná" činnost u obou vykonstruována takto: Poslanec Štětka jako místopředseda klubu odevzdal prohlášení poslanci Dvořákovi a tajemník klubu Slánský, který byl zasvěcen do agendy klubu, se spolčili k úkladům o republiku tím, že vypracovali postup komunistických poslanců a senátorů při volbě presidenta republiky a jejich přičiněním se stalo, že ve sněmovně bylo předneseno prohlášení KSČ k volbám. Takto spolčeni zajistili rozšíření letáku "Ne Masaryk, ale Lenin", který je jakýmsi užším zněním prohlášení. A obsahem letáku je pak podle názoru soudu "prokázáno", že vyzývá se v něm k následování cesty Leninovy pod vedením komunistické strany k ozbrojenému povstání a dobytí moci pracující třídou".

Během hlavního líčení státní zástupce prohlásil, že obžalovaní neměli "styk s cizí mocí" s SSSR, ale touto cizí mocí byla Kominterna, poněvadž KSČ byla sekcí III. Internacionály.

Rozsudek tedy argumentoval tím, že oba dva byli zasvěceni do agendy klubu, byli za ni odpovědni, oba se hlásili k "cestě Leninově" a leták pak svým obsahem se podobá prohlášení klubu komunistických poslanců

a senátorů. které bylo přečteno ve sněmovně poslancem Dvořákem, jakož i proto, že KSČ je sekcí Kominterny, - oba dva se dopustili úkladů o republiku, tj. chystali "ozbrojené povstání a dobytí moci pracující třídou".

O vykonstruovanosti přípravy "ozbrojeného povstání" svědčí nejlépe skutečnost, že v prohlášení a v letáku vlastně stálo než to, co KSČ od roku 1921 jako legální strana ve svém programu neustále hlásala a nikdy za tuto dobu hlásání tohoto revolučního programu nebylo kvalifikováno jako příprava úkladů. Teprve tímto procesem měl být program KSČ a její příslušnost ke Kominterně hodnoceny jako příprava "ozbrojeného povstání", a tím jako úklady o republiku. Rozsudkem měl být totiž sjednán podklad k tomu, aby pak celá KSČ mohla být prohlášena za "velezrádnou" a jako taková mocensky likvidována státním aparátem, zbavena legality.

V důsledku amnestie v souvislosti s abdikací Masaryka a zvolením Beneše do funkce presidenta koncem roku 1935 byli odsouzení propuštěni z vazby a proti ostatním, kteří pro nepřítomnost nemohli být postaveni před soud, bylo stíhání zastaveno a zatykače zrušeny.[46]

Přirozeně, že převážnou a podstatnou část "trestné" činnosti komunistických poslanců a senátorů, pro kterou je buržoazie a její státní aparát mimosoudně a soudně stíhal, perzekvoval a zavíral do vězení, "spáchali" tito mimo parlament. Je třeba se konkrétně seznámit s touto "trestnou" činností. Uvádíme proto několik typických případů.

V roce 1927 v předvečer výročí Velké říjnové revoluce dne 6.11. 1927 rozehnali četníci a policisté průvod pracujících v Komárně proto, že příliš okázale dávali najevo svou sympatii k SSSR, zejména pak provoláváním hesla "Ať žije SSSR". Četníci a policisté přitom surově bili obušky účastníky manifestace. I poslanec KSČ a vůdce komárenských pracujících G.Steiner, který se také zúčastnil manifestace, dostal pořádnou ránu obuškem na hlavu. Když se pro tento surový zákrok rozčílil, v sebeobraně udeřil policistu. Tedy ne policista, který surově zakročoval,byl postaven před soud a souzen, ale byl to poslanec Steiner, který byl odsouzen pro zločin násilí proti vrchnosti [47] proto, že "překážel orgánu vrchnosti ve výkonu jeho povolání", tj. v bití obuškem, a pro přestupek,[48] který spáchal tím, že na této manifestaci ve svém pro-

---

[46] Těsnopisecká zpráva o 327.zasedání posl.sněm.NS RČS, III.vol.obd., 10.zas. dne 15.5.1934. Projev posl.Dvořáka; B í l k o v á P. - M y š k a M., Tak žili a bojovali. Hlasy pamětníků. Ostrava 1959, str.54; AÚD KSČ Praha, fond 1934/1920; Těsnopisecká zpráva o 329.zasedání posl.sněm.NS RČS, III.vol.obd., 10.zas. dne 5.6. 1934. Projevy posl. Procházky a posl. Štětky; Těsnopisecká zpráva o 338. zasedání posl.sněm.NS RČS, III.vol.obd., 10.zas. dne 28.6.1934. Projev posl. Kopeckého.- Š t ě t k a J., Obžalován z velezrady. Praha 1961, str.130-151; AÚD KSČ Praha, fond 1934/87 - Velezrádný proces proti poslancům; Těsnopisecká zpráva o schůzi NS RČS ve Vladislavském sále na pražském hradě den 24.5.1934, III.vol.obd., 10.zas.

[47] Podle § 4 a § 6 zák.čl.XI/1914 o trestněprávní ochraně vrchnosti.

[48] Podle nař. býv.uh.min.vnitra z 13.1.1898 č.766.

jevu pronesl tento "závadný výrok": "Do tých čias, kým u nás nie právo, ale obušok bude vládnuť, do tých čias bojovat budeme za odstránenie každého starého režimu, ktorý vládne takýmito prostriedkami". Bylo to skutečně krutou ironií, že komunistický poslanec, který ve svém projevu pranýřoval týrání obuškem pracujících ze strany četnictva a policie, nejenom že pak sám byl obuškem bit do hlavy, ale nadto ještě sám byl pak odsouzen k ztrátě svobody na 3 měsíce právě proto, že kritizoval používání obušku proti pracujícím a sám se bránil policistovi, který ho obuškem bil. Rozsudek byl v tomto směru vynesen až 7.4.1930, po tolika letech. Přitom je zajímavé a velmi příznačné, že si trest musel odpykat až v roce 1931, když po svém jednoměsíčním studijním zájezdu do SSSR začal na jižním Slovensku pořádat sérii přednášek o tom, co viděl v SSSR. Právě tehdy byl dne 9.6.1931 zatčen a dodán do vazby k odpykání trestu. Státní aparát takto mu překazil, aby mohl dát pracujícím autentické informace o SSSR, ovšem pod záminkou, že si musí odpykat trest za "trestný čin", který spáchal před 4 roky.[49] Tentýž poslanec Steiner byl v říjnu 1936 souzen soudem v Bratislavě, ovšem již jako senátor, za to, že v roce 1930 na schůzi nezaměstnaných v Komárně podal zprávu o jednání městského zastupitelstva v Komárně o nezaměstnaných. Zprávu podal na veřejné schůzi, při čemž pronesl zase nějaký "závadný" výrok. Tedy po šesti letech soudili zástupce lidu, revolučního dělnického hnutí za projev po šesti letech, a to právě v době bojů komunistů na obranu republiky proti fašismu, kdy právě byl každý funkcionář KSČ nutný pro politickoorganizátorskou práci pro tento boj.[50] Buržoazní soudní aparát tehdy pardonoval fašisty a soudil komunisty.

Poslanec KSČ E.Höhnel svolal v březnu 1932 v Jablonném v Podještědí tzv. důvěrnou schůzi.[51] Na tuto se dostavili četníci a kontrolovali jednotlivé pozvánky. Přitom našli jednu pozvánku, která podle nich nebyla řádně svolavatelem podepsána a zabavili ji. Později pak poslanec Höhnel šel za četnickým velitelem a požádal ho,aby mu zabavenou pozvánku ukázal. Ten, i když pozvánku měl v rukou, otálel a po delší době mu ji z povzdálí ukázal, ovšem jen obrácenou. Poslanec Höhnel si ji chtěl prohlédnout, proto sáhl po ní a chytil její konec. V tom však četnický velitel náhle odtáhl svou ruku a tím pozvánku, slabý lísteček, roztrhl. Po čtyřech letech byl poslanec Höhnel zato postaven před soud, podle obžalovacího spisu obžalován pro zločin násilí,[52] že totiž vytrhl četnickému veliteli pozvánku,"důležitý důkaz" z ruky, aby ji zničil. A dne

---

[49] H o l o t í k o v á Z., Gábor S t e i n e r , Život revolucionára, Bratislava 1963, str.60 a n.

[50] Tamtéž. str.154.

[51] Podle § 2 zák.č.135/1867 ř.z. o právu shromažďovacím.

[52] Podle § 81 tr.z., násilné vztažení ruky na vrchnostenskou osobu.

25.2.1936 byl Höhnel odsouzen k trestu 3 měsíčního žaláře, přirozeně nepodmíněně, současně soud vyslovil u něho ztrátu volebního práva, jelikož "trestný" čin spáchal z "pohnutek nízkých a nečestných".[53] Takto perzekvoval státní aparát v roce 1936 (?!) německého komunistického funkcionáře,odpůrce fašismu a nacismu, přitom současně nechal beztrestně rozbíjet republiku henleinovskými protistátními fašistickými elementy.

Komunistický poslanec Č. Hruška byl dne 9.3.1932 odsouzen[54] krajským soudem trestním v Praze k trestu 4 měsíčního žaláře za to, že se zúčastnil 25.5.1928 v Praze demonstrace, prováděné proti zákazu táboru lidu, který chtěla uspořádat KSČ na Havlíčkově náměstí, byl přitom na ulici zatčen policií a násilně odváděn na strážnici, přitem se násilí policistů bránil. Dále, že dne 28.6.1930 v Praze na táboru lidu, který byl přes zákaz policie uspořádán KSČ, vystoupil jako řečník, při čemž byl policisty surově sražen ze schůdků, odkud mluvil, zatčen a odvlečen na policejní komisařství, přitom se bránil surovostem policistů, kteří ho bili obuškem. Soud v jeho jednání shledal zločin násilí a shluknutí.[55] Typické na tomto perzekučním odsouzení komunistického poslance je to, co je dokonce zcela jasně doloženo i samotným odsuzujícím rozsudkem, že totiž odsouzený poslanec, byl odsouzen jedině na základě svědeckých výpovědí policistů, výpovědí jasně lživých, neboť celá řada jiných svědků, kteří byli navrženi obhajobou plně potvrdili, že se policisté chovali surově vůči lidem i poslanci Hruškovi, kterého bili, takže krvácel. Potvrdili dále, že se poslanec Hruška bránil proti této brutalitě policistů. Přirozeně, že soud uvěřil "spolehlivým" výpovědím policistů, a nikoliv výpovědím komunistických narušitelů "klidu a pořádku". Ostatně i z hlediska buržoazní zákonnosti měli policisté právo postupovat brutálně proti lidu a použít obušků a mlátit lidi do krve, aby takto "obnovili klid a pořádek" a ti, kteří se tomuto policejnímu násilí bránili, páchali zločin a násilí. A to byl také případ soudní perzekuce poslance Hrušky, který nadto v rozsudku je soudem kádrován jako komunista, který svým jednáním takto "dal na jevo sklon k páchání trestných činů".

Perzekuce komunistických poslankyň, to byl jediný úsek společenského dění,kde vládnoucí buržoazie a její státní aparát uznávaly rovnoprávnost žen s muži. Komunistické poslanyně vyvíjející stejnou činnost

---

[53] Tisky k těsnopiseckým zprávám o schůzích posl.sněm.NS RČS, IV.vol.obd., 3. zas. Interpelace posl.Köhlera č.552/I ze dne 18.5.1936 min.sprav., rozs.kraj.soudu v Liberci č.Tk VII 1211/35.

[54] Archív krajského soudu Praha, fond kraj. soudu trestního Praha, rozs.č.Tk I 5828/31 ze dne 9.3.1932.

[55] Podle § 81 tr.z., násilné vztažení ruky na vrchnostenskou osobu, a podle § 283 tr.z., shluknutí.

jako poslanci KSČ, byly proto stejným způsobem perzekvovány. Např. poslankyně Hodinová, která se zúčastnila dne 3.9.1930 v Berouně táboru lidu, který byl okresním úřadem zakázán a který měl projednat otázku dělnictva v železárnách v Králově Dvoře, bojujícího proti propuštění z práce, byla při rozhánění táboru četnictvem zatčena a pak rozsudkem krajského soudu trestního v Praze odsouzena k trestu 3-týdenního vězení.[56] Soud, který její jednání kvalifikuje jako shluknutí, (podle §§ 279, 283 tr.z., shluknutí) v rozsudku ze dne 14.11.1932 popisuje její "trestnou činnost" takto: "... Hodinová začala k zástupu asi 50 osob mluvit o propouštění dělníků ..., četničtí strážmistři Procházka a Kožnar, když se přiblížili, volala: "Podívejte se, už jdou pro mne s bajonety a pendreky"... současně se jí tázal Procházka, kdo je, načež odpověděla, že je poslanec a že na ni nemají žádného práva..., Procházka s Kožnarem chopili ji za ruce a předváděli. Škubala sebou a během cesty vykřikla k okolo stojícím lidem: "Podívejte se, berou vám poslance, nenechte mne vzít!"..., protestovala proti tomu, že četníci s ní cloumali, když ji předváděli... Rozsudek rovněž konstatuje, že "trestný" čin komunistické poslankyně, jak je shora zkráceně reprodukován podle rozsudku, je "zvláště zavržitelný" a "spáchaný z pohnutky nízké a nečestné, totiž z mstivosti a ze snahy vyvolat nepokoje". Později, v roce 1932, když se poslankyně Hodinová v Holešově ocitla ve stejné situaci, vyvázla ovšem šťastněji, neboť účastníci táboru lidu pořádaného KSČ, na kterém mluvila, odrazili útok četníků, kteří tábor rozehnali, obklopili ji a nenechali, aby ji četníci zatkli. Dokonce byla takto obklopena zástupem dělníků, doprovázena na nádraží, odkud pak bezpečně mohla odjet vlakem.[57]

Dne 4.9.1932 se konala v Hlohovci veřejná tělovýchovná slavnost, kterou uspořádala místní JPT. V této souvislosti uspořádaný tábor lidu byl úředně asistujícím komisařem úřadu politické správy rozpuštěn a účastníci pak místními policisty surově rozháněni. Mezi účastníky táboru byl též poslanec KSČ F.Kubač, který v rozhořčení nad nezákonným omezováním shromažďovacího práva a surovostí policie vykřikl: "Hanba policii, vy psi, vy vrahovia, však pride doba, že s vámi zúčtujeme" a vyzval lidi, aby se proti násilí bránili. Sám se musel bránit proti policistům, kteří se na něho sápali. Dne 25.1.1935 byl zato krajským soudem v Nitře odsouzen[58] k trestu 6-měsíčního žaláře a ke ztrátě volebního

---

[56] Archív krajského soudu v Praze, fond kraj. soudu trest. Praha, rozsudek č. Tk II 4560/31 ze dne 14.11.1932.

[57] 40 let KSČ v Holešově. Sborník vzpomínek pamětníků. Kroměříž 1961, str.36.

[58] AÚML ÚV KSS Bratislava, F-11/538 rozs.kraj.soudu Nitra č.Tk VII 1044/34 ze dne 25.1.1935; Těsnopisecká zpráva o 89.schůzi posl.sněm.NS RČS, IV.vol.obd., 5. zas. dne 1.4.1937. Projev posl.Clementise.

práva. Při hlavním přelíčení byl usvědčován policisty.Soud odmítl návrh obhajoby na slyšení mnohých účastníků táboru jako svědků s odůvodněním, nanejvýš příznačným: "Protože navrhované svedkovia sú členami strany komunistickej, nemôže byť na ich výpoved braný zreteľ, kedže sa jedná o pokračovanie nad členom komunistickej strany". Pro buržoazní soud byli objektivní a spolehliví jedině policisté jako svědci přesto nebo spíše právě proto, že jak poslanec Kubač, tak i ostatní účastníci tábora se museli bránit proti násilí a bezprávi ze strany těchto policistů. Soud "trestnou" činnost poslance Kubače kvalifikoval jako zločin shlukování a násilí proti vrchnostenské osobě.[59]

Pro imperialistický režim české buržoazie na Zakarpatské Ukrajině je přímo symbolická ta záštiplná perzekuce jednoho z vůdců tamějších pracujících Ivana Lokoty, zprvu poslance, pak senátora KSČ. Možno říci, že svůj poslanecký a později senátorský mandát, kterými ho pověřil lid Zakarpatské Ukrajiny, díky čs. "demokratické" perzekuci víc vykonával ve vazbě, ve věznicích a trestnicích, než v parlamentě. Soudními rozsudky, které měly eminentně perzekuční charakter a které nelze jinak hodnotit než jako teroristické a zločinné, bylo mu prakticky úplně zabráněno, aby mohl plnit svoje povinnosti jako mluvčí a zástupce lidu Zakarpatské Ukrajiny v československém parlamentě v Praze. On totiž víc "seděl" v československé "demokraticko-republikánské" vazbě, než skutečně seděl v parlamentě. Jednou byl odsouzen k trestu žaláře na 5 roků za to,že v roce 1928 spolu s členy komunistické mládeže na Zakarpatské Ukrajině přijal od Institutu národní osvěty v Kyjevě (SSSR) upomínkový prapor jako výraz sympatie ukrajinského, sovětského lidu mládeži Zakarpatské Ukrajiny, v němž soud shledal přípravu úkladů o republiku.[60] Za účast na stávce, při níž se bránil násilí, byl odsouzen k trestu 14 měsíčního žaláře.[61] Dále pak za konflikt s četnictvem, při kterém se ohradil proti nezákonnému omezování shromažďovacího práva ze strany četníků,byl odsouzen do žaláře na 2 roky.[62] Poslanec a pozdější senátor Lokota, jak je tedy vidět byl nejvíc perzekvovaným komunistickým členem československého parlamentu a díky imperialistické politice vládnoucí české buržoazie na Zakarpatské Ukrajině, byla mu prokázána ta mimořádná "čest", že se mohl dokonale přesvědčovat vice ve vazbě než v parlamentě o "imunitě" komunistických poslanců a senátorů a takto se přesvědčovat na vlastní kůži o "výhodách" této imunity. A také v případě I. Lokoty

---

[59] § 4 a § 6 zák.čl.XI/1914 o trestněprávní ochraně vrchnosti.

[60] Státní archív Brno, fond nejv.soudu Brno, rozs.č.zm. IV 568/33.

[61] Těsnopisecká zpráva o 235.schůzi posl.sněm.NS RČS, III.vol.obd., 7.zas.dne 22.12.1932. Projev posl.Töröka.

[62] Těsnopisecká zpráva o 257.schůzi posl.sněm.NS RČS, III.vol.obd., 8.zas., dne 16.3.1933. Projev posl. Hrubého.

je přesvědčivě a výrazně dokumentována "péče" státního aparátu o imunitu komunistických poslanců a senátorů v buržoazním Československu vůbec.

Jak zacházel personál věznic s komunistickými poslanci a senátory po jejich zatčení v soudní vazbě, to nám znázorňují konkrétní příklady, které zde uvádíme. Předesíláme pouze to, že s nimi bylo všeobecně zacházeno jednak jako se sprostými, nebezpečnými kriminálními zločinci a nikoliv jako s politickými delikventy, jednak vůči nim byla uplatňována vyloženě perzekuční opatření.

Jeden z řad komunistických poslanců, který byl ve vyšetřovací vazbě v roce 1930 v Praze, byl z věznice odváděn do budovy soudu k hlavnímu přelíčení, přitom měl ocelová pouta na rukou. Poněvadž se to stalo ve dne a po frekventovaných ulicích, tento způsob eskortování komunistického poslance s pouty na rukou vzbudil u kolemjdoucích rozruch, bylo nuceno ministerstvo spravedlnosti vydat dne 7.5.1930 pokyn krajskému soudu v Praze, v němž mj. píše: "Aby takové porušení platných předpisů bylo pro budoucnost vyloučeno, nařizuje se, aby v podobných případech byly všechny orgány v úvahu přicházející přiměřeně poučeny!" [63] Šlo o důvěrný interní pokyn daný presidiu soudu. Proto také samo ministerstvo si dovolilo konstatovat,že v daném případě byly předpisy porušeny. Ostatně, jak je vidět, ministerstvo nijak nebylo rozhořčeno nad tímto porušením předpisů, naopak konstatovalo na jiném místě, že se tak stalo tím, že vězeňský orgán nebyl dostatečně "informován", čímž došlo k tomuto porušení předpisů. A také presidiu krajského soudu uložilo pouze "poučení", nikoliv však potrestání příslušného vězeňského orgánu.

Poněkud drastičtěji bylo zacházeno s poslancem Sedorjakem, zástupcem pracujících Zakarpatské Ukrajiny. Sedorjak v roce 1930 byl ve vazbě krajského soudu v Užhorodě. Z Užhorodu byl vlakem dopraven k soudu v Prešově, přitom mu byla nasazena na ruce ocelová pouta už ve věznici v Užhorodě a v poutech jel do Prešova, kde mu pouta nebyla sejmuta. Dokonce v poutech byl postaven před soud. Takto surově zacházela vládnoucí buržoazie se zástupcem pracujících Zakarpatské Ukrajiny.[64]

PERZEKUCE KOMUNISTICKÝCH ČLENŮ ZASTUPITELSKÝCH SBORŮ V OBCÍCH, OKRESECH A ZEMÍCH

Obdobně jako proti zástupcům dělnictva a pracujících v parlamentě, poslancům a senátorům komunistické strany, postupovala vládnoucí buržo-

---

[63] ŠA Praha, fond ZST Praha, 1929-1931, P-16, krab.60, č.3049/30.

[64] Tisky k těsnopisecký zprávám o schůzích posl.sněm.NS RČS, III. vol.obd.,2. zas., Naléhavá interpelace posl.Majora a soudr., č.319 ze dne 26.3.1930 min.sprav.

azie a její státní aparát proti zvoleným zástupcům pracujících v zastupitelských orgánech v obcích, okresech a zemích. Poněkud odlišná forma a metoda omezování, potlačování, stíhání a perzekuce komunistických zástupců zastupitelských sborů, byla způsobena odlišností postavení a funkce těchto sborů, a pak samotných členů těchto sborů.

Především tyto zastupitelské sbory již zásadně nesměly jednat o politických věcech a publicita jednání těchto sborů byla mnohem menší než parlamentu. Členové těchto sborů nepožívali žádné imunity. Činnost komunistických členů zastupitelských sborů v obcích, okresech a zemích byla ostatně pro buržoazii méně nebezpečnější než činnost komunistických poslanců a senátorů v parlamentě. Státní aparát měl podstatně víc a účinnějších prostředků pro svoje zákroky vůči členům zastupitelských orgánů zemí,okresů a obcí než proti členům Národního shromáždění. Státní aparát měl dostatek možností a záminek např. rozpustit obecní zastupitelstvo, nebo namísto komunistického starosty dosadit prostě vládního komisaře, mohl podle potřeby jakékoliv usnesení zastupitelstva pozastavit atd. Přesto používala vládnoucí buržoazie a její státní aparát systematicky proti komunistickým členům obecních, okresních, ale také někdy i zemských zastupitelstev dokonce i soudních perzekučních aktů.

Hlavním důvodem této perzekuční činnosti byla jakákoliv kritika poměrů ve státě, hlásání politiky KSČ, odhalování třídní diktatury vládnoucí buržoazie, pranýřování násilí státního aparátu vůči pracujícím atd.

Zásady této soudní perzekuce byly formulovány nejvyšším soudem. Např. rozhodnutím nejvyššího soudu ze dne 10.5.1924 v souvislosti s výrokem jednoho komunistického člena obecního zastupitelstva, že úřednictvo a četnictvo "jen leží, nic nedělají a to na úkor poplatnictva", stanovila se tato zásada[65]: "Okolnost, že účelem řeči pronesené při schůzi obecního zastupitelstva, byla kritika poměrů za republiky, nevylučuje úmyslu pachatelova hanobiti republiku, a způsobilosti projevu snížit vážnost republiky a ohrozit obecný mír v ní". Podle názoru nejvyššího soudu tedy kritika poměrů v republice na zasedání obecního zastupitelstva se rovná kritice pronesené kdekoliv jinde, jde-li tedy o kritiku komunistickou, pak jde o "snížení vážnosti republiky", tj. o trestný čin podle zákona na ochranu republiky.[66] Z toho vyplývá, že kritika na zasedání obecního zastupitelstva a jde-li o komunistického člena zastupitelstva, jde vždy o trestnou činnost. Komunistickým členům nejenom, že takto bylo bráněno na zasedáních kritizovat poměry, ale dokonce nesměli ani přednést svoje programové prohlášení. Rozhodnutí nej-

---

[65] Sbírka rozhodnutí nejv.soudu ve věcech trest., - Vážný, č.1628, rozh.č.Kr. I 822/23 ze dne 10.5.1924.

[66] Podle § 14/5 zák. na ochr.rep., hanobení republiky.

vyššího soudu ze dne 3.12.1930 stanovilo,[67] že bylo-li v ustavující schůzi okresního zastupitelstva přečteno prohlášení (komunistickými členy - pozn. K.V.) komunistické strany, směřující proti vládní většině (tj. proti politice vlády - pozn.K.V.) a proti státnímu aparátu (proti násilí a teroru proti pracujícím - pozn. K.V.) a v němž se po vylíčení blízkého nebezpečí války apeluje na pracující lid v Československu, aby se nedal veštvat do žádné války a prohlašuje se, že pracující masy Československa obrátí pušky proti své vlastní buržoazii a promění imperialistickou válku ve válku občanskou", jde o trestný čin hanobení republiky, pobuřování proti státu a výzvu k trestným činům.[68] Toto rozhodnutí nejvyššího soudu vlastně stanovilo, že hlásání programu a politiky KSČ tak,jak tato byla v publikacích, ve stranickém tisku, na stranických schůzích a komunistickými poslanci v parlamentě formulována, je protistátní činností, když se tak děje komunistickým členem okresního zastupitelstva na jeho zasedání.

Jak se projevila tato soudní perzekuce v jednotlivých konkrétních případech?

Po střelbě četnictva při protiválečné demonstraci lidu dne 3.8. 1924 ve Svaljavě, při níž bylo zastřeleno několik lidí, se rozlila po celé republice silná vlna protestu proti brutalitě četníků. Mnohá obecní zastupitelstva na návrh svých komunistických členů se usnesla na protestu proti tomuto střílení četníků do lidu. Státní aparát zakročil dokonce proti všem členům zastupitelstva, které odhlasovalo tento protest. Tak se např. stalo i v obci Střední Grunt (okr. Děčín). Okresní hejtman podal na všech 25 členů obecního zastupitelstva trestní oznámení a okresní soud v Děčíně je všechny odsoudil k trestu od 3 do 6 dnů vězení, resp. k peněžitým trestům proto, že v protestním usnesení stála "závadná" věta, že "zastřelení klidně demonstrujících dělníků jest postup demokratické vlády nedůstojný."[69] Soud hodnotil jednání členů zastupitelstva, kteří odhlasovali protest, jako urážku vlády.[70] Podle názoru soudu, tedy střílení četníků do lidu není pro demokratickou vládu postup nedůstojný,ale současně protest proti takovému střílení znamenal již urážku vlády.

Komunistická frakce obecního zastupitelstva v Chodově u Karlových Varů, skládající se ze 6 soudruhů a 1 soudružky, byla soudně stíhána proto, že odhlasovala protestní rezoluci proti zákonu o organizaci po-

---

[67] Sbírka rozhodnutí nejv.soudu ve věcech trestních, - Vážný, č.4010, rozh.č.Zm I 662/29 ze dne 3.12.1930.

[68] Podle § 14/5, § 14/1 a 15/3 zák. na ochr.rep.

[69] AÚML ÚV KSČ Praha, fond 1925/173, rozs.okr.soudu Děčín č.T VI 761/24.

[70] Podle § 491 tr.z., urážka, veřejné hanobení.

litické správy z roku 1927.[71] Členové frakce byli všichni odsouzeni v roce 1929 každý k trestu vězení v trvání 8 dnů.[72] Podle názoru soudu trest 8 denního vězení měl přesvědčit odsouzené členy komunistické obecní frakce,že jejich názor na tento zákon jako na protidemokratický, není opodstatněný.

Krajský soud v Kutné Hoře odsoudil[73] dne 13.5.1929 člena obecního zastupitelstva v Přibyslavi K.Klimenta k 6 týdennímu vězení pro pobuřování proti státu a hanobení republiky,[74] jehož se dopustil tím, že dne 27.10.1928 v předvečer oslav 10. výročí vzniku Československa odevzdal jménem komunistické frakce obecního zastupitelstva členovi městské rady prohlášení frakce k tomuto výročí s žádostí, aby toto bylo předloženo dne 28.10.1928 slavnostní schůzi městské rady v Přibyslavi k přečtení. V prohlášení byla uvedena tato "závadná místa": ...Pro dělníky, zřízence a malé zemědělce nebylo posledních 10 let trvání republiky nic jiného než 10 let rostoucí bídy, zostřeného vykořisťování a neomezeného politického a národnostního útlaku... Československá republika není státem chudých, nýbrž státem kapitalistů a velkoagrárníků... Odmítáme-li jubilejní oslavy, vyjadřujeme tím, že odmítáme také nyní panující systém tohoto státu co nejostřeji a že proti němu také bojujeme... V tomto boji proti panujícímu systému sílí v nás především přesvědčení, že v téže době, kdy čs. buržoazie oslavuje 10.výročí trvání své vlády, oslavují ruští dělníci obrovské úspěchy 11.výročí trvání prvního státu dělníků a rolníků světa. Na této oslavě béřeme s nadšením podíl a slibujeme současně, že vynaložíme všechny síly, abychom zajistili bezpečnost Sovětskému svazu proti hrozícím imperialistickým útokům".

Rozsudkem krajského soudu v Kutné Hoře ze dne 11.11.1929 byl odsouzen komunistický člen okresního zastupitelstva v Havlíčkově Brodě V.Tajovský k trestu vězení v trvání 1 měsíce pro hanobení republiky a rozšiřování nepravdivých zpráv.[75] Jeho "trestná" činnost spočívala v tom, že dne 18.2.1929 při ustavující schůzi okresního zastupitelstva učinil projev, v němž pronesl tato "závadná" místa: "Ustavení okresního zastupitelstva, k němuž dnes dochází na základě fašistické reakční reformy veřejné správy, děje se v době neslýchané bídy, stupňovaného vykořisťování pracujících mas, v době horečných válečných příprav a zbrojení čs. buržoazie proti Sovětskému svazu... Hladové mzdy širokých mas

---

[71] Zák.č.125/1927 Sb.z. a n.

[72] Těsnopisecká zpráva o 202.schůzi posl.sněm.NS RČS, II.volob.d., 8.zas., dne 7.6.1929. Projev posl.Landové-Štychové.

[73] SA Praha, KS Kutná Hora, Tk 1928, krab.401, rozs.č.Tk 1553/28 ze dne 13.5. 1929.

[74] Podle § 14/1 a § 14/5 zák.na ochr.rep.

[75] Podle § 14/5 a § 18/2 zák.na ochr.rep.

dělníků, bezohledné vykořišťování pracujících v továrnách, v městech a na venkově, ohromný proces zbídačení, zostřený drahotou,daňovým útlakem a cly..., toť články řetězu fašistické ofenzivy proti dělnickým a rolnickým masám. Fašizování státního aparátu postupuje rychlým tempem. Tento fašizační proces je nejostřeji vyjádřen olupováním dělníků a rolníků o politická práva". Soud v důvodech rozsudku vyjadřuje názor, že tyto výroky "snižují vážnost republiky" a "ohrožují obecný mír" ve státě, jakož i že jde přitom "o přehnanou kritiku a bezdůvodné obviňování vládního systému".[76]

Na schůzi okresního zastupitelstva v Pardubicích dne 14.6.1929 učinil člen zastupitelstva za KSČ F.Špaček projev, v němž protestoval proti tomu, že komunistická strana byla při volbách do zastupitelských sborů okresních a zemských "okradená" o obdržené hlasy. Prohlásil, že volební řád není demokratický. Poukázal nato, že v zastupitelstvu není svoboda slova. Varoval před "fašizací" celého režimu. Prohlásil, že "kdo má moc, má právo", a že čs.demokracie je "diktaturou nad chudobou" a že "dělnictvu hrozí jen pendrek a vězení". Svůj projev uzavřel tím, že "nebude lépe, dokud nebude uskutečněna vláda rolníků a dělníků". Tento projev byl státním aparátem kvalifikován jako protistátní a proto byl rozsudkem krajského soudu v Chrudimi ze dne 20.1.1930 odsouzen k trestu vězení v trvání 14 dnů, ovšem vrchní soud v Praze rozhodnutím ze dne 2.5.1930 mu trest zvýšil na 4 týdny vězení.[77] Soud tyto výroky kvalifikoval jako pobuřování proti státu a hanobení republiky.[78]

Dne 13.4.1931 při schůzi ústředního zastupitelstva hl. města Prahy mluvil člen tohoto sboru R.Vetiška. Odchýlil se od předmětu projednávání, od stanoveného programu a mluvil o tíživé situaci nezaměstnaných a o nutnosti pomoci jim. Předsedajícím mu bylo odňato slovo, on však mluvil dále. Primátor na něho podal trestní oznámení a byl postaven před soud. Okresní trestní soud v Praze ho odsoudil dne 11.1.1932 k trestu pokuty 100 Kč.[79] Jeho "trestná" činnost byla soudem kvalifikována jako útisk,[80] "utiskoval" ostatní členy zastupitelstva.

Na schůzi obecního zastupitelstva dne 19.3.1932 v Rynholci se vyjádřil člen zastupitelstva F.Mařík,horník, takto: "To, co se děje v naší republice, jest možné jen u nás, aby dělníci, jdou-li na ulici domá-

---

[76] SA Praha, KS Kutná Hora, Tk 1929, krab.405, rozs.č.Tk 412/29 ze dne 11.11. 1929.

[77] SÚA Praha, MS 1920-1938, VI d/6, krab.928, č.28632/29, 21575/30, 3763/30, rozs.kr.soudu Chrudim č.Tk 527/29 ze dne 20.1.1930 a rozs.vrch.soudu Praha č.Tov. 353/30 ze dne 2.5.1930.

[78] Podle § 14/1 a § 14/5 zák. na ochr.rep.

[79] SÚA Praha, MS 1922-1937, VI, krab.873, č.20783/31, 3708/32, 14957/32, rozs. okr.trest.s. Praha, č.T XV 908/31 ze dne 11.1.1932.

[80] Podle §4 zák.č.308/1921 Sb.z. a n. proti útisku.

hati se svého lepšího postavení, jsou vaši socialističtí ministři takoví, že na ně pošlou policajty s pendreky a použijí proti nim i olova, proti těm nešťastným lidem, což nemůže žádný z nás schvalovat. Takovou máme vládu". Tři členové zastupitelstva, V.Puchold, vedoucí obchodu, S.Skoupý, dělník a R.Čada, dělník, po tomto výroku dali na jevo svůj souhlas tím, že tleskali. Krajský soud trestní v Praze odsoudil[81] dne 21.července 1932 autora výroku F.Maříka k trestu 10 denního vězení pro hanobení republiky[82] a ostatní tři členy zastupitelstva, kteří jeho výroku tleskali rovněž k trestu 10 denního vězení pro schvalování trestného činu.[83] Šlo o vyloženou perzekuci komunistických členů obecního zastupitelstva, kteří takto odhalovali oportunistickou politiku socialistických ministrů, poškozující zájmy dělnictva.

Krajský soud v Mostě odsoudil dne 23.11.1934 komunistického člena městského zastupitelstva v Duchcově zato, že dne 10.10.1934 na zasedání zastupitelstva, které bylo věnováno vzpomínce na zavražděného jugoslávského krále Alexandra, prohlásil na adresu buržoazních členů tohoto sboru toto: "Takovému chlapovi budete dělat ještě nějaké oslavy, který zavíral a krutě zacházel s dělnictvem. Copak jste dělali, když ve Vídni vraždili dělnictvo a Hitler v Německu". Byl odsouzen k trestu vězení v trvání 2 měsíců.[84] Soud tento výrok kvalifikoval jako schvalování trestného činu.[85] Trest takto uložený je neobvykle krutý, svědčí o aktu mstivé perzekuce tím spíše, že výrok v žádném případě neobsahuje nějaké "schvalování" vraždy. Šlo přece o komunistického člena zastupitelstva, který neschvaloval a nemohl také schvalovat akt individuálního teroru. On jen kritizoval pokrytectví buržoazních členů zastupitelstva, kteří na jedné straně pietně vzpomínali zavražděného jugoslávského krále, a na druhé straně ovšem nechtěli nic znát o masových vraždách dělnictva ve Vídni a o obětech vraždění fašistů v Německu v té době.

Z uvedených příkladů je tedy vidět, že perzekuce komunistických členů zastupitelských sborů obcí, měst a okresů se řídila stejnou represivní politikou vládnoucí buržoazie, jakou tato uplatňovala všeobecně vůči KSČ, jejím členům a vůbec vůči komunistickému a revolučnímu hnutí v Československu.

* * *

---

[81] Archív krajského soudu Praha, fond kraj. soudu trest. Praha, rozs.č.Tk X 3533/32 ze dne 21.7.1932.

[82] Podle § 14/5 zák.na ochr.rep.

[83] Podle § 16/1 zák.na ochr.rep.

[84] Archív krajského soudu v Mostě, rozs.č.Tk 1860/34 ze dne 23.11.1934.

[85] Podle § 16 zák.na ochr.rep.

Taková tedy byla situace v předmnichovské republice. Takovou míru práv a svobody pro volené komunistické představitele lidu zajišťovala "dokonalá" demokracie a masarykovská "humanitní demokracie" předmnichovské republiky, o níž záměrně šířili iluze a kterou dávali za vzor mnozí naši pravicoví, oportunističtí, reakční a též "marxističtí" političtí, publicisté, historikové včetně vysokoškolských profesorů a "vědeckých" pracovníků v polednovém období. Podle jejich pojetí chyby, nedostatky a deformace socialismu se měly léčit nikoliv nápravou a odstraňováním těchto nedostatků, ale totální negací socialismu a návratem k "osvědčenému" vzoru masarykovské "humanitní demokracie" předmnichovského buržoazního Československa.

Buržoazně demokratický politický a státní systém předmnichovské republiky, zajišťující monopol politické moci vládnoucím buržoazním třídám, poskytoval plná práva, svobodu a demokracii pro volené zástupce těchto tříd v zastupitelských sborech. Naproti tomu zajišťoval politické potlačování dělnické třídy a pracujících vůbec. A v této souvislosti pak poskytoval minimum práv, nepatrnou svobodu a velice omezenou a pouze formálně zajištěnou demokracii pro volené komunistické zástupce lidu,kteří jedině skutečně se snažili na půdě těchto zastupitelských sborů prosazovat zájmy dělnické třídy a pracujících. Systematicky uplatňovanou represí a perzekucí těchto skutečných a důsledných volených zástupců lidu bránil jim, brzdil, tlumil a znemožňoval jejich činnost v těchto sborech při zastupování, obhajování a prosazování politických, hospodářských a sociálních zájmů dělnictva a pracujících vůbec.

Přes soustavnou a sebekrutější represi a perzekuci se nepodařilo umlčet hlas volených komunistických zástupců lidu v zastupitelských sborech předmnichovské republiky. Jejich bojovnost, houževnatost a statečnost nebyla marná. Měli sympatii a podporu širokých mas dělnictva a pracujících. Jejich záslužná činnost a sebeobětavost a neohroženost při obhajování a prosazování zájmů dělnictva a všech pracujících musí i dnes vyvolat v nás hlubokou úctu a upřímný obdiv.

Jejich činnost je však pro dnešek stále živým odkazem. A rozhodně pak by měla být důstojnou a překrásnou tradicí, z níž by měli čerpat a o níž by se měli opírat dnes poslanci zastupitelských sborů všech stupňů naší socialistické vlasti. Vždyť jde o krásnou, bohatou a revolučně cennou tradici nezištně, čestně a důsledně sloužit dělnictvu, pracujícím, lidu, socializmu.

ПРЕСЛЕДОВАНИЯ КОММУНИСТОВ В ПАРЛАМЕНТЕ И ПРОЧИХ ВЫБОРНЫХ ОРГАНАХ ДОМЮНХЕНСКОЙ ЧЕХОСЛОВАКИИ

Карел Ваш

Резюме

В домюнхенской Чехословакии господствующая буржуазия и ее государственный аппарат путем систематических репрессий и преследований старались заглушить и подавить коммунистическое движение. Однако несмотря на все старания и попытки ни одному из правительств домюнхенской Чехословакии не удалось поставить Коммунистическую партию Чехословакии вне закона, загнать ее подполье и разгромить.

Особо активной формой применяемой буржуазией были судебные и внесудебные преследования членов КПЧ, которых трудящиеся избрали своими представителями в выборные органы, в Национальное Собрание, в районные и земские, городские и сельские коллегиальные органы.

Путем стараний заставить замолчать, придирок и судебного и внесудебного преследования депутатов и сенаторов коммунистов - правомерно избранных на всеобщих выборах в Национальное Собрание - господствующая буржуазия хотела воспрепятствовать им надлежаще выполнять мандат, данный им избравшим их народом. Вместе с тем буржуазия преследовала и другую цель: путем преследований и арестов сделать невозможной их политическую работу, ибо для коммунистических депутатов и сенаторов парламент никогда не был главной ареной их политической деятельности. Будучи партийными работниками, они осуществляли свою деятельность главным образом "в поле", среди трудящихся, организуя и направляя каждодневную классовую борьбу рабочих и трудящихся против господства буржуазии. Господствующая буржуазия и ее государственный аппарат путем таких преследований хотели в первую очередь лишить трудящиеся массы их единственных вождей и организаторов.

Преследования коммунистических депутатов и сенаторов осуществлялись как в парламенте так и вне его. Государственный аппарат действовал совершено неразборчиво, при чем часто и систематически нарушалась конституция, гарантирующая депутатам и сенаторам неприкосновенность. Коммунистические депутаты и сенаторы находились под полицейским надзором, в их жилищах производились обыски, на собраниях им часто полицейские и жандармы не давали говорить, иногда они подвергались физическому насилию, бросались в тюрмы. Их выступления в парламенте подвергались цензуре. Комиссия по вопросам иммунитета часто разрешала их уголовное преследование на основе сконструированных полицией обвинений. Государственный аппарат стараясь заставить замолчать коммунистических депутатов и сенаторов и преследуя их за их деятельность в парламенте, не брезгал

применять явно неконституционные методы. При их опозиционной деятельности в парламенте, где они защищали интересы трудящихся и разоблачали антинародную политику господствующих классов и клеймили реакцию, антидемократическую, направленную против трудящихся политику и деятельность правительства, господствующие классы подвергали их судебному преследованию и бросали в тюрьмы. Государственный аппарат, особенно полиция, использовал против коммунистическим депутатам и провокацию и сконструированные обвинения. Полиция даже произвела обыск в помещении клуба коммунистических депутатов в здании Национального Собрания и при этом изъяла письменный материал клуба, относящийся к деятельности коммунистических депутатов в парламенте. В тюрьмах же с коммунистическими депутатами обращались как с уголовными преступниками.

Господствующая буржуазия средствами, используемыми против коммунистических депутатов и сенаторов, пользовалась и против представителей коммунистической партии в местных выборных органах. Государственный аппарат применял здесь различные методы. Отменялись выборы коммунистических представителей, под предлогом нарушения какой либо формальности распускались сельские выборные управления, смещался староста-коммунист и на его место назначался правительственный комиссар. Государственный аппарат часто преследовал в уголовном порядке представителей коммунистической партии за их выступления на заседаниях этих органов. Этими способами правительственный аппарат не допускал, чтобы на заседаниях таких органов пропагандировалась и защищалась программа Коммунистической партии и ее политика. Нередко за защиту политики Коммунистической партии в выборных органах, члены этих органов привлекались к ответственности на основании закона обо охране республики как за антигосударственные выступления. Конечно это было явное, совершенно незаконное согласно действующим законам преследование. Государственный аппарат, однако, в интересах подавления деятельности коммунистических членов этих органов часто и систематически нарушал и буржуазно-демократическую законность.

Деятельность коммунистических депутатов и сенаторов в Национальном Собрании и членов-коммунистов выборных органов в селах, городах, районах и землях в домюнхенской Чехословакии, неустрашимо защищавших политические, экономические и социальные интересы и нужды рабочего класса и трудящихся и подвергавшихся за эту, заслуживающую уважения и самоотверженную деятельность подвергались преследованиям со стороны господствующей буржуазии и ее государственного аппарата, вызывает у нас и сегодня глубокое преклонение и искренний восторг. Их неустрашимость, преданность делу пролетариата и социализма, их принципиальность заложили фундамент прекрасных революционных традиций свято соблюдаемых в деятельности всех депутатов представительных коллегий нашей сегодняшней социалистической родины.

VZNIK KOMUNISTICKEJ STRANY ČESKOSLOVENSKA

Ladislav Hubenák

V tomto roku pripomínala si Komunistická strana Československa, vedúca sila našej spoločnosti, 50.výročie svojho vzniku. Polstoročné jubileum založenia Komunistickej strany Československa stalo sa pre náš ľud podnetom k všestrannému hodnoteniu historickej cesty, ktorou strana a naša spoločnost prešli za uplynulé obdobie, k zamysleniu sa nad zmyslom a obsahom bojov a práce predchádzajúcich generácií i k vyvodeniu záverov a poučení z vítazstiev, ale aj dočasných porážok a neúspechov na tejto ceste pre dnešok, pre náš súčasný život.

História polstoročného vývoja dokázala, že KSČ od svojho vzniku stala sa spoľahlivým vodcom robotníckej triedy v boji proti kapitalizmu. Viedla tento boj správnym smerom a doviedla robotnícku triedu v historicky krátkom čase k vítazstvu. Za polstoročie svojej činnosti dosiahla strana v zložitých podmienkach boja a práce v prospech robotníckej triedy, pracujúceho ľudu i v prospech našich národov nemálo úspechov. V tomto období prešla naša spoločnosť a osobitne Slovensko, búrlivými spoločenskými premenami.

Komunistická strana Československa, jediná z politických hnutí v našich modernych novodobých dejinách, vyjadrila vo svojom programe záujmy našich národov, jediná dokázala pre tento program získať milióny pracujúcich a za ich aktívnej účasti ho realizovať, v praxi dokázať reálnosť, správnosť a životnosť ideí leninizmu. V priebehu svojho päťdesiatročného vývoja vyrástla KSČ na vedúcu politickú silu nášho ludu. Existencia komunistickej strany a jej rozhodný postup boli základnou podmienkou pre vítazstvo československých pracujúcich v boji proti kapitalizmu, jej vedúca úloha v spoločnosti bola rozhodujúca pre vybudovanie socializmu v našej krajine.

Novodobé dejiny českého a slovenského národa charakterizujú dva základné prúdy: boj za sociálne oslobodenie pracujúcich a zápas za existenciu našich národov o ich slobodu. Ich triedne a národné, vnútorné a medzinárodné aspekty sa navzájom prelínali a ovplyvňovali.[1] Komunistická strana Československa, jedna z najvýznamnějších politických

---

[1] Poučenie z krízového vývoja v strane a v spoločnosti po XIII.zjazde KSČ.

hnutí a prúdov v našich moderných novodobých dejinách ako jednotná politická strana robotníckej triedy všetkých národov a národností Československa mohla hneď od svojho vzniku ako jediná integrovať oba tieto základné prúdy v našich dejinách a nastúpiť do boja nielen za triedne záujmy československého proletariátu, ale aj za národné záujmy všetkeho ľudu ČSR. Žiadny iný politický smer tieto predpoklady nemal, pretože vždy reprezentoval len záujmy tej, či onej skupiny českej alebo slovenskej buržoázie.

Vznik Komunistickej strany Československa v máji roku 1921 stal sa významným medzníkom v našich novodobých dejinách. Do politického systému buržoáznodemokratického Československa vstúpil nový činiteľ, politická strana robotníckej triedy, ktorá si do svojho programu vpísala heslo boja proti kapitalistickému zriadeniu, revolučnú premenu existujúceho sociálnoekonomického zriadenia cestou socialistickej revolúcie a nastolenie moci robotníckej triedy - diktatúru proletariátu.

Komunistická strana Československa od svojho vzniku vystupovala po celý čas trvania buržoáznodemokratického Československa ako jediná, dôsledne opozičná sila voči tomuto systému, ako jeho zásadový kritik, spojený s hlboko demokratickými záujmami širokých más z triednych, marxisticko-leninských pozícií a hľadísk. Stala sa trvalou vyjadrovateľkou úsilia pracujúcich zmeniť túto spoločnosť na zásadách skutočne demokratického, sociálne spravodlivého usporiadania spoločnosti. Politický systém buržoáznodemokratickej republiky predstavoval sa tromi desiatkami politických strán, ktorých navzájom si konkurujúce programy boli však totožné v realizácii vnútornej i vonkajšej politiky, v triednej nenávisti proti revolučnému úsiliu robotníckej triedy a jej spojencov. KSČ stála v opozícii proti tomuto systému.

Proces vzniku strany i vývoj robotníckeho hnutia prebiehal v komplikovaných podmienkach triedneho boja. Komunistická strana Československa zrodila sa v období revolučného rozmachu po prvej svetovej vojne,poznamenanom vplyvom víťazstva ideí Velkej októbrovej socialistickej revolúcie. Proces diferenciácie a kryštalizácie v sociálnodemokratickej strane v období rokov 1918 - 1921 šiel súčasne s procesom prekonávania reformizmu, buržoázneho nacionalizmu a vytváraním jednoty proletariátu na zásadách proletárskeho internacionalizmu. Politika oportunistických predstaviteľov bola postupne členstvom odsúdená a proletariát prechádzal na pozície marxistickej ľavice a Komunistickej internacionály.

V období povojnovej revolučnej vlny prešlo teda robotnícke hnutie zložitou cestou formovania svojich radov, cestou ideového i organizačného rozmachu, procesom diferenciácie v sociálnodemokratickej strane, kým dospelo k vyvrcholeniu tohto obdobia v máji 1921 v ideovom a orga-

nizačnom oddelení sa od starej, oportunistickej sociálnodemokratickej strany a vytvorením si komunistickej strany.

Tomuto rozhodnutiu revolučného proletariátu predchádzal historický zápas o socialistickú cestu vývoja republiky a revolučný charakter robotníckeho hnutia.

V období rozhodujúcich národnych a sociálnych zápasov strácalo české a slovenské robotnícke hnutie vplyvom oportunizmu a revizionizmu II.internacionály revolučný charakter. Keď vypukla prvá svetová vojna, nebolo schopné splniť svoju revolučnú úlohu - pomocť masám nájsť východisko z novovzniknutej situácie.

Vplyv víťazného leninizmu a jeho úspech vo Veľkej októbrovej socialistickej revolúcii, ktorý zasiahol do svetového diania a robotníckeho hnutia, prirodzene nezostal a nemohol zostať bez ozveny ani v Rakúsko-uhorskej monarchii. Oživil naše robotnícke hnutie, ktoré v snahe nasledovať príklad ruskej revolúcie významne zasiahlo do najnovších dejín českého a slovenského národa. Robotnícke hnutie prebúdzajúce sa práve pod vplyvom Októbrovej revolúcie, otriaslo základmi monarchie. Podstatnou mierou prispelo k jej rozkladu a ku vzniku samostatného československého štátu. Pravda, neschopnosť a bezkoncepčnosť sociálnodemokratickej strany zavinila, že národná a demokratická revolúcia stratila revolučný charakter z hľadiska záujmov a potrieb pracujúceho ľudu a jej hegemónom sa stala buržoázia. Vedenie sociálnej demokracie nepochopilo zmysel a obsah Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie, nevedelo z jej výsledkov vyvodiť uzávery pre revolučný boj pracujúceho ludu za jeho sociálne práva a za národné oslobodenie.

Sociálnodemokratická strana, presiaknutá už z predvojnových čias oportunizmom,prispôsobovala svoju politiku záujmom vládnucej buržoázie. Už pri vzniku nového štátu ukázala, že je nespoľahlivým vodcom robotníckej triedy. Nedokázala pochopiť, že revoľucía môže byť východiskom pre postupné uskutočňovanie socialistických premien a viesť pracujucich k ich uskutočňovaniu.

Československá republika vznikla v októbri 1918 na troskách rakúsko-uhorskej monarchie ako výslednica, logické a zákonité dovŕšenie túžob a snažení predchádzajúcich generácií po národnom oslobodení. Vznikla ako mnohonárodnostný štát.

Slovensko sa roku 1918 dobrovoľne prihlásilo k bratskému spolužitiu s českým národom v jednotnom štáte - Československej republike. Bol to významný medzník v živote slovenského národa, keď konštituovaním sa v moderný národ otvárala sa mu cesta k úplnejšiemu rozvoju i kultúrnemu rastu. Ale predmníchovská republika nepriznala Slovákom také práva, ktoré im ako národu patrili.

Vznik Československej republiky vzbudzoval v pracujúcom ľude veľké nádeje. Široké masy pracujúcich sa dožadovali, aby novovzniknutý štát bol štátom sociálne spravodlivým, v ktorom by vlastníctvo tovární, baní, bánk a veľkostatkov prešlo do rúk ľudu. "Slovenský proletariát ako jeden muž žiada, aby náš československý štát bol založený na zásadách sociálnodemokratických" - napísali Robotnícke noviny.[2] Vývin v novom štáte však nesplnil nádeje pracujúcich. Konštituovanie buržoáznej demokracie bolo nesporne obrovským pokrokom v porovnaní s Rakúsko-Uhorskom. Buržoáznodemokratický štát však nedokázal splniť veľa kľúčových, životne dôležitých problémov pracujúcich más.

S ohlasom Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie prenikala k nám revolučná ideológia, ktorá korešpondovala s túžbami veľkej väčšiny národa. Široké masy si už v boji proti monarchii osvojovali leninské heslá Októbrovej revolúcie o mieri a o práve národov na sebaurčenie. Osvojovanie si leninizmu zohralo významnú úlohu v ďalšom období, keď aj v sociálnodemokratickej strane dochádza k diferenciácii a ku vzniku marxistickej ľavice.

V období revolučného i organizačného rozmachu robotníckeho hnutia zišiel sa 25.decembra 1918 v Lipt. Mikuláši prvý povojnový zjazd slovenskej sociálnodemokratickej strany. Zúčastnilo sa ho 90 delegátov z 36 miest, ktorí zastupovali 13 736 odborove a 12 203 politicky organizovaných členov. Na zjazde neboli zastúpení slovenskí, maďarskí a nemeckí robotníci, organizovaní v hornouhorskej sociálnodemokratickej organizácii,a maďarskí a nemeckí robotníci južného a západného Slovenska.

Namiesto vytýčenia konkrétnych úloh a vypracovania taktiky robotníckej triedy v období revolučného rozmachu zjazd sa uspokojil so slávnostnými vyhláseniami o získanej slobode, ktoré šírili v masách pracujúcich ilúzie o charaktere nového štátu, o tom, že nová republika sa bude riadiť záujmami robotníckej triedy. Pravicoví vodcovia sociálnej demokracie hľadali cesty spolupráce s predstaviteľmi slovenskej buržoázie na pôde nacionalizmu a odmietali spoluprácu s maďarským a nemeckým proleteriátom na základoch proletárskeho internacionalizmu, čo by bolo zodpovedalo záujmom robotníckej triedy všetkých národov a národností, žijúcich na území ČSR.

Ani celoštátny zjazd Československej sociálnodemokratickej strany v Prahe (27.-30.decembra 1918), na ktorom sa zúčastnilo aj 25 delegátov slovenskej sociálnodemokratickej strany, nedokázal vyvodiť správne poučenia a závery z Októbrovej revolúcie a vyslovil sa za koaličnú politiku, za triednu spoluprácu s buržoáziou. Na zjazde sa uskutočnilo zjed-

---

[2] Robotnícke noviny, roč.XV., č.51/52, 9.decembra 1918.

notenie českých a slovenských robotníkov do jednotnej, čs.sociálnodemokratickej strany, čo malo značný význam pre ďalší vývoj robotníckeho hnutia na Slovensku, pretože mohlo čerpať z bohatých politických i organizačných skúseností českej robotníckej triedy.

Organizačno-politické zjednotenie českého a slovenského proletariátu bolo historickou potrebou, priamou podmienkou k nástupu robotníckej triedy do zápasu o vedenie národa a pre osvojenie si vedeckého socializmu slovenskou robotníckou triedou. Zápornou stránkou zjednotenia bola však okolnosť, že sa uskutečnilo na platforme reformizmu, na platforme ideologie o nevyhnutnosti triednej spolupráce s buržoáziou pri budování nového štátu.

Na zakladaní organizácií sociálnodemokratickej strany sa významne podieľali robotníci vracajúci sa domov z frontu a zo zajatia. Počet novozaložených organizácií v rokoch 1919-1920 prudko vzrástol.

Značný organizačný ruch, zakladanie politických a odborových organizácií a veľký vzrast počtu členstva mal popri svojich kladoch (zapájal do hnutia tisíce robotníkov a vytváral predpoklady pre ich politický a ideologický rast) aj svoju negatívnu stránku. Organizačná práca sa chápala často samoúčelne, nevidel sa jej revolučný zmysel, čo umožnilo prenikanie masy neproletárskych živlov do hnutia. Tieto doň vnášali svoju maloburžoáznu ideológiu. Ich negatívny vplyv sa prejavoval zosilnením oslobodeneckých a nacionalistických tendencií v radoch českého, slovenského, ale aj u nemeckého a maďarského proletariátu. Tieto okolnosti stali sa brzdou rozvoja hnutia, prekážkou rýchlejšieho ideového rastu proletariátu všetkých národností.

Prestavitelia slovenskej buržoázie podporovali a v niektorých prípadoch priamo organizovali prenikanie maloburžoáznych živlov do sociálnodemokratickej strany, pomáhali im zmocniť sa vedenia organizácií a tým zabraňovali robotníckej triede uskutočňovať svoju vlastnú triednu politiku. Tak boli do sociálnodemokratickej strany na Slovensku poslaní napr. dr.I.Dérer a dr.I.Markovič, ktorí sa stali jej čelnými funkcionármi na Slovensku. "Otázku, kto má stáť na čele robotníckej organizácie na Slovensku, považovali sme za prvoradú štátnu nutnosť. Aby tento cieľ bol dosiahnutý, zvolal som svojich referentov na poradu, na ktorej som ich dôtklive vyzval a prosil, aby niektorí z nich vstúpili do organizácie robotníckej a svojou radou a pomocou chránili záujmy slovenského robotníctva voči komunisticky naladeným organizáciám nielen v Bratislave, ale i na celom Slovensku... Dr.Dérer nerozmýšlal ani chvíľku a podujal sa s veľkou horlivosťou a vytrvalosťou tejto práce", napísal V.Šrobár.[3] Dérer s Markovičom dostali pod svoj vplyv celé vede-

---

[3] Dérerovi k pätdesiatinám, Zborník zostavil J.Jirásek, Bratislava 1934.

nie, ktoré potom v zhode s oficiálnou ideológiou strany spolupracovali s buržoáziou a štátnym aparátom. Podobným živlom sa podarilo načas ovládnuť aj vedenie niektorých miestnych organizácií.

Mnohí dočasní súbežci vidiac, že sa im nepodarilo dosiahnuť ich osobné ambície, opúšťali robotnícke organizácie. Časť z nich zostala i naďalej v sociálnodemokratickej strane a pridala se na stranu pravice. Časť, ktorá prešla i do KSČ, kolísala buď na krajnej pravici, alebo sa pripájala k ultraľavičiarom. Väčšina z nich však postupne opustila revolučné hnutie, alebo bola z komunistickej strany vyhnaná.

Vedenie bratislavského krajinského výkonného výboru sociálnodemokratickej strany sa otvorene prihlásilo k reformistickej politike pravičiarov vnútri čs. socialistického hnutia. Robotnícke noviny už 26.januára 1919 priniesli ohlas, v ktorom sa vyhlasovalo, že zásady a taktika sociálnej demokracie úplne postačila k tomu, aby sa bránili a uskutočnili ideály a záujmy robotníckej triedy: "Naša strana nemá a nechce mať nič spoločného s taktikou ruských bolševikov... Chceme však dojsť k uskutočneniu socialistických zásad po pevnej a spoľahlivej pôde demokracie... kto chce budovať bolševickú stranu, je odporcom sociálnej demokracie."[4] Svoju zradcovskú politiku maskovali vyhláseniami, že sociálna demokracia bojuje za záujmy robotníckej triedy proti buržoázii, že vynakladá úsilie dosiahnuť čo najväčšie výdobytky pre pracujúci ľud a že je za vybudovanie socialistického štátu. Robotnícke noviny však nezabúdali zdôrazňovať, že slovenský ľud si musí uvedomiť, že "jeho potreby sú nielen sociálne, ale aj národné", že po stáročnej národnej porobe je potrebný čas k volnému vývinu a že "ku komunizmu pristúpi až vtedy, keď k tomu základné podmienky zaručené budú."[5]

Pravicové vedenie sociálnej demokracie sa obávalo revolučných nálad v radoch robotníctva, ktoré stále viac nadobúdalo presvedčenie, že súčasný systém a vláda sa musia zmeniť, a že by bolo najlepšie, keby sa vedenia štátu chopili skutoční predstavitelia robotníckej triedy. "Robotnícke strany sa obávajú, že až prevezmú vládu, s čím počítajú ako s faktom, ktorý musí prísť, nebudú schopní vyhovieť všetkým požiadavkám ľudu..., že pri prevrate, hoci by k nemu došlo aj bez krvipreliatia, nebudú môct udržať na uzde bolševické prúdy."[6] Takýto postoj k takej základnej otázke, akou bola otázka moci a prevzatia vlády, odhalil neschopnost vedúcich síl socialistického hnutia, nepochopenie nutnosti vytýčiť nové úlohy a nové metódy boja robotníckej triedy. Pravičiari sociálnej demokracie tak v očakávání rozhodujúcich triednych zápasov

---

[4] Robotnícké noviny, roč.XVI. č.6, 24.januára 1919.

[5] Robotnícke noviny, roč.XVI. č.25, 1.apríla 1919.

[6] ŠA Brno, B 40/2, č.3083/19.

zrádzali nimi politicky ovplyvňované robotnícke masy a paralyzovali túžby celej robotníckej triedy. Sociálnodemokratická strana demonštrovala, že je len stranou sociálnych reforiem a parlamentného boja, ale nie účinným nástrojom proletariátu na revolučnú premenu kapitalistického zriadenia.

Je paradoxné, ale zároveň charakteristickou črtou, že práve v organizačne i politicky vyspelejšej časti nášho robotníckeho hnutia - v českých krajoch, na ktoré prešla v novom štáte rozhodujúca úloha vo vedení zápasov robotníckej triedy sa prejavy oportunizmu a reformizmu prejavovali najsilnejšie. Pre vznik a masové rozšírenie oportunizmu v čs.sociálnodemokratickej strane platí plne Leninova analýza historickosociálnych a gnozeologických koreňov oportunizmu.

V situácii, kedy revolučné marxistické sily na čele s V.I.Leninom prebojúvali v ruskej sociálnej demokracii program revolučnej strategickej orientácie na proletársku revolúciu pod hegemóniou robotníckej triedy a jej revolučnej avantgardy pokračuje v nacionálne rozštiepených organizáciách rakúskej a uhorskej sociálnej demokracie degeneratívny proces narastania revizionizmu a reformizmu. To sa prejavilo negatívne i v čase prvej svetovej vojny, ktorá vyostrila krízovú situáciu kapitalistického spoločenského poriadku i vládnucej buržoázie. Sociálnodemokratická strana v Čechách i na Slovensku vážne podcenila nebezpečenstvo úsilia buržoázie o hegemóniu v národnooslobodzovacom boji. To umožnilo buržoázii ku koncu vojny manipulovať na jednej strane protihabsburským odporom, súčasne však pôsobiť na široké masy nacionalistickými protirevolučnými heslami odmietajúcimi "ruský príklad" a zmocniť sa vedenia národnooslobodzovacieho boja. Oportunistická sociálnodemokratická strana v novom československom štáte nebola v stave stať si na čelo národnooslobodzovacieho hnutia ľudu, vrátiť sa k revolučnému marxistickému programu a viesť boj za jeho realizáciu.

Oportunistické vedenie sociálnodemokratickej strany nedocenilo prínos bolševickej strany a V.I.Lenina do teórie vedeckého komunizmu, najmä jeho vynikajúce teoretické poučky rozvedené v knihe "Čo robiť" (1902), ktoré sa stali základom ideológie bolševickej strany a v práci "Krok vpred, dva kroky nazad" (1904), ktoré sa neskôr stali organizačnými základmi bolševickej strany. Nedokázalo tvorivo aplikovať toto teoretické bohatstvo v našich podmienkach a v praxi výstavby sociálnodemokratickej trany.

Časť triedne najuvedomelejších a ideologicky najvyspelejších robotníkov si už v tomto čase začínala uvedomovať nesprávnosť politiky oportunistického vedenia svojej strany.

V tejto etape vývoja robotníckeho hnutia na Slovensku prevládala živelnosť v triednych bojoch a v dôsledku existencie nacionalistických

tendencií vládla roztrieštenosť robotníckeho hnutia podľa národností. Pozitívnou črtou vývoja robotníckeho hnutia bol veľký organizačný rozmach a početný vzrast sociálnodemokratickej strany a odborových organizácií, zapojenie desaťtisícov priemyselných i poľnohospodárskych robotníkov do politického hnutia, ako aj prvé náznaky vzrastania opozície proti politike oportunistického vedenia strany a prvé kroky k vytváraniu jednoty robotníckej triedy na základoch proletárskeho internacionalizmu.

Z mnohých faktov, ktoré vplývali na revolučné uvedomenie proletariátu, treba uviesť hlavne myšlienky proletárskeho internacionalizmu, ktoré sa stali rozhodujúcimi v dynamickom procese, vedúcom k založeniu KSČ.

Bol to predovšetkým vplyv revolučných udalostí susedných krajín. Revolučné udalosti na jar 1919 v Maďarsku zasiahli bezprostredne aj Slovensko. Na východnom a južnom Slovensku sa ujal moci ľud. Vznik Slovenskej republiky rád 16.júna 1919 dokumentoval však aj narastajúci rozpor medzi objektívnym postavením pracujúcich vrstiev a stále citelnejším nedostatkom vedúcej, organizujúcej sily - revolučnej strany robotníckej triedy.

Napriek prechodnej depresii, ktorá vznikla medzi pracujúcimi v dôsledku náhleho zániku sovietskej moci, a krátky čas trvajúcemu ochromeniu robotníckeho hnutia, nepodarilo sa buržoázii dosiahnut väčších úspechov, pretože pracujúci si začínali uvedomovať stále jasnejšie príčiny biedy a hladu, a boli znovu odhodlaní nastúpit boj za svoje práva, za odstránenie vykorisťovania človeka človekom. Ľud spoznal silu socialistických myšlienok, realizoval ich a získal skúsenosti. Žiadny teror buržoáznych úradov nemohol zlomiť internacionálne zmýšľanie ľudu a zabrániť jeho túžbe po revolučnej premene vykorisťovateľského spoločenského poriadku.

Existencia republiky rád na našom území mala značný význam i pre ďalší rozvoj revolučného robotníckeho hnutia. "Politická moc buržoázie na Slovensku nebola tak pevná ako v Čechách, zato však ovela brutálnejšia a do značnej miery eliminovala ľudové pocity národného oslobodenia. Preto vplyv Maďarskej sovietskej republiky bol na Slovensku ovela intenzívnejší ako v Čechách. To je akiste významný moment ideologickej situácie na Slovensku pred založením KSČ, ktorý spolu s 21 podmienkami Komunistickej internacionály urýchlil proces ideového zjednocovania revolučných síl."[7]

---

[7] L. H u b e n á k , Vznik a založenie KSČ na západnom Slovensku, SLAVÍN, Bratislava 1969, 80.

Revolučné tradície a skúsenosti z tohto obdobia prispeli k posilneniu ľavice v sociálnodemokratickej strane, k utváraniu internacionálnej jednoty slovenských a maďarských pracujúcich v boji proti spoločnému triadnému nepriatelovi - buržoázii.

Júnovými udalosťami v roku 1919 vrcholila prvá fáza vzostupu povojnovej revolučnej vlny v ČSR. Zánikom Slovenskej republiky rád skončila prvá etapa bojov o politický charakter republiky. Boj robotníckej triedy vstúpil do novej etapy.

* * *

Ostré triedne zrážky však pokračovali a jednou z hlavných príčin štrajkov a demonštrácií bolo zlé hospodárske a sociálne postavenie pracujúceho ľudu a protiľudová politika vlády. Priemyselná výroba zaznamenala pokles, vzrastala nezamestnanosť. Pociťoval sa nedostatok potravinových článkov a tovarov dennej potreby. Vzmáhal sa čierny obchod a úžera. Bol veľký nedostatok bytov a neprimerane vysoké nájomné.

Ako odpovedala buržoázia na spravodlivé požiadavky robotníctva? Zostrovaním teroru, zriaďovaním ďalších četníckych staníc a zväčšovaním početných stavov potlačovacieho aparátu.

Vedenie sociálnodemokratickej strany rečami o socializme a socialistickej republike snažilo sa odviesť proletariát od revolučného boja, oslabiť jeho pozornosť a vyvolať ilúzie o tom, že socializmus príde aj bez boja, len treba počkať na vhodný čas. Svojou politikou umožnilo buržoázii upevňovať moc a štátny aparát.

Ale v sociálnodemokratickej strane silneli opozičné revolučné tendencie, dožadujúce sa návratu k revolučnému marxizmu. V decembri 1919 zišla sa samostatná konferencia marxistickej lavice vedená B. Šmeralom, A. Zápotockým, J. Hybešom a ďalšími, ktorá prehlasuje: "... hlásime návrat k marxizmu a uskutočňovaniu jeho zásad. Avšak nie ako k dogme, ale k metóde. Svetová vojna nás postavila pred nové problémy a nové fakty, celkom odlišné od predvojnových, avšak zodpovedajúce vedeckým odhadom zakladateľov moderného socializmu Marxa a Engelsa. Dosiahli sme národnú a štátnú samostatnosť, ale tento moment spadá dovedna s úplným rozvratom svetového kapitalizmu, so svetovou sociálnou revolúciou, chvíľou prerodu,v ktorej je proletariát povolaný splniť svoju historickú úlohu. Z týchto faktov treba vyvodiť dôsledky, ktoré z nich v zmysle marxistického poňatia úloh robotníckej triedy plynú... Zásada diktatúry proletariátu, ako ju vyslovil Marx, bola súčasnými udalosťami plne potvrdená, a preto ju považujeme za nedotknuteľnú. Diktatúra proletariátu je jedinou myslitelnou formou dobytia a ovládnutia politickej moci v štáte

v prechodnom období a stáva sa neodvratnou, keď všetky cesty a prostriedky kapitalistickej spoločnosti zlyhali. Ďalším postupom revolúcie stane sa diktatúra proletariátu spoločnou a jednotnou zbraňou európskeho socializmu."

Ostré triedne boje, štrajky, demonštrácie v prvých mesiacoch roku 1920 posilnili formujúci sa revolučný smer a vplývali aj na proces diferenciácie v sociálnodemokratickej strane na Slovensku.

Formovanie ľavice išlo však na Slovensku mimo bratislavskej organizácie sociálnodemokratickej strany cez hornouhorskú organizáciu sociálnej demokracie a slovenské odborové orgány proti bratislavskej organizácii ako celku. Reformistickí predáci bratislavského vedenia stále viac vystupovali proti revolučnému marxizmu.

Dôležitou úlohou rodiacej sa marxistickej ľavice bolo vymaniť rozhodujúcu časť proletariátu zo zajatia reformistickej ideológie, získať ju pre revolučný program, prekonať vplyv nacionalizmu a dosiahnuť víťazstvo uskutočnenia myšlienky internacionálnej robotníckej triedy. Táto jednota sa začínala formovať a vytvárať zdola proti vôli vedenia.

Na revolučné uvedomovanie proletariátu a jeho marxistických vodcov mala nepochybne veľký vplyv III. Komunistická internacionála, založená v marci 1919 a sám V.I.Lenin. Všetko myšlienkové bohatstvo materiálov kongresov Kominterny, šírené osobne i tlačou vytváralo predpoklady pre diferenciáciu síl robotníckej triedy a pre formovanie revolučného smeru v sociálnej demokracii.

Ľavica v sociálnodemokratickej strane, ktorá sa v decembri 1919 ustanovuje ako samostatná skupina, marxistická ľavica v sociálnej demokracii kladie si za cieľ, v teórii i praxi československého robotníckeho hnutia obnoviť zásady marxizmu. K jeho ideám sa verejne prihlasuje vo svojom programovom vyhlásení, zdôrazňujúc v ňom, že robotnícka trieda musí prevziať politickú moc, aby mohla uskutočniť socializmus, že musí presadzovať internacionálnu spoluprácu proletariátu všetkých národností v republike a viesť revolučný zápas proletariátu.

Triedne boje v prvých mesiacoch roku 1920 sú výrazom nespokojnosti pracujúceho ľudu s ťažkými hospodárskymi a sociálnymi pomermi, protestom proti drahote, úžere a hladu, prejavom odporu proti teroru a prenasledovaniu,prejavom odhodlania bojovat za socialistický štát. V týchto bojoch získal proletariát cenné politické skúsenosti, dospel k záveru o nutnosti rozchodu s buržoáznou vládou, začal sa zbavovat nacionalistických a reformistických iluzií a poznávať pravú tvár pravicovo-oportunistických vodcov sociálnej demokracie a dožadoval sa splnenia sľubov o socializme. Tieto skúsenosti významne ovplyvnili aj vzrast ľavice v sociálnodemokratickej strane a prechod robotníctva na pozície politiky III.internacionály, čo sa výrazne odrazilo na výsledkoch par-

lamentných volieb v apríli 1920, v ktorých dosiahla sociálnodemokratická strana prenikavý úspech.

Pracujúci ľud hlasovaním pre sociálnodemokratickú stranu odsúdil kapitalistické zriadenie a manifestoval odhodlanie vybudovať socialistickú republiku po vzore sovietskeho Ruska. Právo lidu o volebnom úspechu sociálnej demokracie pod titulom "Pozdravené buď, rudé Slovensko", píše, že slovenský lud, ktorý po prvý raz mohol prejaviť svoju vôľu, prehovoril za socializmus.

Na Slovensku hlasovalo 18.apríla pre Československú sociálnodemokratickú stranu 510 341 voličov a pre maďarsko-nemeckú sociálnodemokratickú stranu, ktorá kandidovala samostatne vo volebnom obvode Nové Zámky 108 546 voličov.

Prenikavý úspech dosiahla sociálnodemokratická strana i vo voľbách do senátu 25.spríla 1920 a stala sa najsilnejšou politickou stranou v republike.[8]

Po víťazných voľbách ľud očakával, že sociálnodemokratická strana splní svoje predvolebné sľuby. Podmienky k tomu boli. Vedúci činiteľ sociálnodemokratickej strany V.Tusar stal sa ministerským predsedom a dr.I.Dérer ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska.

Po víťazných voľbách vládla v sociálnodemokratickej strane atmosféra nadšenia z víťazstva. Toto ovzdušie, posilňované ešte sľubmi, že sa uskutočnia dôležité reformy, zdržiavalo na určitý čas uvedomovací proces robotníckej triedy. Pracujúci ľud sa však postupne presviedčal o skutočnej podstate politiky vlády a trval na tom, aby sa predvolebné sľuby plnili. Časopis Hlas ľudu, vyjadrujúc nespokojnosť širokých más členstva sociálnodemokratickej strany s novou vládou "s týmto starým šimlom s novými podkovami", poukazoval na to, že koaličná vláda je neschopná života, že najdôležitejšie kreslá obsadili velkoagrárníci a kapitalisti a že ak sa jej zloženie nezmení, "tak príštipkárska politika našej strany vykonala majsterštük, za ktorý by sa nemusel ani Kramář hanbiť, keby on zostavoval vládu".[9]

Spokojná mohla byť len buržoázia, ktorej pravicové vedenie pomohlo zachrániť ohrozené pozície. Trenčianske noviny nechtiac odhalili pravú tvár oportunistov v sociálnej demokracii, keď napísali, že ani po voľbách niet príčiny k pesimizmu, pretože "predpokladáme menovite vo vedúcich Československej sociálnej demokracie toľko vlastenectva, že nepodlahnú vplyvu extrémnych živlov svojej strany, nedopustia teror ľavého krídla... Neobávame sa teda žiadneho pokusu o násilný prevrat a ani nevidíme vo víťazstve sociálnej demokracie možnosť a nebezpečie tohoto...

---

[8] Čs.statistika, zv.1, Volby, Praha 1922.

[9] Hlas ľudu, II. č.22, 30.mája 1920.

Netreba se teda rozčulovať, niet príčiny k poplachu alebo malomyselnosti."[10]

Víťazstvom sociálnodemokratickej strany vo voľbách sa na podstate republiky nič nezmenilo. Pravicové vedenie sa nemienilo vo vláde spravovať predvolebnými sľubmi. Sociálne postavenie pracujúcich sa následkom stúpania cien životných potrieb, úžery, nedostatku potravín a nezamestnanosti zhoršovalo. Robotníctvo, ktorému dochádzala trpezlivosť, sa dožadovalo nápravy.

Ostré triedne boje vedené spoločne slovenskými, maďarskými a nemeckými robotníkmi, boje na obranu sovietskeho Ruska, proti prenasledovaniu maďarských emigrantov urýchlili ideologické dozrievanie proletariátu, odklon od reformizmu a prechod na pozície III. internacionály. Robotnícke noviny prinášajúc články, v ktorých priznávali, že v strane existujú dva prúdy, snažili sa vplývat na čitatelov a obhajovať politiku triednej spolupráce zdôrazňujúc, že doba nie je zrelá pre "experimenty" a že treba brániť jednotu robotníckej strany. Priznávali, že na Slovensku sú silné prúdy, volajúce po rýchlejšom tempe socializácie, prúdy, ktoré chcú ísť naľavo a ktoré nie je možno zadržať práve tak ako tok velkej rieky. Vyzývali preto ku kompromisu, k dohode marxistickej Ľavice s pravicovým vedením, aby sa vraj nerozpútal bratovražedný boj a aby sa zachránila jednota strany.

Proces rozkolu sociálnodemokratickej strany už nebolo možné zadržať, vývoj zákonite smeroval k vytvoreniu novej strany, hoci v tomto období ešte marxistická Ľavica nebola organizačne ani ideovo pripravená k vytvoreniu strany nového typu. Rozhodujúce však bolo to, že v lete r.1920 sa prevážná časť proletariátu vyslovila za politiku sociálnodemokratickej strany, vedenú v duchu III. internacionály.

K rozchodu s pravicovým vedním strany došlo 19.septembra 1920 na zjazde sociálnej demokracie v Martine. Krajinský výkonný výbor po dohode s pražským ústredím oznámil 11.septembra v Robotníckych novinách odloženie zjazdu na neskorší termín, pretože sa obával, že delegáti odsúdia jeho nesprávnu taktiku a zradcovskú politiku. Všetky župné výkonné výbory (okrem Bratislavskej župy) obrátili sa na krajinskú odborovú radu a žiadali, aby sa zjazd konal v pôvodnom termíne. Správu o konaní zjazdu, podpísanú 14 župnými organizáciami, prinieslo prvé číslo časopisu Pravda chudoby 15.septembra 1920 ako novozaložený tlačový orgán marxistickej Ľavice na Slovensku. Napriek krátkému termínu dostavil sa do Martina nečakane velký počet delegátov z celého Slovenska a Zakarpatskej Ukrajiny. Po začatí zjazdu pokúsila sa hrstka delegátov na čele

---

[10] Trenčianske noviny, č.18, 2.mája 1920.

s dr.I.Dérerom rozbiť rokovanie. Nepodarilo sa jej to, a preto 11 delegátov na čele s I.Dérerom opustilo zjazd a malo vlastnú poradu, na ktorej prehlásili, že neuznávajú zjazd za právoplatný. 117 delegátov, zastupujúcich drvivú väčšinu organizovaného proletariátu, po prerokovaní závažných otázok a situácie v sociálnodemokratickej strane prijalo rezolúciu, v ktorej sa hovorí: "Odmietame v prvom rade pomluvy akoby dnešný zjazd sledoval dáke zvláštne ciele okrem ciela konsolidovať a zjednotiť proletariát na Slovensku do jednotnej bojovej fronty... Zhromaždenie trpko žaluje celej súdružskej verejnosti, že krajinské vedenie strany v Bratislave neslúžilo poctivo a čestne všetkým potrebám hnutia v zemi... Všetky sekcie sa dnes zásadne vyslovujú pre III.internacionálu a zaväzujú sa, že o jej smeroch povedú hneď v organizáciách volné diskusie."[11]

Zjazd prijal uznesenie o vytvorení dočasného akčného výboru, pozostávajúceho z 10 členov slovenskej a po jednom členovi maďarskej, nemeckej a ukrajinskej národnosti, ktorý by bol najvyšším orgánom strany až do celoštátneho zjazdu.

Rozchod s pravičiarmi na Slovensku bol významnou podporou marxistickej ľavice v celom Československu pred celoštátnym zjazdom, ktorý bol zvolaný na 25.- 28.septembra 1920.

Zjazd sa napriek machináciám pravice zišiel a zúčastnilo sa ho aj 80 delegátov zo Slovenska. Z nich však mandátová komisia pre formálne nedostatky 51 delegátov nepripustila na zjazd. Niektorým ľavicovým delegátom odmietol krajinský výkonný výbor vydať mandáty. Slovenskí delegáti vydali prevolanie, že bratislavský výkonný výbor prestáva byť výkonnou inštitúciou na Slovensku a jeho kompetenciu preberá akčný výbor, ktorý zjazd poveril, aby pôsobil až do zvolania celoslovenského zjazdu. Slovenskí delegáti ostro odsúdili činnosť krajinského výkonného výboru, ktorý nevykonal takmer nič v prospech pracujúceho ľudu a odmietal dokonca prijímať do sociálnodemokratickej strany mnohých revolučných robotníkov, ktorí boli prívržencami politiky Komunistickej internacionály.

Marxistická ľavica vyjadrovala revolučné tendencie zdravých marxistických síl, rozhodnutých vyvodiť príslušné závery z politického bankrotu sociálnej demokracie. Nebola v lahkej situácii proti presile nacionalistickej a sociálnej demagógie pravičiarskych vodcov sociálnej demokracie. Zostrujúce sa sociálne zápasy, vyvolávajúce stále silnejšie snahy v buržoáznom tábore k protiúderu štátnej moci, postavili pred vodcov ľavice dilemu rozchodu se sociálnodemokratickou praxou.

---

[11] Pravda chudoby, I.roč., č.2, 23.septembra 1920. Pozri aj L. H u b e n á k , Vznik a založenie KSČ na západnom Slovensku, SLAVÍN, Bratislava 1969.

Výkonný výbor Komunistickej internacionály oceňuje v auguste 1920 úsilie Ľavice propagovať zásady III.internacionály v radoch sociálnodemokratického robotníctva. V posolstve Exekutívy Komunistickej internacionály z 26.augusta 1920 sa hovorí: "Výkonný výbor očakává s plnou určitosťou,že tak marxistická Ľavica, ako aj komunistické skupiny zjednotia svoje snahy o vytvorenie jednotného komunistického frontu na celom československom území. Z radov čs. hnutia musí v najkratšom čase vyjsť iniciatíva za účelom vytvorenia jednotnej, centralizovanej komunistickej strany zahrňujúcej v sebe revolučné robotníctvo všetkých národností čs.územia". Pravicové vedenie sa však nevzdávalo.

V tomto období prebiehali v organizáciách diskusie o 21 podmienkach Komunistickej internacionály. Župné konferencie v novembri a decembri boli zavŕšením diskusie a na nich bolo definitívne odsúdené reformistické vedenie sociálnej demokracie na Slovensku.

Proces ideovopolitického vyzrievania v sociálnodemokratickej strane bol značne urýchľovaný diskusiou o uzneseniach II.kongresu Komunistickej internacionály, najmä o 21 podmienkách pre vstup do KI, ktoré predstavovali pre vznikajúce marxisticko-leninské strany ideové, politické a organizačné princípy činnosti. Na tejto základni prebiehala konfrontácia sociálnodemokratického oportunizmu, od ktorého sa len postupne a s nemalými ťažkostami oddelovali Ľavicové opozičné skupiny v radoch sociálnej demokracie. V diskusiach o týchto dokumentoch sa ukázalo, že nemožno podceňovať retardačnú silu sociálnodemokratických metód a návykov, udržujúcich sa v myslení i politickej praxi formujúcej sa Ľavice v lone sociálnodemokratickej strany.

K marxistickej lavici sa pripojili jednotlivé revolučné prúdy v republike a tak utvorili teoretické i organizačné predpoklady pre postupné formovanie revolučnej strany. Vývoj týmto smerom sa urýchlil najmä po triednom stretnutí proletariátu s buržoáziou v generálnom štrajku v decembri 1920.

Za takejto situácie v revolučnom robotníckom hnutí v Československu dozrievala myšlienka o nevyhnutnosti nielen ideového, ale i organizačného rozchodu s oportunistickou pravicovou sociálnou demokraciou a o potrebe založenia novej strany proletariátu - Komunistickej strany. Zrelú myšlienku o nutnosti založenia komunistickej strany realizoval najskôr proletariát na Slovensku a Zakarpatsku. Stalo sa tak na zjazde revolučného proletariátu Slovenska a Zakarpatskej Ukrajiny v Ľubochni 16.- 17.januára 1921.

Ciele a poslanie zjazdu vyjadril v úvodnom slove Marek Čulen takto: "Celý svet sa na nás pozerá, ako sa slovenský proletariát zachová a aké si určí smernice v dnešnej historickej dobe. Sú doby prevratov, keď sa hlásia robotníci z celého sveta, keď chce robotníctvo uviesť ce-

lý tento svet do poriadku, aby bolo docielené raz tej rovnoprávnosti svetovej, aby sme boli spokojní, aby sa odstránili všetky ťažkosti."[12]

Revolučný proletariát bol si vedomý významu zjazdu a dôležitosti rokovania. "Proletariát Slovenska a Podkarpatskej Rusi bude pojednávať v Ľubochni ako nastúpiť jednotnú cestu v politickom hnutí. Ešte žiadny zjazd nebol taký doležitý, ba historický, ako bude tento. Proletariát a dedinská chudoba odpútaná od buržoázie a lžisocialistov berie do rúk rudý prápor, aby sama vydobyla víťazstvo socializmu. Ideme do Ľubochne preto, aby sme previedli úplné zjednotenie robotníctva a dedinskej chudoby!... My, slovenskí robotníci budeme tu vystupovať prvý raz ako historický činiteľ... V Ľubochni rodí sa nové Slovensko - vlasť chudobného ľudu. A odtiaľ po horách, dolinách a rovinách zazneje pieseň revolúcie, ktorá zburcuje státisíce našich bratov, vleje im do krvi a žíl odvahu a tieto státisíce oslobodia naše Slovensko od kapitalistov,úžerníkov, džentrov a vydieračov ľudu."[13]

Ľubochniansky zjazd splnil velké historické poslanie,keď sa uniesol zjednotiť bez ohľadu na národnosť členov sociálnodemokratickej strany na Slovensku a Zakarpatskej Ukrajine v jednotnej organizácii.

Delegáti podrobili ostrej kritike politiku pravicových vodcov sociálnodemokratickej strany a ich spoluprácu pri potláčaní robotníckej triedy. V rokovaní k otázke prístupu ku Komunistickej internacionále 148 delegátov, zastupujúcich vyše 241 tisíc členov, jednomyselne prijalo rezolúciu, v ktorej vyslovili plný súhlas so zásadami III.internacionály a prehlásili v mene organizovaného robotníctva Slovenska, že "je jeho najvyšším prianim a povinnosťou postaviť sa na stranu všetkeho robotníctva sveta sústredeného v III.internacionále."[14]

Prijatie rezolúcie bolo výrazom víťazstva proletárskeho internacionalizmu nad nacionalizmom a oportunizmom II. internacionály a vytvorilo predpoklad pre zjednotenie revolučného proletariátu na Slovensku a Zakarpatskej Ukrajine s proletariátom Čiech a Moravy v jednotnej komunistickej strane, k zjednoteniu revolučných síl v celom štáte. Delegáti žiadali čím skôr utvoriť komunistickú stranu a prijať 21 podmienok pre vstup do Komunistickej internacionály. Na zjazde boli prijaté podmienky k vstupu do III. komunistickej internacionály okrem sedemnástej, riešenie ktorej bolo ponechané celoštátnemu zjazdu. Znamenalo to, že proletariát na Slovensku sa v duchu leninských princípov výstavby strany stavia za jednotnú, celoštátnu komunistickú stranu. Delegáti schválili rezolúciu, ktorá rozhodne protestovala proti vojenskej diktatúre

---

[12] Prehľad dejín KSČ na Slovensku, Bratislava 1971, 117.

[13] Pravda chudoby, II.roč., č.2, 13.januára 1921.

[14] Zborník dokumentů, Ohlas Velké říjnové revoluce v Československu, SNPL, Praha 1957, 427.

na Slovensku, obmedzovaniu občianskych práv, žiadali zrušenie cenzúry robotníckej tlače a zaručenie občianskych práv a slobod.

Ľubochňa je významným medzníkom vo vývoji proletárskeho hnutia v ČSR, pretože tento zjazd de facto utvoril podmienky pre vznik robotníckej strany v duchu 21 podmienok Komunistickej internacionály a pre založenie revolučnej strany - Komunistickej strany Československa.

Po zjazde sa organizačne čoraz viac upevňovali pozície marxistickej ľavice, utvárali sa organizácie strany, k čomu prispeli aj delegáti zjazdu, ktorí po návrate informovali členstvo o jeho výsledkoch a záveroch.

Marxistická ľavica začala po konferencii širokú agitačnú kampaň. V jej priebehu dochádzalo postupne v miestnych organizáciách k definitívnemu rozchodu s pravičiarmi a k vytváraniu samostatných organizácií na čele s výbormi z predstavitelov a stúpencov marxistickej ľavice.

Štátny aparát ostro zakročoval proti činiteľom marxistickej ľavice i jej organizáciám.

Československá vláda nadviazala spoluprácu s policajnými orgánmi horthyovského Maďarska a navrhla organizovať prenasledovanie komunistov v medzinárodnom meradle. Vláda prehlásila, že bez ohľadu na to, aký je vzájomný pomer v iných záležitostiach, mali by sa vlády susedných štátov spojiť, aby účinne čelili bolševickému nebezpečiu. "Naše úrady stoja na tom stanovisku, že táto spoločná obrana proti spoločnému nepriatelovi bude upravená nejakou medzinárodnou komisiou a vláda urobí prípadné kroky, aby k zvolaniu tejto komisie dala podnet."[15] V prvom polroku 1921 došlo i k rokovaniam medzi zástupcami československej vlády a Maďarska. Policajné riaditelstvo v Bratislave snažilo sa získať zoznamy občanov maďarskej národnosti, ktorí za Maďarskej republiky rád aktívne pôsobili a po jej porážke sa vrátili do Československa.

Prenasledovanie a represálie sa robili na základe príkazu Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska, ktoré vo februári 1921 upozornilo podriadené úrady, že v poslednom čase možno pozorovať celkom zreteľne vzrast agitácie komunistov na Slovensku. V osobnom liste ministra dr.E.Štefánikovi, župnému poradcovi v Nitre, sa uvádza, že "komunistické hnutie, ktoré sa šíri aj v našom štáte", núti úrady, aby urobili "isté opatrenia na ochranu integrity štátu a ústavy", a žiada, aby župné úrady venovali všetkým otázkam, súvisiacim s rozvojom komunizmu, obzvláštnu a bedlivú pozornosť, aby ho neustále sledovali a pravidelne týždenne podávali ministerstvu podrobnú správu, "týkajúcu sa výlučne komunizmu".[16]

---

[15] ŠSÚA, PR I. č.3471, kl.2188.

[16] ŠA Nitra, Žn I. č.2196.

Po ľubochnianskom zjazde nasledoval dynamický proces prihlasovania sa jednotlivých zložiek hnutia v Československu k zásadám proletárskeho internacionalizmu. Dovŕšil sa ustavujúcim a zlučovacím zjazdom KSČ.

V dňoch 14.- 16.mája 1921 zišiel sa v Prahe XIV.zjazd Československej sociálnodemokratickej strany robotníckej (ľavice), ktorý sa stal ustanovujúcim zjazdom Komunistickej strany Československa. Zo Slovenska sa na zjazde zúčastnilo 56 delegátov. Tento zjazd, ktorý prijal 21 podmienok pre vstup do Komunistickej internacionály a zmenu názvu strany na Komunistickú stranu Československa, znamená zákonité dovŕšenie jednej etapy vývoja robotníckeho hnutia, etapy, v ktorej nastal definitívny rozchod s reformizmom tak po stránke ideologickej, ako aj organizačnej. "Urobili sme krok, ktorý bude mať v dejinách mimoriadny význam. Zástupcovia českého a slovenského proletariátu, ktorí sa oslobodili z osídiel šovinistickej ideológie, prehlasovali 562 hlasmi proti 7 hlasom vznik Komunistickej strany Československa a bezpodmienečné prijatie 21 bodov"... - napísal Kassai Munkás.[17] V prevolaní akčného výboru pre Slovensko sa hovorí, že to nie je jednoduchá premena mena, ale svetodejinná udalosť, lebo ona značí nástup proletariátu Čs.republiky po boku ruského proletariátu a po boku III.internacionály, boj proti buržoázii až k úplnému víťazstvu a k úplnému oslobodeniu proletariátu.

Po ustanovujúcom zjazde KSČ jednou z najdôležitejších úloh revolučného hnutia bolo organizačné upevnenie strany. Úspešné vyriešenie tejto úlohy bolo základným predpokladom pre to, aby mohla strana čelit sústredenému politickému a ideologickému náporu buržoazie, aby si mohla osvojiť a tvorivo uplatňovať leninizmus, aby mohla prakticky uplatňovať vedúcu úlohu v triednom boji.

Velký význam pre další vývoj robotníckeho hnutia malo zasadanie III.kongresu Komunistickej internacionály (22.6.-12.7.1921). Zišiel sa v čase, keď začala opadávať revolučná vlna, ktorá sa zdvihla pod vplyvom Októbrovej revolúcie. Zmeny v objektívnej situácii vyžiadali si aj zmenu taktiky, čo sa odrazilo aj v uzneseniach kongresu. Bolo vytýčené heslo "k masám" a úloha nahradiť taktiku priameho útoku proti buržoázii taktikou zhromažďovania síl, získavaním širokých más pracujúcich za politiku strany s perspektívou dlhodobej prípravy revolúcie. Na zasadnutí kongresu bola prijatá do III.komunistickej internacionály aj KSČ, avšak s tou podmienkou, že sa do 3 mesiacov zlúči s ostatnými zložkami komunistického hnutia v ČSR. O rokovaní a výsledkoch kongresu informovali organizácie na zhromaždeniach československí delegáti kongresu.

---

[17] Kassai Munkás, 18.mája 1921.

Zlučovací zjazd sa zišiel v Prahe v dňoch 30.októbra - 4.novembra 1921. Zjazd po referátoch B. Šmerala a K. Kreibicha splnil veľkú úlohu, ustanovil jednotnú medzinárodnú Komunistickú stranu Československa.

Utvorením jednotnej KSČ na zlučovacom zjazde končí sa významná etapa vývoja robotníckeho hnutia poznamenaná vplyvom ideí Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie. V tomto období v priebehu štyroch rokov prešlo robotnícke hnutie významný kus cesty vo svojom vývine a v boji s pravicovými vodcami sociálnej demokracie, zbavovalo sa nánosu sociálnodemokratizmu i nacionalizmu, prešlo školou ideologického boja a dospelo k poznaniu, že je nevyhnutné rozísť sa so sociálnodemokratickou stranou a utvoriť si stranu nového typu - komunistickú stranu.

Založením KSČ a jej vstupom do III.komunistickej internacionály stala sa naša robotnícka trieda významnou súčasťou veľkej armády medzinárodného robotníckeho hnutia a hrdo sa prihlásila k zásadám proletárskeho internacionalizmu.

Komunistická strana Československa vznikla teda pod bezprostredným vplyvom medzinárodného robotníckeho hnutia, ako jeho organická súčast. Nebola izolovaná od celosvetového procesu formujúceho sa komunistického hnutia vo svete. KSČ sa nielen v období svojho vzniku, ale vo svojej činnosti za celé uplynulé polstoročie vždy opierala o skúsenosti medzinárodného robotníckeho hnutia, o priamu i nepriamu pomoc Komunistickej internacionály i Komunistickej strany Sovietskeho zväzu. Ale aj sama obohatila medzinárodné robotnícke hnutia svojimi skúsenosťami a pomáhala silám medzinárodnej proletárskej revolúcie vychádzajúc zo zásad proletárskeho internacionalizmu.

* * *

Vznik strany znamená vstup do novej etapy vývoja robotníckého hnutia v našej vlasti, keď na čelo robotníckej triedy dostáva sa strana, ktorá sa stala predvojom hnutia i nástrojom robotníckej triedy v jej boji proti kapitalizmu a za diktatúru proletariátu. Pod jej vedením dokázala robotnícka trieda nielen rozbúrať kapitalistické zriadenie, ale vo zväzku s rolníctvom a pracujúcou inteligenciou vybudovať v našej vlasti nové spoločenské zriadenie - socializmus.

Všetky historické víťazstvá strany sú spojené s vernosťou marxizmu a leninizmu, s jeho tvorivým uplatňovaním v našich podmienkach a s nezmieriteľným bojom proti revizionistickým a oportunistickým deformáciám. Odklon od týchto zásad mal vždy za následok ťažkosti a krízy.

Päťdesiatročná cesta strany od jej založenia do súčasných dní nebola ľahká a jednoduchá. Ale strana prekonala všetky prekážky a vedela

sa vyporiadať tak s vnútrostraníckymi problémami, ako aj čeliť prenásledovaniu buržoázneho štátneho aparátu. Sila strany bola v jej spojení s ľudom, a preto mohla byť jej cesta korunovaná úspechom a víťazstvom.

Súdruh G.Husák na XIV.zjazde KSČ, hodnotiac polstoročnú cestu bojov a práce strany hovorí:

"Právom dnes môžeme vyhlásiť, že strana úspešne splnila a plní dejinnú úlohu, ktorú na seba vzala ako vedúca sila robotníckej triedy a ostatných pracujúcich. Jej päťdesiatročné dejiny, naplnené hrdinským a obetiplným bojom za sociálne a národné oslobodenie, sú dôkazom, že služba robotníckej triede, pracujúcemu ľudu a národom nášho štátu bola, je a zostane pre Komunistickú stranu Československa najvyšším zákonom jej činnosti. Víťazná cesta strany potvrdila aj u nás správnosť a platnosť ideí marxizmu-leninizmu. Je preto živým zdrojom skúseností a poučení pre našu prácu."[19]

---

[19] Správa o činnosti strany a vývoji spoločnosti od XIII-zjazdu KSČ a ďalšie úlohy strany, prednesená na XIV. zjazde KSČ súdruhom G.Husákom, Pravda č.123, 26. mája 1971.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ ЧЕХОСЛОВАКИИ

Ладислав Губенак

Резюме

В статье рассматривается процесс создания, формирования и возникновения Коммунистической партии Чехословакии во время послевоенного революционного периода 1917-1921 гг. Возникновение КПЧ в мае 1921 г. стало важным рубежом в нашей послевоенной национальной истории.

Процесс возникновения партии и развитие рабочего движения проходил в сложных условиях классовой борьбы. В период послевоенного революционного подъема рабочее движенке прошло сложный путь формирования своих рядов, путь идейного и организационного роста, процессам дифференциации в социал-демократической партии, процесса преодоления реформизма, оппортунизма и национализма и роста единства проллетариата на основах пролетарского интернационализма.

Процесс раскола в социал-демократической партии привел в декабре 1919 г. к возникновении "марксистской левой", а в сентябре 1920 г. на XIII съезде социал-демократической партии и к рассхождению с правым руководством. Коммунистический интернационал поддержал стремления здоровых сил, марксистской левой, в социал-демократической партии. Постепенно создавались теоретические и организационные предпосылки для формирования революционной партии. Развитие в этом направлении ускорило классовое столкновение пролетариата с буржуазией в генеральной забастовке в декабре 1920 г.

Мысль о необходимости основать коммунистическую партию первый провел в жизнь пролетариат в Словакии на съезде в Любохне 16-17 января 1921 г., в марте - немецкие коммунисты; этот процесс завершился 14-16 мая 1921 г. на XIV съезде чехословацкой социал-демократической партии /левой/, который стал учредительным съездом Коммунистической партии Чехословакии.

С возникновением Коммунистической партии Чехословакии в политическую систему буржуазно-демократической Чехословакии вступил новый фактор, политическая партия рабочего класса, которая с момента своего возникновения выступала в качестве единственной последовательно оппозиционной этому режиму силы с классовых, марксистско-ленинских позиций и которая в своей программе провозгласила лозунг революционного преобразования существующего социально-экономического строя, лозунг победы над буржуазией и установление власти рабочего класса.

OPOZÍCIA POSLANCOV KSČ NA PÔDE BURŽOÁZNEHO PARLAMENTU V PRVOM VOLEBNOM OBDOBÍ V ROKOCH 1921-1925 A JEJ ZAMERANIE

Florián Sivák

Po vzniku Československej republiky r.1918, keď začala vládnúca buržoázia budovať systém politického života, na základe svojich triednych a nacionálnych záujmov vystupuje od začiatku proti nej silná opozícia revolučnej časti robotníctva.

V prvých rokoch existencie republiky vystupovala ako jediná reprezentantka robotníckej triedy sociálnodemokratická strana. Avšak aj vo vnútri sociálnodemokratickej strany československej postupne dochádza k názorovej a ideovej diferenciácii. Pravicoví sociálni demokrati videli zmysel činnosti strany v boji za postupné reformy v rámci a intenciách buržoáznej demokracie, a preto postupne opúštali triedne pozície proletariátu a tým zároveň prechádzali na pozície spolupráce s buržoáziou.

Smer vývoja a spolupráce s buržoáznými politickými stranami si pravicové vedenie Československej sociálnodemokratickej strany vytýčilo ešte na XII.zjazde v decembri 1918. Potvrdzuje to okrem iného aj vystúpenie jedného z vodcov pravice Antonína Němca, pri ktorom povedal tieto slova: "Dnes však musíme spoločne so stranami nerobotníckymi (rozumej buržoáznymi) zotrvať dovtedy, dokiaľ nás drží pohromade výlučný záujem, pokiaľ nie je zabezpečená a upevnená Československá republika a pokiaľ nám to strany meštiacke neznemožnia... Sociálna demokracia bude dobývať politickú moc v štáte "cestou vývoja a uvedomenia más"... [1] Ľavica sociálnodemokratickej strany Československa už vtedy s takýmto postupom nesúhlasila. Pre pravicu sa však uvedené slová stali politickou smernicou, podľa ktorej sociálnodemokratická strana Československa postupovala a pokračovala počas celej existencie buržoáznej republiky v súlade a v tesnej spolupráci s buržoáznymi československými politickými stranami.

Politika spolupráce pravicového vedenia sociálnodemokratickej strany Československa s buržoáziou vytvorila a súčasne urýchlila formovanie sa marxistickej ľavice. Z tohoto hľadiska dôležitým medzníkom vo formování marxistickej ľavice stala sa prvá samostatná konferencia ľa-

---

[1] Protokol XII.zjazdu Sociálnodemokratickej strany Československa, Praha 1918, str.29.

vice 7.decembra 1919. V sociálnodemokratickej strane Československa sa takto vytvorie politický smer, ktorý sa hlásil k požiadavkám diktatúry proletariátu, čo sa prejavilo aj v prehlásení, ktoré na tejto konferencii ľavice prijala, kde sa okrem iného uvádza: "...diktatúra je jedinou myslitelnou formou dobytia a ovládania politickej moci v štáte... parlamentarizmus a demokracia politická aj meštiacka môžu byť len jedným z prostriedkov, avšak nie cieľom robotníckeho hnutia..."[2]

Napriek názorovým rozdielom sociálnodemokratická strana Československa išla do prvých parlamentných volieb ako jednotná strana. Volebné výsledky do oboch komôr parlamentu s rozhodujúcim víťazstvom socialistických strán a osobitne sociálnodemokratickej strany československej a Nemeckej sociálnodemokratickej strany,[3] a to predovšetkým zásluhou programu ľavice, boli najlepšou odpoveďou na otázku,aký spoločenský poriadok si pracujúci ľud v našej republike prial a akým smerom sa mala republika v budúcnosti uberať.

Ako však ukázal ďalší vývoj, volebné víťazstvo sociálnodemokratickej strany zásluhou pravicových vodcov nesplnilo očakávanie širokých vrstiev pracujúcich v republike. Pravicové vedenie sociálnodemokratickej strany zradilo záujmy robotníckej triedy a volebné víťazstvo mu malo slúžiť na upevnenie si pozícií v štátnom mocenskom systéme v úzkej spolupráci s vládnúcimi buržoáznymi politickými stranami. Takáto politika aj po parlamentných voľbách v apríli 1920 len urýchlila diferenciáciu vo vnútri strany, ale aj vo vedení. Začal se prejavovať stále ostrejší rozpor medzi teóriou, ale predovšetkým praxou pravice, čo nakoniec viedlo k definitívnemu rozkolu na XIII. zjazde sociálnodemokratickej strany, ktorý sa konal v dňoch 25.- 28.septembra 1920.[4]

Vnútrostranícke rozpory v sociálnodemokratickej strane sa potom nevyhnutne museli odraziť a so všetkou rozhodnosťou riešit aj na pôde parlamentu, konkrétne v poslaneckom klube Československej sociálnodemokratickej strany robotníckej. Na jarnom zasadnutí poslaneckej snemovne v máji 1920 poslanci ľavice sociálnej demokracie zasadali v spoločnom poslaneckom klube s pravicou sociálnej demokracie, Ale už na prvej spoločnej schôdzi novozvoleného parlamentu urobilo vyhlásenie 23 sociálnodemokratických poslancov ľavice a 5 senátorov: "Odsudzujeme každú

---

[2] Založenie KSČ, Zborník dokumentov, str. 42, 43.

[3] Celkove hlasovalo za československú sociálnodemokratickú stranu 1 milión 590 tisíc 520 voličov, za čo získala 74 poslaneckých mandátov. Na Slovensku československá sociálnodemokratická strana dostala 510 tisíc 341 hlasov a tak získala 22 poslaneckých mandátov a maďarská spolu s nemeckou sociálnodemokratickou stranou 108 tisíc 546 hlasov so 4 mandátmi. Okrem toho nemecká sociálnodemokratická strana v Čechách dostala 689 tisíc hlasov a 31 poslaneckých mandátov.

[4] Na zjazde sa zúčastnili len delegáti ľavice československej sociálnodemokratickej strany. K rozkolu v sociálnodemokratickej strane na Slovensku došlo na konferencii 19.septembra 1920 v Turčianskom Martine.

politiku, ktorá sa pod rôznými heslami snaží pomôcť rútiacemu sa panstvu buržoázie a pomáha upevňovat jej režim. Nesúhlasíme s ňou a neberieme za ňu zodpovednosť. Odsudzujeme preto každú účast našej strany vo vláde s meštiakmi ako škodlivú, ba zločinnú na záujmoch proletariátu. Politika koalície s meštiakmi korumpuje najprv vodcov, potom aj robotnícku stranu, ktorá ju dovoluje a pripúšťa." Takto sa ľavicoví poslanci pri nástupe druhej Tusarovej vlády dištancovali od jej koaličnej politiky a na jednom zasadnutí poslaneckej snemovne vystupujú poslanci ľavice sociálnodemokratickej strany samostatne, nakoľko 21.októbra 1920 sa ustanovil pre poslaneckú snemovňu klub sociálnodemokratickej strany ľavice, ktorý mal 22 členov a v senáte 5 členov.[a]

Takéto rozdelenie sociálnej demokracie na pôde parlamentu na dva samostatné poslanecké kluby bolo v záujme poslancov ľavice sociálnodemokratickej strany, lebo takto sa definitívne dištancovali od dovtedajšej vládnej politiky. Zároveň takéto rozdelenie bolo nevyhnutné a potrebné aj z hľadiska zásadných a základných požiadaviek robotníckej triedy. Dvadsaťdva poslaneckých mandátov, ktoré dostala ľavica, nezodpovedalo reálnému pomeru triednych síl, ktoré v štáte podporovali ľavicu.

Z porážky revolučného robotníckeho hnutia v decembrovom štrajku r.1920 vyplynulo poučenie, že na čele robotníckej triedy musí stáť skutočná marxistická strana, ktorá môže jediná viesť boj s buržoáziou aj s reformistami. Prirodzeným pozitívnym výsledkom tohoto revolučného procesu bolo založenie Komunistickej strany Československa v máji 1921, prvej skutočnej marxistickej strany robotníckej triedy na našom území. Vznik KSČ stal sa rozhodujúcim krokom vpred, stal sa míľnikom v histórii nášho pracujúceho ľudu. Jedine pod vedením mladej marxistickej leninskej strany sa mohol proletariát znova pustiť do boja s buržoáziou, do boja za odstránenie buržoázneho spoločenského systému a jeho nahradenie socialistickým spoločenským poriadkom.

Preto KSČ od samého začiatku stála pred zodpovednou úlohou, hľadať a uskutočňovať takú politiku, ktorá by bola účinne pôsobila na pracujúcich pri vymaňovaní sa spod vplyvu ideológie buržoáznych strán ako aj spod vplyvu maloburžoáznych ideológií "reformistických strán". Úspech Komunistickej strane Československa mohla priniesť len taká politika, ktorá objektívne zodpovedala záujmom robotníckej triedy, ale aj ostatným pracujúcim vrstvám obyvateľstva. Pritom tak v teoretickej ako aj praktickej rovine KSČ nesmela opustiť sledovanie konečného cieľa robotníckej triedy - socializmu.

Z tohto aspektu sa musíme pozerať a zohľadňovať využívanie česko-

---

[a] Pozri - Národní shromáždění republiky Československé v prvním desetiletí str.1161.

slovenského parlamentného systému a konkrétne parlamentnej tribuny komunistickými poslancami od založenia KSČ nielen na šírenie komunistických ideí, ale predovšetkým ako na miesto z ktorého bolo možné odhaľovať a pranierovať buržoázne zákonodarstvo a zákony, ako aj celý vykorisťovateľský buržoázny systém v Československu. Na tomto najvyššom zákonodárnom fóre komunistická strana zaujímala a vyslovovala kritické stanoviská ku všetkým zmenám, ktoré sa odohrávali vo vnútornom i zahraničnopolitickom, ekonomickom, kultúrnom živote ako aj v otázkach národnostnej problematiky, ktoré mali bezprostredné vplyv na negatívny vývoj politickej situácie.

Vznikom KSČ sa dostala na scému parlamentného života nová politická sila, ktorá jediná pri každej príležitosti požadovala odstránenie kapitalistického spoločenského zriadenia.[6] Všetky ostatné politické strany sa usilovali o iné ciele, im išlo hlavne o zachovanie, podporu a upevnenie kapitalistického zriadenia. Z týchto snáh a z takéjto podpory nemôžeme vyčleniť ani Československú sociálnodemokratickú stranu, ktorá napriek tomu, že sa v teoretickej oblasti hlásila svojím programom k socializmu, v prakticko-politickej činnosti postupovala úplne naopak.

Po vzniku KSČ stratil svoje opodstatnenie aj názov poslaneckého klubu sociálnodemokratickej strany ľavice a tento v zmysle cieľov komunistickej strany bol premenovaný na "Klub poslancov československej komunistickej strany". Po zlučovacom zjazde KSČ 31.októbra až 4.novembra 1921 došlo k zmene názvu tohoto poslaneckého klubu 17.novembra 1921 tak, že tento názov zodpovedal internacionálnemu charakteru a jednote československého proletariátu a to podla názvu strany "Klub poslancov resp. senátorov Komunistickej strany Československa".[7]

Na základe zásad určených rokovacím poriadkom poslaneckej snemovne (zákon č.325/1920 Zb.z. a n. zo dňa 15.spríla 1920) §§ 15 - 17 na jednej zo schôdzok klubu bol zvolený výbor poslaneckého klubu KSČ.[8] Za predsedu klubu poslancov KSČ bol jednomyseľne zvolený najvýznačnejší a teoreticky nejlepšie fundovaný pracovník strany v tomto období dr. B.Šmeral. Za podpredsedov klubu boli zvolení K.Kreibich a J.Skalák. Za tajomníka klubu bol zvolený J.Haken a pokladníčkou klubu sa stala A. Malá.[9] Okrem dr.B.Šmerala sa vo funkcii predsedu klubu poslancov KSČ

---

[6] M. V i e t o r , Parlamentné boje KSČ za hospodárske požiadavky pracujúcich v rokoch 1921-1924, PO č.5, 1960; M. V i e t o r , Začiatky parlamentných bojov KSČ za politické požiadavky pracujúceho ľudu PŠ č.3, 1961; F. S i v á k , Z činnosti poslancov KSČ v Národnom zhromaždení v rokoch 1920-1925, PŠ č.4, r.1966.

[7] Národní shromáždění republiky Československé v prvním desetiletí, str.1162.

[8] Klub poslancov KSČ tvorili títo členovia: Blažek, Bubník, E.Burian, Darula, Haken, Houser, Koutny, Krejčí, Kreibich, Kříž, Kučera, Kunst, Malá, Mikulíček, Merta, Rouček, Skála, Svetlík, dr.Šmeral, Tausik, Teska, Toužil, Warbrunn. Pozri: Národní shromáždění republiky Československé v prvním desetiletí, str.188.

[9] Protokol zo schôdze klubu poslancov KSČ, r.1921, archív ÚV KSČ.

počas prvého volebného funkčného obdobia poslaneckej snemovne vystriedali K.Kreibich a E.Burian.

V konkrétnej práci na pôde parlamentu komunistickí poslanci, ako členovia poslaneckého klubu KSČ, aktívne vystupovali a hájili záujmy pracujúcich predovšetkým na riadnych a mimoriadnych zasadnutiach parlamentu. Ďalej je potrebné povedať a zdôrazniť, že tieto záujmy rovnako horlivo a statočne bránili pri práci v jednotlivých výboroch, v poslaneckej snemovni ako i v senáte Národného zhromaždenia. Počet týchto výborov v poslaneckej snemovni nebol vo všetkých volebných funkčných obdobiach rovnaký. V prvom funkčnom volebnom období poslanecká snemovňa mala celkom 22 výborov a komisií.[10] Na práci v týchto výboroch sa zúčastňovali aj komunistickí poslanci. Prácu vo výboroch sa snažili ovplyvňovať tak, aby pripravované návrhy zákonov mali demokratický charakter a boli v súlade se záujmami robotníckej triedy. Ak išlo o reakčné zákony, ktoré boli v rozpore a proti záujmom robotníctva a ostatného obyvatelstva, zaujímali k nim už v prípravnom štádiu rozhodné, negatívne a odmietavé stanovisko.

Na základe dosiahnutých parlamentných volebných výsledkov mal poslanecký klub KSČ svojich zástupcov vo všetkých parlamentných výboroch. Tak napr. v prvom volebnom funkčnom období vo výbore brannom bol podpredsedom K.Kreibich, ktorý na činnosť výboru spolu s J.Hakenom pôsobili v pozitívnom smere tak, ako to vyplývalo z intencií strany. Čo do dôležitosti treba spomenúť ešte prácu v týchto výboroch: dopravnom, sociálno-politickom, imunitnom, iniciatívnom, rozpočtovom, právnom, socializačnom, stálom, ústavnom, zásobovacom, poľnohospodárskom, zahraničnom a dalších.[11] Niektoré z týchto výborov si pre plnenie svojich úloh vytvárali ešte subkomitéty pre konkrétne špeciálne záležitosti toho-ktorého výboru. Výbory a komisie sa skladali z 24 až 32 členov a o svojej činnosti v zmysle § 33 rokovacieho poriadku poslaneckej snemovne informovali poslaneckú snemovňu a tá písomne alebo ústne prostredníctvom niektorého z členov výboru.

Prijaté návrhy zákonov vo výbore predkládal spravodajca výboru pléna poslaneckej snemovne. Pri podávaní správ z výborov v plnom rozsahu prevládala písomná forma a najrozsiahlejšia činnosť v tomto smere bola vo výbore imunitnom a rozpočtovom a to nielen čo do počtu podávaných správ, ale aj čo do počtu uskutočnených zasadnutí.

Prerokované a prediskutované otázky na zasadnutí jednotlivých výborov sa predkládali na program rokovania plenárnych zasadnutí parlamentu.

---

[10] Tesnopisecké správy NZ RČ 86/1921, ŠSUA.

[11] Tesnopisecké správy NZ RČ 86/1921.

Plenárne zasadnutia parlamentu boli hlavným a rozhodujúcim miestom, na ktorom prebiehal ostrý zápas komunistických poslancov s poslancami vládnych buržoáznych politických strán, ale tiež aj so zástupcami ostatných buržoáznych politických strán, ktoré boli v opozícii proti vládnym stranám, ale politicky i proti komunistom. Tento boj, ktorý sa odohrával pred zrakmi celej verejnosti,viedla KSČ statočne a nebojácne, bez ohladu na velké ťažkosti a prekážky. Komunisti mali v tomto boji stále na zreteli to, čím môžu prispieť robotníckej triede a ostatným vrstvám pracujúceho obyvateľstva. Pri sledovaní práce v pléne sa verejnosť mohla presvedčiť, kto koho záujmy obhajuje.Práca vo výboroch a komisiách aj keď bola velmi dôležitá, sa naproti tomu uskutočňovala bez verejnosti. Komunistickí poslanci na plenárnych zasadnutiach parlamentu mohli preto vo svojich vystúpeniach poukázať pred verejnostou na predkladané návrhy, ktoré vo výboroch poslanci vládnych politických strán presadzovali. Zároveň tak komunistickí poslanci ukazovali svoj postoj, svoje zmýšlania tým, že predkladali svoje vlastné protinávrhy nových návrhov zákonov a interpelácií.

* * *

Vládnúce politické strany sa oprávnene obávali o svoje triedne panstvo a videli, že im najväčšie nebezpečenstvo hrozí práve z existencie komunistickej strany. Preto sa tomuto nebezpečenstvu snažili čeliť prijatím a uplatňovaním perzekučných zákonov.

Medzi prvé perzekučné normy proti robotníckemu hnutiu môžeme počítať zákon č.309/1921 Zb. proti útlaku a na ochranu slobody zhromaždenia. Buržoázii však takýto zákon nestačil, a preto sa snažila presadiť prijatie takej právnej norny v NZ, pomocou ktorej by v ďaleko väčšej miere mohla na širšom podklade vystupovať na základe mocenských prostriedkov a uplatňovať potlačovacie funkcie buržoázneho štátneho aparátu (všetkých jeho zložiek) k bezprostrednej otvorenej perzekúcii revolučných organizácií, ale hlavne komunistickej strany. Za týmto cielom bol pripravovaný mimoriadny zákon.

V čase príprav obratu celého politického života do práva, spáchanie atentátu na dr.Rašina len urýchlilo snahu buržoáznych poslancov prijať zákon na ochranu republiky. Atentát na dr.Rašina stal sa prostriedkom na zjednotenie buržoáznych síl proti robotníckemu hnutiu za aktívnej účasti a účinnej pomoci štátneho aparátu. S protikomunistickou kampaňou začal stranícky časopis národnodemokratickej strany "Národné listy" dňa 9.1.1923, ktorý svoje názory a ciele vyjadril v článku pod nadpisom "Chráňte republiku", z ktorého uvádzam: "...Ak chceme repub-

liku brániť a nie iba pozerať, ako nám ju títo morderi trhajú zaživa, potom musíme odpovedať tomuto plazivému zlu prv, ako úplne rozkvitne. Ako to však vyzerá dnes? Konfiškačný aparát nemôže skoro nič, lebo aj najhoršie darebáctvo môže byť imunizované *v snemovniach* (podč. autor), ktoré ako by bolo len k tomu. Porota nie je spôsobilá súdiť tieto činy. Tiež ona, pokiaľ ide o tlač, žije prekonanou ideou z obdobia, kedy mala chrániť ľud proti tyranom tam hore, naproti tomu demokratickej republike ide o nebezpečie zdola..." Myšlienky uvedené v týchto riadkoch nemôžu nechať nikoho na pochybách, proti komu sa má v budúcnosti zamerať smer zostrenej perzekúcie.

Od tohto obdobia sa začínajú otvorené útoky hlavne proti KSČ, k čomu sa veľmi rafinovane zneužívala skutočnosť, že pôvodca atentátu na Rašina - Šoupal bol do júla 1922 členom KSČ, z čoho potom vyvodili záver, že inšpirátorom prevedenia atentátu bola práve KSČ.

Aj v tomto prípade, velmi iciciatívne a za zatvorenými dverami "Päťka" prerokovala návrh mimoriadneho zákona na ochranu republiky. Komunistom sa podarilo získať tento návrh zákona a aby ukázali na pravé politické ciele tohto návrhu, informovali širokú verejnosť a všetky pokrokové a demokratické sily prostredníctvom Rudého práva a zároveň vyzvali k verejným zhromaždeniam, na ktorých sa obyvateľstvo malo zoznámit s reakčnou podstatou pripravovaného zákona. Po tomto odhalení na protestných zhromaždeniach, ktoré sa uskutočňovali po celej republike, vláda predložila Národnému zhromaždeniu nový pozmenený návrh, z ktorého už boli vypustené, alebo čiastočne pozmenené najostrejšie protidemokraticky formulované paragrafy. Ale aj v takto pozmenenej forme zostal návrh zákona hrozbou a nástrojom, ktorý mal obmedziť a zúžiť priestor pre aktívnu činnosť komunistickej strany a v konečnom dôsledku počítal s jej postavením mimo zákon, so zahnaním strany do ilegality. Komunistická strana Československa tu bola postavená pred veľmi ťažkú a zodpovednú úlohu; vysvetliť obyvatelstvu, ale hlavne príslušníkom robotníckej triedy, v čom spočíva nebezpečenstvo pre ďalší demokratický vývoj republiky.

Pokiaľ komunistická strana viedla robotnícku triedu za zlepšenie jej ekonomických podmienok, robotníctvo túto politiku chápe, lebo sa bezprostredne dotýká jeho každodenných životných záujmov. Ekonomické otázky sa dotýkali životnej úrovne obyvateľstva. Navonok v zmysle zákona na ochranu republiky nehrozilo bezprostredné zhoršenie sociálneho postavenia obyvateľstva, práve naopak, išlo o štátnopolitickú otázku, o normu, ktorou sa mala zabezpečiť samostatnosť a republikánskodemokratická forma štátu. Jej úlohou malo byť chrániť republiku aj sprava. Všetky tieto skutočnosti viedli KSČ k tomu, že musela hľadať formy a metódy tlaku, odporu proti prijatiu zákona "zhora", tj. na pôde parla-

mentu spolu s opozíciou a aj "dolu" medzi obyvatelstvom, bez rozdielu politickej príslušnosti, cestou verejných schôdzí, vysvetľovania a demonštrácií.[12] Opozičné skupiny na tieto výzvy komunistov nereagovali, alebo odmietali spoločný postup s komunistami a to predovšetkým z toho dôvodu, len aby ich názor a postup nevyznel ako stotožnenie s komunistami.

Od 13.februára 1923, kedy koaličná vláda predložila Národnému zhromaždeniu druhý pozmenený návrh zákona, snažila sa KSČ paralyzovať vplyv vládnych strán na politicky neorganizované robotníctvo a maloburžoáziu, ktoré mohli podľahnúť demagógii vládnych politických strán.

V súvislosti s prerokovávaním tohto zákona v poslaneckej snemovni poslanci KSČ predložili pozmeňovacie návrhy, v ktorých ukázali, že im osud demokratickej republiky leží na srdci a zároveň chceli ukázat, že cieľom vládnych politických strán nie je ochrana republiky, ale v skutočnosti pravým cieľom je umlčanie ľavicových síl. V návrhu sa hovorilo, že by to mal byť taký zákon, ktorý by hneď na začiatku zdôraznil, že republiku je potrebné chrániť pred nebezpečím sprava. Návrh zákona obsahoval aj trestné sankcie v prípade porušenia a porušovania národnostných práv národnostných menšín, znemožňovanie, alebo násilie pri volbách, za nedodržiavanie 8-hodinovej pracovnej doby, za zatiahnutie republiky do agresívnej vojny. Široká verejnost sa s týmto návrhom oboznámila zo stránok Rudého práva. V úvodnej časti v návrhu sa hovorilo: "Najpevnejšou oporou republikánskeho poriadku československého štátu je jeho pracujúce obyvateľstvo. Naproti tomu bývalá šľachta, vysokí dôstojníci, vysoká byrokracia a veľkokapitalisti si môžu hľadať oporu svojich zaujmov tiež v inej štátnej forme. Nemôžu byť považovaní za trvalú a spoľahlivú oporu štátnej republikánskej formy. Úlohou tohto zákona je obrátiť republikánsky poriadok československého štátu zrodeného z revolúcie proti monarchii. Preto nesmie sa jeho prevádzanie dotýkať záujmov a organizácií precujúceho obyvateľstva. Vláda a všetky štátne orgány nech sú si vedomé toho, že pracujúce obyvateľstvo bude tým odhodlanejšie chrániť republikánske poriadky,čím úzkostlivejšie bude dodržiavanie republikánskych slobod, ktoré vznikli z práva tej istej revolúcie ako československý poriadok. Preto vláda a všetky štátne orgány sú povinné chrániť slobodu ľudu pred úkladmi reakcie a hlavne slobodu tlače, slobodu zhromažďovaciu, slobodu spolčovaciu a osobnú slobo-

---

[12] Podrobnejší rozbor ohľadne zákona na ochranu republiky pozri: J. H o u s e r , K dějinám teroristického zákona na ochranu republiky, Právník č.8, 1953; L. B i a n c h i , Súdna perzekúcia robotníckeho hnutia na Slovensku podľa zákona na ochranu republiky, r.1955; A. H á j k o v á , Boj proti zákonu na ochranu republiky v roce 1923, KU 1960; M. V i e t o r , Začiatky parlamentných bojov KSČ za politické požiadavky pracujúceho ľudu, Právnické studie, č.3, 1961.

du presvedčenia a svedomia..."[13] Vládna väčšina prešla návrh komunistov bez povšimnutia. V podobnom duchu hovoril o dva dni neskoršie, tj. 4. marca 1923 na mnohotisícovom zhromaždení v Prahe na Žofíne dr.B.Šmeral, ktorý zdôraznil, že úlohou strany bude získať čo najviac ľudí pre aktívny odpor proti okliešťovaniu demokratických práv, ktoré sa pripravuje na základe zákona na ochranu republiky. Svoju reč, ako som vyššie uviedol, adresoval robotníkom nekomunistickým a občanom, ktorí mohli podľahnúť, alebo sa nachádzali pod vplyvom nepravdivej a demagogickej agitácie buržoáznej a tiež sociálnodemokratickej tlače.

Rečník ďalej ukázal,že KSČ neohrozuje československú samostatnosť, ale práve naopak, ona dôsledne bráni demokratické práva. K tomu povedal: "To čo dnes robí buržoázia, je zrada na ľudovláde. Je to vykopávanie priepasti medzi chudobným ľudom a uchvatiteľmi moci v tomto štáte..." Ďalej upozornil, že zákon môže byť i napriek odporu ľudu a boja KSČ v parlamente vládnou väčšinou schválený. "...keď by mal byť perzekučný zákon proti nám prevedený, neodstúpime od organizovania más a prvé heslo, ktoré vydáme, je odvolanie sa ľudu odcudzených vládnych strán kvoli samotnému ľudu..."[14] Správnost tohto prejavu môžeme najlepšie posúdiť s odstupom času, lebo jeho slová sa v mnohom splnili do posledného písmena.

Vládna koalícia chcela mať zákon čo najskor schválený, ako to vyplýva aj z prejavu dr.Kramáře, ktorý vyhlásil, že ak je na zákone nejaká chyba, tak v tom, že prichádza neskoro. Agrárnicky poslanec Medvecký ako spravodajca vo svojej reči zdôrazňoval, že je potrebné zaručiť občianske práva a slobody a za týmto účelom je potrebné upevniť základy štátnej orgnaizácie. Tvrdil, že nejde o zákon výnimočný (mimoriadny), ale o zákon "určený" pre trvalú potrebu súdnictva a jeho "úloh", a že nie je namierený proti určitým triedám, stranám alebo národnostiam. Na podporu návrhu zákona vystúpil aj podpredseda vlády a minister vnútra Malypetr: "Převážná väčšina československého národa si jasne a určite praje, aby bola samostatnosť, republikánskodemokratická forma ako aj činnosť ústavných činiteľov účeľne a účinne chránená spôsobom zodpovedajúcim dobe, pomerom i moderným názorom na trestné právo..."[15] V skutočnosti mu išlo o znemožnenie činnosti komunistov, ako to najlepšie vyplýva zo snahy previesť také opatrenia v niektorých iných buržoáznych štátoch (Taliansko, Bulharsko), demokracia nie je vraj diskusia, keď ide o podnecovanie vášní či už nacionálnych, sociálnych alebo náboženských

---

[13] Rudé právo, 2.3.1923.

[14] Rudé právo, 6.3.1923.

[15] Pozri - J. H o u s e r , K dějinám teroristického zákona na ochranu republiky, Právník č.8, rok 1953.

ských a v tomto zmysle podla neho zákon mal postaviť hrádzu proti "rozkladu a anarchii".

Búrlivý priebeh zasadnutia parlamentu ukázal verejnosti na vážne nedostatky v porušovaní demokratických, parlamentných princípov v prospech vládnej koalície a na úkor všetkých opozičných zložiek. Už na začiatku rokovania keď sa komunistickí poslanci snažili znemožniť prerokovávanie návrhu zákona. Na základe § 10 rokovacieho poriadku poslaneckej snemovne boli štyria komunistickí poslanci parlamentnou strážou násilím vyvedení zo zasadania. Ďalších 9 komunistických poslancov bolo predsedníctvom poslaneckej snemovne vylúčených z 8 až 10 zasadnutí poslaneckej snemovne. Tí komunistickí poslanci, ktorí neboli zo schôdze vylúčeni a ktorí v rozprave vystúpili, urobili podrobný kritický rozbor a otvorene poukázali na reakčný a teroristický charakter navrhovaného zákona. Väčšina z nich si vzala príklad zo Šmeralovho verejného vystúpenia na Žofine. Jeden po druhom ukázali, že predloha zákona "trhá na kusy našu ústavnú listinu". Ona chce vyraziť všetky zbrane zlu, odstrániť tlač, odstrániť slobodu slova a právo zhromažďovacie, právo na štrajk, práva na ľudské súdnictva a vydať robotnícku triedu úplne bezbrannú do rúk kapitalistických násilníkov.Komunistickí poslanci prehlásili, že tento zákon sa stane "vraždou demokracie" a československá buržoázia, ktorá nastolila diktatúru "Päťky", chce ako v iných štátoch Európy nastoliť fašizmus "suchou cestou". Vo svojich prejavoch komunistickí poslanci žiadali vydat zákon na ochranu republiky, ktorý by republiku skutočne chránil pred nepriateľmi. Komunistický poslanec Haken to vyjadril takto: "Vydajte drakonický zákon proti úžere a zločinnej špekulácii, vydajte najostrejší zákon proti uchvatiteľom sociálneho bohatstva! Vráťte... pôdu ukradnutú... ľudu, ktorý ju obrába a ktorému patrí. Zbavte strom republiky húsenic a vyžente z nej všetkých lenivých trúdov, ktorí žijú na účet cudzej práce, vyžente z nej všetku márnotratnosť, všetku mamonu a pýchu! Do večného žalára dajte biedu a nezamestnanosť. Pred štátny súd, pred súd ľudu predvolajte všetku korupciu a protekciu, všetko politické čachrárstvo a lupičstvo a zabezpečíte štát a zabezpečíte republiku na večné časy."[16] Väčšina komunistických poslancov zdôrazňovala, že akýkolvek nápor na demokratické práva sa zároveň prejavuje ako útok na robotnícku triedu. Pritom sa snažili volit si také prostriedky pre svoju argumentáciu, ktoré by aj z parlamentnej tribúny čo najúčinnejšie a skutočně pôsobili na najširšie vrstvy obyvatelstva, aby sa ony stali zjednocovacím činitelom.

---

[16] Podrobný rozbor prejavov komunistických poslancov pri prerokovávaní zákona na ochranu republiky pozri - tesnopisecké správy zo 6.marca 1923, NZ RČ, str.2361, 2453.

Reformistická sociálnodemokratická strana sa od samého začiatku velmi iniciatívne zúčastňovala na príprave tohoto protiľudového zákona. V jeho realizácii videla prostriedok, ktorý by jaj mohol vhodne pomoct oslabit komunistickú stranu a takouto cestou získat stratené pozície. O čo tu sociálnodemokratickej strane Československa išlo, otvorene to vyjadruje stranícky časopis "Večerník práva lidu" 19.januára 1923, kde sa okrem iného píše: "Ak premýšlame o veciach, tak musíme prísť k názoru, že komunizmus ako sa u nás prejavuje, je organizovaným pokračovaním predvojnového poklesu morálky... Komunistická strana so svojou taktikou nie je v podstate ničím iným, ako prejavujúcim se úpadkom v povojnovom období. Je vredom na robotníckom hnutí a sociálne poctivé robotníctvo sa musí postarať, aby tento vred celkom zmizol a jeho zdravý rozvoj v budúcnosti neohrozoval."[17]

Sociálnodemokratická strana Československa nemohla zabudnúť komunistom, že ich zásluhou v robotníckom hnutí, ale aj v pôsobení na chod štátu a jeho orgánov hrá len druhé husle. V zákone na ochranu republiky videla prostriedok, ktorým mala byť oslabená KSČ a tak už v najbližších parlamentných voľbách by si sociálna demokracia vydobyla predošlé postavenie. Z tohoto hľadiska nemožno inak ako negatívne hodnotiť politiku sociálnodemokratickej strany Československa na začiatku dvadsiatych rokov. Silný antagonizmus medzi sociálnodemokratickou stranou Československa a KSČ sa nepodarilo odstrániť, stále viac sa prehlboval a to na škodu celého československého proletariátu. Hlasovaním za prijatie výnimočného zákona sociálnodemokratická strana Československa svojho zámeru nedosiahla a nepodarilo sa jej udržať vplyv medzi robotníctvom, ako to aj potvrdili nasledujúce parlamentné volby. Členské masy sociálnodemokratickej strany Československa s takýmto postupom svojich vodcov nesúhlasili.

K otvorenému konfliktu pri prerokovávaní zákona na ochranu republiky došlo vo vnútri vládnej strany českých socialistov. Pre ľavicové krídlo tejto strany bol zákon v takejto forme neprijateľný, a preto poslanec tejto strany, dr.Vrbenský predložil pozmeňovací návrh, ktorý vládna arlamentná väčšina zamietla.[18] Za ľavicovú skupinu českých socialistov v rozprave poslaneckej snemovni prehovoril poslanec dr. Bartošek[19] a povedal, že celý spôsob rokovania ako aj prípravy zákona sa uskutočnili celkom nedemokratickým spôsobom, že všetko bolo dohovorené dopredu v "Päťke" a poslanci vládnych politických strán, že nemali iné

---

[17] Citované z práce A. H á j k o v e j , Boj proti zákonu na ochranu republiky z roku 1923, KU 1960.

[18] Pozri J. H o u s e r , K dějinám teroristického zákona na ochranu republiky, Právník, č.8, 1953.

[19] K tejto skupine patrili poslanci: dr.Vrbenský, dr.Bartošek, Draxl a Landová-Štychová.

právo, ako za predložený návrh zdvihnúť ruku a hlasovat zaň. Povedal, že v parlamente sa cvičí na povel predsedov poslaneckých klubov a nadvláda straníckeho aparátu znemožňuje poslancom presadiť i velmi rozumné návrhy, ktoré by pomohli ľudu. Toto vystúpenie a hlasovanie proti zákonu na ochranu republiky malo za následok, že štyria uvedení poslanci na čele s dr.Vrbenským boli zo strany českých socialistov vylúčení. V zdôvodnení o vylúčení sa hovorilo, že k vylúčeniu došlo "z dôvodov politickej nečestnosti". Predákom strany českých socialistov Klofáčkovi a Stříbrnému pri tejto formulácii išlo predovšetkým o to, aby na jej základe mohli požadovať odňatie poslaneckých mandátov dr.Vrbenskému a jeho spoločníkom pred volebným súdom. Výkonný výbor strany českých socialistov skutočne aj žalobu podal a volebný súd 22.júna 1923 rozhodnutím č.383 zbavil štyroch poslancov - dr.Vrbenského, Bartoška, Draxla a Landovú-Štychovú poslaneckých mandátov. Rozhodnutie volebného súdu vyvolalo vo verejnosti rozhorčenie a aj teoretickí pracovníci v oblasti štátovedy zaujali rozdielne stanoviská bez ohľadu na politickú príslušnosť, čiste z odborného stanoviska.[20]

Rozhodnutie volebného súdu sa opieralo o § 13 zákona č.123/1920 Zb.z. a n. o volebnom poriadku do poslaneckej snemovne. Volebný súd podľa § 13 citovaného zákona rozhodol, že člen NZ sa zbavuje mandátu preto, že a/ po volbe stratil volitelnosť, alebo b/ prestal byť z dôvodov nízkych a nečestných príslušníkom strany, za ktorej kandidátnu listinu bol zvolený.

Volebný súd sa v prípade dr.Vrbenského a spol. oprel o § 13, písmeno b/, ako to vyplýva z odôvodnenia v rozhodnutí.[21] Pričom za dôvody nízke a nečestné si vzal skutočnosť, že sa uvedení poslanci dostali do rozporu s politickými záujmami svojej strany. Respektíve ani nehovorí o dôvodoch nízkych a nečestných,ale na ne usudzuje len z neplnenia podpísaného reverzu svojej volebnej strane. Rozhodujúcim kritériom sa tu stalo politické presvedčenie, jeho zmena v neprospech vládnej väčšiny mala za následok zbavenie poslaneckého mandátu. Nakoniec toto rozhodnutie bolo aj v rozpore s § 22 ústavnej listiny, podla ktorého členovia NZ nemali prijímať žiadne príkazy a že svoj mandát mali zastávať podľa najlepšieho vedomia a svedomia. Z tohoto vyplýva, že poslanec nemôže

---

[20] Pozri k tomu: Rozhodnutie volebného súdu z 22.júna 1923, č.383; S t r á n s k y , K otázke straty poslaneckého mandátu výrokom volebného súdu. Časopis pre právní a státní vědu, Brno, roč.6, č.VI. - VII.; F. W e y r , K otázke straty poslaneckého mandátu výrokom volebného súdu, Časopis pre právní a státní vědu, Brno, čor.6 (1923), č.VIII., str.245; F. W e y r , Soustava a tiež Vavřínek, Základy I.

[21] V zdôvodnení sa uvádza, že každý z nich (Vrbenský a spol.) podpísali svojej volebnej strane reverz, že v prípade svojho zvolenia sa bude riadiť zásadami programovými a organizačným poriadkom strany... a zaväzuje sa v intenciách uznesení výkonného výboru, aj poslaneckého klubu konať a hlasovať. V prípade porušenia záväzkov vyššie uvedených prehlasuje, že k výzve širšieho výboru strany kedykoľvek svoj mandát odovzdá.

byť zbavený mandátu preto, že uňho nastala znema v politickom presvedčení, presnejšie povedané, v politickom nazeraní. O nič iné v uvedenom prípade nešlo, a preto prichádza buržoázna politická účelnost, ktorá je v rozpore s jej vlastnou zákonnosťou. Na obranu takéhoto postupu vystúpil Weyr, keď vyhlásil, že je potrebné brať do ochrany politiku proti právnej vede. Je potrebné brať ohlad na "duch zákona", na "vôľu zákonodarcu", na "zmysel právnej normy".[22] Ďalší štátovedec vyslovil náhľad,že § 22 ústavnej listiny sa má chápať nielen so zretelom na jeho vznik, ale aj v súvislosti s ostatným právnym poriadkom a so skutočnými verejnoprávnymi pomermi. Nakoľko tento predpis je jedným z ustanovení, ktorý mal svojho času skutočné opodstatnenie, ale ktorý vývojom pomerov, hlavne politických je už predstihnutý, stal sa len ideou bez skutočného vnútorného obsahu[23] a poukazuje, že § 22 ústavnej listiny do celkového právneho poriadku a hlavne do organizácie verejnoprávneho života, predovšetkým politického v plnej svojej rýdzosti nezapadá.

Buržoázni politici a právnici sa snažili ospravedlňovať porušovanie základného zákona s poukazom na zmenu politických pomerov. Bezosporu hlavnú zásluhu na zmene mala komunistická strana proti ktorej a tým, ktorí podobne zmýšľali, vystupuje buržoázia, porušuje zákony a demokratické zásady. Praktiky buržoázie mali zostať pred verejnosťou utajené.[24] Poslanci zbavení mandátov neboli umlčaní, ale obrátili sa na svojich voličov a obyvateľstvo v prevolaní, v ktorom objasnili svoje politické zmýšľanie, postoj a boj proti zákonom na ochranu republiky, ktorého malo byť využité ku kapitalistickej ofenzíve a okliešťovaniu demokratických práv.[25] Príslušníci vládnej koaličnej strany, poslanci českej socialistickej strany ukázali, že ich strana o socializme len hovo-

---

[22] F. W e y r , K otázke straty poslaneckého mandátu výrokom volebného súdu, Časopis pre právní a státní vědu, roč.6.

[23] B. B a x a , Parlament a parlamentarizmus.

[24] Poslanec Haken v súvislosti s prerokovávaním zákona tlačového a o inkompatibilite povedal: "...Okliešťujete občianske slobody, okliešťujete imunitu poslancov, chcete umlčať každého, kto sa odváži kritiky. Zákonom o volebnom súde chcete mať možnosť zbaviť sa i poslancov z vlastných radov, ktorí by nemohli zniesť vášho reakčného protiľudového tlaku. Jeho vzburu, jeho mravné pobúrenie nazvete nečestnosťou a zbavíte ho mandátu.
Terajšia vláda je vládou sociálnej a kultúrnej reakcie, ktorá suchou cestou nastoľuje úplnú diktatúru buržoázie. Tesnopisecké správy NZ RČ 264/1924, ŠSUA.

[25] Prevolanie prinieslo Rudé právo 10.októbra 1923, v ktorom sa uvádza: "Oligarchia v štáte odstránila v skutočnosti slobodu poslancov a ústavných činiteľov. Oligarchia sa postavila proti prianiu straníkov a cynicky odmietla uznesenie zjazdu, zastupiteľstva a mnohých organizácií strany. Proti tomuto systému bol potrebný boj, pretože každá despocia je poduškou reakcie... My vylúčení stojíme ďalej na zásadách strany, ktorú sme spolu budovali a líšime sa od tých, ktorí nás vyháňajú, že program strany a jej zastupiteľstva berieme opravdove... Museli sme sa už ozvať, museli sme verejne ku straníkom prehovoriť. Za vlády oligarchie neboli skutočne oprávnené požiadavky pracujúceho ľudu. Za vlády oligarchie bolo ohrozené všetko, čo proletariát od prevratu získal a vydobyl si. Demokracia sa musí ujať svojich práv, práv daných ústavou. Socialisti nesmú len poslúchať a dať sa viesť, ale musia sami myslieť, tvoriť, rozhodovať."

rí, ale prakticky ide ruka v ruke s ostatnými meštiackymi stranami. Ešte významnejšou je skutočnosť, že sa ľavica okolo Vrbenského rozišla s pravicovým vedením a postavila sa v prvom okamihu do jednej fronty s komunistami.

V rozprave pri projednávaní návrhu zákona na ochranu republiky vystúpili proti jeho prijatiu i nemeckí sociálni demokrati ako aj poslanci ostatných nemeckých politických strán. Proti zákonu v diskusii vystúpili aj poslanci Slovenskej ludovej strany. Záporný postoj komunistických poslancov a záporný postoj ostatných opozičných poslancov proti zákonu na ochranu republiky vychádzal z celkom diametrálne odlišných názorov na charakter a možnosti použitia tohto zákona.

Najdôslednejšími odporcami sa ukázali predovšetkým komunistickí poslanci spolu so skupinou Vrbenského, ktorí hlasovali proti prijatiu zákona na ochranu republiky. Ostatní poslanci opozičných strán, či už nemeckí, maďarskí a slovenskí ľudáci pred hlasovaním demonštratívne opustili zasadnutie. Proti zákonu hlasovali v tom čase ešte v opozícii stojaci poslanci Československej živnostensko-obchodníckej strany stredostavovskej, ktorí tak urobili viac menej v snahe v budúcich volbách získať na svoju stranu voličov do koaličnej vlády.

Pri hlasovaní koaličná vládna väčšina za bezprostrednej podpory 50 poslancov sociálnodemokratickej strany Československa schválila zákon na ochranu republiky, ktorého sa v ďalších obdobiach v praktickej činnosti súdov v najväčšej miere používalo predovšetkým proti komunistom.[26]

Sila a akcieschopnost komunistickej strany sa prejavovala v tom, že tak pred prijatím ako aj po prijatí zákona na ochranu republiky sa nedala zatlačiť do ofenzívy. Jej sila spočívala v správnom hodnotení situácie a v tomto ohľade potom orientovala svoju činnosť. Dr.Šmeral ešte pred prijatím zákona na ochranu republiky na verejnom zhromaždení na Žofíne povedal: "I keby sa mal stať zákon skutkom,... robotnícke hnutie bude žiť ďalej, či mu to už hanebná hrozna dovoľuje alebo nie. Bude trpkejšie a rozhorčenejšie, ale nájde si svoje formy života, nech sa robí čokoľvek. I keď budeme tŕznení, prenasledovaní a perzekvovaní, neprepadneme rozčúleniu. Pôjdeme medzi masy a robotníkov."[27] Hneď po schválení zákona na ochranu republiky strana sa presne pridržiavala Šmeralom nastolených zásad a nevypustila z rúk iniciatívu organizovaných masových protestných akcií na zhromaždeniach pracujúcich. Tak v dňoch 16.- 18.marca 1923 sa v celej republike konalo mnoho protestných zhromaždení, na ktorých odznelo 91 prejavov a na tieto zhromažde-

---

[26] Podrobnosti sú uvedené v práci L. B i a n c h i h o , Súdna perzekúcia robotníckeho hnutia na Slovensku podľa zákona na ochranu republiky, Bratislava 1955.

[27] Rudé právo, 6.marca 1923.

nia boli vysielaní komunistickí poslanci a senátori.[28] Okrem toho KSČ prostredníctvom svojich časopisov poukazovala na ciele, podstatu a obsah zákona na ochranu republiky a zámery buržoázie, ktoré jej mal zákon umožniť "za súčasného zachovania vonkajšej masky demokracie".[29] Vyvrcholením boja KSČ proti zákonu na ochranu rapubliky stal sa mimoriadny zjazd strany 1.apríla 1923, ktorý mal pripraviť stranu na krajnú možnosť, ak by sa buržoázia pokúsila KSČ zahnat do ilegality. Delegáti zjazdu sa oboznámili so smernicami, v ktorých sa rozpracovali tak otázky ilegálnej práce strany, ale z nášho hľadiska je dôležitejšie všimnúť si tú časť smernic,kde sa požaduje nutnosť brániť každý kúsok legality, lebo práve legalita umožňovala masovopolitickú prácu a riadenie strany na princípoch demokratického centralizmu a zároveň zužovala pole činnosti rôznych podvratných živlov, provokatérov. Ďalšou veľmi dôležitou a správnou je tá časť smerníc, ktorá upozorňujem,že samotný text zákona na ochranu republiky nie je dôležitý, ale že rozhodujúcim komponentom je konkrétny pomer síl. Sila, prostriedky a podmienky za akých by došlo k prípadnému zásahu štátného aparátu a týmto zodpovedajúca sila a organizovanosť, jednotnosť, akcieschopnosť a pohotovosť robotníckej triedy a jej organizácií. Prehnaná, otvorená požiadavka k príprave na ilegálnu prácu KSČ mohla len vzbudiť zvýšený záujem o činnost KSČ zo strany štátneho aparátu, hlavne polície,ktorá len čakala na vhodnú príležitosť k perzekučným zákrokom.

Na druhej strane KSČ sa musela pripraviť aj na druhú eventualitu - na ilegálnu prácu. Pre takýto prípad zostalo prvoradou požiadavkou usilovať sa o vytvorenie takého systému práce strany, ktorý by aj v nelegálnych podmienkach zaručoval dobré spojenie s robotníctvom v závodoch. Prípadnému rozpusteniu strany, rozpusteniu jej miestnych organizácií, ochromeniu činnosti sa malo čeliť pomocou desiatkového systému. Z tohoto hľadiska sa najväčší dôraz kládol na desiatkový systém v závodoch. "Keď by i stranu chceli rozpustiť a miestne organizácie rozohnat, desiatky môžu a musia žiť. Najrozsiahlejší policajný aparát nestačí na jej rozháňanie."[30] Komunistická strana Československa mohla k takémuto systému práce pristúpiť s požiadavkou preto, lebo sa jej veľmi dobre osvedčil v dovtedajšom legálnom vývoji z hľadiska zabezpečenia rýchlej akcieschopnosti, bol organizačne veľmi výhodný.

Hlavný zámer buržoázie rozpustiť komunistickú stranu sa nepodaril. Komunistickej strane Československa za širokej podpory skutočne demokratických síl sa podarilo zachovať legálne možnosti pôsobenia a tým aj

---

[28] Rudé právo, 18.marca 1923.

[29] L. B i a n c h i , citované dielo.

[30] Ústav dejín KSČ, fond 108/1923.

odraziť nebezpečenstvo, ktoré jej bezprostredne hrozilo. Ukázalo sa, že je v silách robotníckeho hnutia zastaviť, alebo aspoň načas obmedziť nebezpečenstvo, aké revolučnému robotníckemu hnutiu v Československu r.1923 hrozilo. Ani perzekučný zákon, ktorý mal postaviť hrádzu pre legálne pôsobenie revolučných síl, nedokázal oslabit pozície KSČ. Tento fakt potvrdili dve významné politické udalosti - obecné voľby a prvé parlamentné voľby na Zakarpatskej Ukrajine.

Koncom prvého funkčného volebného obdobia Národného zhromaždenia sa KSČ pripravovala na nasledujúce parlamentné voľby. Doterajšie zastúpenie komunistických poslancov v zákonodarnom orgáne nezodpovedalo reálnemu pomeru síl, na úkor ktorých sedeli v parlamente zástupcovia reformistických socialistických strán.

Tieto skutočnosti mali a aj potvrdili výsledky volieb do obci v septembri 1923. V týchto voľbách KSČ vystupuje prvýkrát samostatne. Napriek snahe vládnych politických strán za výdatnej pomoci štátného aparátu nedosiahli vládne politické strany očakávaných volebných výsledkov. Na druhej strane voľby ukázali silu komunistickej strany. Výrazne sa to prejavilo najmä na Slovensku, kde za KSČ hlasovalo vyše 192 tisíc voličov a v celoštátnom meradle vyše 611 tisíc voličov.[31] Ešte výraznejší úspech dosiahla komunistická strana vo voľbách do Národného zhromáždenia,ktoré sa na Zakarpatskej Ukrajine konali až 16.marca 1924. Doplňujúce voľby na Zakarpatskej Ukrajine, v ktorých KSČ získala 4 poslanecké mandáty z deviatich,[32] ukázali, aké silné zázemie má komunistická strana práve v tejto zbedačenej časti republiky, kde z celkove 254 tisíc odovzdaných hlasov za komunistickú stranu hlasovalo vyše 100 tisíc voličov. Voľby na Zakarpatskej Ukrajine stali sa demonštráciou proti vládnemu buržoáznemu systému. Cena tohto úspechu je tým väčšia, že tak vo všeobecnosti a konkrétne v priebehu volieb sa tu v plnom rozsahu porušovali demokratické zásady.V súvislosti s voľbami na tieto nedemokratické praktiky poukázal s.Haken a obvinil československú vládu, že použila v tejto časti štátu staré maďarské zákony a nariadenia staršie viac než 60 rokov. Pri tejto príležitosti ešte povedal: "Je rozšírený názor, že sa voľby nekonali pod takým terorom ani za maďarskej vlády a takými nemravnými prostriedkami ako za tejto "demokratickej" vlády."[33] Kritika proti porušovaniu nezákonností (falšovanie volebných výsledkov) na činnosť štátného aparátu sa ozývala aj zo strany buržoáz-

---

[31] M. V i e t o r , Začiatki parlamentných bojov KSČ za politické požiadavky pracujúceho ľudu, Právnické štúdie, č.3, 1961.

[32] Národní shromáždění republiky Československé v prvním desetiletí, str.188. Po týchto doplňujúcich voľbách boli členmi poslaneckého klubu KSČ ešte: dr.Gáti, Mondok, Sedorjak, Šafranko.

[33] Tesnopisecké správy NZ RČ, 247/1924, ŠSUA.

nych poslancov.[34] Ľud Zakarpatskej Ukrajiny ukázal, že bude prostredníctvom komunistickej strany bojovať za sociálnu a nacionálnu slobodu, lebo ona najlepšie vyjadrovala a tlmočila jeho túžby a najrozhodnejšie odhaľovala koloniálnu politiku českej buržoázie, svedectvom toho sú slová komunistického poslanca: "Miesto autonómie dostali sme absolutizmus, miesto snemu vojenskú diktatúru a štatárium. Zákony české a uhorské sa tu križujú, ale v každom konkrétnom prípade má z toho prospech reakcia. Zhromažďovacia sloboda obyvateľstva závisí úplne od ľubovôle úradov a polície."[35] Ak sa v prvých rokoch vzniku republiky pre Zakarpatskú Ukrajinu sľubovala autonómia,tak po prvých parlamentných voľbách už nemohlo byť o nej ani reči a stanovisko pražského centralizmu najlepšie vyjadril dr.Beneš, keď prehlásil: "...lebo komunistom sme vykonávanie autonómie zveriť ani nemohli, ani nechceli..."[36] Namiesto autonómie buržoázia stupňovala ozbrojený teror, ktorému za obeť padlo v máji 1924 v Poljane 6 ľudských životov. Teror a streľba namiesto dodržiavania medzinárodnej Saint-Germainskej zmluvy (článok 10-13) ako i porušovanie ustanovení § 3 ods.2 a nasledujúce ústavnej listiny: taká bola praktická politika.

Komunisti to boli, ktorí najdôslednejšie odhalovali a zároveň vysvetľovali, ako buržoázia porušuje zákony, keď ide o jej vlastný prospech. Komunistická tlač i poslanci využívali každú príležitosť na kritiku sociálne nespravodlivého kapitalistického poriadku.

Zásluhou KSČ bola odhalená celá rada korupčných afér. K najväčším aféram v tomto smere bezosporu patrila liehová aféra, v ktorej išlo o rozsiahle finančné machinácie (okolo 33 miliónov korún) za účasti funkcionára agrárnej strany Práška, ktorý mal v rukách liehový monopol. Pod jeho vedením liehovarnícke organizácie vy vytvárali mnohomiliónové korupčné fondy k podplácaniu a ovplyvňovaniu vysoko postavených osob, ale aj pre ovplyvňovanie činnosti politických strán. Liehová aféra sa stala predmetom búrlivého rokovania na pôde parlamentu. Veľmi výstižne túto korupčnú aféru charakterizoval komunistický poslanec Haken, keď prehlásil: "...Tlač i poslanci komunistickej strany majú zásluhu na tom, že bola odkrytá liehová rakovina. Naproti tomu vládni koaliční korupčníci používajú všetky prostriedky svojej moci i štátneho aparátu, aby táto liehová korupčná rakovina zostala obyvatelstvu utajená. Aféra nie je dosiaľ likvidovaná, ale my neprestaneme, dokiaľ nebude pracujúcemu ľudu celkom odhalená."[37]

---

[34] Tesnopisecké správy NZ RČ, 259/1924; 277/1924, ŠSUA.
[35] Tesnopisecké správy NZ RČ, 259/1924, ŠSUA.
[36] J. C i h l á ř , K vývoji státní správy v ČSR, Praha 1953.
[37] Tesnopisecké správy NZ RČ, 265/1924, ŠSUA.

O to kontrastnejšie sa nám javí prejav ministerského predsedu Švehlu, v ktorom zaujal stanovisko k tejto situácii, keď odpovedal v parlamente na výhrady a výzvy: "...V záujme cti republiky prehlasujem, že na aférach nie je nič špecificky české a ža sa podobné aféry objavujú všade."[38] S takýmto vysvetlením mohli byť spokojní jedine tí, ktorí sa na aférach podieľali, ktorí z nich mali prospech. Nemohol byť s ním však spokojný poctivo pracujúci človek, ktorý vedel, že je to on, čo dopláca na sinekúry a na korupciu. Podnikatelia mali dost miliónov na korumpovanie verejných a štátnych činiteľov, ale nemali dosť peňazí na slušné ohodnotenie práce. Preto radšej znižovali mzdy, len aby bolo dost peňazí na korupčné fondy.

Reťaz korupčných afér začala liehovou, pokračovala odhalením uholnej aféry, v ktorej mal prsty predák národných socialistov a minister železníc J.Stříbrný, ďalej benzínová aféra, na ministerstve národnej obrany a petrolejová aféra, na ktorej mal svoj podiel ďalší člen Švehlovej vlády, minister pošt A.Tučný. Z tohoto hľadiska ani nie je možné sa čudovať, že nespokojnosť a pobúrenie sa prejavuje nielen u komunistov, ale aj prostých, jednoduchých príslušníkov koaličných strán, čo nevyhnutne muselo so sebou priniesť následky tak pre politiku vládnych koaličných strán, ale aj pre ľavicové sily.

Vládna parlamentná väčšina využívala proti komunistickým poslancom zákonné prostriedky v zmysle rokovacích poriadkov, lebo kritiku korupčných afér, hospodárskych machinácií, považovali za urážku štátnych funkcionárov. Striktným dodržiavaním rokovacieho poriadku mali umlčať komunistických poslancov, striktným v tom zmysle, že predseda poslaneckej snemovne hlasy komunistických poslancov považoval za zneužívanie rokovacieho poriadku. Prejavy komunistických poslancov, ktoré boli v nezhode s predstavami vládnej väčšiny sa jednoducho snažili označiť za také, ktoré rušia a brzdia riadny chod rokovania a tieto sa hlasovacou väčšinou vládnej koalície vylučovali z rokovania. Ustanovenie § 50 rokovacieho poriadku poslaneckej snemovne sa začína čím ďalej, tým častejšie zneužívať proti opozícii ako celku,ale najviac proti komunistom. Ak sa k § 50 rokovacieho poriedku v prvých rokoch prvého funkčného volebného obdobia Národného zhromaždenia pristupuje len sporadicky, od prejednávania zákona na ochranu republiky sa ho využívalo a zneužívalo doslova sústavne. Keď používam termín, že sa § 50 rokovacieho poriadku zneužíval, robím tak preto, lebo sám zákonodarca pri jeho konštrukcii predpokladal, že ho nebude zneužívané parlamentnou väčšinou proti parlamentnej menšine.

---

[38] J. K ř e n , Československo v období dočasné a relativní stabilizace kapitalizmu 1924-1925, Praha, 1959.

Zvýšená perzekučná činnosť voči komunistickým poslancom pred druhými parlamentnými voľbami sa robila s jediným cieľom - zdiskreditovať stranu pred verejnosťou. Na jednom z posledných zasadnutí poslaneckej snemovne v prvom volebnom období predseda klubu komunistických poslancov B.Šmeral okrem iného uviedol: "...Vaša meštiacka demokracia nie je ničím iným ako lžou, rafinovaným podvádzaním ľudu. Tento dôkaz dovŕšený je perzekúciou našej strany, ktorú ste sa odhodlali bezprostredne pred voľbami vykonávať vo veľkých rozmeroch... Obrat nastal od minulej jesene. Keď koaličné strany videli, že začína posledný rok terajšieho zákonodarného obdobia, že voľby sa nedajú nadlho oddalovať a že nie je možné komunistickú stranu ani rozvrátiť, ani korumpovať, od tohoto času policajný a četnícky aparát pracuje plnou parou..."[39] Vládny koaličný režim sa snažil, ako to vyplýva zo slov Šmerala, využiť všetky prostriedky v rámci buržoáznodemokratickej legality k oslabeniu komunistickej strany. Nasledujúce druhé parlamentné voľby mali ukázať, aké pozície získala KSČ v prvom volebnom období. Bolo to o to dôležitejšie, že v nich KSČ po prvýkrát vystupovala samostatne.

Prvé volebné obdobie Národného zhromaždenia v rokoch 1920-1925 stalo sa pre KSČ obdobím, v ktorom jej poslanci v praktickej činnosti mohli poznať, ale i pôsobiť na buržoázny parlamentarizmus. Účasť a pôsobenie poslaneckého klubu KSČ na pôde Národného zhromaždenia v prvej polovici dvadsiatych rokov možno považovať za začiatok cesty, na ktorej komunistickí poslanci postupne získavali štátnické skúsenosti. Získavanie týchto skúseností bolo založené na každodennej drobnej a trpezlivej sústavnej práci medzi obyvateľstvom, straníkmi, straníckymi prívržencami a medzi svojimi voličmi. Ich požiadavky potom komunistickí poslanci tlmočili v zákonodarnom zbore.

---

[39] Tesnopisecké správy NZ RČ, 368/1925, ŠSUA.

DIE OPPOSITION DER KPTsch - ABGEORDNETEN AUF DEM BODEN DES BOURGEOISEN PARLAMENTS IN DER ERSTEN WAHLPERIODE IN DEN JAHREN 1921-1925 UND IHRE ZIELSETZUNG

Florián Sivák

(Zusammenfassung)

Bei der Überprüfung des historischen Kampfes der KPTsch für die Erringung des Sieges für die Arbeiterklasse unter den Bedingungen der Vormünchner Tschechoslowakischen Republik ist es nötig und erforderlich, sich auch mit der Tätigkeit und Wirkung der kommunistischen Abgeordneten in dem tschechoslowakischen bourgeoisen Parlament zu befassen.

In den ersten Jahren der Existenz der bourgeoisen Republik, als es die herrschende Bourgeoisie begann, das System des politischen Lebens auf Grund ihrer Klassen- und nationalen Interessen aufzubauen, trat gleich von allem Anfang an gegen sie eine starke Opposition der revolutionären Arbeiterschaft auf, die in der sozialdemokratischen Partei der Tschechoslowakei organisiert war. Die Politik der Zusammenarbeit der rechtsorientierten Führung der sozialdemokratischen Partei der Tschechoslowakei mit den bourgeoisen politischen Parteien hat den Prozess der Formierung der marxistischen Linken beschleunigt. Der Prozess der Differenzierung im Schoss der sozialdemokratischen Partei griff nach den ersten Parlamentswahlen auch auf den Parlamentsboden über, konkret auf den Abgeordnetenklub der sozialdemokratischen Partei.

Seit der Herbstsitzung im Jahre 1920 bildeten die Abgeordneten der marxistischen Linken in der sozialdemokratischen Partei auf dem Parlamentsboden ihren eigenen Abgeordnetenklub, der in dem Abgeordnetenhaus 22 und im Senat 5 Mitglieder hatte. Nach der Gründung der KPTsch wurde der Klub dem Namen der Partei entsprechend auf Klub der Abgeordneteten, resp. Senatoren der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei umbenannt. Die Umbenennung des Abgeornetenklubs entsprach dem internationalen Charakter, sowie der Einheit des tschechoslowakischen Proletariats, entsprechend dem Namen der Partei.

In ihrer konkreten Arbeit und Wirkung auf dem Parlamentsboden traten die kommunistischen Abgeordneten als Mitglieder des Abgeordnetenklubs der KPTsch aktiv auf und verteidigten die Interessen der Werktätigen. Dies taten sie vor allem während der ordentlichen und ausserordentlichen Sitzungen des Parlaments sowie in den Ausschüssen des Abge-

ordnetenhauses und des Senats des Parlaments. Den Kampf gegen die Abgeordneten der bourgeoisen politischen Parteien und gegen die Reformisten, der sich unter den Augen der gesamten Öffentlichkeit abspielte, führte die Kommunistische Partei der Tschechoslowakei tapfer und furchtlos.

Die herrschenden politischen bourgeoisen Parteien sowie ihre Abgeordneten hatten allen Grund, um ihre Klassenherrschaft zu bangen; wussten sie doch, dass ihnen die grösste Gefahr vonseiten der blossen Existenz der komunistischen Partei droht. Deswegen strebten sie danach, die Partei mittels Persekutionen im Wege der Rechtsnormen in die Illegalität zu treiben. Die Kommunistische Partei der Tschechoslowakei wendete die Form und Methode des Drucks an, des Widerstands gegen die Verabschiedung der Gesetze auf dem Parlamentsboden einerseits und unter der Bevölkerung anderseits, ohne Unterschied der politischen Zugehörigkeit, im Wege der öffentlichen Versammlungen, Aufklärung und Demonstrationen.

Während der Debatte über den Entwurf des Gesetzes zum Schutz der Republik legten die Kommunisten die Pläne der herrschenden Bourgeoisie bloss, nämlich dass deren Ziel keineswegs die Verteidigung der Republik wäre; in der Tat zielte sie darauf hin, die linksorientierten Kräfte - die Kommunisten - mundtot zu machen. Gleichzeitig unterbreiteten die kommunistischen Abgeordneten den Entwurf eines Gesetzes, in dessen Präambel es schon hiesse, das werktätige Volk stellte die festeste Stütze der republikanischen Ordnung dar. In ihren Reden forderten die kommunistischen Abgeordneten, ein Gesetz zu verabschieden, das die Republik tatsächlich gegen ihre Feinde schützen würde. Eine bedeutungsvolle Rede während der Debatte über das Gesetz zum Schutz der Republik hielten zwei kommunistische Abgeordnete, die Genossen Šmeral und Haken.

Die Kraft, die Aktionsfähigkeit der Kommunistischen Partei trat darin hervor, dass sie sich weder vor noch nach der Verabschiedung des Gesetzes zum Schutz der Republik in die Defensive hineinmanövrieren liess. Ihre Kraft lag in der richtigen Einschätzung der Situation. Mächtig unterstützt von den wahren demokratischen Kräften gelang es der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei, die legalen Möglichkeiten ihrer Wirkung zu wahren. Nicht einmal das Persekutionsgesetz vermochte es, die Position der KPTsch abzuschwächen; veranschaulicht und bekräftigt wurde es durch die Ergebnisse der Gemeindewahlen im Jahre 1923 und durch die ersten Parlamentswahlen in der Karpatoukraine im Jahre 1924.

Die kommunistischen Abgeordneten waren es auch, die am konsequentesten die Bourgeoisie entlarvten und zugleich erläuterten, wie diese ihre eigenen Gesetze verletzt, wenn sie daraus Nutzen ziehen kann. Durch das Verdienst der KPTsch flogen eine ganze Reihe von Korruptionsaffären und ökonomischen Machinationen auf, besonders vor Abschluss

der ersten funktionellen Wahlperiode. Deswegen missbrauchte die bourgeoise Regierungsmehrheit im Parlament immer öfter und öfter den Mechanismus des bourgeoisen Parlaments gegen die Kommunisten.

Die Beteiligung und Wirkung der Abgeordneten des KPTsch- Klubs auf dem Boden des Parlaments in der ersten Hälfte der zwanziger Jahre kann für den Anfang des Weges gehalten werden, den die kommunistischen Abgeordneten beschritten haben, um Erfahrungen in der Staatskunst zu gewinnen. Die Gewinnung dieser Erfahrungen war auf der tagtäglichen systematischen Kleinarbeit begründet, unter der Bevölkerung den Parteimitgliedern, unter den Wählern der KPTsch. Deren Forderungen gaben sie dann in der legislativen Versammlung kund.

KRIZE BURŽOAZNÍHO PARLAMENTARISMU PŘEDMNICHOVSKÉ REPUBLIKY

Jaroslav Houser

Buržoazní parlamentarismus byl spjat s vývojem kapitalistické výrobní soustavy. Doba jeho rozkvětu proto spadá do 19.století. Jakmile kapitalismus ve svém imperialistickém období prožíval strukturální krizi, ocitla se v krizovém stavu i parlamentní soustava.

Československý parlament se konstituoval po první světové válce, kdy velké dny buržoazního parlamentarismu již dávno minuly. Zostření třídního boje v období mezi oběma světovými válkami vedlo v mnohých zemích k odstranění buržoazní demokracie a parlamentarismu a k nastolení fašistické diktatury. Tam, kde tomu tak nebylo, a to byl případ Československa, prodělávala parlamentní soustava podstatné a politicky závažné změny.[1] V Československu vrcholily tyto proměny ve třicátých letech a byly znamením krize buržoazního parlamentarismu předmnichovské republiky.

Parlament se stal tehdy povolným hlasovacím mechanismem s omezenou vlastní iniciativou a nástrojem celkem spolehlivě pracujícím pod taktovkou vedoucích politických činitelů vládnoucí buržoazie. Stal se strnulou institucí, jehož činnost byla jen formální. Každá živější parlamentní aktivita byla pro vládnoucí koalici nepohodlnou a do značné míry i nebezpečnou. Parlament prodělával tehdy mezi jinými krizovými příznaky podobný proces, jenž byl označován u státního aparátu jako byrokratismus. Ten rovněž znamenal potlačování lidové aktivity.

Krizový stav parlamentu vedl ke ztrátě iluzí o parlamentní soustavě u pokrokové veřejnosti a proto buržoazní demokraté a reformisté projevovali snahu, ovšem marnou, podnítit parlament k vyšší aktivitě, ale

---

[1] Kritiku buržoazního parlamentarismu provedl Lenin opíraje se o Marxe (Stát a revoluce, Praha 1946, str.49 a d.) a na jeho krizový stav ukázal i Gottwald ve svých parlamentních projevech (tak např. v řeči 21.XII.1929, Spisy, I., Preha 1953, str.311 a d.). Krizi parlamentarismu uznává a uvádí v souvislost s krizí kapitalismu i labourista H.Laski (M é l o t E., L´évolution du régime parlementaire, Paříž-Brusel, str.106 a d.).

Beneš vysvětloval naproti tomu kritické příznaky parlamentarismu tím, že parlamentní demokracie je teprve ve zrodu (Hic Rhodus, hic salta, Demokratie und Parlamentarismus, příloha Prager Presse z 1.I.1926). Weyr se obracel proti přemrštěným požadavkům na parlamentní demokracii, které prý vyvolávají dojem krize (Krise parlamentarismu, Lidové noviny z 19.X.1933). Chválil při tom veřejnost kritiky (Zur Problematik des Parlamentarismus und der Demokratie, příloha Prager Presse z 1.I. 1926).

bez hlubší analýzy příčin jeho pasivity.[2] Na druhé straně pak pasivita parlamentu byla východiskem fašistických tendencí opouštějících nadobro buržoazní demokracii.

Institucionálně se projevila krize buržoazního parlamentarismu odklonem od jeho demokratických prvků.Tento proces odklonu od demokratičnosti parlamentu neprobíhal pouze po kolejích práva (cestou změn zákonů ústavních i obyčejných, po případě i druhotných právních norem), nýbrž měl z velké části i podobu výlučně politickou a fakticitní. Je nutno uvážit, že parlamentní praxe, která tvořila parlamentní soustavu a tzv. parlamentarismus nebyla zcela vyjádřena v právních předpisech, nýbrž byla z velké části politického rázu. To uznávají i buržoazní autoři, kteří přiznávají velkou úlohu parlamentním zvyklostem a konvencím. Ty nebyly uloženy v zákonech, nýbrž vyvíjely se samočinně na podkladě ústavní listiny, zákonů, jednacích řádů a parlamentních precedencí, které tvořily jejich základnu i rámec. Tak vznikala parlamentní tradice.[3]

Proces odklonu buržoazního parlamentu od demokratičnosti se nám při analýze členení v řadu složek, jež je třeba sledovat jak odděleně, tak i ve vzájemné souvislosti. Tak např.parlament předmnichovské republiky měnil své právní i politické postavení v soustavě vrcholných státních orgánů, resp. měnil do značné míry svůj vztah k těmto orgánům. Určitých změn doznal i volební systém. Více politicky než právně se změnilo postavení člena Národního shromáždění, poslance či senátora. Politická parlamentní praxe vedla k přenášení legislativní kompetence parlamentu na administrativní orgán - na vládu. Konečně se vyvinul stav, jejž bychom mohli nazvat bezprávností parlamentní opozice, jež byla prakticky vyřazena a zbavena jakéhokoli vlivu na parlamentní rozhodování. S tím ovšem souvisela i praxe perzekuční namířená především proti komunistům.

Pokud šlo o právní a politické postavení předmnichovského parlamentu v soustavě vrcholných státních orgánů, zaujímá čelné místo otázka vztahu parlamentu k vládě. Tento vztah se měnil ústavními předpisy již na začátku republiky.

Prozatímní ústava č.37/1918 Sb. zavedla volbu vlády Národním shro-

---

[2] Podle Stivína jsou příčinami parlamentní krize závady organizačního a technického rázu, např. nedostatečný styk předsedy vlády s parlamentem, pozdní předkládání osnov zákonů, pozdní svolávání parlamentu, odumření instituce klubovních předsedů a nepravidelné rozdělení pracovních hodin sněmovních zaměstnanců (Nová svoboda, XII, 1924 a Právo lidu z 21.XII.1924). Rovněž Meissner stavěl při parlamentní kritice uprostřed třicátých let do popředí přetěžování poslanců intervencemi, chyby v parlamentní režii a nerovnoměrné zatížení parlamentních výborů (Osvěžení parlamentních prací, Právo lidu ze 17.XI.1935). Ke konci republiky uvažoval Meissner o parlamentarismu méně optimisticky (Náš parlament, Národní osvobození z 1.I.1938).

[3] B a r a B., Parlament a parlamentarismus, Slovník veřejného práva československého, III., Brno 1934, str.10 a d.

mážděním, kterým se stal Národní výbor. Národní shromáždění nebylo pak jen nejvyšším legislativním orgánem s běžnými kontrolními funkcemi, nýbrž přímo vládním sborem, jehož výborem byla vláda. V dějinách parlamentarismu našli bychom obdobu této situace v některých obdobích anglického parlamentního vývoje. Po první světové válce existovala parlamentní vláda tohoto druhu i v sousední první rakouské republice, kde volba vlády parlamentem trvala až do roku 1929.

Změnu v poměru vlády a parlamentu přinesla u nás novela prozatímní ústavy č.271/1919 Sb. § 14 novely stanovil, že vládu jmenuje a propouští president republiky a § 16 ponechal při tom zásadu odpovědnosti vlády před parlamentem. Na místo vlády parlamentu nastoupila tak soustava běžného buržoazního parlamentarismu, kterou někteří (např. Baxa) nazývají vládou parlamentní.

Definitivní ústava č.121/1920 Sb. řešila odpovědnost vlády před parlamentem v rámci bikameralistického parlamentního systému, který ústava zavedla. Právo vysloviti vládě nedůvěru příslušelo jen poslanecké sněmovně. Druhá sněmovna, senát, měla nicméně řadu prostředků, jimiž se projevovala odpovědnost vlády i před senátem (interpelace, kontrolní činnost atd.).

Zásada, že poslanecká sněmovna mohla vládě vyslovit nedůvěru a že vláda byla povinna pak podat demisi, zavazovala i presidenta republiky, jenž byl povinen podanou demisi přijmout. Poslanecká sněmovna oktrojovala takto demisi vlády presidentu republiky.

Z těchto úvah o vzájemném poměru vlády a parlamentu jasně vyplývá, že již v začátcích republiky se projevil na tomto poli odklon od demokratismu, jenž byl vyjádřen v kategoriích teorie parlamentarismu jako přechod od vlády parlamentu k vládě parlamentní.

Později se vláda z moci parlamentu ještě dále vymaňovala, což můžeme sledovat v oblasti politické. Začalo to na podzim roku 1920 ustavením první úřednické vlády, která vytvořila pro pozdější politický vývoj tradici. (Úřednická vláda se opakovala po rozpadu všenárodní koalice roku 1926 a potom opět na konci republiky.)

Odklon od demokratičnosti projevil se také ve vývoji volebního práva do předmnichovského parlamentu. Šlo o zužování nebo přímo porušování stěžejních zásad volebního práva, tj. především jeho všeobecnosti a rovnosti. Při tom některé strukturální vady, jakou byl systém vázaných kandidátních listin,znamenající neadresnost volby, byly zachovány.

Podstatné zúžení původního značně všeobecného volebního práva přinesla novela č.56/1927 Sb., vydaná za tzv. panské koalice. Podle nové úpravy byli zbaveni aktivního i pasívního volebního práva všichni příslušníci ozbrojených formací, tedy především vojáci. Novela otvírala teoreticky možnost zbavit volebního práva velmi vysoké procento voličů

tím, že by byla vyhlášena částečná mobilizace. Tím by byl býval velmi podstatně ovlivněn výsledek voleb.

Vládními kruhy byl volební zákon odůvodňován potřebou "nepolitické" armády, stojící zdánlivě nad politickými stranami.* Ve skutečnosti však bylo z vládního tisku i z parlamentní debaty zjevné, že šlo o snahu snížit počet hlasů odevzdaných komunistické straně. Bylo to pochopitelné, protože komunistická strana měla silné pozice v řadách mladých občanů složících v armádě.

Vláda se snažila vyvolat ve veřejnosti dojem, že praktický dosah volební novely bude pomerně malý. Tak např. zpravodaj vládní osnovy uváděl, že při posledních volbách roku 1925 volilo jen 93.000 vojáků, kteří by volební právo podle nové úpravy ztratili. Zpravodaj dokazoval, že československý zákon není něco ojedinělého a že v celé řadě států byli vojáci již volebního práva zbaveni.[5]

Komunisté naproti tomu zdůrazňovali, že osnova je nedemokratická a že vyplývá z celkové militarizační tendence státu.[6] Otevřela se také otázka, zda novela je vůbec ústavní.[7]

Neústavnost volební novely bylo možno prokázat ve dvojím směru. Prvním argumentem byl poukaz na článek 9 ústavy č. 121/1920 Sb., jenž uváděl všeobecnou podmínku volebního práva slovy: "...a vyhovují ostatním podmínkám volebního řádu". Vznikla tu otázka, zda touto podmínkou je i skutečnost, uvedená ve volebním řádu, že osoba vykonává vojenskou službu.Takovému výkladu odporoval úmysl zákonodárce a tehdejší legislativní praxe, jak se projevila v řadě zákonů. Několik volebních zákonů, které předcházely novele č.56/1927 Sb. přiznávaly vojákům volební právo. Byl to např.zákon o voličských seznamech č.663/1919 Sb.,zákon, kterým se doplňoval volební řád do obcí č.260/1919 Sb. a zákon o volebním právu do poslanecké sněmovny č.123/1920 Sb.

Krom toho odnětí volebního práva vojákům bylo v rozporu s čl.106 ústavy z roku 1920, jenž výslovně stanovil, že výsady pohlaví, rodu a povolání se neuznávají. Tímto ustanovením vyhlásila ústava naprostou rovnost všech povolání. Novela č.56/1927 Sb. porušila pak tuto rovnost, protože příslušníci určitého povolání ztratili volební právo.

---

* V důvodové zprávě k zákonu se uvádělo, že zájem státu naléhavě vyžaduje, aby politické boje nebyly vnášeny do armády a do četnictva, čímž zejména mohla být vážně ohrožena kázeň v těchto sborech (Tisk posl.sn.N.S. č.561). Rovněž ve zprávě ústavněprávního výboru se uvádí, že volební právo vojenských osob je v zásadním rozporu se základními principy vojenské organizace a činí ji neschopnou splniti spolehlivě a přesně úkoly, které má branná moc ve státě a vůči státu (Tisk posl.sn. N.S. č.893).

5 Řeč posl.Králíka z 23.III.1927, Těsnopisecké zápisy o schůzích posl.sn.N.S., sch.68, str.220 a d.

6 Řeč posl.Krčiaka z 24.III.1927, Těsnopisecké zápisy o schůzích posl.sn.N.S., sch.69, str.307 a d.

7 Řeč posl.dr. Keibla z 23.III.1927, Těsnopisecké zápisy o schůzích posl.sn.N. S., sch.68, str.231.

Rovněž protiústavní ráz měl zákon o zastavování a rozpouštění politických stran č.201/1933 Sb. (novela č.132/1936 Sb.), jenž omezil demokratické občanské svobody a pokud jde o volební právo porušil jeho demokratické zásady.

Byla-li politická strana rozpuštěna, mohla být učiněna policejní opatření, která porušovala velmi citelně politické a občanské svobody funkcionářů, členů a sympatizujících rozpuštěné strany. Mandáty rozpuštěné strany v parlamentě zanikaly a nemohly být přeneseny na náhradníky. Tím byla nedemokraticky rozšířena masa voličů v parlamentě nezastoupených. Krom toho byla porušena flagrantním způsobem ústava, která stanovila přesný počet členů obou zákonodárných sborů (300 poslanců a 150 senátorů).[8] Ještě zjevnější deformaci vůle voličstva projevené ve volbách znamenalo ustanovení o tom, že mandáty rozpuštěné strany v ostatních zastupitelských sborech (mimo parlament) mají být přiděleny proporcionálně náhradníkům ostatních politických stran.

Do volebního práva zasáhl i zákon o inkompatibilitě č.124/1924 Sb.,jenž však nepřinesl demokratizaci volebního práva, ale právě naopak její zeslabení. Inkompatibilita, zejména v oblasti hospodářské, měla zajišťovat nestranný a nezávislý výkon parlamentního mandátu a znemožnit jeho zneužívání k úzkým osobním a podnikovým zájmům. Tyto zásady byly slučitelné se zájmy dělnické třídy. Chybou předpisů o inkompatibilitě však bylo, že v podmínkách kapitalismu byly málo účinné a zůstaly prakticky na papíře.[9]

Dokladem malé účinnosti inkompatibilních předpisů byla omezená účinnost volebního soudu v otázkách inkompatibility. Tento soud mohl vyslovit nález o zbavení člena Národního shromáždění mandátu jen v ojedinělých případech a sice, když člen Národního shromáždění byl veden pohnutkami nečestnými a při tom buď vážně poškodil státní zájmy nebo se obohatil. Většinou mohl volební soud poslance nebo senátora jen vyzvat, aby do 14 dnů zanechal svého podnikání, které bylo inkompatibilní,anebo aby se vzdal mandátu.[10]

---

[8] Odst.2 a 3 § 16 zákona č.201/1933 sb., jenž porušoval ústavu, zněl takto: "(2) Na mandáty uprázdněné po členech strany rozpuštěné náhradníci nenastupují. Jinak se povolává jen náhradník, který nebyl příslušníkem strany rozpuštěné (§ 20, odst.2). (3) Počet přítomných členů příslušné sněmovny, jehož je třeba k tomu, aby sněmovna byla způsobilou k usnášení, počítá se, sníží-li se v důsledku ztráty mandátů podle tohoto zákona počet členů, v poslanecké sněmovně z počtu 300, v senátu z počtu 150. Je-li ku platnosti nějakého projevu členů příslušné sněmovny nebo ku platnosti usnesení sněmovny potřebí určitého zlomku členů, počítá se tento zlomek stejným způsobem."

[9] Se značnou dávkou resignace, pokud jde o hospodářskou čistotu parlamentního života v souvislosti s inkompatibilitou píše i buržoazní Tribuna (z 6.III.1924), jež byla mluvčím kapitalistických kruhů.

[10] Důvodová zpráva k inkompatibilnímu zákonu (tisk posl.sn. č.4518/1924) byla v buržoazním smyslu velmi umírněná, což je patrno z pasáže o tom, že "nesmí jíti vylučování z členství zákonodárných sborů tak daleko, aby se zamezoval přístup do nich vynikajícím osobnostem života hospodářského, kterých parlamenty dnes více než jindy potřebují."

Kromě nedemokratických zásahů do volebního práva se širokým praktickým dosahem docházelo i k zásahům menšího dosahu, které nicméně demokratické zásady volebního práva porušovaly. Tak např. podle nových volebních řádů vydaných před listopadovými parlamentními volbami roku 1925 (zákon č.205/1925 Sb. o volbách do poslanecké sněmovny a zákon č. 206/1925 Sb., kterým se měnila některá ustanovení o složení a pravomoci senátu) došlo ke zvýšení volebního kvora. Před vydáním volebních řádů z roku 1925 stačilo 20.000 hlasů, které byly v jednom volebním kraji odevzdány volební straně, aby tato dostala zastoupení v parlamentě. Podle nové úpravy z roku 1925 bylo vázáno zastoupení politické strany podmínkou, že dosáhla jeden mandát již v prvém skrutiniu. K tomu bylo zapotřebí podstatně více hlasů než původně požadovaných 20.000.

Zhoršení podmínek pro proniknutí politických stran do parlamentu bylo namířeno proti malým politickým stranám. K tomu měla tehdy vládnoucí koalice své důvody. Šlo o to, znemožnit tvoření malých nekomunistických stran, protože hlasy, které by byly na jejich kandidátky odevzdány, by byly jinak odevzdány ve prospěch koaličních stran. Mělo se tak zabránit tříštění nekomunistických hlasů a zeslabování koaličních volebních pozic.[11]

Kromě všech těchto nedemokratických vývojových tendencí volebního práva přispěla vrcholnou měrou ke strnulosti a neživotnosti předmnichovského parlamentu soustava vázaných kandidátních listin. Ty byly zavedeny již na začátku republiky a odnímaly voliči jakoukoli možnost podílet se na výběru kandidátů. (Již i první, jmenovaný parlament, tzv. Revoluční Národní shromáždění, ponechal výběr poslanců vedoucím orgánům politických stran.) Volební akt se stal v soustavě vázaných kandidátních listin formálním a neadresním a prakticky zanikala jakákoli odpovědnost poslance nebo senátora před voliči. Situace byla komplikována ještě dále okolností, že činnost politických stran nebyla právně upravena (jen na úseku voleb jako volebních skupin). To znamenalo, že buržoazní právo připouštělo i velmi nedemokratickou strukturu politických stran a skupin, které byly organizačními útvary praeter legem.

Nedostatky tohoto systému byly do očí bijící a roztrpčovaly při každých volbách masy voličů. Proto na ně reagovaly i buržoazní a maloburžoazní strany a to způsobem velmi rozdílným.Politické strany koaliční včetně reformistů byly pro zachování statu quo nebo pro modifikaci soustavy vázaných kandidátních listin.[12] Pro politickou pravici stal se

---

[11] Rudé právo z 20.VI.1925.

[12] Vládní orgán Československá republika (z 12.,13.,14.,15. a 16.II.1924) vyzvedal přednosti poměrného zastoupení před většinovou soustavou pro stabilitu vlády a koaliční praxi. Ostřejší kritiku systému vázaných kandidátních listin přinesla v této době Tribuna (z 5. a 6.XII.1924). Vytýkala vázaným kandidátním listinám anonymitu volby a v parlamentě pak přetrhání spojovací pásky mezi parlamentní většinou a opozicí.

systém vázaných kandidátních listin politickým "šlágrem" a východiskem agitačních akcí. Vázané kandidátní listiny byly vydávány za jedinou a výlučnou příčinu nedostatků buržoazního parlamentarismu, ovšem bez hlubšího rozboru, jehož fašizující se pravice ani nebyla schopna.S útokem proti soustavě vázaných kandidátních listin spojovali fašisté a jejich spojenci systém poměrného zastoupení a poukazovaly na přednosti většinového systému. Ten by byl znamenal další nedemokratický zásah do volební soustavy a zeslabil by především zastoupení komunistické strany. Lze proto plným právem označit boj pravice proti vázaným kandidátním listinám za tendenci vysloveně fašistickou. Takový charakter mělo vystoupení Národního sjednocení, Národní ligy a Národní obce fašistické ve volbách v roce 1935.

Nedemokratičnost buržoazního parlamentarismu projevila se dále před Mnichovem v právním a politickém postavení členů Národního shromáždění, v právním a politickém zúžování pravomoci parlamentu a konečně též v zatlačování a potlačování parlamentní opozice.[13]

Závislost předmnichovského vládního poslance nebo senátora na vedení koalované strany a řídícím politickém orgánu koalice ("pětce", "sedmičce" atd.) se projevila v aplikaci zásady zákazu imperativního mandátu. Vývoj této zásady, která má dvě politické stránky a sice nezávislost poslance na voličích a jeho nezávislost na politické skupině-straně,můžeme sledovat v historii parlamentarismu. V prvém období existence parlamentu, kdy buržoazie svářěla noj s feudalitou,měla tato problematika jiný charakter, jak ukazuje vývoj v Anglii, v zemi, která je kolébkou buržoazního parlamentarismu.

Postavení anglického poslance (tj. člena Dolní sněmovny) začalo se stabilizovat po Slavné revoluci roku 1689. Poslanci měst dostávali tehdy pro své vystupování v Dolní sněmovně od svých voličů direktivy a instrukce a po návratu z parlamentního zasedání byli dokonce povinni skládat ze svého jednání, vystupování a hlasování na parlamentním foru účty. Člen Dolní sněmovny byl tak při výkonu své funkce v ustavičném strachu před svými voliči, postupoval nesamostatně a zdráhal se zaují-

---

Přehledný obraz o reformních návrzích volebního systému podává Národní osvobození (z 6.XII.1924). Dr.E.Stern (soc.dem.) byl pro připuštění volby pořadí v omezené míře uvnitř kandidátní listiny, Schwarz (čes.soc.) navrhoval, aby volič kromě kandidátky volil i určitou osobu na kandidátce uvedenou, Policer (nár.dem.) navrhoval rovněž dvojí hlasování pro stranu a kandidáta a prof.Weyr doporučoval kromě všeobecných voleb, při nichž by byla zjištěna síla jednotlivých politických stran i volby uvnitř stran, při nichž by byli voleni kandidáti. Pro opuštění soustavy poměrného zastoupení a pro zavedení soustavy většinové se vyslovil z vládních žurnalistů jen pisatel označený značkou -b- v Tribuně.

[13] Z levicového tisku bylo v této věci celkem přijatelné stanovisko Národního osvobození, které poukazovalo na závislost poslance a zdůrazňovalo, že vázané kandidátky nejsou hlavní příčinou krizového stavu parlamentu. (Vázané kandidátky a vnitrostranická demokracie, Národní osvobození z 26.IV.1935.)

mat stanoviska tam, kde nebyl kryt direktivami svých voličů. To stěžovalo činnost parlamentu a zeslabovalo jeho pozici.

Na dělnosti parlamentu byla zainteresována sama anglická koruna. Proto král naléhal, aby poslanci jednali samostatně a aby tak dosáhli nezávislosti na svých voličích. Král žádal, aby poslanci byli vybaveni trvalými plnými mocemi.[14] Na tom měla zájem i buržoazie, které záleželo na dělnosti parlamentu.

Zákaz imperarivního mandátu, tj. odstranění oněch příkazů a direktiv, které dávali voliči svému poslanci, jeví se proto v historickém vývoji parlamentarismu jako činitel konstituující a stabilizující tuto instituci. V buržoazním státě, zejména pak v imperialistickém období kapitalismu, kdy se zostřily třídní rozpory mezi proletariátem a buržoazií, jeví se zákaz imperativního mandátu, tj. nezávislost poslance na voličích jako nedemokratický prvek parlamentarismu.

Zákaz imperativního mandátu neznamená vždy jen nezávislost poslance na voličích, ale může znamenat též nezávislost poslance na politické skupině. Potom tato právní a ústavní instituce zahrnuje dvě politické instituce odlišného charakteru, jež jsou představovány dvěma rozdílnými vztahy: 1. vztahem poslance k voličům a 2. vztahem poslance k politické skupině. V buržoazních státech, kde je zakotven zákon imperativního mandátu v ústavách a volebních řádech takto široce, dochází v praxi a v judikatuře ke kolísání, jak ukazuje příklad předmnichovského Československa.

Rakouský stát před první světovou válkou vyhlásil zákaz imperativního mandátu pouze v užším smyslu, tj. jako nezávislost poslance na voličích. Je to patrné z ustanovení základního zákona č.141/1867 ř.z. (prosincové ústavy), kde se hovoří o tom, že členové poslanecké sněmovny nemají přijímat instrukce od svých voličů.[15] Předmnichovská republika zakotvila naproti tomu tento zákaz v ústavní listině z roku 1920 v širším smyslu, tedy též jako nezávislost poslance na politické skupině, což je patrno ze slov ústavy, že členové Národního shromáždění nesmějí od nikoho přijímat příkazů.[16]

Tato zásada však v předmnichovské republice nebyla dodržována, ale byla soustavně obcházena. Vládní poslanec se po zvolení zavazoval své politické straně (jejímu vedení) k poslušnosti reversem. Byl-li z této strany vyloučen, otvírala se volebnímu soudu možnost zbavit člena Ná-

---

[14] B a x a B., Parlament a parlamentarismus, Praha 1924. str.7-39.

[15] "Die Mitglieder des Hauses der Abgeordneten haben von ihren Wählern keine Instruktionen anzunehmen," (§ 16 zákona č.141/1867 ř.z.)

[16] "Členové Národního shromáždění vykonávají svůj mandát osobně; nesmějí od nikoho přijímati příkazů." (Čl.22, odst.1 ústavní listiny č.121/1920 Sb.)

rodního shromáždění mandátu, protože přestal být příslušníkem strany, na jejíž kandidátní listině byl zvolen,z důvodů nízkých a nečestných.[17] Judikatura volebního soudu nebyla v této otázce jednotná, celkem však důsledně hájila stranickou disciplinu vládních politických stran a skupin.[18]

Praxe volebního soudu otevřela cestu k manipulaci poslanců a senátorů vedeními vládních politických stran. Ústřední režie parlamentní činnosti připadla pak řídícímu orgánu koalice "pětce", "sedmičce" atd. Manipulace vládními členy Národního shromáždění byla flagrantním porušením demokracie, protože členům parlamentní většiny bylo jejich stanovisko nadiktováno shůry. Parlament mohl pak učinit usnesení, které nejen odporovalo názorům opozice, ale mohlo být v rozporu s přesvědčením části nebo většiny parlamentní většiny.[19]

Silné organizační sepjetí parlamentní většiny a její řízení koaličním politickým výborem bylo do značné míry československým specifikem. Koaliční myšlenka měla u nás své historické kořeny a historie koalování v buržoazním táboře usnadňovala nepochybně vládní koalování za předmnichovské republiky.

Především je třeba vzíti v úvahu, že české politické strany byly již za rakouské éry ve srovnání s praxí tzv. západních demokracií, tj. Anglie, Spojených států a Francie, poměrně dobře organizované. To se týkalo nejen sociální demokracie, nýbrž i stran maloburžoazních a buržoazních, kde organizační vazba byla poněkud volnější a přesto pevnější než v tzv. velkých demokraciích Západu. Příčinu je třeba hledati v národnostním boji v Předlitavsku za rakouské éry, kdy se český národ hájil proti germanizačnímu tlaku.

V českých politických stranách měli značnou autoritu političtí vůdcové. O tom podávají přesvědčivé důkazy politické dějiny 19.století a začátku 20.století a to jak pokud šlo o staročechy nebo mladočechy tak i ve stranách nových.

Také vytváření nadstranických orgánů mělo v českém politickém životě své historické kořeny. Stranická diferenciace, k níž došlo na konci 19.století, nespálila mosty mezi politickými stranami. Dokladem toho

---

[17] "Volební soud rozhoduje, že člen Národního shromáždění nebo župního zastupitelstva pozbývá mandátu, že... b) přestal býti z důvodů nízkých a nečestných příslušníkem strany, z jejíž kandidátní listiny byl zvolen (§ 13 zák.č.125/1920 Sb.)

[18] Otázky odstranění zákazu imperativního mandátu dotkl se i Kelsen. Přimlouvá se za legalizaci politických stran. Tyto strany by pak mohly odvolávat své poslance a vysílat k jednání odborníky v rámci proporce zjištěné ve volbách. To by ovšem znamenalo imperativní mandát neomezený vůči orgánům strany. (K e l s e n H., Das Problem des Parlamentarismus, Demokratie und Parlamentarismus, příloha Prager Presse z 1.I.1926.).

[19] Z buržoazních kritiků parlamentarismus zdůrazňuje tuto okolnost Medinger W. (Die Krise des Parlamentarismus, Wien-Leipzig 1929, str.19.)

je skutečnost, že společný klub staročechů a mladočechů na zemském sněmu i na říšské radě přežil rozkol původně jednotné strany a trval dále i v době,kdy obě křídla české oficiální politiky se konstituovala v samostatné politické strany.Na začátku 20.století setkáváme se již s nadstranickým výborem dirigentů české politiky, jehož členy byli Masaryk, Švehla a Pacák a když Kramář nahradil Pacáka ve vedení mladočeské strany, stal se členem i tohoto gremia. Také Kramářova pozitivní politika prvního desetiletí našeho století vedla ke konstituování nadstranického orgánu koaličního rázu, sdružujícího mladočechy,agrárníky a národní katolíky ve společný "Národní klub",jenž měl určitou klubovní disciplínu.

Tato tradice byla jen předzvěstí nadstranických seskupení, k nimž dochází za první světové války. Ještě v době vojensko-byrokratické diktatury roku 1915 vznikl Národní výbor a v roce 1916 pak Český svaz sdružující české poslance včetně sociálních demokratů ve vídeňské říšské radě. V červnu 1918 se Národní výbor rekonstruoval a reaktivoval a stal se pak zárodkem prvního parlamentu republiky a vlastně i republikánské vlády. Koalice a její politický výbor měly tedy za sebou historickou tradici, o níž se mohly opřít a to usnadňovalo i jejich činnost.

Struktura předmnichovské koalice stala se pro parlament zhoubnou. Z vrcholného státního orgánu se značnými ústavními právy se stala druhořadá politická instituce. Z vůdčího činitele se stal poddajný nástroj vlády. Vypadalo to tak, jakoby parlament byl odpovědný vládě a nikoli naopak.[20] Vládní poslanec se stal manipulovaným objektem v rukou zákulisní režie strany opírající se o její aparát.

Strohá koaliční disciplina se stala nepohodlnou i vládním socialistům. Dokonce i sociálně demokratický tisk se přimlouval za publicitu koaličních prací, tj. za referování o koaličním zákulisí. Strana prý nemůže brátí na sebe odpovědnost za neuspokojující kompromisy.[21]

Buržoazní parlament přestal být v této době politickým kolbištěm. Mluvila již jen převážně opozice, koaliční poslanci jednání ignorovali a scházeli se pouze k hlasování. Parlamentní zpravodaj, jenž měl být vykladačem osnovy, musil nad to převzít další úkol politického argumentátora a polemiku s opozicí. To vše bylo úkolem vládních poslanců, kteří se nakonec ani rozpravy valně nezúčastnili.[22] Z toho je zjevno, že buržoazní parlament se stal disfunkčním a zřekl se fakticky svých práv a to ještě dříve než došlo k hromadnému omezování jeho práv zmocňovacími zákony.

---

[20] Srovnej K a h á n e k , Krise politického života, České slovo z 2.III.1924 a P e r o u t k a F., Proč vznikla pětka, Přítomnost č.15/1925!

[21] Právo lidu z 9.VI.1935 a České slovo z 12.VI.1935.

[22] J e ž e k Fr., Pro a proti, Národní listy z 20.X.1926.

Zmocňovací zákony znamenaly podstatné zúžení legislativní činnosti parlamentu a přenesení jeho pravomoci na administrativní orgán - vládu. Byly dokladem toho, že politický režim buržoazní demokracie je na ústupu a že vyklizuje pole fašizujícím tendencím. Vždyť zmocňovací zákony (Notverordnungen, décrets-lois) získaly si nechvalnou pověst jako prostředek k nastolení fašismu v Německu.

Zákon o mimořádné moci nařizovací č.95/1933 Sb. přenesl protiústavně legislativní pravomoc parlamentu na vládu. Měl původně platit jen do konce roku 1933, jeho platnost byla však prodlužována a zmocnění rozšiřováno. Nařízení vydaná na podkladě zmocnění znamenala přesunutí tíživých břemen spojených s krizí na bedra pracujících (snížení mezd, zhoršení gentského systému podpor v nezaměstnanosti, omezení pravomocí závodních výborů a závodních a revírních rad).

Komunistická strana zmocňovací nařízení velmi ostře odsuzovala. Stalo se tak v rezoluci politbyra ÚV KSČ z června roku 1933 a v parlamentním projevu Kl.Gottwalda z téže doby.[23]

Vládnoucí buržoazii nestačilo však zmocnění vlády jen k hospodářským opatřením.[24] Další zmocňovací zákon č.125/1935 Sb. měl proto širší rámec. Šlo o obnovení zmocnění vlády k politickým opatřením, jež bylo úřednické vládě Černého uděleno již za prosincové stávky roku 1920. Vláda mohla zakročovat proti rušitelům pořádku mimořádnými prostředky (suspendovat ústavou zaručené svobody osobní, domovní a listovního tajemství) za mimořádných okolností, zejména, byl-li ohrožen veřejný klid a pořádek.[25]

Zmocňovací zákony odsuzovaly parlament k nečinnosti. Sněmovny odpočívaly a jejich nedobrovolné prázdniny se prodlužovaly.[26] Z parlamentu usměrňovaného vládnoucí koalicí stával se orgán nečinný, jehož aktivita nebyla ani postrádána.

Projevem hluboké krize parlamentarismu bylo potlačování opozice a to jednak automatickým vydáváním komunistických poslanců a senátorů k trestnímu stíhání parlamentní většinou a jednak znemožňováním jakékoli iniciativní činnosti parlamentní opozice.

---

[23] G o t t w a l d Kl., Spisy, IV., Praha 1951, str.257.

[24] Mezi buržoazními kritiky parlamentarismu z této doby ozývají se i hlasy žádající nejen odnětí legislativní kompetence parlamentu ve věcech hospodářských, ale i názory postulující zbavit parlament vůbec legislativní iniciativy. (M e d i n g e r W., Die Krise des Parlamentarismus, Wien-Leipzig, 1929, str.11 až 13 a 36.)
Z kruhů buržoazních právníků ozývaly se hlasy proti legislativnímu monopolu československého parlamentu již v letech dvacátých. Doporučovalo se přiznati v určité míře oprávnění tvořiti právní normy nejvyšším soudním instancím. (S e d l á č e k J., Soudce a parlament, Lidové noviny z 22.I.1925.)

[25] R a t t i n g e r B., Nástin ústavního vývoje předmnichovské republiky, Praha 1954, str.105-108.

[26] M e i s s n e r A., O pracovní metodě vlády a parlamentu, Právo lidu z 3.XI.1935.

Imunita členů předmnichovského parlamentu byla zakotvena v ústavě dosti široce.[27] Po vzoru rakouského právního řádu rozeznával právní řád předmnichovské republiky imunitu pro úřední a neúřední činy.

Úplnější ochrana byla členům Národního shromáždění poskytnuta v případě tzv.imunity úřední. Členové Národního shromáždění nemohli být totiž vůbec stíháni pro své hlasování ve sněmovně nebo ve sněmovních výborech. Pro výroky nebo i pouhé výkřiky při sněmovních jednáních byli podrobeni jen disciplinární moci své sněmovny. Výrok musil být ovšem učiněn při výkonu mandátu. K tomu se vyžadovalo, aby souvisel buď přímo nebo nepřímo s předmětem jednání buď plenární schůze sněmovny nebo sněmovního výboru.

Ne tak absolutní byla poslanecká imunita za tzv. neúřední činy. § 24 ústavní listiny uváděl, že k jakémukoli trestnímu nebo disciplinárnímu stíhání člena Národního shromáždění pro jiné činy nebo opomenutí jest třeba souhlasu příslušné sněmovny. Jestliže sněmovna tento souhlas odepřela, bylo stíhání navždy vyloučeno. Tato ochrana členů Národního shromáždění se vztahovala na rozdíl od právního stavu za Rakouska jak na stíhání trestními soudy, tak i na stíhání policejní.

Neúřední imunita nebyla však úplná a byla prolomena dvěma výjimkami. Nevztahovala se na trestní odpovědnost, kterou měl člen Národního shromáždění, jako odpovědný redaktor. Dále člen Národního shromáždění mohl být zatčen, byl-li dopaden při trestním činu in flagranti. V tomto případě byl policejní orgán povinen oznámit věc předsedovi příslušné sněmovny. Jestliže sněmovna anebo Stálý výbor v době, kdy sněmovna nezasedala, neprojevil souhlas s další vazbou, musil být člen Národního shromáždění propuštěn. Jestliže Stálý výbor souhlasil s další vazbou, bylo vyhrazeno definitivní rozhodnutí sněmovně, jež o věci měla rozhodnout do 14 dnů od dne svého sejití.

Imunitou v širším slova smyslu bylo též ustanovení o tom, že členové Národního shromáždění mají právo odepřít svědectví o věcech, které jim byly svěřeny při výkonu jejich mandátu a to i v době, kdy již členy Národního shromáždění býti přestali.[28]

Tak vypadala právní úprava imunity zakotvená v československém právu. Jinou byla otázka aplikace těchto předpisů. tj. realizace imunity. Ochrana člena Národního shromáždění závisela na sněmovnách, resp. na jejich většině. Jestliže tyto většiny se opozičních poslanců nezastaly, pokud šlo o imunitu neúřední, a používaly proti opozici ostrých

---

[27] Imunita poslanců byla buržoazii nepohodlná a nechyběly hlasy pokládající ji za jakýsi historický přežitek. (M e d i n g e r W., Die Krise des Parlamentarismus, Wien-Leipzig, 1929, str.35.)

[28] Srovnej Ř í h a J., Jednací řády parlamentní, Sborník veřejného práva československého, II., Brno 1932, str.85 a d.

disciplinárních prostředků při tzv. imunitě úřední, pak imunita opozičních členů Národního shromáždění prakticky neexistovala. Pevné koaliční většiny vystupovaly proti komunistické opozici jednotně a nediferencovaně, takže lze říci, že zejména po V.sjezdu KSČ roku 1929 byli komunističtí poslanci a senátoři prakticky zbaveni imunity. Sněmovny používaly proti nim tvrdých disciplinárních opatření, zejména vylučování ze schůzí a ztráty poslaneckého a senátorského platu. Při neúřední imunitě, tzv. "imunitkách" skýtal parlament jen smutné divadlo, kdy koaliční většina stereotypně odhlasovávala vydání komunistických členů Národního shromáždění k trestnímu stíhání.

Ústava i sněmovní řády daly parlamentní opozici jednací prostředky, jejichž použití však rovněž záviselo od parlamentní většiny. Členové Národního shromáždění měli interpelační právo vůči členům vlády. Interpelace se publikovaly v parlamentních tiscích a musily být podepsány aspoň 21 poslanci nebo 11 senátory. Interpelovaný člen vlády byl povinen odpovědět na interpelace do dvou měsíců.

Závažné bylo, že ve sněmovním plénu byly projednávány jen interpelace naléhavé a to jen tehdy, usnesla-li se sněmovna na tom, že mají být ve sněmovním plénu projednávány. Interpelovaný byl pak povinen odpovědět ústně a docházelo i k hlasování sněmovny o tom, zda se prohlášení schvaluje či nikoli. Právě v tomto bodě, při tzv. naléhavých interpelacích, bylo interpelační právo komunistických členů Národního shromáždění sněmovními většinami soustavně mařeno.

Nejzávažnější však bylo, že komunisté byli ve třicátých letech prakticky vyloučeni z účasti na legislativní činnosti jak v parlamentním plénu tak ve výborech. Jejich připomínky i vlastní iniciativní návrhy byly soustavně odmítány parlamentní většinou bez kritického rozboru a házeny pod stůl.

Protiiniciativními opatřeními byly některé předpisy technického rázu. Tak se např. požadovalo, aby k iniciativnímu návrhu podanému ve sněmovně byl připojen rozpočet nákladů, jež navržený zákon měl přinésti státní pokladně, s označením způsobu jejich úhrady (§ 43 ústavní listiny a § 19 jednacího řádu). Je třeba při tom zdůraznit, že tyto předpisy se nevztahovaly na vládní předlohy. To znamenalo zřejmou diskriminaci legislativní iniciativy poslanců.

Iniciativní návrhy členů Národního shromáždění procházely iniciativním výborem. Jeho jednání bylo možno přirovnat k tzv. prvnímu čtení v zahraniční parlamentní praxi. Šlo při něm o posouzení legislativní předlohy nejdříve zcela obecně a globálně, zejména, nemá-li předloha určité vady, které by stěžovaly další procedurální projednání. V politické praxi byl iniciativní výbor gilotinou a pohřebištěm iniciativních návrhů komunistů. Ty se ve třicátých letech do parlamentního pléna ne-

dostaly a jsou zachovány jednak v parlamentních tiscích a jednak v zápisech iniciativního výboru.

Všechny tyto úvahy přesvědčují o nesprávnosti glorifikace parlamentní demokracie předmnichovské republiky. Předmnichovský parlament zachoval sice do určité míry svobodu parlamentního projevu, v době, kdy v sousedních státech nastoupil již fašismus, nicméně však i československá parlamentní soustava ztrácela řadu svých původních demokratických rysů a tento odklon od demokratičnosti byl známkou krize parlamentarismu.

LA CRISE DU PARLAMENTARISME BOURGEOIS DANS LA RÉPUBLIQUE TCHÉCOSLOVAQUE D´AVANT MUNICH

Jaroslav Houser

(Résumé)

Le parlementarisme tchécoslovaque se constitua après la première guerre mondiale, à l´époque où les grands jours du parlementarisme bourgeois avaient depuis longtemps disparu. L´aggravation des contradictions de classe mena à une crise politique du parlementarisme tchécoslovaque qui culmina au cours des années trente.

Au point de vue institutionnel, la crise se manifesta par une certaine désaffection à l´égard des éléments démocratiques du parlemantarisme. Cette désaffection s´opérait non seulement sur la ligne juridique, mais affectait pour une large part l´aspect exclusivement politique gros de conséquences. A l´analyse,ce processus se divise en beaucoup d´éléments, qu´il faut suivre tant séparément que dans leurs rapports réciproques.

Le parlememtarisme tchécoslovaque modifiait sa position juridique et politique dans le système d´organes étatiques de sommet et c´est son rapport à l´égard du gouvernement qui revêtit une importance toute particulière. La constitution provisoire (N^{O} 37 du Recueil des lois et décrets de 1918) institua l´élection du gouvernement par l´Assemblée Nationale. L´amendement constitutionnel de 1919 institua la nomination du gouvernement par le président de la République. Le gouvernement du parlement céda la place au système du parlementarisme bourgeois courant. Plus tard, le gouvernement s´affranchissait encore davantage du pouvoir du parlement. C´est dans le domaine politique que l´on peut suivre ce processus (les "cabinets d´affaires" composés de spécialistes).

La désaffection à l´égard de la démocratie se traduisit aussi dans l´évolution de la législation portant sur le droit électoral institué par le parlement d´avant Munich. C´est ainsi qu´en contradiction avec la Constitution,l´amendement N^{O} 56/1927 priva les soldats de leur droit de vote. Il en fut de même de la loi sur la dissolution des partis politiques (N^{O} 201/1933 dans la teneur de l´amendement N^{O} 132/1936) permettant de priver le parti dissous des mandats parlementaires. La loi sur l´incompatibilité (N^{O} 124/1924) était inefficace tant qu´il s´agis-

sait de l´incompatibilité économique de sorte qu´un grand nombre des membres du parlement bourgeois représentaient en réalité des entreprises capitalistes et leurs trusts. En 1925, on a rendu plus rigoureuses les prescriptions concernant le quorum (nombre de suffrages nécessaire pour qu´un parti obtienne un mandat au moins) dirigées contre les petits partis.Le système de listes électorales bloquées, valables en bloc sans que l´électeur puisse y apporter des modifications et signifiant un vote global, est resté en vigueur pendant toute la durée de la république d´avant Munich.

C´est dans la situation juridique des membres de l´Assemblée nationale qu´apparaissait nettement le caractère non démocratique du parlement bourgeois. Bien que la loi n´admît pas le mandat dit impératif, tout député ou sénateur, dépendant des organes dirigeants d´un parti gouvernemental coalisé ainsi que de l´organe dirigeant de la coalition ("Comité des cinq" au "Comité des sept") était tenu, après élection, de signer une déclaration d´obédience. Au cas où ce député ou sénateur a été par la suite exclu de son parti, cette promesse d´obédience offrait au Tribunal électoral la possibilité de le destituer du mandat pour des motifs infamants.

La puissante organisation de la majorité parlementaire ainsi que celle du Comité politique de la coalition était, dans une large mesure, une institution spécifique tchécoslovaque. L´idée de coalition avait dans nos pays des profondes racines historiques et les coalitions gouvernementales de la république d´avant Munich étaient,en quelque sorte, un prolongement, des coalitions bourgeoises d´avant la première querre mondiale. Toutefois, c´est justement cette structure politique qui est devenue funeste au parlement tchécoslovaque. En effet, cet organe suprême de l´Etat, doté de grands droits constitutionnels, est à la fin descendu au niveau d´une institution politique de second plan.

A cette époque-là, le parlement bourgeois cessa d´être le théâtre des joutes oratoires politiques. L´opposition seule y parlait, les députés de la coalition se désintéressant des débats parlementaires et ne venant que pour voter. Le rapporteur qui devait exposer les motifs et le fondement d´un projet de loi, dut, au surplus, assumer la tâche de l´argumentant politique chargé de polémiser avec l´opposition. Les autres députés gouvernementaux dont c´était le devoir, ne prenaient qu´un intérêt minime aux débats parlementaires.

Le peu d´activité législative qui restait encore à l´Assemblée nationale fut encore réduit par des pouvoirs extraordinaires permettant au gouvernement d´expédier les affaires impopulaires par voie des décrets-lois. La loi N^{O} 95 de 1933 sur ce pouvoir extraordinaire transféra, de façon anticonstitutionnelle, au gouvernement le pouvoir législa-

tif du parlement. Les décrets-lois promulgués en vertu de cette autorisation, eurent pour effet de faire porter aux travailleurs le pesant fardeau fiscal dû à la crise économique. Une autre loi de ce genre, promulguée en 1935 sous le N° 125, donna au gouvernement le pouvoir de suspendre certains droits civiques garantis par la Constitution: la liberté individuelle, la liberté du domicile et le secret de la correspondance.

La profonde crise du parlementarisme prit la forme de la répression de l´opposition: d´une part, la majorité parlementaire livrait, d´une manière quasi automatique, les députés et les sénateurs communistes à des poursuites de la part du procureur de la république et, d´autre part, toute initiative de l´opposition parlementaire se heurtait à des difficultés suscitées par le gouvernement.

La réalisation de l´immunité parlementaire, ancrée dans la Constitution, dépendait en fait de l´attitude adoptée dans chaque cas particulier par la majorité parlementaire. Au cas où cette majorité n´a pas pris la défense des députés de l´opposition lorsqu´il s´agissait de l´immunité "non officielle", et se servait à l´égard de l´opposition de moyens disciplinaires rigoureux lorsqu´il s´agissait de l´immunité "officielle", l´immunité des députes de l´opposition n´existait pas en realité. C´est le tableau du parlement bourgeois tchécoslovaque au début des années trente, époque où le Parti communiste fut presque contraint de vivre dans l´illégalité.

La participation active de l opposition aux travaux parlementaires était contrariée par toutes sortes de chicanes: par certaines limitations du droit de l´interpellation dans le domaine du contrôle, et en ce qui concerne l´activité législative, par la pratique néfaste de la Commission des projets d´initiative qui ne cessait d´enterrer les projets d´initiative déposés par les députés ou sénateurs communistes.

Les faits cités par l´auteur du présent article portent un témoignage accablant des activités du parlement tchécoslovaque d´avant Munich. Il en résulte qu´il n´y a pas lieu de glorifier la démocratie parlementaire de cette période.

Traduit du tchèque par Konstantin Jelínek

ZRUŠENÍ ŠLECHTICTVÍ V ČSR

Ladislav Soukup

Zrušení šlechtictví u nás bylo důsledkem úspěšně dokončeného boje českého národa o dosažení státní samostatnosti.[1] Vedle třídních kořenů mělo i hluboké motivy národnostní.

V českých zemích, počínaje pobělohorským obdobím, se vztahy mezi šlechtou a ostatním obyvatelstvem vyvíjely svérázně. Příliv cizí katolické šlechty po porážce stavovského odboje za současného oslabení a potlačení původní staré šlechty české u nás rychle změnil národnostní profil šlechtické třídy.Po roce 1620 nelze označovat příslušníky šlechtických rodů vlastnících v českých zemích statky jako šlechtu českou. z hlediska národnostního skutečných Čechů, kteří se soukromě i veřejně hlásili k českému jazyku, k zemi a v dalších staletích i k českému národu, bylo po Bílé Hoře v Čechách a na Moravě mizivě málo. Pouze jednotlivci v konkrétních podmínkách doby podporovali český živel v 18. a 19.století.[2] Malá část šlechty v Čechách podporovala do r.1848 národní obrození a ideově měla blízko k nastupujícím buržoazním politikům.[3] Roku 1848 zaujala i ona negativní postoj k českým politickým snahám, které v ní pro svůj protifeudální charakter vzbudily obavy.

Omezení stavovských privilegií šlechty a snahy o reformu šlechtictví obsahoval politický program opozice policejního absolutismu v Rakousku již v předbřeznovém období.Protivládní brožury té doby hovoří o postavení šlechty v Rakousku s despektem a činí ji spoluodpovědnou za policejně absolutistický režim.[4]

V revolučním roce 1848 se snahy o zavedení formální rovnosti mezi občany reformou šlechtictví projevily zvláště výrazně a staly se předmětem jednání zákonodárného orgánu. V procesu tehdejší buržoazně demo-

---

[1] Ke staletým národně osvobozeneckým tendencím českého lidu viz. V. V a n ě č e k , Ke kořenům 28.října 1918, Právněhistorické studie 14, Praha 1969, str. 29-57.

[2] V 18.stol. hrabata Špork, Straka z Nedabylic, Canal Paradis byli známí jako zakladatelé nadací. J. H o l e č e k , Česká šlechta, Praha 1918, str.49.

[3] Viz J. P e k a ř , Omyly a nebezpečí pozemkové reformy, 2.vyd., Praha 1923, str.16.

[4] O. H e i d l e r , Čechy a Rakousko v politických brožurách předbřeznových, Praha 1920, zvl.str.76-98. (Anonymní brožura "Fragmente aus Österreich" z roku 1839 do revolučního programu zahrnuje i zrušení šlechty. Další brožury obsahují požadavek odstranění privilegií šlechtického stavu.)

kratické revoluce se šlechtictví ve své dosavadní podobě stalo předmětem útoku nastupující buržoazie, které šlo o vytlačení šlechty z vedoucích pozic ve státě a o získání moci pro sebe.

Otázka reformy šlechtictví byla bez jinak obvyklých příprav ve výborech dána na pořad jednání pléna říšského sněmu už 22.srpna 1848 v souvislosti s přípravou zrušení roboty.[5] Avšak na podnět Fr.Palackého nedošlo tam k meritornímu projednávání, ale věc byla postoupena ústavnímu výboru k dalšímu uvážení, přičemž zásadní námitky proti zrušení šlechtictví předneseny nebyly.[6] Palacký poukazoval jen na nutnost analýzy důsledků takového opatření v majetkoprávní sféře.[7] Sněmovna vyslovila pouze přesvědčení, zřejmě vycházející z revoluční aktivity a demokratických tendencí politického dění ve státě, že vláda již nebude navrhovat udělování nových šlechtických titulů. To by znamenalo, že pak už nedojde k posilování šlechtické opozice ve stavovských sněmech osobami nově privilegovanými.S vydáním speciálního zákona o reformě šlechtictví sněmovna nepospíchala, neboť se současně chýlilo ke konci projednávání návrhu zákona o zrušení pozemkové vrchnosti, poddanství a roboty (vydán 7.září 1848), který mohl být prozatímně - do vydání ústavy - pro omezení moci šlechty dostačující. Požadavek odstranění osobních výsad občanů byl pak formulován částí ústavního výboru říšského sněmu v rámci návrhu základních práv občanů, dokončeného ústavním výborem v září 1848 jako osnova připravované ústavy.[8] Podle původního znění příslušné části návrhu základních práv, jeho autoři považovali za vyhovující, když v kontextu s články o osobní svobodě a rovnosti občanů dosti nejasně zbavili označování šlechtického stavu právního uznání a nová označení zakázali udělovat.[9]

Po potlačení revoluce ve Vídni se návrh základních práv jako celek jevil ve změněném politickém kurzu císařského dvora příliš radikálně a ústavní výbor jej proto v Kroměříži přepracoval. Avšak ustanovení týkající se šlechtických výsad přepracováním oproti původnímu znění z hlediska zájmů odpůrců šlechty nijak neutrpělo,naopak šlo ještě dále. Nová formulace hovořila obecně o zrušení všech výsad stavů a jmenovitě

---

[5] B. R i e g e r , Fr.Palackého spisy drobné, I., seš.2, str.53.

[6] Ke způsobu práce ústavního výboru říšského sněmu rakouského v letech 1848-49 viz F. K a m e n í č e k , Protokoly ústavního výboru říšského sněmu rakouského 1848-49, Pekařův sborník II, Praha 1930, str.414-427.

[7] B. R i e g e r , cit.dílo, str.55.

[8] Jan M. Č e r n ý , Boj za právo, část I, Praha 1893, str.410. Ještě před vypuknutím revoluce ve Vídni, dne 26.9.1848, předseda ústavního výboru oznámil, že návrh ústavy je dokončen.

[9] Č e r n ý , cit.dílo, str.411. Návrh základních práv, § 5: "Před zákonem jsou všeliké způsoby znamení šlechtických zrušeny a již propůjčovány býti nemají...".

výsad šlechty.[10] Nejvýrazněji požadavek omezení šlechtictví prosazovala skupina členů ústavního výboru, v níž byl i Palacký, která k tomuto ustanovení podala minoritní votum. Podle něho měla být výslovně zrušena i šlechta jako stav, ne pouze stavovské výsady.[11] Z formulace vota je patrná důsledná snaha zbavit šlechtu privilegovaného postavení a zamezit případnému obcházení ustanovení ústavy o zrušení šlechtických výsad. Bez výslovného zrušení šlechtického stavu by příslušníci šlechty po ztrátě výsad mohli dále uplatňovat nároky z titulu svého stavu nebo užívat např. některé formální znaky stavu s odůvodněním, že se nejedná o výsady. Dne 21.prosince 1848 byl nový návrh základních práv poprvé čten v plénu sněmovny, v lednu 1849 bylo zahájeno jeho projednávání podle jednotlivých paragrafů.[12] Sněmovnou schválené ustanovení týkající se šlechtictví bylo zahrnuto do článku o rovnosti občanů a obsahově vlastně spojovalo příslušné pasáže obou návrhů základních práv vypracovaných ústavním výborem.[13] Tak měšťanstvo stále silnější hospodářsky hodlalo dosáhnout podstatného omezení moci šlechty, jejíž tituly, příbuzenské svazky a zkušenosti z působení ve státním aparátě měly vedle politických stavovských privilegií také velký význam pro politiku. Odstraněním šlechtických titulů a dalších příkras, které buržoazie postrádala, se současně chtěla šlechtě vyrovnat i společensky. Rozsáhlé šlechtické velkostatky ztrácely svou jedinečnost. Rychle vzrůstal movitý i nemovitý majetek příslušníků buržoazie, zvláště když šlechta opomíjela ekonomicky výhodné, progresívní formy podnikání.[14]

V připravované ústavě Předlitavska souběžně se zrušením stavovských výsad se upravovalo i udělování státních vyznamenání. Dosavadní feudální praxe byla v rozporu s proklamovanou a požadovanou zásadou rovnosti občanů. Proto v obou návrzích základních práv i ve sněmem schválené části ústavy se jako jediný důvod opravňující k vyznamenání uvádějí pouze osobní zásluhy.[15]

Projednávání ústavy se v Kroměřížském sněmu značně protahovalo. Počátkem března 1849 bylo přijato teprve prvních 15 paragrafů. Nato dne

---

[10] Č e r n ý , cit.dílo, str.377. Nový návrh základních práv, § 3 zněl: "Před zákonem jsou všichni občané rovni. Všechny přednosti stavů, tolikéž i šlechty jsou zrušeny."

[11] Č e r n ý , cit.dílo, str.478, "Šlechta jakožto stav a všechny přednosti stavů vůbec jsou zrušeny." Viz také: B e r n a r t z i k , Die österreichischen Verfassungsgesätze, Wien 1911, str.134 a srov. B. R i e g e r , cit.dílo, I, seš.3 str.93.

[12] Č e r n ý , cit.dílo, str.476.

[13] Č e r n ý , tamtéž, str.487, "...Všecky přednosti stavů jsou zrušeny. Všelikých známek šlechtictví stát neuděluje aniž uznává..."

[14] V roce 1861 činila úhrnná výměra alodiálních pozemků v Čechách 6,623 294 jiter, o 20 let později 6,012 263 jiter z celkové plochy katastru, to jest 9,025 822 jiter. Viz statistická příručka království českého I., Praha 1909, str.170.

[15] Č e r n ý , cit.práce, str.411, 477, 487.

7.března 1849 byl sněm císařským manifestem rozpuštěn, což znamenalo konec snahám o reformu šlechtictví v této době. Březnová, oktrojovaná ústava rakouská z r.1849, přestože stanovila rovnost občanů před zákonem,[16] se o této věci již vůbec nezmiňovala a tak přežitek šlechtictví zůstal zachován pro novou, kapitalistickou společnost, do níž se šlechta organicky včlenila. Šlechta přestala vládnout poddaným, musela se přizpůsobit novým ekonomickým podmínkám ve společnosti, nadále však zůstala jako velkostatkářská vrstva vládnoucí třídy oporou státu a monarchie dále plnila roli jejího přirozeného ochránce.

V revoluci musela šlechta čelit záměrům na odstranění své vlastní politické a hospodářské moci formulovaným jako zrušení stavovských privilegií. Po odpadnutí tohoto nebezpečí některé šlechtické rody nebo jejich významní členové byli ve druhé polovině 19.století považováni za Čechy a toto označení si zasluhovali.[17] V politickém životě stáli na konzervativním křídle. Na spolupráci s nimi se orientoval český státoprávní boj vedený buržoazními politiky v šedesátých letech 19.stol. Záměr roku 1848 na omezení moci šlechty jako silného hospodářského i politického odpůrce, který v této době byl již nereálný, zvláště staročeši opustili.[18] Politický vliv, hospodářská síla i společenský význam velkostatkářské šlechty byly významnou pomocí buržoazní politické reprezentace v jejím úsilí o splnění obnoveného programu českého historického státního práva od r.1861. Část politiků z řad šlechty byla v této době příznivě nakloněna českým snahám, spatřujíc v posílení politického vlivu českého národa podporu Rakouska, jehož celistvost byla ohrožována hlavně Uhrami.[19]

U další části šlechty se projevovala větší či menší snaha o dobré vztahy k Čechům i Němcům. Tato obojakost však končila před politickými rozhodnutími, při nichž vždy podporovala Němce. Devadesátá léta, politická jednání označovaná jako punktace, vyvolala další šlechtickou diferenciaci a úbytek příslušníků šlechty nakloněných českému programu.[20]

---

[16] Č e r n ý , tamtéž, str.568. Paragraf 27 březnové ústavy stanovil: "Všichni občané rakouští jsou sobě vespolek před zákonem rovni, i poddáni jsou stejnému soudu."

[17] Clam-Martinicové, hrabě Václav Kounic a jeho matka Eleonora, kníže Fr.Thun, kníže Rudolf Thurn-Taxis, kníže Ferdinand Lobkovic, blíže viz H o l e č e k , cit. dílo, str.5, 14, 18.

[18] Palacký v lednu 1865 napsal, že potrvá-li demokracie, bez legislativního opatření zanikne postupně vše, co je na šlechtictví papírové. J. P e k a ř , cit. dílo, str.17.

[19] J. H a v r á n e k , Česká politika, konzervativní aristokraté a uspořádání poměrů v habsburské říši 1860-1867, in Sborník historický 17, Academia, Praha 1970, str.167 a n., také F.L. R i e g e r , Z vlastních pamětí, (ed.B.Rieger), Praha 1906, str.210.

[20] Např. kníže Ferdinand Lobkovic punktace horlivě podporoval. H o l e č e k , cit.dílo, str.18. .

Odrodilost, cizota a otevřené nepřátelství šlechty vůči českému národu se pak zplna projevily během první světové války. Někteří šlechtici považovaní za české, se distancovali od národa více než v devadesátých letech 19.stol.[21] A tak český státoprávní boj ve svých závěrečných fázích probíhal bez podpory šlechty.

Šlechta, podle vlastnictví, majetku, resp. sídla česká, jako celek však z hlediska národnostního zcela německá se vždy tím více stranila českého národa, čím menší byly jeho naděje na vítězství ve státoprávním boji v rámci habsburské monarchie. Přes tento nepříznivý postoj k politickým potřebám národa se rodové výsady příslušníků šlechty, spojené s její politickou mocí ve státě a silným hospodářským potenciálem, pevně sžily s buržoazní společností 2.poloviny 19.století. Šlechta si udržela rozhodující vliv na vnitřní i zahraniční politiku Rakouska-Uherska a první místo ve vybrané měšťácké společnosti. Její rodové tradice spolu se společenským leskem byly přitažlivé i pro zámožnější vrstvy buržoazie.[22] Z doby feudalismu přetrvávala dříve povinná lidová úcta k příslušníkům šlechty, udržovaná jejím lepším hospodářským a společenským postavením, v níž český odpůrce šlechtictví J.Holeček viděl poněkud úzce jen nedostatek sebevědomí.[23]

Konec první světové války, příznivý českému národu, umožnil vytvoření novodobého československého státu. Zánikem rakousko-uherské monarchie ztratila u nás šlechta pevnou státní oporu. Demokratické základy nového státu, přes počáteční rozpaky nad jeho formou a silné lidové revoluční hnutí nedávalo šlechtě mnoho nadějí na podíl na politické moci. Proti ní stálo venkovskou buržoazií vedené obyvatelstvo venkova, usilující o konfiskaci šlechtických velkostatků ve svůj prospěch, což znamenalo oslabení hospodářské moci šlechty, vycházející z pozemkového bohatství. Agrární strana k argumentaci proti šlechtě využívala jejího tradičně negativního poměru k českému národu. Proti šlechtě stály i strany dělnické, které sledovaly cíle socialistické revoluce a odstranění šlechtických a jiných výsad považovaly za samozřejmý, nutný a průvodní jev nastolovaného demokratického, politického a státního režimu, odpovídajícího jejich národnímu a demokratickému cítění. Na druhé straně podporovat politické postavení příslušníků šlechty v novém státě byla ochotna velkoburžoazie spojená s ní třídními zájmy a s finančním kapitálem spjatá pravicová část inteligence. Německé obyvatelstvo, které mělo z národnostního hlediska ke šlechtě blíže, vyjma levici, šlechtu spíše podporovalo. Při svém negativním postoji k československému státu

---

[21] Např. Clam-Martinicové, H o l e č e k , tamtéž, str.5, 35.

[22] Známé jsou aféry s falsifikátory rodokmenů počátkem 20.stol., zvl. Jana Vašáka, Josefa Mejtského, A.Müllera z Mildenbergu.

[23] J. H o l e č e k , cit.dílo, str.12.

ovšem německé pravicové politické strany neměly možnost ve prospěch šlechty zasáhnout. V podzimních měsících roku 1918 příznivci šlechty s ohledem na revoluční situaci ve státě nemohli veřejně vystoupit, aniž by tím ohrozili své pozice. Postavení politických stran usilujících v souladu se svými zájmy o odstranění šlechtických výsad a hlavně hospodářské moci šlechty bylo výhodnější.

Za této situace předsednictvo revolučního orgánu moci a správy - Národního výboru Československého[24] - zamýšlelo ještě před utvořením řádných vrcholných státních orgánů[25] v plénu národního výboru schválit zákon zakazující užívání šlechtických titulů, řádů a vyznamenání. Návrh tohoto zákona zařadilo mezi naléhavé otázky na program schůze pléna národního výboru den 13.listopadu 1918, kdy měla být činnost národního výboru ukončena.[26]

Autora krátké osnovy zákona o zrušení šlechtictví nelze z dostupných archívních materiálů přesně zjistit. Osnova mohla být napsána v ústavním výboru, pravděpodobnější se však zdá, že návrh sepsal některý z členů předsednictva národního výboru.[27] V plénu jej měl předložit člen ústavního výboru dr.Meissner.[28]

Schválení zákona o zrušení šlechtictví, řádů a titulů a dalších připravených osnov, bez zdlouhavého projednávání, na poslední schůzi pléna národního výboru, kde měla případná opozice omezenější možnosti odporu, zabránila kuriózní situace v pořadu jednání schůze. Po vyčerpá-

---

[24] Předsednictvo Národního výboru tvořili: Předseda-státoprávní demokrat K.Kramář, místopředsedové - A.Švehla, (agrární strana), V.Klofáč (socialistická strana), jednatel Fr.Soukup (sociálně demokratická strana).

[25] Ke vzniku a činnosti Národního výboru československého z roku 1918 viz: Cézar J., Černý B., Politika německých buržoazních stran v Československu v letech 1918-1938, I, Praha 1962, Křížek J., Říha O., Bez VŘSR by nebylo Československa, Praha 1951, Laco K., Ústava predmníchovskej ČSR a ústava ČSSR, I, Bratislava 1966, Peša V., Národní výbory 1918, Praha 1962, Rattinger B., Nástin ústavního vývoje předmnichovské republiky, Praha 1954, Říha O., Ohlas říjnové revoluce v ČSR, Praha 1957, Sborník: Ke vzniku ČSR, Praha 1958, Šolle Z., Dělnické hnutí v českých zemích za imperialistické světové války, Praha 1952. Beneš E., Světová válka a naše revoluce, Praha, 1927-39, Dnistrjanskij S., Právní vznik čsl.státu, Právník, roč. 68, 1929, Kalousek V., Vznik státu čsl.a judikatura, Věstník min.vnitra 1927, Kapras J., O českém státě za války a po válce, Praha 1925, Masaryk T.G., Světová revoluce, Praha 1925, Národní shromáždění čsl.v prvním roce republiky Praha 1919, Národní shromáždění republiky československé v prvém desítiletí, Praha 1928, Opočenský J., Konec monarchie Rakousko-uherské, Praha 1928, týž autor, Kritické poznámky k 28.10.1918, Praha 1926, Šrobár V., Osvobodené Slovensko, Praha 1928, týž autor, Pameti z vojny a väzenia (1914-1918), 2.vyd., 1946, Tobolka Z., Česká politika za světové války, Praha 1923, týž autor, Politické dějiny čsl. národa od r.1848 až do dnešní doby, díl IV., r.1914-1918, Praha 1937.

[26] Na programu bylo především projednání a schválení zákona o prozatímní ústavě (zák.č.37 Sb., ze dne 13.11.1918), dále byla připravena osnova zákona o osmihodinové pracovní době, předložená Socialistickou radou a Engliš̌ův návrh zákona o platidlech. Těsnopisný záznam o schůzi národního výboru dne 13.11.1918, Archív národního shromáždění, fond Revoluční národní shromáždění.

[27] Vyplývá to z formulace příslušné zprávy ČTK např. v Národní politice ze dne 14.11.1918, odpolední vydání a viz též Venkov č.265, ze dne 14.11.1918.

[28] Těsnopisný záznam o schůzi Národního výboru dne 13.11.1918, str.76.

ní hlavních bodů programu upozornil člen národního výboru, socialista Slavíček na neregulérnost rokování pléna národního výboru, spočívající v tom, že se na schůzi dostavili vedle členů národního výboru také někteří další zástupci politických stran, delegovaní do národního shromáždění, které bylo svoláno již na příští den.[29] Tyto osoby neměly hlasovací právo v národním výboru. Pro předsednictvo bylo však přinejmenším obtížné je jako zítřejší poslance národního shromáždění : z účasti na jednání a rozhodování v národním výboru vyloučit, nehledě k tomu, že řada z nich byla nepřesně informována o datu zahájení činnosti národního shromáždění.[30] Na druhé straně ovšem nechtělo předsednictvo dopustit porušení vždy úzkostlivě zachovávaného Švehlova "klíče"[31] pro zastoupení jednotlivých stran v národním výboru, jež by mohlo ovlivnit výsledek hlasování ve prospěch strany posílené a přítomné poslance národního shromáždění. Tento fakt mohl přivodit protest zástupců stran, které byly v početní menšině a také narušit slavnostní ráz a hladký průběh závěrečné schůze. Předsedající, přední příslušník agrární strany Švehla, tuto situaci vyřešil návrhem, aby připravované osnovy zákonů nebyly projednávány, nýbrž aby plénum schválilo jejich odložení a předání následujícího dne národnímu shromáždění.[32] Podle tohoto návrhu bylo po přečtení osnovy zákona o zrušení šlechtictví, řádů a titulů dr.Meissnerem schváleno její přijetí a předání národnímu shromáždění k dalšímu projednání.[33]

Postoupení osnovy se uskutečnilo hned na první, slavnostní schůzi pléna národního shromáždění dne 14.listopadu 1918. Tam byla současně také předána k projednání příslušnému, to jest ústavnímu výboru parlamentu,[34] který zde byl zvolen. Veřejnost této proceduře nevěnovala příliš pozornosti, více se zajímala o návrh zákona na zavedení osmihodinové pracovní doby.[35] Agrární tisk v souladu se zájmy členů své strany vítal zákonodárnou iniciativu k odstranění stavovských rozdílů jako pokrokový čin a připomínal nepřátelský postoj šlechty k českému národu v minulosti a zejména za poslední války.[36] Po zákonu na obstavení velkostatků zde měla agrární strana další opatření směřující k parcelaci

---

[29] Tamtéž, str.75.

[30] Tamtéž, str.75.

[31] To znamená poměrné zastoupení podle výsledků voleb do Říšské rady v roce 1911.

[32] Těsnopisný záznam ze schůze Národního výboru dne 13.11.1918, str.76.

[33] Tamtéž, str.81.

[34] Těsnopisný záznam o I.schůzi Národního shromáždění československého, dne 14.11.1918, str.13, Archív Národního shromáždění, fond Revoluční národní shromáždění.

[35] Přesto Večerník Práva lidu ze 14.11.1918 přinesl celý text návrhu.

[36] Např. Venkov, 16.11.1918, č.267, str.1.

šlechtických velkostatků, kterou očekávali agrárníci stejně jako bezzemci. Jasné třídní stanovisko k rušení šlechtictví zaujaly Dělnické listy, které o něm hovořily jako o prvním kroku k brzké konfiskaci šlechtických velkostatků a jejich rozdělení.[37] K němu v následujících letech došlo a bylo vlastně nejvýznamnějším z opatření týkajících se šlechty. S uspokojením přijímala zrušení šlechtictví i maloburžoazie, neboť vyhovovalo jejím obchodním zájmům, usnadňovalo konkurenci, při níž bývaly šlechtické tituly za monarchie využívány k reklamě.[38]

V ústavním výboru složeném ze členů šlechtě nakloněných i z jejích odpůrců, byla osnova upravena tak, že se stala především slavnostní proklamací demokratického opatření nového státu.[39] Meritum návrhu - zrušení šlechtictví - bylo nesporné. Členové ústavního výboru se však zabývali úpravou zrušení čestných titulů a řádů, udělovaných státem jako vyznamenání a otázkou trestnosti porušení navrhovaného zákona. Návrh na stanovení trestu za eventuální porušení ustanovení zákona (zvl.užívání zrušených šlechtických přídomků ke jménům občanů ať už bývalými nositeli titulů nebo i třetími osobami), který podal sociální demokrat dr.Bouček, nebyl ve výboru schválen. Odporoval mu především dr.Weyr, který měl osobní přátele mezi šlechtou, s odůvodněním, že by ustanovení o trestu rušilo slavnostní ráz zákona,a že systematicky patří do trestního zákoníku.[40] Zde se nepřímo ukázal skutečný postoj zástupců tzv. občanských stran, za jejichž mluvčího v ústavním výboru lze považovat dr.Weyra,k celému zákonu. Tyto strany byly vlastně proti zrušení šlechtictví a okolnostmi donuceny podílet se na přípravě normy, usilovaly alespoň o polovičaté, nedůsledné řešení. Slavnostní forma zákona měla skrýt jejich sympatie ke šlechtickému stavu. Nechtěly stanovením trestu za užívání šlechtických predikátů znesnadnit dotčeným osobám společenské uplatnění v době po nabytí platnosti zákona.

Vítězstvím názoru dr.Weyra nedostal zákon náležitou ochranu. Použití dosavadních recipovaných právních předpisů k zajištění dodržování tohoto zákona bylo problematické.[41] Příznivci šlechty počítali s tím,že bývalá šlechta bude v republice užívat svých zrušených titulů nadále a norma, pouze deklaratorní, bude přehlížena. To vyplývá i ze zdůraznění faktu, že dodržování a plná účinnost zákona bude záležet hlavně na

---

[37] Večerník Práva lidu, 15.11.1918, str.1.

[38] "Už je jen občan Lobkovic a víno ze sklepů občana Lobkovice" uvádí Večerník Práva lidu, 15.11.1918, str.1.

[39] Viz parlamentní tisk č.54 - zasedání Národního shromáždění čsl., rok 1918, Archív Národního shromáždění, fond Revoluční národní shromáždění.

[40] Zpráva ústavního výboru o návrhu zákona, jímž se zrušují šlechtictví, řády a tituly, parlamentní tisk č.54, viz pozn.17.

[41] Neoprávněné užívání šlechtických titulů v Rakousku bylo trestné podle dvorního dekretu č.27 344 ze dne 2.11.1827.

smýšlení obyvatel, které nebylo jednoznačné.[42] Kromě vědomého stranění šlechtě v něm přežívala tradiční úcta a obdiv k privilegovanému stavu.

Plénum národního shromáždění schválilo návrh zákona bez debaty a pozměňovacích návrhů v podobě, kterou mu dal ústavní výbor. Středem pozornosti tehdy byly další projednávané návrhy zákonů, - o podpoře v nezaměstnanosti, o přechodných ustanoveních pro Slovensko a o zrušení prodloužené branné povinnosti.

Krátký zákon, rozdělený do čtyř paragrafů, obsahoval zrušovací ustanovení v prvních dvou paragrafech. V úvodu prvního byla odstraněním šlechtického stavu zakotvena rovnost občanů: "Šlechtictví a řády, jakož i veškerá z nich plynoucí práva se zrušují...". V závěru pak byl pouze verbální zákaz bez sankce za porušení: "Bývalí šlechtici nesmějí užívati svého rodného jména s přídomkem nebo dodatkem, označujícím šlechtictví."[43]

Nedořešena zůstala také další část zákona, rušící tituly. Paragraf 1 mimo šlechtictví a řády rušil též veškeré tituly nabyté jako vyznamenání s výjimkou těch, které udělují vysoké školy a ponechal v platnosti pouze ty, na něž vzniká splněním předepsaných podmínek reálný nárok a tituly označující skutečně vykonávanou úřední hodnost. Z přemíry titulů užívaných v rakousko-uherské monarchii zůstaly v ČSR pouze doktorské, inženýrské aj. tituly, čestné doktoráty a označení úředních funkcí, mezi nimiž nejpoužívanější byl titul "rada" s odborným přívlastkem, převzatým z Rakouska-Uherska. Ve druhém paragrafu byla stanovena nemožnost nabýt zrušený titul v cizině. Jeho dikce připomínala článek I., sekci 9, § 8 ústavy USA.[44] Není však formulován příliš výstižně. Jeho pasáž "...nemohou platně přijímati vyznamenání" je třeba právnicky chápat jako zákaz užívat udělený řád.

Ústavní výbor při přípravě zákona zcela opomenul otázku vojenských vyznamenání zřízených za války v zahraničním odboji.[45] Nevzal v úvahu také vyznamenání, která legionáři obdrželi od cizích států. V záznamech o jednání výboru není patrná žádná snaha zjistit nebo alespoň obecnou formulací legalizovat opatření v tomto směru učiněná v legiích, i když druhá možnost byla nasnadě. V této souvislosti se naskýtá domněnka, zda

---

[42] Těsnopisný záznam o sedmé schůzi Národního shromáždění, dne 3.12.1918, str. 146, vystoupení dr.Weyra.

[43] Viz zákon č.61/1918 Sb.

[44] Ústava USA ze dne 17.10.1787, č.I, sekce 9, § 8, "...žádný úředník nesmí bez souhlasu kongresu přijímati žádných darů, řádů ani titulů od cizích států." Také ústava švýcarská z roku 1874 v č.12 obsahuje podobný zákaz pro státní úředníky. Viz Slovník veřejného práva čsl., sv.III, Brno 1934, str.907.

[45] Generál Štefánik počátkem r.1918 založil na Sibiři řád Sokola, dekretem prozatímní čsl.vlády v Paříži byl dne 7.11.1918 zřízen československý Válečný kříž, dne 1.12.1918 Čs.revoluční medaile a později podle zásadního rozhodnutí mírové konference v Paříži o mezispojenecké medaili vítězství byla založena 24.1.1919 Čs.medaile vítězství.

toto opomenutí nebylo u některých členů výboru - jinak velmi schopných legislativců - záměrné, s cílem oslabit působení připravovaného zákona v praxi a tak pomoci občanům šlechtického původu. Zákon nepočítal též s běžnou potřebou oceňovat mimořádné zásluhy občanů a osobní statečnost v době míru i za války. Přibližně ve stejnou dobu byla za hranicemi zřizována a udělována legionářům vyznamenání za vojenské zásluhy v boji, který přispěl k vytvoření našeho státu a jeho zákonodárný orgán tato vyznamenání nevědomky rušil.

V mezinárodních stycích vznikly republice po vydání zákona o zrušení šlechtictví, řádů a titulů nesnáze, způsobené tím, že nemohla, jak to bylo v jiných státech obvyklé, udílet při různých příležitostech vyznamenání, i když jejich představitelé je od spřátelených států dostávali. Evropské velmoci, které ovlivňovaly rozhodujícím způsobem náš stát, šlechtictví, řády a tituly právně i společensky respektovaly. Ve Francii neexistuje zákon, který by výslovně rušil šlechtictví, užívání predikátů je dovoleno. Zákon č.68/1918 Sb. časově předešel obdobné zákony v sousedních státech.[46]

Snaha uzákonit demokratickou zásadu rovnosti občanů byla zákonem o zrušení šlechtictví, řádů a titulů realizována na jedné straně nedůsledně, na druhé příliš radikálně.

---

[46] V Rakousku bylo zák.č.211 ze dne 3.4.1919 zrušeno šlechtictví a světské řády rytířské i dámské tituly a hodnosti, nesouvisející s dědním postavením, povoláním nebo se zvl. vědeckou či uměleckou způsobilostí. Ústava říše německé z 11.8.1919 v čl.109 obsahovala zákaz udílení nových titulů šlechtických. Dosavadní zůstaly pouze jako část jména při zrušení všech výsad dosud se šlechtictvím spojených.

ABSCHAFFUNG DES ADELSTANDES IN DER ČSR

Ladislav Soukup

(Zusammenfassung)

Der Zuzug des fremden katholischen Adels in die böhmischen Länder nach der Niederlage des Standesaufstands nach 1620 bei gleichzeitiger Schwächung des ursprünglichen böhmischen Adels beeinflusste auch für die Zukunft die Beziehungen zwischen dem Adel und der übrigen Bevölkerung. Die Bestrebungen, die Standesprivilegien des Adels einzuschränken und den Adelstand zu reformieren, traten deutlich im Revolutionsjahr 1848 zutage. Im Prozess der bürgerlichen-demokratischen Revolution von damals gegen den Adelstand in seiner damaligen Gestalt trat die Bourgeoisie hervor, die die Verdrängung des Adels aus seinen führenden Positionen im Staat anstrebte.

Schon in Zusammenhang mit der Vorbereitung der Abschaffung des Frondienstes stand der Entwurf der Reform des Adelstandes auf der Tagesordnung der Verhandlungen des Plenums des Reichstags. Von da aus wurde er an den Verfassungsausschuss weitergeleitet, der ihn im September 1848 in den Entwurf der sich in Vorbereitung befindenden Verfassung einbezog, und zwar in dem Artikel über die Gleichheit der Bürger. Die Auflösung des Landtages in Kroměříž am 7.3.1849 bereitete den Bestrebungen um die Reform des Adelstandes ein Ende. Der Adel gliederte sich organisch der kapitalistischen Gesellschaft ein; er musste sich den neuen ökonomischen Bedingungen anpassen und blieb eine Stütze der Monarchie. Die Privilegien des Geburtsadels,verbunden mit der Politischen Macht im Staat und mit einem starken ökonomischen Potential,fügten sich fest in die bourgeoise Gesellschaft der zweiten Hälfte des 19.Jahrhunderts ein.

Mit dem Verfall der österreichisch-ungarischen Monarchie verlor bei uns der Adel die Stütze des Staates. Ihm gegenüber stand das Landvolk, geführt von der Agrarpartei und von der Arbeiterpartei. Während der letzten Session des Tschechoslowakischen Nationalausschusses am 13.11.1918 wurde dem Plenum der Entwurf des Gesetzes über die Abschaffung des Adelstandes sowie der Orden und Titel unterbreitet. Er wurde im Verfassungsausschuss der Nationalversammlung verhandelt und vorerst als eine festliche Proklamation formuliert, die die Gleichheit der Bür-

ger verankerte. Der Entwurf wurde ohne Abänderungen von dem Plenum der Nationalversammlung im Dezember 1918 genehmigt. Er enthielt keine Sanktionen für den Fall der Verletzung des Verbots, Titel des abgeschafften Adelstandes zu benützen. Die Gönner des Adelstandes rechneten stillschweigend damit, dass der ehemalige Adel seine abgeschafften Titel auch weiterhin in der Republik benützen werde.

Ungeklärt blieb auch der weitere Teil des Gesetzes, durch den sämtliche Orden und Titel abgeschafft wurden, insbesondere deshalb,weil darin die militärischen Auszeichnungen nicht berücksichtigt wurden, die während des Krieges für die Widerstandskämpfer im Ausland eingeführt worden waren.

ZÁKONODÁRSTVO A VÝVOJ PRIEMYSLU V UHORSKU ZA DUALIZMU (1867-1918)

Leonard Bianchi

Úvod - I. Všeobecná právna situácia - a) Vlastníctvo a jeho prevod - b) Živnostenskoprávna úprava - II. Štátna podpora priemyslu a zásahy proti slovenským podnikateľom - Záver

ÚVOD

Otázka štátnej podpory priemyslu pomocou zákonodarstva v Uhorsku za dualizmu je pre súčasnosť zaujímavá z mnohých príčin.

Územie dnešného Slovenska tvorilo totiž druhú najpriemyselnejšiu časť bývalého Uhorska, vytavilo sa tu vyše 25 % uhorského železa, vyrobilo sa tu 33,7 % textilu, 53,7 % papiera Uhorska. Najviac priemyslu bolo v oblasti hlavného mesta Uhorska v Budapešti. Aj keď nevieme presne vyčleniť kvóty štátnej podpory priemyslu na Slovensku, je isté, že sa mu štátnej podpory dostávalo, a to práve preto, že nebol v slovenských rukách. Slovenská kapitálová sila bola mizivá a kontrolovala iba niečo nad 1 % účastinného kapitálu investovaného na Slovensku. Uhorský štát práve na Slovensku, ako v inonárodnej oblasti podporoval postavenie maďarského aj rakúskeho, prípadne nemeckého kapitálu a zámernými administratívnymi opatreniami obmedzoval podnikateľskú činnosť slovenského kapitálu. Priemysel na Slovensku teda - podobne ako celý priemysel v Uhorsku - participoval na štátnej podpore, pretože za podmienok colnej únie s Predlitavskom by nebol býval schopný konkurencie s hospodársky vyspelejšími rakúskymi a českými krajinami.

Druhý aspekt, pre ktorý treba skúmať otázku a účinnosť štátnej podpory pre rozvoj priemyslu v Uhorsku je zdôvodnený neskorším včlenením Slovenska do jednotného hospodárskeho a colného územia Československa. Do československej ekonomiky vstúpili r.1918 dve priemyselne veľmi odlišne vyvinuté oblasti; západná - česká vysokovyvinutá a slovenská - (tiež zakarpatskoukrajinská) - v pomere k českej slabá zaostalá oblasť, navyknutá na štátnu podporu priemyslu. Liberalistický jednotný trh a voľná konkurencia pri súčasnom zastavení štátnych podpôr urobili potom pri odbúravaní málo odolného priemyslu na Slovensku svoje. Treba teda ukázať, či bol priemysel na Slovensku poškodený najmä tým, že sa mu

podpory zo strany štátu už nedostávalo. Nie je už našou úlohou skúmať, aké ďalšie umelé prekážky a nevýhody (tarifné, poplatkové, daňové, colné a pod.) sa stavali priemyslu na Slovensku do cesty za trvania buržoáznej ČSR. To sa už časove vymyká z našich úvah, ide nám len o to, aby sme poslúžili materiálom pre historické porovnanie stavu pred prvou svetovou vojnou s ohľadom na pomery po roku 1918.

Vnútorné rozdelenie monarchie na Uhorsko- a na zeme zastúpené na ríšskej rade (Predlitavsko) sa historicky zakladalo na uplatnení suverenity ekonomicky menej vyvinutej uhorskej časti monarchie.

V Rakúsko-uhorskej monarchii sa hľadali spôsoby a prostriedky ako vyrovnať zaostalosť Uhorska s podporou štátu. Nedospelo sa však k nejakému plánovitému odstraňovaniu rozdielov investičnou činnosťou zo spoločných prostriedkov monarchie. Suverenita Uhorska, i keď značne obmedzená spoločnými orgánmi monarchie, umožnila však znásobiť účinnost hospodárskych snažení domáceho aj zahraničného kapitálu štátnomocenským metódami a zásahmi v prospech rozvoja uhorského priemyslu. Pravda, uvidíme ešte, že ciele štátnej podpory v Uhorsku boli triedne obmedzené a zameriavali sa na posilnenie hospodársko-mocenského postavenia úzkej vládnúcej vrstvy zburžoáznelých statkárov prevážne šľachtického pôvodu.

I. VŠEOBECNÁ PRÁVNA SITUÁCIA

Pre pochopenie normatívnych zásahov na podporu uhorského priemyslu treba poznať všeobecnú právnu úpravu výrobných vzťahov. Treba vedieť do akého právneho režimu dopadali jednotlivé zákonodarné opatrenia na podporu priemyslu, ako bolo upravené vlastníctvo ako právna inštitúcia, aké boli právne podmienky a prekážky zmluvnej slobody a prevodu vlastníctva, aké boli procesnoprávne podmienky uplatňovania a realizácie (exekúcia) právnych nárokov a konečne aká bola sloboda podnikania (tzv. živnostenské právo). Až po načrtnutí týchto poznatkov má význam pristúpiť k rozboru špeciálnych noriem, lebo zákonné články o podpore uhorského priemyslu nadväzovali na platný právny stav v tejto *prvej rovine*, teda predpisy o tom, ako kto mohol vlastniť, ako kto mal konať, aby neporušil právo, aby si zabezpečil ochranu svojho majetku, ako si podnikateľ a obchodník mohol vynútiť splnenie svojich právnych nárokov z uzavretých zmlúv prostredníctvom súdnych orgánov. Na rozdiel od týchto všeobecných právnych predpisov zásahy na podporu priemyslu sa pohybovali na vyššej, menej všeobecnej rovine, lebo určovali výhody a podpory štátnomocenského charakteru len pre určitý okruh výrobcov alebo podnikateľov. O tom však neskoršie v druhej kapitole.

Vlastnícke vzťahy v Uhorsku za dualizmu upravovalo všeobecné sú-

kromné právo, ktoré bolo obyčajovoprávneho charakteru (nebolo občianskeho zákonníka). Jeho pramene siahali až do 16.storočia (Tripartitum z r.1514). V druhej polovici 19.stor. vychádzala právna úprava vlastníctva v zásade z rímskoprávnej koncepcie tzv.slobody a úplnosti vlastníctva. Vlastník mohol s predmetom vlastníctva a v medziach predpisov objektívneho práva a prírodných danností voľne disponovať a vylúčiť všetkých ostatných z vplyvu na predmet svojho vlastníctva. Bolo to absolútne *vecné* právo,účinné voči každému druhému, na rozdiel záväzkových práv, ktoré zakladajú priame vzťahy iba medzi určitými subjektmi.

Toto liberalistické poňatie právnej formy vlastníctva v Uhorsku bolo umožnené zrušením feudálnych vzťahov za buržoáznej revolúcie zákonnými článkami z r.1848 (zrušenie donačného systému, dedovizenstva a urbárov). Odstránenie prekážok kapitalistického rozvoja v Uhorsku zo strany feudálneho práva však sprevádzalo vela výnimiek v prospech bývalej feudálnej šlachty. Uhorskej statkárskej šlachte sa podarilo zachovať si veľa feudálnych výsad a tak uskutočňovať tzv. pruskú cestu prechodu ku kapitalizmu. Zabránila dôslednému rozdeleniu pôdy, bývalým poddaným prenechala do vlastníctva len tú časť pôdneho fondu, na ktorej predtým pracovali ako na usadlosti (tzv.urbariálnu pôdu) a sama si ponechala velkostatky, na ktorých začala hospodáriť kapitalistickým spôsobom. Prevádzkový kapitál získala od štátu vo forme odškodného za urbárske povinnosti. A vzhľadom k prevážne poľnohospodárskemu charakteru ekonomiky Uhorska (64,4 % národného dôchodku r.1913 plynulo z poľnohospodárstva),[1] sociologicky meraný dopad týchto obmedzení vlastníctva zachytil vlastne podstatu vtedajšej ekonomickej základne Uhorska. Zburžoáznelí šľachtickí statkári okrem toho ťažili zo skutočnosti, že bývalý poddaní urbarialisti a želiari, terajší slobodní roľníci, mali málo pôdy na obživu a boli odkázaní na nájom ďalšej pôdy od statkára, za čo museli poskytovat svojmu bývalému zemepánovi prácu. Teda namiesto bývalej feudálnej roboty sa zaužívala forma odrábania na podklade ekonomického donútenia.

Spomínané prekážky kapitalistického rozvoja v ekonomických vzťahoch mali za dualizmu aj patričné formy právneho vyjadrenia vo vlastníckych, záväzkových a dedičskoprávnych vzťahoch, najmä pokiaľ išlo o prevod vlastníctva, potom v pracovnoprávnych úpravách a v živnostenskom práve.

Dvomi uzlovými bodmi vývoja uhorského práva od buržoáznej revolúcie r.1848 do rakúsko-maďarského vyrovnania r.1867 bolo jednak zavedenie rakúskeho práva za Bachovho absolutizmu a jednak neúplné odstrá-

---

[1] J. S z t e r é n y i - J. L a d á n y i , A magyar ipar a világháborúban, Budapest 1933, 41.

nenie a čiastočné prevzatie (recepcia) tohto rakúskeho práva judexkuriálnou konferenciou r.1861 so súčasnou obnovou platnosti starších predpisov uhorského práva,ktoré platili v r.1848, a s vytvorením nových predpisov v oblasti dedičského práva a práv k ideálnym statkom.

Z hľadiska právnej úpravy vlastníckych vzťahov bolo závažné, že za Bachovho absolutizmu zaviedli v Uhorsku r.1852 rakúsky občiansky všeobecný zákonník, r.1853 vydali patent na likvidovanie urbariálnej sústavy, ďalej tu nadobudli platnosť rakúsky banský zákon z r.1854 a pozemnoknižný poriadok z r.1855, posledné dva ako spoločné predpisy pre celé rakúske mocnárstvo. Okrem toho sa v Uhorsku zaviedol rakúsky všeobecný zmenkový poriadok z 25.januára 1850, provizórny civilný súdny poriadok zo 16.septembra 1852, provizózny konkurzný poriadok z 18.júla 1853, nesporové konanie, vydané nariadením z 9.augusta 1854 a patent z 29.novembra 1859 č.247 o úprave pomerov po zrušení dedovizenstva (aviticity).[2]

Rozšírenie platnosti rakúskeho práva do Uhorska nevyplývalo iba zo snáh Habsburgov o unifikáciu práva v monarchii, ale bolo nutné aj z toho hľadiska, že uhorský parlament r.1848 zrušil celý rad právnych predpisov a inštitucií, ale v dôsledku porážky uhorskej revolúcie už nestihol vydať zákony, ktoré by boli právne upravili tieto oblasti ekonomických vzťahov. Napr. zákonný článok XV. z r.1848 o zrušení dedovizenstva nariaďoval uhorskému ministerstvu predložit návrh občianskeho zákonníka nejbližšiemu krajinskému snemu,ale uhorské ústavné inštitúcie prestali v r.1848 fungovať.

Rakúske predpisy boli pre kapitalistický vývoj oveľa priaznivejšie než predchádzajúce uhorské. Umožňovali voľný obrat kapitálu, dávali voľnosť a slobodnú dispozíciu s vlastníctvom, a to dokonca v oveľa vyššej miere než to vyhovovalo uhorským statkárom,ktorí si chceli preniesť svoje šlachtické prerogatívy z feudalizmu do kapitalizmu.

Preto pod kepienkom nacionalizmu brojili proti všetkým cudzím rakúskym právnym normám a dožadovali sa reštitúcie uhorského práva z r. 1848, podľa stavu, aký sa vytvoril po uhorskej revolúcii zákonnými článkami z r.1848.

Úplná obnova uhorského práva z r.1848 však po viacročnej platnosti rakúskych predpisov nebola už možná, lebo hospodársky život si žiadal rešpektovanie mnohých rakúskych právnych noriem. Uhorská veľkostatkárska šľachta si však vynútila aspoň také zmeny smerom k obnove uhorského práva, ktoré jej zabezpečovali vládnúce ekonomické a tým aj mocenské postavenie na pruskej ceste ku kapitalizmu. Kompromisné riešenie spočí-

---

[2] Štefan L u b y , Slovenské všeobecné súkromé právo, I.zv. Bratislava, 1941, 86.

valo v tom, že judexkuriálna konferencia r.1861 síce odstránila rakúsky všeobecný občiansky zákonník, ale ponechala v platnosti jeho ustanovenia o pozemnoknižnom prevode nehnuteľnosti, ďalej ponechala v platnosti rakúsky pozemnoknižný poriadok a banský zákon. Zároveň vytvorila nové dedičské predpisy, ktoré zohľadňovali rodové záujmy šlachty, zachovala platnosť šlachtických rodinných zverenstiev (fideikomisov) a priznala vlastníkom pôdy - teda predovšetkým statkárom - právo na udelenie súhlasu a na vyberanie cla pri ťažbe kamenného uhlia.[3] Judexkuriálna konferencia obnovila aj platnosť uhorského zmenkového kódexu z r.1840. Obchodné kruhy prijali toto opatrenie s nespokojnosťou, lebo uhorský zmenkový kódex zaostával za všeobecným rakúskym zmenkovým poriadkom.[4]

V ďalších úvahách sa budeme zaoberať s právnym stavom tak ako sa vytvoril na báze pravidiel judexkuriálnej konferencie z r.1861 po rakúsko-maďarskom vyrovnaní z r.1867.

a) Vlastníctvo a jeho prevod

Uplatnenie súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov aj spotrebných predmetov bolo upravené jednotne a rovnakým spôsobom a bolo rozvinuté v celom systéme práva, najmä však vo všeobecnom súkromnom práve a v obchodnom práve. Pokiaľ išlo o bezprostredné prisvojovanie produktov výroby na základe vlastníctva výrobných prostriedkov, platila rovnaká úprava ako pri uspokojovaní osobných potrieb. Uhorské právo poznalo početné zákonné obmedzenia súkromného vlastníctva vo verejnom záujme (zdravotnícke, na ochranu pamiatok), ako aj v záujme rozvíjania kapitalistickej výroby (bane, vodné hospodárstvo, poľnohospodárstvo - napr. zákon o komasácii č.VII/1908, lesníctvo) a pre rozvoj komunikácií (železnice, telefón, telegraf, cesty a pod.).[5] K vydaniu všeobecnej normy o vyvlastnení nehnuteľného majetku, hnuteľností a práv - vo verejnom záujme, ktorý diktoval rozmach kapitalistickej výroby, došlo pre oneskorený vývoj Uhorska dosť oneskorene, a to zák.čl.41/1881. O vyvlastnení rozhodovala administratívna vrchnosť a náhradu priznávali súdy.

Pritom jestvovali aj súkromnoprávne obmedzenia. Aj keď veľkostatkárska buržoázia mala na jednej strane záujem o to, aby sa nehnuteľný majetok mohol stať podkladom pre získanie kapitalistického úveru, jej snaha bola udržať feudálne viazanosti pri prevode vlastníctva, aby sa

---

[3] Štefan L u b y , Dejiny súkromného práva na Slovensku, Bratislava 1946.

[4] Leonard B i a n c h i , Anton Ottmayer a štúdium zmenkového práva v Uhorsku, Právny obzor L/1967, 441.

[5] Magyar jogi lexikon, VI.zv. Budapest 1907, 727-728.

tak zachovali rodové majetky. Právnym vyjadrením obmedzenia dispozičného práva vlastníka boli rodinné fideikomisy, ktorých ešte za dualizmu vzniklo nových 61. Spolu jestvovalo 93 rodinných zverenstiev, ktoré viazali v Uhorsku na začiatku 20.stor. 2 328 485 katastrálnych jutár pôdy, čiže 4,75 % celého územia štátu.[6] Pozemkový majetok zahrnutý do rodinného zverenstva nebolo možné scudziť, ostával pre šlachtickú rodinu a bol to vlastne feudálnym ostrovom v kapitalistickom mori. Inými spôsobmi súkromnoprávnych obmedzení sa znižovala obratová schopnosť ďalších miliónov katastrálnych jutár zeme, takže po polstoročí od úradného odstránenia feudalizmu postihovali tieto obmedzenia až 18,5 miliónov katastrálnych jutár zeme, tj. 34,5 % územia štátu.[7]

Všeobecnou formou obmedzenia obratovej schopnosti pôdy ako predmetu kúpy a predaja boli predpisy všeobecného súkromného práva, v ktorých sa prelomila zásada verejnej dôveryhodnosti pozemkovej knihy. V prípade dvojnásobného predaja nehnuteľnosti sa totiž podľa uhorského všeobecného súkromného práva márne dal zapísať do pozemkovej knihy kúpiteľ, ak sa pred ním už iný kúpiteľ ujal držby. Vytvorila se situácia, že kto si chcel kúpiť pôdu, bol nútený presvedčit sa o dlžobných pomeroch, no kto chcel získať úver na svoje pozemky, mohol sa spoľahnúť na pozemkovú knihu. Toto riešenie znamenalo pri kúpe nehnuteľností veľké riziko, znamenalo výdavky a intervencie a sťažovalo možnosti, aby sa kúpa pozemkov stala v ekonomickom slova zmysle zvecnelou záležitostou, aby sa pôda stala tovarom. Súčasne sa však tieto obmedzenia nedotýkali tých výhod pozemkovej knihy, ktoré dávali pozemkom zvýšenú úveruschopnosť. Presne takýto stav potrebovali velkostatkári a táto právna úprava zmrazila možnosť pohybu pôdy, takže nerovnomerné rozdelenie pôdy sa konzervovalo právnymi obmedzeniami. V r.1895 v Uhorsku hospodárilo

na menej než 100 jutrách 99,1 % hospodárov na 54,6 % pôdy,
na viac než 100 jutrách 9,9 % hospodárov na 45,4 % pôdy, z toho
na viac než 100 jutrách 0,2 % hospodárov na 31,2 % pôdy.

Priemerná výmera malých a trpasličích hospodárstiev činila 1,7 katastrálnych jutár, priemerná výmera hospodárstiev na 1000 jutár činila 3000 katastrálnych jutár. Podľa daňovej štatistiky bol ročný výnos u 88 % všetkých hospodárstiev menší než 50 forintov ročne. Sedliacke hospodárstva pod 100 jutár, boli zadĺžené až po 61,00 % svojej odhadnej hodnoty. Roku 1876 predali na dražbe 13 000 hospodárstiev, r.1903 už 21 000.[8]

---

[6] Ferencz R a f f a y , A magyar magánjog kézikönyve, Budapest 1909, I.zv., 63-64.

[7] Gyula E ö r s i , Vývin vlastníckeho práva, Bratislava 1954, II.zv. 309-310.

[8] Gyula E ö r s i , c.d., 319-321.

Všetky tieto údaje spomíname preto, aby sme vykreslili ostré sociálne rozpory, ktoré vznikali na jednej strane z konzervovania obrovských latifundií právnymi normami a na druhej strane z nadmerného drobenia pôdy, ktorá nestačila uživiť svojich drobných vlastníkov. Vznikala pauperizácia roľníkov, nutnosť prenajímať si pôdu od veľkostatkárov a vysťahovalectvo.

Nedostatočným spôsobom sa riešili aj pomery, ktoré zostali po zrušenom urbariálnom systéme. Ani zák.článok 53/1871 neprinášal v podstate nič nového. Zostal na platforme urbárskeho patentu z roku 1853 a upravil len pomery urbárnikov, ktorí boli oslobodení r.1848. Ostatné urbárske pomery bývalých poddaných zostali nedotknuté.* Feudálne povinnosti z tzv. desiatkových viníc, ktoré nepatrili k urbárskym usadlostiam, podliehali povinnému výkupu podľa zák. čl.29/1868. Výkupné poskytoval štát podobne ako pri urbárskom výkupe.

Pomer kolonistov na panskej pôde boi z urbárskej úpravy vylúčený. Až zal.čl.22/1873 nariadil oslobodenie celej natrvalo užívanej usadlosti, kde podľa zmluvy superficies bolo vlastníctvom kolonistu, a v niektorých prípadoch aj tam, kde užívanie pôdy bolo určené len na obmedzený čas. Ak kolonista svoje právo na oslobodenie neuplatnil do dvoch rokov, pozemky zostávali kolonizujúcemu vlastníkovi a kolonista mal len nárok na náhradu stavieb a investícií.

Pomery zmluvných sedliakov a želiarov, ktorých urbársky patent z roku 1853 vylúčil z úpravy, riešil až zák. čl.22/1873 vo forme dobrovoľného oslobodenia. Až zák. čl.25 z roku 1896 nariaďoval obligatórnosť oslobodenia za predpokladu, že ju uplatňuje aspoň jedna strana. Oslobodenie sa však týkalo len tých trvalých zmluvných pomerov, ktoré vznikli ešte pred r.1848, takže sem nepatrili uzurpácie, remanencie, kľčoviska a kolonisti. Oslobodenie sa uskutočňovalo na základe voľnej dohody. Ak k dohode nedošlo, postupovalo sa formou osobitného procesu podľa nariadenia Ministerstva spravodlivosti č. 176.780/1897.

Napriek značným feudálnym prežitkom prenikal do uhorského poľnohospodárstva kapitalizmus, ba aj prvky monopolistického kapitalizmu. Prenikanie sa prejavovalo v rozširovaní kapitalistického nájmu a hypotekárneho dlhu, najmä bankového a čiastočne aj pri speňažovaní poľnohospodárskych výrobkov. To všetko spôsobilo vyostrovanie triednych rozporov, najmä medzi veľkostatkármi a bohatými sedliakmi na jednej strane a drobným roľníctvom a poľnohospodárskym proletariátom (čeľaď, nádenníci, robotníci, sezónni robotníci, bíreši a iní) na druhej strane. Pokračoval proces ochudobňovania roľníctva vyvlastňovaním a drobením

---

* Július M é s á r o š , Roľnícka a národná otázka na Slovensku 1848-1900, Bratislava 1961; ten istý, Roľnícka otázka na Slovensku v období porevolučného absolutizmu 1849-1867. Historický časopis SAV, X/1962, č.4, 504-528.

pody, príjmy poľnohospodárskeho proletariátu značne klesli a pre nedostatok rozvoja priemyslu a nemožnosť uplatnenia pracovnej sily vyplynul z toho útek za pracovnými príležitosťami do cudziny.

Nedôslednost buržoáznej revolúcie v Uhorsku však spôsobila, že sa síce zrušila urbárska robota, ale robotný systém zostal. Zostali z neho nielen prežitky, ale dokonca sa vytvárali nové formy odrábania v dôsledku špecifických podmienok uhorského poľnohospodárstva, ktoré sa snažilo prejsť na kapitalistickú výrobu. Masy drobného roľníctva a bezzemkov pre nedostatok pracovných príležitostí v priemysle boli odkázané na živobytie na dedine u veľkostatkárov a bohatých sedliakov. Prvky feudálneho robotového systému sa prelínajú s prvkami kapitalistického systému námezdnej práce.

Veľkostatkári si silou svojho pozemkového vlastníctva zebezpečovali pracovnú silu a prakticky ju pripútavali k pôde. Odrábanie sa v dôsledku kapitálovej akumulácie a zlepšenia peňažného úveru postupne zatláčalo do úzadia a nahradzovalo sa námezdnou prácou a mechanizáciou. Odpracovávanie sa potom obmedzovalo na výkon sezonných prác. Postupne s námezdným systémom sa však vyvíjali aj nové formy vykorisťovania ako napr. deputátnictvo vo forme služobnej zmluvy s naturálno-peňažnou mzdou, teda s feudálnymi prvkami.

Neblahé dôsledky feudalizmu sa zachovali temer nedotknuté aj v pasienkovej a lesnej držbe, ktorá bola spravidla pre bývalých poddaných spoločná. Zákonný článok 10/1913 urobil síce prvý krok k ustanovizňou pasienkových spoločienstiev, ale nepostihoval všetky pasienky a pre vojnové pomery sa v praxi neuplatnil.

Najmä slovenská dedina v Uhorsku trpela ohromnou rozdrobenosťou pozemkovej držby. V období pred prvou svetovou vojnou priemerne každé jutro ornej pôdy bolo rozdelené do 6 parciel. Zák.čl.39/1908 o majetkovej úprave, najmä o urbárskom oddelení, upomernení a komasácii má na zreteli skôr záujmy veľkostatkárov. V porovnaní s úpravou v českých zemiach trpel najmä tým, že komasáciu nechával v rukách súdnych orgánov, úplne vylučujúc orgány technicko-odborné. Retardačne sa prejavila aj úprava dedičského práva, nárok dediča na podiel in natura, ako aj skutočnosť,že v uhorských pomeroch sa historicky nerozvinula inštitúcia výmienku.

Vo vládnej politike voči roľníctvu nebolo dostatok pochopenia ani pre podporu pokrokovejších metód hospodárenia. Tým sa stalo, že zák.čl. 12/1894 v značnej miere konzervoval prekonaný systém trojpolného hospodárenia, lebo jeho likvidáciu urobil závislou od dvojtretinovej väčšiny majiteľov, rátaných podla rozsahu pozemkovej držby. Pre slovenské poľnohospodárstvo bola boľavou a neriešenou otázka pozemkového katastru a pozemkových kníh. Revízia katastru v zmysle zák.čl.5/1909 sa pre vojnové pomery nemohla primerane prejaviť.

V skutočnost vládna politika nemala na zreteli záujmy pracujúceho rolníctva, ktoré stálo voči veľkostatkárom v nerovnom postavení aj po právnej stránke. Veľkostatkárov netlačil problém trojpolného hospodárenia, komasácia, katastru, pasienkov a lesov, nedostatku pôdy atd. Aj roľnícka svojpomoc pomocou družstiev na platforme obchodného zákona získavala pôdu ešte aj na začiatku 20.stor. len v malej miere, lebo ju vládne miesta nepodporovali. Myšlienka pozemkovej reformy bola vládnym miestam cudzia a nevyskytovala sa ani v programoch sociálnodemokratickej strany. V masách roľníckeho ľudu sa javila ako vzdialený a nereálny sen.

Zatiaľ, čo sa v oblasti všeobecného súkromného práva okrem osobitných nevyhnutných zásahov zdržovala kodifikácia platného práva,v oblasti osobitných úsekov práva sa vyvinulo väčšie a tiež plodnejšie kodifikačné úsilie.

Z odvetví, ktoré nás nejviac zaujímajú sa najďalej dostala kodifikácia obchodného práva a jeho vedľajších odvetví. Obchodný zákonník sa stal skutkom ako zák.čl.37/1875. Zmenkové právo bolo kodifikované skoro súčasne zák.čl.27/1876. Vyhovelo sa požiadavke rakúskej a uhorskej buržoázie, aby v záujme uľahčenia styku platilo v oboch častiach monarchie zásadne rovnaké zmenkové právo. Upevňovala sa úprava niektorých druhov nemajetkových osobných práv, a to podľa vzoru nemeckého práva s prizeraním k zvláštnostiam domáceho vývinu. Boli to zák. články 2/1890 a 41/1895 o ochrane známok, zák. čl.34/1893 o tovarových značkách a zák. články 41/1893 a 37/1895 o ochrane vynálezov. Pod vplyvom nemeckej predlohy bolo kodifikované aj autorské právo v zák.čl.16/1884. Prizeralo sa však aj k uhorskému zákonu z r.1840 a k praxi, ktorá sa na jeho základe vyvinula.

Obchodný zákon z r.1875 bol vypracovaný podľa vzoru nemeckého obchodného zákonníka a dotýkal sa predovšetkým obligačnoprávnych pomerov s ohľadom na vyvinutý kapitalistický obrat tovaru. Platnosť obchodného zákonníka sa vzťahovala len na tzv. obchodné úkony, tj. na kupovanie alebo nadobúdánie tovaru a vôbec hnuteľných vecí s úmyslom tieto v prirodzenom stave alebo spracované ďalej predať, ďalej na dodávky takýchto predmetov, na kúpu alebo inakšie nadobudnutie štátnych papierov, účastín alebo iných cenných papierov, na prevzatie poistenia a na prevzatie dopravy cestujúcich, alebo tovaru na mori a na pôžičky na lode. Za obchodné úkony sa ďalej považovali všetky štandardné obchody podnikateľov pokiaľ sa vykonávali po živnostensky (§ 259 obchodného zákonníka) a všetky úkony obchodníka, ktoré patrili k vykonávaniu jeho obchodnej živnosti. Za obchodníka sa považoval ten, kto vo vlastnom mene živnostensky konal obchodné úkony a obchodný zákon uznával za obchodníka aj obch. spoločnosti. Je zaujímavé, že zmluvy o nehnuteľnostiach sa

podľa § 262 obchodného zákonníka nepovažovali za obchodné úkony, teda nepostihoval ich sprísnený právny režim obchodného zákonníka. Poda sa nemohla stať tovarom vo zmysle obchodného zákonníka a túto skutočnost potrebovali najmä statkári s ohľadom na spomenuté obmedzenia vo všeobecnom súkromnom práve pri prevode a nadobúdaní nehnuteľností. Obchodný zákonník bol teda kompromisom pre buržoáziu, ktorá v oblasti obchodu dosiahla osobitný režim, ale súhlasila s odlišnými predpismi ohľadne prevodu nehnuteľností (rovnaká úprava bola aj v zmysle čl.275 rakúskeho obch. zákonníka).

Na tomto mieste treba spomenúť, že uhorský obchodný zákon obsahoval veľmi moderné ustanovenia o obchodných spoločnostiach a o družstvách a do uhorského obchodného zákona sa zahrnuli aj také časti, ktoré neupravoval ani nemecký ani rakúsky obchodný zákonník,a to družstevné a poistovacie právo, ustanovenia o verejných skladištiach a o nakladatelskej zmluve. Uhorský obchodný zákonník poznal všetky typy obchodných spoločností - verejnú obchodnú spoločnosť, komanditnú spoločnosť, účastinnú spoločnosť s výnimkou komanditnej spoločnosti na účastiny. Spoločnosť s obmedzeným ručením, ktorá v Rakúsku bola upravená r.1905, v uhorskom práve nebola do zániku monarchie zákonom dovolená.

Obchodný zákon sa nedotýkal základných ustanovení uhorského všeobecného súkromného práva o vlastníctve a ostatných vecných práv (výnimku tvoril iba zák.čl.57/1908 o prevode obchodných podnikov). Zákonodarné zásahy by však boli bývali zrelé práve v týchto oblastiach. Zrušenie dedovizenstva a urbárov a niektorých menších regálnych práv si žiadalo novú úpravu príslušných vzťahov. V týchto otázkách sa však záujmy veľkopriemyselníkov, veľkostatkárskej buržoázie a bývalých feudálov značne rozchádzali. Preto sa do úpravy vlastníckeho systému zasahovalo len jednotlivými zákonmi a doplňovali sa iba medzery, ktoré vznikali v dôsledku likvidácie feudálnych inštitúcií, prípadne sa upevňovalo ďalšie prežívanie feudálnych zvyškov. Okrem spomínaných zákonných článkov ohľadne viníc, výkupu urbárskych povinností a úprava pomerov z likvidovaného urbárskeho vzťahu, vyšli v tejto spojitosti zák.čl. 31/1879 o lesnom práve, zák.čl.23/1885 o vodnom práve a zrušenie menších regálnych práv si vyžiadalo vydanie zák.čl.6/1872 a 20/1883 o poľovnom práve a zák.čl.19/1888 o rybolovnom práve. Zákonný článok 1/1890 o cestách zachoval v určitom rozsahu aj mýtny regál.

Okrem šľachtických rodinných fideikomisov zachovávalo sa na rodovom princípe založené spoluvlastníctvo šľachtických rodín k nehnuteľným majetkom aj vo forme tzv. komposesorátov. V neveľkom rozsahu zachovala sa aj inštitúcia feudálneho vlastníctva v podobe tzv. dedičného nájmu, ktorý sa zmenšoval už spomínaným zák.čl.č.25/1896, a to výkupom tzv. taxových pozemkov želiarnikov.

Ako pozostatok neúplnej likvidácie poddanských vlastníckych vzťahov zachovával sa osobitný druh výkupných reálnych bremien, ktoré zaťažovali bývalé poddanské pozemky v prospech štátu až do zaplatenia pôžičky, ktorú ich vlastníci dostali na vykúpenie buď viničného desiatku alebo tzv. remanencií, kopaníc a kuriálnych želiarskych majetkov.

V dedičskom práve sa aj po zrušení dedovizne zachovali mnohé zásady a inštitúcie feudálneho práva. Tak zostávala nedotknutá inštitúcia vetevného dedenia, hoci nezodpovedala potrebám kapitalistických výrobných vzťahov. V dedičskom práve sa sčasti zachovali aj odlišnosti pri dedení šľachticov, nešľachticov a klerikov nehľadiac na výsady tzv. honoráciorov v iných právnych vzťahoch, ktoré sa pripodobňovali šľachtickým výhodám.

Zato v oblasti obligačného práva sa ani všeobecné súkromné právo neubránilo prenikaniu požiadavkov kapitalizmu imperialistického obdobia. Rozvoj obchodného práva a stále väčší rozsah uplatňovania obchodného zákonníka pri obrate tovaru pôsobil aj na vývoj obligačného práva v dosahu platnosti všeobecného súkromného práva. Obyčajovo-právny charakter uhorského všeobecného súkromného práva umožňoval prenikanie obchodnoprávnych zásad do obligačného práva, čo nazývame komercializáciou občianskeho práva.[10]

Pomerne väčšia zaostalosť sa prejavovala v oblasti procesného práva. Zaostávanie pravidiel súdneho konania bolo totiž príznačné už v 18. a 19. storočí a bolo jednou z hlavných bŕzd prenikania cudzieho kapitálu do Uhorska a zahraničného obchodu s Uhorskom. Stav súdnictva v Uhorsku nedával totiž obchodníkom a najmä rýchlemu obratu tovaru a kapitálu žiadne procesnoprávne záruky rýchleho uplatnenia právnych nárokov.[11]

Spomínaná judexkuriálna konferencia r.1861 reštituovala niekdajšie feudálne súdne zriadenia a konanie, ktoré však nemohli vyhovovať potrebám druhej polovice 19.storočia, najmä čo do zásady písomností konania a viazaného hodnotenia dôkazov. Návrh občianského súdneho poriadku sa stal zákonom r.1868 a proti pôvodnému zámeru zákonodarcu zostal v platnosti až do 1.januára 1915, i keď mal byť iba dočasnou úpravou. Nedostatočnosť zákona pranierovala náuka i prax a bol novelizovaný zák. čl. 59/1881, zotrval však na zásade písomnosti konania a viazaného hodnotenia dokazov. Reformy sa dotýkali iba kasácie a odvolania. Feudálne procesnoprávne zásady a ustanovizne spôsobovali v praxi neúnosné ťažkosti.

Osnovu úplného občianskeho súdneho poriadku moderného razenia uzá-

---

[10] Učebnica československého občianskeho práva 1, Bratislava 1965, 91.

[11] Leonard B i a n c h i , c.d. 438. Kvôli zaujímavosti citujem: "O zlom stave správy súdnictva (v Uhorsku) v obchodných záležitostiach kolujú mnohé tajne prednášané sťažnosti, že bez úplatkov nemožno obdržať rozhodnutie ani na magistráte ani na sedrii..." - správa z r.1756.

konili snemovne až zák. čl. 1/1911 s účinnosťou od 1.januára 1915. Významným doplňkom občianskeho súdneho poriadku bol uvádzací zákon č. 52/1912. Nový občiansky súdny poriadok sa opieral o nemecký vzor, vyvaroval sa niektorých jeho jednostrannností, ako bolo napr. preexponovanie zásady prejednacej a zásady ústnosti. I keď ustanovenia o dôkaznom konaní patrili k prednostiam tohto zákona, zabezpečovali v podstate len zistenie formálnej pravdy tak ako iné buržoázne procesné kódexy. Najvážnejším nedostatkom uvodzovacieho zákona však bolo, že občiansky sporový poriadok nenadobudol účinnosť pre posudzovanie sporov medzi gazdom a hospodárskou čeľadou a sporov medzi robotníkmi a zamestnávateľmi.

Okrem občianskeho súdneho poriadku bolo kodifikované obchodné sporové a nesporové konanie vládnym nariadením z 1.decembra 1875 a z 1.novembra 1881. Zákonný článok 17/1881 rekondifikoval konkurzné konanie, opierajúc sa o rakúsky a nemecký vzor.

b) Živnostenskoprávna úprava

Už sme spomenuli, že Uhorsko zostalo agrárnou krajinou aj po vyrovnaní; roku 1880 bolo zárobkove činných osob,zamestnaných v priemysle len 12 % obyvateľstva Uhorska. Živnostenský zákon č.8/1872 zrušil sice cechovníctvo a zabezpečil slobodu podnikania,ale spôsob výroby sa vzdor tomu nevymanil z maloživnostníckeho, remeselníckeho charakteru. Ešte r. 1884 pracovalo 63,8 % remeselníkov bez pomocníkov, 33,6 % s 1-5 pomocníkmi a viac než 5 pomocníkov malo len 2,6 % remeselníkov.[12]

Živnostenský zákon rozoznával slobodné živnosti, u ktorých stačilo živnosť ohlásiť vrchnosti, ďalej živnosti, pri ktorých zákon zmocnil miestné vrchnosti, aby štatutárne určili rôzne obmedzenia verejného mravnostného a verejnozdravotníckeho charakteru. Tretí druh živnosti, s ohľadom na ich rušivý charakter voči okoliu, povoľovali vrchnosti individuálne na základe svojho uváženia. Už tu sa črtalo rozdeľovanie živností do troch skupín, na slobodné, remeselné a koncesované, ktoré platilo aj v rakúskych krajinách (zák. č.227/1859 a novela č.199/1907 r.z.). Tzv. reálne živnosti, ktoré mohol vlastník slobodne odpredať, ako aj radikované živnosti spojené s vlastníctvom pozemku (napr.lekárne), sa síce ponechali v platnosti, ale ďalšie sa už nepovolovali.

V platnosti zostali prirodzene aj štátne monopoly tabaku, soli a lotérií (zak.čl.16/1868 a 44/1887; 11/1868, 50/1875, 1/1897 a 23/1904; 15/1868, 7/1897, a 9/1889 a 29/1894).

---

[12] Tieto pomery sa nezlepšili ani po 30 rokoch. Podľa sčítania r.1910 bez pomocníkov pracovalo 62,1 % remeselníkov, s 1-5 pomocníkmi 34,2 % remeselníkov, viac než 5 pomocníkov malo len 3,7 % remeselníkov - podľa údajov sčítania ľudu, Statisztikai évkönyv 1910, Budapest 1912 - pozri tiež: J. S z t e r é n y i - J. L a d á n y i , c.d., 23.

Zachovali sa aj menšie regálne práva (iura regalia minora) napr. právo propinačné, tj. výhradné právo výroby a výčapu vína, piva a liehovín, právo mlynské, mýtne, prievozné a právo rybolovu, ktoré sa odvodzovali z feudálnych zemepanských výsad. Spolu se zvyškami reálnych a radikovaných činností pretrvali celý dualizmus a prešli ako odumierajúca inštitúcia aj do právneho poriadku buržoáznej ČSR.

Namiesto zrušených cechov dával živnostenský zákon živnostníkom možnosť organizovať sa v živnostenských spolkoch ako v dobrovoľných organizáciách za účelom rozvíjania spoločných záujmov živnostenského podnikania.

Živnostenský zákon z r.1872 mal zabezpečiť rozvoj kapitalistickej výroby,ale už po 12 rokoch bolo ho treba nahradiť novým zák.čl.17/1884. Sprísnili sa podmienky nástupu živností mnohými ďalšími kvalifikačnými znakmi a zaviedli sa už spomínané tri druhy živností: slobodné, remeselné - viazané na preukaz spôsobilosti, a koncesované-závislé od povolenia vrchnosti.

Z hľadiska rozvoja priemyslu je zaujímavé, že nový živnostenský zákon podriadil aj továrenskú výrobu rovnakým predpisom ako ostatné živnosti, i keď rakúsky živnostenský poriadok č.199/1907 v odst.6 § 1 výslovne vyňal podniky a obchodné živnosti vykonávané továrenským spôsobom spod účinnosti obmedzujúcich predpisov o remeselných živnostiach.

Nový živnostenský zákon v Uhorsku dal tiež zrod tzv.odborným živnostenským spoločenstvám, ktoré na rozdieľ od živnostenských spolkov mali povinné členstvo, ak sa na ich zriadení dohodli dve tretiny miestnych živnostníkov. Spoločenstvá mali predstavovať akúsi odbornú samosprávu živnostenského podnikania, vyvíjať starostlivosť o zvyšovanie jeho úrovne, podávať odborné posudky a tiež riešiť spory so zamestnancami prostredníctvom zmierovacích komisií. Orgány spoločenstiev volili živnostníci. Dobrovoľné živnostenské spolky mohli jestvovať popri povinných živnostenských spoločenstvách aj naďalej. Nový zákon dovoľoval dokonca odteraz prijímať do živnostenských spolkov za členov aj pomocníkov (tovarišov) a továrenských robotníkov (§ 149 zák. čl. - 17/1884). Bolo to úsilie vládnúcich tried pomocou zákonodarstva vtesnať úsilie robotníkov o vlastné spolky a robotnícke organizácie do týchto živnostenských spolkov, ako do organizácií so zmiešaným členstvom slobodných podnikateľov so zamestnancami.

Ďalší zákonný článok č.18/1887 so živnostenskoprávnym obsahom naznačoval už zásahy do voľnej súťaže. Obmedzoval predaj tovaru vyrobeného mimo sídla týždenných trhov, a to v prospech miestnych výrobcov - živnostníkov.

Náznaky obmedzovania voľnej súťaže sa objavovali aj v oblasti obchodu, a to zavádzaním právnej ochrany dosiahnutého postavenia na trhu

(numerus clausus). Išlo o upevnenie hospodárskych pozícií právnomocenskými prostriedkami, čo predstavovalo zárodočné prvky imperialistickej právnej regulácie nekalej súťaže pomocou vylúčenia liberalistického ponímania voľnej súťaže. V takomto zmysle obmedzil zák.čl.č.25/900 možnosti získavania objednávok výrobcami mimo svojho sídla bez použitia obchodného medzičlánku. Priškrtila sa tiež možnosť predaja bez časového obmedzenia a zaviedli sa povinné záverečné hodiny (zák.čl. 36/1903). Malo to dosah nielen pre obmedzenie vzájomnej konkurencie obchodníkov, ale aj pre úpravu pracovného času predavačov.

Roku 1889 založilo ministerstvo obchodu novú organizačnú zložku pre riešenie otázok priemyslu a živnosti, a to *Krajinskú priemyselnú radu*, ako svoj poradný orgán. Jeho organizáciu určil minister vnútorným opatrením. Mala 30 členov, z toho 14 zástupcov ministerstiev, 8 menovaných členov, po 3 zástupcoch obchodnej komory v Budapešti a Združenia priemyslu a 2 zástupcov robotníctva. Štruktúra a povaha krajinskej priemyselnej rady sa zmenila zák. čl.44/1907. Stala sa najvyšším poradným orgánom pre otázky priemyslu a svojimi posudkami usmerňovala hlavne politiku štátnej podpory priemyslu, o ktorej bude reč v druhej kapitole. Skladala sa odteraz jednak z volených členov, zástupcov poslaneckej a hornej snemovne, zástupcov obchodných a priemyselných komôr, univerzity a techniky, burzy a zástupcov priemyselných, poľnohospodárskych, lesníckych, obchodných a robotníckych združení, jednak z 30 členov menovaných ministrom obchodu. S podobným zameraním vznikla aj *Štátna dopravná rada* (zák. čl.36/1907).

II. ŠTÁTNA PODPORA PRIEMYSLU A ZÁSAHY PROTI SLOVENSKÝM PODNIKATEĽOM

Účelom rakúsko-maďarského vyrovnania z hľadiska maďarských statkárov a buržoázie bolo získať politickú moc na území Uhorska a nehatene ju využívať na upevnenie svojho mocenského postavenia pri prechode na kapitalistický spôsob výroby. Nedostatky v ekonomickom rozvoji Uhorska chceli odstrániť všemožnými zásahmi štátu do organizovania a financovania kapitalistickej výroby, dopravy a obchodu. Pravda, zásahy boli vždy v prospech zburžoáznelej triedy statkárov a rastúcej triedy veľkoburžoázie. Konali sa zo štátnych prostriedkov na úkor drobných poplatníkov a daňovníkov.

Zákonodarné zásahy do hospodárstva sa začali už v 40.rokoch, teda pred buržoáznou revolúciou a nebolo nijakou zvláštnosťou, ba skôr pravidlom, že sa podniky a účastinné spoločnosti na stavbu mostov, železníc, námorných lodí zakladali osobitnými zákonnými článkami, pričom miera zisku sa zabezpečovala vopred zo štátnych zdrojov.

Zákonodarné zásahy na štátnu podporu rozvoja priemyslu v Uhorsku nadväzovali na všeobecné právné úpravy, teda na normy všeobecného súkromného, obchodného a živnostenského práva. Štátna podpora priemyslu bola stimulovaná aj tou okolnosťou, že počas poľnohospodárskej krízy nastalo v Uhorsku koncom 70. a začiatkom 80.rokov uvoľnenie kapitálu, ktorý povzbudzoval maďarskú buržoáziu k podnikaniu, Spoločná rakúsko-uhorská colná hradba však v dôsledku colnej únie s Rakúskom nedávala uhorskému priemyslu žiadnu ochranu, nechránila ju pred konkurenciou vyvinutého rakúskeho a českého priemyslu. Veľká a stredná buržoázia postavili teda požiadavku systematickej podpory uhorského priemyslu, ktorá sa prvý raz uskutočnila zák.čl.44/1881. Podstata podpory spočívala v 15-ročnom oslobodení od niektorých daní v určitých odvetviach priemyselného podnikania. Podpora mala nahradiť nejestvujúcu colnú ochranu Uhorska voči Rakúsku. Pravda, tak ako to bolo pravidlo v dualistickom Uhorsku, statkárska trieda presadila, že zákon sa stal v praxi podporou jej záujmov. V rokoch 1881-1889 zo 456 daňových úľav sa 265 poskytlo poľnohospodárskym liehovarom na podporu statkárov postihnutých krízou, len 191 úľav sa poskytlo jestvujúcim továrňam a iba 110 úľav novozaloženým továrňam.[13]

Buržoázia sa s tým nezmierila a naviac vystúpili aj objektívne príčiny, pre ktoré statkárska trieda musela súhlasiť s výdatnejšou pomocou pre rast uhorského priemyslu. Schodok rastúceho štátneho rozpočtu nebolo totiž možné vyrovnať zvýšením zdanenia poľnohospodárskej výroby, ktorá bola v kríze. Jediným východiskom sa ukazovalo zvýšenie priemyselnej výroby a zvýšenie zdanenia spotreby nepriamymi daňami.Okrem toho r.1895 končila účinnosť zákona čl.44/1881. Zákonným článkom 13/1890 sa preto čiastočne rozšíril okruh podnikov s daňovou úľavou, aj rozsah daňových úľav samých a zákon dával podnikom aj ďalšie výhody pri nákupe surovín (tovarov), vyrábaných štátnymi podnikmi. Veľkú pomoc znamenalo pre uhorských podnikateľov zabezpečenie štátnych objednávok (dodávok). Zákonný článok 14/1890 vzápätí oslobodil od daní aj tzv. zakladateľský zisk bánk pri zakladaní priemyselných závodov. Za súčinnosti vlády vznikla aj Uhorská priemyselná obchodná banka, ktorá mala slúžiť výlučne rozvoju priemyslu a zakladaniu nových podnikov v Uhorsku.

Pravda, ani zákonný článok 13/1890 nesplnil očakávanie buržoázie v plnej miere. Už jeho zrod bol hatený rakúskou veľkoburžoáziou, ktorá cez panovníka uplatnila svoje veto proti pôvodnému návrhu zákona. Pôvodne sa mala totiž poskytovať štátna podpora aj tým odvetviam priemyslu, ktoré už boli rozvinuté v rakúskych krajinách. Rakúsky priemysel sa

---

[13] Országos levéltár Budapest, fond K, Kereskedelmi Minisztérium Iparosztály, 1890, zv. 15, 1.položka, zákl.č.5707, prot. č.7843, folio 149-230.

však bál zníženia odbytu v Uhorsku, resp. zhoršenia svojho uplatnenia na spoločnom vnútornom trhu monarchie vôbec, lebo mohla vzniknúť aj konkurencia uhorských výrobcov, ktorí by boli vyrábali lacnejšie len v dôsledku štátnej podpory. Uhorský minister obchodu Baross na prianie cisára preto vynechal z § 1 novely priemyselného zákona všetky tie druhy priemyslu, ktorého výrobky Uhorsko kupovalo (dovážalo) z rakúskych krajín. Ročný príjem týchto tovarov dodávaných rakúskym priemyslom do Uhorska činil 16 406 052 rakúskych forintov (napr. šijacie stroje, hudobné nástroje, jemné kožené výrobky, čipky, klince, voskované plátno a mnoho iných výrobkov, najmä textil). Minister Baross v závere opraveného návrhu vyslovene podotkol panovníkovi, že "tie druhy továrenského podnikania, ktoré aj naďalej zostali v návrhu zákona, sú totožné so zák.čl.44/1881 a prevažná časť nových druhov je v spojitosti s domácou poľnohospodárskou rastlinnou a živočíšnou výrobou".[14] Zákon pre podporu priemyslu z r.1890 neprekročil teda medze konzervovania agrárneho charakteru Uhorska, ba naopak, znovu podporil výrobu zviazanú s poľnohospodárstvom a opomenul podporu ostatného priemyslu, tak ako to výstižne charakterizoval minister Baross poslednými slovami citovaného listu. Z 360 novozaložených tovární v rokoch 1890-1899 požívalo výhody tohto novšieho zákona 177 poľnohospodárskych liehovarov.

Nepriamym dokladom slabosti priamej podpory priemyslu sú aj sumy, ktoré štát na základe rozpočtu priamo investoval do priemyslu, teda okrem daňových úľav poskytovaných podľa citovaných zákonov. Bolo to

za 13 rokov od 1868 do 1880 priemerne ročne 32 000 korún,
za 10 rokov od 1881 do 1890 priemerne ročne 126 000 korún,
za 9 rokov od 1891 do 1899 priemerne ročne 487 000 korún.

Za roky 1881-1899 vzniklo 236 nových tovární, bez poľnohospodárskych liehovarov a bolo založených 17 nových odvetví priemyslu.

Vážnejšia investičná činnosť uhorskej vlády za účelom rozvoja priemyslu začala až na podklade zák. čl.49/1899, 3/1907 a 3/1917. Predchádzajúcim formám preferovania rozvoja priemyslu pomocou daňových a poplatkových úľav, výhodných štátnych dodávok a objednávok sa přidružili ďalšie formy. Bola to napr. podpora výstavby robotníckych obytných domov alebo uzákonenie priamej finančnej účasti (podpory) štátu na investičnej činnosti v priemysle (§ 9 zák.čl.3/1907). Do toho času sa priama finančná podpora štátu pre účely priemyslu povolovala iba z roka na rok v jednotlivých rozpočtoch.

Podpora priemyslu sa však motivovala aj pohnútkami špeciálneho rá-

---

[14] Ako v pozn.13, folio 154.

zu. Sociálno-politické úlohy plnili napr. ustanovenia zákonov, ktoré podmieňovalo poskytovanie štátnych podpor a úľav zamestnávaním aspoň 75 % uhorských štátnych občanov. V rokoch 1900-1901 sa totiž z Uhorska pre nezamestnanosť vysťahovalo priemerne ročne okolo 65 000 ľudí. V rokoch 1905 až 1907, pred vydaním nového zákona o podpore priemyslu to bolo už 185 000 ľudí ročne.

Sumy na priamu podporu priemyslu narástli

v rokoch 1900-1907 na 2 300 000 korún ročne,

v rokoch 1907-1914 na 6 773 195 korún ročne,

oproti predchádzajúcemu obdobiu do roku 1899, keď priemerná podpora činila 487 000 korún, do roku 1890 iba 126 000 korún ročne.[15]

Roku 1907 vypracovala vláda dlhodobý plán rozvoja priemyslu v Uhorsku[16] a vytýčila si za cieľ úplné hospodárske osamostatnenie Uhorska, a to po uplynutí platnosti obchodnej zmluvy s Rakúskom. Predchádzajúce snahy štátnej podpory rozvoja uhorského priemyslu boli charakterizované iba usilím po uspokojení domácej spotreby domácou výrobou bez úmyslu hospodárskeho osamostatnenia. Pasívne saldo dovozu tovaru do Uhorska činilo v priemere rokov 1903-1907 717 miliónov ročne. V priebehu 10 rokov do roku 1917 sa malo postaviť 284 nových tovární a ich odhadová výroba mala koncom roku 1917 predstavovať tovar v hodnote 635 000 000 korún ročne. Pasívne saldo dovozu by tým bolo pokleslo na 87 000 000 ročne. Zatiaľ bolo Uhorsko sebestačné iba v potravinárskom a drevárskom priemysle a v priemysle požívatín. Plán vlády predpokladá, že v nových 284 továrňach nájde zamestnanie 119 990 nových pracovných síl. V skutočnosti sa však do konca r.1914 založilo len 121 nových tovární (41 % plánu) s pracovnou príležitosťou pre 18 360 robotníkov (15 % plánu). Preinvestovalo sa iba 23 % plánovaných kapitálových prostriedkov (pozri *tabuľku č.2*).

Význam pomoci priemyslu formou štátnych objednávok môžeme ilustrovať ich objemom v roku 1913 v sume 404 000 000 korún.

Zákonodarné zásahy do priemyselného vývoja sme opísali v relácii k celému Uhorsku a neurčili sme ich dopad na utváranie celouhorských hospodárskych a spoločenských vzťahov. Zodpovedanie tejto otázky by si žiadalo ďalší podrobný výskum. Tým ťažšie je zistiť vplyv zákonodarných zásahov na podporu priemyslu ohľadne hospodárskeho a spoločenského vývoja územia Slovenska, ktoré do r.1918 netvorilo osobitnú administratívnoprávnu oblasť,i keď bolo druhou najpriemyselnejšou národnou oblasťou Uhorska. Ohľadne vzťahu uhorského štátu k priemyslu na Slovensku môžeme poukázať iba na niektoré náznaky, ktoré by nám osvetlili vládnu politiku voči priemyslu na území Slovenska.

---

[15] J. Szterényi - J. Ladányi, c.d., 17.

[16] Ako v pozn.15; pozri tiež tabuľku č.1.

Vo všeobecnosti - ako sme to už v úvode naznačili - nemožno povedať, že by sa tzv. hornouhorským priemyselným podnikom boli upierali výhody podľa zákonov o rozvoji priemyslu. Napr. zo 100 daňových úľav poskytovaných podľa zákonného článku 44/1881 o podpore uhorského priemyslu pripadalo na hornouhorské podniky 49 úľav (Dolný Kubín 7, Banská Bystrica 9, Prešov 3, Košice 9, Levoča 8, Nitra 1, Bratislava 6, Trenčín 6).[17] Pravda, tým ešte nie je nič povedané o druhu a rozsahu úľav, ani o tom, že sa pri poskytovaní úľav uplatňovala diskriminácia voči nemaďarskej buržoázii a že sa podpora poskytovala výlučne podnikom ovládaným maďarským kapitálom. Iba hospodárska štatistika nám môže ukázať,že priemysel na Slovensku bol celkove v rukách maďarského kapitálu. Po vyrovnaní, v rokoch konjuktúry a zakladateľskej horúčky vzniklo v Uhorsku do r.1873 124 nových priemyselných účastinných spoločností s účastinným kapitálom vyše 100 000 zlatých, s úhrnným účastinným kapitálom vyše 65 000 000 zlatých. Z toho pripadalo na Slovensko 13 spoločností s účastinným kapitálom 3,2 mil. zlatých, bez toho, že by v nich bol slovenský kapitál vôbec nejako zastúpený. V období prechodu do imperializmu bola situácia nasledujúca; z 312 priemyselných účastinných spoločností v Uhorsku s kapitálom vyše 100 000 zlatých a s úhrnným kapitálom vyše 325 000 000 zlatých, pripadalo na Slovensko koncom storočia iba 50 spoločností s úhrnným kapitálom 74 000 000.[18] Pravda, tento kapitál bol prevažne maďarský a cudzozemský. Zo spoločností so slovenským kapitálom možno do tejto skupiny zaradiť len Ružomberskú celulózku a papierňu so základným kapitálom 600 000 zlatých. Slovenská kapitálová účasť bola ešte v niekoľkých priemyselných spoločnostiach, nehrala však v konkurenčnom zápase s maďarským kapitálom žiadnu úlohu. Celkový základný kapitál priemyselných spoločností slovenskej buržoázie na sklonku 19.stor. sotva presahoval 1 000 000 zlatých.

Obdobie rozvoja samostatného uhorského hospodárstva dalo zrod aj maďarskej bankovej buržoázii, ktorá zakladala banky a rozširovala kapitalistický úverový systém. Pravda, bola zviazaná s rakúskym kapitálom. Územia obývané nemaďarskými národnosťami zaostali v tomto smere vývoja. V Uhorsku vzniklo za účasti zahraničného kapitálu do r.1872 5 nových veľkobánk, 117 menších bánk s domácim kapitálom a 206 sporiteľní. Na Slovensku vzniklo do r.1873 okolo 50 nových úverných ústavov, sčasti z kapitálu miestnych účastinárov, sčasti ako filiálky peštianských veľkobánk. Po vypuknutí krízy r.1873 celý rad bánk a sporiteľní zanikol hospodárskym úpadkom. Na Slovensku sa likvidovali predovšetkým filiálky tých velkobánk, z ktorých sa stiahol zahraničný kapitál. Slovensko sa

---

[17] Országos levéltár Budapest, fond K, ako v pozn.13, folio 410-413.

[18] Dejiny Slovenska II, Bratislava 1969, 369.

tak stalo výlučnou sférou maďarskej bankovej buržoázie. Tempo zakladania nových úverných ústavov značne ochablo. Vzdor tomu však sa do polovice 70.rokov v slovenských mestách a mestečkách založilo 24 úverných družstiev a rozšíril sa kapitál starších družstiev. Popri úverných družstvách a sporiteľniach sa slovenská buržoázia pokúšala zakladať väčšie peňažné podniky. R.1868 vznikla Turčianskosvätomartinská účastinná sporiteľňa s obratom 200 000 zlatých ročne. Slovenský kapitál bol čiastočne zastúpený aj v niektorých peňažných podnikoch, ktoré neboli v slovenských rukách. V 70.rokoch došlo ku koncentrácii slovenského kapitálu a slovenská buržoázia so cieľavedome budovala vlastnú úverovú základňu. Napriek tomuto úspechu sa však slovenský kapitál v 70.rokoch vo väčšej miere nepresadil. Hlavné žriedla akumulácie kapitálu na Slovensku neboli v rukách slovenskej buržoázie. Na rozvoji železníc sa slovenský kapitál nezúčastnil, veľkostatky boli v rukách maďarských zemepánov, rudné bane a železiarske podniky vlastnil erár (štát), maďarskí statkári a iní cudzí podnikatelia. Výnimku tvorili len niektoré slovenské banské mestá s malou účasťou. Aj ostatné väčšie priemyslové podniky boli v cudzích rukách, takže slovenský kapitál pochádzal prevažne z úspor obchodníkov, remeselníkov a iných menších podnikateľov, ako aj z úspor bohatších roľníkov. Proti maďarskému a inému cudziemu kapitálu, ktorý si na Slovensku získal rozhodujúce postavenie, sa drobný slovenský kapitál nemohol presadiť. Proti koncentrácii slovenského kapitálu sa stavala aj štátna moc. Slovenské peňažné podniky vyhlasovali za panslavistické, nebezpečné pre štátnu jednotu Uhorska.

Markantným príkladom takýchto štátnomocenských zásahov boli pokusy o zmarenie vzniku Tatrabanky, ktorej protokolovanie do firemného registra najprv zamietla Sedria v Banskej Bystrici (14.marca 1885).[19] Neskôr, keď po ročnom vyjednávaní Ministerstvo vnútra schválilo založenie banky, vnútilo do § 40 stanov Tatrabanky doložku, že voľbu predsedu valného zhromaždenia a jeho zástupcu musí schváliť Ministerstvo obchodu. Cez osobu predsedu získavala vláda informácie o činnosti banky, lebo ju považovala za hospodárske centrum národnostného hnutia. Tatrabanka vyrástla neskôr v najväčší slovenský peňažný ústav.

Pomer síl medzi maďarským a s ním spojeným cudzím kapitálom na Slovensku sa však vzdor tomu zhoršoval v neprospech slovenského kapitálu, najmä v období prechodu do imperializmu. Zosilňovanie slovenského kapitálu sa prejavovalo iba v tom, že si získaval vplyv a podriaďoval si menšie podniky na území Slovenska. Prevahu maďarského kapitálu však vyjadrovala skutočnosť, že z počtu 130 bánk a sporiteľní na Slovensku s celkovým účastinným kapitálom 17 000 000 zlatých bolo v rukách slo-

---

[19] Országos levéltár Budapest, spisy Ministerstva vnútra, Bům 5979/1899 eln.; tiež SŠÚA Bratislava, Uh.Min.vnútra mapa 27, 28.

venskej buržoázie len 22 bánk s 2,3 miliónmi účastinného kapitálu, čo predstavovalo 14 %. Na spoločnom celouhorskom trhu však bola situácia pre slovenské banky ešte nepriaznivejšia, lebo rozhodujúce slovo mali predovšetkým budapeštianske veľkobanky. Konkurenčná váha maďarského kapitálu stále viac tlačila slovenskú buržoáziu, takže najmä na sklonku storočia sa začínala obzerať po cudzej pomoci predovšetkým po českom kapitáli.

Od začiatku 20.storočia sa uhorský štátny aparát so zvýšenou pozornosťou zamestnával aj tým, že mocenskými prostriedkami priamo bránil slovenskej buržoázii v podnikateľskej činnosti a hatil tým aj prenikanie českého kapitálu. Zaujímavým príkladom bola v tomto smere celulózka v Martine, ktorú r.1903 uhorské vrchnosti dali žandármi zavrieť. Hotová továreň nečinne stála 18 mesiacov, i keď minister obchodu predtým prisľúbil Tatrabanke koncesiu.Celulózku založili pomocou českého kapitálu. Keď česká kapitálová účast prešla do rúk maďarskej Všeobecnej úvernej banky, továreň mohla ihneď začať pracovať aj bez povolenia.[20] Ministerstvo obchodu systematicky organizovalo aj všeobecné prekážky proti podnikateľskej činnosti slovenskej národnej buržoázie. V rokoch 1901-1903 dalo vypracovať viaceré obsiahle programy (štúdie) s rôznymi variantmi potláčania hospodárskej aktivity slovenskej buržoázie.[21] Jedna z variant navrhovala podriadiť nemaďarské obchodné spoločnosti spolkovému právu, aby sa tak sprísnilo ich zakladanie a aby sa zostril dozor nad nimi. Iné úvahy vychádzali z toho, že snaženia slovenskej národnej buržoázie treba likvidovať nástrojmi hospodárskeho boja, zostrenou, štátom financovanou konkurenciou maďarských peňažných ústavov na území Slovenska. Konkrétne štátnomocenské opatrenia proti slovenským peňažným ústavom išli tak ďaleko a do takých detailov. že napr. založeniu filiálky Tatrabanky v Prešove r.1909 bránili tak, že vrchnostenské orgány vyhlásili spoločenský boj proti každému, kto by bol ubytoval úradníkov filiálky alebo kto by bol filiálke poskytol obchodné miestnosti. Advokátna komora zakázala svojim členom pod hrozbou disciplinárneho trestu prijať akúkoľvek funkciu v riaditeľstve banky. Hlavný župan Šariša zvolal do Prešova vedenie všetkých peňažných ústavov a spoločenských kruhov, aby sa s nimi dohodol o spôsoboch znemožnenia filiálky.[22]

Diskriminovanie rozvoja nemaďarských hospodárskych oblastí nepriamo umožňoval aj nový zák.čl.3/1907 o podpore uhorského priemyslu. Otázku priznania podpory v konkrétnom prípade zveril totiž diskrečnej prá-

---

[20] Slovenský štátny ústredný archív Bratislava, fond uhorského Ministerstva vnútra, 977/1909 res.

[21] Slovenský štátny ústredný archív (SŠÚA) Bratislava, fond uhorského Ministerstva vnútra, mapa 27 a 29, spisy Bům 689 res.1903, 466 res./1903.

[22] SŠÚA Bratislava, fond ako v pozn.28, mapa 28, Bům 977/1909 res.

vomoci ministra obchodu. Minister mohol na základe svojej voľnej úvahy odoprieť podporu aj vtedy, ak išlo o zákonom preferované odvetvie priemyslu. Podľa predchádzajúcich zákonov sa štátna podpora musela udeliť každému, ak vyhovoval zákonným podmienkam.

Zákonný článok 3/1907 predpokladal aj podporu družstevného podnikania,ale voči družstevníctvu nemaďarských národností zaujímala uhorská vláda nevraživé stanovisko. Bála sa jeho vplyvu na uvedomovací proces jednotlivých národností. Proti družstevníctvu brojili konečne i obchodníci, ktorí v družstvách videli nebezpečnú konkurenciu.

Zasahovanie štátu vo forme podporovania rozvoja priemyslu, obchodu a dopravy sa uskutočňovalo nielen vo všeobecnej forme, cez zákonné články o všeobecnej podpore priemyslu, ale aj jednotlivými zákonnými opatreniami na osobitnú podporu založenia určitých podnikov alebo určitých preferovaných odvetví priemyslu.

Kapitalizmu v Uhorsku v tomto smere značne prispela horúčka zakladanie železníc. Štátne povolenia na zriadenie železničných spoločností sa vydávali zase len v zákonodarnej forme v podobe koncesií včlenených do zákonných článkov Krajinského snemu. Vybavovali ich zväčša aristokrati s politickým vplyvom, a to za vysoké poplatky. Štátne železničné licencie sa predávali a kupovali ako tovar. Majiteľ licencie mal monopolistické postavenie a štát sa zaručoval za predpokladaný čistý zisk. Boli to monopolistické črty v období liberalistického rozvoja kapitalizmu v Uhorsku. Pritom trasy železničných tratí sa vyznačovali tak, aby slúžili záujmom statkárskej triedy, čiže zase sa tu uplatňovala prevaha politickej moci majiteľov latifundií šľachtického pôvodu. Hute a bane zostávali často bez železničného spojenia. Na uhorskom sneme v rokoch 1869-1872 presadzoval slovenský poslanec V.Paulíny-Tóth takú koncepciu železničnej siete v Uhorsku, ktorá by bola vyhovovala hospodárskym potrebám Slovenska, pravda, bez úspechu.[23]

V rámci opatrení na rozvoj dopravy treba sa zmieniť aj o zákonných článkoch, ktoré podporovali námornú plavbu, a to zase len takou formou, že sa súkromným spoločnostiam zo štátnych prostriedkov zaručil určitý stály zisk (22/1893, 36/1894, 34/1895 a 9/1898).

Priamo monopolné postavenie získali aj továrne na výrobu dopravných zariadení tým, že štát vykúpil cudziu kapitálovú účast na hlavných železničných tratiach. Aj tieto opatrenia sa vykonávali iba zákonodarnou cestou vo forme zákonných článkov. Aj tarifná politika vlády, ktorá do r.1888 zvýhodňovala len veľkostatky, začala postupne dávať úľavy aj priemyselným podnikom veľkoburžoázie. Okrem daňových výhod poskytovala

---

[23] Andrej Červenák, Osem návrhov zákona V.P.Tótha, Martin 1873; František Bokes, Viliam Paulíny Tóth, Slovenský poslanec 1869-1872, Matica slovenská Martin 1942.

vláda jednotlivým skupinám veľkoburžoázie aj inú podporu, napr. bezúročné pôžičky, privilegovanú dopravu, bez-colný dovoz továrenských zariadení, bezplatné pozemky a bezodplatné nadobúdanie iných predmetov z vlastníctva štátu apod.

Na vzrast uhorského priemyslu mala priaznivý vplyv snaha o zníženie nákladov poľnohospodárskej výroby cestou mechanizácie vo forme výroby mechanizačných prostriedkov.

Rozvoju banského priemyslu však naďalej bránil už spomínaný právny stav, petrifikovaný v čl.7 uznesení judexkuriálnej konferencie. Pri ťažbe kamenného uhlia sa stále poskytovalo vlastníkovi pozemku feudálne privilégium povoliť ťažbu a brať za ňu clo. Zachovanie privilégia slúžilo vládnúcej maďarskej statkárskej triede a rímskokatolíckej cirkvi ako jednej z najväčších latifundistov.

Pravda, nielen statkárska trieda využívala mocenské prostriedky na svoje obohacovanie, aj maďarská banková buržoázia vedela ťažiť z účasti na štátnej moci. Umele udržiavala uhorský štát na pokraji bankrotu a ťažila pritom zo špekulácií so štátnymi pôžičkami. Ťarchu kapitalistických ziskov zo štátnych pôžičiek znášali občania v daňovom bremene.

Ako dôležitý sprievodný jav vývoja ku konci 19.storočia treba podtrhnúť skutočnosť, že súčasne s rozvojom priemyslu prebiehal aj proces monopolizácie v oblasti surovín a finančný kapitál sa zmocnil základných surovinových zdrojov aj v Uhorsku.Osobitný význam to malo pre Slovensko vzhľadom na jeho prírodné bohatstvo a vzhľadom na dvojitý útlak a dvojstupňové vykorisťovanie jeho obyvatelstva.

Koncom storočia došlo aj k vybudovaniu celouhorskej družstevnej veľkocentrály, čo bolo známkou prenikania finančného kapitálu do družstevníctva pomocou zákonodárstva (23/1898). Monopolizácia zasiahla takýmto spôsobom aj družstevníctvo a dostala ho pod kontrolu štátu.

Rástla aj kvalitatívna premena hospodárskej zviazanosti Uhorska s Rakúskom. Rakúska kapitálová účasť a odliv (vývoz) rakúskeho kapitálu do Uhorska postupne nahradzovali odbyt (vývoz) rakúskeho tovaru do Uhorska. To malo vzápätí aj svoje protirečivé následky, charakteristické pre kapitalistický vývoj. Vznikla totiž možnosť konkurencie výrobkov uhorského priemyslu na rakúskom trhu. Niekdajšia výhoda rakúskeho priemyslu v rámci colnej únie monarchie sa stala vzájomnou výhodou aj pre rozvíjajúci sa uhorský priemysel, ktorý mohol predávať aj v rakúskej časti monarchie. Zreteľne sa to ukázalo vtedy, keď rakúska buržoázia štátnomocenskými prostriedkami cez panovníka prekazila rozšírenie podpory uhorského priemyslu v tých odvetviach, ktoré mohli konkurovať rakúskemu priemyslu. Bol to zjavný zásah do vnútorných pomerov a do hospodárskej suverenity Uhorska.

Konkurencii uhorského priemyslu však čelila rakúska veľkoburžoázia

aj kartelizáciou ohrozených odvetví svojho odbytu. Kartelizáciu vedela vnútiť aj svojim uhorským partnerom prostredníctvom svojho monopolného postavenia alebo cez kapitálovú účasť na uhorských podnikoch.Ekonomickú funkciu prevahy rakúskeho priemyslu na území Uhorska v čase industrializácie Uhorska uplatňovali okrem mocenských prostriedkov aj kartelmi. Ba aj samu hospodársku zviazanosť Uhorska s Rakúskom upevňovala kartelizácia. Za hradbami spoločnej colnej ochrany sa kartelom v Rakúsko-Uhorsku dobre darilo (tzv. colné kartely), no i tak neboli ešte dosť pevné a podliehali otrasom najmä v krízových obdobiach. Aj samostatné uhorské kartely bývali v područí rakúskych kartelov a koncom storočia fungovalo v Rakúsko-Uhorsku úhrnom 57 kartelov, z toho najznámejšie a najstaršie boli rakúsko-uhorský železiarsky kartel a kartel cukrovarov.[24]

Osobitné zásahy do hospodárstva mimo rámca zákonného článku o všeobecnej podpore rozvoja priemyslu pokračovali po zlome storočia cieľavedomejšie, najmä v oblasti uskutočňovania investičných úloh v ťažkom priemysle a v priemysle surovín. Niekedy sa robili aj formou poštátnenia na základe kúpy ako pri železniciach koncom 19.stor. Kúpa uhoľných a rudných baní podľa zák. čl.30 a 31/1908 alebo rudných nálezísk podľa zák. čl.12/1914 slúžila zabezpečeniu štátnych železiarní surovinami a palivom. Rozvojom a investíciami štátnych železiarní, železníc a pôšt sa zaoberali zákonné články 14/1904, 4/1910 a 35/1907. V tomto období sa rozšírila košicko-bohumínska dráha a vznikla lokálka medzi Bratislavou a Komárnom (32/1908 a 29/1904). Rozšírenie banského zákona na ťažbu petroleja a zemných plynov uskutočnil zák. čl.6/1911. Rozvoju paroplavby malo pomôcť zrušenie dane z paroplavby (15/1908). Zákonom sa zabezpečila aj výroba drasla a úprava tokov (7/1911 a 18/1914).

Z mnohých opatrení na podporu určitých odvetví priemyslu boli zrejme už aj vojnové prípravy. Vznikla štátna továreň na delá, za súčinnosti Kruppa a Škodovky, pričom vnútroštátna záväznosť medzinárodnej kartelizácie a monopolizácie sa vyjadrila bez zastierania v zákonodarnom akte (22/1913). Založenie továrne na delá v Györi bolo výsledkom snáh maďarských vládnúcich tried o zvyšenie účasti na zbrojárskych ziskoch pri vyzbrojovaní rakúsko-uhorskej armády. 25 % osadenstva továrne mali byť maďarskí štátni občania. Zákonné články o námornej plavbe mali zabezpečiť potreby rakúsko-uhorskej armády pre prípad vojny (20-24/1914).

Normou monopolistického zamerania bol aj zák. čl. 28/1908 o liehu, ktorý cez zvýhodnené zdanenie určil kontingenty výroby pre jednotlivých výrobcov. Ďalšími zákonmi sa mimokontingentová výroba liehu postupne

---

[24] Zdeněk J i n d r a , Průmyslové monopoly v Rakousku-Uhersku, Čsl. časopis historický, 1956, 242, 247-258.

priamo zakazovala (28/1908, 29/1913 a 24/1916). Bola to forma štátnomocenského zavedenia monopolizácie, tzv. nútenej syndikalizácie pomocou daňového predpisu.Aj vnútroštátna záväznosť medzinárodnej dohody o kartelizácii výroby cukru sa vyhlásila zákonným článkom 51/1912.

Vzrástol aj stupeň kartelizácie. Roku 1913 fungovalo už 56 spoločných rakúsko-uhorských kartelov, ktoré boli predpokladom účasti monarchie na medzinárodnej kartelizácii.[25] Kartely naďalej využívali colnú ochranu na uplatňovanie vysokých cien a upevňovali hospodársku zviazanosť Uhorska s Rakúskom, najmä pre ten prípad, že by došlo k zrušeniu obchodnej smluvy medzi Rakúskom a Uhorskom.Zákonodarné opatrenia v tomto období už otvorene vystupovali štátnomocenskými zásahmi v záujme konštituovania alebo ochrany monopolistických pomerov.

* * *

Veľmi pestré a spočiatku tiež zmätené boli normatívne zásahy do hospodárstva v období prvej svetovej vojny. Nariadenia o moratóriách spôsobili priamo chaos v hospodárskom kolobehu. Vyšlo niekoľko nariadení a každé z nich malo iný účinok než aký sa očakával.

Vypuknutie svetovej vojny spôsobilo v Uhorsku sprvu značnú nezamestnanosť. V priebehu vojny však čoskoro nastal nedostatok pracovných síl a zákonom sa nariadila povinnosť osobného výkonu služieb a prác pre verejný záujem (zákonné články 50/1914 a 13/1915). Podniky pracovali pod vojenským dozorom. V druhom roku vojny sa na práce začali používať už vojnoví zajatci.

Pre utíšenie nespokojnosti robotníctva sa za vojny na závodoch zriadili aj komisie pre vybavovanie sťažností robotníkov a zamestnancov (nariadenie zo 17.1.1916), najprv len so zmierovacou, neskôr aj s rozhodovacou právomocou. Od 19.7.1917 do 31.12.1917 vybavili komisie v 152 továrňach 1151 sťažností. Zamietli 270 žiadostí, vyhoveli 541 prípadom, 270 vecí sa stalo bezpredmetnými a rôznym iným spôsobom riešili 70 sťažností. Väčšina prípadov bola z kovorobného priemyslu.[26]

Zásahy spoločného rakúsko-uhorského ministra vojny často narušovali právomoc uhorskej vlády počas svetovej vojny a poškodzovali hospodárske záujmy maďarských vládnúcich tried.

Čo do normatívnych zásahov uhorskej vlády treba konštatovať, že počas prvej svetovej vojny by sa bol sotva našiel predmet alebo tovar, ktorého výroba, zber, distrubúcia, spracovanie, doprava a použitie by

---

[25] Ako pozn. 24.

[26] J. S z t e r é n y i - J. L a d á n y i , c.d., kapitola V., O stave priemyslu za prvej svetovej vojny, str.165-279.

nebola bývala podrobnými úpravami obmedzená. Iste sa nenašiel ani jeden robotník, ktorý by bol slobodne volil svoje pracovisko a nebola továreň, ktorá by aspoň formálne nebola mala vojenského vedúceho. Ústavnoprávnym podkladom niekoľko tisíc nariadení, ktorými vláda upravovala takrečeno všetky prejavy hospodárskeho života bol zmocňovací zákon pre prípad vojny č.63/1912 a zákonný článok 68/1908 o vojnových plneniach. K cenovým opatreniam v prospech obyvatelstva zmocňoval vládu zák.čl. 4/1916.

V roku 1914 sa obmedzovali iba predmety verejného zásobovania, najmä potraviny. V r.1915 nastalo už nútené vojnové hospodárenie ohľadne základných priemyslových surovín, čo sa r.1916 a 1917 rozšírilo na všetky priemyselné suroviny. Hospodárenie surovinami obstarávalo okolo 80 štátnych surovinových centrál a komisií, ktoré ich s vrchnostenskou právomocou zbierali, vykupovali a rozdeľovali. Roku 1918 vznikli pre tento účel v niektorých odvetviach akési samosprávne orgány výrobcov s verejnoprávnou právomocou. V skutočnosti to boli akési nútené syndikáty, lebo zadovažovali a rozdeľovali suroviny a určovali kontingnety výroby.

Počas vojny sa prídelovým systémom vrchnostensky obmedzovala spotreba obyvateľstva (lístky). Zároveň sa normovala aj kvalita tovaru a potravín, väčšinou na nižšej akostnej úrovni, za účelom získania väčšieho množstva výrobkov z rovnakého množstva surovín (napr. percento vymielania obilia na múku). Záväzná cenová úprava mala zamedziť predražovanie predmetov dennej spotreby, ale vrchnosti nevedeli zdolať čierny trh. Podľa oficiálnych buržoáznych prameňov životná úroveň námezdne pracujúcich v porovnaní s rokom 1913 - 1914 poklesla do konca roku 1918 v dôsledku zvyšovania cien na čiernom trhu v priemere o viac než 50 %. Výnimku tvorili len odborní remeselní robotníci,ktorých mzdy úmernejšie stúpali v pomere k zvyšovaniu cien.[27]

Nastala aj militarizácia výroby, vrchnostensky sa organizoval aj zber odpadových látok a výroba náhradných surovín. Finančná podpora Štátu sa za vojny sústredila na zbrojársky priemysel. Erárnym podnikom zbrojárskeho priemyslu sa poskytlo 132 000 000 korún, súkromným podnikom okrúhle 56 000 000 korún.[28]

Za vojny nastala aj koncentrácia kapitálu. Popri miernom poklese počtu zúčastnených spoločností a priemyselných závodov narástol účastinný kapitál o 309 000 000 korún (roku 1913 bolo 1022 účastinných spoločností a 1268 závodov, r.1917 bolo 861 úč. spol. a 1159 závodov). Pravda, narástla aj organizovanosť robotníckej triedy. Oproti 51 510

---

[27] Ako pozn.26, ods. 0.

[28] Ako pozn.26, ods. C.

členom odborových organizácií z roku 1914 bolo v roku 1918 už 721 437 odborove organizovaných zamestnancov.[29]

ZÁVER

Ako sme teda videli, maďarské vládnúce triedy vo veľkej miere využívali štátnomocenské prostriedky. Tým, že po vyrovnaní dostali štátnu moc do svojich rúk, zosilňovali svoje hospodárske postavenie jednak zásahmi na podporu priemyslu, jednak štátnomocensky, hatením rozvoja maďarskej buržoázie.

Opatrenia na rozvoj priemyslu do konca 19.storočia však ovplyvnili celkový hospodársky vývoj Uhorska len v malej miere, o čom svedčí okolnosť, že percento osôb zamestnaných v priemysle narástlo z 12 % iba na 13,7 %, kým v tom istom čase v rakúskych krajinách presahovala zamestnanosť v priemysle už 23 % obyvatelstva.[30] Vzdor tomu,že zákony na rozvoj uhorského priemyslu si dali do programu uspokojovanie spotreby domácimi výrobkami, bola napr. v textile spotreba obyvateľstva domácimi prostriedkami koncom 19.storočia krytá len z 15 %. Tieto údaje naznačujú obmedzený dosah zákonov na podporu priemyslu,najmä v období do konca 19. storočia a dotvrdzujú hospodársku zviazanosť Uhorska s Rakúskom (pozri ešte tabulku č.3 o zahr.obchode). Oboje však vyplývalo aj z toho, že maďarské vládnúce triedy, reprezentované predovšetkým statkármi šľachtického pôvodu ovládali väčšinu prírodných zdrojov a pôdy v Uhorsku. Štátnomocenskými zásahmi oreto upevňovali polofeudálny charakter krajiny a feudálne prežitky, najmä v poľnohospodárstve. Prirodzene, že za takejto situácie sa uhorské zákonné články nielen neobzerali na hospodárske a sociálne potreby nemaďarských národných oblastí, teda ani na Slovensko, ale potláčali ich. Rozhodovali iba záujmy maďarských vládnúcich tried a záujmy s nimi spojeného rakúskeho a iného zahraničného kapitálu investovaného v Uhorsku.[31]

Tendencia potláčania hospodárskych snažení buržoázií nemaďarskej národnosti sa zosilnili ešte po zlome storočia. Rozpory rástli nezadržateľne, a v druhom desaťročí 20.stor. signalizovali neudržateľnost situácie v rakúsko-uhorskej monarchii po každej stránke. Podobne ako sa

---

[29] J. S z t e r é n y i - J. L a d á n y i , c.d., kapitola II., odsek H.

[30] Do roku 1910 stúpla zamestnanosť v priemysle na 23,6% obyvateľstva podľa údajov sčítania ľudu; pozri dielo citované v pozn.29, strana 19; toto percento nedosiahlo Slovensko ani pri sčítaní ľudu r.1921 - pozri Hospodářský a společenský vývoj Československa, Praha 1968, 12.

[31] Nami citovaný autor, významný uhorský hospodárskopolitický činiteľ Szterényi doznal v rozhovore s rakúskym politikom Baerenreitherom,,že uhorská politika sa robí len pre 300 statkárskych rodín. - Haus-, Hof und Staatsarchiv Wien, Nachlass J. M. Baerenreither, Bd X.

násilím nedali potlačiť snahy národností o národnú slobodu a boj proletariátu proti vykorisťovaniu,tak zostali bez úspechu aj pokusy o zvládnutie hospodárskej situácie infláciou obmedzujúcich právnych predpisov za svetovej vojny. Štátnomocenské zásahy v tomto období snáď predĺžili fungovanie štátom riadeného vojnového hospodárstva o nejaký čas, no nemohli zabrániť jeho rozkladu a úplnému úpadku. Antagonistické rozpory vyhrotené v imperialistickom štádiu kapitalizmu sa na konci prvej svetovej vojny v plnej miere prejavili rozkladom politického a hospodárskeho systému dualistickej rakúsko-uhorskej monarchie a spôsobili jej zánik.

Tabuľka č.1.

Program rozvoja priemyslu z r.1907 v Uhorsku[1]

Odvetvie priemyslu	Priemer potreby dovozu za roky 1903-1907 v mil.K	Nové továrne: Počet tovární, ktoré sa majú založiť	Nové továrne: Kapitál, ktorý sa má investovať v mil. korún: základný	obratový	spolu	Počet robotníkov	Odhad ročnej výroby v mil.K
Železo a kovy	74.9	34	32.65	24.60	57.25	8.275	50.57
Stroje a príb.priemysl	60.6	10	12.00	10.60	22.60	6.620	27.24
Kameniny a sklo	29.6	35	17.05	11.95	29.00	5.750	18.90
Kože	53.5	8	6.38	10.07	16.45	2.765	29.77
Priadze a tkaniny	383.6	130	246.80	218.80	465.60	68.950	371.50
Konfekcia	68.8	20	17.90	43.40	61.30	19.550	87.00
Papier	26.3	14	11.30	6.70	18.00	5.650	18.80
Chémia	19.8	33	15.75	14.45	30.90	2.430	31.50
Spolu:	717.1	284	359.83	340.57	701.10	119.990	635.28

[1] J. Szterényi - J. Ladányi, A magyar ipar a világháborúban, Budapest 1933, 17
Súčet v 5. kolonke opravený.

Tabuľka č.2

Počet podporovaných tovární v r.1907-1914 v Uhorsku

Hlavné odvetvie priemyslu	Podpora v peniazoch		Dodávky strojov	Daňovými a popl. úľavami
	nová továreň	rozšírenie továrne		
Železo a kovy	25	26	78	50
Výroba strojov a príbuzný priemysel	9	13	30	47
Kamene, štrky, piesky, kameniny a sklo	10	23	37	24
Drevo a kosti	7	15	42	12
Koža a srsť	3	9	30	9
Priadze a tkaniny	35	70	34	94
Konfekcia	5	11	37	15
Papier	3	2	11	8
Potraviny a poživatiny	12	14	25	144[2]
Chémia	12	7	48	54
Staviteľstvo	-	-	-	-
Tlačiarne	-	1	8	-
Spolu:	121	191	380[3]	457[4]

[2] Z toho bolo 127 poľnohospodárskych liehovarov.

[3] Súčet opravený.

[4] Okrem toho predĺžili úľavu 194 továrňam, ktoré ju mali už skôr

Prevzaté z publikácie: J. S z t e r é n y i - J. L a d á n y i , A magyar ipar a világháborúban, Budapest 1933, 18.

Tabuľka č.3

Vývoj štruktúry medzioblastného obchodného styku medzi Rakúskom a Uhorskom[5]

Rok	Vývoz z Rakúska do Uhorska v percentách celkového styku			Vývoz z Uhorska do Rakúska v percentách celkového styku		
	Suroviny	Polotovary	Výrobky	Suroviny	Polotovary	Výrobky
1900	9,7	10,1	80,2	60,0	6,3	33,7
1901	9,9	10,5	79,6	57,7	6,7	35,6
1902	9,1	10,8	80,1	60,5	6,2	33,3
1903	9,5	11,1	99,4	59,0	6,4	34,6
1904	9,7	11,7	78,6	57,0	6,7	36,3
1905	10,3	11,8	77,9	58,2	7,2	34,6
1906	10,1	11,9	78,0	57,2	7,4	35,4

[5] Fridrich G a e r t n e r , Archiv fűr Sozialwissenschaft und Sozialpolitik XXV (1907), zošit 1, 2, 433.

Komentár: Ako z tabuľky 3 vysvitá, dôsledok uhorských zákonov na podporu priemyslu sa do roku 1906 neprejavil v presunoch štruktúry dovozu a vývozu Uhorska, prevládal vývoz surovín a polotovarov do Rakúska (spolu v priemere 65 %) a dovoz hotových výrobkov Z Rakúska (okolo 79 %). Pritom obchod s Uhorskom tvorila iba 1/3 rakúskeho obratu v zahraničnom obchode, kým obchod s Rakúskom tvoril 3/4 uhorského obratu v jeho zahraničnom obchode.

LA LÉGISLATION ET LE DÉVELOPPEMENT DE L´INDUSTRIE EN HONGRIE SOUS LE DUALISME (1867-1918)

Leonard Bianchi

(Résumé)

L´auteur du présent article se propose de confronter les conditions objectives et normatives du développement de la production industrielle avec la politique économique de l´Etat hongrois. Ce faisant, il n´entend pas limiter cette confrontation aux traits généraux, mais s´applique à rendre l´aspect concret des mesures économico-politiques prises par l´Etat hongrois pour le développement économique du territoire de la Slovaquie de nos jours.

Dans la première partie, l´auteur décrit la situation juridique générale sous le dualisme. Il ne se borne pas à étudier les prescriptions régissant la production industrielle, à savoir les normes juridiques réglementant l´industrie, le commerce et l´artisanat, mais élargit l´horizon de ses recherches aux institutions fondamentales du droit civil. Il étudie notamment la réglementation juridique de la propriéte ainsi que le transfert de la propriété,en premier lieu les restrictions destinées à protéger les biens de la noblesse.

La seconde partie est consacrée à la législation appelée à intensifier, par les méthodes du pouvoir d´Etat ainsi que par les interventions de l´Etat, les efforts du capital indigène et étranger investi dans les entreprises industrielles s´exerçant sur le territoire l´Etat hongrois.Il est vrai que les buts de cette assistance de l´Etat étaient restreints du fait de leur orientation de classe et qu´ils ne visaient qu´à renforcer la situation économico-politique de l´étroite couche des grands propriétaires fonciers, pour la plupart d´origine noble. On constate un nombre relativement petit du subventions directes accordées à la création de nouvelles branches industrielles, notamment au XIXe siècle. L´assistance de l´Etat revêtait souvent la forme de différentes décharges fiscales. Ce n´est qu´au début du XXe siècle que les articles-lois 49/1899 et 3/1907 apportèrent une amélioration sensible de l´assistance accordée par l´Etat à l´industrie hongroise. En 1907, le gouvernement hongrois élabora un plan à long terme du développement de l´industrie en Hongrie et s´assigna la tâche de l´indépendance économi-

que de la Hongrie. Cependant, ce n´est qu´un quart du plan que l´on est parvenu à réaliser. Les interventions de la cour de Vienne ainsi que de la bourgeoisie cisleithanienne n´ont pas permis de développer ce programme qui aurait menacé les intérêts des industriels cisleithaniens lors des exportations en Hongrie. De l´autre côté, l´auteur attire l´attention sur les mesures du pouvoir d´Etat par lesquelles les classes dirigeantes magyares s´efforçaient de freiner le développement économique de la bourgeoisie non-magyare. L´auteur analyse les mesures administratives dirigées contre la création de nouvelles entreprises en Slovaquie, de même que les tentatives d´affaiblir les établissements financiers slovaques, banques ou coopératives. L´auteur familiarise le lecteur avec la profusion de prescriptions juridiques restrictives promulguées pendant la première guerre mondiale. Si ces mesures ont permis de prolonger la durée du fonctionnement de l´économie étatique de guerre, elles n´étaient pas à meme d´empêcher sa faillite et sa désintégration.

Traduit par Konstantin Jelínek

PAŘÍŽSKÁ KOMUNA PO STU LETECH

Dragutin Pelikán

Sté výročí Pařížské komuny, vzpomenuté bezpočetnými oslavnými akcemi na celém světě, je i pro právní historii příležitostí k úvaze nad odkazem prvního státu diktatury proletariátu v dějinách.

V tomto článku je věnována pozornost zejména otázkám předpokladů vzniku Komuny, vztahu uvědomělosti a živelnosti v procesu jejího nastolení a existence, struktury orgánů, soudní politiky a problému charakteru moci Pařížské komuny.

* * *

Již v roce 1879 evidovala Pařížská národní knihovna přes tři tisíce knih o období Pařížské komuny, V dnešní době sotva může být sestavena alespoň poněkud kompletní bibliografie; i v rozměrech českých je to úkol, který nebyl nikým splněn.

Pro odborné účely historické je u nás nejpřístupnější pomůckou velmi obsáhlá bibliografie Keržencevova z roku 1940, doplněná redakcí druhého vydání jeho spisu až do roku 1959.[1] Keržencev, který znal výborně prameny a literaturu francouzskou i ruskou a který si dovedl získat přehled i o nejvýznamnějších dílech napsaných v jiných jazycích, podává poměrně podrobné charakteristiky prvotních materiálů a stanovisek jednotlivých autorů i jejich badatelského přínosu. Mezery v Keržencevově historiografii se týkají spíše literatury sovětské, kde mimo jiné pomíjí respektive bagatelizuje N.M.Lukina (N.Antonova), čelného sovětského historika dvacátých a třicátých let, který napsal a redigoval významné práce o Komuně.[2] (Jeho životní dílo bylo rehabilitováno vydáním vybraných spisů v letech 1960-1963.) Užitečnou historiografickou pomůckou je dále článek S.B.Kana "Problémy dějin Pařížské komuny v nejnovější literatuře",[3] pocházející z roku 1946. Obě uvedené práce sovětských autorů jsou českému čtenáři plně dostupné a nemá smyslu znehodnocovat jejich obsah nějakým výtahem.

---

[1] P.M. K e r ž e n c e v , Pařížská komuna, SNPL 1961, str.631-647.

[2] N. L u k i n , Parižskaja kommuna 1871 g., Moskva 1924 (2.vydání);Izbrannyje trudy I-III, Moskva 1960, 1962, 1963; redakce a úvodní stať sborníku Parižskaja kommuna, Moskva-Leningrad 1932; a j.

[3] Pařížská komuna, sborník statí a materiálů, Rovnost 1951, str.94-108.

K devadesátému výročí Komuny vyšel v SSSR velký sborník historických studií, bohatě vybavený dokumentací. Jeho autory byli E.A.Želubovskaja, A.Z.Manfred, A.I.Molok a F.V.Potěmkin.[4] Ze sovětských publikací v letošním jubilejním roce došly k nám zatím pouze články v odborných historických časopisech.[5]

Z buržoazních prací, které jsou k dispozici, je možno upozornit na velice důkladnou (i když tendenční) historiografii Klause Meschkata.[6] Kromě literatury sovětské a starší literatury ruské zahrnuje i všechny důležitější tituly západní. Systematický přehled stanovisek reakčních historiků je obsažen ve stati J.I.Avdějeva a K.I.Batyra "Antikomunističtí falsifikátoři o Pařížské komuně".[7]

Z domácí produkce zaslouží dodnes pozornost dva dobové ohlasy Pařížské komuny. Jsou to jednak články Jakuba Arbesa z roku 1871,[8] projevující solidaritu nejlepší části mladočeské demokratické inteligence se sociální revolucí ve Francii a vyzvedávající významnou roli pařížského proletariátu. Zejména pak by neměly být zapomenuty články J.B.Pecky v Dělnických listech, v nichž autor ve zkušenosti Pařížské komuny hledá poučení pro dělnické hnutí. Roku 1873 tento dělnický publicista uveřejnil článek "K dějinám Komuny", kde poprvé v českém tisku najdeme oceněnní Komuny jako vlády proletářů.[9]

V odborné české a slovenské literatuře - podle dosavadního stavu bibliografie - o Pařížské komuně žádná původní práce neexistuje. O Komuně psalo sice značné množství našich historiků, vesměs však pouze v souvislosti s jinými tématy nebo v příležitostných statích, využívajících dostupných materiálů zahraničních.

Mezi překlady dominuje klasická práce Marxova "Občanská válka ve Francii".[10] K jejímu hlubšímu studiu je třeba použít i obou předběžných

---

[4] Pariškaja kommuna 1871 g., AN SSSR, Institut istorii, I-II, Moskva 1961.

[5] Voprosy istorii č.3/1971: M.A. Z a b o r o v , Opyt Pariškoj kommuny i borba kommunističeskich partij buržuaznych stran za demokratiju i socialism v sovremennych uslovijach.
Novaja i novějšaja istorija, č.1/1971: Novyje dokumenty ob meždunarodnoj solidarnosti s pariškimi kommunarami; I.A. B a c h , Otnošenije Pariškoj kommuny k kresťjanstvu; V.J. N e v l e r , Vatikan i Pariškaja kommuna.
Voprosy istorii KPSS, č.3/1971: V.V. G o r b u n o v , Ispolzovanije V.I. Leninom opyta Pariškoj kommuny v razrabotke osnovnych voprosov stratěgii i taktiky partiji.

[6] Klaus M e s c h k a t , Die Pariser Kommune von 1871 im Spiegel der sowjetischen Geschichtsschreibung, Freie Universität Berlin, 1965.

[7] Sovětskoje gosudarstvo i pravo č.3/1971, str.94-102.

[8] Jakub A r b e s , Z bojův o vykořenění lidské bídy, Praha 1892 (Komuna neboli Obec pařížská, Mladá fronta 1950).

[9] Dokumenty k počátkům dělnického hnutí, Praha 1961, str.314-315.
R. W o h l g e m u t h o v á , Pařížská komuna a její ohlas v českém dělnickém hnutí, Marxismus a současnost č.2/1971, str.95-106. Dále viz faksimile materiálů z výstavy originálních archívních dokumentů "Pařížská komuna a její ohlas u nás r.1871", Státní ústřední archív v Praze, 1971.

[10] K. M a r x - B. E n g e l s , Vybrané spisy I, str.510 (resp.490) - 570.

variant, které kromě jiného podrobněji osvětlují Marxovo pojetí úlohy dělnické třídy při rozbíjení vykořisťovatelského státu.[11] Marx a Engels jediní ze současníků plně pochopili podstatu Pařížské komuny a její význam pro vývoj společnosti a státu zvláště. Marxistická historiografie induktivním bádáním v mnohém upřesnila poznatky klasika, který práci dopsal dva dny po pádu Komuny a který za tehdejších okolností oprávněně Komuně připisoval k dobru bezděčné tendence jako více či méně uvědomělé plány.[12] Marxovy práce - a spolu s nimi známé myšlenky o Komuně Engelsovy a Leninovy[13]- zůstávají však trvale základem historiografie Pařížské komuny.

V roce 1932 vyšel český překlad obsáhlého sborníku "Pařížská komuna",[14] vydaného roku 1931 německými komunisty.[15] Kniha, opírající se o bohatě citované dokumenty a zprávy současníků, obsahuje chronologický výklad událostí a některé zobecňující stati (také o státním aparátu). Jedinečné jsou systematické tabulky s všestrannou charakteristikou všech členů Komuny a jiné faktografické přehledy. Z české strany je připojena politologicky orientovaná úvaha o poučení z Pařížské komuny od G.Breitenfelda (Bareše). V bibliografii Keržencevově tato zajímavá práce evidována není.

Nanejvýš poutavá je kniha účastníka Komuny Hippolyta Lissagaraye "Dějiny Pařížské komuny". Její hodnotu charakterizuje skutečnost, že byla záhy přeložena do mnoha jazyků, do angličtiny dcerou K.Marxe. Česky vyšla roku 1900,[16] roku 1919[17] a roku 1953.[18] Dílo je vybaveno množstvím dokomentů - autor jako jediný spisovatel té doby měl v rukou protokoly Pařížské komuny a zčásti je využil pro druhé vydání své práce.[19] České vydání z roku 1953 má zasvěcenou předmluvu Františka Červinky, podrobný poznámkový aparát, chronologický přehled a bibliografii prací, napsaných účastníky Pařížské komuny.

K osmdesátému jubileu vyšel ve sbírce Socialistická věda sborník "Pařížská komuna",[20] obsahující překlady některých Leninových statí, přehledný článek J.S.Hájka a dále ukázky z tvorby sovětských historiků

---

[11] Archív K.Marksa i B.Engelsa, sv.III (VIII), IMEL, Moskva.

[12] K. M a r x - B. E n g e l s , Vybrané spisy (dopis Engelse Bernsteinovi), Svoboda 1952, str.334.

[13] Podrobný výčet prací klasiků o Komuně je obsažen ve většině citovaných prací. Viz také Spravočnyj tom k 4 izdaniju sočinění V.I.Lenina, Moskva 1955, str.403-404

[14] Pařížská komuna, nakl.Borecký, Praha 1932.

[15] Parizer Kommune 1871. Berichte und Dokumente von Zeitgenossen, Berlin 1931.

[16] Nakladatelství "Zář", Praha.

[17] Tamtéž.

[18] SNPL 1953.

[19] Protokoly zasedanij Parižskoj kommuny, Moskva 1959, díl I., str.6.

[20] Pařížská komuna, Rovnost 1951.

na toto téma. Jsou zde také otištěny některé dokumenty a podrobný chronologický přehled událostí.

V roce 1961 byla v českém překladu publikována monografie P.M.Keržence va (Lebeděva) "Pařížská komuna",[21] dokončená v březnu 1940 a znovu v SSSR vydaná roku 1959 s doplňky a úpravami A.I.Moloka, který také korigoval nejvýraznější vlivy kultu osobnosti Stalina, které se i v tomto díle projevily. Přesto, že i po těchto úpravách Keržencevova práce obsahuje řadu prvků poplatných době jejího vzniku, je nepochybně jednou z největších marxistických prací o dějinách Pařížské komuny a dodnes neztratila svůj vědecký význam. Autor využil všech dnes už značně kompletních pramenů a veškeré důležité světové literatury. Poprvé bylo napsáno dílo tak všestranné a přitom řešící množství speciálních otázek odborně dosud nezpracovaných, jako např. úloha masových organizací proletariátu, řídící funkce Ústředního výboru Národní gardy v povstání, sloučení orgánů státní moci s municipalitami,hodnocení mzdové politiky, rozbor vojenské politiky atd. Škoda, že nerozumný výprodej málo prodávaných knih před několika lety postihl i vědecké práce, které mají být bez ohledu na komerční efekt na pultech knihkupectví, mezi nimi i práci Keržencevovu. Přitom mnohé knihovny toto dílo ve svém fondu postrádají. Bylo by proto účelné uvažovat o vydání novém.

Českého překladu by si při nejbližší příležitosti zasloužily i protokoly zasedání Pařížské komuny. Zachránily se jen náhodou a několik desítiletí nebyly přístupné veřejnosti. Dne 24.května 1871 vynesl je jakýsi Gustav Mayer (transkribováno přes ruštinu) z hořící pařížské radnice a přes dvacet let je u sebe ukrýval. Roku 1894 byly dány do opatrování Pařížské historické knihovně. Teprve roku 1924 ve vědecké redakci radikálních francouzských historiků profesora Georga Bourgina a Gabriela Henriota vyšla první část protokolů. Až do roku 1945 trvalo, než mohl být vydán druhý díl.[22] Do ruštiny byl přeložen první díl Bourginova vydání roku 1933,[23] druhý díl přeložen nebyl. Institut Marxe, Engelse a Lenina však obstaral fotokopie originálů těchto dokumentů a v samostatném kritickém vydání pod redakcí V.P.Volgina, A.I.Moloka a E.A.Želubovské vydal veškeré protokoly Rady komuny samostatně. První díl vyšel roku 1959, druhý roku 1960.[24]

Speciální odborná literatura historickoprávní o Pařížské komuně je ve stínu monografií obecně historických nebo politologických, které příslušné otázky zpracovávají ve svém kontextu.

---

[21] P.M. K e r ž e n c e v , Pařížská komuna, SNPL 1961.

[22] Procès-verbaux de la Commune de 1871. Edition critique par Georges Bourgin et Gabriel Henriot, Paříž 1924 a 1945.

[23] Protokoly Parižskoj kommuny, Partizdat, Moskva 1933.

[24] Protokoly zasedanij Parižskoj kommuny, AN SSSR, Moskva 1959 a 1960.

Jako učební pomůcka je nejkvalitnější příslušná část Černilovského vysokoškolské učebnice obecných dějin státu a práva z roku 1970,[25] která přes svou stručnost podává právní dějiny Pařížské komuny se značnou plastičností, v níž nechybí kritické hodnocení nedostatků její politické a státní organizace. Ve skriptech právnické fakulty v Praze z roku 1963[26] byla přetištěna pasáž Černilovského knihy z roku 1947,[27] která však obsahuje závažná zjednodušení a nepřesnosti a daleko zaostává za úrovní zpracování ve vydání loňském.

Ze starších právnických studií o Komuně mohou vyvolat určitý zájem autoři dílčích prací A.T.Bažanov,[28] I.N.Bekker,[29] G.Michajlov,[30] I.P. Trajnin[31] aj. Letos vyšel v časopisu "Sovětskoje gosudarstvo i pravo" větší článek A.F.Šebanova,[32] podávající přehled a hodnocení historicko-právních otázek a reprodukující podle protokolů některé zákonodárné akty Komuny. Podobný ráz má rozsahem menší práce G.Manova v časopisu "Sovětskaja justicija".[33]

Mezi právnickou literaturu o Komuně se zařadil i právněfilosofický článek Eduarda Kučery "K některým teoretickým otázkám Pařížské komuny",[34] oceňující zejména obecnou platnost odkazu Komuny jako prvního státu diktatury proletariátu a zdůrazňující nutnost odlišení opakovatelných prvků této dějinné zkušenosti od rysů specificky historických. Je však třeba vyslovit politování, že autor ve své úvaze dostatečně nevyužil poznatků moderní marxistické historiografie.

Z jubilejních akcí zasluhují zvláštní pozornost tři konference, pořádané na jaře roku 1971 v Praze.

Konference Ústavu státu a práva ČSAV se po referátech J.Klaboucha,

---

[25] Z.M. Černilovskij, Vseobščaja istorija gosudarstva i prava, Moskva 1970, str.314-321.

[26] Obecné dějiny státu a práva za kapitalismu do Velké říjnové socialistické revoluce, SPN 1963.

[27] Vseobščaja istorija gosudarstva i prava, pod redakcí Z.M.Černilovského, Moskva 1947.

[28] A.T. Bažanov, Obščegraždanskije sudy Parižskoj kommuny, Sovětskoje gosudarstvo i pravo, č.3/1941, str.59-71; Suděbnyje organy Parižskoj kommuny, Učenyje zapiski Kazanskogo gosudarstvennogo universitěta, t.117, kn.7, 1957.

[29] I.N. Bekker, Gosudarstvennyj stroj Parižskoj kommuny 1871 g., Sovětskoje gosudarstvo i pravo, č.3/1941, str.45-58; Sud i process Parižskoj kommuny, Učenyje zapiski Charkovskogo juridičeskogo universitěta, vyp.2/1940.

[30] G. Michajlov, K izučeniju gosudarstvennoj organizacii Kommuny 1871 g., Sovětskoje gosudarstvo i pravo, č.3/1941, str.32-44.

[31] I.P. Trajnin, Klassiki marxizma o tipe gosudarstva Parižskoj kommuny, Sovětskoje gosudarstvo i pravo, č.3/1941, str.18-31.

[32] A.F. Šebanov, Parižskaja kommuna - pervoje proletarskoje gosudarstvo. Sovětskoje gosudarstvo i pravo, č.3/1971, str.85-93.

[33] G. Manov, Parižskoj Kommuně - 100 let, Sovetskaja justicija č.5/1971, str.5-7.

[34] Právník, č.4/1971, str.324-341.

J.Housera a J.Grospiče zabývala genesí Komuny, její institucionální strukturou a významem jejího teoretického odkazu.[35]

Konference Vysoké školy politické ÚV KSČ vyslechla referáty V.Kvěše, V.Krechlera, L.Tomáška, F.Havlíčka, V.Rába, L.Bakeše, J.Kováříka, F.Kotandy, K.Pomaizla a R.Wohlgemuthové, zaměřené převážně k teoretickému odkazu marxismu, a to i v tématech věnovaných diktatuře proletariátu o učení o státu.[36]

Nejvýznamnější konferenci, jíž se účastnili přední představitelé marxismu ze třiceti komunistických stran, zorganizovala redakce časopisu Otázky míru a socialismu. Referát a závěrečné slovo přednesl J.Duclos. Odborným přínosem konference bylo věcné vyjasnění obsahu charakteristiky Pařížské komuny jako diktatury proletariátu a jejího vztahu k úkolům revolučně demokratickým,a dále vyzdvižení podstatných kladných i záporných zkušeností státoprávních a jejich úlohy ve výstavbě socialistických států současnosti.[37]

Ostatní výroční literatura,uveřejněná u nás ve velikém množství,[38] nepřinesla pro obecnou a státoprávní historiografii Pařížské komuny nic nového. Mnohé tituly však obsahují dobré přehledy událostí a reprodukují souborně teoretické závěry marxismu o Komuně.

* * *

[35] Právník, č.9/1971, str.764-768.

[36] Marxismus a současnost, časopis Vysoké školy politické ÚV KSČ, č.2/1971.

[37] Otázky míru a socialismu č.2/1971, str.1-22.

[38] Lubomír B a k e š , Pařížské jaro před sto lety, Tribuna č.11/1971; Milena B a l á š o v á , Pařížská Komuna, Svět socialismu č.11/1971; Karel B o u d n ý , K stému výročí Pařížské komuny, Komenský č.7/1970-71; Josef B u k , Dílo Komuny je nesmrtelné, Rudé Právo 18.3.1971; Jaromír B ý m a , Výročí Pařížské komuny, Lidová demokracie 19.3.1971; Georges C o g n i o t , První vláda dělníků v dějinách, Nová doba č.11/1971; Jaroslav D i b l í k , Škola revolucionářů, Svět v obrazech, č.12/1971; Jana D v o ř á k o v á , Sto let Pařížské komuny, Kulturní práce č.11/1971: M. F j o d o r o v s k i j , Pařížská komuna a ruští revolucionáři, Nová doba č.12/1971; J. F o j t í k , Nezapomenutelné hrdinství, neocenitelná zkušenost, Rudé právo 18.3.1971; Zdeněk H o ř e n í , Znesvěcení Komuny (v čínském tisku, pozn. autora), Rudé právo 26.3.1971; Václav J í š a , Pařížská komuna, Mladá fronta 18.3.1971; V. J o a n n e s , Živé dědictví Komuny, Tvorba č.12/1971; Vladimír K r e c h l e r , Historický odkaz Pařížské komuny, Nová mysl č.3/1971; Vladimír K r e c h l e r , Pařížská komuna, škola proletářské revoluce, Život strany č. 5/1971; L. K u b á t o v á , Sto let Pařížské komuny, Hlas revoluce č.12/1971; Kamil L o r e n c , Pařížská komuna po stu letech, Tvorba č.11/1971; Ján M a r t i n , Sto let, která znamenala víc než stovka století. Tribuna č.11/1971; Ludmila S c h ö n o v á , Sto let od Pařížské komuny, Cizí jazyky ve škole, č.6/1970-71; Milan S y r u č e k , Zeď, Mladá fronta 18.3.1971; Josef Š i m ů n e k , Pařížská komuna, Svět práce č.11/1971; Eva Š m í d o v á , Bojovnice Pařížské komuny, Tribuna č.11/1971; Ladislav T o m á š e k , Živý odkaz Pařížské komuny (zpráva o konferenci VŠP ÚV KSČ), Život strany č.6/1971; Josef B e č v á ř , Pozoruhodná výstava v Českých Budějovicích, Rudé právo 27.3.1971; Vítězslav H a v l í č e k , I dnes platí zkušenosti Komuny, Rudé právo 18.3.1971; Alois V o l f , Revoluční Paříž vzpomněla stého výročí Komuny, Rudé právo 25.3.1971; Výročí Komuny je svátkem proletářů celého světa (zpráva o slavnostním shromáždění v Moskvě, pozn. autora), Rudé právo 18.3.1971; Dan G a w r e c k i , Ohlas Pařížské komuny ve Slezsku a na Ostravsku, Slezský sborník č.2/1971; atd.

Pařížská komuna byla produktem národních, ale také světových dějinných faktorů. Její dobu lze označit za intermezzo mezi liberalismem a monopolismem, kdy ekonomickopolitický mechanismus volné soutěže a liberalistické demokracie ztrácí schopnost regulovat narůstající rozpory a kdy buržoazie ještě nedospěla ke komplexu ekonomických a politických nástrojů imperialismu. Vzniklá labilita kapitalistického řádu - dočasně zcela mimořádně intenzívní - provázená růstem dělnické třídy jako samostatného politického faktoru, nastoluje v každé vážnější společenské krizi jako jednu z variant řešení směnu vlády buržoazie vládou proletariátu. Je to ovšem vždy pouze možnost, jejíž přeměna ve skutečnost závisí na sebeuvědomění,zorganizování a jednotě proletariátu. Tyto postuláty byly tehdy sice již marxismem programově vyjádřeny, ale ani zdaleka dělnickým hnutím přijaty, natož realizovány.

Světovost tohoto příčinného vztahu má dvě stránky. Projevuje se za prvé tím, že se mezinárodní rozpory promítají do života každé jednotlivé země a stávají se často rozhodujícím komponentem národní krize: agresívní zahraniční politika bonapartismu druhého císařství a jeho krach v prohrané válce s Pruskem staly se bezprostřední příčinou revoluce, jejíž proletářský charakter nemohl být utlumen výchozími prvky vlastenecko-obranářskými a demokratickými, ani skutečností, že Francie zaostávala úrovní kapitalistického výrobního způsobu i stupněm polarizace společenské struktury a že její polořemeslnická dělnická třída byla neorganizovaná a pod vlivem maloburžoazních socialistických ideologií, jež zatemňovaly smysl i prostředky jejího dějinného poslání.

Druhá stránka mezinárodní podmíněnosti francouzské revoluce let 1870 - 1871 byla vyjádřena v Marxově teorii revoluce a potvrzena právě tragickým osudem Komuny: jen revoluce uskutečněná více méně najednou ve všech hlavních kapitalistických zemích, prakticky na celém světě, mohla by tenkrát mít naději na vítězství nad buržoazní reakcí, jejímuž sjednocení k ochraně třídních zájmů nemohly zabránit rozpory předimperialistické epochy. Prusko i ostatní velmoci, třebaže těžily z potíží francouzského konkurenta, efektivně pomohly francouzské vládě potlačit společného nepřítele - proletariát.[39]

Generální rada Internacionály, z těchto důvodů i z důvodů vyplývajících z rozboru vnitřních poměrů ve Francii, odrazovala pařížský proletariát od okamžitého pokusu o uchopení moci a orientovala jej na intenzívní politický boj v rámci demokratické republiky, jímž by dělnická třída všestranně upevňovala své postavení a připravovala se k vítěznému

---

[39] Viz na př. A.I. M o l o k , Evropa a Pařížská komuna v roce 1871, sborník "Pařížská komuna", Rovnost 1951, str.44-48. Mezinárodního spiknutí proti Komuně se z evropských velmocí nezúčastnila pouze Anglie. O motivech jejího stanoviska, které starší autoři nesprávně idealizovali, viz. F. Č e r v i n k a , Předmluva k Lissagarayovým Dějinám Pařížské komuny, SNPL 1953, str.11-12.

vystoupení v příhodnějších podmínkách. Korelace mezinárodních a vnitřních faktorů však vytvořila situaci, v níž masy nemohly jednat jinak než ve směru dějinné revoluční tendence, bez ohledu na tyto rady a bez ohledu na vyhlídky na vítězství. A když tedy k pařížské revoluci došlo, nikdo vůči tomuto osudovému jednání lidu neprojevil větší porozumění a podporu než marxističtí činitelé I.internacionály.*°

* * *

Bezprostřední příčinou vzniku Pařížské komuny*¹ byla revoluční situace: buržoazie v prohraném válce ztratila schopnost vládnout, zatímco lid pociťoval a projevoval odhodlání bránit vlast proti útlaku vnějšímu i vnitřnímu a nastolit politické a sociální poměry podle své vůle.

Krize buržoazie měla počátek už v marasmu vnitropolitických vztahů po vítězství kontrarevoluce v červnu roku 1848, kdy tato třída nebyla s to překlenout své vnitřní rozpory a udržet postavení vůdce národa. Nastoupivší druhé císařství, opírající se o byrokracii, ozbrojené síly, zaostalý venkov a deklasované živly, uskutečňovalo svou zdánlivě nadtřídní diktaturu kombinací policejní perzekuce,politického liberalismu, přisluhování špičkám buržoazie a sociální demagogie. Vratkost tohoto režimu rostla v přímé souvislosti s tím, jak se dělnické hnutí vzpamatovávalo z porážky na barikádách a jak od poloviny 60.let zvyšovalo svůj odpor proti rostoucímu vykořisťování a policejnímu teroru. Procesy s Internacionálou roku 1868, střelba do stávkujících dělníků v Ricarmarie roku 1869 a výsledky voleb roku 1869 jsou jasnými symptomy rozrůstající se opozice. Noirova aféra v lednu roku 1870, při níž vyšlo do pohřebního průvodu 200 tisíc Pařížanů, demonstrovala už všeobecnou diskreditaci bonapartismu u obyvatelstva měst. V únoru roku 1870 se v Paříži v souvislosti se zatčením Rocheforta objevují první barikády. A třebaže poslední císařská vláda bývalého liberálního opozičníka Olliviera by ráda zastrašila své odpůrce tvrdým postojem, zatýkání pokrokových činitelů, třetí proces s Internacionálou, monsterproces se 72 revolucionáři v Blois a jiná její opatření - z hlediska zájmu režimu jen polovičatá - potvrzovala slabost státu a vyvolávala pravý opak.

---

*° Viz zejména Marxovy Adresy Generální rady Mezinárodního dělnického sdružení o německo-francouzské válce a o občanské válce ve Francii 1871 (K. M a r x - B. E n g e l s , Vybrané spisy I, str.504-570). Přehled méně dostupných dokumentů o Marxově a Engelsově stanovisku a o aktivitě Generální rady viz A.I. M o l o k , cit.dílo, str.59-65, dále K e r ž e n c e v , cit.dílo, str.60-64, 605-610, aj.

*¹ Následující část studie je faktograficky zpracována na základě literatury a pramenů, citovaných v prvním oddílu. Jednotlivosti jsou opatřeny poznámkami jen výjimečně, a to u autorů dosud neuvedených, u samostatně zpracovaných prvotních pramenů nebo za účelem komentáře.

Z atmosféry živelné nespokojenosti vykrystalizovaly první pokusy o teoretické formulování úkolů opozice, které ex post můžeme označit za počátky ideové přípravy Komuny.

Hlavní úlohu zde hrály pokrokové časopisy, na prvním místě "Marseillaise", redigovaný Henri Rochefortem, v něm pak seriál článků Jeana Millièra, které ovšem nebyly zdaleka osamoceným jevem. Millière pod tituly "Sociální revoluce", "Sociální otázka" apod. proklamoval historickou úlohu proletariátu v nastávajícím převratu, jehož výsledkem by mělo být nastolení diktatury lidu. Lid chápal proudhonisticky jako spojení dělnictva a buržoazie, předpokládal však rozsáhlé ekonomické zásahy proti kapitalismu, které by znemožnily zneužívání kapitálu a daly jej do služeb práce, včetně předání podniků, jejichž mejitelé narušují výrobu, dělnickým sdružením. Jako návrhy dekretů jsou tu projekty většiny podstatných mocenských a sociálních opatření, později uskutečněných Komunou, na příklad zrušení stálé armády a vytvoření národní gardy z ozbrojeného lidu, vyřešení bytové otázky ve prospěch chudiny, odluka církve od státu, plná demokratizace vzdělání atd. Také návrh formy nové státní moci v podstatné míře anticipuje mocenskou strukturu i politický charakter Komuny. Pařížský lid, který představuje celou Francii, bude mít podle Millièra přímou diktátorskou moc, jež bude uskutečňována bezprostředním lidovým zákonodárstvím: příprava, projednávání a schvalování veškerých zákonů přísluší shromážděním lidu, konaným každodenně večer v každé čtvrti. Plněním dekretů lidu — diktátora se pověřuje ústřední komise, která bude zasedat stále a veřejně, nebude však mít přímou moc. Millière navazuje na tradiční představu autonomních komun, jejich samostatnost však považuje pouze za předpoklad dobrovolné jednoty národní a státní. Suverenitu své země pak koncipuje internacionálně, jako základ budoucích Spojených států evropských. Tím vším daleko překračuje proudhonistickou ideu mutualismu.

Jako v každé ideologii, nepochybně ani zde nevznikly tyto myšlenky pouze pod tlakem živelného hnutí, byly produktem tradic francouzské revoluční demokracie a různých proudů tehdejšího socialismu, zejména proudhonismu a blanquismu. Syntéza těchto směrů, těžko představitelná z hlediska doktrinářství, byla zřetelnou známkou jevu, který pak nabyl plného rozmachu s nástupem Komuny: revoluční aktivita proletariátu se prosazuje prostřednictvím uznávaných historických představ a jiných doktrín jsoucích po ruce, a bez ohledu na ně i proti nim. Dezorientující zpětná vazba tohoto falešného vědomí má ovšem dalekosáhlé negativní důsledky, které hnutí nemůže překonat bez vědecké teorie. Marxismus však ještě uznávanou teorií mezi dělnictvem nebyl. Nejlepší síly pařížských sekcí Internacionály k vědeckému socialismu pouze instinktivně tíhly, žádnou ucelenou koncepci nastávající revoluce však neměly.

Počátky ideové přípravy Komuny nebyly v této době provázeny přípravami organizačními. Odpovídalo to apolitickým zásadám proudhonismu i stavu pařížských sekcí Internacionály, které ideově ani organizačně nedosáhly úrovně politické strany. Tento stav se nezměnil ani později. Marxův delegát Serailler v době obležení se sice pokusil paralyzovat vliv proudhonistického oportunismu na pařížské sekce zřízením odštěpenecké federální rady, brzy však došlo k opětovnému mechanickému sjednocení bez změny politického a organizačního profilu sekcí. Dělnická třída v době Komuny nedorostla k tomu, aby přijala impulz k vytvoření samostatné politické strany - nejpotřebnějšího nástroje v revoluci. Ani novojakobíni - představitelé protisocialistického radikálního republikanismu středních vrstev - nepřekročili úroveň spontánního sdružování stoupenců na půdě redakcí a klubů. Jedinou revoluční organizaci, cílevědomě připravující povstání, měli blanquisté. Sestávala asi z dvou tisíc členů, kteří se podle konspiračních zásad neznali a nestýkali. Byli podřízeni centralizovanému vedení, jež programově izolovalo organizaci od mas. Naprostý nedostatek stranické organizovanosti je trvalým jevem období příprav a existence Komuny. Jiná situace byla, jak bude ukázáno dále, v organizacích masových.

* * *

Proces narůstání revoluční situace byl mohutně urychlen válkou s Pruskem, od níž si Ludvík Bonaparte sliboval vyřešení všech potíží, která však v několika dnech přinesla definitivní krach císařství.

Dne 4.září 1870, po zprávě o kapitulaci Napoleona a Mac-Mahonovy armády u Sedanu, propukly všeobecné demonstrace. Dav zaplavil budovu parlamentu a vyhlásil republiku. Politická a organizační nepřipravenost dělnictva a nacionalistické iluze o potřebě "hradního míru" v obleženém městě umožnily, aby se vlády uchopily pravicové síly. "Vláda národní obrany" si nekladla jiné cíle, než co nejrychleji kapitulovat a s Bismarkovou pomocí pacifikovat domácí revoluci. Proces rozkladu utlačovatelského státního aparátu však nezadržitelně postupoval. Úřady nebyly respektovány, armáda se rozpadala. Pařížské policisty bylo nutno odsunout z města, aby se nestali cílem odplaty lidu, který plně ovládl ulice. Kapitulantské činy vlády a nesplněné tužby sociální a politické, kontrastující se zhoršujícími se zásobovacími poměry a s masovou nezaměstnaností, poskytovaly lidu praktické zkušenosti o pravém charakteru nového režimu.

Dochází k masovému ideologickému zradikalizování. Jeho ohnisky jsou již nejenom časopisy, ale v této době časté lidové schůze v obvo-

dech a politické kluby, umožňující aktivní účast přítomných na vytváření politických stanovisek. Zatímco lidové schůze byly převážně jednorázové a improvizované, kluby - bylo jich asi 40 - zasedaly v určité místnosti, volily byro ma funkční období jednoho měsíce a zejména měly svůj program. Jednání bylo většinou veřejné,návštěvníci platili nevelké vstupné. Některé schůze však byly jen na zvláštní pozvánky pro členy klubu. Předmětem diskusí byla obrana proti Prušákům, sociální opatření, omezování kapitalistů, zrušení policie, postavení žen, omezení vlivu církve, vztah k lidu ostatních národů (objevuje se myšlenka stržení Vendômského sloupu a motiv spojené evropské republiky), atd. Všeobecně je projednávána a schvalována idea nastolení komuny a celonárodní federace komun. V říjnu se v klubech a na schůzích dokonce sestavovaly a projednávaly kandidátky do budoucí komuny. V jednání klubů sice převažuje živelnost, myšlenka scoialismu a uchopení moci není vyjadřována dostatečně jasně, usnesení jsou obecně proklamativní a neadresná, nicméně lze konstatovat, že kluby nabývají charakteru masových organizací proletariátu a maloburžoazie.

Současně vstupují do politické hry dva nanejvýš významné faktory: všeobecné ozbrojení dělnictva a vznik ústřední revoluční organizace.

Požadavek ozbrojení k boji proti Prušákům prosadily dělnické masy hned v prvních dnech po zářijovém převratu. Vláda ustoupila tomuto tlaku s nadějí, že postačí zařazení nevelkého počtu dělníků do Národní gardy, tehdy reakční a podléhající provládním velitelům. Všeobecný nábor dělníků nebylo však možno zadržet. Celkem bylo obyvatelstvu vydáno na 340 000 pušek,byli tedy ozbrojeni prakticky všichni dělníci a drobní živnostníci. Buržoazní prapory byly izolovány v záplavě dělnických, brzy se zdemoralizovaly a zčásti i rozpadly. Protože v Paříži panovala skoro úplná nezaměstnanost, vymohli si dělníci vyplácení žoldu. Dosáhli také poměrně dobrého vyzbrojení a vystrojení útvarů, ze sbírky mezi obyvatelstvem pak byla pro Národní gardu zakoupena děla. Hlavně však proletariát probojoval volitelnost velitelského sboru praporů a vytvoření tzv. vnitřních rad, modifikujících starou bezmocnou miliční samosprávu ve významný politický orgán, který spolu s delegáty gardistů volenými ad hoc se stal základem vojenské organizace dělnictva.

Tendence k organizovanosti se však s větší intenzitou nejprve uplatnila vytvořením výborů bdělosti v každé z dvaceti municipalit nedemokraticky vnucených vládou a Ústředního výboru dvaceti obvodů, zvoleného delegáty výborů bdělosti. Z iniciativy sekcí Internacionály, představitelů odborových organizací a revolučních klubů vznikla tak masová revoluční organizace dělnické třídy a maloburžoazie, která až do ustavení Ústředního výboru Národní gardy uskutečňovala úlohu vůdčího centra hnutí za nastolení komuny. Výbory bdělosti zároveň představovaly

zárodky revolučních municipalit a orgánů lidové kontroly, realizující už v září 1870 v některých obvodech prvky paralelní vlády Znovu je třeba podotknout že směs nacionalismu, proudhonismu a blanquismu, převládající v ideovém profilu těchto orgánů, nedovolovala rozvinutí dostatečně cílevědomé, iniciativní a důsledné řídící činnosti. Také představa o charakteru budoucí komuny se jen postupně radikalizovala, z počátku byla komuna chápána jen jako svérázná municipální moc, nenarušující postavení vlády.

Za všeobecného rozhořčení po pádu Met a porážce u Le Bourget ÚV 20 obvodů z iniciativy blanquistů usnáší svrhnout vládu a vytvořit komunu. Pro naprostou desorganizovanost se však původně úspěšná a masami podporovaná akce 31.října zvrhá v pouhou demonstraci vojenské síly revoluce a současně revoluční naivity blanquismu, která ještě jednou ponechává bezmocnou buržoazní vládu u moci. Nicméně neúspěch ani následující demagogie vlády s volbou obvodních starostů a s plebiscitem nedeprimují revoluční aktivitu, která se nadto přenáší i do některých francouzských měst. Znovu a znovu se konají rozhořčené schůze a demonstrace, požadující nastolení komuny a provedení nejrůznějších revolučně demokratických a i socialistických změn. ÚV 20 obvodů vydává začátkem ledna 1871 slavný "rudý plakát", vyzývající k obraně vlasti, ke svržení vlády a k vytvoření komuny. Je tu ještě jeden pokus o povstání (22.ledna 1871), připravený schůzí ÚV 20 obvodů, výborů bdělosti a jiných politických činitelů. Přestože je vyzrazen a opět neúspěšný a přestože vláda se znovu pokouší terorem a demagogií dosáhnout zvratu ve svůj prospěch, křivka hnutí dále stoupá.

Bezmocnost buržoazního režimu vrcholí po přijetí kapitulace a po provedení Bismarckem uložených voleb do Národního shromáždění, které od sebe zřetelně oddělily revoluční dělnickou třídu a její spojence na straně jedné a buržoazii a reakční venkov na druhé straně. Po 12.únoru, kdy odstoupila Trochuova vláda, je v Paříži bezvládí. Většina buržoazie i buržoazní prapory Národní gardy opustily Paříž, vojsko i mobilní gardy, složené z konzervativních sedláků, jsou v úplném rozkladu.

Ústřední výbor 20 obvodů se s jistým váháním chystá uchopit moc. Dne 19.února uveřejnil nanejvýš pozoruhodnou Deklaraci zásad, jejíž obsah plně vystihuje tato pasáž:

"Všichni členové výborů bdělosti jsou povinni prohlásit, že patří ke straně revolučních socialistů, že žádají a všemi možnými prostředky usilují o to, aby byla zrušena privilegia buržoazie, aby buržoazie byla svržena jako vládnoucí kasta a aby se k politické moci dostali pracující, jedním slovem - sociální rovnost. Nebude už více pánů, proletářů,

tříd. Uznávají, že jediným sociálním základem společnosti je práce, jejíž celý produkt patří dělníkovi."[42]

V dokumentu se dále vyzývalo k ignorování výsledků voleb a k respektování revoluční moci komuny. Deklarace svědčí o zvýšení vlivu proletariátu v ÚV 20 obvodů a o překonání maloburžoazně demokratické programové orientace tohoto orgánu.

Vzápětí je možno pozorovat jevy, které svědčí o snaze přeměnit dosud značně amorfní masovou organizaci v ideově i organisačně ucelenější stranu: na schůzích delegátů výboru bdělosti jsou odstraňovány nedostatečně revoluční živly - měřítkem je vztah k Deklaraci zásad, je usneseno zavést členské příspěvky, sjednotit organizace v obvodech, vytvářet skupiny sympatizujících, ustavit stálé byro výborů atd. Tyto záměry však byly realizovány jen zčásti.

Příčinou toho byla mimo jiné skutečnost, že právě v těchto dnech se pozornost revolucionářů, včetně vedoucích činitelů Ústředního výboru 20 obvodů, přesunula k organizaci ještě masovější, silnější a daleko operativnější, k vojenskopolitické organizaci, která mezitím postupně vznikla z improvizovaných schůzí zástupců Národních gard.

Federace Národních gard měla pevnou strukturu, založenou na kombinaci principu demokratického centralismu a dobrovolně přijaté vojenské kázně před volenými veliteli.Jejím základním článkem byli delegáti rot, mezičlánky výbory praporů a legií, nejvyšším orgánem plenární schůze federace. Ta sestávala z delegátů rot, delegátů důstojníků (po jednom z praporu) a velitelů praporů. Plenární schůze volila Ústřední výbor Národní gardy, který byl poprvé ustaven 24.února 1871 a který se během několika dnů stal uznávaným řídícím centrem nejen 250 až 300 tisíc gardistů, ale většiny revolučních sil v Paříži.

Politická orientace ÚV NG byla v zásadě totožná s linií ÚV 20 obvodů ve vrcholné fázi jeho působení, převládají tu však prvky spíše blanquistické revoluční cílevědomosti nad proudhonistickým uctíváním živelnosti, které dominovalo v ÚV 20 obvodů (a které ovšem v ÚV NG nepřestalo existovat). Tato kvalitativní změna byla demonstrována úspěšným obratem ve vztahu k heslu vojenského odporu proti vstupu Prušáků do Paříže za každou cenu, které bylo po měsíce nedotknutelným axiomatem hnutí, střeženým jeho nejexaltovanějšími živly. ÚV NG tímto kategorickým heslem ještě 27.února,v předvečer smlouvou stanoveného vstupu pruských oddílů do Paříže, motivoval zabrání armádních děl a jiných zbraní Národní gardou a jejich převezení do čtvrtí, které měly zůstat neokupovány. V tomto kritickém okamžiku, kdy nacionální emoce se mohly stát

---

[42] Enquête parlamentaire sur l´Insurrection du 18 mars 1871, sv.III., str.253, viz K e r ž e n c e v , cit.dílo, str.196.

hrobařem sociální revoluce, sehrála skutečně historickou úlohu porada sekcí Internacionály, dělnických spolků a delegace 20 obvodů, která ve jménu "socialistické strany" ostře odmítla stanovisko ÚV NG a donutila jej, aby zrevidoval své usnesení.

Lze vyslovit předpoklad, že okamžité přijetí a plné prosazení této taktické změny Ústředním výborem NG bylo ulehčeno jistým poklesem nadšení mas tváří v tvář vyhlídce na beznadějný boj proti pruské armádě, hlavně však tím, že nad nacionalistickými prvky hnutí převládly prvky sociální. Za ty pak revoluční Paříž bojovala bez ohledu na přesilu nepřátel do samého konce. Zdá se, že právě v tyto dny došlo ke kulminaci v procesu transformace hnutí národnědemokratického ve hnutí socialistické.

Udržení ozbrojeného klidu během přítomnosti pruských vojsk v Paříži byl zřetelný projev autority ÚV NG, která se rázem rozšířila na všechny oblasti veřejného života. Možno-li v prvé polovině března vůbec mluvit o moci buržoazní vlády v Paříži, pak šlo maximálně o podíl na dvojvládí. Lid uznával za svou vládu Ústřední výbor Národní gardy,který rychle nahražoval vládní orgány i mimo sféru Národních gard a který postupně upevňoval svou organizaci v ústředí i v obvodech. V předvečer 18.března ÚV NG cílevědomě připravoval svržení pařížské policejní prefektury i vlády a nastolení Komuny.

Vláda nepřihlížela k tomuto vývoji nečinně a připravovala se k zásahu, jímž by odzbrojila a zbavila revolučního vedení Národní gardu nebo kterým by aspoň vyvolala konflikt, směřující k potlačení revoluce. V přípravě nevyhnutelného střetnutí byla rychlejší vláda. Pokus o zabrání děl Národní gardy armádou v noci na 18.března zastihl ÚV NG bez pohotovosti, bez informací o záměrech vlády a bez vlastního taktického plánu.

Okamžitou aktivitu však projevilo pařížské obyvatelstvo probuzené hlukem přemísťovaných děl. V plném smyslu živelné bylo okamžité potlačení záměrů vlády na odzbrojení lidu a s tím spojené vyvrcholení přetlaku revoluční energie, která už musí být ventilována. Povstání, připravované ÚV NG, vypuklo dříve, než tento řídící orgán počítal.

Živelný však už nebyl způsob,jakým k vybití této revoluční potence došlo. Po krátkém váhání, násobeném obavami, zda nejde o provokaci,která by nahnala revoluční síly na jatka nerovného boje, vydává ÚV NG od 11 hodin dopoledne směrnice, zřetelně sledující organizované dovršení povstání a uchopení veškeré moci.

Neschopnost buržoazie vládnout v Paříži vyvrcholila v témže dějinném okamžiku, kdy dostoupila nejvyššího stupně rozhorlenost a revoluční iniciativa lidu. Nasazení vojáci se bratřili s komunardy, vládní úřady

utekly z města, pařížský proletariát spolu s maloburžoazií nastolil svou vládu.

* * *

Rozbití vykořisťovatelského státního aparátu a vytvoření nového státního aparátu proletářského nebylo záležitostí jednorázovou, ale širokým procesem, zasahujícím hluboko do minulosti a pokračujícím po celé období existence Komuny.

Primární příčinou vzniku revolučních orgánů nebyla - jak se někdy soudí[43] - nutnost vyplnit vakuum, vzniklé neschopností pozářijové vlády vybudovat republikánskou strukturu moci a hlavně pak jejím útěkem z Paříže. Tyto skutečnosti ostatně nepostihly veškerý aparát, ale jen nejbyrokratičtější ústřední instituce. Stimulovaly a urychlovaly celý proces, ale nevedly by k ničemu bez aktivní tendence revolučních mas nepodřizovat se rozhodnutím vládního aparátu, vytvářet orgány vlastní a orgány potlačovatelské iniciativně paralyzovat i likvidovat.

Míra a vzájemný vztah spontánnosti a uvědomělosti při výstavbě orgánů Pařížské komuny byly obdobné jako v procesu před 18.březnem. Nebyla osvojena vědecká teorie socialismu, nebylo dělnické strany marxistického typu, která by ji uváděla v život. Požadavek rozmetání vykořisťovatelské státní mašinerie a nastolení nového státu nebyl nikde formulován. Nenávist k vykořisťovatelskému režimu byla v krajním případě vyjádřována anarchisticky, touha po zřízení lidovém byla projevována myšlenkou nahrazení císařství republikou s plnou autonomií městských komun a dále požadavky na odstranění jednotlivých prvků starého státního mechanismu a na zřízení jednotlivých revolučních státních institucí. Paříšští dělníci hledali cesty k organizování své státní moci instinktivně, brzděni nadto historickými analogiemi jakobínství, proudhonovským anarchismem a blanquistickým sektářstvím. Spolučinitelem tohoto vývoje byly i snahy o uplatnění zájmů spojenců a souputníků revoluce, ať už ve smyslu třídním (maloburžoazie, drobná buržoazie) nebo osobním, a dále rozsáhlá činnost škůdcovská, zčásti živelná, zčásti versaillskými přímo organizovaná.

Tomuto stavu věcí odpovídaly i programové dokumenty Komuny, které v podstatě nepřekročily úroveň výše zmíněných Millièrových článků,které však vzhledem k novému historickému času daleko zaostávaly za potřebami hnutí. Zatímco prohlášení Ústředního výboru Národní gardy v "Journal officiel" vyjadřovala stanoviska relativně progresívnější a přes svou

---

[43] Na př. J. B r a u n t h a l , Geschichte der Internationale, Hannover 1961, díl I., str.161.

stručnost komplexnejší,[44] program Komuny,[45] přijatý po delším projednávání až 18.dubna, byl pod převažujícím vlivem anarchistického pojetí "komunální revoluce" a nadto i ignoroval celou sféru sociální i hospodářskou a veškerou problematiku agrární. V duchu proudhonovského mutualismu orientoval na zakládání komun, které měly vytvořit politickou jednotu celého národa, založenou na dobrovolném sdružování místních iniciativ a na přirozeném spojování všech individuálních sil, jejichž autonomie by byla omezena jen rovným právem na autonomii ostatních. Do čela federovaných komun se podle programu měla postavit centrální správa z delegátů sdružených komun, nevybavená zvláštní pravomocí. Každá jednotlivá komuna by řídila celý rozpočet komuny a veřejných služeb, organizovala vlastní soud, vnitřní policii a lidové vzdělání, volila všechny úředníky a soudce, vykonávala nad nimi stálou kontrolu a kdykoliv je odvolávala, organizovala městskou obranu a národní gardu. Občané mají právo na stálou účast v činnosti komuny a přísluší jim naprostá záruka osobní svobody, svobody svědomí a svobody práce. Idea státu nového typu, která v tomto programu odráží již faktické výsledky revoluce a její trvající tlak, je tedy utápěna v množství novojakobínských iluzí a hlavně ve smířlivecké představě proudhonismu o sjednocení tříd v komuně.

Možnost uplatňovat účinnou revoluční diktaturu operativním orgánem, plně podporovaným a respektovaným masami, byla zřejmě ztracena unáhleným rozhodnutím ÚV Národní gardy předat ihned moc municipální instituci, která by vzešla z voleb, a současně i jeho orientací na pasívní očekávání revolučních činů venkovských měst, která by zřízením komun vyvolala kvalitativní změnu režimu v celé republice. Bez politické a vojenské ofenzívy revoluční Paříže vůči Versailles a bez jejího politickoorganizačního působení na provincie - včetně účinné politiky vůči rolnictvu - nemohl ovšem pařížský příklad přinést více než úctyhodnou řadu hrdinných epizod, mnohde vedoucích ke krátkodobému nastolení místních komun,[46] jejichž obsah však byl pouze revolučně demokratický případně národně osvobozenecký, nikde však nepostavil do čela proletariát a nikde nedorostl k přímé a efektivní pomoci pařížským komunardům. ÚV Národní gardy i Rada Komuny sice od počátku překračovaly proklamovaný záměr omezit se na komunální revoluci a rychle na sebe braly funkce vlády centrální, což vyjádřily i oficiálně - např. prohlášením o neslučitelnosti mandátu člena Komuny s mandátem člena Národního shromáždě-

---

[44] "Pařížská komuna", nakl.Borecký 1932, str.135-136.

[45] Prohlášení Komuny k francouzskému národu, Protokoly zasedanij Parižskoj kommuny, I., str.219-220.

[46] V Marseilles, Lyonu, Toulousu, Narbounu, Limoges, Perpignanu, Creusotu, Sain Étiennu, Bordeaux; povstání v Alžírsku.

ní,[47] oznámením o zorganizování ministerstev[48] aj. K rozhodné akci mimo hranice Paříže však nedošlo. Tím - stejně jako stále opakovanou tezí, že ÚV NG (respektive Komuna) nechce rozpoutat občanskou válku - byl značně omezen a konec konců přerušen proces rozbíjení buržoazního státního aparátu. V širším měřítku i v Paříži samé pokračovalo proto svého druhu dvojvládí (minimálně latentní), komplikované nadto potencionálními možnostmi pruské okupační armády, která ovšem byla činitelem Komunou neovlivnitelným.

Zřeknutí se moci, které bylo prvním aktem Ústředního výboru Národní gardy po úspěšném povstání, bylo do jisté míry vynuceno obtížným postavením ÚV NG vůči ostatním organizovaným politickým skupinám, které vzápětí po vítězství bez ohledu na předchozí solidaritu (často ještě relativní) zaujaly vůči ÚV NG stanovisko buď odmítavé nebo ostantativně nedůvěřivé. To se týká jak ÚV 20 obvodů, tak Federální rady Internacionály,[49] odborů i organizací jiných. ÚV NG nemusil ovšem těchto stanovisek dbát, byl legitimován volbou 215 praporů Národní gardy, tj. nejméně dvouset tisíc občanů Paříže.

Přes závažné nedostatky, kterých se dopustil, byl Ústřední výbor Národní gardy orgánem skutečně revolučním a operativně pracujícím, který v době své desetidenní diktatury vyřešil mnoho zásadních otázek revoluce v oblasti politické, vojenské i sociální a který v podstatě určil charakter celé Pařížské komuny.

Pod jeho vedením byla také provedena rozhodující část likvidace buržoazního státního aparátu a v zásadě určen profil nové mocenské struktury. Armáda a policie byly rozbity a nahraženy Národní gardou již před 18.březnem. Po povstání přišly na řadu úřady. Prvním krokem bylo vyslání komisařů ÚV NG do ministerstev a jiných státních institucí, aby v novém duchu zorganizovali jejich činnost. Úředníci, kteří dbali příkazů vlády a nedostavili se do práce, a dále ti, kteří se postavili proti Komuně, byli propuštěni. Na odpovědná místa byli dosazeni pověřenci ÚV NG, většinou dělníci. Nová moc kromě toho mohla využít asi 20 - 25 tisíc nižších a středních úředníků, kteří projevili jakous takous ochotu pro ni pracovat.

Volební systém stanovený ÚV NG opustil dosavadní princip stejného zastoupení obvodů a zavedl zastoupení poměrné počtu obyvatel, lépe vy-

---

[47] Protokoly zasedanij Parižskoj kommuny, I., str.50.

[48] Tamtéž, I, str.34.

[49] Vztah pařížské Federální rady Internacionály k Ústřednímu výboru Národní gardy a ke Komuně poměrně podrobně (včetně obsáhlých citací protokolů) charakterizuje kniha "Pařížská komuna", nakl.Borecký 1932.

jadřující převahu dělnictva.[50] Ve volbách uskutečněných 26.března[51] hlasovalo za velikého nadšení 228 000 občanů, více než v kterýchkoliv volbách dříve v Paříži konaných. Bojkot většiny buržoazie způsobil, že i v buržoazních čtvrtích byli zvoleni někteří socialističtí kandidáti. Dělnický a socialistický ráz Rady Komuny se zvýšil, když během několika dní buržoazní delegáti Komunu opustili, nechtějíce spolupracovat ve vládě, kde by měli menšinu. V prvních dubnových dnech tvořilo Komunu 64 delegátů. Po zbytečných doplňujících volbách (16.dubna),[52] které proběhly za nepatrného zájmu obyvatelstva, měla Komuna 80 členů. Mezi nimi bylo 34 dělníků, většina ostatních patřila mezi uznávané zástupce dělnické třídy. 37 členů Komuny patřilo k Internacionále, 24 bylo blanquistů, 22 proudhonistů, 15 jakobínů. Asi dvě třetiny delegátů se postupně zformovalo v blanquisticko-jakobínskou většinu, která od 9.května fakticky Komunu nahradila.

Rada Komuny byla nanejvýš demokratickou státní institucí zcela nového typu. Ve své většině se snažila nebýt parlamentem, ale pracovním sborem, spojujícím moc zákonodárnou, výkonnou, soudní i kontrolní. Rozpor mezi mocí ústřední a místní překonala tím, že pověřila své členy vedením municipalit a komisí v obvodech, kde byli zvoleni.[53] Při Radě Komuny bylo zřízeno deset komisí, z nichž devět plnilo funkci ministerstev s celostátní působností: finanční, vojenská, spravedlnosti, pro veřejnou bezpečnost, zásobovací, práce a směny, pro zahraniční styky, veřejných služeb, osvěty. Desátá komise Komuny, výkonná, měla provádět dekrety Komuny a usnesení ostatních komisí, měla neustále zasedat a představovat Komunu.[54] Kromě toho byli vysíláni komisaři do dalších důležitých institucí, např. do soudního resortu, na železnice, na poštu, k telegrafu, do státní tiskárny, do mincovny a podobně. Obdobný systém komisí a komisařů organizovali delegáti Komuny v obvodních municipalitách.

Všechny komíse vykonaly v těžkých podmínkách nesmírné množství práce. V krátké době se jim podařilo obnovit nejdůležitější funkce správního aparátu, zejména v oblasti zásobování, výroby, spojů, služeb, zdravotní péče a kultury. Stav úředníků byl snížen na 75%. Vedoucí místa převzali dělníci, byla zjednodušena struktura úřadů, zaváděny no-

---

[50] Text nařízení ÚV Národní gardy o volbách viz "Pařížská komuna", nakl.Borecký 1932, str.138-139.
O právních aspektech voleb viz dále Protokoly zasedanij Parižskoj kommuny, I, str.24.

[51] Viz zprávu komise o volbách, Protokoly zasedanij Parižskoj komuny, I, str. 50-53.

[52] Viz zpráva komise o výsledcích doplňovacích voleb do Komuny, tamtéž, I, str. 233-234.

[53] Tamtéž, I, str.59.

[54] Tamtéž, I, str.34-36.

vé metody práce, usilující o spojení zastupitelské demokracie s demokracií přímou a o podstatné zlevnění administrativy. Úřednické platy - stejně jako platy všech členů Komuny - byly limitovány výškou platu kvalifikovaného dělníka,[55] současně však bylo usilováno o rychlé zvýšení nejnižších platů a o jejich diferenciaci. Vznikl nový typ politiků a úředníků - volených suverenním ozbrojeným lidem či pověřovaných jeho volenými zástupci, udržujících permanentní styk s lidem,lidem kontrolovatelných a kdykoliv odvolatelných, placených tak, aby výkon funkce nepřinášel žádná privilegia proti normálnímu zaměstnání.

Spojení orgánů Komuny s lidem se zpočátku uskutečňovalo hlavně prostřednictvím Národní gardy. S rozpadem její vyhraněně teritoriální organizace vystupují stále více do popředí mechanismy "civilní". Jsou to jednak výše vzpomenuté reorganizované obvodní municipality, ale vedle nich také výbory bdělosti, které si zachovávají svou aktivní funkci i v nových podmínkách, zatímco úloha ÚV 20 obvodů se rychle redukuje na minimum. Dále pak organizace masové, zejména pravidelně pracující kluby a improvizované lidové schůze (schází se zde denně 15 - 20 tisíc lidí), svaz žen, svaz rodáků z departementů aj. Významnou úlohu hrály sekce Internacionály a odbory, sdružené ve Federální radě pracujících. Neustálý vliv a dozor lidu na orgány Komuny nebyl důsledkem politického rozhodnutí shora, ale ideově a prakticky osvojeným právem emancipovaného lidu. Komuna byla suverénní lidovou samosprávou, ničím neomezenou, žárlivě střežící svá práva i proti mocenským tendencím svého vlastního aparátu.

Tyto prvky státní organizace Pařížské komuny se staly vzorem politické struktury sovětů i státní moci v dalších socialistických zemích. Oprávněně jsou proto přednostně vzpomínány. Bylo by však špatnou službou dělnickému hnutí pomlčovat o jiných stránkách, které představují zkušenost negativní.

Součástí systému proletářské demokracie je řešení otázky,jak sjednotit aktivitu lidu k prosazení třídního zájmu proletariátu, zejména v těžkých podmínkách občanské války. Progresívní prvky objevené a uvedené v život Komunou tendenci k sjednocení, tj. k demokratickému centralismu obsahovaly. Pod vlivem anarchistických a pseudodemokratických idejí i pod vlivem dalších výše ukázaných činitelů sjednocování sil však bylo uskutečňováno kolísavě a nedůsledně. V tomto směru přechod moci z Ústředního výboru Národní gardy na Komunu oslabil proletářský boj v nejkritičtějším okamžiku.

Obávajíc se centralismu, potírala Komuna zásadu jediného vedoucího

---

[55] Tamtéž, I, str.79. Datum dekretu je v literatuře uváděno nesprávně 2.dubna. Ve skutečnosti byl dekret přijat 1.dubna.

a v mnohém přivedla princip demokracie ad absurdum. Rada Komuny dokonce neměla ani stálé předsednictvo. Předseda, dva členové předsednictva a dva tajemníci byli voleni jen na jeden týden, později každodenně.[56] Ani v stálých komisích zpočátku neexistovalo žádné vedení nebo jiný stálý orgán. Výkonná komise, která by mohla hrát roli jakéhosi generálního sekretariátu, volila se jen na jeden měsíc a naprosto postrádala prostředky k dirigování ostatních komisí. Všude panovala bezbřehá diskuse, nedůslednost, shovívavost k nedostatkům a k třídním nepřátelům - a nepřítel útočil.

Trpké zkušenosti s touto dezorganizací přivedly Radu Komuny 20.dubna k rozhodnutí postavit do čela každé komise delegáta.[57] Sbor těchto devíti delegátů vytvořil novou výkonnou komisi, která sice z obav před diktaturou nebyla vybavena takřka žádnými pravomocemi, přesto však mohla znamenat krok směrem k centralismu státní moci.[58] Nazítří byl počet členů výkonné komise snížen na pět[59] a delegáti v čele komisí byli zbaveni odpovědnosti před komisí - podléhali pouze Komuně.[60] Faktický vliv nové výkonné komise však nepřesáhl úroveň poradního orgánu.

Uvědomujíc si vážnost situace, prosadila "většina" dne 1.května ustavení pětičlenného Výboru obecného blaha, jemuž byla poskytnuta rozsáhlá plná moc nad delegacemi a komisemi. Jeho úkolem bylo potlačit nerozhodnost a váhavost Komuny v boji proti versaillským a proti zrádcům.[61] Situace však již byla taková, že bylo pozdě k nastolení účinné diktatury. Rozhodnutí o zřízení Výboru obecného blaha i o změně jeho personálního složení o devět dní později[62] bylo přijato proti vůli proudhonistické menšiny a ta dne 15.května z Komuny odešla.[63] Třebaže se krátce nato do Rady opět vrátila, hluboký rozpor se nepodařilo překonat. Opozice "menšiny" podporovaná sekcemi Internacionály a odbory znamenala vážnou izolaci Výboru obecného blaha od dělnických mas, na které měli proudhonisté vliv naprosto největší. Sektářská diktatura nacházející se v izolaci od lidu[64] nemohla by přinést změnu v chodu udá-

---

[56] Tamtéž, I, str.29, 37, 103.

[57] Tamtéž, I, str.243-245.

[58] Tamtéž, I, str.244.

[59] Tamtéž, I, str.271.

[60] Tamtéž, I, str.268-269.

[61] Tamtéž, II, str.32.

[62] Tamtéž, II, str.230-231.

[63] Tamtéž, II, str.285-286.

[64] Nicméně nelze souhlasit s J.Duclosem, který hodnotí poměr "většiny" k členům Internacionály jako analogii dnešního antikomunismu a rozbíječství jednoty dělnické třídy (Otázky míru a socialismu, č.2/1971, str.5). Pařížské sekce Internacionály nebyly marxistické, nadto jak Federální rada Internacionály, tak dělníci na schůzích spojovali svou podporu "menšiny" s kategorickým požadavkem překonání rozkolu v Komuně (viz Protokoly zasedanij Parižskoj kommuny, II, str.287, a dále K e r ž e n c e v , cit.dílo, str.385-386, 453-457).

lostí,i kdyby v nich ještě nepřevažoval ofenzívní postup versaillských, podporovaných Bismarckem a celou světovou reakcí.

Komunu oslabovaly po celou dobu trvání i další rozpory, jejichž společnou příčinou byla neexistence jednotného stranického centra. Byly to především trvale napjaté vztahy Rady Komuny a Ústředního výboru Národní gardy, které měly svůj počátek v dvojvládí těchto orgánů několik dní po volbách a které byly živeny trvalou nevyjasněností funkce ÚV Národní gardy v politickém systému Komuny. Tento nesoulad se projevoval nejen v centrálním měřítku, ale také na úrovni municipality kontra rady legií i v trvale distancovaném postoji Federální rady Internacionály i federace odborů. Projevem mnoha rozporných komponentů byl připravený převrat proti Komuně, na němž se podíleli někteří blanquističtí delegáti a vojenští velitelé v čele s buržoazním specialistou vojenským delegátem Rosselem. Puč, stanovený na 9.května, se však nekonal, protože se dostavilo málo oddílů Národní gardy.[**]

Zdrojem slabosti Komuny byla i přehnaná shovívavost k nepřátelům. Komuna nezbavila buržoazii jako třídu politických práv. V souladu s proudhonistickou teorií o nepřípustnosti konfiskace soukromého majetku a o nenarušitelnosti směny a úvěru nepřikročila ke znárodnění Francouzské banky a ostatních bank,což byla jedna z jejích největších chyb. Z podobných důvodů byl ponechán bez podstatnějších zásahů[**] reakční tisk, který po celou dobu Komuny vycházel a štval proti revoluci. Naproti tomu ústřední orgán "Journal officiel" byl v rukou kontrarevolučního soukromníka, který omezoval jeho náklad na 3 500 kusů, zdržoval vydávání, sabotoval distribuci apod. Komuna se však nezmohla na žádné účinné opatření proti tomu.

Slabost Komuny bylo možno pozorovat i v nedůslednosti vojenské organizace. Bez valné péče byli vybíráni střídající se vojenští delegáti, přestože šlo o životně důležitou pozici. Uložená všeobecná povinnost služby v Národní gardě od 17 (resp.19) do 40 let byla třídně a politicky nediferencovaná a snížila bojovou morálku gard. Ponechání teritoriálně mičního systému, který byl optimální v boji o moc, ale který se nehodil pro válku s Versailles, značně paralyzovalo vojenský potenciál Komuny. Později zřizované "pochodové roty", tj. základ pravidelné armády, byly formovány byrokratickým postupem a neorientovaly se na existující elitu komunardů-gardistů. Na frontě se také nepodařilo nasadit více než 40 - 50 tisíc mužů, což nemohlo zdaleka vyrovnat síly ne-

---

** Viz Protokoly zasedanij Parižskoj kommuny, II, str.229, 237. Podle dosavadního stavu pramenů však nelze zprávy o tomto připravovaném puči považovat za zcela prokázané.

** V Paříži vycházelo přes 30 vyhraněně kontrarevolučních listů, většinou značným nákladem. Dne 18.5. zastavila Komuna 4 z nich, 5.5. - 7,11.5. - 6,18.5. - 10. (Pařížská komuna, Rovnost 1951, str.135, 140, 141, 144.)

přítele. Dále tu působily již zmíněné spory mezi ÚV Národní gardy a Komunou i nedůsledné pokusy o zvýšení kázně, používající metod normálního vojska a ignorující revoluční etiku gard.

* * *

Soudní politika Komuny byla jedním z vyhraněných prostředků uskutečňování a ochrany revolučních zájmů proletariátu.

Komuna vyhlásila program volitelnosti všech soudců, rovnosti soudů, svobody obhajoby a plného zlidovění soudnictví.[97] Jako přechodné opatření převzala dosavadní soudce, vykonavatele, notáře a soudní tajemníky, pokud učinili prohlášení, že přijímají zásady, které do zákonodárství vnesla revoluce 18.března. Komuna stanovila soudním zaměstnancům pevný plat a učinila opatření proti jejich obohacování ze soudních poplatků.[98] Protože však většina pracovníků justice a advokatury prchla do Versailles, jmenovala justiční komise prozatímní soudce z řad dělníků a úředníků.

Byla zahájena výstavba nové soudní soustavy, sestávající z vojenských tribunálů, z prokuratury pro záležitosti versaillců, ze smírčích soudů a z občanských soudů.

V trestním soudnictví byla zavedena porota. Při volbě členů poroty byla uplatněna - i když zprostředkující formou - třídní preference proletariátu: členové poroty byli totiž voleni pouze z řad Národní gardy. Ze zvolených porotců sestavila Rada Komuny losováním čtyři sekce, které si pro každé soudní řízení volily svého předsedu. V každé sekci dále působili referent a zapisovatel, jmenovaní justiční komisí Komuny. Složení poroty mohl odmítnout jen obžalovaný nebo žalobce. Veřejným žalobcem byl prokurátor Komuny nebo jeden z jeho čtyř zástupců, kteří byli Radou Komuny voleni ad hoc. Obviněný byl předvolán před soud na příkaz prokurátora Komuny. Od předvolání do zahájení soudu byla mu zaručena lhůta 24 hodin; mohl předvolat jakéhokoliv svědka, a to na účet Komuny; mohl si zvolit libovolného obhájce, také z řad laiků;směl předložit jakékoliv návrhy, které by ulehčovaly obhajobu. Nejprve byl konán výslech svědků obžaloby a obhajoby, potom veřejný žalobce přednesl svůj návrh a obžalovaný a jeho pověřenci vystupovali s obhajobou. Předsedající neměl právo činit závěry ze sporů stran. Po skončení jednání se konala uzavřená porada poroty a po ní tajné hlasování. O výsledku rozhodovala dvoutřetinová většina. Výsledek procesu byl publikován v tisku.[99] Mate-

---

[97] Protokoly zasedanij Parižskoj kommuny, I, str.195.

[98] Tamtéž, I, str.312-313.

[99] Tamtéž, I, str.286-287.

riálními normami trestního soudnictví byly dekrety o trestní odpovědnosti versaillské vlády a jejich přívrženců, dekret o špionech, dekret o rukojmích aj.

Komuna byla až úzkostlivě zdrženlivá v oblasti policejní a soudní represe vůči nepřátelům. Činnost komise veřejné bezpečnosti byla značně brzděna plénem Rady Komuny, což ovšem z části souviselo s její improvizovanou činností, v níž docházelo k častým přehmatům. Členové prokuratury, orgánu pro boj s kontrarevolucí, zřízené 5.dubna, byli zvoleni až 5.května a teprve 20.května zahájili svou práci. Ta však byla velmi ztěžována liberálním procesním řádem, nehodícím se do doby, v níž dělnický stát bojoval na život a na smrt. Podobně tomu bylo v otázkách rukojmích, konfiskace nepřátelského majetku apod.

Komuna také začala vyvíjet úsilí v oblasti civilního soudnictví. Stačila však jen 12.května ustavit soudní tribunál k projednávání nejnutnějších případů se zjednodušeným procesním řádem, umožňujícím zrychlení a zlevnění soudnictví pro ty, kteří soud potřebují k ochraně svých práv.[70]

Soudnictví Pařížské komuny svou formou sice příliš nepřekročilo ráz soudů buržoazních, liberální prvky starého zákonodárství přímo programově převzalo,[71] dalo jim však novou funkci jednak některými svými normativními akty, jednak zasazením do celkového kontextu revolučního práva a revoluční soudní praxe, vykonávané novými soudy a novými soudními kádry. Pařížská komuna tak uskutečnila - stejně jako v jiných oblastech práva - pozoruhodnou kombinaci negace dosavadního práva (která vysoko převládala) s dynamicky chápanou kontinuitou zděděné právní kultury i řady materiálních norem. Obsahem své činnosti, využitím převzatých prvků liberálního práva ve prospěch proletariátu se soudnictví Pařížské komuny od buržoazních soudů příkře lišilo.

* * *

Třídní charakter Pařížské komuny je určen hegemonií proletariátu od počátku revoluce po celou dobu jejího trvání. Příznivou podmínkou k jejímu uskutečnění byla sociální struktura pařížského obyvatelstva v době povstání. Dělníků a dělnic bylo v Paříži v předvečer revolučních událostí asi 450 000, zbraň v ruce mělo asi 300 000 dělníků, v Národní gardě jich bylo organizováno kolem 200 000.

Drobná a patriotická buržoazie, která se zpočátku účastnila hnutí,

---

[70] Tamtéž, II, str.279.

[71] Tamtéž, I, str.287.

postupně odpadla,když se Komuna zřekla účasti ve válce s Pruskem a když se soustředila na občanskou válku a úkoly sociální. Ostatní buržoazie buď z Paříže utekla nebo Komunu bojkotovala.

Vedle dělnické třídy byla oporou i hybnou silou revoluce maloburžoazie. V Paříži bylo asi 60 000 živností bez pracovní síly nebo s jedním dělníkem a asi 35 tisíc živností se 2 až 10 dělníky, z nichž aspoň polovinu možno odhadem zařadit mezi maloburžoazii. Tito vlastníci drobných výrobních prostředků, na nichž sami pracují, živící se převážně výsledky vlastní práce, vykořisťovaní kapitalismem, byli i v ekonomickém smyslu polořemeslnické dělnické třídě velmi blízko. Ideologicky pak byla silně maloburžoazní sama delnická třída včetně všech jejích politických a odborových organizací. Buržoazní režim ekonomické postavení maloburžoazie soustavně ruinoval, Komuna od prvních svých dekretů (moratorium na směnky aj)[72] je naopak upevňovala a v duchu proudhonovského individualismu mu dávala maximální perspektivy. Také maloburžoazie se z části začala od Komuny odklánět,když perspektiva porážky byla už příliš naléhavá. Velká její většina však bojovala za Komunu až do konce.

Inteligence svou většinou k buržoazii přímo patřila a také inteligence maloburžoazní byla převážně reakční. Nepočetná inteligence pokroková hrála v Komuně významnou roli, ta však vzhledem k jejímu ideologickému zaměření byla většinou rozporná.

Historie sotva kdy ocení obětavost a statečnost vedoucích činitelů Komuny, kteří dali všechny své intelektuální a fyzické síly, mnozí nakonec i svobodu nebo život ve prospěch revoluce.[73] Je však faktem, že v Komuně nevyrostl žádný skutečný vůdčí kolektiv ani mimořádný vůdce. A protože opravdové revoluční tendence se prosazovaly s pomocí deformujících doktrín a proti nim, protože uvědomělý prvek nenalezl své vyjádření ve vědecké podobě a ve stranické organizaci, zdrojem nejlepších výsledků revoluce byla živelná tendence dělnické třídy, hledající řešení otázek, které byly kladeny vývojem.

Pařížská komuna byla bez ohledu na proudhonistické vlivy zárodkem unitárního státu s vyhraněně internacionálním zaměřením. Byla demokratickou republikou v čele se socialistickou vládou, která se opírala o ozbrojený lid a byla pod jeho stálým iniciativním tlakem a pod jeho kontrolou. Plnila revolučně demokratické úkoly, které v podmínkách hegemonie proletariátu měly jasně socialistickou perspektivu a které také postupně přerůstaly k dílčím opatřením socialistického charakteru (moratorium dluhů a placení nájemného, přidělování buržoazních bytů chudině, zákaz pokut a zadržování mezd, zkrácení pracovní doby, zákaz noční

---

[72] Tamtéž, I, str.43. - "Pařížská komuna", nakl.Borecký 1932, str.132.

[73] Krátké životopisy všech členů Komuny viz také Protokoly zasedanij Parižskoj kommuny, II, str.401-422.

práce pekařů, okamžitá finanční pomoc chudině, opatření proti nezaměstnanosti, zvýšení nejnižších platů, předání podniků opuštěných majiteli dělnickým družstvům atd.).

Svým třídním obsahem byla Komuna diktaturou proletariátu. Toto konstatování vyjadřuje podstatu problému, převládající tendenci, nelze je však chápat ve smyslu, který dáváme pojmu diktatura proletariátu dnes. Proletariát jako panující třída nemohl překročit svou ideovou a organizační úroveň. Neexistence marxistické strany je hlavním prvkem, charakterizujícím omezené možnosti této diktatury. Byla to diktatura neúplná, protože ve specifických poměrech Komuny proletariát nemohl a ani nechtěl potlačit relativně samostatné dílčí mocenské pozice různorodých hnutí, jejichž konglomerátem Pařížská komuna byla. Byla to diktatura nedůsledná, protože nevyužívala dostatečně své moci a jen sporadicky omezovala kapitalistickou třídu a reakční excesy svých spojenců. Byla to diktatura příliš krátká na to, aby mohla z praktické zkušenosti opravit své chyby a plně rozvinout své schopnosti.

Byla to však první skutečná politická moc proletariátu. Její krví splacené chyby a nedostatky poučily dělnické hnutí a urychlily jeho všeobecný přechod k marxismu. Její pozitivní stránky se staly vzorem výstavby socialistických států 20.století. Její samosprávný systém - nehodící se do své doby - zůstává inspirujícím předobrazem regulace beztřídní společnosti v epoše jejího vítězství na celém světě.

27.8.1971

LA COMMUNE DE PARIS DE 1871 APRÉS CENT ANS

Dragutin Pelikán

(Résumé)

La première partie de l´article comporte un aperçu de la littérature du sujet, surtout en ce qui concerne la littérature juridico-historique. Les contributions tchèques publiées à l´occasion du centenaire de la Commune de Paris y sont enregistrées dans toute l´étendue.

La deuxième partie est consacrée surtout aux conditions ayant favorisé la naissance de la Commune, au rapport entre les actions conscientes et les actions spontanées ayant eu lieu pendant le processus de l´instauration de la Commune, à la structure des organes de cette dernière, à sa politique judiciaire et au caractère du pouvoir dont la Commune a conquis.

La Commune de Paris fut le produit des forces nationales, mais aussi des facteurs historiques mondiaux qui installèrent - en tant qu´une variante de la solution des crises sociales - un gouvernement du prolétariat appelé à remplacer le gouvernement bourgeois sans, toutefois, tenir compte du degré de l´évolution des forces productrices et de la polarisation sociale en France de l´époque. L´auteur détermine en même temps le sort d´une révolution isolée dans son conflit avec les forces réactionnaires mondiales unies.

La cause immédiate de la naissance de la Commune de Paris a été la situation révolutionnaire de la France contemporaine — la bourgeoisie ayant perdu la capacité de gouverner et le peuple s´étant montré résolu à créer les conditions politiques et sociales selon sa volonté.

La crise de la bourgeoisie avait duré pendant de nombreuses années et c´est à la charnière des années 60 et 70 qu´elle atteignit son sommet. En même temps,le mouvement ouvrier recouvra ses forces. On vit apparaître les premières tentatives de formuler théoriquement les buts de la révolution, tentatives, on le conçoit, subissant l´influence des courants socialistes non marxistes.

La capitulation du gouvernement français devant Bismarck et la proclamation de la république inaugurèrent une période où l´on assista à la désagrégation complète de l´appareil étatique ainsi qu´à la radicalisation des masses travailleuses parisiennes. La classe ouvrière prit les armes, organisa ses forces et créa un centre révolutionnaire. Après quel-

ques tentatives de soulèvement qui s´étaient soldées par un échec, on vit l´activité révolutionnaire prendre un nouvel essor. Vers la fin de février, le caractère nationaliste du mouvement fit place au courant orienté vers une nouvelle organisation socio-politique.

Le soulèvement préparé par le Comité central de la garde nationale éclata avant le terme prévu par cet organe, mais il ne tarda pas à recevoir une direction consciente du but à poursuivre.

La désintégration de l´appareil étatique spoliateur et la création de l´appareil prolétarien donnèrent lieu à un processus où une activité spontanée des masses était combinée avec l´influence des théories anarchiques et pseudo-démocratiques. L´auteur montre de façon approfondie tous les côtes positifs de l´organisation étatique de la Commune ainsi que de son oeuvre législative. Il ne manque pas non plus d´analyser les expériences négatives, dont notamment le manque d´un centralisme démocratique et d´une résolution énergique d´en finir avec les ennemis de la Commune.

La Commune de Paris a été le germe de l´Etat unitaire à orientation internationale. C´était une république démocratique dont le gouvernement socialiste s´appuyait sur le peuple armé qui exerçait sur le gouvernement une influence directe et qui le contrôlait. Le gouvernement accomplit des tâches révolutionnaires et démocratiques qui sont devenues progressivement des mesures partielles de nature socialiste. Par son caractère de classe,le gouvernement de la Commune de Paris était une dictature du prolétariat, toutefois pas au sens de l´heure actuelle. En tant que classe dirigeante, le prolétariat n´était pas encore capable de hausser son niveau idéologique et d´organisation.Un parti marxiste n´existait pas alors et on ne parvint pas à liquider des positions partielles indépendantes des courants hétérogènes dont la Commune se composait. A cause de la courte durée de la révolution, on n´a pu ni développer les côtés positifs de la Commune ni corriger ses fautes.

Toujours est-il que la Commune de Paris a été la première force politique prolétarienne dont les expériences n´ont pas manqué d´accélérer le passage général du mouvement ouvrier vers le marxisme. C´est ainsi que la Commune est devenue la préfiguration inspiratrice des Etats socialistes du XXe siècle.

L´auteur du présent article s´est appuyé sur un grand nombre d´ouvrages spécialisés; certaines parties ont été élaborées sur la base des sources primaires, notamment des procès-verbaux de la Commune de Paris.

Traduit du tchèque par Konstantin Jelínek

NA OKRAJ PROTICENTRALISTICKÝCH STANOVISEK V ČECHÁCH PO POLOVINĚ 18. STOLETÍ

Valentin Urfus

V našem vztahu k minulosti hraje, jak známo, svou úlohu i časový odstup. Schopnost vidět věci diferencovaně a nahradit časová kritéria kritérii věcnými bývá nezřídka větší tam, kde jde o události značně vzdálené a naopak menší v obdobích recentních. To platí jistě i o 18. století. Uvážíme-li, jak velký, ba klíčový význam měl jeho průběh pro novodobý vývoj našeho národa, není třeba zvláště ospravedlňovat úsilí směřující k tomu, aby české 18.století se z pouhého chronologického celku stalo i periodou členěnou podle věcných hledisek. Že tato cesta je plodná a její výsledky často i překvapující, to ukázal přínos naší historické vědy v posledních letech nejednou.

Je samozřejmé, že všechno, co bylo právě řečeno, platí tím spíše, ocitají-li se v popředí zájmu podmínky politického vývoje, tedy zejména taková fakta, o nichž lze jednoznačně předpokládat, že měla určující vliv na prostředí, v němž se náš národ stával národem tak, jak smyslu tohoto označení rozumíme dnes. Jistě není nutno zvláště zdůrazňovat, že jedním z nich byla i skutečnost, že český pozdně středověký stát se od určité doby dostával do stále těsnějšího svazku se zeměmi, kterým vládla habsburská dynastie. Stejně tak evidentní se pro náš novodobý vývoj staly změny, jimž dominovala snaha přetvořit tyto vztahy, založené původně jen na personálním a dynastickém spojení, v jednotně vybudovaný a státoprávně sjednocený celek.

Jestliže centralistické tendence nebyly uvnitř zemí ovládaných habsburskou dynastií neznámým zjevem již dříve, pak ovšem bylo to především 18.století, které jim dodalo zcela nové váhy. V tomto ohledu vystupují z jeho časového reliéfu také dvě události, jež obě novodobá česká historiografie pečlivě zaznamenala: je to v prvé řadě r.1749, tedy zrušení české dvorské kanceláře jako ústředního úřadu reprezentujícího státoprávní svébytnost českého státu a na druhém místě pak protijosefinská opozice, která se v Čechách a na Moravě soustředila do let 1790-1791 a jejímž cílem, třeba v konečném výsledku neúspěšným, byl pokus čelit tomuto nežádoucímu vývoji.

Způsob, jakým obojí tato událost pronikla do historického povědomí našeho národa, měl sám svoji historii, která v jakési příznačné zkratce

nejlépe naznačuje, jak pozvolna krystalovaly představy o naší minulosti v dotčeném časovém úseku. Zatím co stavovskou opozici spojovaly některé významné reflexy již přímo s prvou etapou národního obrození, bylo tomu v druhém případě poněkud jinak: skutečný význam tohoto data si novodobá česká historiografie v plné míře uvědomila s určitým zpožděním a dokonce ještě ani boj za české státní právo v šedesátých letech minulého století nedovedl se v publicistické argumentaci, která jej doprovázela, zcela vypořádat se skutečným významem tereziánských a josefinských změn.[1]

České 18.století mělo tedy, pokud šlo o státoprávní a politické přeměny,poměrně dlouho profil ne zcela vyvážený. Dotčené události z poloviny a konce století to výmluvně naznačují; samy o sobě byly jen kusými výpovědmi, v nichž se obraz skutečného průběhu vývoje odrážel jen zčásti: stavovská opozice z konce století jevila se být prostou mechanickou reakcí na drsný josefinský centralismus bez hlubších kořenů sahajících do minula a naopak zrušení české dvorské kanceláře bylo jakousi ranou z milosti, kterou tereziánský dvůr uzavřel zdánlivě mrtvolnou letargii českého politického vývoje na konci 17. a začátku 18.století.

Historické poznání postupující mílovými kroky přinášelo však o 18. století stále nové a nové poznatky, většinou nečekané původnosti a překvapujícího dosahu. Nová zásoba informací z oblasti hospodářských a kulturních dějin dovolovala také stále jasněji formulovat řadu dílčích soudů i závěrů aspirujících na širší dopad. Nemůže být jistě sporu o tom, že jejich váha vrhala nové světlo i na otázky s nimi bezprostředně nesouvisející, zejména na problematiku politického a státoprávního vývoje, a to tím spíše, že státoprávně významné skutečnosti ustupovaly v průběhu 18.století pod tlakem sílícího centralismu vždy více do pozadí. Nepochybným se tak zdá být, že to byla především prvá třetina 18.století, jež v našich zemích, zvláště na poli hospodářskopolitických snah, vedla k celé řadě pozoruhodných náběhů, o nichž spolu s jinými skutečnostmi je možno hovořit jako o projevu určité renesance celkové hmotné i kulturní úrovně tehdejšího života, která našla pak své odrazy i v dobovém ideovém kontextu, jmenovitě v patriotických citech

---

[1] Význam centralistických změn tereziánských a josefinských si novodobá česká historiografie plně uvědomila až na sklonku minulého století, jak to ukazují zejm. základní práce B. R i e g r a (zvl. jeho "Dílo centralismu 18.století" vyšlé poprvé v r.1888 a uveřejněné později v Drobných spisech B. sv. p.Riegra, I., Praha 1914). Přibližně totéž platí i o oblasti politického myšlení, kde rovněž teprve přesuny ve stranické diferenciaci politického života v průběhu devadesátých let vedly k podobným důsledkům. Naproti tomu publicistické i vědecké projevy z šedesátých let, tedy z doby boje za české státní právo, vycházely - na české i německé straně - v prvé řadě z ústavních změn po Bílé hoře (např. H.Toman, i W.W.Tomek), resp. z vývoje, jenž hraničil bezprostředně s r.1848. Doznívání těchto názorových rozdílů odráží ještě i známé Kalouskovo dílo o českém státním právu (v obojím vydání), jež vývoj v 18.století sice zachycuje, v celkovém pohledu však na něj neklade žádný zvýšený důraz.

a v odkazech obracejících se do oblasti politických a právních institucí.[2]

Obraz českého 18.století se tak rychle vypĺňoval alespoň jedním směrem. Určitý hluchý prostor tu však ještě zůstával; jeho těžiště se vždy jasněji přenášelo do doby spadající těsně za polovinu století. Tento pohyb se opíral o určitou přirozenou zákonitost, jež podmiňovala historické poznání i po stránce heuristické: vítězící centralismus soustředil veškeré důležitější rozhodování do vídeňské centrály a domácí české prameny poskytovaly v nejlepším případě jen provinčně zabarvený výsek jednotně unifikované státní správy. A přece i tady se čas od času bylo možno setkat s jevy, které nepochybně znamenaly určitou negaci centralizačního vývoje, jež byl nastoupen v r.1749 a nebo k ní alespoň směřovaly. Již starší literatura[3] se snažila vidět tyto souvislosti a správně je umístila tam, kam ukazovalo i jejich časové zařazení, totiž do širšího rámce jisté revize, které byl podroben tereziánský centralismus v té podobě, jakou mu dala prvá vlna reforem uskutečněných pod vládou této panovnice na konci čtyřicátých let 18.století. Přitom ne právě málo okolností znesnadňovalo - a znesnadňuje dodnes - hlubší poznání naznačených tendencí. V neposlední řadě jejich téměř výlučně kabinetní ráz, který dotčené projevy odkazoval do uzavřeného konklave úředních jednání mezi nejvyššími státními a byrokratickými hodnostáři,[4] takže nejednou se mohlo i zdát jakoby šlo jen o výkyvy v osobních názorech jednotlivců či o rozmanité varianty všech v úvahu přicházejících řešení.

Přesto přese všechno však dosavadní bádání celkem spolehlivě ukázalo, že na počátku šedesátých let 18.století šlo vskutku o to pozměnit tuhý centralizační rámec, jehož autorem byl známý administrativní reformátor této doby, hrabě Haugvic, a to v dvojím smyslu: obojí navazoval bezprostředně na nejvýznamnější důsledky, které měla centralizační

---

[2] Dokladů pro to je ve starší i mladší literární produkci celá řada: hlavní znaky ekonomického vývoje v této době vykreslila ze starších prací především známá a hojně uváděná studie o českém komerčním kolegiu od A.F. P r i b r a m a , která spolu s novou souhrnnou monografií A. K l í m y , Manufakturní období v Čechách, Praha 1955 je hlavním zdrojem informací na tomto poli; jinak zejm. k společenským podmínkám vývoje v prvé polovině 18.století je třeba uvést podnětnou knihu O. P l a c h t y , Lidnatost společenská skladba českého státu v 16. - 18.století, Praha 1957, jakož i Fr. K u t n a r , Sociálně myšlenková tvářnost obrozeneckého lidu, Praha 1948; k problematice z dějin státu a práva v této době zejm. J. K l a b o u c h , Musejní rukopis "Observationes super vindicias" a jeho význam v právnické literatuře doby pobělohorské, Časopis Národního musea - historické museum, sv.132 (1963), str.86 a n., dále A.S. M y l n i k o v , Idejno-političeskije predposilki zaroždenija nacionálno-prosvětitelskoj ideologii v češskich zemljach, Slavjanskoje vozroždenije, Moskva 1966 a nejnověji V. V a n ě č e k , Ke kořenům 28.října 1918, Právněhistorické studie 14 (1969).

[3] Podrobně o ní v jednotlivých poznámkách níže.

[4] Např. v aktovém materiálu z činnosti zemského výboru z let 1761-63 - Státní ústřední archív (dále: SÚA), Stavovský zemský výbor, 1761 a násl.léta, kart.č.345 a n. - nenajdeme žádný ohlas těchto jednání.

přestavba z r.1749. Obracel se tedy aktuálně především proti centrálně organizovanému ústřednímu úřadu pro české a rakouské země, který vznikl v r.1749 a fungoval pod jménem directorium in publicis et cameralibus; na druhé straně však směřoval i proti oněm změnám, ke kterým tehdy došlo ve správě jednotlivých zemí, čili, máme-li na mysli český příklad, usiloval o to, aby reprezentace a komoram, jak se nazýval byrokraticky uspořádaný úřad stojící v čele zemské správy, byl nahražen opět starým místodržitelstvím, v němž rozhodující slovo připadalo nejvyšším zemským úředníkům z řad vysoké rodové šlechty.[5]

Není třeba ani příliš podrobně sledovat obsahovou stránku návrhů tehdy na počátku šedesátých let - zejm. v l.1761-63 - uplatněných, aby bylo jasno, že silou, která za nimi stála byly určité skupiny nebo snad jen jednotlivci z vysoké šlechty, jimž nebyl po chuti jednoznačný centralismus, neboť se dotýkal jejich, jak bychom dnes řekli, skupinových zájmů. Ani na to, o jaké zájmy šlo, není příliš těžké odpovědět: byly to nepochybně interesy stavovského charakteru,[6] i když ovšem v rozsahu, který byl dávno modifikován dosavadním vývojem, takže na nějakou souvislost se skutečně rozvinutým šlechtickým stavovstvím v jeho militantních formách, není možno naprosto nijak pomýšlet. Ale i toto okleštěné, defenzívní a v některých situacích jen na projevy jednotlivců, a nikoliv tedy celých skupin, omezené stavovství mělo nepochybně svou historickou a vývojovou relevanci. Vývoj pobělohorského absolutismu to ukázal nejednou, v neposlední řadě tam, kde šlo právě o skutečnosti významné pro uchování zbytků státoprávní svébytnosti českého historického státu.

Hlavní síly, které se tu na počátku šedesátých let 18.století ocitaly proti sobě byl tedy absolutistický stát a jeho vrcholící centralizační tendence a na druhé straně projevy určitého stavovského vědomí šlechty. Je samozřejmé, že nešlo o prvý případ tohoto druhu, a proto také nelze jistě pochybovat ani o tom, že celá věc má i rysy určitého obecného charakteru. V pokusu vidět události z počátku šedesátých let v dotčených širších souvislostech bude asi tedy spočívat především možnost dalšího přínosu, kterým lze rozhojnit to, co o nich konstatovala již starší literatura.

* * *

---

[5] K místodržitelství v Čechách i k jeho zániku na konci čtyřicátých let srv. nejnověji Fr. R o u b í k , Místodržitelství v Čechách 1577-1749, Sborník archívních prací, XVII. (1967), str.539, zejm. 556 a n.

[6] Správně to odhadl již Alf.v. A r n e t h , Geschichte Maria Theresia´s, VII. Wien 1876, str.26 když zdůrazňoval, že odpor z Čech byl tehdy obzvláště silný, neboť stavové prý doufali získat znovu vliv na vládu v zemi.

Panovnický absolutismus, jehož nositelkou byla v našich zemích habsburská dynastie a o němž - alespoň do poloviny 18.století je možno hovořit asi nejspíše jako o absolutismu předosvícenském - se nevyznačoval žádným zvláštním úsilím zdůvodnit ideově svoji existenci. Došlo-li v našich zemích k určitému zápasu na tomto poli,pak jeho projevy spadají nepochybně hluboko do 17.století, do doby kolem českého stavovského povstání, a ne do časů pozdějších. Politické události z počátku třicetileté války, bělohorská porážka a vše, co po ní následovalo, vysvětlují jistě dostatečně, proč nebylo třeba zdůvodňovat v zemi dobyté silou vojenských zbraní absolutistické panství. Tuto situaci ostatně odráží i zákoník stvrzující vítězství pobělohorského absolutismu - Obnovené zřízení zemské - v jehož ustanoveních vystupuje soudobý politický režim především jako absolutismus zdůvodněný dědičnými právy panovníka k zemi, tedy dynasticky. Tento ráz podržel pobělohorský absolutismus v podstatě i později. Ani v druhé polovině 17.století nelze hovořit o tom, že by absolutistickým formám vlády odpovídaly i nějaké specifické ideové projevy.[7]

Prvé pokusy postavit absolutistickou vládu na určitý základ naukového a teoretického zdůvodnění jsou tedy u nás, jak se zdá, spojeny až s pronikáním idejí náležejících vznikající kameralistice a merkantilismu. Je to jev, který v této době můžeme pozorovat nejen u nás, nýbrž i v našem těsném sousedství a v ostatní Evropě všude tam,kde panovnický absolutismus nenalézal zdůvodnění v raných přirozenoprávních doktrínách a kde tedy počátky kameralistických idejí znamenaly zároveň v naukové sféře prvé náběhy k překonání tradičních aristotelovských představ o poměru politiky, ekonomiky a etiky.[8]

Takovýto teoretický a filosofický ráz u nás dotčené otázky ovšem velmi dlouho neměly. Ani o tom, že by šlo o nějakou důraznější ideovou obranu absolutismu nelze hovořit. Oč šlo, byl celkem jednoznačně praktícistně zaměřený zájem o státní finanční politiku s cíli ryze konkrétními. Ovšem i to, že absolutistický stát si právě touto cestou počínal uvědomovat svoje poslání v obecnějších teoretických kategoriích, je v této době významným; pokud šlo o vývoj, který se odehrával u nás, je možno v tomto směru hovořit o jistém zpoždění, zejm.v poměru k pokročilému francouzskému colbertismu a k myšlenkově nepochybně daleko více propracované doktríně ludvíkovského absolutismu.

---

[7] Platí to, jak se zdá i o pozdní scholastické filosofii, jejíž pěstování zapustilo i u nás po Bílé hoře své kořeny - k charakteristice jednoho z jejích nejvýznamnějších představitelů R.de Arriagy - H. R o m m e n , Die ewige Wiederkehr des Naturrechts, München 1947 (2.vyd.), str.64.

[8] H. M a i e r , Die Lehre der Politik an den deutschen Universitäten, vornemlich vom 16. bis 18.Jahrhundert, Freiburg i.B. 1962, str.87, dále E. S a l i n , Geschichte der Volkswirtschaftslehre, Bern 1951, str.51 a obecně i K. Z i e l e n z i e g e r , Die alten deutschen Kameralisten, Jena 1914.

V Čechách pak všechny tyto rané kameralistické a merkantilistické myšlenky byly kromě toho importem jaksi i v dalším dvojím směru: především v tom, že dotčené ideje tu byly nositelkami centralizačních tendencí, i když samy o sobě - jak ještě uvidíme - ne vždy zcela jednoznačně; v druhé řadě pak nepochybně i v tom, že cílem nejednoho merkantilisticky a kamerálně inspirovaného návrhu bylo posílení habsburské moci v širším rámci německé říše, což soudobá politika vídeňského dvora, třebas do dotčeného období spadají právě i počátky uvědomělé snahy o vybudování užšího podunajského imperia, nikdy nepouštěla ze zřetele.

Všechny naznačené směry se u nás protínaly v prvé třetině 18.století uprostřed hospodářskopolitického ruchu, který tehdy byl rozvinut. Pokusy o nová řešení v oblasti finanční politiky v této době probouzejí i určitou aktivitu stavovsky a česky teritoriálně orientované šlechty, jež se dokonce snaží i využít těchto nových podnětů k tomu, aby nové cesty hospodářské politiky byly nastoupeny tak, aby zůstala zachována správní i státoprávní integrita jednotlivých zemí.[9] Proto také v době Josefa I. a zejm. Karla VI. je sice možno již hovořit o jednotně centrálně řízené hospodářské politice, aniž však lze současně říci, že by opatření podnikaná v jejím rámci vedla bezprostředně k centralismu po organizační a institucionální stránce.

To vše bylo spojeno až s prvou vlnou tereziánských reforem, tedy s tím, co se stalo v r.1749. Opravdu také, jak se zdá,bylo vědomí toho, že habsburské soustátí nelze finančně politicky ozdravět jinak než na podkladě důkladné centralizační přestavby asi tím nejoriginálnějším po myšlenkové stránce, s čím dotčené změny byly spojeny. I teoreticky nebyla Haugvicova koncepce nijak složitou: šlo, jak známo, o to oddělit důsledně od sebe spolu s organizační centralizací správu a soudnictví a neopak administrativu spojit se správou státních financí, nebo alespoň určité jejich části. To bylo, jak je rovněž dobře známo, i součástí oficiálních zdůvodnění, proč byla zrušena česká dvorská kancelář (vedle administrativních a zahraničně politických úkolů vykonávala od jisté doby skutečně i soudní pravomoc). Ideovým a teoretickým pozadím těchto zásad byl asi nejspíše praktický kameralismus, zejm. v té podobě, jak jej hlásal Schöder,[10] tedy jeden z autorů počítaných k představitelům

---

[9] Výrazem toho byla především činnost stavovské deputace z r.1705 (P r i b r a m , op. cit. str.23 a n.), jež jednala o těchto otázkách a navrhovala mimo jiné konat společné porady stavovských zástupců jednotlivých zemí pod vládou Habsburků o hospodářských záležitostech; na to, jak se tu prolínaly centralistické tendence se snahou stavů udržet si vliv i na nové cesty hospodářské politiky, ukázal již K. K r o f t a . Snahy o společný sněm zemí domu rakouského v l.1526-1848, Praha 1917(zvl. otisk z "Osvěty", roč.XLVII.)

[10] F. W a l t e r , Die theresianische Staatsreform von 1749, Wien 1958, str. 36, obecně dále i H.v. V o l t e l i n i , Die naturrechtlichen Lehren und die Reformen des 18.Jahrhunderts, Historische Zeitschrift, Bd.105 (1910).

rakouského merkantilismu. Prvá vlna tereziánských reforem nebyla tedy po ideové stránce ničím zvlášť imponujícím. Tomu dobře odpovídá i to, že Haugvicovy plány neměly i jinak znaky dlouho a pečlivě připravované akce. V jejich realizaci převládaly utilitární rysy momentánního východiska z kritické situace, v níž se Rakousko ocitlo na sklonku válečného desetiletí čtyřicátých let. Jistou, a to nemalou úlohu v provádění Haugvicových záměrů hrál i zřetel na finanční pravomoc stavovských sněmů. Proto také nejvlastnější předehrou opatření, k nimž dal podnět, bylo sjednání známých decennálních recesů.[11]

Získával-li habsburský absolutismus, nesený tradičně dynastickými zájmy, na přelomu 17. a 18.století nové podněty pro svoje centralizační úsilí v dobových ideových proudech, pak ovšem nebyla to jediná opora, která se mu naskýtala. I mezinárodní politika nebrala v té době ohled na tradiční státoprávní vztahy a nejednou si počínala podobně nevybíravě jako ti, kdož v r.1749 sáhli na státoprávní integritu historického českého státu. Evropský vývoj po utrechtském a rastattském míru je pln dokladů o tom. Že podobné tendence se dotkly našich zemí nejen cestou vnitrostátních reforem, nýbrž i jinak, především tedy mezinárodně politicky, zejm. v době, kdy bylo jasno, že habsburská dynastie nebude mít mužského dědice a kdy rozmanití činitelé přetřásali možnosti nového politického uspořádání habsburských zemí, to rovněž podtrhlo již starší bádání.[12] I to tedy vytvářelo určitou kulisu tereziánských reforem.

Byla-li prvá vlna těchto přeměn po ideové stránce jevem nepříliš originálním, pak v jisté obdobě platí něco podobného i o další fázi téhož procesu, která na ni navazovala na počátku šedesátých let. Výmluvným dokladem toho jsou výslovná prohlášení státního kancléře kn. Kounice, který byl, jak známo, tehdy vůdčí osobností nejen v zahraniční politice, nýbrž i na poli vnitrostátním.[13] Jemu připadla také hlavní zásluha o to, že Haugvicův centralistický systém, po té, co se dostal dočasně do krize na počátku šedesátých let, mohl fungovat i dále, stav se tak jedním z východisek dalšího centralistického vývoje pozdějšího Rakouska.

Kounic, jenž byl velmi vzdělaným velmožem se značným rozhledem, se snažil svoje zásahy do vnitrostátního ústrojí zdůvodnit určitým způsobem i teoreticky. Ne bez překvapení nalezne čtenář v jeho memoriálech

---

[11] Byla si toho plně vědoma již starší literatura - J. S v á t e k , Dějiny panování císařovny Marie Terezie, I., Praha 1897, str.279 a n.

[12] J. G o l l , Válka o země koruny České (1740-42), Praha 1915, např. str.66 a n., nebo zejm. str.74.

[13] Nejnověji k tomu W a l t e r , l.c., str.69, jinak zejm. R i e g e r , Dílo centralismu, na celé řadě míst a dobře i J. P r o k e š , Boj o Haugvicovo "Directorium in publicis et cameralisbus" r.1761 (Příspěvek ke vzniku České a rakouské dvorské kanceláře), Věstník Královské české společnosti nauk, roč. 1926, tř. filosoficko-historicko-jazykozpytná, Praha 1927, str.25.

místa, jež se hlásí jako k něčemu novému, co potřebuje být zdůrazněno, k formulacím klasického merkantilismu v jeho nejčistší podobě. Na počátku šedesátých let, tedy v době, kdy podobné myšlenky počaly být v evropském měřítku již překonávány, to ovšem vyjadřuje znatelné opoždění rakouského vývoje a současně i značnou ztrnulost teoretické argumentace, jíž terezián ský centralismus používal.

Závěrem je tedy možno říci, že habsburský absolutismus nevyhledával pro svoje centralizační úsilí ještě ani v době vlády Marie Terezie žádné zvláštní ideové zdůvodnění. Pokud Haugvic a zejména pak Kounic užívali určité teoretické výzbroje, šlo zřejmě spíše o příležitostné argumenty než o soustavněji sledovanou linii. Úzké sepětí absolutistického centralismu s určitým teoretickým fondem přineslo až následující josefinské období, kdy se jeho výrazem staly osvícenské populacionistické nauky,[14] jež pozměnily a zjemnily tradiční imperiální merkantilismus a položily základ k novým tak řečeným policejním vědám. O absolutismu prvé poloviny 18.století nelze také ještě říci, že by nějak podstatně těžil z rozvíjejícího se přirozenoprávního myšlení. I tady spadají četnější kontakty až do doby o něco pozdější.

* * *

Počátek šedesátých let byl nepochybně určitým časovým mezníkem, i když jeho význam si lze uvědomit asi nejspíše v rozpětí, které představovala vladařská léta Marie Terezie. Tehdy uprostřed tohoto čtyřicetiletého období, na sklonku sedmileté války, bylo již jasno, že politické poměry,jak je vytvořily válečné konflikty předchozích desetiletí, nebude možno změnit. Navíc terezián ský stát se nalézal na pokraji finančního zhroucení. Nelze se tady divit, že na nejvyšších místech, v dvorském okolí i v centrálních úřadech, panovala téměř bez výjimky kritická nálada, která byla hotova účtovat i s tím, co se donedávna zdálo být neotřesitelným.

V této tísnivé chvíli to byl právě Kounic, jenž, jak bylo již řečeno, byl jedním z mála těch, kdož měli před očima jasnou perspektivu dalšího vývoje. Jeho dílem bylo vytvoření státní rady, ústředního poradního orgánu, který, i když neměl žádnou vlastní výkonnou pravomoc,se přece jen záhy stal skutečným mozkem celého vnitrostátního ústrojí a prakticky nejdůležitějším státním orgánem až do samotného konce starého režimu v r.1848.[15] Vznik státní rady právě proto,že tu šlo o orgán

---

[14] Z české literatury k tomu K u t n a r , l.c., str.21 a n.

[15] P r o k e š , l.c., str.23, dále i A r n e t h , l.c., str.1. a n. a C.v. H o c k - H.I. B i d e r m a n n , Der österreichische Staatsrath (1760 - 1848), Wien 1868 - 78.

řešící zásadní a direktivní otázky a nezatížený tedy běžným administrováním, představoval ovšem ještě důsledněji pojatý centralizační rys, než jaký ztělesňovaly tereziánské reformy z r.1749.

Potřeba revidovat stinné stránky dosavadního systému byla ovšem v kritické situaci na počátku šedesátých let tím větší. V takto se utvářející atmosféře mohly se ovšem uplatnit i názory, které se v jistém smyslu odchylovaly od přímočaře centralistické linie, jež byla doposud sledována. Příležitost se naskytla v rozmanitých jednáních vedených na nejvyšší úrovni, v prostředí vídeňských centrálních úřadů a v bezprostředním okolí panovnice. Jelikož však některé z těchto akcí měly zároveň i podobu ankety, shrnující určité otázky, s nimiž se nejvyšší místa obracela na podřízené složky v zemích či na jednotlivé hodnostáře, bylo tu i dostatek místa, aby se mohly uplatnit názory těch, kdož k centrální špičce přímo nepatřili. Jednání, která se těchto věcí dotýkala, soustředila se do r.1761, 1762 a zčásti i do prvé poloviny r.1763; pro zásadní a koncepční otázky byla nejvýznamnější asi anketa,[16] kterou podnítila sama Marie Terezie na počátku r.1761 a která se pak také stala podkladem jednání státní rady, z něhož vzešly nové zásady organizace státního aparátu.

Jak již byla příležitost několikráte zdůraznit, spočíval Haugvicův administartivní systém z r.1749 nejen na centralismu ve smyslu státoprávně-teritoriálním, nýbrž i na věcném soustředění rozmanitých správních pravomocí, tedy zejména na soustředění správy v užším smyslu se správou finanční za současného oddělení správy od důsledně centralizovaného soudnictví. Z hlediska cest, jimiž šel další průběh vývoje, zásadního významu nabyl především státoprávně-teritoriální ráz těchto přeměn, zatím co ona druhá stránka jevila se být méně významnou.[17] V šedesátých letech tomu bylo ovšem ještě jinak: Haugvicův systém tu byl posuzován vcelku a proto také kritická stanoviska mu adresovaná vycházela z obojího, ba v jistém ohledu je možno i říci, že v ovzduší jinak jednoznačného centralismu, které bylo právě utvrzeno zřízením státní rady, bylo možno opačná stanoviska uplatnit nejednou jaksi v obráceném pořadí;dosavadní systém byl kritizován především z věcných hledisek pro sloučení agend administrativních a finančně-správních a teprve v druhé řadě byly napadány jeho účinky teritoriálně-centralistické.

Proto většina úvah, jak má být reorganizováno Haugvicovo direktorium in publicis et cameralibus se na počátku šedesátých let shodla na

---

[16] P r o k e š , l.c., str.26 a n.

[17] O to více, že schéma takovéhoto spojování a rozlučování správní agendy v užším smyslu se správou finanční se pak i v následujících letech vícekráte opakovalo - přehled.k tomu B. B a x a , Dějiny práva na území republiky československé, Brno 1935, str.252 a n.

tom, že nový systém správy potřebuje jinou koncepci obsahovou; především se poukazovalo na to, že spojení politické a finanční správy se neosvědčilo. V této souvislosti se zcela nepokrytě hovořilo,že je třeba skoncovat s dosavadní soustavou a navázat znovu na to, co bylo v r.1749 odstraněno. Pro Haugvice, ač většinu svého vlivu neztratil ani v nové konstelaci, to byla velká porážka. Z hlediska dalšího vývoje ovšem nejvíce padá na váhu, že na počátku šedesátých let nedošlo k restituci staré české dvorské kanceláře. Skutečně také v jednáních, v nichž se připravovala koncepce nového uspořádání centrálních úřadů, se ozvaly hlasy žádající důsledný návrat k poměrům před r.1749 i po této stránce.[18] Nebyly však příliš důrazné a obsahově nepostrádaly značné rozkolísanosti, což jistě pochopíme tím spíše, že o vůli pokračovat v dosavadní centralistické linii nemohlo být sporu. V stanoviscích tehdy - zejm. v anketě z počátku r.1761 - uplatněných se tak setkáváme většinou s nepříliš určitě formulovaným požadavkem, aby byly obnoveny staré dvorské kanceláře, při čemž není - až na některé výjimky - jasno, má-li jít o obnovení samostatných a na sobě nezávislých úřadů, či jen o nahražení direktoria společnou dvorskou kanceláří, jak se také skutečně stalo.[19]

I toto ne zcela jasné stanovisko nebylo vždy na počátku šedesátých let jen přímočarým pokračováním starého centralismu Haugvicova. Třebaže zřízení spojené česko-rakouské dvorské kanceláře se posléze v dalším vývoji nestalo žádným ústupkem státoprávní integritě českého historického státu, přece jen v šedesátých letech zřízení dvorské kanceláře nebylo jen pouhou změnou názvu. Napochybíme patrně ani, budeme-li ve stanoviscích, která k tomuto řešení směřovala vidět určitý odklon od přímočarého centralismu čtyřicátých let, v každém směru jeho určité zmírnění a modifikaci. Jasně na to ukazuje zejména vývoj, kterým procházela v dalších letech organizace spojené dvorské kanceláře: prvý šéf tohoto úřadu, dvorský kancléř hr.Rudolf Chotek, vynaložil pozoruhodné úsilí směřující k tomu, aby bylo možno pomýšlet na určitý kompromis mezi absolutistickým centralismem a zbytky stavovských práv šlechty, jež byly Haugvicovými reformami dotčeny více než citelně.[20]

---

[18] Byly to hlasy téměř všech, kdož se ankety účastnili (dvor.radů Kannegiesera, v.Cetto, Doblhoffa, dále hr.Rudolfa Chotka a zejm. hr.Breunera): poukazovalo se v nich na to, aby bylo znovu navázáno na staré vymezení pravomoci nejvyšších úřadů.

[19] Příkladem je zejm. stanovisko Kannegieserovo, který na jedné straně navrhoval restituci starých kanceláří v jejich původní podobě (P r o k e š , l.c., str. 31), na druhé straně však svoje dobrozdání uzavřel návrhem na zřízení české a rakouské dvorské kanceláře (str.32); ještě snad o něco určitěji zaznívat tento požadavek - obnovit staré dvorské kanceláře - z projevu presidenta nejv. soudního místa, hr.Bruenera, jenž jej spojil s pronikavou kritikou centralizovaného soudnictví; rovněž z některých zemí byly vzneseny podobné postuláty: na Moravě hr.Schrattenbachem a ve Štýrsku hr. Kinburgem (str. 43).

[20] R i e g e r , Dílo centralismu, str.35 a zejm. J. P r o k e š , Instrukce vydaná r.1762 pro českou a rakouskou dvorní kancelář (Příspěvek k dějinám terezián-

R.1749 se českých zemí dotkl nejen zrušením české dvorské kanceláře,nýbrž i odstraněním dosavadních ústředních úřadů a jejich nahražením byrokratickou správou. Jak dalece při tom utrpěla i státoprávní koncepce České koruny, není jistě třeba dodávat. Na tyto změny v Čechách doplácely především nejvyšší zemští úředníci, jejichž hodnosti podle jména zůstaly sice zachovány, ztratily však téměř veškerou reálnou moc, neboť z nich byl vytvořen nově zvláštní orgán, tzv. konses nejvyšších úředníků, který měl vykonávat určitou soudní pravomoc, jenž se však ve skutečnosti stal bezmocným tělesem zmítajícím se v zajetí své neujasněné kompetence.[21]

Takovéto poměry ovšem k popularitě nové správní soustavy mezi českou šlechtou sotva přispívaly. Nejen však mezi držiteli těchto vykleštěných hodností, nýbrž nespokojenost rostla zřejmě i v těch kruzích šlechty, která se do nových poměrů začlenila. Ukazuje na to skutečnost, že, jakmile na počátku šedesátých let bylo cítit, že dosavadní systém prochází krizí, pozvedly se v Čechách hlasy žádající restituci bývalých poměrů.[22] Šlo především o to, aby v novém správním uspořádání se dostalo určitého uplatnění i představitelům nejvyšších úřadů. Tyto požadavky měly nepochybně určitou proticentralistickou funkci, třebaže značně omezenou. I tak však lze sotva za zcela bezvýznamné pokládat, že v nové organizaci zemské správy se pak někteří z bývalých nejvyšších zemských úředníků dostali vskutku do čela nově vytvářených ústředních úřadů, ovšem jen jako byrokratičtí hodnostáři.[23] I když ve srovnání s bývalým postavením to byla stále ještě značná degradace, byl to přece jen zároveň i jistý ústupek šlechtickým kruhům, které tyto úřady tradičně ovládaly.

Co je pak ještě významnější je skutečnost, že uprostřed těchto snah se ozvaly i ojedinělé návrhy na obnovení zrušené české dvorské kanceláře, a to dokonce i z řad oněch byrokratizovaných příslušníků zemské aristokracie, kteří byli činni v dosavadní správě jako byl zejm. hr.František Josef Pachta.[24]

---

ské správy a centralismu), tamtéž jako studie téhož autora citovaná v pozn.13, str. 13, 15, 17.

[21] K tomu zejm. B. R i e g e r , Zřízení krajské v Čechách, II., Praha 1893, str.637 a Fr. R o u b í k , K vývoji zemské správy v Čechách v letech 1749-90, Sborník archívních prací, XIX. (1969), str.48; - z archívních pramenů i SÚA ČG Publ. 1748-55 A 1/ 1-15 (kart.č.1) a z části i 1756-62 A 2/1 (kart.č.136 a 138); spletité poměry v předpisech o soudní příslušnosti byly také jedním z motivů kritiky, kterou na adresu centralizovaného soudnictví uplatnil Breuner (viz výše).

[22] Podrobně o tom S v á t e k , l.c., str.405-9, který v této souvislosti líčí zejm. hr.Rudolfa Chotka jako příznivce stavovských požadavků; přeceňuje však zřejmě význam nejv. purkrabího hr.Filipa Kolovrata-Krakovského.

[23] Nejnověji k tomu, R o u b í k , K vývoji správy, str.67 a n.; jinak o nejvyšších úřednících v nové organizaci podrobně R i e g e r , Dílo centralismu, str.43.

[24] P r o k e š , Boj o Directorium, str.43).

Vcelku je tedy možno shrnout: na počátku šedesátých let se v našich zemích i ve vídeňské centrále dostala ke slovu kritická stanoviska žádající revizi dosavadního správního systému. Obsahově byla namířena, jak proti soustřeďování rozmanitých správních pravomocí, tak proti státoprávně-teritoriálním důsledkům dosavadního systému. Proticentralistický hrot dotčených stanovisek byl však značně zmírňován tím,že jejich nositelé byli ochotni se smířit se společným ústředním orgánem pro země koruny České a země rakouské za cenu posílení stavovsko-šlechtického vlivu v dosavadní správě. Požadavky směřující k přímé restituci dřívějších poměrů byly proto ojedinělé a značně rozkolísané. I tak však měly svůj význam a nebyly bez vlivu na průběh tehdejšího vývoje. Svou psychosociální funkcí vyjadřovaly skupinové šlechticko-stavovské zájmy namířené asi nejvíce proti "novým lidem" v byrokratizované správě. Státoprávně opoziční prvek v nich tedy splýval se stavovskými interesy a byl jimi ve výsledných konturách překrýván.[25] V jádře šlo u většiny představitelů této kritiky o pokus o jistý kompromis mezi aristokraticko-stavovskými zájmy v administrativě a tereziánským centralismem. Kompromis asi o to nezbytnější, že řada významných představiteků těchto kruhů zaujímala již dávno pozice, jež těmto skupinovým zájmům vlastně odporovaly, jak nejlépe ukazuje příklad Kounicův, který byl nejen tuhým centralistou, nýbrž i nesmlouvavým stoupencem byrokratických metod vlády obracejících se s pohrdáním k šlechtickým a stavovským výsadám.[26]

* * *

Všechny tyto souvislosti mající v dosud naznačených rysech nezbytně abstraktní ráz, ožijí, jakmile se podaří uvést je do vztahu ke konkrétním osobám jako představitelům určité společenské a skupinové mentality. Zrušení české dvorské kanceláře a prvá vlna tereziánských reforem proběhly mimo jiné i v ovzduší střídání generací. I když zatím snad nedovedeme říci, jak dalece právě tato okolnost podmínila dotčené změny, nelze pochybovat o tom, že bez významu nebyla.

Generační předěl, jenž tu probíhal, je možno sledovat již o něco dříve ve složení nejvyšších úřadů. V prvé třetině století byly tyto

---

[25] Je příznačné, že právě do doby kolem poloviny století a zčásti již i před ní spadají pozoruhodné pokusy o burcování státoprávního vědomí v řadách české šlechty; podrobně se tím zabýval již J. H a n u š , Národní museum a naše obrození, I., Praha 1921, str.60 a n. srv.zejm. co je tu řečeno o Taulowovi z Rosenthalu, jakož i o stycích nejv.kancléře Filipa Kinského s benediktinskými učenci,zvl. M.Ziegelbauerem.

[26] Tato Kounicova stanoviska nejlépe vyjadřuje známý a často citovaný jeho projev z r.1763 - srv. A r n e t h , l.c., str.30 a zejm. R i e g e r , Dílo centralismu, str.41.

úřady v Čechách pevně v rukách významných jedinců náležejících ve velké většině staré domácí rodové šlechtě;[27] osoby cizího původu tu sice také přicházejí, v podstatě však v menším počtu a v domácím prostředí již zcela naturalizované: k prvé skupině náležejí především Kinští, Černínové, Šternberkové, Vratislavové, Vrtbové a v jistém smyslu i Vrbnové; představitelem druhé byl asi nejspíše nejvyšší purkrabí hr.Jan Arnošt Schaffgotsch,[28] který před tím prošel téměř všemi významnějšími zemskými úřady. K tomuto poměrně jednoznačně vymezenému okruhu osob přistupovali pak nečetní jednotlivci, na které není možno pohlížet asi jinak než jako na povýšence nebo jejich potomky (např. hr.Přehořovský) a konečně pak i několik reprezentantů staré domácí nižší šlechty, kteří se buď zatím domohli vyššího postavení (hr.Kokořovec) nebo naopak v tradičním rámci svých rodů ztělesňovali tuto složku aristokratické společnosti, která ovšem ztrácela vždy více a více na svém významu (Hložek ze Žampachu, Markvart z Hrádku aj.). O těchto osobách je možno předpokládat, že byly na počátku 18.stol. prodchnuty určitým stavovským patriotismem a že rané centralistické snahy narážely u nich na odpor.[29]

Ve čtyřicátých letech se situace počíná měnit. V určité nezbytné zkratce je možno říci, že všude se objevují noví lidé a že žádný z hodnostářů prvé třetiny století nesedí již na svém místě. Vedle přirozených biologických příčin tuto výměnu jistě urychloval i dramatický počátek vlády Marie Terezie a krátká epizodická vláda Karla VII. Je příznačné, že uprostřed těchto změn se setkáváme se jmény mužů, o nichž byla učiněna zmínka již výše: se jménem hr.Rudolfa Chotka a hr.Fr.Jos. Pachty.[30] Oba tito mužové, u nichž další životní běh šel rozdílnými cestami, mají v počátcích ledacos společného. Vedle generační příslušnosti, jsou oba v jistém smyslu novými lidmi i svým původem, třebaže Chotek méně a Pachta více: již Chotkovu otci[31] se podařilo změnit svůj

---

[27] Srv. P a l a c k é h o , Přehled současný nejvyšších důstojníků a úředníků (nověji vydaný v "Díle Fr.Palackého", vybral a uspořádal J.Charvát, Praha 1941, sv.1), jakož i tabulky, které nejnověji v příloze ke své studii o místodržitelství otiskl R o u b í k; v obecných rysech rovněž i P l a c h t , l.c., str.216 a n.

[28] J. P e k a ř , Naše šlechta a jazyk český v 18.stol., ČČH XX. (1914) str. 80-1.

[29] Mnoho cenného o tom, co mohlo podmiňovat tuto mentalitu tehdejší české aristokracie, přináší P l a c h t , l.c., str.216 a n., jinak je možno uvést i drobnou studii Zd. K a l i s t y , Úvod do politické ideologie českého baroka (zvl.otisk přednášky), Brno 1934; na odpor proti centralismu ukazují i snahy, které odrážel soudobý pokus o revizi zemského zřízení, za jakési vyvrcholení dotčených tendencí je možno považovat opozici dvou posledních českých dvorských kancléřů, Filipa Jos.Kinského a Bedřicha Gervése Harracha, proti bernímu přetěžování českých zemí a proti správnímu centralismu - k tomu R i e g e r , Dílo centralismu, str. 12 a n. a dále J. P e k a ř , České katastry 1654-1789, Praha 1932, str.140, 149 a n.

[30] Oba náleželi mezi místodržící: Chotek již od r.1740, tehdy ještě jako apelační rada, Pachta až od r.1747.

[31] Biografické údaje o Chotkovi jsou roztroušeny: základní informace podávají příslušná hesla v "Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich" od

nevýznamný, i když starobylý rytířský titul, za hodnost hraběte a členství v kollegiu místodržících; mladý Rudolf Chotek měl tedy životní dráhu otevřenou a je proto zcela přirozené, že se mu dostalo i velmi pečlivého vychování. Naproti tomu Pachta pocházel z rodu, jehož nešlechtické a erbovnické počátky byly tehdy ještě zcela nedávného původu, takže hraběcí titul, kterého potomci těchto nevýznamných předků dosáhli, byl skutečně rychlým a skvělým dovršením započatého rozletu.[32]

Proč je třeba o těchto podrobnostech hovořit? Sotva je možno pochybovat, že šlo o okolnosti významné, zejména pro mentalitu obou dotčených osob. Na co tu patrně lze především pomýšlet, je snaha potvrdit svoji nedávno získanou příslušnost k vysoké šlechtě i přizpůsobením se názorům a cítění těchto kruhů. Bylo to ovšem obtížnější a složitější tím spíše, že tento vzestup byl do jisté míry závislý ještě více na úřední kariéře ve službách absolutistického státu než u rodin tradiční vysoké šlechty. Ukazuje to zejména dobře příklad Chotkův, kterého další úřední postup, v němž mu nezabránilo ani krátké zakolísání v době bavorské vlády, odvedl do Vídně do řady exponovaných funkcí, aby z něj učinil jakéhosi finančního ministra tereziánského dvora.[33] Chotek, jenž se na počátku šedesátých let dostává do čela spojené dvorské kanceláře, je nepochybně, jak jsme viděli, představitelem umírněného, kompromisního centralismu,který usiluje o navázání jisté kooperace s těmi prvky, jež představují zbytky stavovských institucí.

Tyto Chotkovy snahy se dostávají do světla ještě ostřejšího, uvědomíme-li si, že vedle toho, co mohlo z obecných podmínek působit na mentalitu dotčeného velmože, byla tu i celá řada dalších významných souvislostí zvláštních, ukazujících stejným směrem. Že to nejsou jen liché úvahy, to nejlépe naznačuje skutečnost, že Chotek i svými rodinnými svazky byl nepochybně dědicem určité tradice, která byla spojena s hodností nejvyššího českého dvorského kancléře: v důsledku svých příbuzenských vztahů, založených sňatkem, byl přímým nástupcem především

---

C.v. W u r z b a c h a a v "Ottově slovníku naučném"; určitý profil Rudolfa Chotka má i A r n e t h , l.c., str.15 a n., jinak řadu drobnějších i významnějších životopisných údajů lze nalézt i v díle "Aus der Zeit Maria Theresia´s - Tagebuch des Fürsten Joh.Jos.Khevenhüller-Metsch" (vyd. R.v.Khevenhüller-Metsch a H.Schlitter), I-III., Wien-Leipzig 1907-10; Chotek náležel již zcela oné generaci, jež byla zcela prosycena soudobou francouzskou kulturou (o jeho výchově v Paříži - H a n u š , l.c., str.21); v průběhu celé své úřední kariéry postupoval vždy v úzké, opravdu bratrské spolupráci se svým bratrem Janem, který byl rovněž vysokým hodnostářem.

[32] O pachtovské rodině podává základní přehled rovněž "Ottův slovník naučný": její vzestup se odehrál teprve po Bílé hoře; určitý podíl na kariéře mladého Frant. Josefa měl zřejmě i nešťastný osud jeho otce, hr.Joachima, který zemřel jako francouzský zajatec během tažení francouzského vojska z Prahy v r.1741.

[33] Byl předsedou dvorské komory a zejm. presidentem ministeriální bankodeputace (vystřídal tu svého švagra, zmíněného již Filipa Jos.Kinského, předtím nejv.kancléře);- řadu zajímavých dokumentů z tohoto období jeho činnosti obsahuje sbírka úřed. akt, dotýkající se Rudolfovy osoby, uložená v Rodinném archívu Chotků - Státní archív Praha - pobočka Benešov.

všech nejvyšších kancléřů z rodu Kinských, což byla rodina, v níž dotčená hodnost na konci 17. v prvé polovině 18.století byla téměř dědičnou;[34] a dále i proto, že, jsa druhým chotěm své ženy, byl jaksi i dědicem jiného - nejvyššího kancléře, hr.Jana Františka Vrbny.[35]

Lze-li tedy v Chotkovi spatřovat dědice tradic úřadu českého nejvyššího kancléře,[36] což jej jistě již samo o sobě předurčovalo k tomu, aby hledal cesty kompromisního řešení mezi zbytky stavovských práv a novou orientací státní moci.[37] nelze ovšem právě tak zapomínat ani na jeho druhou tvář: jinými slovy na to, že byl zároveň i člověkem oddaným novým proudům ve státní správě, který přispěl i svým značným podílem k úspěchům tereziánského centralismu na tomto poli.

Naproti tumu druhá z dotčených osobností, hr.Pachta, měl profil méně bohatý. Svou úřední kariéru začínal podobně jako Chotek v místodržitelském sboru. Jeho další dráha však nevybočila nikdy z čistě českých - a měřeno pojmy tereziánské administrativy - tedy i čistě zemských hranic. Pachtův význam spočíval především v tom, že byl jedním z nejvlivnějších představitelů nového byrokratického ústředního úřadu, vzniklého v Čechách v r.1749 - reprezentace a komory. V tomto směru zřejmě zastiňoval nejednou i presidenta zmíněné instituce, hr.Netolického, jenž byl rovněž významným tereziánským byrokratem a svým původem svého kolegu i v mnohém připomínal. Když Netolický v r.1760 zemřel, připadla proto také Pachtovi v této rozhodující chvíli povinnost vyjadřovat se o zásadních otázkách. Že jeho tehdejší stanoviska mohla odrá-

---

[34] Chotkovou manželkou byla Aloisie Štefanie, dcera hr.Václava Norberta Oktaviána Kinského, jenž byl sám nejv. kancléřem a zároveň bratrem jiného nositele této hodnosti Frant.Oldřicha Kinského; kromě toho byl i otcem dvou dalších nejv. kancléřů Frant.Ferdinanda a Filipa Josefa, po kterém jako po svém švagrovi Chotek přebíral vedení minister.bankodeputace a jenž byl již vícekráte zmíněn jako představitel stavovsky opozičních nálad a rovněž i podporovatel státoprávně patriotického historismu kolem poloviny 18.stol.; z nejnovější literatury je tu možno upozornit i na to, co uvádí A.S. M y l n i k o v , O slovanské sebeuvědomění v české společnosti v první polovině XVIII.století, Slovanský přehled, 57 (1971), str.31 o Štěpánu Kinském jako vyslanci u carského dvora; tento zajímavý detail by jistě vyžadoval hlubší analýzy.

[35] Prvým manželem Chotkovy ženy byl hr.Norbert Václav z Vrbna, syn nejv.kancléře Jana Františka; i tyto svazky ukazují na to, jak Chotek byl spojen s tradičními kruhy vysoké aristokracie z Čech a nepochybně i tedy s jejich mentalitou; nevlastním synem Chotkovým byl také Evžen z Vrbna, jenž náležel k předním podporovatelům raných obrozeneckých snah a k šiřitelům českého patriotismu mezi šlechtou (o něm podrobně H a n u š , l.c., 147).

[36] K tomu, co bylo uvedeno již výše o Filipu Jos.Kinském a Bedřichu Gervásovi Harrachovi je možno ještě dodat, že Marie Terezie se svým odporem k tradicím, jež ztělesňoval tento úřad i jeho představitelé nikterak netajila, jak ukazují zejm. její vlastnoruční memoriály - "Zwei Denkschriften der Kaiserin Maria Theresia",vyd. A.v.Arneth v Archiv für österreichische Geschichte, Bd.47, Wien 1871, např.str.273 a n.; P r o k e š (Boj o Direktorium, str.7 v pozn.) hovoří také o tom, že M. T. nenáviděla čes.dv.kancelář.

[37] Snad v tomto směru mohly působit i Chotkovy blízké vztahy k osobám, jež měly něco společného se zednářstvím, ač jinak Chotek zednářem zřejmě nebyl: Chotkova jediná dcera Guidobaldina Brigita (jiných dětí neměl) se stala v druhém manželství chotí známého hr.Canala a rovněž i prvý muž Chotkovy ženy, Norbert z Vrbna bývá počítán mezi prvé zednáře v Čechách (H a n u š , l.c.,str.28-29 na podkladě Svátka).

žet nálady, které v Čechách sdílely kruhy tradiční šlechty, jakož i jeho snahy splynout s oligarchickými vrstvami této aristokracie, to dobře ukazují i Pachtovy osudy z dalších let, které jej vynesly k několika významným hodnostem. Za zmínku tu snad stojí ještě skutečnost, že Pachta byl i prvým předsedou, a tedy v jistém smyslu i zakladatelem, pozdější Vlastenecko-hospodářské společnosti, jejíž význam pro šíření nových agrotechnických metod i pro vzmáhající se obrozenecké vlastenectví, byl v naší literatuře již nejednou oceněn.[38] Pachtovu osobnost dokreslují ostatně i jeho ambice hrát významnou roli ve společnosti, jež zaléhaly ještě přes jeho příbuzné i do prostředí mozartovské Prahy.

* * *

Jestliže na počátku šedesátých let ožívaly ve státním aparátě - a to i na jeho nejvyšších místech - tendence příznivé tomu, aby byl brán určitý zřetel na zbytky stavovských práv, mělo to svoje příčiny, jak ani jinak nemohlo být, i v oblasti hospodářské a finanční politiky.

Oč tu tehdy šlo? Tereziánský stát, jak bylo již řečeno, nalézal se v této době ve velmi svízelné finanční situaci. Tísnivě působila mimo jiné okolnost, že události v průběhu sedmileté války se dlouho nevyvíjely jednoznačně, což přirozeně živilo i naděje na konečný úspěch rakouských zbraní. Tím spíše bylo třeba opatřit prostředky k dalšímu vedení války stůj co stůj. V tomto ovzduší vznikl ve vídeňském ústředí plán, který zaslouží historikovy pozornosti i proto, že s jeho realizací byly v našich zemích spojeny počátky papírových peněz. V daných souvislostech však na váhu padá nepochybně jiná stránka opatření, o nichž se tehdy jednalo - totiž skutečnost, že zmíněné plány znamenaly zároveň i jisté oživení stavovského vlivu na státní finance, i když v míře, kterou jistě nelze přeceňovat. Jádrem dotčených záměrů byla likvidace státního dluhu úvěrovou cestou, jejíž podstata spočívala v určité formě státní půjčky.[39] Státní půjčka měla být uskutečněna emisí dlužních úpisů a ručení za tuto "úvěrovou operaci", jak se úřední místa vyjadřovala, přebírali stavové. Takovéto ručení samo nebyla věc od kořene nová; i dříve již stavové brali na sebe podobné závazky.[40] Novým bylo

---

[38] O ní nejnověji M. V o l f , Organizace a působení Vlasteneckohospodářské společnosti, Praha 1961 (dčel. tisk Zemědělského musea).

[39] Srv. zejm. Fr. v. M e n s i , "Staatsschuld" v E. M i s c h l e r - J. U l b r i c h , Österreichisches Staatswörterbuch, IV. Wien 1909, str.414 a n. stať "Papiergeld" od téhož autora tamtéž, II., Wien 1906, str.271.

[40] O této úvěrové operaci se také někdy hovořilo jako o "nové" na rozdíl od podobných starších závazků, při nichž bylo také od určité doby užíváno stavy vydaných dluhopisů - J. P e k a ř , České katastry, str.97.

však spojení těchto závazků s oběhem dlužních úpisů,kterým se také podle jejich ručitelů říkalo stavovské obligace nebo ještě častěji "kuponové papíry".[41] Část těchto obligací, zejm. tak řečené platební obligace, což byly dluhopisy nižších nominálních hodnot, byla, jak napovídá jejich označení, určena tomu, aby fungovaly jako papírové peníze,i když zatím v podobě ne zcela dokonalé.

Z hlediska souvislostí, jež se snaží sledovat tento článek, je ovšem daleko významnější okolnost, že jisté oživení stavovského vlivu na státní finance, které úvěrová operace státním dluhem ztělesňovala, bylo spojeno se zachováním centralizačního rámce vytvořeného v r.1749: za obligace ručili jak stavové čeští, tak zároveň i stavové rakouští. To byla ovšem aplikace téhož schematu, který byl základem nového administrativního uspořádání centrálních úřadů a jehož uplatnění i v těchto vztazích činí také pochopitelnějším to, co bylo výše pověděno o stanoviscích Chotkových a o jeho snaze přizpůsobit zbytky stavovských práv rakouskému centralismu.

Přitom však Chotek, ač zaujímal ve správě státních financí, před tím, než se stal dvorským kancléřem, významné postavení, vlastním původcem nové úvěrové operace nebyl. Myšlenka likvidovat státní dluh vydáním státních dluhopisů se zrodila v jiné hlavě: jejím autorem byl hr.Ludvík Fridrich Zinzendorf-Pottendorf,[42] jenž ve svých záměrech byl ovlivněn nepochybně teoretickými představami, jakými byl veden o několik desetiletí dříve známý skotský finančník John Law. Chotek, jak lze usuzovat z dobových pramenů, zprvu těmto plánům odporoval, zachovávaje k nim jistou rezervu, jejíž skutečný důvod je nejasný.[43] Není vyloučeno ani to, že její příčina byla spojena se stavovským ručením, neboť Zinzendorf původně zřejmě na takovéto zajištění nových dluhopisů nepomýšlel.

* * *

Závěrem je třeba se pokusit zodpovědět především otázku, jak daleko zapadá hlubší poznání proticentralistických stanovisek, doprovázejících správní reformy z počátku šedesátých let 18.stol., do oněch sou-

---

[41] Byly totiž zdročitelnými a úroky se realizovaly oddělením kuponů, jež k obligaci byly připojeny.

[42] H o c k - B i d e r m a n n , l.c., str.82.

[43] SA Praha - Rod.archív Chotků, akta hr.Rudolfa Chotka č.42. 12.VII.1759 "Vortrag über das Graf Zinzendorfische Projekt wegen der Banco-Coupons" - Chotek se tu ohrazuje proti tomu, jak bylo jeho ústní stanovisko k těmto záměrům tlumočeno Haugvicem; Chotek odporuje Zinzendorfovým plánům, i když není dostatečně zřejmo proč.

vislostí, které charakterizují vývoj odehrávající se v tomto období u nás nejen po časové, nýbrž i věcné stránce. O tom, že jejich proticentralistické zaostření bylo spojeno s projevy určitého stavovského vědomí šlechty, byť omezeného na nejnižší možnou míru, nelze asi vůbec mít pochybnosti. Rovněž tak není možno pochybovat o tom, že uplatnění stavovských interesů mělo tu i jistou státoprávní funkci vedoucí k obhajobě státoprávní integrity českého historického státu. Tato zjištění, jímž neodporuje ani to, co bylo řečeno o ideovém pozadí tereziánského centralismu, jsou zřejmě tím cennější, že zmíněné projevy spadají do doby, kdy se naše národní obrození ještě nerozvinulo a kdy tedy je ani jiní činitelé, než právě představitelé tohoto pozdního šlechtického stavovství, uplatnit nemohli.

Je-li tomu tak, pak ovšem je třeba pomýšlet i na to, jaký byl v obecném hodnocení našeho 18.stol. vztah dotčených jevů k událostem daleko výraznějším, tedy v prvé řadě k protijosefinské opozici z konce století, jakož i k tomu, čím byl vyznačen politický vývoj v Čechách v prvé třetině daného časového celku. Proticentralistická stanoviska z šedesátých let ukazují nepochybně určitou cestu směřující tam, co vyjádřili čeští stavové ve svých desideriích na velkém sněmu v r.1790, třebas jejich požadavky byly tehdy neseny nesrovnatelně radikálnějším duchem a třebas i jejich obsah nelze v ničem měřit s tím, co nesměle uplatňovali jednotlivci ve svých dobrých zdáních na počátku šedesátých let. Proč lze takto usuzovat, to patrně souvisí zejména s tím, že stavovská desideria z r.1790 se přímo nevyjadřovala k centralistickým přeměnám ve státní správě,** požadujíc především restituci některých šlechtických privilegií a stavovských práv v oblasti zemské samosprávy, jak bychom asi řekli, vyjadřujíce se pojmy doby daleko pozdější. Na počátku století byla ovšem situace jiná; státoprávní a administrativní centralismus si tehdy teprve připravoval svoje pozice a hlavní rozpory proto také vznikaly kolem otázek, jak přizpůsobit dosavadní instituce novým centrálním potřebám. V tomto ohledu jeví se tedy nevýrazná negace centralistických snah z počátku šedesátých let jako jakýsi spojovací mezičlánek. Doplňuje to ostatně i charakteristika šedesátých let 18. stol., známá z našeho kulturního vývoje, která právě z tohoto desetiletí činí jakési bezprostřední předpolí našeho národního obrození.

** R.J. K e r n e r , Bohemia in the Eighteenth Century, New York 1932, str. 122-3, stavové ve svých desideriích žádali jen obnovení místodržitelství a práv nejv. zem. úředníků.

IN MARGINEM DER ANTIZENTRALISTISCHEN EINSTELLUNGEN IN BÖHMEN NACH DER MITTE DES 18. JAHRHUNDERTS

Valentin Urfus

(Zusammenfassung)

Zu Anfang der sechziger Jahre des 18. Jahrhunderts verlief in dem Habsburgerreich die zweite Welle von Verwaltungsreformen, durch die die Regierungsperiode Maria Theresias gekennzeichnet war. In den verschiedenen Verhandlungen, die vorangingen, setzten sich nicht selten auch Einstellungen durch, die gegen den extremen Zentralismus gerichtet waren; durch derlei Zentralismus war die erste Phase von den Theresianer Reformbestrebungen charakterisiert, die ans Ende der vierziger Jahre fallen. Es wäre jedoch zwecklos, darin irgendeine theoretisch ausgeprägte Argumentation suchen zu wollen; übrigens stützte sich derzeit nicht einmal der Habsburger Zentralismus auf etwaige ideologisch besonders ausgeprägte Ausgangspunkte - abgesehen von den allgemeinen, merkantilistisch und kameralisch begründeten Vorstellungen.

Den Kern der antizentralistischen Einstellungen zu Anfang der sechziger Jahre bildeten die Bemühungen, den Zentralismus mit den Überbleibseln der Ständerechte in Einklang zu bringen, die bislang der hohe Adel in der Staatsverwaltung innehatte und um die er eben durch die erwähnten Reformen der vierziger Jahre gebracht wurde. Der Träger dieser Bemühungen war daher auch die hohe Aristokratie. Zu ihren Wortführern wurden in einzelnen Fällen Personen,die diesen Kreisen zwar - traditionsgemäss - nicht angehörten, die jedoch aus verschiedenen Gründen bemüht waren, sich diesen Kreisen einzugliedern. Meistens waren es Einzelne, durch Familienbände mit dem traditionellen Adel verbunden, die jedoch ihre Karriere ihrer Stellung in der zentralistischen Verwaltung verdankten. Einer von ihnen war vermutlich vor allen anderen Graf Rudolf Chotek, ein Würdenträger am theresianischen Hof in Vorrangstellung und durch seine Verwandtschaftsbeziehungen gewissermassen auch Erbe einzelner letzter höchster böhmischer Kanzler zugleich; eine Persönlichkeit von diesem Schlag (diesmal nur im Massstab der böhmischen Länder) war Graf Fr.Jos.Pachta, der - zum Unterschied von Chotek - nicht einmal einem alten adeligen Geschlecht entstammte.

Im allgemeinen können die antizentralistischen Einstellungen vom Anfang der sechziger Jahre des 18.Jahrhunderts als ein bestimmtes Zwischen-

glied aufgefasst werden, das den adeligen Patriotismus (von dem der böhmische Adel zu Anfang des 18.Jahrhunderts erfüllt war) mit der antijosephinischen Ständeopposition vom Ende desselben Jahrhunderts verbindet.

NĚKTERÉ ÚVAHY K REFERÁTU PROFESORA HANSE THIEMEHO "DAS HEILIGE RÖMISCHE REICH UND SEINE GLIEDER (1200-1806)"[1]

Vladimír Michajlovič Koreckij

Ačkoli si profesor Thieme ve svém referátu vzal za úkol zkoumat vztah mezi "Svatou římskou říší" a jejími "členy",překročil rámec svého tématu, když tvrdil, přímo odpovídaje na řečnickou otázku Faustova žáka:

"Milá Svatá římská říše,
jak to, že ještě držíš pohromadě?"

že to bylo umožněno vznešenou říšskou myšlenkou, "povýšenou na náboženskou a mystickou představu, která se projevila v úctě k říšským klenotům, trvajícím už po staletí." Nato profesor Thieme opustil historickou půdu svého tématu a přešel na pole čistě politických úvah o "významu ideálních momentů při slučování rozmanitých organismů ve federativní státní útvar nebo při jejich stále obnovované integraci přes protichůdné politické zájmy."

Ale ten, kdo se bude zabývat historií vzájemných vztahů mezi říší a jejími členy, bude muset uznat, že nebyly určovány "ideálními momenty", nýbrž reálnými hospodářskými a politickými podmínkami existence této říše.

Profesor Thieme datuje Svatou římskou říši od franckého císaře Karla Velikého. Jeho říši definuje jako "einen Einheitsstaat" zřejmě proto,aby v něm nalezl zdroj budoucí *národní* jednoty říše, která teprve od XV.stol. byla nazývána "Svatá římská říše *německého národa*". Připomeneme-li si,že moc Karla Velikého a jeho nástupců se opírala o výboje, které podnikali na východ a do Itálie, aby tím rozšířili svou moc na celý svět, který považovali za dostupný, pochopíme, proč se začali považovat za nástupce Římské říše (Imperium Romanum), od níž převzali myšlenku světové říše (Imperium totius universi), přičemž tuto myšlenku přenášeli do úplně jiných historických podmínek, kdy se utvářela jiná třídní struktura vlastnictví a moci.

Vzniká feudální soustava vlastnictví spjatá s růstem třídního rozvrstvení, s rostoucím procesem podrobení svobodných rolníků - členů ob-

---

[1] Diskuzní příspěvek akademika AV USSR V.M.Koreckého (Kyjev) na XIII.Mezinárodním kongresu historických věd dne 21.srpna 1970 (Mezinárodní asociace pro dějiny práva a institucí). Srov.francouzskou verzi, kterou přinesl "Bulletin d'information de l'Association internationale d'histoire du droit et des institutions", No 6, Leiden, prosinec 1970, str.5-9.

činy i kolonistů, jenž zase vzbuzoval jejich stále větší odpor proti útlaku, čím více se mocní snažili dobývat stále nové a nové země, aby si podrobili stále nové a nové kmeny a národy - na východě pro rozšíření oblastí obdělávaných nevolníky, na jihu pro vyloupení bohatství tam nahromaděného.

K upevnění své třídní nadvlády v boji proti utlačovaným byli feudální panovníci v určitých historických obdobích nuceni usilovat o centralizaci moci, o "jednotu" říše. Ale feudální soustava vlastnictví určovala feudální, hierarchickou soustavu vlády, "mnohopatrovou" soustavu potlačování základních výrobců (rolníků), soustavu, která také vedla k rozpadu říše a jež jen občas vedla k určité míře její centralizovanosti, sjednocení, a to buď za účelem výbojů nebo k potlačení povstání poddaného a nevolnického obyvatelstva.

Musíme poznamenat, že tendence k centralizaci moci v říši byla oslabována soupeřením církevních a světských feudálů. Katolická církev, organizovaná rovněž podle feudálních, hierarchických zásad, tíhla k Německu, císařové k Itálii. Vzplanul boj mezi papežstvím a říší o prvenství, o nadvládu.

Papežové se odvolávali na Ecclesia Universalis, císařové hlásali Imperium universum. Boj "dvou mečů", krvavý boj, jenž vysiloval země, trval dlouho. A ačkoli císařové se považovali za "ochránce křesťanstva",a nazývali říši "Sacrum Imperium Romanum", moc říše stále slábla: již koncem XIII.století se projevil rozklad říše a posílení vlivu papežů. "Saské zrcadlo" zaznamenává (v čl.I), že "papeži je určeno jezdit koňmo,... na bílém koni, a císař mu má držet třmen, aby sedlo neklouzalo". A papež Bonifác VIII. (na rozhraní XIII. a XIV.stol.) mohl prohlásit: "Ego sum papa, ego sum imperator".

S rozvojem třídního rozvrstvení sílila moc místních duchovních i světských feudálů, rostla města, která se někdy sdružovala v obranné svazy k boji proti feudálům, loupeživým rytířům a vlastním plebejcům.

Engels poznamenal (v Zápisech o Německu, Archiv Marxe a Engelse, sv.X, str.343),[2] že koncem XV.stol.se Německo stále více drobilo,ústředí stále více slábło, že jeho jednotlivé části byly ještě od sebe úplně izolovány, nebyly mezi nimi žádné styky atd., že i svazy měst byly izolovány.

Je třeba poznamenat, že B.Engels přitom upozorňoval, že Německo zahrnovalo i francouzské a slovanské oblasti a považovalo Itálii za svůj majetek a Řím za své centrum - *nebylo* tedy *národním* komplexem." Můžeme dodat, že korunování za císaře musela předcházet volba za *římského* krále. A to se požadovalo i v době, *kdy k názvu* říše se začala

---

[2] Citováno podle ruského textu. Česky nevyšlo. Pozn.překl.

připojovat slova "německého národa" (nationis Teutonicae). Neznamenalo to snad - když "národní komplex" neexistoval - že "německý národ" se považoval za vládce jiných národů zapojených do říše?

Roztříštěnost říše byla v podstatě potvrzena ve XIV.stol. ve Zlaté bule z roku 1356, kterou K.Marx nazval "Základním zákonem plurality moci v Německu". Bula byla vydána, jak se v ní uvádělo, "aby nebylo svárů mezi kurfiřty Svaté říše, aby se předešlo budoucímu nebezpečí svárů a neshod mezi nimi." Ale ze všeho nejméně se v ní projevovala péče o říšskou moc a ze všeho nejvíce zájem o privilegia knížat, spojovaný se zjevnou snahou upevnit moc nad utlačovaným obyvatelstvem metodami nejkrutějšího teroru, převzatými od pozdní římské říše. Zlatá bula tedy byla pouze odrazem upevňování absolutismu knížat, proto také byla nazývána "bullou kurfiřtů".

* * *

Profesor Thieme mluví o členech (Glieder) říše a tvrdí, že byli "dokonce mladší než jejich hlava a že od samého začátku nebyli samostatní a měli odvozenou moc". Ale byla jejich moc opravdu "odvozená", tj.darovaná císařem? Nebyl tento proces obrácený? Je zajímavé, že Saské zrcadlo (kniha III, čl.LIII) napsalo:

"1. Každá německá země má svého vévodu: saská, bavorská, franská a švábská. Všechny bývaly královstvími. Později jim změnili jména a krále začali nazývat vévody, když porazili Římany. Ale zachovali si knížata jako vasaly a léna s praporcem pod týmž jménem. Později jim císařové odňali i knížata i léna s praporcem."

V pozdější době za rozkladu říše upevňovali feudální panovníci stále více svou moc, která již byla centralizována. Karel Marx zdůraznil při svých "Chronologických výpiscích" z prací historiků jako byl Schlosser a jiní, že po Maxmiliánově smrti "dějiny Německa byly *pouze rozvojem moci knížat loupežnou cestou.*"[3]

* * *

Profesor Thieme se zabývá vztahem tehdejších stavů k "ústřední moci". Staví přitom proti sobě na jedné straně zištná knížata a pány (Fürsten und Herren), uváděje, že "v tomto směru nebyl podstatný rozdíl mezi duchovními a světskými knížaty", a na druhé straně poddané rolní-

[3] Citováno podle ruského textu - pozn.překl.

ky a města. Tvrdí, že "u rolníků, poddaných, kolonistů a nevolníků těšil se císař v říši odedávna úctě a důvěře". Ale sotva lze mluvit o "úctě a důvěře" (Ansehen und Vertrauen) poddaných a nevolníků vůči císaři a říši. Čím by se pak dala vysvětlit častá povstání a dokonce selské války? Stačí jen jmenovat povstání v XIII.stol. vedené "Dřevákem", husitské války (XV.stol.), které B.Engels charakterizoval jako českou národní selskou válku proti německé šlechtě a proti nadvládě německého císaře",* a zejména Velkou selskou válku v roce 1525, na kterou říšský sněm v Řezně (za Karla V.) odpověděl "Carolinou" s jejími vrcholně krutými tresty. Je pravda, že občas v různých zemích mezi utlačenými rolníky se spřádaly sny o dobrém, moudrém králi, o "selském králi". I v Německu se tehdy snilo o "dobrém selském císaři". Také Thiele Kolun, nazývaný "Dřevák", se prohlásil za císaře místo tehdejšího císaře.

Profesor Thieme řekl o městech, že "rovněž věděla, zač mají říši děkovat", ačkoliv sám podotkl, že města nesporně dychtivě toužila po tom, aby upevnila svou autonomii a státnost (Staatlichkeit) na účet říše.

* * *

"Jednota", která zdánlivě byla ztělesněna ve "Svaté říši", byla iluzorní. Marx a Engels napsali v Německé ideologii":

"Roztříštěnosti zájmů odpovídala roztříštěnost politické organizace, malá knížectví a svobodná říšská města. Kde by se vzala *politická* koncentrace v zemi, které chyběly všechny *hospodářské* podmínky takové koncentrace?"*

Je tedy přirozené, že moc císaře byla podle slov K.Marxe "iluzorní". A teprve tehdy, když s rozvojem kapitalismu se vytvářely hospodářské styky mezi jednotlivými knížectvími různých stupňů, vznikly podmínky pro utváření velkých národních států a pro realizaci myšlenky národní pospolitosti spjaté s tímto procesem.

B.Engels napsal ve svém spise "Úloha násilí v dějinách": "S rozvojem obchodu, zemědělství, průmyslu a tím i společenského mocenského postavení buržoazie vzrůstalo tedy všude národní cítění, roztříštěné a utlačené národy žádaly jednotu a samostatnost.*

---

* K. M a r x , B. E n g e l s , V.I. L e n i n , K dějinám Československa a československého dělnického hnutí. II.díl, str.140. Vyd.NPL, Praha 1963.

* K. M a r x a B. E n g e l s , Spisy, čes.vydání sv.3, str.195, vyd. SNPL, Praha 1958.

* K. M a r x a B. E n g e l s , Spisy, čes.vydání sv.21, str.437, vyd. Svoboda, Praha 1967.

G.Hegel, jenž hodnotil situaci Německa na rozhraní XVIII. a XIX. století, které si tehdy ještě zachovávalo podle slov K.Marxe (Archiv M. a E., rus.vydání sv.VII, str.97 - česky nevyšlo pozn. překl.) "centralizaci moci knížat v decentralizovaných částech Německa",[7] mohl tehdy téměř oprávněně prohlásit: "Německo již není státem." Spatřoval "v německé státní struktuře (Staatsgebäude)... pouze úhrn práv, která jednotlivé části odňaly celku." Ať hodnotíme tyto výroky velikého filosofa jakkoli, je nutno přiznat, že v jeho době se "Svatá říše" držela pouze jako formální pláštík, který byl v roce 1806 odhozen. Zbyly jednotlivé německé státy s různým zákonodárstvím, měnovými soustavami, celními hranicemi atd. Tyto státy jednou žily v nepřátelství, jindy se dočasně sdružovaly ve skupiny pro konkrétní účely.

Ale úsilí o sjednocení sílilo. Nutily k tomu hospodářské podmínky. B.Engels napsal v citovaném spise (Úloha násilí v dějinách - pozn. překl.): "požadavek jednotné ´vlasti´ měl velmi materiální pozadí ... byl to požadavek praktického obchodníka a průmyslníka vyvěrající z bezprostředních potřeb obchodu, požadavek odstranit všechno to haraburdí malých státečků, které stálo v cestě volnému rozvoji obchodu a řemesla, požadavek odstranit všechny zbytečné třenice, které musel německý obchodník nejprve doma překonat, chtěl-li vystoupit na světovém trhu, a jichž byli všichni jeho konkurenti zbaveni."[8]

V tehdejších třídních podmínkách panství majetné buržoazie a junkerů byla tedy tato snaha o sjednocení odůvodněna historickou situací a stala se "hospodářskou nezbytností".

Tak by byl mohl prof.Thieme odpovědět na uvedenou otázku Faustova žáka.

---

[7] Tato Hegelova slova jsou uvedena v referátě prof.Thiemeho, jenž s nimi v podstatě souhlasí. Jiné hledisko zastává prof.F.Berber ("Lehrbuch des Völkerrechts, 1960, sv.I, str.20). Považuje Hegelovu myšlenku za neopodstatněnou kritiku říše, neboť podle Berberova názoru vůbec říše nebyla státem, nýbrž sdružením (ein genossenschaftlicher Verband) na způsob Britského společenství národů.

[8] K. M a r x a B. E n g e l s , Spisy, čes.vydání sv.21, str.440-441, vyd. Svoboda, Praha 1967.

OMEZENÍ ODÚMRTI A VDOVSKÁ TŘETINA V STARÉM ČESKÉM MĚSTSKÉM PRÁVU[x]

† Antonín Haas

Mezi hmotnými výhodami, které dostávala hned od svého počátku česká města a městečka, a to jak královská, tak i poddanská, zaujímá přední místo osvobození od tzv. odúmrtě a právo volného odkazu. Lze říci, že vedle udělování trhů výročních a týdenních se objevují tyto výsady v městských privilegiích nejčastěji. Měšťané měli prvořadý zájem na odstranění odúmrtních práv vrchnosti, a proto nelitovali ani peněžitých a jiných hmotných obětí, jen aby byli zbaveni tohoto tak značného a tíživého omezení ve volném nakládání a odkazování majetku.

Podle J. Čelakovského[1] "odúmrtí"(německy "andersterben"[2] nebo "anerstorben"[3]) čili statkem odumřelým neb bezdědičným nazýváme pozůstalou majetnost někoho, jenž bez posledního pořízení ze světa sešel, dědicův po sobě nezanechav". Je tedy osvobození od odúmrtí vlastně rozšíření okruhu příbuzných, na něž přechází dědictví; zákonné dědické právo se rozšiřuje, jako např. když místo do druhého mohou dědit příbuzní až do čtvrtého nebo ještě dalšího kolena. Právo svobodného odkazu je pak další omezení práva odúmrtního. Vedle dědění ze zákona se dává navíc právo v určitém rozsahu testovat; ovšem nepoužije-li se v konkrétním případě tohoto práva, spadá věc odúmrtí na vrchnost. Nárok vrchnosti vyvěral patrně z pronikání feudálů do někdejších práv občiny[4], u panovníka ze skutečnosti, že tento byl pokládán za majitele veškeré neosazené půdy a tím i všech odumřelých statků. Právo na odúmrť v nejzazším případě, kdy není vůbec žádných oprávněných a zákonem nebo jinými ustanoveními určených dědiců, se stává panovníkovým regálem.[5]

---

x) S hlubokou vděčností vzpomínám předčasně zesnulého Dr.Vl. P r o c h á z k y CSc., který obětavě pročetl moji práci a na četných místech ji doplnil i opravil. Problematiky, souvisící s touto mojí studií, se dotkl několikráte ve velké knize "Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17.století", Praha 1963.

[1] J. Č e l a k o v s k ý , Právo odúmrtné k statkům zpupným v Čechách (v Praze 1882), str.1.

[2] Codex iuris municipalis IV-1. Privilegia nekrálovských měst českých z let 1232-1452 (v Praze 1954; dále jen CIM IV-1), č.89.

[3] Tamže, č.171.

[4] J. K e j ř - Vl. P r o c h á z k a , Právněhistorické glosy k dějinám venkovského lidu v Čechách v době předhusitské (Právněhistorické studie V., Praha 1959), str.307.

[5] T. S a t u r n í k , Přehled dějin soukromého práva ve střední Evropě (v Praze 1945), str.197.

Je pochopitelné, že proti tomuto zeměpánovu právu se postavila vznikající a stále více sílící stavovská společnost. Každý její člen buď sám, nebo kterýkoliv příslušník jeho rodiny, mohl být kdykoliv citelně zasažen právy, která měl panovník na základě odúmrtního zřízení. Panská obec se bránila všemi možnými prostředky a způsoby. Na králích byly vyprošovány mocné listy, které dovolovaly, aby určitá osoba, nebude-li mít dědiců, mohla svůj movitý i nemovitý majetek dát nebo odkázat, komu chce.[6] Jinou cestu úniku umožňovaly takřeč.. spolky nebo sstupky, tj. jednota majetku, v kterou vcházeli zvláštním právním aktem vlastníci svobodných statků, a to jak příbuzní, tak i nepříbuzní.[7] Témuž cíli sloužily i tzv. zápisy dluhem (s místem i bez místa); byly založeny na fingovaných dlužních částkách, pojištěných na nemovitém majetku.[8]

Za husitských válek zemský i dvorský soud nešly a zemské i dvorské desky byly zavřeny. Tím byla zastavena také odúmrtní agenda a odúmrtě samy nemohly spadat na českého krále a jeho komoru. Když byl Zikmund uznán za českého krále, nepodařilo se sice stavům vymoci na něm slib, že se zásadně vzdá odúmrtních nároků, ale tehdejší hmotné poměry byly silnější nežli panovníkova vůle. Za krále Ladislava, kdy veřejné úřady působily již zase v plné šíři, byly všechny odúmrtě starší tří let a 18 týdnů prohlášeny za neplatné a tím vlastně pro panovníka a jeho pokladnu ztraceny.[9]

Tak byly posíleny snahy českých feudálů, aby každý příslušník stavovské společnosti mohl o svém majetku zcela volně a svobodně rozhodovat. Stavovská obec dosáhla r. 1497 konečně svého cíle, když slabý král Vladislav II. v rámci udělených stavovských svobod odpustil všechny odúmrtě, a to výslovně pro pány, rytíře a ty měšťany královských měst, kteří drželi svobodné statky v deskách zemských zapsané.[10]

V té době odúmrť však neměla již té ceny jako v dřívějších dobách. Okruh oprávněných dědiců se stále šířil, mizel rozdíl mezi mužskými a ženskými dědici a k dědictví byli oprávněni i dílní a nepokrevní příbuzní. Obnovené zřízení zemské výslovně odstranilo rozdíl mezi dílnými a oddělenými pokrevními příbuznými i zavedlo svobodu kšaftovat; tím vlastně potvrdilo a rozšířilo výhody, jež získala šlechta na konci

---

[6] J. K a l o u s e k , O staročeském právě dědickém a královském právě odúmrtném na statcích svobodných v Čechách i v Moravě (Rozpravy České akademie. Třída I. Ročník III. Číslo 1. V Praze 1894), str.28.

[7] Tamže, str.22. - V. V a n ě č e k , Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945 (Druhé, přepracované vydání. Praha 1970), str.108.

[8] K a l o u s e k , str.29. - V a n ě č e k , str.198.

[9] K a l o u s e k , str.32-33. - V a n ě č e k , str.197.

[10] K a l o u s e k , str.38. - V a n ě č e k , str.197.

15. stol.[11] Hospodářské i společenské poměry prokázaly tak neudržitelnost starých právních institucí, kdysi významných, ale za změněných podmínek bezcenných a neudržitelných.

Stejný patrimoniální poměr jako mezi panovníkem a stavovskou obcí vládl i mezi feudály a jejich poddanými. Vzrůst a upevňování pozemkových vrchností za raného feudalismu způsobil, že odúmrtě poddaných začaly být přiznávány pozemkovým pánům, a to zvláště v těch případech, kdy šlo o nemovitý majetek vůbec.[12] Ale i zde instituce, prospěšná s počátku feudálům, obracela se brzy proti nim. Poddaní, ať na vesnicích nebo v městech a městečkách, neměli jistotu, zdali právě podle odúmrtního práva nepřipadne jejich majetek po jejich smrti vrchnosti, a proto nehospodařili, jak by nejlépe mohli.

Velmi pěkně vystihuje tuto náladu privilegium Viléma z Pernštejna z 15. srpna 1509 pro Pardubice[13]: vrchnost se touto listinou vzdává odúmrtního práva, aby poddaní "tím lépe nyní i potomně krunty své v témž městě našem Pardubicích mohli zlepšiti a opatrovati a živnost na nich vésti". A podobným způsobem odůvodnila dne 5. června 1513 Kateřina z Kolovrat svoji milost, když udělila měšťanům Lysé nad Labem právo svobodného odkazu[14]: poddaní neví, "komu se jich statek po jich smrti dostati má, a tuhdy nepílejí živností svých hleděti ani kruntuov upravovati. Protož abych je z takového promlúvání vyvedla a k pilnosti větší přivedla, tuto jim milost učiniti chci a tímto listem činím s dobrým rozmyslem". Stejné myšlenky čteme i v jiných privilegiích na svobodné kšaftování[15], přičemž se výslovně poznamenává, že grunt nesmí zůstat bez hospodáře.[16] Byly to tedy čistě hospodářské zájmy vrchnosti, které je vedly k tomu, aby postupně odstraňovaly právo, jež jim v dřívějších dobách přinášelo užitek, ale nyní spíše škodilo. Výnos z panství byl totiž tím větší, čím lépe se dařilo poddaným.

Vrchnost se však zpravidla nevzdala odúmrtního práva zdarma, ale dala si za ně zaplatit slušnou částku na hotových penězích nebo je vyměnila za jinou věc, v tom okamžiku pro ni potřebnou. Zachovala se řada dokladů, zač vrchnosti toto své právo prodaly. Tak Ervěničtí zaplatili r. 1364 30 kop pražských grošů[17] a Třebonští stejnou částku r.

---

[11] K a l o u s e k , str.60. - V a n ě č e k , str.285.

[12] S a t u r n í k , str.197.

[13] Codex iuris municipalis IV-3. Privilegia nekrálovských měst českých z let 1501-1526) v Praze 1961; dále jen CIM IV-3/, str.759.

[14] Tamže, č.824.

[15] Codex iuris municipalis IV-2. Privilegia nekrálovských měst českých z let 1453-1500 (v Praze 1960; dále jen CIM IV-2/, č.588.

[16] Např. pro Strakonice z 15.března 1387 (CIM IV-1, č.132), pro Polnou a okolní místa z 1.června 1502 (CIM IV-3, č.671) a pro Lysou nad Labem z 5.června 1513 (tamže, č.824).

[17] CIM IV-1, č.85.

1376.[18] Strakoničtí dali r. 1435 za právo volného odkazu 85 kop stříbrných grošů "ve jméno pocty a koláče".[19] Rychnovské stálo privilegium ze 27. srpna 1487 na svobodné kšaftování 200 uherských zlatých[20] a obyvatelé klášterního městečka Police nad Metují museli broumovskému opatovi složit 90 kop míšeňských za to, aby mohli svobodně odkazovat.[21]

Nebyla to však vždy jen jednorázová peněžitá částka, za niž se obyvatelé poddanských měst a městeček vypláceli z odúmrtních povinností. Broumovští měšťané měli svoji vrchnost odškodnit ročním platem 20 kop pražských grošů[22] a Jistebničtí byli povinni postoupit kus obecního pozemku k zřízení panských rybníků vedle výplaty 10 kop v hotovosti.[23]

Ruku v ruce s odstraňováním odúmrti kráčel rozvoj práva svobodného odkazu, který nemohl být plně rozvinut dotud, dokud vrchnost užívala odúmrtního práva. Proto obě tyto instituce jsou velmi často upravovány současně v témže privilegiu.

I když stále vzrůstá oprávnění testovat, volný odkaz se řídil nejrozmanitějšími předpisy, jak to odpovídalo tehdejším složitým hospodářským poměrům. Toto právo se mohlo vyvinout až po vzniku individuálního vlastnictví.[24] Bylo hned od počátku vázáno přísnými nařízeními, v nichž vyznívalo patrně původní složité rodové vlastnictví. Proto teprve když zmizely rodové svazky a postupem doby se uvolnily také rodinné vztahy, mohlo se výrazněji uplatnit i právo volného odkazu. Vznik a plné rozvití této instituce byly podpořeny měrou nikoliv nepatrnou i vznikem měst, protože městský život a tím i městské právo nebyly vázány většinou ani na půdu ani na staré rodové a rodinné svazky, nýbrž se vyznačovaly naopak značnou pohyblivostí, pružností a přizpůsobivostí.[25] Městská privilegia a jejich ustanovení jsou proto prvořadým pramenem k studiu vývoje instituce volného odkazu v oblasti městských práv, a to zvláště poddanských, kde právě rozdílnost jejich vrchností způsobila pestrost a mnohotvárnost daného problému.

Nejčastěji se uděluje právo volného odkazu všem obyvatelům, kteří s městem trpí, tj. platí berně, konají ponůcky apod. Tento vývojový stupeň je jasně vyjádřen např. v privilegiu Jana z Vartemberka z 20. ledna 1407 pro Děčín slovy, že mohou odkazovat všichni, "di in di stat

---

[18] Tamže, č.109.
[19] Tamže, č.249.
[20] CIM IV-2, str.530.
[21] CIM IV-3, č.715.
[22] CIM IV-1, č.222.
[23] CIM IV-2, č.478.
[24] S a t u r n í k , str.187.
[25] V a n ě č e k , str.86, 198.

meteschossen und wachen".[26] Později se toto právo rozšiřuje i na podruhy a sousedy obývající na předměstí, jako např. v Rychnově nebo v Hostouni,[27] kde privilegiem ze 7. srpna 1497 dala vrchnost právo volného odkazu i mlynářům, kteří sedí u městečka, ačkoliv právě v té době zase naopak Netolickým bylo výslovně řečeno v listině z 2. dubna 1495, že toto právo se nevztahuje na domy a mlýny "vně před městem".[28] Ale byl to patrně jen vzácný případ, neboť názor vrchnosti na prospěch města nebo městečka velmi pěkně vyjádřili počáteční páni, když 17. prosince 1508 udělili svým měšťanům i předměšťákům právo volného odkazu, protože město samo "v ohradě své malé jest a nebude-li předměstí lidného u něho, že dobře státi nemůže"; tak se bude moci město zvětšiti a na lidech i na platu pánům svým dědičným růsti a množiti.[29] Jak poddanská města tvořila s panstvím jednotný nedílný hospodářský celek, ukazuje privilegium z 12. června 1478, v němž minsterberský vévoda Jindřich výslovně ustanovuje, že právo volného odkazu mohou užívat nejen "allir unsir burgir czu Brawnaw", nýbrž i "allir des landis und weichbildes ken Brawnaw".[30]

Jak patrno ze zachovaných dokladů, rozšířil se v 15. stol. okruh těch, kteří mohli užívat dobrodiní svobodného odkazu, za městské hradby do předměstí i do městského obvodu a možno říci, že i na celé panství, přičemž stejné právo dostávají všechna sídliště, ať jde o poddanské město a městečko nebo o vesnice. Stačí připomenout v tomto ohledu dvě panství, litomyšlské a rožmberské. Pokud jde o první, obdržela Česká Třebová 22. října 1407 od litomyšlského biskupa Jana V. privilegium na odpuštění odúmrtě i na svobodný odkaz; tato výsada se vztahovala nejen na českotřebovské měšťany, ale i na všechny litomyšlské poddané.[31] Aby bylo jasné, kdo tuto výsadu obdržel, dal týž biskup vyhotovit 4. února 1412 výše připomenutou listinu ještě jednou v doslovném znění, jen s tím rozdílem, že nyní výslovně dal vyjmenovat všechna místa, na něž se udělená milost vztahovala.[32] Také jihočeský velmož Oldřich z Rožmberka vydal v prvních desítiletích 15. stol. listiny, jimiž se vzdal odúmrtě a zároveň udělil právo volného nakládání se zbožím všem svým poddaným, a to jak měšťanům svých měst a městeček tak i obyvatelům vesnic svých panství.[33]

---

[26] CIM IV-1, č.195.

[27] CIM IV-2, č.530, 609.

[28] Tamže, č.588.

[29] CIM IV-3, č.748.

[30] CIM IV-2, č.453.

[31] CIM IV-1, č.202, str.307.

[32] Tamže, č.202.

[33] Bl. R y n e š o v á , Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka. Svazek I. 1418-1437 (v Praze 1929), č.7, 9, 12, 16 a jv. - Srv. též Codex Rosenbergicus (ruk. archívu Národního muzea v Praze, č.278), fol.68v a další.

Další otázka, která souvisí s předchozí a z ní vlastně i vyplývá, zní, která místa obdržela tyto výsady nejdříve, zdali města královská nebo poddanská. Předpokladem a základem, bez něhož by tyto výhody se nemohly udělit, byl veliký inaugurační diplom krále Jana z r. 1311, platný ovšem pouze v oblasti zemského práva, totiž pro šlechtu vyšší a nižší.[34] A vskutku také teprve od krále Jana pocházejí nejstarší listiny, vydané měšťanům na svobodný odkaz. Časově nejstarší jsou Hostomice,[35] Přimda[36] a Stráž u Tachova.[37] Hostomické privilegium známe pouze z formulářové sbírky, která vznikla ve čtyřicátých letech 14. stol. na základě skutečně vydaných písemností,[38] ostatní dvě pocházejí z r.1331. Předpokládají už dědické právo příbuzných a navíc dávají právo testovat. První z nich má znění zcela všeobecné, když král dává "eis (tj. pánům z Valdeka, tehdejší hostomické vrchnosti) et civibus eorum dicta bona in toto vel in parte vendendi, obligandi, donandi, legandi, alienandi et, in quamcunque personam voluerint, transferendi plenam et liberam facultatem". Naproti tomu v obou dalších privilegiích, slohově navzájem velmi blízkých, omezuje král tuto výsadu již podstatnou měrou, když určuje pouze, že měšťané mohou "res quoque ac bona sua herede non extante amico proximo, quem elegerint, legare". Toto ustanovení odpovídá zmíněné již volební kapitulaci krále Jana z r.1311, kde bylo řečeno: "Si autem nec filios nec filias habens, et nulla de bonis suis in vita vel in morte dispositione facta decedat, proximiores usque ad quartum consanguineitatis gradum masculini vel feminini sexus heredes in bonis suis omnibus et hereditate succedunt".[39]

Rozšíření dědického práva na kteréhokoliv z nejbližších příbuzných do čtvrtého kolena, povolené králem Janem při jeho vstupu na český trůn, a jím samým udělené obyvatelům městeček na královské půdě založených, se již nedalo umlčet, naopak v šedesátých letech 14. stol. se ho s úspěchem domohlo nejen Staré Město pražské,[40] ale dostávají je i města poddanská jako Dobruška[41] a Nové Hrady.[42] Základního významu pro

---

[34] O tomto privilegiu je obrovská literatura, naposled J. Š u s t a , Král cizinec (České dějiny. Dílu II. část 2. V Praze 1939), str.153 a násl. a V. Č h a l o u p e c k ý , Inaugurační diplomy krále Jana z roku 1310 a 1311, ČČH 50 (1947-49), str.69-102.

[35] CIM IV-1, č.28.

[36] Tamže, č.38.

[37] Tamže, č.39.

[38] A. H a a s , Codex epistolaris Johannis, regis Bohemiae (Časopis archívní školy. Ročník XIII.-XIV. V Praze 1939), str. 140-141.

[39] K a l o u s e k , str.13.

[40] Codex iuris municipalis regni Bohemiae I. Privilegia měst pražských (v Praze 1886 - dále jen CIM I.) č.87.

[41] CIM IV-1, č.86.

[42] Tamže, č.98.

další vývoj je řada privilegií císaře Karla IV. z 19. září 1372,[43] jimiž se práva, uděleného Starému Městu pražskému 4. srpna 1366,[44] dostává všem královským městům v Čechách. Že tato města kráčela v čele vývoje, dokazuje ostatně i znění listin, jimiž vrchnosti udělují svým městům a městečkům stejné nebo podobné milosti, dovolávajíce se zvyklostí královských měst; jde o obraty "iuxta approbatam et actenus consuetudinem aliarum civitatum regalium observatam" v novohradském privilegiu ze 6.ledna 1368[45] nebo "iuxta consuetudinem in civitatibus regalibus hactenus observatam" z privilegia pro Mýto u Rokycan z 23. června 1370.[46]

Lze tedy zatím uzavřít, že rozvoj volného odkazu v oblasti městského práva nastal teprve tehdy, když si i v zemském právu šlechta vymohla na nově přijatém panovníkovi, že rozšířil právo dědické z původního graduálního na systém lineární neboli parentelní, a to až do čtvrtého kolena. Tak se i v českém městském právu objevuje spojený systém lineograduální, charakteristický právě pro české poměry.[47]

České městské právo si však přece podrželo jednu zvláštnost, která k nám přišla ze sousedních zemí. Zatím co v českém zemském právu se mohlo odkazovat až do čtvrtého kolena,[48] jak je např. výslovně poznamenáno ještě v privilegiu z 29. července 1456 pro Český Krumlov,[49] přiznává se obyvatelům Jablonného v Podještědí toto právo do pátého kolena.[50] Bílinská vrchnost rozšířila je 7. září 1366 svým měšťanům dokonce až do sedmého kolena[51] a stejně rozšířenou výsadu obdržela další tři městečka, totiž Jesenice 31. prosince 1409,[52] Kryry 25. května 1442[53] a Mašťov 2. září 1444.[54] Jsou to nepochybně zbytky zvyklostí, přenesených k nám ze sousedních právních oblastí. V saském právu se totiž dědilo zpravidla do šestého kolena a v Bavorsku - pod přímým vlivem kanonického práva - dokonce až do sedmého pokolení.[55] Všude zde tedy dozní-

---

[43] CIM I., č.92 - Codex iuris municipalis regni Bohemiae II. Privilegia měst venkovských královských 1225-1419 (v Praze 1895, dále jen CIM II.), č.455-490.

[44] Výše pozn. 40.

[45] CIM IV-1, č.98.

[46] Tamže, č.102. Podobně tamže, č.140, 159 ajv.

[47] S a t u r n í k , str. 194.

[48] Výše.

[49] CIM IV-2, č.327.

[50] CIM IV-1, č.89, 172.

[51] Tamže, č.95.

[52] Tamže, č.201.

[53] Tamže, č.281.

[54] Tamže, č.289.

[55] R. S c h r ö d e r - E. F. v. K ü n s b e r g , Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte (Sechste verbesserte Auflage. 1.Teil. Leipzig 1919, str.363. - Autoři citují "Lex Bav." 15,10, kde se uvádí, že se dědí "usque ad septimum gradum" a tamže 5, 20 se praví, že "posteri sui ... usque in septimam propinquitatem".

vají vlivy starých obyčejů, zachycených v listinách, které tehdy, tj. v 1. polovině 15. stol., byly již ztraceny, zatím co od 2. poloviny téhož století se takto rozšířené dědické právo již neobjevuje. I v tomto úseku dochází k vítězství domácích právních zvyklostí nad cizími vlivy.

* * *

Ustanovení, převzaté ze zemského práva českého, že dědit může jen příbuzný do čtvrtého pokolení, nebylo jediné, podle něhož se musel odkazatel řídit. S počátku byly totiž z práva dědit vyloučeny duchovní osoby. Působil tu zajisté zákaz odkazovat mrtvé ruce, který byl jasně vyjádřen v "Maiestas Carolina", vskutku však platil již dříve.[56] V městech královských lze jej sledovat až do konce vlády krále Jiřího z Poděbrad, jak dokazuje případ Nymburka[57] i Žatce,[58] u měst poddanských o něco déle, ale přece vzhledem k jejich značnému počtu celkem zřídka. Toto ustanovení bylo nepochybně obsaženo v onom článku privilegií poddanských měst a městeček, kterým pán města stanoví, že jeho měšťané se řídí právními zvyklostmi, platnými v městech královských.[59] Když se přesto výslovně objeví, je výrazem zvláštních místních poměrů nebo jiných příčin, o jejichž výklad je potřebí se alespoň pokusit.

Jde především o dvě městečka, patřící téže vrchnosti, a sice Nepomuk a Blovice, původně zboží nepomuckého kláštera, po husitské revoluci zastavené různým královským věřitelům, až nakonec se stala částí šternberského panství Zelená Hora.[60] Obě městečka dostala přímo od krále na stejný den, totiž 30. května 1465,[61] výsadu na svobodný odkaz, přičemž se jasně stanoví, že duchovní osoby jsou z dědictví vyloučeny. Když po roce udílel Zdeněk ze Šternberka stejnou milost Blovicím,[62] sloužila mu nepochybně za vzor královská listina z r. 1465, a proto se i do nekrálovského privilegia dostala formule o vynětí duchovních osob z dědických práv.

Vliv královských listin lze vystopovat i u další skupiny tří pri-

---

[56] Kalousek, str.28.

[57] W. W e i z s ä c k e r , Magdeburger Schöffensprüche und Rechtsmitteilungen für den Oberhof Leitmeritz (Stuttgart und Berlin 1943), str.349-350.

[58] Codex iuris municipalis regni Bohemiae III. Privilegia měst venkovských královských 1420-1526 (v Praze 1948 - dále CIM III./, č.311.

[59] CIM IV-2, č.372.

[60] A. S e d l á č e k , Zbytky register králů římských a českých z let 1361-1480 (Historický archív České akademie, č.39. V Praze 1915/, str.152.

[61] Cim IV-2, č.386, 387.

[62] Tamže, č.399.

vilegií, vydaných stejným pánem, tj. Vilémem z Pernštejna, pro Kostelec nad Orlicí a okolní města z 22. října 1497,[63] pro Choceň s okolím z téhož dne[64] a pro Týniště nad Orlicí a blízká místa z 30. ledna 1498.[65] Jde vesměs o lokality, které získal Vilém z Pernštejna od Jindřicha Minsterberského, syna krále Jiřího. A vskutku zmíněné tři listiny jsou nejen po stránce obsahové, nýbrž i slohem závislé na privilegiu Jiříkových synů Viktorina, Jindřicha a Hynka, minsterberských vévod, ze 4. března 1472 pro Poděbrady.[66] Tak jsme se zase ocitli buď přímo v královské kanceláři nebo v jejím okruhu.

Nejzajímavější je případ Horaždovic. Dne 27. září 1463 uděluje Racek z Kočova svým měšťanům právo volného odkazu, a to podle zvyklostí Starého Města pražského,[67] ale v dalším horaždovickém privilegiu na stejné svobody, které vydal 21. srpna 1497 Půta z Ryzmburka, se výslovně připomíná, že odkázat lze osobě světské i duchovní.[68]

Od té doby se již v žádném dosud známém privilegiu pro nekrálovská města a městečka nevylučují duchovní osoby z přijetí dědictví. Patrně se i v tomto případě projevil přímý vliv českého zemského práva. Stylisticky lze všechna omezení dědičného práva pro duchovní osoby uvést na společného jmenovatele, jímž je královská kancelář. Za vzor posloužily nepochybně takřeč. mocné listy, které byly vlastně jistou obdobou výsad na volný odkaz, byly však adresovány jednotlivcům. I v nich se vylučovali duchovní z práva na dědictví.[69] Když potom v 80tých letech 15. století stavovská obec využila slabosti Vladislava II. a dosáhla konečně, že se král vzdal odúmrtního práva úplně,[70] zmizelo dříve se vyskytující omezení v dědicově osobě i o dědictví také z městských privilegií.

* * *

Bylo již výše řečeno, že vrchnost se vzdávala odúmrtního práva ve prospěch poddaných a povolovala volnost odkazu bližším i vzdálenějším příbuzným z hmotných důvodů a pro vlastní prospěch. Proto se v příslušných privilegiích tak často připomíná, že grunt se sice může volně

---

[63] Tamže, č.614.
[64] Tamže, č.615.
[65] Tamže, č.619.
[66] Tamže, č.419.
[67] Tamže, č.372.
[68] Tamže, č.612.
[69] K a l o u s e k , str.28.
[70] Tamže, str.35 ad.

odkázat v mezích, daných tehdy běžným právem dědickým, že však nesmí zůstat neosazen, aby z tohoto majetkového převodu nevznikla vrchnosti újma na jejích příjmech.[71] Tento důvod i skutečnost, že v době feudální rozdrobenosti jednotlivá panství i jednotlivé statky tvořily uzavřené celky po stránce správní i hospodářské, si vynutily další podmínku při výběru osob, jimž se mohlo odkazovat. Dědici museli být na panství usedlí jinak vrchnost nedovolila, aby převzali odkázaný statek nebo jiný majetek.[72] Nebyl-li dědic na panství usedlý a chtěl se usadit na gruntu, který mu dědictvím připadl, musel nejdříve požádat svoji dosavadní vrchnost o propuštění z poddanského svazku a o dovolení usadit se na panství, kde ležel zděděný statek[73] nebo alespoň na jiných statcích nového pána. Vrchnosti totiž velmi nerady viděly mezi svými poddanými "cizopanské" osoby a bránily se jim vším možným způsobem.[74]

* * *

Vedle těchto všeobecně platných zásad se objevuje právě u poddanských měst a městeček veliká pestrost v řešení otázky, komu připadne pozůstalost, když není žádných příbuzných. Byly tu - zhruba řečeno - dvě možnosti: buď připadl pozůstalý majetek vrchnosti nebo městské obci.

Pokud šlo o pána města nebo městečka, lze z dochovaných pramenů poznat, že ze starší doby je těchto případů zachováno méně a že jejich počet stoupá až do samého konce 15. stol. Po Kralovicích plaského kláštera, kde si vrchnost toto právo vyhradila již 2. února 1400,[75] a po městech a městečkách pražského arcibiskupa, která byla obdařena privilegii 2. října 1406,[76] následují až Všeruby pánů z Gutštejna z 18. ledna 1460,[77] Horaždovice Racka z Kočova ze 27. září 1463[78] a Přibyslav Jiříkova syna Viktorina z Kunštátu ze 16. prosince 1465.[79].Potom nastává přestávka několik desítiletí trvající, až teprve v devadesátých letech 15. století se objevují zase houfněji případy, kdy odumřelé statky spadají na vrchnost. Stačí jmenovat Netolice,[80] Horaždovice,[81] Rabí,

---

[71] Např. CIM IV-1, č.249.

[72] Tamže, č.76, 163, 213, 285 ajv.

[73] Tamže, č.248.

[74] Např. CIM II., č.720, CIM IV-3, č.862.

[75] CIM IV-1, č.173.

[76] CIM II., č.804-806, CIM IV-1, č.186a-193.

[77] CIM IV-2, č.345.

[78] Tamže, č.372.

[79] Tamže, č.395.

[80] Tamže, č.588.

[81] Tamže, č.612.

které právě tehdy zakládali páni z Ryzmberka,[82] Poběžovice,[83] Horní Dvořiště,[84] jakož i Dolní Vltavici.[85] S výjimkou Rabí, které měly stejnou vrchnost s Horaždovicemi, a Poběžovic, které držel odbojný Dobrohost z Ronšperka, jde vesměs o majetek buď královský nebo rožmberský. Scházejí se tu opět oba hlavní političtí a hospodářští soupeři v zemi, v čemž snad lze nalézt i částečné vysvětlení. Místa, která obdržela sice právo volného odkazu, ale posledním možným dědicem zůstává vrchnost, nejsou nikterak veliká, naopak spíše menší, kdežto největší a nejdůležitější města na panstvích touto pro měšťany celkem nepříjemnou výhradou postižena nebyla. Mám na mysli v prvé řadě Rakovník, který byl tehdy ještě pod správou purkrabího hradu Křivoklátu,[86] a potom Český Krumlov, který vybudovali páni z Růže jako hlavní a sídelní město své rozsáhlé jihočeské domény. Král i Rožmberkové umožňovali sice svým městům a městečkům hmotný rozvoj co největší, u menších míst však nešli až do nejzazších možností, nečiníce patrně přílišného rozdílu mezi obyvateli těchto městeček a svým venkovským obyvatelstvem.

Bez vlivu nezůstal ani nový názor vrchnosti na dominium a užitek z něho, který měl být co největší. Proto se někde vrchnost dělí s měšťany o pozůstalý majetek, k němuž se nepřihlásil žádný dědic, jako např. několikráte již zmínění Jiříkovi synové Viktorin, Jindřich, Hynek a Boček, minsterberští vévodové, listinou z 23. července 1465 pro Jičín[87] nebo Mikuláš Trčka z Lípy 14. února 1502 pro Načeradec.[88] V obou případech je však neobyčejně zajímavé srovnání s předchozími výsadami, vydanými týmž měšťanům na stejné právo. V jičínském privilegiu ze 17. července 1416 se stanoví, že kdyby někdo z měšťanů zemřel bez dětí, "aby to všecko zbožie na najbliššieho a najpříbuznějšieho přietele spadlo, bydlitele toho města Jitčína i těch vsí svrchupsaných",[89] kdežto od r. 1465 platilo, že když se nepřihlásí dědic, polovina pozůstalosti připadne vrchnosti a polovina jde na obecné dobré města Jičína. A podobně je tomu i v druhém případě. Dne 12. září 1442 udělil Mikuláš Trčka z Lípy a na Lipnici obyvatelům Načeradce rozmanité milosti, mezi nimi i to, že kdyby měšťan zemřel bez kšaftu, "tehdy aby statku konšelé byli mocni a s tím statkem aby učinili podle naší rady".[90] Ale podle

---

[82] Tamže, č.636.
[83] CIM IV-3, č.678.
[84] Tamže, č.699.
[85] Tamže, č.707.
[86] CIM II, str.XIII.
[87] CIM IV-2, č.392.
[88] CIM IV-3, č.659.
[89] CIM IV-1, č.210, str.317.
[90] Tamže, č.283, str.401.

zmíněné již listiny ze 14. února 1502, kterou se prý potvrzují dřívější výsady, rozhodují o statku měšťana, který zemřel bez poslední vůle, nikoliv konšelé, nýbrž statek připadne vrchnosti. Postup vývoje od jistého uvolnění k někdy i tvrdému budování velkých a územně jednotných panství se i zde zřetelně projevil.

Daleko více je privilegií, jimiž se vrchnost i v nejzazším případě, není-li již žádných příbuzných, vzdává odúmrtního práva ve prospěch svého města nebo městečka. Je to zcela přirozené, neboť to bylo především město jako celek, jemuž vrchnost vydáním privilegia prokazovala svoji milost.[91] Pán města určuje zpravidla, že v případě, kdy není žádných dědiců, mohou konšelé pozůstalý majetek obrátit na obecné dobré.[92] "k vobci na opravu města"[93] nebo na opevnění.[94] Někdy se o takovou odúmrť dělila obec s kostelem[95] nebo vše dostal kostel, jako ve Vilémově u Kadaně podle privilegia Jana Mladého z Křísova z 30. ledna 1437.[96] V Humpolci a podobně i v Polné se dělil odumřelý statek, k němuž se nikdo nepřihlásil, dokonce mezi tři zájemce; páni města rozhodli totiž, že po třetině obdrží kostel, špitál a obec.[97] Lhůta, do které se museli pozůstalí přihlásit o dědictví, aby majetek nepropadl a nepřipadl obci, se pohybovala od čtvrt roku[98] přes pololetí[99] až do celého roku.[100]

* * *

Nejen zajímavé, ale i složité je zodpovědět otázku, zdali žena požívala stejného práva jako muž, a to jak v odkazování, tak i v možnosti dědit. Je všeobecně známo, že s počátku neměla žena právo nabývat dědictví.[101] Zbytky tohoto stavu lze postihnout ještě v některých z nejstarších privilegií českých měst. Výslovné ustanovení, že dcera dědí stejně jako hoch, se vyskytuje v západních Čechách. Jde o Bochov,[102] Bor u Tachova,[103] Teplou[104] a Bečov,[105] tedy místa, o nichž

---

[91] CIM I, str.196, CIM III, č.608, 658.

[92] CIM IV-1, č.249, CIM IV-2, č.595, 606.

[93] CIM IV-3, č.805.

[94] CIM II, č.491.

[95] CIM IV-1, č.237, CIM III, č.577, CIM IV-3, č.824.

[96] CIM IV-1, č.259.

[97] CIM IV-2, č.471, 501.

[98] CIM IV-1, č.210.

[99] CIM IV-3, č.671.

[100] CIM IV-2, č.441, IV-3, č.875.

[101] S a t u r n í k , str.195. - P r o c h á z k a , str.492.

[102] CIM IV-1, č.65.

[103] Tamže, č.100.

[104] Tamže, č.129.

[105] Tamže, č.168.

víme buď přímo, že se řídila právem města Chebu, jako Bochov,[106] nebo o nichž to lze předpokládat vzhledem k jejich poloze. Vždyť teprve 17. října 1357 zrušil císař Karel IV. ustanovení, že na chebském předměstí manželky a dcery nemají dědického práva k pozůstalosti manžela nebo otce. A tak teprve tedhy se i ženám dostalo stejného dědického práva s muži i možnosti volně nakládat se zděděným majetkem.[107]

Další výsady, které mluví podobně, tj. výslovně přiznávají stejné právo hochu i děvčeti, byly vydány r. 1409 Jesenici,[108] Radnici r. 1418,[109] Kryrám r. 1442[110] a Mašťovu r. 1444.[111] R. 1448 se k nim připojuje Kynžvart,[112] potom Slavkov[113] a Svatý Kříž,[114] stále jen městečka a města v západní části země. Protože na ostatním území není zmínky o rovnosti hocha s děvčetem v dědickém právu, lze snad uzavřít, že se o této výsadě mluvilo jen tehdy a tam, kde do té doby neplatila nebo kde šlo o skutečnost dosud neobvyklou.[115]

* * *

Nyní k otázce posloupnosti, tj. kdo dědil na prvním místě a mezi koho se dědictví rozdělovalo. Nejdříve je nutné znovu si uvědomit, že dědické právo ženy s počátku neexistovalo a že jen zvolna docházelo k jakémusi vyrovnání. To se projevuje např. ještě na počátku 16. stol., kdy v případě, že není kšaftu a přímých dědiců, dědí příbuzní "po straně meče"[116] a z obvodu saského práva se dokonce zachoval doklad, že poručníkem nezletilých dětí může být jen příbuzný po meči.[117]

Pokud jde o právo dětí, nebylo nikdy pochyb, že ony jsou nejvlastnější pokrevní a přímí dědici. Proto např. v privilegiu pro Úštek z doby kolem r. 1450,[118] které budí oprávněný dojem, že se vydavatel při jeho zhotovení řídil staršími právními zvyklostmi, se mluví jen o dě-

---

[106] Tamže, č.108.

[107] CIM III, č.365.

[108] CIM IV-1, č.201.

[109] Tamže, č.220.

[110] Tamže, č.281.

[111] Tamže, č.289.

[112] Tamže, č.294.

[113] CIM IV-2, č.557.

[114] CIM IV-3, č.903.

[115] O západočeském systému preferování mužských potomků též P r o c h á z k a , str.489-492.

[116] CIM IV-3, č.652, 884.

[117] W. W e i z s ä c k e r , str.32.

[118] CIM IV-1, č.298.

tech, jakým způsobem budou dědit a nikoliv o pozůstalé manželce: "A také umře-li který muž a poostaví po sobě děti, a ta žena ot týchž dětí a odtud smluvila se neb přátelsky zjednala, jako tu právo jest, tehdy to sbožie zbytečné ot jednoho dietěte otumře na druhé. A jestli by ty všecky děti zemřely, tehdy opět těch dětí na najbližšie přátely to sbožie připadúti má".

Podle saského práva, jímž se Úštěk řídil, nesplýval movitý majetek ženy úplně s ostatním jměním rodiny, jak dokazuje instituce "ženského nábytku" neboli "grodu". Proto vdova může volně nakládat jen se svým jitřním darem a s věcmi osobní potřeby.[119] A proto také magdeburská městská rada rozhodla na dotaz litoměřického městského soudu, že jestliže muž učiní odkaz manželce a dětem a děti zemřou dříve nežli on, jejich podíly připadnou zpět otci.[120] Také na vše, co muž sám získá a manželce výslovně neodevzdá za svého života nebo ji neučiní spoluvlastnicí, nemá ona žádné dědické právo;[121] magdeburští kmeté zcela jasně nalezli, že žena může dědit po muži jen to, co společně získali a jestliže jí ten majetek byl řádně odevzdán před soudem.[122] Ještě r. 1502 se činí rozdíl mezi osobní částí dědictví po muži a po ženě, není-li dědiců; v tomto případě "ženský nábytek" připadá kostelu, kdežto zbroj a jiné věci po muži dostává obec.[123]

Ale již záhy, a to nejpozději od konce 14. století, se uplatňuje v poddanských městech a městečkách jiný názor na vdovu a její dědické právo. R. 1396 zahajuje Chomutov řadu privilegií na tzv. třetinový systém vdovského podílu; zemře-li měšťan bez poslední vůle a zanechá po sobě vdovu s dětmi, rozdělí se pozůstalost tak, že vdova obdrží 1/3 a zbývající děti 2/3,[124] i když by bylo jen jedno děcko nebo naopak zase více nežli dvě.[125]

Dědické právo ženy se od té doby stále zlepšuje. Již v privilegiu z 31. prosince 1409 pro Jesenici se vdově určují stejná práva jako synovi[126] a podle výsady pro Kryry z r. 1442 vdova "ke všemu sboží jeho movitému i nemovitému téhož práva, kteréhož jedno dietě, užívá";[127] odkaz na třetinový systém se čte v následující větě, že totiž v případě,

---

[119] W e i z s ä c k e r , str.277-278. - P r o c h á z k a , str.488.

[120] W e i z s ä c k e r , str.237-238.

[121] Tamže, str.356-357.

[122] Tamže, str.30-31.

[123] CIM IV-3, č.658.

[124] CIM IV-1, č.158.

[125] Tamže, č.289. - O vdovské třetině P r o c h á z k a , str.483-488.

[126] CIM IV-1, č.201.

[127] Tamže, č.281.

kdyby nebylo dětí, dědí vdova jen 1/3 a ostatní příbuzní 2/3, a to prý podle vzoru města Žatce.

Třetinový systém v dělení pozůstalosti se udržel až do 16.století, často navíc s příslušným dalším zlepšením ve prospěch vdovy. R. 1512 obdrželi Českodubští výsadu, že není-li poslední vůle, dědí manželka 1/3 a ostatní dědici 2/3, není-li však dědiců, připadne vdově celá pozůstalost.[128] A podobně zní i privilegium pro Mimoň z 22. května 1516.[129] Vedle toho se však udržuje také zásada, že pozůstalé ženě patří stejný díl jako každému z dětí. Ta se objevuje na celém území Čech, ať šlo o Dobřany již r. 1378,[130] Slavkov z r. 1489[131] nebo Litoměřice,[132] hlavu magdeburské právní oblasti v Čechách. Závěrem si připomeňme na tomto místě ustanovení ze 14. srpna 1497 pro Verneřice u Děčína.[133] Vrchnost dává svým měšťanům právo, že statky může dědit po muži žena, po ženě děti, při čemž dědictví přechází s jednoho děcka na druhé, a když jich není, nejsou vyloučeni z dědictví ani nejbližší příbuzní s obou stran, mužovy i ženiny. Rozdílnost mezi mužem a ženou v oblasti dědického práva tudíž zvolna, ale jistě mizela.

Než přes to přese všechno jisté rozdíly hned nezmizely. Jestliže např. pro Českou Kamenici na severu Čech platilo, že zemře-li muž a žena se oddělí, dědí všechno děti podobně jako tomu bylo v Ústěku,[134] v Dobřanech v oblasti jihoněmeckého práva vdova, která se znovu provdala, obdržela stejný díl jako každé dítě.[135] Jak silné bylo ještě v 15. století vědomí pokrevní sounáležitosti, dokazuje výrok magdeburské městské rady, poslaný někdy r. 1456 městské radě v Litoměřicích: Odkáže-li manžel manželce a dětem majetek, dědí stejným dílem vdova i děti, a mezi nimi dokonce i ty dcery, které byly již odděleny.[136] Naproti tomu táž rada města Magdeburka rozhoduje o několik let později zásadně, že vdova a syn dědí sice stejným dílem, zemře-li však syn, matka může po dohodě s nejbližším dědicem volně rozhodnout i o jeho dílu, na který nemají žádného nároku ani nejbližší pokrevní příbuzní zemřelého.[137] Jistá nejednotnost v samých rozhodnutích magdeburských šefů, kterou lze ostatně pozorovat i v diktech městské rady Starého Města pražského i Brna, ukazuje, jak právní zásady obou oblastí, megdeburské i no-

---

[128] CIM IV-3, č.807.

[129] Tamže, č.866.

[130] CIM IV-1, č.115.

[131] CIM IV-2, č.557.

[132] W e i z s ä c k e r , str.285-286, 378-379.

[133] CIM IV-2, č.610.

[134] CIM IV-1, č.125.

[135] Tamže, č.115.

[136] W e i z s ä c k e r , str.285-286.

[137] Tamže, str.378-379.

rimberské, příp. chebské, na sebe navzájem působily a ovlivňovaly se. Zdánlivý zmatek a protichůdnost ve vynášených ustanoveních byly nepochybně předpokladem sjednocovacího procesu v městském právu u nás, který vyústil v Koldínově zákoníku a v nařízení z r. 1610 o jeho vyhradní platnosti po celých Čechách.[138] Ten zavedl výlučně systém rovných dílů českého původu a odstranil tím vdovskou třetinu.[139]

Z celého dědického práva ženy, jak je patrné z městských privilegií, je bezesporu nejzajímavější a nejdůležitější otázka tzv. třetinového dílu.[140] Někteří němečtí badatelé se dokonce domnívají, že je to patrně instituce českého původu,[141] naproti tomu Jan Kapras v důkladném rozboru majetkového práva manželského upozornil na významnou skutečnost, že věnná třetina není českého ani slovanského původu, nýbrž že je doložena i ve vídeňském právu.[142] Na našem území je jasně vyjádřena jak v brněnských městských právech,[143] tak i v právu Starého Města pražského.[144] Snad ji lze uvést do volného vztahu k tzv. obvěnění, kterým manžel zajišťoval manželce určitou peněžitou částku, kdyby zemřel dříve nežli ona, tedy proto, aby žena byla hmotně zajištěna pro případ vdovství. Výše této částky se určovala podle výše nevěstina věna. a to vždy dvaapůlkrát více, čemuž se podle staré zvyklosti říkalo "třetinou výš", ačkoliv smyslu tohoto úsloví se již nerozumělo.[145] V oblasti městského práva jak movitý tak i nemovitý majetek manželův velmi často nedosahoval ani výše manželčina věna, a tak muž nemohl své ženě pojistit vdovský podíl 2 půlkrát větší nežli věno, které přinesla, nehledíc k tomu, že musel zajistiti ještě i děti. Proto byla snad ze zemského práva českého přijata pouze myšlenka, ovšem nesprávně pochopená, kdežto obsah byl jiný, odpovídal však sociálně hospodářským poměrům obyvatelstva českých měst.

Obliba třetinového systému a rozdělení se projevuje ostatně i v odúmrtní oblasti. Měla jej zajisté na mysli náchodská vrchnost, když r. 1392 se sice vzdává odúmrtního práva, ale měšťané i poddaní blízkých vesnic mohou volně odkázat jen dvě třetiny majetku[146] a teprve r.

---

[138] V a n ě č e k , str.177-178.

[139] P r o c h á z k a , str.494.

[140] Tamže, str.487.

[141] R. S c h r ö d e r - E.F. K ü n s s b e r g , str.743, 812.

[142] J. K a p r a s , Manželské právo majetkové dle českého práva zemského (Věstník Král.čes.spol.nauk, tř.fil.-hist.-jazyk. Praha 1908), str.78 ad.

[143] E.F. R ö s s l e r , Die Stadtrechte von Brünn aus dem XIII. und XIV.Jahrhundert (Prag 1852), str.287.

[144] T ý ž , Das altprager Stadtrecht aus dem XIV.Jahrhunderte (Prag 1845),str. LXV., 63-64.

[145] K a p r a s , str.31 ad. - P r o c h á z k a , str.487-488. - V a n ě č e k , str. 110.

[146] CIM IV-1, č.142.

1459 dosáhli Náchodští a obyvatelé jeho okolí zcela volného dispozičního práva i nad tou třetinou.[147] V Jesenici platilo zase podle privilegia z 31. prosince 1409, že není-li dědice, připadnou 2/3 pozůstalosti vrchnosti a se zbylou třetinou mohou měšťané naložit podle své vůle.[148] A konečně v Polné a podobně i v Humpolci se majetek měšťana, který zemřel bez dědiců, rozdělil po zaplacení všech dluhů na tři stejné díly: jeden obdržel kostel, druhý místní chudí a třetí připadl městu.[149]

A jako právo hlavního a vedoucího města v zemi, Starého Města pražského, přijímalo rozmanitá ustanovení a zvyklosti ze zemského práva, tak se stalo zase samo vzorem ostatním městům a městečkům v zemi. Proto téměř všechny zvláštnosti, jimiž se vyznačovalo dědické právo jednotlivých poddanských městských obcí, lze nalézt již v právech a právních usneseních staroměstských. Tak např. podle rozhodnutí rychtáře a konšelů na Starém Městě z 15. srpna 1342 připadá zcela v duchu kanonického práva majetek zemřelých dětí nejbližším příbuzným otce a nikoliv matky.[150] Zemře-li někdo bez manželky a bez dětí a nemá vůbec žádného dědice, rozdělí se pozůstalý majetek na tři díly: jeden obdrží kostel na spásu jeho duše, z druhého se podpoří nuzní a potřební a třetí připadne k obci,[151] tedy podobně jako r. 1479 rozhodl polenský pán a r. 1483 humpolská vrchnost.[152]

* * *

Pokud jde o vlastní formální předpisy při vyhotovení poslední vůle, zachovalo se dosti zpráv, podle nichž lze zjistit, kde a jak se musela uzavřít poslední vůle, aby měla plnou platnost a průkaznost. Tím, že vrchnost udělila měšťanům právo volného odkazu, rozhodla vlastně již o místě, kde se toto právo mohlo prakticky uplatňovat: byly to městské úřady.

S počátku se jednání o poslední vůli a její právoplatné uzavření dálo před rychtářem, jako např. v Bochově od r. 1349,[153] později před rychtářem a šefy, jako v Kaplici,[154] a konečně před rychtářem, purk-

---

147 CIM IV-2, č.338.
148 CIM IV-1, č.201.
149 CIM IV-2, č.471, 501.
150 R ö s s l e r , Das Altprager Stadtrecht, str.60.
151 Tamže, str.132.
152 CIM IV-2, č.471, 501.
153 CIM IV-1, č.65.
154 Tamže, č.134.

mistrem, čtyřmi konšely a rektorem školy neboli městským písařem, jak to v duchu postupujícího vývoje městské samosprávy přesně naznačili 31. prosince 1409 pro své městečko Jesenici její páni.[155]

Podobně ustanovuje král Vladislav II. pro Nové Strašecí v privilegiu ze 24. srpna 1503; kšafty se uzavírají podle dosavadního zvyku před purkmistrem, dvěma přísežnými konšely, rychtářem a (městským) písařem.[156] Byla to vskutku starobylá zvyklost, kterou zde pán města zvláštní výsadou utvrzoval, neboť již dávno předtím k právoplatnému uzavření poslední vůle stačila přítomnost dvou[157] nebo tří konšelů v doprovodu purkmistra.[158]

Nepřihlásil-li se dědic včas nebo po dobu, nežli se skončilo pozůstalostní řízení, spravovali dědictví konšelé,[159] později konšelé s obecními staršími.[160] Tato moc vyplývala přímo z podstaty městského práva, jak to uvádí např. privilegium z 10. srpna 1386 pro Solnici "secundum morem et consuetudinem iuris Grecensis"[161] i výsada ze 24. července 1404 pro Kostelec nad Labem "iuxta formam iuris et dispositionem iuratorum".[162] Městské radě příslušela ostatně péče o vdovy a sirotky i dozor nad řádnou výchovou osiřelých dětí.[163]

Když se do roka a do dne nebo do jiné přesně stanovené lhůty nikdo nepřihlásil, mohli radní páni s majetkem naložit podle své vůle; zpravidla jej obrátili k obecnému dobrému nebo k záduší,[164] někdy i na obecné chudé.[165]

Kdyby naproti tomu mělo dojít mezi příbuznými nebo vůbec mezi dědici ke sporu, rozhodovali o něm konšelé toho místa do kterého zemřelý patřil.[166] Kdyby strany nebyly spokojeny, mohly se odvolat k vrchnosti a třetí instancí býval zpravidla soud toho města, kam šlo odvolání.[167]

---

155 Tamže, č.201.
156 CIM IV-3, č.687.
157 CIM IV-2, č.395.
158 CIM IV-3, č.807.
159 CIM IV-1, č.237, 293.
160 CIM IV-3, č.651.
161 CIM IV-1, č.131.
162 Tamže, č.182.
163 CIM IV-2, č.441, 530.
164 CIM IV-1, č.134, 204, 221, 249, 293.
165 CIM IV-3, č.651.
166 CIM IV-1, č.162, 164.
167 CIM IV-2, č.566, 567, CIM IV-3, č.735, 759, 823.

DIE EINSCHRÄNKUNG DES FALLGUTS UND DAS WITWENDRITTEL IM ALTEN BÖHMISCHEN STADTRECHT

Antonín Haas

(Zusammenfassung)

Die Zunahme und die Stabilisation der Grundherrschaft zur Zeit des frühen Feudalismus bewirkte es, dass das Fallgut der Untertanen allmählich den Feudalen zuerkannt zu werden begann. Die Untertanen verloren dadurch die rechtliche Sicherheit, dass ihr Gut nicht der Obrigkeit anheimfällt; deswegen bewirtschafteten sie ihre Güter nicht so gut, wie sie es tun konnten. Der Herrschaft blieb nichts anderes übrig als auf dieses Recht in ihrem eigenen Interesse zu verzichten. Als Muster diente da das Landrecht, das sich in dieser Hinsicht auf das grosse Inaugurationsdiplom König Johanns vom Jahre 1311 stützte.

Zugleich mit dem Abschaffen des Fallguts erschien das Recht der freien erblichen Belassung. Diese konnte sich erst nach Auftreten des Privateigentums entwickeln, als die Sippenbindungen verschwunden sind und die Familienbande sich aufzulockern begonnen haben. Gerade im Stadtrecht konnte sich diese Institution vollkommen entfalten, da das Stadtleben meistens weder an den Boden, noch an alte Stammes- und Familienbündnisse gebunden war, sondern durch mehr Beweglichkeit, Wendigkeit und Anpassungvermögen geprägt war. Da unsere Städte und Städtchen meistens einen unteilbaren Bestandteil von einzelnen Dominien bildeten, bewirkte die feudale Zersplitterung eine grosse Verschiedenartigkeit und Mannigfaltigkeit in der Art und Weise, wie das Recht der freien erblichen Belassung zuerkannt wurde.

Am häufigsten wird dieses Recht sämtlichen Einwohnern, die von den Städten in Mitleidenschaft gezogen wurden, zuerkannt; seit dem 15.Jahrhundert wird es auf die Vorstadt, manchmal auch auf den Bannkreis ausgedehnt, evtl. auf das ganze Dominium. Zu allererst erscheint es in den Städten, die auf dem dem Landesherrn gehörenden Boden entstanden sind, dann in den königlichen Städten und schliesslich auch in den untertänigen Städten. Die Ausdehnung der Erbfolge auf alle Verwandten, in der Regel bis zum vierten Grad, wurde ebenfalls aus dem Landrecht übernommen; auf diese Weise drang in das Stadtrecht das vereinigte lineo-graduale System ein, das für die böhmischen Verhältnisse bezeichnend war. Fälle, wo sich die Erbfolge noch auf weitere Grade erstreck-

te, sind nur selten zu verzeichnen; sie deuten auf fremde Muster hin und kommen seit Ende des 15. Jahrhunderts nicht mehr vor.

Anfangs wurden von der Erbgerechtigkeit geistliche Personen ausgeschlossen entsprechend dem allgemein gültigen Gesetz, der toten Hand zu vermachen; seit Ende des 15. Jahrhunderts ist diese Einschränkung vollkommen verschwunden.

Falls es keinen Erben mehr gab, fiel das hinterlassene Gut der Gemeinde oder der Obrigkeit anheim. Der andere Fall wurde mit der Zeit häufiger dank dem Einfluss der sich neu durchsetzenden Auffassung des ökonomischen Ertrags des Dominiums.

Über den Anspruch der Kinder auf die Erbschaft gab es nie Zweifel; demgegenüber existierte die Erbgerechtigkeit der Ehefrau anfänglich gar nicht; zum Ausgleich mit den männlichen Nachkommen kam es in dieser Hinsicht nur zögernd.

Die Ehefrau oder die Witwe konnte nur über ihre persönlichen Bedarfsartikel frei verfügen, manchmal auch über die Habseligkeiten, die sie in den Gemeinhaushalt mitgebracht hat. Seit Ende des 14. Jahrhunderts erscheint jedoch in unseren Städten und Städtchen das sog. Drittelsystem des Witwenerbteils; falls der Ehemann ohne Testament gestorben ist und Witwe mit Kindern hinterlassen hat, erbte die Witwe ein Drittel und die Kinder zwei Drittel. Der Ursprung des Witwendrittels ist bisher nicht geklärt worden; vielleicht dürfte es in etwaige Beziehung zum Gegenvermächtnis gebracht werden.

Die Erbgerechtigkeit der Ehefrau wurde seitdem immerfort verbessert; die Witwe erbte entweder zu gleichem Teil wie jedes Kind oder sogar die ganze Hälfte des hinterlassenen Vermögens. In Böhmen bestanden also verschiedene Arten von Erbgerechtigkeit der Ehefrau nebeneinander, wurden jedoch im Verlauf der Zeit durch den böhmischen Rechtsbrauch der frühen Erbteile zurückgedrängt. Diese Entwicklung wurde durch die Anordnung von dem Jahre 1610 über die ausschliessliche Gültigkeit Koldíns Gesetzbuches im ganzen Gebiet Böhmens abgeschlossen.

Sollte das Testament rechtskräftig werden, musste es in Anwesenheit der Stadtrepräsentanten verfasst werden, dh. des Schulzen, später auch des Bürgermeisters und der Ratsherren, evtl. anderer Amtspersonen. Bis zur Zeit, da sich der Erbe erbserklärte, wurde die Hinterlassenschaft von der Gemeinde verwaltet; hatte sich niemand binnen einem Jahr und Tag oder binnen einer anderen, genau festgelegten Frist erbserklärt, konnten die Ratsherren über den hinterlassenen Besitz frei verfügen. Erbstreitfälle zwischen den Verwandten und Erben wurden von den Schöffen der Stadt geschlichtet, in deren Kompetenz der Verstorbene gehört hatte.

K PEDAGOGICKÉMU A VĚDECKÉMU PROFILU KATEDER PRÁVNÍCH DĚJIN NA NAŠICH PRÁVNICKÝCH FAKULTÁCH[1]

Václav Vaněček

1.

Bádání i výuka na katedrách dějin státu a práva našich PF musí být zásadně, hluboce a důsledně zaměřeny na společný pedagogický cíl všech stupňů našeho školství, totiž na komunistickou výchovu nových generací naší mládeže, v tomto případě mladých právníků. Je to cíl dlouhodobý a je nepochybné, že pracovní metody k němu vedoucí budou několikráte revidovány a stále zdokonalovány. Přibližně do r.1975 je záhodno počítat s tím, že tu půjde o hledání cest, a to za soustavného využívání jednak našich vlastních zkušeností z let padesátých a šedesátých, jednak zkušeností - kriticky hodnocených - z ostatních socialistických zemí. Přitom je bezbytné respektovat specifičnost situace národů českého a slovenského v poslední čtvrtině 20.století na nejzazším pomezí světa socialismu a za pokusů Západu, jež je třeba dále očekávat, vždy znovu a v nových formách ovlivňovat protisocialisticky a protisovětsky jak naše studenty, tak naše učitele. Tlak Západu provozovaný již od let 50. a stupňovaný v letech 60., jevil se na našem úseku zejména v oblasti dějin státu, práva a právnictví *jiných* zemí a národů, tvořících náplň vyučovacího předmětu *obecných* dějin státu a práva, včetně práva římského. Je však stejně nebezpečný v oblasti československých právních dějin, kde - jak ukázal vývoj v 60.letech, - zvláště právní historie Německé spolkové republiky a Rakouska pokusila se deformovat marxistický vývoj naší právní historie a zasáhla zcela konkrétně do řad našich právních historiků např. v Ústavu státu a práva ČSAV. Zásahy ze Západu spolu s dočasnou pravicově oportunistickou linií vedení KSČ měly za následek zřetelné oslabení třídního přístupu ke studiu politických a právních institucí a fenomenů právní kultury minulosti u některých právních historiků, v čemž je nutno spatřovat oportunistickou deformaci původně správně orientované a ještě do počátku 60.let zdravě se vyvíjející naší právní historie.

[1] Vypracováno pro účely reorganizace právnických fakult a právnického studia v září 1970.

Právě uvedené skutečnosti jsou také hlavním důvodem toho, že napříště je nezbytné v právněhistorické práci na našich vysokých školách věnovat ideologicky stejnou pozornost jak orientaci *vědeckého bádání*, tak orientaci vlastní *pedagogické* práce se studenty, ať už jde o volbu témat kvalifikačních či jiných prací učitelů nebo o strukturu a pojetí přednášek a seminárních výkladů; o tématiku diplomových a rigorózních prací; o složení, základní orientaci a pojetí zkouškových otázek a kontrolu vědomostí i konečně o soustavné - se zkouškami těsně související - hodnocení ideově politické vyspělosti studentů a dorůstajících nových vědeckých kádrů.

Jaké konkrétní politickovýchovné cíle musí si perspektivně (ale přitom neodkladně) postavit jednotlivé obory naší právní historie, tak jak bude rozvíjena na našich katedrách v nerozlučném spojení vědeckého bádání a pedagogické praxe? Je možno tu navázat na to, co v 50.letech opětovně tvořilo náplň řady našich pedagogických, programových a metodologických setkání a konferencí, co však na přelomu 50. a 60.let začalo být zatlačováno do pozadí, aby pak v průběhu 60.let a zejména v letech 1967-1969 víceméně vědomě a záměrně bylo přímo odhazováno a zavrhováno jako překonaný, zaostalý a protipokrokový třídně politický postoj konzervativního prý marxismu.

Tak jako má právní historie do značné míry klíčové postavení v působení na první dva ročníky posluchačů právnických fakult, tak v mezinárodních stycích má tato vědní oblast mimořádný význam jednak v boji proti revanšismu a antikomunismu, jednak v kulturní ofenzívě států a národů socialistického tábora vůči Západu, jednak konečně při realizaci zásady obecné vědecké spolupráce socialistických zemí a jejich integrace na poli rozvíjení a organizace vědecké práce.

Plnění těchto závažných úkolů má ovšem své kádrové předpoklady. Hlavní otázkou je, do jaké míry se podaří v několika nejbližších letech dosáhnout morálně politické jednoty těch, kdož na úseku právní historie u nás - a zvláště na právnické fakultě pražské a brněnské - pracují a budou pracovat. Jedním z nejškodlivějších jevů, které tuto plnou morálně politickou jednotu znemožňují, je to, že se u některých pracovníků rozlišuje "čistě vědecká" stránka učitelovy práce na straně jedné a jeho učitelské (popř. i jiné veřejné) vystupování na straně druhé. I zde je třeba zajistit jednotu postoje a přístupu k daným úkolům, což je jen konkrétní podoba marx-leninské zásady jednoty teorie a praxe. I ve volbě a zejména ovšem ve způsobu zpracování vědeckých témat, ať už jde o právní dějiny československé, obecné či socialistických zemí, o dějiny politických a právních teorií atd., musí se projevovat třídně

politický postoj učitele - badatele, i po této stránce musí být jasný marx-leninský postoj učitele a jeho snaha speciální prací podepřít obecnou státně politickou linii naší země a celkovou revoluční politiku zemí tábora socialismu. Je jasné, že *takovéto* zaměření vědecké práce našich právních historiků nemůže a nesmí být ani v nejmenším na újmu vysoké vědecké úrovně této práce. Je však nutno skoncovat s oportunismem jevícím se v tom, že by se očekávala pochvala právněhistorické vědecké produkce především na Západě, ať už v recenzích či v pozváních, v členstvích apod. a že by se - ať už bezděky či vědomě - volba a zpracování, vnitřní politické orientace (metodická apod.) právněhistorických vědeckých témat přizpůsobovala režimu vládnoucímu na právnických a filosofických fakultách NSR, Rakouska, Francie, Itálie apod. Nikomu se nebrání, aby eventuálně takto pracoval "vědecky" soukromě, ale na našich právnických fakultách a konkrétně na našich právněhistorických katedrách pro badatele takto orientované učitelská místa k dispozici nemohou být.

3.

Odpovězme však posléze nyní i na otázku, co tvoří specifické a odborné poslání jednotlivých oborů na katedrách dějin státu a práva pěstovaných, vědecky rozvíjených a pedagogicky podávaných studentům - budoucím právníkům socialistického Československa.

A) Pokud jde o dějiny státu a práva v Československu, lze poukázat na to, co je nyní blíže vyloženo v úvodních partiích 2.vydání učebnice (Orbis, 1970). Vyplývá odtud, že cílem je zde poznání, osvětlení a výklad vývoje české a slovenské státnosti, české a slovenské právní kultury a právě tak ovšem i politické kultury, počínaje již 9.stoletím a konče dobou po druhé světové válce, vše to na základě analytické práce především s politickými a právními institucemi naší minulosti, jejíž výsledky a závěry by byly syntetizovány s výsledky ostatní historické práce zabývající se dějinami našich národů. O *takovéto* právní historii platí, že může být učitelkou života, že ve své specifické sféře může pomáhat řešit politické i právní problémy naší přítomnosti a ukazovat správně cestu do budoucnosti.

Hlavní směry výzkumu pro tento vědní obor jsou - jak v posledních 15 letech už častěji bylo konstatováno - tyto: vývoj státu a práva v Československu po 2.světové válce do současnosti; definitivní vyjasnění vývoje politických a právních institucí; dějiny státu a politických a právních ideologií v letech 1918-1945; vyřešení historické koncepce tisíciletého poměru českého státu k jeho západnímu sousedství a Svaté říši římské zvláště; studium dějin českého práva zemského a

městského; vývoj politických a právních institucí atd. na území Slovenska (před r.1918).

B) Se značnými potížemi je spojena koncepce výuky základních poznatků o dějinách státu a práva *jiných* zemí a národů, shrnovaných do učebního předmětu běžně zvaného *Obecné* (všeobecné, světové) dějiny státu a práva. Toto označení předmětu vedlo totiž ke vzniku pokusů o jakési obsáhlé právněhistorické encyklopedie, přičemž se mechanicky řadí vedle sebe, přesněji za sebou, stručné výklady o právních dějinách jednotlivých zemí, států a národů celého světa. V každé zemi, v níž se předmět takto koncipuje, je z tohoto komplexu vylučováno to, co tvoří obsah předmětu domácích právních dějin, takže praktický charakter náplně obecných právních dějin v tomto pojetí je zcela zřejmý.

Další komplikace při praktickém uskutečňování myšlenky *obecných* právních dějin jako vyučovacího předmětu vyvolávaly a dosud vyvolávají tendence, vyloučit z tohoto rámce - vedle domácích právních dějin - také ještě jiné historické fenomeny, oddělit např. výklady o právu římském, výklady o vývoji státu a práva u Slovanů ("slovanské právo"), výklady o dějinách státu a práva socialistických zemí, nehledě k některým ještě jiným dílčím pokusům, např. obnovit (a oddělit) speciální výklady o právu kanonickém, o vývoji vztahů mezi státem a církví; o dějinách trestního práva (pro odborné studium kriminalistů) apod.

Je třeba přiznat, že marx-leninská vysokoškolská pedagogika a zejména její právnická větev, kterou by bylo lze označit jako juristickou pedagogiku či snad "propedeutiku", není dodnes propracována natolik, aby nám mohla poskytnout bezpečné vodítko při řešení těchto otázek.

Jako východisko z nesnází se nabízí jednak vhodné použití srovnávací metody, jednak přiměřená specializace tam, kde jsou pro to náležité, v první řadě politické, důvody. Toto poslední platí zejména pokud jde o vytvoření speciálního předmětu s označením "Dějiny státu a práva socialistických zemí od r.1917 resp. 1945". (Viz ještě níže pod C). Platí to rovněž o eventuálním zařazení speciálního předmětu s jednoduchým označením "Římské právo", do něhož by byly pojaty - tam, kde se cítí potřeba - výklady především o institucích tzv. soukromého římského práva v jeho klasické podobě.

Vlastní jádro Obecných právních dějin spočívalo by pak zajisté v tom, že by se, zásadně na srovnávací bázi, podávaly výklady o vývoji právní a politické kultury v celých dosavadních dějinách lidstva. Výklad by se mohl uspořádat např. tak, že vznik státu by se objasnil jednak na počátcích tzv. orientálních despocií, jednak na příkladu tzv. barbarských států (zde klíčovou otázkou by bylo střetnutí pozdních prvotně pospolných vztahů s otrokářskou společností a jejím státem a právem), jednak konečně na případu států slovanských. Pro období feuda-

lismu hlavními otázkami by byly problémy středověkého politického universalismu (výklad o Svaté římské říši); kultura tzv. právních dějin a vůbec obyčejového práva; stavovská "monarchia mixta"; absolutní monarchie a její instituce; posléze série buržoazních revolucí, jimiž se už přechází ke státu a právu společnosti kapitalistické. Každý, kdo měl co činit s přednášením a zkoušením všeobecných právních dějin v dosavadním pojetí, připadne na obdobnou řadu základních otázek, jež by bylo lze řešit a vykládat na srovnávacím základě, jednak pro období otrokářského společenského řádu, jednak zejména pro období kapitalismu, o nichž zde podrobněji nehodlám hovořit.

Vypracování studijních pomůcek a učebnic by bylo samozřejmě možné jen za široké mezinárodní spolupráce, přičemž by se dostávala do popředí myšlenka *integrace* zemí socialistického tábora na poli výchovy právníků. Takovouto integraci považujeme za jeden z nejdůležitějších požadavků už pro nejbližší budoucnost. Vědecká práce, sloužící přednášení obecných právních dějin za podklad a odborné východisko, zaměřila by se na pečlivě a uváženě zvolené problémy vývoje politických a právních institucí *jiných* států a národů, a to především metodou srovnávací. Spadaly by sem některé otázky státu a práva antického Říma, Řecka a zemí Blízkého východu, určité problémy právních dějin německých, polských, ruských a některých zemí západní Evropy za feudalismu, problematika právních dějin feudálního světa islámu, otázky státu a práva v oblasti koloniálního světa 16. - 20. století a konečně vybrané otázky z dějin státu a práva hlavních zemí za kapitalismu, zejména USA, Anglie, Francie a Německa. Zvláštní pozornost by bylo třeba věnovat v každém případě Německu jako hlavnímu sousedu Československa.

C) Pokud jde o dějiny státu a práva SSSR a ostatních socialistických zemí, je třeba počítat při přednášení s daleko *tvořivější* a ideově vyspělejší syntézou, než se dálo až dosud. Jen takový způsob výuky může být pro studenty atraktivní a politicky účinný. Pozitivisticky právnické podávání faktů o změnách, jež proběhly v zákonodárství během více než půl století v SSSR a během čtvrt století v ostatních socialistických zemích nemůže působit než únavně a politicky v podstatě negativně, nehledě na pochybnou vědeckou cenu toho.

Co se týče vědecké práce, vyplyne patrně volba témat na tomto poli až z porad, jejichž bázi bude tvořit zásada dělby práce uvnitř tábora socialismu. Bude to postup sice poněkud těžkopádný, ale jedině zajišťující v tomto směru efektivitu vynaloženého úsilí a možnost hodnocení dosažených výsledků.

D) Do rámce katedry dějin státu a práva bude pravděpodobně začleněm také obor Dějin politických a právních ideologií (učení). Hlavním posláním výuky bylo by zde, odhalovat a posluchačům zpřístupňovat ideo-

logická jádra, třídní závislost a koneckonců historicko-politickou podstatu těch teorií (učení), jež jsou pro tu kterou dobu - podle periodizace provedené na vědeckém základě - typické.

Svým způsobem by tyto výklady tvořily doprovod a prohloubení výkladů o obecných (světových) dějinách státu a práva, jimž jsou obsahově nejbližší.

Dosáhnout také na tomto poli marxistické ideové čistoty je prvořadým úkolem pracovníků, kterým výuka a vědecká práce v tomto oboru případne. Pro volbu vědecké tématiky platí v podstatě totéž, co jsme pověděli o oboru předchozím. Organizační strukturu katedry bylo by možno přizpůsobit hlediskům, jež byly právě nastíněny.

Perspektivně je záhodno uvažovat i o tom, celek takto vytvořený organizačně povýšit na Ústav právních dějin (dějin státu a práva) PF UK. Skýtalo by to možnost, ve větší míře rozvinout vědecké bádání a opatřit toto pracoviště i větším počtem vědeckých a odborných (nepedagogických) pracovníků.

MYŠLENKA TRIALISMU V MAĎARSKÉ PRÁVNICKÉ LITERATUŘE V DOBĚ KOLEM PŘELOMU STOLETÍ

Ferenc Pecze

I.

V průběhu buržoazní revoluce vznikla řada koncepcí, jejichž cílem bylo upravit a zlepšit vztahy mezi národy střední a východní Evropy. Jejich ideový základ byl často obsahově velmi různorodý; vcelku se však shodovaly v tom, že doporučovaly vytvořit jednou více či méně úzký, jindy naopak více či méně volný svaz národních států. Přitom je těžké oddělit od sebe ty z těchto projektů, jež sloužily společenskému pokroku od oněch, jež lpěly ještě na feudálních přežitcích. Obecně vzato je možno určité užitečné prvky odkrýt v pokusech o spojení mezi jednotlivými zeměmi již v nejstarších dobách.[1] V souvislosti s mírovými návrhy, jež jsou časově i prostorově již poměrně blízké, lze k dobrým tradicím česko-uherským počítat původní spojenecké vztahy mezi českým králem Jiřím z Poděbrad a uherským králem Matyášem Korvinem.[2] Jinak ze skutečností, dotýkajících se uhersko-českých státoprávních vztahů, slu-ší připomenout, že v l. 1790-1 požadoval uherský stavovský sněm v bodě 20 svého "Projectum Dyplomatis per Circulum trans Danubiam elaboratum" posilování "konfederace" s Čechami a ostatními sousedními zeměmi.[3]

V prvých federalizačních projektech z období, kdy se připravovala buržoazní revoluce, byla ještě velmi silně zdůrazňována vůdčí úloha

---

[1] Srv. např. smluvně založený systém spojeneckých svazků chetitské říše, spočívající jednou na rovnosti stran, jindy na vasálské závislosti. E.F. W e i d n e r , Politische Dokumente aus Kleinasien, Die Staatsverträge in akkadischer Sprache aus dem Archiv von Boghazköi, Leipzig 1923; C.W. C e r a m , Enge Schlucht und Schearzer Berg, Entdeckung dés Hethiter-Reiches, Hamburg 1958; Viktor K o r o s e c , Pogodba s Paddatissem iz Kizzuvatne, Zbornik radova iz pravne istorije, Beograd 1966.

[2] K a v k a - O u t r a t a - P o l i š e n s k ý , The Universal Peace Organization of King Georg of Bohemia, Prague 1964; Václav V a n ě č e k , Zum fünfhundertsten Jahrestag der böhmische-ungarischen Verhandlungen über das Projekt einer allgemeinen Friedensorganisation (1464), Ein Vortrag auf der 5. (Budapester) ungarische-tschechoslowakischen Konferenz für Rechtsgeschichte, Jogtörténeti tanulmányok, I., Budapest 1966, appendix str.313; Štefan K r i v o s i k , Prispevok k dejinám stavovskej konfederácie českých a uhorských stavov z r. 1620, Právnické Študie 1959, 147-87.

[3] Spectantia ad acta anni 1790-91, str.150. Vliv třídních sil na vztahy mezi sousedícími národy vedl často k tomu, že jejich vývoj měl velmi složitý vztah k objektivnímu společenskému pokroku; společenské vědy zdůrazňují proto nutnost důkladné analýzy vzájemného působení, zejm. u jednotlivých národů bývv. rakousko-uherské monarchie. K tomu István D i ó s z e g i - S z a b a d György - H a n á k Péter, Magyarország története 1849-1890 - 1890-1918 (Uherské dějiny 1849-1890 - 1890-1918), Századok 1967, č.1-2, str.273 a n.

jedné národnosti (např. německé, uherské, polské, srbské, chorvatské atd.). Zkušenosti z průběhu buržoazní revoluce ukázaly, že návrhy ovlivněné míněním vládnoucích kruhů ospravedlňovaly většinou existenci monarchie, zatím co naopak návrhy vzniklé z popudu opozice usilovaly o její odstranění. I po porážce revoluce dovedly pokrokové politické proudy nabídnout ještě bohatý výběr federalizačních státoprávních koncepcí."

Pokrokový obsah propůjčilo federalizačním představám již na konci 18.století hnutí uherských a chorvatských jakobínů. Jószef Hajnóczy v souvislosti s těmito otázkami vyslovoval ještě ve své studii "Gedanken eines ungarischen Patrioten über einige zum Landtag gehörigen Gegenstände" mezi jiným souhlas s tím, aby byl zachován nerozlučitelný státoprávní svazek mezi Uhrami a Čechy. Ignác Martinovics v r.1793 navrhoval ve své osnově ústavy již federaci (foederativa respublica) národů žijících na uherském území, spojenou s ústavními a politickými zárukami jejich zvláštního postavení.[5] Později v r.1834 v letáku Lajose Schuhajdy byla nadhozena myšlenka, zatím bez hlubšího státoprávního rozvinutí, aby území Uher bylo rozčleněno na "Carpathoslavii, Ruthenii, Walachii, Rascii, Croatii, Wendii, Teutonii a Magyarii".[6] V jiném, tehdy vypracovaném konkrétním návrhu byla požadována přestavba habsburské monarchie podle zásad odpovídajících myšlence trialismu jako spolek států složený ze součástí, spojených příbuzenstvím ústavních poměrů.. Podle této tak řečené Wesselényiho koncepce byly by Rakousko, Uhry a Čechy s Moravou tvořily samostatné země, Lombardie a Halič naproti tomu jen provincie s vlastní ústavou; Slovinci měli obdržet podobnou širokou autonomii jako Chorvaté v Uhrách. Jeden díl Istrie měl náležet k Dalmacii, jinak tato země k Chorvatsku.[7] Historiografie, která se dodnes

---

* O vývoji, jenž předcházel myšlence trialismu srv. moji přednášku v Ústavu státu a práva ČSAV, k tomu J. K l a b o u c h , Přednáška madarského právního historika, Právník 1966, č.9; dále i můj příspěvek na mezinárodní konferenci o rakousko-uherském vyrovnání v Bratislavě v r.1967: Reaction in Hungary to Trialistic Aspiration in the Early Seventies; dále i: Der Anklang der Idee des Trialismus im ungarischen Parlament zum Anfang der siebziger Jahre, Jogtörténeti tanulmányok II., Budapest 1968.

[5] V podstatě vzato naznačil Hajnóczy myšlénku trialistické výstavby rakousko-uhersko-české. Andor C s i z m a d i a , Hajnóczy József közjogi-politikai munkái (Státoprávní a politická díla Józsefa Hajnóczyho), Budapest 1958, str.52; Zoltán I. T ó t h , A soknemzetiségü állam néhány kérdéséről az 1848 előtti Magyarországon (O některých otázkách mnohonárodního státu v Uhrách před r.1848), Budapest 1956; Vilmos F r a k n ó i , Martinovich élete (Život Martinovichův), Budapest 1921, str.227 a n.; Márton S a r l ó s , Bónis György könyve és Hajnóczy József (Kniha G.Bónise a J.H.), Jogtudományi Közlöny, 1955, č.2; B e é r - C s i z m a d i a , Történelmünk a jogalkotás tükrében (Naše dějiny v zrcadle zákonodárství), Budapest 1966, str.632: Vaso B o g d a n o v , Jokobinska zavjera Ignjata Martinovica, Zagreb 1960, str.20, 202.

[6] Bálint H ó m a n - Gyula S z e k f ü , Magyar Történet (Uherské dějiny), Budapest 1936, sv.V., str.366-7.

[7] Miklós W e s s e l é n y i , Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében (Proklamace o maďarské a slovenské národnosti), Kolozsvár bez data (1844), sv.I.,

s nostalgií ohlíží zpět na rakousko-uherský dualismus připisuje myšlenku trialismu - rakousko-uhersko-slovanského - s jistou nechutí hr. Kolovratovi, známému rakouskému státníku z předbřeznového období. Svoje soudy v tomto směru neváhá pregnantně formulovat i tak, že myšlenka trialismu, tedy prý v podstatě myšlenka rozbití monarchie, vznikla právě ve vídeňských vládních kruzích v české hlavě.[8] Jiný z trialistických projektů - Czartoryského - budoval svéráznou verzi uhersko-slovansko-rumunské konfederace pod vrchním ochranným panstvím polským.[9] Pod jeho vlivem zamýšlel pak Garassanin spojit Jihoslovany, včetně Bulharů a dokonce i severních Albánců, za vůdcovství Srbů v jeden stát.[10] Federalizační prvky byly obsaženy i v rozmanitých illyrských programech a v plánu svazku slovanských států proti Napoleonovi. Přitom bylo samozřejmě poukazováno na význam etnické a jazykové příbuznosti, na úlohu, kterou hrají rozdíly v náboženství atp.[11]

Mezi mnohostrannými pokusy o federalizaci a decentralizaci byl projekt Sommarugův budován místo etnického principu na historicko-geografických jednotkách (Rakousko, Halič, Uhry, Lombradie, Illyrie atd.), ovšem za zachování německé hegemonie. Přívrženci Palackého navrhovali - vedle zachování ústřední vlády v říši - také zřízení autonomních zemských vlád a zrovnoprávnění češtiny s němčinou (což bylo pak v předloze pro říšský sněm v Kroměříži rozšířeno). V programu slovanského sjezdu v Praze byly v r.1848 proklamovány ideje rovnoprávnosti a národnostní samostatnosti. Nová varianta spolkového systému navrženého Czartoryským zahrnovala i jednotlivá území obývaná Italy. Shromáždění

---

str.30, sv.II., str.38 a n. Proklamace vyšla i německy v Lipsku (1843). Dostalo se jí většinou odmítavého přijetí. Srv. Ferenc K á l l a y , A Szózat critikai bírálatja (Kritické hodnocení Proklamace), Pest 1843; Johann Karl S c h u l l e r, Der Freiherr Nicolaus Wesselényi, Hermannstadt 1846. Dílo bylo přijato Széchenyim s výhradou, od Kossutha naopak s uznáním; státoprávní koncepce Wesselényiho a Palackého je stavěna vedle sebe. Gyula S z e k f ü , Három nemzedék és ami utána következik (Tři generace a co po nich následovalo), Budapest 1934, str.113.

[8] H ó m a n - S z e k f ü , Magyar Történet (Uherské dějiny), sv.V., str.364, srv. dále Gyula M i s k o l c z y , A horvat kérdés tör ténete és irományai a rendi állam korában (Dějiny a literatura chorvatské otázky v době stavovského státu), Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris, Budapest 1927, sv.I., str.245, 322 a n., 356, 403.

[9] Gyula M é r e i , Föderációs tervek Délkelet-Európában és a Habsburg-monarchia (Federativní plány v jihovýchodní Evropě a habsburská monarchie), Budapest 1965.

[10] Garasaninův projekt byl v literatuře posuzován dvojím způsobem, aniž však dotčení autoři reagovali navzájem na svá stanoviska. Viz Gyula M é r e i , Föderációs tervek Délkelet.Európában és a Habsburg- monarchia, str.21 a Ferdo C u l i n o v i c , Razvitak jogoslavenskog federalizma, Zagreb 1952, str.19 a n. Mylné je tvrzení (např. H ó m a n - S z e k f ü , Magyar Történet, sv.V, str. 365), že Garasanin počítal mimo jiné se sjednocením celé Albánie. Ve skutečnosti pomýšlel jen na severní Albánce (sjeverne Albanese), a to se záměrem získat přístup k adriatickému moři. Srv. jeho memoranda, bod. 5 Nacertanije.

[11] W e s s e l é n y i , l.c., II., str.95 a n.; (hr.Ivan Draskovich), Disertatia iliti razgovor... Poklisárom Zakonskim Kraljevinah nasih Za buduchu Dietu Ungarsku odaslanem, U Karlovzu 1832,str.4; t ý ž , Ein Wort an Illyriens..., Agram 1838; t ý ž , Starsi dejepis a nejnowejsi literarni obnowa národu ilirského, Praha 1845.

v Balázsfalvě (Blaj) navrhlo myšlenku federace švýcarského typu, Balcescu opět myšlenku uhersko-rumunské konfederace.[12] Srbským národním kongresem v Karlovicích byla jednostranně deklarována autonomie Vojvodiny ve svazku s Chorvatskem.[13] Federalizační snahy vyznačily i Manifest prvého cjorvatského saboru svolaného na podkladě lidového zastoupení; zákon z 5. května 1848 postavil se na stanovisko trojčlenného - rakousko-uhersko-chorvatského - uspořádání.[14] Tato myšlenka byla dále rozvinuta návrhem Ostrozinského, jenž předvídal vytvoření sedmi států v rámci monarchie (německého, československého, uherského, jihoslovanského, polského, rumunského a italského). Uherská sněmovna se v září r.1848 vyslovila pro řešení uhersko-chorvatské otázky společnou ústavou spočívající na principech rovnosti, bratrství a svobody.[15] Projekty týkající se německo-slovanských vztahů (Löhner, Pázmándy, Kavcic atd.) sloužily zájmům Habsburků. Slováci požadovali federaci se společným parlamentem a samostatnými zemskými sněmy a dále se širokou autonomií v rámci etnických hranic.[16] V programu Lázslo Telekiho byla předestřena konfederace Uhrů, Srbů, Chorvatů a Rumunů (bez Rakouska). U příležitosti příprav k česko-uhersko-polským rozhovorům v Paříži 19. května 1849, na kterých se měli podílet i Rumuni, byl rovněž proklamován spolek podunajských zemí. Na stránkách listu "Deutsche Reform" (12. dubna 1849) navrhl Wesselényi rovněž konfederaci mezi Němci, Uhrami, Jihoslovany a Rumuny.

V situaci, jež nastala po porážce revoluce, bylo požadováno založení revolučního spolku v zájmu svobody národů, který by měl centrální parlament a společné vojenství spojené se společným řízením zahraničních záležitostí. V tomto smyslu se účastnili i Teleki, Andrássy, z ruské strany Golovin a z polské pak Lubomirski londýnských porad o návrhu, jenž vypracoval v lednu 1850 Balcesu a v němž směřoval k trialismu mezi Uhry, Rumuny a Jihoslovany. Časopis, jenž připravovali Teleki a Vukovits, měl jedním svým dílem být věnován šíření federalizačních myšle-

---

[12] M. N o v á k , Rakouská policie a politický vývoj v Čechách před r.1848, Praha 1953; M é r e i , op. cit.; Vaso B o g d a n o v , Drustvene i politicke borbe u Hrvatskoj 1848/49, Zagreb 1949, str.318 a n.; Zolán I. T ó t h , Balcescu Miklós élete (Život M.B.), Budapest 1958, str.72 a n.; t ý ž , Magyarok és románok (Maďaři a Rumuni), Budapest 1966; t ý ž , Balcescu Miklós válogátott irásai (Vybrané spisy M.B.), Budapest 1950, str.211 a n.; t ý ž , The Nationality Problem in Hungary in 1848-1849, Budapest 1955, str.252 a n.; V. C h e r e s t e s i u , Adunarea Nationala de la Blaj, 3-5 (15-17) Maj 1848, Bukurest 1966.

[13] Fran Z w i t t e r - Jaroslav S i d á k - Vaso B o g d a n o v , Les problemes nationaux dans la Monrachie des Habsbourg, Beograd 1960, str.68; C u l i n o v i c , l.c., str.22; Zoltán I. T ó t h , Kosut i nacionalnij vopros v 1948-1849, Studia historica Academiae scientiarum Hungaricae, 1954, seš.8, str.9.

[14] C u l i n o v i c , l.c., str.18 a n.

[15] Georg K l a p k a , Memorien, Leipzig 1850, sv.I., str.380-3.

[16] Karol R e b r o , Attempts at a rightful solution of the Slovak national question in the revolutionary years 1848-49, Studia historica slovaca, 1966.

nek, zejm. propagaci ideje federativního spolku národů v Uhrách a v zemích s Uhrami sousedících.[17] Ve srovnání s těmito plány byl však projekt ústavy, který vypracoval Kossuth poněkud rezervovanější, neboť v něm byla obhajována integrita Uher, kterou v zoufalé vojenské situaci vyhlásila debrecinská proklamace svobody.[18]

Projekt spolku států v podunajských zemích vypracovaný od Bertalana Szemere dával přednost geografickým činitelům před etnickými, opíraje se o úvahu, že kromě Volhy je to v Evropě právě Dunaj, jenž vytváří největší "basén", a spojuje Východ se Západem.[19] Nová verze trialistického spolku nenémeckých (tj. uherských, jihoslovanských a rumunských) zemí v Podunaji a v prostoru Karpat, Černého a Adriatického moře byla pak potvrzena v r. 1859 úmluvou mezi Klapkou a Cuzou. Polit-Desancie se zabýval myšlenkou federace mezi Uhry, Chorvaty, Srby a Rumuny, zatím co bělehradský Milan Popovic se ve svých úvahách blížil spíše pojmu politického národa v tom smyslu, jak jej razili Eötvös a Deák.[20] Na počátku šedesátých a pak i na počátku sedmdesátých let, v předvečer uhersko-chorvatského vyrovnání, byla chorvatskou liberální buržoazií a inteligencí podporována myšlenka slovansko-uhersko-rakouského trialismu.[21] Ve stejnou dobu propagoval federaci i macedonský "Bratski trud". Bakunin se zabýval plánem rusko-polské unie a plánem spojených evropských států. Přednosti federativního systému na socialistickém podkladě byly zdůrazňovány S.Markovicem.[22]

---

[17] Endre K o v á c s , Magyar-délszláv megbékélési törekvések 1848/49-ben (Maďarsko-jihoslovanské pokusy o vyrovnání v l.1848/49), Budapest 1958, str.131 a n.; György K l a p k a , Emlékeimből (Z mých vzpomínek), Budapest 1886, str.333 - dopis psaný v srpnu 1850 Montmorencym.

[18] Oběma dokumentům dostalo se příznivější publicity v cizině než ve vlasti, srv. např. K l a p k a , Memoirs of the War of Independence in Hungary, London 1850, sv.II, str.287-316; Daniel I r á n y i et Charles-Luis C h a s s i n , Histoire politique de la révolution de Hongrie, Paris 1859-60, str.364-402; (Kozma), A magyar nemzet szebb jövője (Krásná budoucnost maďarského národa), Győr 1860; György S z a b a d , Forradálom és kiegyezés válaszutján (Na křižovatce mezi revolucí a vyrovnáním), Budapest 1967; Lajos L u k á c s , Kossuth emigrációs politikájának idealizálásáról (O idealizaci emigrantské politiky Kossuthovy), Századok 1963, č.4.

[19] S z ü t s Iván, Szemere Bertalan miniszterelnök emlékiratai az 1848/49-i magyar kormányzat nemzetiségi politikájáról (Paměti ministerského předsedy Bertalana Szemere o národnostní politice maďarské vlády v l.1848/49), Budapest 1941, str.114 - v pamětech je se sympatiemi řeč o Slovácích a Ukrajincích, str.66; Ödön B o t h , Szemere Betalan belügyminiszter nemzetiségi politikája 1848 nyarán (Národnostní politika ministra vnitra B.S. v létě roku 1848), Acta Universitatis Szegediensis, Acta juridica et politica, 1958, Tom.V. fasc.2. Na kolísání Szemereho vlády upozornil László R e h á k , A kisebbségek Jugoszláviában (Menšiny v Jugoslávii), bez udání místa a roku (Novi Sad 1967), str.350 a n.

[20] M. P o l i t - D e s a n c i o , Narodnost i njen državnopravni osnov, U Novom Sadu 1862, str.38 a n.; M i l o s P o p o v i c h , A nemzetiségi kérdés Magyarországom szerb szempontból (Národnostní otázka v Uhrách ze srbského hlediska), Szabadka 1865; Zoltán F e r e n c z y , Báró Eötvös József (Baron J.E.), Budapest 1884, str.127 a n.; t ý ž , Budapest 1903; Lajos M o c s á r y , Nemzetiség (Národnost) Pest 1858, t ý ž , Néhány szó a nemzetiségi kérdésről (Několik slov o národnostní otázce), Budapest 1886, str.11 a n.; M é r e i , l.c., str.79.

[21] László K a t u s , A Tisza-kormány horvát politikája és az 1883. Évi horvátországi népmozgalmak (Chorvatská politika Tiszovy vlády a chorvatské národní hnutí v r.1883), Századok 1958.

Idea konfederace, jejíž prvé stopy je možno odkrýt v návrhu ústavy, vypracovaném v Kütahya, stejně jako v jedné z raných statí Mazziniho (Dell´Ungheria), pokročila dále na londýnském setkání Kossutha s Obrenovicem. Podrobný projekt známého podunajského spolku byl vypracován Klapkou spolu s Caninim a později přijat i Kossuthem.[23] Tento projekt, ačkoliv není dnes jednoznačně oceňován, se přiblížil podstatně tomu, aby byl opuštěn princip teritoriální integrity.[24] Kossutha je dlužno také v prvé řadě kritizovat ne tak pro některé, zcela nepochybné nedostatky tohoto návrhu, jako spíše pro to, že tento návrh byl přijat teprve tak opožděně. Dotčenou spolkovou koncepci je možno hodnotit pozitivněji než většinu soudobých podobných koncepcí i proto, že přispěla v daleko pozdějších letech ke sbližování sousedních národů v době expanze hitlerovského fašismu. Tuto užitečnou službu nelze těmto ideálům upřít, i když v současných poměrech byl jimi národnostní boj tlumen.[25] Spojení etnicky vzdálených národů znamenalo samo o sobě příznivý podnět rušící národní izolaci a předčilo v tomto smyslu ostatní buržoazní federalizační plány, jež byly omezeny výlučně na spojení národů příbuzných. Pokud však šlo o otázku národního sebeurčení, nedospěl ani tento Kossuthův projekt ještě k přijatelným závěrům a byl spíše uzpůsoben k tomu, aby se z něho stala základna pro další jednání o konečném řešení tohoto problému. V tomto ohledu nemohl také nabídnouti především žádné zásady, jimiž bychom se mohli řídit dnes, když země, o něž se tu tehdy jednalo, nastoupily cestu k socialismu.

V zmíněných zemích, však v průběhu dalšího vývoje, jenž byl vyznačen zaostávajícími společenskými i politickými poměry, zůstávaly dotčené sjednocovací plány mimo proud masových hnutí a ztroskotávaly jak na vnitřní nesourodosti, tak na odporu či lhostejnosti velmocí. Od myšlenky federalizovat ethnicky rozmanité skupiny přešly některé z nich-(Miletic)

---

[22] C u l i n o v i c , l.c., str. 27-33; Michel B a k o u n i n e , Ouvres, Paris 1907, I., str.14 a n.; o principech sovětské federace srv.: S.L. R o n i n , K istorii konstitucii SSSR 1924, Moskva-Leningrad 1949; S.M. R a v i n , Principi federalizma v sovjetskom gosudarstvennom prave, Leningrad 1961; D.L. Z l a t o p o l s k i j, SSSR - federativnoje gosudarstvo, Moskva 1967; A.M. H a l i l o v , RSFSR - socialisticeskoje federativnoje gosudarstvo, Kazan 1967.

[23] László L a j t o r , Kossuth dunai konföderációs terve és elözményei (Kossuthův projekt dunajské konfederace a jeho geneze), Budapest 1944, str.74 a n; Islamov T o f i k , Avstro-Vengerskoe soglašenie, Dokladi konferencii stoletnej godovščinoj soglašenija, Moskva 1967, str.20.

[24] Srv. M é r e i , l.c., str.87; Z w i t t e r - S i d á k - B o g d a n o v , l.c., str.94.

[25] Viz Ferenc E r d e i , Kossuth Lajos, Budapest bez data (1940), 2. vyd., str.31-40; József R é v a i , Marxizmus-népiesség-magyarság (Marxismus-národnost-madarství), Budapest, 4.vyd., str.248, 256; Endre K o v á c s , A Kossuth-emigráció... (Kossuthova emigrace...), Budapest 1967, str-412; Mihály C z i n e , Magyar irodalom Romániában (Maďarská literatura v Rumunsku), Jelenkor 1967, č.12, str.9. V předvečer vyrovnání byla rozšířena pověst, ze Kossuthův projekt je jen výmyslem zahraničního tisku. Srv. Martin V i e t o r , Prispevok k dejinám uhorského sněmu v rokoch 1865-1868, Právnické Študie 1958, č.1.

zpět k myšlence spojení příbuzných národů,[26] zejména pak v bezvýchodné situaci, způsobené tlakem vládnoucích tříd v Rakousku i v Uhrách. Jiné další plány (Fischhof mezi jiným v r. 1869)[27] spočívaly v podstatě na dobyvačných základech a z hlediska státoprávní struktury svých řešení směřovaly nikoliv k federaci, nýbrž k autonomii a decentralizaci, popř. k aliancím s volnými vztahy.

Učení vědeckého socialismu, jež propůjčilo nový význam mírovému soužití národů nepovažuje federaci za jedinou, bezvýjimečnou možnost řešení. Ideologické názory dělnické třídy usilují současně o to, aby spolu s odstraněním národnostních rozporů bylo šetřeno všech ethnických rozdílů a pokrokových tradic tak, aby mohly býti ještě více rozvinuty všechny jejich pozitivní rysy; odpovídá to tomu, jak předsudky, ovlivňující myšlení celých generací, bránily v průběhu vývoje vykořisťovatelských politických soustav uskutečnění těchto zásad. Na počátku našeho století požadoval několikráte Lenin zřízení balkánské federace.[28] Podobně také prvé socialistické státy (ruská sovětská republika, maďarská a slovenská republika rad) hledaly ve federaci[29] způsob, jak řešit národnostní otázku v souladu se společenským pokrokem.

II.

Vládnoucí feudálně-buržoazní třídy uvedly v mnohonárodních státech, Rakousku a Uhersku, v život dualistický centralismus na místo široké federace. V této konstelaci převládla supremacie vládnoucích kruhů dvou národů - německo-maďarského - na níž měly určitý podíl i vládnoucí složky dalších dvou - chorvatsko-polského. Ani tak zvané historické národy (např. Čechové) neměly v Předlitavsku vlastní státní organizaci. Zemské sněmy byly ústavou spočívající na centralistickém principu podřízeny vídeňským zákonodárným a vládním orgánům. V Zalitavsku, po chorvatsko-uherském vyrovnání, získalo Chorvatsko formálně právně úzkou,

---

[26] V.I. L e n i n , Spisy, citováno podle maďarského vydání: Müvei, Budapest 1955, sv.18, str.348, sv.19, str.19; Gy. S z a b a d , Kossuth and the British "Balance of Power" Policy (1859-1861), Budapest 1960; M é r e i , l.c., str.91; Ć u l i n o v i c , l.c., str.38.

[27] Formule dualismu i některých jeho institucí jako delegací atd. přichází v rozmanitých letácích; náležejí sem, ale spíše podle svého titulu např. hr.Ede K á r o l y i , Foederált Hunnia (Federalizovaná Hunnie), Pest 1860 a 2.rozš.vyd. 1861; Zur Lösung der ungarischen Frage (Fischhof-Unger, 1861); A megoldáshoz (K řešení) (Jankovich, 1863); Die Pacificierung Ungarns (- , 1861). K národnímu vědomí v obou částech říše - Bedřich E n g e l s , citováno podle maďarského vydání Marxových a Engelsových spisů: Marx-Engels, Müvei, sv.16, Budapest 1964, str.383: Előzetes megjegyzés (Předmluva).

[28] V.I. L e n i n , Spisy, citováno podle maďarského vydání: Müvei, Budapest 1955, sv.18, str.348, 398; sv.19, str.19.

[29] O socialistické federaci v Podunají viz László K ö v á g o , Államszövetségi tervek a Tanácsköztársaság idején (Projekty spolkového státu v době republiky rad), Történelmi Szemele 1966, č.3-4.

ve skutečnosti pak ještě úžeji vymezenou autonomii. Ostatní uherské národy (Slováci, Ukrajinci, Rumuni, Němci a Srbové) nezískaly žádnou teritoriální autonomii, nýbrž jen omezené právo na užívání národního jazyka a vlastní kulturní vývoj. Uznání Chorvatů za politický národ neznamenalo žádnou trialistickou přestavbu dualistické monarchie, naopak vedlo spíše k upevnění dualismu. Státoprávní i skutečná pozice království označovaného plným jménem jako - chorvatsko-slavonsko-dalmatské - naznačovala celou řadu rozporů uvnitř dualismu. Dalmacie během půl století trvání dualistické monarchie měla vlastní zastupitelský sbor (zadarský sabor) a náležela teritoriálně vlastně k Rakousku. Nová opětující se napětí objevovala se tak od tohoto vynuceného rozdělení ve vztazích mezi Chorvatskem, Rakouskem a Uhrami, otázka Rjeky (Fiume) vedla k něčemu podobnému ve vztazích uhersko-chorvatských.[30] Chorvatský zákonodárný sbor (záhřebský sabor) nalézal se de jure na vyšším stupni v hierarchii státních orgánů než předlitavské zemské sněmy a jejich zákonodárná činnost (např. zemský sněm v Kraňsku, Tyrolích, v Čechách nebo na Moravě). V důsledku rozdílů v hospodářském a společenském vývoji jednotlivých území vykonávaly ovšem fakticky některé zemské sněmy daleko větší vliv, než na kolik by bylo možno soudit z formálních ústavních předpisů.

Prvý pokus o přestavbu dualistické konstrukce směrem k trialismu byl učiněn na pražském zemském sněmu. Došlo k tomu v prvých měsících po rakousko-uherském vyrovnání na přelomu šedesátých a sedmdesátých let. Český státoprávní program, česká deklarace a později i fundamentální články byly v soudobém uherském parlamentě podrobeny široké diskusi. Uherské opoziční strany udržovaly tuto otázku dlouhou dobu na denním pořadu, užívajíce prostředků, které jim nabízel způsob parlamentního jednání a jeho předpisy (návrhy na rezoluce, adresní debaty u příležitosti trůnních řečí, interpelace atd.). Úsilí Čechů o vlastní sebeurčení získávalo tak významnou podporu, vlastní problematika trialismu byla tehdy však uherskou právní vědou sotva dotčena. Teoretické úvahy omezovaly se jen na zdůvodnění dualismu a uvnitř těchto otázek zejména na sporné teze o reálné a personální unii. V řadě historicky pojatých

---

[30] Edmund B e r n a t z i k , Die Österreichischen Verfassungsgesetze, Wien 1911, str.716 a n.; Ferenc E c k h a r t , Magyar alkotmány és jogtörténet (Maďarské ústavní a právní dějiny), Budapest 1946, str.434 a n.; Ernst C. H e l l b l i n g , Oesterreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte, Wien 1956, str. 396-8; Martin V i e t o r , Die Selbstverwaltung in der ungarischen Staatstheorie und Praxis des Dualismus, Hans L e n t z e , Die ständischen Grundlagen des Dualismus, Studia juridica auctoritate universitatis Pécs publicata, seš.48, Budapest 1966; Karel K a d l e c , Uherská a chorvatská ústava, Praha 1906; Josef P l i v e r i c , Das rechtliche Verhältnis Kroatiens zu Ungarn, Zagreb 1885; t ý ž , Beiträge zum Ungarisch-Kroatischen Staat, Agram 1887; Ernő N a g y , Magyarország közjoga (Államjog) (Uherské veřejné právo /státní právo/), Budapest 1887, 1891; G. J e l l i n e k , Die Lehre von den Staatenverbindungen, Wien 1882, str.76; Á. R a d i c h , Fiume közjogi helyzete, Budapest 1884.

spisů bylo tvrzeno, že český národ se své vlastní státnosti vzdal.[31] Odborná právnická literatury se vyhýbala tématice dotýkající se otázek federalizace. Převažující měrou byla uveřejňována díla z oblasti civilního, trestního a procesního práva.[32] Vědecký život osvobozený teprve nedávno z pout neoabsolutismu postrádal předpokladů k řešení otázek dozrávajících ze dne na den. Přesto však existovaly již snahy posuzovat některé otázky z hlediska mezinárodního horizontu, jak to např. ukazuje zpráva ze shromáždění rakouských veřejných notářů (hospodářské a společenské postavení notářů, jejich rozčlenění do odborných oddělení atd.), které bylo svoláno v září 1872 do Prahy. Historické a srovnávací studium zahraničních právních institucí a kodifikací bylo inspirováno již i některými vládními činiteli.[33] Tento zájem ovlivnil i důležité události státoprávního vývoje Rakouska, popř. Čech.

Obrana dualistického systému v r.1871 proti trialistickým plánům vedla k dočasnému ústupu českého státoprávního hnutí. V posledním desetiletí minulého století byla však jako výsledek sílícího dělnického hnutí opětně požadována přestavba monarchie. Tentokráte lze z uherské strany poukázat na některé příspěvky k ohlasu této druhé vlny trialistických snah v Uhrách. Pokud jde o hodnocení vnitřního vývoje v Rakousku existuje tu již i nová právněhistorická literatura,[34] na kterou je možno odkázat.

Návrhy na trialistická řešení až do přelomu století obsahovaly, obecně vzato, více či méně pozitivní prvky. Dualistický systém byl kritizován ponejvíce ze strany opozice. Po přelomu století nastala však podstatná změna, neboť jednotlivé varianty trialismu počaly sloužit záchraně monarchie jako plán dvorských kruhů, jež s jeho uskutečněním spojovaly takovéto očekávání.

V období, jež předcházelo přelomu století, setkáváme se opět s náběhy k tomu přizpůsobit myšlenku českého státního práva trialistickému uspořádání monarchie ve stejné míře jako na začátku sedmdesátých let. Debaty v uherském parlamentě, jež měly vztah k českým záležitostem, se tehdy rozšiřovaly i na hospodářské otázky. V jedné z interpelací bylo tehdy s poukazem na zákon z r. 1880 žádáno i svolání zákonodárných sborů (sabor) v Bosně a Herzegovině.[35] V této době se počal i maďarský vě-

---

[31] A - r I - c z , A mi cseh berátaiak (Naši čeští přátelé), Pesti Napló 1871, č.252 z 1.listopadu.

[32] Jogtudományi Közlöny.

[33] Horváth B o l d i z s á r , Nyilt levél (Otevřený list), Jogtudományi Közlöny 1867, č.1; (Márkus D e z s ő), Összehasonlitó jogtudomány (Srovnávací právní věda), Jogi Szemle 1891, č.24.

[34] Václav V a n ě č e k , Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945, Praha 1964, str.352-72; Valentin U r f u s , Český státoprávní program a české dělnické hnutí..., Právněhistorické studie 1963, sv.9.

[35] Országgyülés Nyomtatványai - Képviselőhazi Napló 1896-1901 (Parlamentní tisky - Deník poslanecké snemovny 1896-1901).

decký život, zejména pak právní věda, pronikavě a se sympatiemi zabývat českým státním právem. Plné porozumění bylo, pokud možná, věnováno i těm výsledkům české vědy, jež podněcovaly k diskusi. Tehdy byly konány např. i akademické přednášky o životě Palackého a jiné akce. Zároveň s tím bylo uvažováno o rozmanitých návrzích na řešení národnostní otázky v Uhrách, jak je nastínila česká publicistika různého zaměření; pozornosti se těšilo i dílo maďarského právního historika Gustava Wenczela atd.[36]

III.

V době, kdy do konce minulého století zbývalo již jen několik málo dní, objevila se česká otázka v maďarském veřejném mínění s novou silou. Způsob, jakým byla hodnocena v parlamentě i v právní vědě ukazoval zároveň na to, jak rostla i diferenciace těchto problémů. Proti vůli vídeňských vládních kruhů, jež by jej byly rády lokalizovaly, šířil se tento proces dále. O myšlence historického státního práva bylo diskutováno, počínaje jejími vnitropolitickými českými souvislostmi přes její vztahy v širším zarámování celorakouském až k úvahám o jejím působení na dualistickou monarchii.

Právnické úvahy tu byly podníceny již nařízením o způsobu, jak se hlásit v armádě (tzv. "Hier-Verordnung"), jež omezovalo užívání mateřštiny ve služebním styku. V maďarském parlamentě bylo tehdy referováno o tom, že Češi se v uplynulém roce, tj. v r.1891 hlásili místo předepsaného a služební řeči odpovídajícího "hier" českým slovem "zde". V souvislosti s tím podal poslanec Béla Barabás vládě interpelaci, v níž poukazoval na to, že užívání mateřského jazyka náleží ku přirozeným právům každého národa. Odpověď na interpelaci, kterou podal ministerský předseda Kálmán Széll a v níž dotčené opatření vysvětloval a obhajoval, vyvolala prudký odpor. Z poslanců to byl zejména historik Kálmán Thaly a Béla Kubik, kdož hovořili o českém národě a jeho vlastnostech v pozitivním smyslu. Bouřlivá polemika si vyžádala dokonce to, že zasedání sněmovny bylo konáno jako uzavřené. Hlasování o odpovědi ministerského předsedy musilo být pak následujícího dne znovu opakováno (nejdříve bylo 129 hlasů pro a 41 proti, podruhé byly odevzdány hlasy v poměru 180 ku 53).[37]

---

[36] Mihály Z s i l i n s z k y , Palaczky Ferenc emlékezete (Vzpomínka na Palackého), Budapest 1880; Ludwig O d s t r c i l , Magyaren und Böhmen, Prag 1885, str.48 a n.; Viktor H u e b e r , Kaisertum Ungarn, Ein Wort zur Entwirrung der politischen Lage im heutigen Österreich-Ungarn, Prag 1903; Adolf S r b , Ludwig Kossuth a česká otázka, Osvěta 1893.

[37] Országgyülési Napló - Képviselőház Nyomtatványai 1896-1901 (viz. výše pozn. č.35).

Choulostivá situace, v níž se dualismus nalézal, se objevila v posledním desetiletí minulého století i v mimoparlamentních událostech. Tendence směřující jednou k vzájemné spolupráci, jindy k separatistickému vyústění skýtaly tehdy v dělnickém i národnostním hnutí velmi různorodý obraz. Jejich vliv se odrážel v nejrůznějších oblastech státního života. Tak např. byl učiněn pokus o vytvoření společné organizace pražských a budapeštských mlynářských tovaryšů. Při jiné příležitosti způsobila opět činnost Stowarzyszenia Polaków v Uhrách vídeňské vládě mnoho starostí.[39] Požadavek směřující k úřednímu užívání více jazyků v Uhrách se objevuje v adresách posílaných z Banátu budapešťské vládě a je patrný i v tom, že ministru vnitra byl předložem německý "Straf-Statut der königlichen Stadt Hermannstadt". Slavnostních podniků spolku Živena se účastnili delegáti z Prahy, Brna, Vídně a Varšavy. Současně s tím, zejména u příležitosti zákazu chorvatských novin vycházejících v Americe, byl chorvatským ministerským předsedou popírán rozsah autonomie Banátu. Kongresem národů (účastnili se Slováci, Srbové, Rumuni a Němci), jenž byl svolán na 15. května 1895, byla na pořad jednání na prvé místo postavena přestavba monarchie na konfederativním základě.[39]

Uherský právnický i ostatní tisk referovaly tehdy o událostech v Rakousku ve vztahu k národnostním problémům zcela otevřeně tak, že Claryho vláda byla povalena proto, že zrušila jazyková nařízení a obnovila význam němčiny jako oficiálního jazyka. Ty z těchto tiskových orgánů, jež dovedly lépe analyzovat, byly schopny dospět také k závěru, že dotčené události nebyly podmíněny toliko jazykovou otázkou, třebaže národnostní problémy hrály v nich především exponovanou úlohu.[40] Nejbystřejší z těchto pozorovatelů ukazovali na to, že vývoj, jenž tu nastával, nezůstává omezen jen na jedinou zemi, nýbrž že uvádí do pohybu celý předlitavský režim. Hovořilo se o tom, že Čechové rozbili svou obstrukcí centrální vídeňský parlament, neboť slovanská většina nedosáhla prý svého cíle ani za Badeniho ani za Thuna. Řada představitelů uherské právní vědy považovala stále více a více za nevyhnutelné revidovat vzájemní vztahy mezi jednotlivými státy monarchie. Psali o tom, že národnostní opozice zamýšlí rozbít dualismus, ve kterém spatřuje největší překážku federativního státního práva a že považuje Maďary za ochránce německé hegemonie a rakouské centralizace. Uvědomujíce si význam těchto věcí, kladly důraz na aktuálnost a naléhavost jazykové otázky a netajili se rovněž tím, že bude třeba se pokusit o smírné ře-

---

[39] Országos Levéltár, Belügyminisztérium (Státní archív, ministerstvo vnitra), 1889, fasc.130, IV. d 1470; 1891, fasc.11, č.957; 1891, fasc.11, č.7 (96); 1895, fasc.15, č.1133.

[39] Tamtéž, 1890, č.545; 1895, č.787; 1898, fasc.18, č.22; pres. 1902, fasc.XV., č.269.

[40] Podobná byla tzv. záhřebská znaková aféra, srv. László K a t u s , l.c.

šení národnostních rozporů na pražském zemském sněmu.[41] Dotčená analýza dospívala tak k závěru, že dualismus je již dlouhou dobu v rozporu s tím, jak správně by měly být tato poměry uspořádány a že jej nelze proto dále držet. Ostatně byl to již József Eötvös[42], jenž dlouho před tím psal o nesmyslnosti situace, v níž se nalézají národy v Rakousku, o nemožnosti pomýšlet na jejich asimilaci a o nutnosti zavést skutečnou ústavní vládu. Požadavky směřující na místo k dualismu k uznání suverenity ostatních národů monarchie, popř. k rozšíření existujících státoprávních vztahů, znamenaly v maďarské právní vědě obrat Všeobecně se tu v těchto dobových projevech hovořilo o Češích, Maďarech a Němcích, nedostatek byl ovšem v tom, že nebyly zároveň dotčeny i třídní síly, jimiž byly zmíněné koncepce neseny. Skutečný jejich společenský obsah byl tím samozřejmě zakrýván.

Maďarská právní věda věnovala pozornost nejen rakouským autorům, jenž s ní polemizovali, nýbrž i české, chorvatské, jakož i ostatní literární produkci. V letech kolem přelomu století byla v budapeštském odborném tisku uveřejňována pojednání cizích, mezi jiným také českých autorů a jejich díla byla citována.[43] V časopise "Uj Magyar Szemle" psal Karel Kramář o unifikačních a centralizačních tendencích vídeňského dvora a o tom, jak se tyto tendence prosadily s rozdílným úspěchem v Uhrách a v Čechách.[44] Vztah Čech k ostatním habsburským zemím (personální unie, volná reálná unie) považoval autor v průběhu doby za trvalý a neměnný. České země zůstávaly - podle jeho názoru - navenek nezávislými, co se jen měnilo, byla vnitřní struktura a vnitřní ústavní poměry; zákonodárství a správa tím, že přešly do výlučné pravomoci panovníkovy, podmínily tak vznik absolutistické vlády. Ústavní změny, zejm. pak zrušení české a rakouské dvorské kanceláře - jak Kramář dovozoval - ovlivnily samozřejmě i vztah k ostatním zemím a vedly ke vzniku

---

[41] Budapesti Hirlap 1899, č.337 z 5.prosince.

[42] Státní archiv, P.č.834, rukopisy Józsefa Eötvöse. Nejvýrazněji se uplatňovalo učení těchto autorů: Agost Pulszky, Ignác Kuncz, Gyula Pikler a Győző Concha. Učebnice "A nemzetállam" (Národní stát) od Kuncze dosáhla v l.1889-1903 trojího vydání. Podle Piklera "stellt der nationale Staat nur einen bestimmten Entwicklungsgrad dar ...nationale Eingenschaften gibt es nicht." Concha popírá pojem politického národa, tvrdí však, že "staatsbildende Rechte nur die führenden Völker besitzen", Huszadik Század 1901, sv.I., str.311; Imre S z a b ó , A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon (Buržoazní státní a právní filosofie v Uhrách), Budapest 1955, str.302, 309 a n. Po přelomu století náleželi v maďarském kulturním životě Endre Ady, Béla Bartók, Gyula Justh a Mihály Károlyi k osvíceným znalcům národnostních problémů, kteří zároveň vytyčovali cestu k schůdnému řešení.

[43] Tak např. byla popularizována díla Palackého, Jirečkova, Tomanova, Erbenova, Emlerova atd., v dalším i články z Časopisu Musea království českého a z Mjesecniku Pravnickoga Druztva v Záhřebu.

[44] Karel K r a m á ř , A cseh közjog (České státní právo), Uj Magyar Szemle 1900, č.4. K sjednocovacím snahám srv.: Pál H o r v á t h , A kelet- és középeurópai népek jogfejlődésének főbb irányai (Hlavní směry právního vývoje u národů východní a střední Evropy), Budapest 1968, str.330, 376 a n.; G. F e r d i n a n d y , Az államalkotó szerződések, Budapest 1902, str.53 a n.

dualismu. Podle autorova názoru bylo třeba vést státoprávní boj podobně jako to učinili Maďaři proto, aby byl odstraněn tento rozpor mezi vnější suverenitou a vnitřními ústavněprávními poměry, Kramář posléze psal, že uskutečnění českého státního práva by nepoškodilo dualismus, i absolutismu by bylo možno se prý do budoucna vyhnout, kdyby rakouské země mohly být spravovány spolu s Uhrami společnými centrálními státními orgány. Naopak koncepce Stjepana Radice překračovala daleko dualismus a trialismus. Ve svém česky napsaném díle navrhoval federaci českých, polských (haličských), uherských, chorvatských (slovinsko-srbský banát) a alpských německo-italských zemí. Za nezbytnou považoval vzájemnou výuku o státním právu všech jeho návrhem dotčených národů na právnických fakultách, stejně jako i užívání maďarštiny, češtiny a němčiny jako oficiálního jazyka. Navrhoval dále i změnu nesprávného označení "rakousko-uherská monarchie" na "Podunajská federace států a národů". V době chorvatského národního hnutí v r.1903 zamýšlel se i nad možností sjednocení Jihoslovanů.[45]

Představitelé maďarské právní vědy stáli ve své většině na stanovisku, jež usilovalo o zachování dualismu za každou cenu a na české státní právo se dívali nepříznivě a odmítavě (např. J.Horváth, G.Ferdinándy a Mihály Réz, zčásti Concha a dále historik-publicista Beksics).[46] Naproti tomu však v maďarské právní vědě stále větší síly nabývalo mínění, jež považovalo přestavbu monarchie na nových základech za nezbytnou. Průběh tohoto vývoje nebyl však vždy rovnoměrný: u některých autorů se objevuje občas jakoby ve vlnách, aby na čas opět zmizel, u jiných se tento zájem vynořuje jen jako přechodný zjev. Je proto v dalším líčení - jelikož ocenění celkového životního díla dotčených autorů přesahuje daleko meze tohoto příspěvku - třeba se omezit jen na vykreslení jednotlivých pozitivních rysů zmíněného proudu.

České státní právo v maďarské právnické literatuře nalézalo podporu u řady autorů; k nim je třeba přiřadit i ty, kdož k těmto otázkám zaujímali objektivní stanovisko; byli to: Odön Polner, Ernö Király, Dezsö Márkus, Olivér Eöttevényi Nagy, zčásti i Győző Concha a další. Jejich myšlenky se opíraly o dvoje zásadní zjištění, na něž navazovaly

---

[45] Stepan R a d i c , Slovanská politika v habsburské monarchii, Praha 1902, str.72; Vaso B o g d a n o v , Hrvatski narodni pokret 1903/4, Zagreb 1961.

[46] Gejza F e r d i n á n d y , Magyarország közjogi viszonya Ausztriához (Státoprávní vztahy Uher k Rakousku), Budapest 1892, t ý ž , Staats- und Verwaltungsrecht des Königreichs Ungern, Hannover 1909; Győző C o n c h a , Politika, Alkotmánytan (Politika, Nauka o ústavě), sv. I., Budapest 1894 (1907); Gusztáv B e k c s i c s , A dualizmus, története, közjogi értelme (Dualismus, jeho dějiny a státoprávní význam), Budapest 1892; Mihály R é z , A kiegyezésről, A közjogi conservativizmus alapindokai (O vyrovnání, Základní motivy státoprávního konservatismu), Budapest 1905; J. H o r v á t h , Adalékok a Pragmatica Sanctio értelmezéséhez, Huszadik Század 1900, č.3-4; Gy. A n d r á s s y , Az 1867-iki kiegyezésről, Budapest 1896, str.98-118, 420.

pak rovněž dva hlavní požadavky: 1. v Rakousku nelze nadále udržovat německou hegemonii; 2. české postuláty nesměřují k rozbití monarchie; 3. Čechy mají proto obdržet podobné postavení jako Uhry; 4. dotčené změny budou mít za následek, že i Halič může zaujmout jako stejně utvářená individualita podobné postavení. Jádro řady těchto tezí bylo rozpracováno již v r.1891 v knize, jež byla pojata jako obhajoba uherských ústavních poměrů. Především tu byla zdůrazněna historická nezávislost Čech, Moravy, Slezska a Lužice na rakousko-německých zemích. Rakousko a Čechy, jak se výslovně uvádělo, netvořily žádnou jednotnou zemi a rakouské a české země se také nikdy nesjednotily.[47] V dalším byla řeč o třech státech stojících vedle sebe (Rakousko, Uhry a Čechy); uznat jakékoliv jejich vzájemné splývání či podřízenost bylo odmítáno.Teprve, v době, kdy se silněji uplatnila zeměpanská centralizace, tedy v 16.-18.století, byla řeč o změně tohoto vzájemného postavení. Nastíněné pojetí bylo pak přijato v široké míře maďarskou právní vědou a v tomto směru se shodují i názory Polnerovy a Conchovy, ačkoliv poslední z této dvojice odmítal uznat analogii uherského a českého státního práva.[48]

I když nebylo vždy od dotčených autorů zamýšleno podrobně objasňovat otázky českého státního práva, bylo přece jen opětně konstatováno, že jednoduchý rakouský stát se v důsledku rozhodujících národnostních skutečností přemění ve stát spolkový. Téměř jako předpověď budoucího vývoje zní jedna z formulací tohoto mínění v podání Ödöna Polnera, který se jednoznačně vyjádřil v tom smyslu, že soudobý vztah mezi Uhrami a Rakouskem nebude v budoucnu nadále existovat. Teorie, beroucí v úvahu stále více a více národnostní otázku, naznačovaly někdy i tam, kde nebylo možno se tomu vyhnout, i společenské a třídní rozpory. Zajímavý rys např. představuje v této době skutečnost, že v práci, která se jinak zabývala pojmem státu v pozitivistickém duchu, byl mezi kritéria vyznačující tento pojem zařazen i zájem určitých mocenských kruhů, popř. určité společenské skupiny o moc.[49] I když tu z počátku byla po-

---

[47] Ödön P o l n e r , Ausztria és Magyarország közjogi viszonya (Státoprávní vztahy mezi Rakouskem a Uhrami), Budapest 1891, str.62; stejně později Ernő K i r á l y , A Habsburgmonarchia, Selmecnánya 1906, str.3; srv. ještě Konstanty G r z y b o w s k y , Galicija 1848-1914, Kraków-Wrocław-Warszawa 1959.

[48] Győző C o n c h a , Összegyüjtött értekezési és birálatai (1891) (Sebrané studie a kritiky), sv.I., Budapest 1928, str.619 a n.; t ý ž , Politika, Alkotmánytan, I., Budapest 1894 (1907), str.635. Uherské a české státní právo bylo i jinými autory považováno za podobné; i oni viděli "eine juristische Möglichkeit für die Ausschneidung Böhmens von der Habsburg-Monarchie"; kompetentními k tomu však podle jejich názoru byly rakouské orgány.Trialismus s jižními Slovany však ostře zamítali. Mihály R é z , Az osztrák és a magyar pragmatica sanctio (Rakouská a uherská pragmatická sankce), Közjogi tanulmanyok (Státoprávní studie), Budapest 1914, str. 155 a n.; t ý ž , Magyarország és Ausztria közjogi viszonya (Státoprávní vztahy mezi Uhrami a Rakouskem), Budapest 1910, str.190; Ernő N a g y , Az ausztriai császári cim fölvételéröl (O přijetí titulu rakouského císaře), Budapest 1897, str.22 a n.

[49] Imre T a k á c s , Polner Ödön és a közjogi dogmatizmus (O.P. a státoprávní dogmatismus), Szeged 1959, str.59.

zornost zaměřena k právní konstrukci poměru dvou zemí (v rámci dualismu), byla nutnost přestavby dualismu v trialismus v právnické literatuře brzo výslovně uznávána.

Třebaže revoluční návrhy na řešení se právnická literatura pokoušela ponechat nepovšimnuty, dařilo se jí to jen zčásti. Socialistická platforma nemohla být zcela pominuta mlčením, i když místo polemik jdoucích do hloubky jí bylo zpravidla věnováno jen sumární odmítnutí. V dělnickém hnutí v době, kterou sledujeme, hrálo uznání teritoriální národnostní autonomie významnou úlohu. Brněnský sociálnědemokratický program (1899) odmítl - jak na to ukázal již Lenin - myšlenku kulturní národní autonomie.[50] Také uherské dělnické hnutí bylo ovlivněno požadavky rakouských marxistů na federativní přestavbu dualismu. Projekt zřídit čtyři teritoriální národnostní jednotky (s osmi národnostními státními orgány) postavil se tak proti trialismu, jenž byl podporován konservativními kruhy, a to v obou jeho variantách (rakousko-uhersko-jihoslovanské a rakousko-polsko-uherské). Vůdčí linie, kterou zaujalo české dělnické hnutí, byla namířena proti národnostní autonomii, která měla být uskutečněna na exteritoriálním principu cestou národně parlamentních institucí a v oblasti vládních orgánů zřízením státních sekretářů.[51]

V maďarské publicistice minulého století, jež se zabývala myšlenkou federalizace a jejím dalším rozvinutím, vynikají díla Lajose Mocsáryho. Tento autor dostal od potlačených národů za svoje pokrokové stanovisko čestnou přezdívku "Bílý havran" ("corb alb"). Byl také zvolen v okrese obývaném Rumuny. O předlitavských událostech soudil, že český národ má právo na vytvoření vlastního samostatného státu, aby tak vznikla protiváha proti jednotnému Rakousku. Na rozdíl od svých současníků a v protikladu k nim neomezoval princip národnostního sebeurčení jen na rakouská území, nýbrž proklamoval jeho platnost i pro Uhry. Zastával názor, že na místo obou částí dualistické monarchie by měl být vytvořen mezinárodní svaz či skupina nezávislých států. Podrobnostmi státoprávní konstrukce těchto nových vztahů se sice nezabýval, svůj úmysl revidovat dualismus vyjádřil však výslovně.[52]

Na cestě k otevřenému odmítání dualismu bylo nejdříve vedle sebe

---

[50] V.I. L e n i n , Spisy, citováno podle maďarského vydání: Müvei, Budapest 1955, sv.20, str.20 a n.

[51] V.I. L e n i n , tamtéž, sv.19, str.235. K charakteru národnostních a třídních rozporů srv. Karel M a l ý , Einige Bemerkungen zur Problematik der bürgerlichen Freiheiten in der Zeit des Dualismus, Studia juridica auctoritate universitatis Pécs publicata, Budapest 1966, t ý ž , Policejní a soudní perzekuce dělnické třídy v druhé polovině 19.století v Čechách, Praha 1967.

[52] Lajos M o c s á r y , Néhány szó a nemzetiségi kérdésről (Několik slov o národnostní otázce), Budapest 1886; Mocsáry Lajos válogatott irásai (Vybrané spisy L.M.), Budapest 1958, str.381-97; Ede T ó t h , Mocsáry Lajos élete..., Budapest 1967.

stavěno české a rakouské stanovisko. Díla, jež se tím zabývala, vykonala pozitivní úlohu především tím, že silou své vědecké autority popularizovala tyto problémy. Maďarská právní věda se tu propracovala k důkladnému a pravdivému porozumění historických a politických základů české ústavy. O tom, jak tyto vývody mohly působit i přesvědčující silou, svědčí např. i výrok, že "Čechové a Maďaři se vzájemně oceňovali vysoce v době husitské a v době náboženských válek". V celkových shrnutích bylo tvrzeno, že Čechy jsou samostatným státem, který může sám určovat svoje státoprávní poměry a jenž s ostatními zeměmi rakousko-uherské monarchie vstoupil jen do svazku personální unie.[53] Podle letáku neznámého autora (avšak maďarského státního příslušníka), který byl uveřejněn v r.1898 a obnášel padesát stran, potřebují Čechy ústavu a parlament, aby si, jak se leták vyjadřoval, mohly dávat zákony ve vlastní řeči a aby jejich správa byla rozvíjena způsobem odpovídajícím národnostním požadavkům. V zájmu koho měly prý Čechy uzavřít s Rakouskem takové vyrovnání, jakého dosáhli Maďaři. Halič naproti tomu měla obdržet podobné postavení jako Chorvatsko. Zmíněným letákem, jenž jinak zdůrazňoval loajalitu vůči panovnickému rodu, byla dále dotčena i možnost širšího řešení pro případ,že by jednou vznikl jihoslovanský stát.[54] V naznačených teoriích se velmi často objevovaly rozmanité kombinace, jak vzájemně uspořádat státní orgány, a to v porovnání s existujícím stavem jednou v pojetí volnějším (trialistickém), jindy úžeji vymezeném (centralistickém). Zesílený důraz na trialistické zaměření byl považován ze přirozený důsledek národnostní struktury a ethnických poměrů v rakouských zemích.[55]

Některými zástupci maďarské právní vědy byla na prahu století opakována stará Kossuthova argumentace: "Čechy mají stejné právo na státoprávní nezávislost jako Uhry". Závěry, jež odtud vyvozovali, opouštěly však často Kossuthův ideál a nešly cestou trialismu či quadrialismu s cílem likvidovat monarchii, nýbrž naopak se ji pokoušely zachránit. Tak např. Ernö Király spojoval se státoprávními změnami očekávání, že organizace monarchie na principu trialismu na místo dualismu bude přizpůsobena národnostním ideám, které, jak se vyjadřoval, v současné době dominují. Složení delegací mělo podle něho mít trojčlenou strukturu na podkladě parity a jejich zasedání se měla odbývat střídavě ve Vídni,

---

[53] Márkus D e z s ő (red.), Magyar Jogi Lexikon (Uherský právní lexikon), Budapest 1899, II., str.771 a n.; A. B a l o g h , Az osztrák alkotmány köréből, Budapest 1903, str.41 a n.; G. W e n z e l , Egyetemes európai jogtörténet, Budapest 1873, str.620 a n.

[54] Egy magyar honpolgár (uherský státní občan), Konfuziora fusió. Dualizmusra trializmus, Budapest 1898, str.38-43.

[55] Oliver E ö t t e v é n y i N a g y , Osztrák közjog (Rakouské státní právo), Budapest 1913, str.31, 219.

Praze a Budapešti.[56] Díla právnické literatury spadající do tohoto okruhu se podrobně zabývala nastíněním výstavby nových státních orgánů i okruhem jejich působnosti, a to jednou ve větší jindy opět v menší míře; v úzkém rozsahu tohoto příspěvku je ovšem možno podat jen nejdůležitější rysy těchto trialistických idejí.

Stoupenců trialismu v maďarské právnické literatuře přibývalo co do počtu, třebaže mínění o tom,kdo má být oním třetím činitelem v těchto plánech se různila a třebaže popř. chyběl často i přesný výklad o hlavních liniích nového uspořádání. Jako třetí státotvorný faktor byli nejčastěji uváděni Čechové, řídčeji Chorvaté (Jihoslované), někdy se pak hovořilo i o všech slovanských národech monarchie. Vcelku se však maďarská buržoazní právní věda stavěla odmítavě ke změně státoprávního postavení Jihoslovanů, a stejně tak i proti tomu, aby všechny slovanské národy byly zahrnuty do trialistického systému jako samostatný činitel. Byla toho názoru, že takováto přestavba by změnila tzv. historickou uherskou ústavu, popř. státoprávní vztahy uhersko-chorvatské. Ač to nebylo otevřeně přiznáváno, byla tato úvaha hlavním důvodem pro to, že maďarská právní věda považovala v této době právě český národ za nejvhodnější subjekt federalizace Rakouska.

Tentýž náhled - uspořádat totiž státoprávní poměry "na účet Rakouska" - tvořil i základ právnického zdůvodnění širších federalizačních plánů, zejm. rakousko-uhersko-česko-polského quadrialismu. Vytvoření nějakého takovéhoto quadrialismu se společnými státními orgány jako hlavou tohoto útvaru bylo kolem přelomu století považováno za možné, podobně jako vytvoření dualismu před třemi desetiletími. Na možnost vzniku čtyřčlenné německo-česko-polsko-uherské federace upozorňoval ostatně již i v šedesátých letech v Budapešti vycházející rumunský list "Federatiunea".[57] Uvádět všechny návrhy a studie, jež v této době vycházely na stránkách Pester Lloydu i Českého časopisu historického atd.[58] o trialismu, samostatném českém státě v rámci Rakousko-Uherska,

---

[56] Ernő K i r á l y , A Habsburgmonarchia, Selmecbánya 1906, str.12. V právnické literatuře, vedle toho, že obhajovala dualismus, popř. vedle toho, že se přimlouvala za jeho přestavbu (na trialismus či quadrialismus), bylo zastoupeno ještě mínění zdůrazňující neutrální postoj. Autoři zastávající tento názor podporovali objektivně trialistické snahy. V jednom z těchto děl se praví: "im österreichischen Parlament, nach einem jedweden Wahlgesetz gewählt, werde das Deutsche und das Slawische Element immer in solcher Anzahl vertreten sein, dass jede der zwei Nationalitäten stets in der Lage wäre, eine Beschlussfassung zu verhindern". Tento mrtvý bod bylo ovšem možno vyřešit jen federativní ústavou a reprezentací, jež by byla brala na zřetel ethnické faktory. Srv.k tomu: József M á r k u s , Az alkomány délibábjai (Přeludy ústavy). Budapest 1903, str.14, 80, 106.

[57] Ödön P o l n e r , Magyarország és a cseh törekvések (Uhry a české snahy), Budapest Hirlap - 22.prosince 1899; Státní archiv, min. předsednictvo, K 26, 1869, I.a, č.42; Federatiunea, 1869, č.68-253, 111-301.

[58] Rudolf H a v a s s , Der Trialismus, Budapest 1909 (zvl. otisk) (György J á n o s) A dunai és balkáni államok szövetsége (Svaz dunajských a balkánských zemí), Kolozsvár 1910; E g y d e l e g á t u s , A macedon reformok, Budapest

o krizi dualismu a o jiných příbuzných otázkách, znamenalo by však přepračovat hranice, jež si tato studie vytkla.

Na závěr je třeba se ještě alespoň letmo zmínit o tom, že nastíněnými otázkami se vedle právnické literatury zabývali i představitelé soudobého kulturního života, mezi jinými i maďarský básník a publicista Endre Ady. Za konstruktivní řešení národnostního problému se přimlouval např. i leták z r.1902, šířený mezi socialisticky smýšlejícími posluchači budapešťské university, jehož autorem podle nedávno vyslovené domněnky byl Ervin Szabó.[59] Z právnicky orientovaných autorů je nutno se dotknout i Antála Kalmára a jeho kritiky Gusztava Beksicse, který se tehdy snažil obhajovat dualismus. Ve své velkoryse koncipované knize snažil se Kalmár podat podrobný obraz politických a ústavněprávních aspektů podunajského spolku. Přesvědčivě podtrhl, že tato koncepce nemá znamenat pohlcení svrchovanosti členských států a že by neměla ani alternovat s jejich svrchovaností. Uhry, Čechy a Rakousko považoval Kalmár za státy s vlastní individualitou. Zvláště energicky napadal některé základní instituce dualismu, jako např. delegace; jeho polemický spis byl proto také úřady zabaven a proti autorovi bylo dokonce zahájeno soudní řízení pro urážku panovníka.[60]

Velký státovědecký význam myšlenky trialismu nedokazuje ostatně nic lépe než skutečnost, že se za ní přimlouval i V.I.Lenin, když v r. 1914 hodnotil úlohu českého národa a uvažoval o možnostech přeměnit dualismus v tomto směru.

* * *

Bylo by jistě možno ještě dále vypočítávat příklady dotýkající se idejí trialismu, popř. návrhů na revizi rakousko-uherského vyrovnání, jež se uplatnily v státovědecké literatuře na přelomu století. I tak je však možno uzavřít předchozí stránky konstatováním, že v maďarské právní vědě, pokud šlo o perspektivy dualismu, vykrystalovaly tři hlavní směry: jeden, který byl pro zachování "statu quo", druhý, který se za-

---

1906; A macedóniai reformakciókra vonatkozo diplomatiai okmányok 1902-1906, Wien 1906, D u n á n t u l i (Alfred Lombos-Vladimir Baić), Osztrák-Magyar-Román trialismus (Rakousko-uhersko-rumunský trialismus), Zombor 1917; Louis E i s e m e n n, A propos d´un ouvrage récent sur le Compromis de 1867, zvl.otisk z Českého časopisu historického, roč.28; Oszkár J á s z i , A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés (Vznik národnostních států a národnostní otázka), Budapest 1912; srv. i György F u k á s z , A magyaror országi polgári radikalizmus történetéhez, Budapest 1960; József M á r k u s , Az alkotmány délibábjai, Budapest 1903.

[59] Márta T ö m ö r y , Szabó Ervin ifjukori röpirata e nemzetiségi kérdésröl (Leták E.S. o národnostní otázce), Századok, 1958, č.1-4.

[60] Antál K a l m á r , Beksics Gusztáv történet-és közjogirása (Dějepisectví a státoprávní písemnictví u G.B.), Budapest 1902, str.101-126.

sazoval o hlubší federalizaci monarchie, a konečně třetí, který směřoval k separaci Uher; v jejich rámci a vedle nich se objevovaly pak některé přechodné verze jako byl např. plán přenést těžiště říše do Uher.

V době kolem přelomu století setkáváme se tedy v maďarské právnické literatuře s propracovanými názory, jež přestavbu dualismu považovaly za nutnou. Převažující většina z nich chtěla ponechat státní zřízení v Uhrách nedotčené a zabývala se raději rakouskými těžkostmi s řešením národnostní otázky. Tím se pochopitelně vzbuzoval dojem, že není třeba "zametat před vlastním prahem", neboť v Uhrách takovýchto problémů není. Vedle určitých sympatií pro českou věc, byl to nepochybně jeden z nejdůležitějších motivů pro podporu českého státoprávního programu, popř. pro podporu trialismu. I většina pokrokových maďarských autorů ukázala takovouto dvojí tvář, když se přimlouvala za další rozvoj dualismu jen v jedné části monarchie. Představiteli buržoazní právní vědy byly tyto osudové otázky presentovány pak zvláště svéráznou frazeologií, jež plně odpovídala jejich třídním zájmům. Přestože skutečná podstata byla tak často zakrývána, znamenal soustavný zájem o koncepci trialismu (quadrialismu) přece jen pozitivní jev, neboť v něm byla zahrnuta jak kritika dualismu jako něčeho překonaného, tak i východisko k dalšímu vývoji. Ku prospěchu věci byla rovněž skutečnost, že teorie o trialistické přestavbě říše, rozvinuté v maďarské právní vědě, byly prostředkem boje proti zavádění přísně absolutistických vládních metod. Tím vším - jakoby ostruhami - bylo povzbuzováno veřejné mínění k tomu, aby byla hledána reálná cesta vývoje, což pak přispívalo podstatnou měrou i k jeho uvolňování z pout oficiálních názorů, jež sebeurčení národů sousedících s Uhrami považovaly buď za něco lhostejného nebo za něco, co bylo tvrdošíjně odmítáno.

ARCHÍVNÍ PRAMENY K DĚJINÁM STÁTU A PRÁVA NA ÚZEMÍ ČESKÉ SOCIALISTICKÉ REPUBLIKY V EPOŠE KAPITALISMU[1]

Václav Šolle

ÚVOD

Úvodem ku statím o hlavních archívních pramenech, které se - v rozsahu, v němž se dochovaly a v míře, v níž jsou postupně zpřístupňovány - mohou stát pro svoji bezprostřednost nejvýraznějšími příspěvky k dějinám státu a práva kapitalistické epochy na naší půdě, je předesílán povšechný souhrn platných zásad o organizaci československých archívů z hlediska těch jejich fondů, které mohou přispět ku zpřesnění našeho pohledu na toto významné období naší právní minulosti.

Současně s vytvořením j e d n o t n é h o s t á t n í h o a r c h i v n í h o f o n d u (JSAF), zahrnujícího podle základní normy o československém archívnictví[2] v podstatě všechny *"soubory písemností a dokumentů archívní povahy, které vznikly z činnosti státních orgánů, jejich ústavů a zařízení, socialistických právnických osob, zejména národních a jiných podniků, které spravují národní majetek, jakož i jejich právních předchůdců"*, bylo zahájeno budování spolehlivých základů tohoto archívnictví.

Vědoma si úkolů, jež jí ukládají zájmy politického, vědeckého, kulturně-osvětového i hospodářského rozvoje naší společnosti,[3] vytkla si nová archívní organizace za cíl dosáhnout co nejdříve soustředění archívních dokumentů v archívech oblastně[4] i věcně[5] příslušných a jejich systematického a komplexního zpřístupnění podle společného plánu a s použitím jednotného avšak pružně aplikovaného pracovního systému.

V tomto duchu byly vytyčeny zásady jak pro přejímání písemností archívní povahy ze spisoven živých organizací, tak pro zpracování ar-

---

[1] Tento příspěvek je v podstatě českou obdobou dvou slovenských statí Ladislava Hubenáka a) "Archívne pramene k dejinám štátu a práva na Slovensku za kapitalizmu 1848-1945 (časť I., do r.1918)", b) "Pramene k dejinám štátu a práva na Slovensku za kapitalizmu (časť II., 1918-1938 a časť III., 1938-1945)", jež byly připravovány souběžně s touto prací a již dříve postupně uveřejněny v tomto sborníku (v čísle 11, na str.229-250 a v čísle 12, na str.159-175).

[2] § 2 vl.nař.č.29/1954 Sb.

[3] § 1 cit.vl.nař.

[4] § 3 cit.vl.nař.

[5] Směrnice MV ze dne 11.1.1964 č.3/1964 Sb.isntr. pro NV, vydané podle § 11 odst.1 cit.vl.nař.

chívních fondů, stejně jako pro správné a účelné jejich soustředění a rozmístění s přihlédnutím k jejich oblastně širší (celostátní příp. dříve zemské) i užší (krajské, okresní a místní) provenienci v souhlase s územním uspořádáním státu.

Péče o archívní materiál vzniklý z činnosti současných i dřívějších ústředních úřadů, jejich orgánů a organizací s celostátní působností, stejně jako o fondy vytvořené z písemností úřadů, jejich orgánů, institucí a organizací (státních, samosprávných i ostatních veřejných), jejichž působnost se vztahovala zcela nebo převážně na býv.zemi Českou, náleží *Státnímu ústřednímu archívu* (*SÚA*) *v Praze*, zřízenému ze tří archívních celků: z Ústředního archívu ministerstva vnitra (před tím archívu min. vnitra), z archívu země České a z Ústředního zemědělsko-lesnického archívu.[6]

Ve *Státním archívu v Brně*, zřízeném z Moravského zemského archívu, jsou uloženy písemnosti vzniklé z činnosti bývalých úřadů, orgánů a institucí moravské příp. moravsko-slezské působnosti a ve *Státním archívu v Opavě*, zřízeném ze Slezského zemského archívu, archívní materiál někdějších zemských institucí slezských. V současné době plní oba tyto archívy především též svoji základní funkci archívů státních, které - jsouce organizovány po jednom v každém kraji, pečují o archívní materiál vzniklý z činnosti současných i bývalých úřadů, orgánů, institucí a organizací zcela nebo převážně krajské působnosti (především tedy národních výborů, všech justičních složek a prokuratur jakož i všech jejich právních předchůdců na této územní úrovni).

V *okresních archívech* (a v městských archívech v Brně, Ostravě a Plzni) se ukládá obdobný archívní materiál provenience okresní (městské, obvodní) i místní.

Archív hlav.města Prahy[7], shromažďuje archívní fondy vzniklé z činnosti úřadů, orgánů, institucí a organizací, jejichž působnost se vztahuje (neb vztahovala) na území města, příp. jeho jednotlivých obvodů. Jakožto archív justičních fondů sdružuje tedy tento archív úkoly archívu státního (město) i archívů okresních (obvody).

Některé další archívy, pečující mimo rámec této všeobecné sítě archívů o archívní celky zvláštního významu,[8] jsou připomenuty v souvislosti s výkladem o jednotlivých archívních fondech a jejich uložení.

K doplnění celkového obrazu třeba ještě připomenout meziresortní dohodu o příslušnosti archívů ustanovených podle uvedené archívní normy

---

[6] Na Slovensku vykonává obdobnou funkci Štátny slovenský ústredný archív (ŠSÚA) v Bratislavě, zřízený ze Slovenského ústredného archívu v Bratislavě a Pôdohospodárskeho archívu v Bratislavě, vedle něho pak samostatný Ústredný archív bánský v B.Štiavnici.

[7] Na Slovensku Archív mesta Bratislavy.

[8] § 11 odst.2 cit.vl.nař.

i pro archívní materiál vzniklý z činnosti hospodářských a rozpočtových organizací v oboru zemědělství, lesního a vodního hospodářství a jejich právních předchůdců[9] s přihlédnutím k územnímu nebo věcnému rozsahu působnosti jednotlivých těchto organizací. Archívní dokumentace vzniklá z činnosti všech ostatních hospodářských organizací (podniků) je soustřeďována zásadně v *archívech podnikových*, zřizovaných v rámci příslušných odborových resortů.[10]

Důsledné uskutečňování uvedených zásad vytváří ovšem současně vodítko pro určování archívní příslušnosti všech písemností a dokumentů archívní povahy vůbec - tedy nejen těch, které jsou v dalším výkladu výslovně uváděny.

Na otázky, zda, do jaké míry a ve kterých časových i obsahových souvislostech byly jednotlivé soubory písemností opravdu dochovány k archívnímu uložení, případně dále zpřístupněny, odpovídají především "P r ů v o d c e" po fondech jednotlivých archívů, vedle nich archívní pomůcky, jimiž jsou i n v e n t á ř e , pořizované pro fondy již uspořádané (neb jejich uzavřené části) a na ně navazující k a t a l o g y a r e j s t ř í k y jakožto podrobnější forma odborného zpřístupnění zvláště významných archívních celků neb jejich částí. Spolehlivé údaje o těchto archívních pomůckách k dále uvedeným fondům neb jejich souborům uloženým již v archívech organizovaných územně (v archívech státních, okresních a místních) či oborově (v archívech hospodářských a rozpočtových organizací, tedy v archívech v širším sl. sm. podnikových) obsahují soustavně doplňované a dnes již značně podrobné souhrnné informace o současném uložení jednotlivých archívních fondů i o formách i rozsahu jejich zpřístupnění.

V tom směru byly po uplynutí každé ze tří archívních pětiletek (1956-1960, 1961-1965, 1966-1970) uveřejněny *"výsledky zpřístupňování archívního materiálu v čsl. státních archívech"*.[11] Obdobnou funkci plní i *soupisy archívních fondů* (a pomůcek k nim) uložených *v okresních* a ve třech městských[12] *archívech* v jednotlivých českých krajích.[13] Stejným

---

[9] Čl.6 směrnic cit. v pozn.5.

[10] Vyhláška min.vnitra č.153/1956 Ú.l.

[11] Za léta 1956-1960 ve zvl.příloze ke Sborníku archívních prací roč.XI (1961), č.2; za léta 1961-1965, dtto, roč.XVI (1966), č.2; za léta 1966-1970. dtto. roč.XXI (1971), č.2.

[12] V Brně, Ostravě a Plzni.

[13] Tyto soupisy obsahují publikace:
a) Okresní archívy kraje Středočeského (vydal Stát.archív v Praze 1968),
b) Dtto kraje Jihočeského (vydal Stát.archív v Třeboni 1966),
c) Dtto kraje Západočeského (vydal Stát.archív v Plzni 1969),
d) Dtto kraje Severočeského (vydal Stát.archív v Litoměřicích 1968),
e) Dtto kraje Východočeského (vydal Stát.archív v Zámrsku 1968),
f) Dtto kraje Jihomoravského (vydal Stát.archív v Brně 1966),
g) Dtto kraje Severomoravského (vydal Stát.archív v Opavě 1967).

zaměřením jako tyto soupisy se vyznačují i obsažné *"popisy archívních fondů podniků, hospodářských organisací a při nich působících dobrovolných organisací z období do znárodnění"* rovněž z hlediska jednotlivých krajů[14] a čtyři samostatné svazky obsahující *soupisy archívních fondů peněžních ústavů* (do znárodnění) uložených v podnikových archívech Státní banky československé, Investiční banky, Státní spořitelny a Státní pojišťovny.[15]

Mimo tyto souborné informace zůstávají tedy - již z povahy svého zaměření - pouze archívní fondy ukládané *v archívech* "pečujících o archívní celky *zvláštního významu*".[16]

Bohatou síť všech těchto informací o archívních fondech a formách i rozsahu jejich zpřístupnění vhodně dokreslují i čas od času pořizované vyčerpávající *soupisy archívní bibliografie*.[17]

S přihlédnutím k již uvedeným kompetenčním zásadám následuje v příslušných časových a věcných souvislostech přehled nejzávažnějších archívních fondů vyšlých z činnosti ústředních, oblastních příp. místních institucí, jejichž existence, proměna i zánik se stávaly obzvlášť výraznými svědky vývoje kapitalistického státu a práva v jednotlivých fázích této epochy u nás.

---

[14] Jsou to publikace:
a) Pražské a středočeské podnikové archívy, díl I-II (vydalo archívní odd. KSMV v Praze 1968),
b) Jihočeské podnikové archívy (vydalo arch.odd. KSMV v Čes. Budějovicích 1966),
c) Západočeské podnikové archívy, díl I-II (vydal Stát.archív v Plzni 1966),
d) Severočeské podnikové archívy, díl I-II (vydalo arch.odd. KSMV v Litoměřicích 1965 a 1966),
e) Východočeské podnikové archívy, díl I (vydalo arch.odd. KSMV v Pardubicích 1965) a díl II (vydal Stát.archív v Zámrsku 1966),
f) Jihomoravské podnikové archívy, díl I (vydalo arch.odd. KSMV v Brně 1965) a díl II (vydal Stát.archív v Brně 1968),
g) Severomoravské podnikové archívy, díl I-II (vydalo arch.odd. KSMV v Opavě 1965).

[15] Postupně byly vydány publikace:
a) Ústřední archív Státní pojišťovny v Praze (vydala hlav.správa Stát.pojišťovny v Praze 1965),
b) Archív Investiční banky v Praze - průvodce po archívních fondech (vydala Investiční banka v Praze 1966),
c) Archív městské správy Stát.spořitelny v Praze a Archív krajské správy Stát.spořitelny v Praze (obé vydala hlav.správa Stát.spořitelny v Praze 1967),
d) Podnikové archívy Stát.banky v Praze - průvodce po archívních fondech (vydala Státní banka čsl. v Praze 1967).

[16] V této práci jsou ovšem připomenuty pouze ty z nich (příp. až dosud vydané arch.pomůcky k nim), jež souvisí s jejím základním posláním.

[17] Až dosud byly vydány:
a) Soupis archívní literatury v českých zemích 1895-1956 (vydala archívní správa min.vnitra, Praha 1959),
b) Bibliografie československého archívnictví 1957-1966 (vydala archívní správa min.vnitra ČSR, Praha 1970.

I. 1848 - 1918

Postupná organizační přestavba politických a právních institucí, mezi nimi především státního aparátu pobřeznové rakouské monarchie, byla pokaždé sice nezbytným, nikoli však zcela bezprostředním důsledkem zahraničních i vnitřních mocenských činitelů určovaných ve své podstatě bouřlivým rozvojem uvolněných kapitalistických výrobních sil a nutících vládnoucí vídeňské kruhy k ústupu z pozic aristokraticko-byrokratického absolutismu až na pozice buržoazně-demokratické konstituční monarchie. Stejně jako se revoluční rok 1848 naplno odrazil ve státním aparátě teprve v roce 1850 a jako se silvestrovské patenty z roku 1851 projevily ve svých důsledcích teprve v roce 1855, dobudoval i konstituční režim ohlášený vlastně již říjnovým diplomem a únorovou ústavou z let 1860 a 1861 svou organizační strukturu teprve na sklonku let šedesátých. Teprve s tímto dobovým odstupem od podnětných historických událostí lze tedy bilancovat i archívní fondy vzešlé z registratur institucí jednotlivých období kapitalistické éry monarchie.

Z písemností c e n t r á l n í c h - v tomto období vídeňských - s t á t n í c h ú ř a d ů jsou ve Státním ústředním archívu v Praze uloženy jen ty, které měly vztah k českým zemím a proto byly v rámci spisové rozluky po první světové válce (v r.1920) odevzdány Československu (ve své většině byly sice v době nacistické okupace odvezeny opět do Vídně, po válce však restituovány).

Předány takto byly ovšem souvislé řady písemností převážně jen z mladšího období, vesměs teprve od roku 1888, spolu s případnými priory k jednotlivým spisovým celkům.

V souhrnu byly převzaty části registratur (vesměs bez knih pomocné evidence): *presidia ministerské rady* z let 1867-1918, *ministerstva vnitra* z let 1848-1918, *ministerstva financí* z let 1888-1918, *ministerstva obchodu* z let 1888-1918, *ministerstva kultu a vyučování* z let 1888-1918 s registraturním plánem, *ministerstva spravedlnosti* z let 1888-1918, *ministerstva veřejných prací* z let 1908-1918, *ministerstva pro zdraví lidu* z let 1918-1919 (!), *ministerstva orby* (zemědělství) z let 1868-1918, *ministerstva zemědělství* z let 1910-1918 (převzal Vojenský historický archív v Praze), *úřadu ministra krajana* z let 1900-1914, *Nejvyššího účetního dvoru* z let 1888-1918, *Správního soudního dvoru* z let 1901-1918, *Ředitelství pro stavbu vodních cest* z téhož období a některé další. Většina těchto fondů byla již archívně zpřístupněna formou inventářů opatřených jmennými a věcnými rejstříky.[18] Kvantitativně i kvalitativně nejvýznamnějšími z nich jsou fondy presidia mini-

[18] O tom v podrobnostech zvl. přílohy k SAP uvedené v pozn.11.

sterské rady a ministerstva vnitra podrobně rekonstruované pro studijní potřeby.

Bohatě členěné presidiální i všeobecné registratury z e m s k ý c h p o l i t i c k ý c h ú ř a d ů v českých zemích z tohoto období jsou zachovány v poměrné úplnosti a v původním, případně věrně reprodukovaném uspořádání.

Státní ústřední archív v Praze chová fondy *Českého místodržitelství* (prozatím jen z části inventarizované), Státní archív v Brně fondy *Moravského místodržitelství* s inventáři k fondům presidia (s mezerou pro léta 1914-1918) i účtárny a Státní archív v Opavě rozsáhlý fond *Zemské vlády slezské* s inventáři ku starší (1850-1908) i mladší (od r. 1909) části registratury všeobecné a pouze stručnou pomůckou k registratuře prezidiální zničené požárem v roce 1945.

Na ně organicky navazují fondy o b l a s t n í c h s p r á v p o l i t i c k ý c h . Poměrně již mezerovité (z registratur krajských vlád českobudějovické a olomoucké jsou zachovány jen trosky) archívní fondy sedmi *krajských vlád* v Čechách a dvou na Moravě jakožto politických úřadů druhé stolice a správních článků mezi zeměmi a okresy v období 1850-1855 a řady nestejně uchovaných spisoven *okresních hejtmanství* (podkrajských úřadů) z téhož pětiletí jsou uloženy v územně příslušných archívech.

Pokračováním těchto regionálních fondů jsou registratury úřadů organizace bachovské, tedy jednak *krajských úřadů* z let 1855-1862 (na Moravě 1860) případně jejich likvidatur do roku 1868 v archívech státních, jednak okresních (převážně smíšených soudně-správních) úřadů z let 1855-1868 a pro celé další rakouské období po nich zavedeného systému okresních hejtmanství resp. jejich expositur, jakožto jediných regionálních úřadů politické správy podřízených již bezprostředně politickým úřadům zemským. Na půdě těchto politických úřadů prvých stolic vznikly a - pokud se zachovaly, jsou i součástí jejich archívních fondů - s č í t a c í o p e r á t y z let 1869, 1880, 1890, 1900 a 1910. Všechny fondy okresní povahy jsou opět záležitostí okresních archívů.

Nad jiné významnými doklady rozvíjejícího se politického života v našich zemích (zakládání spolků a především počátků dělnického hnutí) jsou - nyní již většinou inventarizované - fondy *pražského a brněnského policejního ředitelství* uložené ve Státním ústředním archívu v Praze a ve Státním archívu v Brně, stejně jako od roku 1894 působícího *policejního komisařství v Moravské Ostravě* (spojeného s fondem pozdějšího *policejního ředitelství v Moravské Ostravě*) ve Státním archívu opavském.

Nejen pro historii hornictví ale i pro současný geologický průzkum velmi přínosné a proto též archívy přednostně zpřístupňované jsou registratury b á ň s k ý c h ú ř a d ů z tohoto (i pozdějšího) období.

Valnou část archívních fondů těchto úřadů působících v Čechách jak před rokem 1871 (*horních hejtmanství* /oblastních/ *s exponovanými komisaráty*), tak poté (*revírních úřadů* /oblastních/ a *horního hejtmanství v Praze*), případně jednotlivých *důlních správ a ředitelství*, stejně jako písemnosti *montánních odborů* postupně příslušných *ministerstev* (financí, orby. veř. prací) soustřeďuje Státní ústřední archív v Praze, další pak oblastně příslušné státní archívy. Montánní fondy moravské a slezské provenience jsou vesměs uloženy ve Státních archívech v Brně a Opavě.

Do širší souvislosti s politickou správou patřily i **ú ř a d y š k o l s k é**. Poměrně úplné a archívně zpřístupněné registratury *zemských školních rad* v Praze, Brně a Opavě jsou uloženy jednak ve Státním ústředním archívu v Praze, jednak ve Státních archívech v Brně a Opavě. Jen z části zachované písemnostní soubory *okresních školních rad* chovají oblastně příslušné archívy okresní.

Písemnosti vzniklé z působení **š k o l n i ž š í h o a s t ř e d n í h o s t u p n ě** jsou ukládány v archívech okresních a městských, písemnosti **š k o l v y s o k ý c h** především ve vlastních archívech,[19] jinak v archívech státních.

F i n a n č n í s p r á v a českých zemí v rakouském období je představována fondy *zemských finančních ředitelství v Praze* (Státní ústřední archív v Praze), *v Brně* (Státní archív v Brně) a *finančního ředitelství v Opavě* (Státní archív v Opavě). Z nich je v poměrné úplnosti zachována prezidiální i všeobecná registratura pražského ZFŘ (pouze však do devadesátých let).

Materiály **o b l a s t n í c h f i n a n č n í c h ú ř a d ů** resp. orgánů, tedy především *okresních finančních ředitelství* s územní kompetencí soudních krajů (a proto ukládané spolu s písemnostmi úřadů pro vyměřování poplatků v příslušných archívech státních), dále *berních správ* a *berních úřadů* (těchto jako výběrčích orgánů v obvodech okresů soudních, oněch jako úřadů vyměřovacích v obvodech okresů politických), *důchodkových kontrolních úřadů* a *katastrálních měřických úřadů* příp. dalších podřízených úřadů a orgánů finančních jsou zachovány (OFŘ v archívech státních, ostatní v archívech okresních) ve své většině jen zlomkovitě. Přes to se jako celek mohou stát vydatnými pomocnými prameny při sledování vlivu finanční politiky státu na hospodářskou sílu poplatníků v jednotlivých správních oblastech.

Archívní uložení písemností vyšlých z činnosti nejrůznějších složek **s p r á v y j u s t i č n í** řídí se předeslanou zásadou o pří-

---

[19] Archív Karlovy university, který vydal již průvodce po svých fondech a archív Českého vysokého učení technického.

slušnosti archívních fondů ústřední, zemské, stejně jako širší (krajské) či užší (okresní) oblastní provenience.

Části registratury *Nejvyššího soudního dvora* týkající se českých zemí jsou uloženy ve Státním ústředním archívu v Praze. Archiválie obou bývalých *vrchních zemských soudů* (od r.1855 jakožto sborových soudů druhé stolice) a to českého *v Praze*, moravsko-slezského *v Brně* a rovněž na jejich úrovni stojících *vrchních státních zastupitelství v Praze a v Brně*, ukládány jsou v archívech někdejší zemské příslušnosti (t.j. ve Státním ústředním archívu v Praze a ve Státním archívu v Brně).

Archívní materiály převzaté od bývalých soudů všeobecně krajské působnosti, v letech 1850-1855 nazývaných *zemskými*, poté *krajskými* (v Praze a v Brně nadále zemskými a všeobecně sborovými soudy 1.stolice), mezi nimi od roku 1857 i *obchodního soudu v Praze* jakož i na jejich úrovni stojících a v jejich sídlech působících *státních zastupitelství* jako úřadů veřejné žaloby, tvoří fondy oblastně příslušných státních archívů.

Obdobně i písemnosti bývalých *soudů okresních* (v letech 1850-1855 členěných z části ještě na okresní soudy sborové, v období 1855-1868 ve své převážné většině formálně přetvořených na smíšené okresní úřady "co soudy", v sídlech sborových soudů 1.stolice nazývaných v letech 1855-1897 městskými delegovanými soudy okresními), stejně jako fondy vytvářené postupně z písemností bývalých notářů, jsou předmětem archívní péče územně příslušných archívů okresních.

S t a r é p o z e m k o v é k n i h y vesměs převzaté v roce 1850 a do let sedmdesátých dále vedené okresními soudy, tvoří dnes z valné části již inventarizované (zatímní) sbírky ve státních archívech a jsou postupně začleňovány do příslušných archívů měst a patrimonií. Ostatní neskartovatelné pozemnoknižní písemnosti z tohoto období (tak zvláště "extrakty" nahražující jednotlivé knihovní vložky starých pozemkových knih a spisy o zakládání nových pozemkových knih) jsou součástí fondů okresních soudů a spolu s nimi tedy předmětem péče archívů okresních.

Archívní příslušnost písemností ostatních *soudů* (tedy především *mimořádných a rozhodčích*) je dána bývalou jejich zemskou, krajskou či okresní působností.

Archívní fondy všech těchto justičních složek postupně zpřístupňované (přednostně ve svých dokumentačně nejzávažnějších agendách a časových etapách), jsou výmluvným svědectvím bezprostřední aplikace rakouského hmotněprávního a procesního buržoazního zákonodárství civilního i trestního v období kapitalismu.

Dobově odpovídající části spisových pozůstalostí *finančních prokuratur* pro Čechy *v Praze* a pro Moravu a Slezsko *v Brně*, jež se v roce

1852 spolu se státními zastupitelstvy rozdělily o agendy zemsky organizovaných fiskálních úřadů, patří do kompetence jednak Státního ústředního archívu v Praze, jednak Státního archívu v Brně. Jestliže pražský fond je (zvláště po roce 1857) zachován jen mezerovitě, pak nutno archívní fond brněnský považovat přímo za trosky původní registratury.

Desetileté období Bachova absolutismu, který suspensoval zemské ústavy ještě dříve nežli mohly vejít v život, je současně významným předělem mezi ještě stavovským a již samosprávným charakterem z e m s k ý c h i n s t i t u c í a jejich archívních fondů, jež jsou svědectvím tohoto vývoje.

Jestliže se s materiály *zemských sněmů* jednotlivých českých zemí setkáváme již jako s jednotnými registraturami zemských samosprávných korporací vyšlých z únorové ústavy roku 1861 (neuvažujíce ovšem veřejný konvent slezských stavů, přežívající ještě z předbřeznové doby až do roku 1861 jako bezprostřední předchůdce slezského zemského sněmu) svědčí archívní fondy *zemských výborů* jakožto stálých výkonných orgánů zemských sněmů jednak ještě o institucích rázu s t a v o v s k é h o , zastupujících do roku 1861 prakticky neustavené sněmy (jsou to t.zv. staré zemské výbory), jednak již o orgánech z e m s k ý c h s a m o s p r á v v období ústavnosti od roku 1861 (označovaných též jako nové zemské výbory).

Až na fondy českého zemského sněmu a výboru, jejichž činnost byla přetržena v roce 1913 protiústavní zemskou správní komisí, nesou fondy těchto zemských orgánů v obou dalších českých zemích hojné stopy pracovní aktivity ukončené teprve převratem v roce 1918. Jejich poměrná ucelenost a systematické archívní zpřístupnění jednak ve Státním ústředním archívu v Praze, jednak ve Státních archívech v Brně a v Opavě (registartura zemského výboru moravského do roku 1874 je ve Státním archívu v Brně dosud součástí tzv. "zemské registratury" stavovské) ještě jen podtrhují možnosti jejich plného využití. Význam sněmovních registratur dokládajících průběh sněmovních jednání, jež ve svých souvislostech obrážela předpoklady mocenského růstu domácí německé i české buržoazie, převyšují ovšem mnohonásobně fondy zemských výborů nejen svým širším časovým rozpětím, ale též rozmanitějším okruhem pracovního zaměření, postihujícího všechny oblasti veřejného života v českých zemích v období uvolněných sil kapitalismu.

Fondy *zemských ústavů a zařízení* jakožto významných složek zemských samospráv tohoto období jsou v pražském Státním ústředním archívu uloženy pod vlastními záhlavími (např. zemská porodnice a nalezinec i některé další zdravotnické příp. výchovné ústavy v Čechách), zatím co moravské ústavy ve Státním archívu brněnském a slezské ústavy ve Stát-

ním archívu opavském jsou většinou součástmi všeobecných zemských registratur.

Obdobou zemských sněmů a výborů byla v roce 1864 jen v Čechách ustavená *okresní zastupitelstva a výbory* jakožto spojovací články mezi zastupitelstvy zemí a obcí na půdě politických okresů. Jejich fondy - stejně jako i fondy moravských a slezských *okresních silničních výborů* - obsahující druhoinstanční materiál v podstatě stejného typu jako orgány zemských samospráv, jsou postupně zpřístupňovány v příslušných okresních archívech.

Mnohočlenné bohatství archívních fondů vyšlých ze samostatné i přenesené působnosti o b c í - základních článků územní samosprávy - obzvláště po vydání obecních zřízení v letech 1864 (pro Čechy a Moravu) a 1863 (pro Slezsko) - soustřeďované dnes zásadně v okresních a mimo ně jen v několika zvláště významných městských archívech (v Praze, Brně, Ostravě a Plzni), výstižně dokresluje prudce vzrůstající tlak obchodního a průmyslového kapitálu tohoto období na hospodářskou a sociální strukturu obyvatelstva městských i venkovských oblastí.

O existenci a dobovém významu nejrůznějších institucí v rozsáhlé oblasti s a m o s p r á v y z á j m o v é podávají svědectví většinou již zpřístupněné fondy v archívech všech stupňů.

Z fondů korporací stavovských připomeňme za všechny ostatní alespoň fondy zemsky organizovaných *advokátních*,[20] *notářských*[21] a *lékařských*[22] *komor*, *gremií lékárníků*[23] a *Zemědělských rad* (před rokem 1918 pouze pro Čechy[24] a pro Moravu[25] spolu s jejich starobylými předchůdci *Vlastenecko-hospodářskou společností v Praze* a *Hospodářskou společností v Brně*, v širším regionálním měřítku pak již v létech padesátých ustavovaných *Obchodních a živnostenských komor* v Praze, v Liberci, Chebu, Plzni, Čes. Budějovicích, Hradci Král., Brně, Olomouci a Opavě, stejně jako i *živnostenských společenstev* sdružujících se v užších regionálních oblastech na podkladě živnostenského řádu z roku 1859.

O hospodářském a finančním rozmachu buržoazie tohoto období svědčí zakládání četných *hospodářských společenstev*, *družstev* i *peněžních ústavů* jakožto dobových forem stavovské a třídní svépomoci. Všechny tyto instituce jsou postupně rekonstruovány ve fondech územně příslušných archívů.

---

[20] Z.č.98/1868 ř.z.
[21] Z.č.75/1871 ř.z.
[22] Z.č.6/1873 ř.z.
[23] Min.nař.č.163/1873 ř.z.
[24] Z.č.20/1891 č.z.z.
[25] Z.č.40/1897 m.z.z.

Archívy dokumentují konečně i počátky s o c i á l n í h o p o j i š t ě n í u nás, jehož prvými nositeli se staly ve druhé polovině let osmdesátých jednak *úrazové pojišťovny* v Praze pro Čechy a v Brně pro Moravu a Slezsko a *nemocenské pokladny* v okresech.

Hodnotu archívních fondů užitečných ke studiu právních institucí tohoto období dokreslují i zachované spisové pozůstalosti s p o l k ů nejrůznějšího zaměření a rozsahu působení - mezi nimi především českých a německých spolků politických, v prvé řadě dělnických, dále svépomocných, podpůrných, osvětových, tělovýchovných (zde zvláště organizace jednotlivých žup sokolských), náboženských a jiných - čile se rozvíjejících po vydání spolkového zákona z roku 1867. Spolkové archívní fondy jsou ukládány převážně v archívech okresních, z části též v archívech státních s přihlédnutím k sídlu a územnímu rozpětí spolku.

Významným příspěvkem k rozpoznání nejdůležitějších faktorů určujících postavení církví v kapitalistickém státě jsou archiválie c í r k e v n í c h a n á b o ž e n s k ý c h i n s t i t u c í , převzaté na základě dohod do operativní správy archívů státních (mezi nimi i Státního ústředního archívu v Praze) a okresních. Takto byly převzaty především archiválie obou *arcibiskupství, biskupství, kapitul, far, řádových provincií* i *klášterů*, namnoze přerůstající svým časovým rozpětím do období kapitalismu již z doby raného feudalismu.

Po převzetí m a t r i č n í a g e n d y od jednotlivých církví resp. náboženských společností (státem uznaných) národními výbory, došlo k odevzdání všech starších matrik (v originálech), v nichž zápisy končí kolem roku 1870, do příslušných státních (dříve krajských) archivů, které z nich vytvořily vesměs dobře organizované a zpřístupněné sbírky. Ž i d o v s k é matriky z českých zemí zůstaly soustředěny již od doby okupace při Obvodním národním výboru v Praze 1, zatímco v o j e n s k é matriky jsou uloženy ve Vojenském historickém archívu v Praze.

V příslušných odděleních státních archívů jsou dnes již valnou většinou inventarizovány i archívy někdejších v e l k o s t a t k ů (patrimonií), namnoze i s přidruženými písemnostmi rodin jejich majitelů, dále i některých p r ů m y s l o v ý c h z á v o d ů , pokud nedošlo ku zřízení zvláštních archívů podnikových v rámci příslušných resortů.

Spisy o jednotlivých f i r m á c h obchodních, zapisovaných do *obchodních rejstříků* z let 1863 a 1906 neb společenstev, zaváděných do *rejstříku společenstevního* (družstevního) z roku 1873, jsou součástí archívních fondů příslušných soudů krajských (krajského soudu obchodního v Praze).

Stupeň archívní příslušnosti všech těch archívních fondů, u nichž nebylo jejich archívní uložení výslovně vytknuto, je zpravidla určován sídlem, druhem působnosti neb činnosti jakož i významem jednotlivých institucí, organizací, spolků či podniků.

II. 1918 - 1938

Kontinuitní tendence české buržoazie po rozpadu monarchie se legislativně projevily důslednou recepcí rakouského právního řádu a tedy i všech jeho právních institucí, pokud jen byly přijatelné nové formě a územnímu rozsahu státu.

Tato okolnost ovlivnila pochopitelně i otázku kontinuity či diskontinuity archívních fondů těchto institucí do té míry, že - na rozdíl od strukturálních změn v letech padesátých 19. století, které jsou všeobecným předělem mezi archívními fondy před a pobřeznovými - mají ve většině případů popřevratové instituce, především ovšem ty, jež v dobových formách zakotvily na domácí půdě ještě před rokem 1918, přibližně stejný obsah i rozsah působnosti a v důsledku toho i obdobné registraturní systémy jako jejich rakouští předchůdci.

Na půdě republiky byly především ustaveny vlastní orgány jak moci zákonodárné, tak i vládní a výkonné, jejichž písemnosti dnes představují archívní soubory nevšední dokumentární hodnoty. Ve svém úhrnu již zpřístupněné, tvoří bezesporu nejvýznamnější a souvislé prameny k dějinám státu a práva v prvé republice. Československé ú s t ř e d n í ú ř a d y byly jednak jen v novém rouše převzaty z éry vídeňských ministerstev, jednak nově vytvořeny v souvislosti s popřevratovými politickými a hospodářskými poměry, majíce většinou vymezené a jen dočasné poslání.

Archívní fondy naprosté většiny všech ústředních úřadů a orgánů vládní a výkonné moci československého státu tohoto období jsou ukládány ve Státním ústředním archívu v Praze. Výjimkou z této zásady jsou samostatné archívy, spravující "archívní celky zvláštního významu".[26] Mezi ně patří především *archív Národního shromáždění*, dále *archív Kanceláře presidenta republiky* a *archív Pražského hradu*, který chová i dokumentaci právních předchůdců. Oba jsou začleněny do příslušných odborů Kanceláře presidenta republiky. Složkou Vojenského historického ústavu je *Vojenský historický archív* shromažďující archiválie všech organizačních složek *vojenské správy*, v tom i *vojenských soudů a prokuratur* všech stupňů - i jednotlivých součástí *armády* včetně jejích historických

---

[26] Viz pozn. 9.

předchůdců a konečně *archívu ministerstva zahraničních věcí*, soustřeďující současně i písemnosti zastupitelských orgánů v cizině. V *archívu Ústavu marxismu-leninismu* (dříve dějin KSČ) jsou ukládány písemnosti dokumentující boje a vítězství dělnické třídy. Z dalších samostatných archívů připomeňme alespoň *Ústřední archív ČSAV* chovající mj. i vzácné archiválie předchůdců (zvláště *Královské české společnosti nauk*) a četné pozůstalosti význačných pracovníků na úseku organizace vědecké práce. Do této skupiny lze zařadit i *Všeodborový archív při ÚRO*.

Ve Státním ústředním archívu v Praze je uložen především *Úřad předsednictva ministerské rady*, obsahující mj. protokoly o schůzích vlády, relace o politických stranách i záležitosti legislativy a dokumentačně mimořádně bohatý fond Presidium i Všeobecná spisovna *ministerstva vnitra* se svou tradiční náplní z období ústavní monarchie. Svými archívními fondy je tu představována řada rezortních ústředen s konvenční pracovní náplní jako: *ministerstvo financí* jen zlomkovitě dokládající dobovou rezortní organizaci a finanční politiku státu, *ministerstvo školství* (původně "vyučování") a *národní osvěty*, jehož písemnosti svědčí o kulturní politice státu i o podmínkách pro budování novodobého školství, *ministerstvo spravedlnosti*, *ministerstvo průmyslu, obchodu a živností* s cennými doklady o vývoji průmyslu, obchodní a živnostenské politiky, kartelů apod., *ministerstvo železnic* (s názvem v průběhu let několikrát změněným), *ministerstvo veřejných prací*, jehož spisové celky jsou zvláště vydatným pramenem ke studiu hornictví a jeho hospodářských i sociálních souvislostí, o organizování silniční, vodní i letecké (civilní) dopravy, *ministerstvo zemědělství* s písemnostmi ústředního ředitelství státních statků dokumentujícími mj. i mzdové a pracovní poměry na státních statcích, *ministerstvo sociální péče*, osvětlující dobovou sociální politiku (péči o mládež, stavební a bytovou péči, sociální pojištění apod.), *ministerstvo zdravotnictví a tělesné výchovy*, *ministerstvo pošt a telegrafů* (původně i "telefonů") s materiály z oborů spojovací techniky (poštovní ceniny, mezinárodní tarify, telefonizace, rozhlas).

K fondům těchto základních a v podstatě běžných rezortů přistupují v témže archívu uložené fondy několika nově zřízených a dočasným posláním vybavených ministerstev jako: *ministerstva pro sjednocení zákonodárství a organisace správy v ČSR* (unifikací) z let 1919-1938 a 1946-1950, soustřeďující mimořádně závažné doklady o vytváření základny jednotného právního řádu republiky, *ministerstva pro zásobování lidu* (1919-1923) s písemnostmi *Státního ústavu pro tuky, oleje a mléko* a *Státního obilního ústavu*.

Všechny tyto resortní archívní celky významně doplňují archívní fondy dalších ústředních úřadů s odbornou pracovní náplní: *Nejvyššího*

účetního a kontrolního úřadu, *Státního pozemkového úřadu*, zřízeného původně k provádění první pozemkové reformy, působícího však po celou dobu trvání republiky a přetvořeného za okupace v nástroj vysídlování českého obyvatelstva, dále krátkodobě působícího (1919-1922) *Úřadu pro zahraniční obchod*, *Státního úřadu statistického* s přidruženými fondy *Kartelového rejstříku* a *Sčítání obyvatelstva* v roce 1930 (sčítací operáty z r. 1921 pořízené u politických úřadů prvých stolic tvoří dnes krajské sbírky v oblastně příslušných státních archívech) i *Patentního úřadu*.

Ve Státním ústředním archívu v Praze jsou konečně soustředěny i písemnosti c e n t r á l n í c h i n s t i t u c í s o u d n í c h jako: *Nejvyššího soudu*, *Generální prokuratury*, *Nejvyššího správního soudu*, *Volebního soudu* a *Ústavního soudu*, vesměs tedy orgánů stěžejního významu pro výzkum buržoazního právního řádu v užším slova smyslu.

Mezi archívními fondy poválečných p o l i t i c k ý c h ú ř a d ů d r u h ý c h s t o l i c zaujímají i nadále přední místo písemnosti *zemských správ politických* v Praze, Brně a Opavě, které byly v podstatě jen ústavně přijatelnější obdobou bývalých provinciálních úřadů, a od roku 1928 *zemských úřadů* pro zemi Českou v Praze a pro zemi Moravsko-slezskou v Brně, ukládány a zpřístupňovány jsou v archívech příslušné zemské kompetence, tedy ve Státním ústředním archívu v Praze a ve Státním archívu v Brně, příp. v Opavě (zde pouze materiály z doby před sloučením zemí).

Archívní fondy o b l a s t n í c h - v celém tomto období již výlučně okresních - p o l i t i c k ý c h ú ř a d ů , tedy do roku 1928 *okresních správ politických*, poté *okresních úřadů* případně jejich expozitur, jsou soustřeďovány v archívech okresních.

Archívní fondy všech těchto politických úřadů s povšechnou působností představují spisové celky umožňující soustavné a podrobné studium veřejného života a všech jeho dobových výkyvů v příslušných oblastech.

Mezi archívní fondy politické povahy mimořádné dokumentační závažnosti patří bezesporu písemnosti býv. státních policejních úřadů a orgánů, především tedy již z rakouské éry převzatého *policejního ředitelství v Praze* a po roce 1918[27] zřizovaných dalších *policejních ředitelství*: *libereckého*, *plzeňského* a *českobudějovického* v Čechách a *brněnského*, *moravskoostravského* a *opavského* v zemi Moravsko-slezské. S výjimkou spisové pozůstalosti pražského policejního ředitelství uloženého dosud ve Státním ústředním archívu v Praze, jsou fondy všech ostatních soustřeďovány v oblastně příslušných archívech státních. Že právě tyto úřady nepřestaly být ani po zdánlivě radikální změně státní formy orga-

---

[27] z.č.165/1920 Sb.

nismy přežívajícími formou i duchem své rakouské předchůdce, svědčí jak způsob jejich úřadování, tak i abecedně řazené registratury a jejich základní náplň.

Spolu s rozsáhlými registraturami ústředních i zemských politických úřadů jsou tyto poměrně dobře zpřístupněné archívní fondy mimořádně cennými prameny ke studiu činnosti politické opozice - zvláště komunistické strany - v podmínkách buržoazní demokracie, cenzury tisku, spolkové činnosti a mnohých dalších zjevů veřejného života první republiky.

O archívním uložení zemských i okresních f i n a n č n í c h ú ř a d ů (*zemských i okresních finančních ředitelství, berních správ i úřadů* jakož i dalších finančních orgánů) a o jejich použitelnosti při sledování dobové finanční praxe státu, platí pro období republiky v podstatě totéž, co o úřadech finanční správy rakouské.

Zásadně kontinuitní povaha archívních fondů b á ň s k ý c h ú ř a d ů , u nichž nastala v roce 1928 jen změna v označení,[28] stejně jako i fondů ú ř a d ů š k o l n í c h ,[29] rovněž nevyžaduje zvláštního komentáře pro toto období.

Třídní funkci justice buržoazní republiky a jejího chápání rovnosti všech občanů před zákonem ověřují systematicky doplňované fondy vznikající z trvale vzestupné činnosti s o u d ů všech druhů i stupňů, ú ř a d ů v e ř e j n é ž a l o b y i n o t á ř s t v í .

Archívní fondy všech těchto justičních složek si zachovaly formální i obsahovou souvislost s předchozím obdobím a tedy i stejnou příslušnost archívní. Ryze formální změny v označení sborových soudů prvých a druhých stolic v průběhu doby (v r. 1928 a v r. 1945) neovlivnily jejich vnitřní ani vnější ustrojení trvající až do strukturálních změn uskutečněných teprve počátkem roku 1949. Současné uložení písemností *krajského* (dříve zemského) *soudu civilního i trestního v Praze*, stejně jako *krajského soudu obchodního* (dříve obchodního soudu) *v Praze* ve Státním archívu v Praze se opírá o skutečný okruh územní působnosti a nepřihlíží k převážně jen historickým motivům jejich dřívejšího dlouhodobého označení.

Celá řada civilních *mimořádných a rozhodčích soudů* okresní, krajské, případně zemské působnosti, vznikajících v tomto období jednak na půdě veřejného pojištění (tak zv. rozhodčí soudy v různých oborech veřejného pojištění, pojišťovací a vrchní pojišťovací soudy), jednak k ochraně pracovních poměrů (např. pracovní soudy jako pokračovatelé

---

[28] Podle z.č.57/1928 Sb. se dosavadní revírní úřady změnily v revírní báňské úřady a horní hejtmanství v báňská hejtmanství.

[29] Podle nař. č.680/1920 Sb. nastoupily na místo okrasních školních rad okresní školní výbory.

soudů živnostenských, rozhodčí soudy hornické a vrchní rozhodčí soud hornický) vytváří i osobité fondy v archívech příslušných podle archívní normy.

Po celou dobu prvé republiky nedošlo ke změně ani základní funkce ani registraturního systému nadále zemsky organizovaných *finančních prokuratur* v Praze a Brně. O archívním uložení jejich písemností ve Státním ústředním archívu v Praze a ve Státním archívu v Brně jakož i o jejich dokumentačním významu platí tedy zásadně totéž, co již bylo řečeno o jejich předchůdcích.

Značně okleštěnou zemskou i okresní s a m o s p r á v u , jež se stala v roce 1928 v důsledku složení a kompetence *zemských a okresních zastupitelstev* vlastně jen druhou kolejí státní správy v zemích a okresech, představují stejnojmenné fondy jednak ve Státním ústředním archívu v Praze a ve Státním archívu v Brně, jednak v příslušných archívech okresních.

Bez přihlédnutí k těmto problematickým samosprávám zůstává v tomto období územní samospráva omezena prakticky jen na o b c e , o jejichž písemnostních odkazech shromažďovaných zásadně v archívech okresních, výjimečně v městských archívech v Praze, Brně, Ostravě a Plzni, bylo již pohovořeno v předchozí kapitole.

Ve Státním ústředním archívu v Praze a ve Státním archívu v Brně pokračují již z minulého období i archívní fondy *advokátních, notářských, lékařských komor* i dalších zemsky nebo pro širší oblast organizovaných korporací s a m o s p r á v y z á j m o v é . K archívním fondům *zemědělských rad české a moravské* přistupuje v tomto období fond *Slezské zemědělské rady* Státního archivu v Opavě.

Archivní fondy *obchodní a živnostenské komory* převzaté do oblastně příslušných státních archívů již i z tohoto období, doplňuje ve Státním ústředním archívu materiál *Ústředny obchodních a živnostenských komor*, který umožňuje soustředěný průzkum výkupu a odbytu zboží v letech 1922-1949.

Státním ústředním archívem v Praze byly rovněž již převzaty a zpřístupněny význačné fondy eminentní hospodářské důležitosti, tj. písemnosti *Ústředního svazu čsl. průmyslu* s dokumenty již od roku 1918, *Svazu majitelů dolů* z let 1919-1938, *Svazu velkostatkářů* a *Svazu statkářů a nájemců* umožňujících nahlédnout do zákulisí, z něhož byl veden soustředěný boj velkokapitálu za udržení vysokých cen a nízkých mezd v průmyslu i v zemědělství.

Mohutný rozmach československého veřejného p o j i š ť o v n i c t v í v tomto období se odráží i v bohatství archívních fondů různých nositelů tohoto pojištění, jakožto významných útvarů zájmové samosprávy. K fondům již z předchozího údobí pokračujících *úrazových pojišťoven*

v Praze a v Brně a oblastních *okresních nemocenských* (resp. zeměděl-ských a dalších) *pojišťoven* jako nástupců obdobných nemocenských pokla-den, přistupují písemnosti *Ústřední sociální pojišťovny* provádějící in-validní a starobní pojištění dělnické, jakož i *Všeobecného penzijního ústavu*, provádějícího penzijní pojištění soukromých zaměstnanců ve vyš-ších službách, *Léčebného fondu veřejných zaměstnanců*, *revizních bratr-ských pokladen* (dříve bratrských pokladen) i *Ústřední bratrské pokladny* a řady dalších nositelů veřejného pojištění různé stavovské i územní denominace. Právním nástupcem všech těchto nositelů pojištění, tedy i jejich roztříštěných fondů se v r. 1948 stala *Ústřední národní pojiš-ťovna* jako předchůdce *Státního úřadu sociálního zabezpečení.*[30]

Písemnosti c í r k e v n í c h i n s t i t u c í přesahujících z předchozích období jako autonomní svazky s tendencí zachovat si svůj veřejnoprávní charakter, byly již převzaty územně příslušnými archívy všech stupňů na základě dohod do operativní správy. O jejich archívních fondech byla učiněna zmínka již v předchozí kapitole.

Přebudováním některých dřívejších zemsky nebo oblastně organizova-ných oborových státních úřadů a orgánů v duchu současné socialistické ekonomiky na socialistické hospodářské organizace, staly se i archívní fondy těchto organizací součástmi vlastních podnikových resp.sdružených podnikových archívů, zřizovaných podle vyhlášky č. 153/1956 Ú.l.

Součástmi oblastně příslušných archívů dopravy se tak staly archív-ní fondy bývalých oblastních ú ř a d ů a o r g á n ů ž e l e z -n i č n í c h (zvláště dřívějších *Ředitelství státních drah* v Praze, Plzni, Hradci Králové, Brně a Olomouci i železniční stavební správy) a stejně tak do krajských archívů spojů vplynuly příslušně delimitované písemnosti dřívějších *Ředitelství pošt a telegrafů*.

Z podnikových archívů na úseku p e n ě ž n i c t v í jsou nej-významnější podnikové a r c h í v y S t á t n í b a n k y č e s -k o s l o v e n s k é soustřeďující základní materiál i ostatních bý-valých bank akciových (především *Živnostenské*), vedle nich pak a r -c h í v I n v e s t i č n í b a n k y chovající písemnosti bývalých zemských peněžních ústavů (*Zemské* a *Hypoteční banky*), a r c h í v S t á t n í s p o ř i t e l n y , jehož nejstaršími písemnostmi jsou materiály *České spořitelny* (již od r. 1825) a a r c h í v S t á t n í p o j i š ť o v n y .[31]

---

[30] Písemnostní pozůstatky těchto institucí jsou bohužel zachovány jen v torzech, jež se nepodařilo sjednotit - jako v jiných případech - na půdě oblastně přísluš-ných archívů.

[31] O přehledech archívních fondů (a forem jejich zpřístupnění) těchto peněžních ústavů viz již pozn. 15.

III. 1938 - 1945

Bez přihlédnutí k archívní problematice "Slovenského státu" zpracované samostatně,[32] stávají se předmětem úvahy o archívních pramenech právního vývoje republiky v období nesvobody jednak instituce těch dobových útvarů, které byly okupanty ovlivněny nebo přímo vytvořeny na troskách předmnichovské republiky, jednak ovšem i prozatímní orgány československé vlády vytvořené v zahraničí.

Takto rozlišené archívní prameny pro období 1938-1945 vytvářejí svérazné skupiny podle toho, zda je produkovaly i n s t i t u c e

a) " d r u h é r e p u b l i k y " jakožto bezprostředního výsledku Mnichova od října 1938 do března 1939,
b) ř í š s k ý c h ž u p , do nichž vplynuly - rovněž bezprostředně po Mnichovu rozsáhlé pohraniční oblasti připojené k Německu a mezi nimiž územně naprosto převládala *"Říšská župa sudetská"*,
c) " P r o t e k t o r á t u Č e c h y a M o r a v a " (jednak "protektorátní" ve vlastním slova smyslu, jednak říšské v "protektorátu") vyhlášeného okupanty nad západní částí pomnichovské republiky v březnu 1939,
d) č e s k o s l o v e n s k é v l á d y v e x i l u .

Ad a):

Přestože byl mnichovský diktát katastrofou pro československou státnost, udržovala výslovně nezrušená a jen zákonem o autonomii Slovenska a Zakarpatské Ukrajiny doplněná ústava i nadále zdání samostatnosti a buržoazně-demokratického charakteru republiky. Tento zdánlivě kontinuitní ráz orgánů druhé republiky, se obráží především v jejích písemnostních odkazech, jež se zpravidla staly pokračováním spisových souborů a v poskartační etapě i archívních fondů institucí předmnichovských.

Toto zjištění platí všeobecně - s výhradou územních ztrát postihujících zvláště orgány užší regionální povahy v zabraných oblastech - především o orgánech ú s t ř e d n í s t á t n í s p r á v y ,[33] o p o l i t i c k ý c h (a policejních), f i n a n č n í c h i s o u d n í c h ú ř a d e c h a o r g á n e c h včetně jejich ústavů a zařízení, stejně jako o o r g á n e c h ú z e m n í c h i

---

[32] Viz pozn. 1.

[33] Podružná je v tomto případě obměna či jiné seskupení názvů některých z nich jako výsledek mezirezortních přesunů určitých agend nebo zřízení krátkodobých orgánů nových, jako např. Státní hospodářské rady v prosinci 1938.

z á j m o v ý c h s a m o s p r á v a o dalších institucích zmíněných již v kapitole o archívních pramenech období předmnichovského.

Přiznání k společné registraturní a tedy i archívní příslušnosti nemůže oslabit ani onen podstatně nový, dokumentačně nesmírně významný obsahový prvek, příznačný již pro pomnichovské registratury, svědčící o postupné fašizaci ochromeného politického a hospodářského života republiky tísněné ze všech stran nacistickou a fašistickou expanzí.

O tomto tlaku, sílícím zvláště po vydání zmocňovacího zákona, neklamně svědčí písemnosti vznikající na všech organizovaných úsecích státního a veřejného života.

Archívní prameny o těchto tendencích tehdejšího vývoje jsou shromažďovány - zpravidla jako pokračování již v předchozích kapitolách uváděných archívních fondů - v archívech všech stupňů podle klíče stanoveného archívní normou.

Ad b):

Přihlédnutí k archívním pramenům z oblastí, jež se v období mezi Mnichovem a zhroucením nacistické moci staly téměř na sedm let integrální součástí německé říše, je potřebné pro pochopení těsné ideologické, politické, hospodářské i organizační spojitosti režimů zaváděných nejprve v říšské a poté i v "protektorátní" části okupovaného státu.

Mechanismy říšských institucí v pohraničí, z nichž tyto prameny vzcházely, byly totiž předobrazem německého "pořádku", jenž byl v březnu 1939 v příslušné obměně zaváděn i ve zbývajícím "českomoravském prostoru" vedle a nad přežívajícím domácím právním řádem s perspektivou výlučnosti po vítězné válce.

Poměrně uchované archívní prameny této oblastní provenience stávají se tak cenným příspěvkem k pochopení všech stěžejních organizačních principů říšského úředního aparátu i jeho dobové ideologické náplně.

Všeobecným klíčem k nim je zásada o uložení všech archívních pozůstatků z činnosti říšskoněmeckých úřadů, orgánů a institucí - třebas i úzce regionálního původu a zaměření - z tohoto záboru, v ý h r a d n ě v o b l a s t n ě p ř í s l u š n ý c h s t á t n í c h a r c h í v e c h .

Na úseku veřejné správy jsou bezesporu nejvýznamnějšími archívními fondy časově na sebe navazující písemnosti a) *úřadu "říšského komisaře pro* (tehdy ještě všechna) *sudetoněmecká území"* (Reichskommissar für die sudetendeutschen Gebiete) působících od října 1938 do dubna 1939 a vybaveného v duchu vůdcovského principu nejširšími pravomocemi téměř ve

všech oblastech veřejného života, b) po vyčlenění dílčích okrajových území k župním vládám sídlícím vesměs mimo obsazená území, *úřadu "říšského místodržitele v župě sudetské"* (Reichsstatthalter im Sudetengau), který byl stálým zástupcem říšské vlády v této župě, nejvyšší instancí v oboru všeobecné státní správy a vrcholným orgánem župní samosprávy. Archívní fondy obou těchto úřadů sídlících v Liberci, tvoří návaznou dokumentaci.

K těmto fondům se svým významem přiřazují archívní fondy tří *úřadů "pověřenců"* (Beauftragte), přezvaných ještě v roce 1938 na *"vládní presidenty"* (Regierungspräsidenten) se sídly v Karlových Varech, v Ústí nad Labem a v Opavě, kteří zprostředkovali styk říšského místodržitele (předtím říšského komisaře) se západní, střední a východní částí župy a byli jednak středním článkem (všeobecně druhou a ve významnějších záležitostech i prvou instancí) státní správy, jednak dohlédacími orgány nad městskými i venkovskými okresy.

Písemnosti vzešlé z činnosti úřadů tzv. *"Landrátů"* (Landesämter) jakožto nejnižších instancí p o l i t i c k é s p r á v y i o k r e s n í s a m o s p r á v y ve "venkovských okresech" (Landkreise) jednotlivých říšských žup, jsou dnes předmětem péče těch státních archívů, v jejichž obvodě měly svá sídla.

Od těchto archívních fondů nutno rozlišit pozůstatky registratur *"vrchních starostů"* (Oberbürgermeister) měst, která tvořila "městské okresy (Stadtkreise) jakožto výlučně samosprávné korporace, uložené však v oblastně příslušných archívech okresních resp. městských.

Celá řada úřadů, orgánů a institucí do těchto okresů přímo i nepřímo začleněných, jež na těchto úrovních působily ať jako bezprostřední produkt s t á t n í s p r á v y (např. Reichsbauamt, Strassenbauamt, Wasserwirtschaftsamt, Kulturamt, Katastralamt, Bergamt, Arbeitsamt, Kreisschulamt, Gesundheitsamt a další), ať jako projevy pravomoci přikázané o k r e s n í m s a m o s p r á v á m (Standesamt, Wirtschafts- u. Ernährungsamt aj.), představuje ve svém celku soubory archívních pramenů značné dokumentární hodnoty pro podrobné vysledování postupně ochabující politické aktivity a rostoucích organizačních obtíží v jednotlivých oblastech německého záboru pod tlakem blížících se front.

Rozmístění archívních fondů shromažďujících pozůstatky úřadů a orgánů ř í š s k é f i n a n č n í s p r á v y v odtrženém pohraničí odpovídá rovněž již připomenuté zásadě o příslušnosti státních archívů pro tyto písemnosti.

Ze spisoven dvou úřadů *"vrchních finančních presidentů"* (Oberfinanzpräsidenten) se sídly v Karlových Varech a v Opavě jakožto druhých stolic v říšské finanční soustavě, mohla být archívně zhodnocena jen

spisovna opavská, neboť úřad karlovarský byl již v roce 1942 zrušen a jeho obvod rozdělen mezi vrchní finanční presidenty se sídly mimo zabrané území (Drážďany, Mnichov a Norimberk).

Písemnosti prvoinstančních úřadů a orgnánů říšské finanční správy zřízených v zabraném území, byly ve svých zachovaných částech - ponejvíce v oblasti opavské, v níž působil vrchní finanční president až do konce války - rovněž archívně podchyceny. V oboru daní (mimo spotřební) to byly *"finanční úřady"* (Finanzämter), zřizované zpravidla na úrovni venkovských okresů, v oboru cel a daní spotřebních stály na stejném stupni *"hlavní celní úřady"* (Hauptzollämter) s podřízenými *"okresními celními komisaridty"* (Bezirkszollkommissariate), *"celními úřady"* (Zollämter) a celou sítí *"celních dozorčích služeben"* (Zollaufsichtsstellen). Dokumentačně navazují tyto fondy na písemnosti říšské veřejné správy, výstižně dokreslujíce její obraz po stránce hospodářsko-finanční.

Neradostný spisový odkaz členité ř í š s k é j u s t i c e - především ovšem soudů a státních zastupitelství - zasahující do zabraného území třemi ze svých územních působností (okres, kraj a země-župa), je mimořádně významným příspěvkem nejen k ověření překotných organizačních i procesních změn v průběhu války, ale - což zdůrazňuje zvláštní dokumentární hodnotu archívních souborů především trestních agend - i k osvětlení otřesných metod nacismu bezohledně likvidujícího pod rouškou spravedlnosti své odpůrce.

S výjimkou písemností justičních orgánů s působností celoříšskou, byl převzat do péče našich oblastně příslušných státních archívů a jejich poboček jednak vcelku uzavřený systém soudních instancí zřízených v župě sudetské, tj. řada *"úředních soudů"* (Amtsgerichte), devět *"krajských soudů"* (Landgerichte) a jeden *"vrchní zemský soud"* (Oberlandesgericht) v Litoměřicích, jednak řada dalších úředních soudů v záborech, jež se staly součástmi jiných říšských žup a jež tedy instančně podléhaly vyšším soudům vně zabraného státního území.

K řádné působnosti jednotlivých typů soudů byla přidružena i působnost mimořádná. Civilní m i m o ř á d n o u p r a v o m o c tak vykonával u vrchního zemského soudu v Litoměřicích (a na jeho úrovni) zřízený *"fideikomisní senát"*, *"soud dědičných statků"* (Erbhofgericht), *"soud smluvní pomoci"* (Vertragshilfsgericht) a *"vrchní zdravotní soud"* (Erbesgesundheitsobergericht), dále k některým úředním soudům přičleněné soudy *"pracovní"* (Arbeitsgerichte), *"zdravotní"* (Erbgesundheitsgerichte), *"dědické"* (Anerbengerichte) a tzv. *"oddlužovací úřady"* (Entschuldungsämter). Trestními mimořádnými soudy byly především pověstné *"zvláštní soudy"* (Sondergerichte), jež ovšem byly organizačně přičleněny k soudům krajským jako jejich zvláštní senáty, stejně jako již na

sklonku války v určitých oblastech vyhlašované *"soudy stanné"* (Standgerichte).

V úzké obsahové i organizační spojitosti s trestními spisy soudů jsou archivovány i písemnosti s t á t n í c h z a s t u p i t e l s t v í (Staatsanwaltschaften) příslušných úrovní. U vrchního zemského soudu působil *"generální státní zástupce"* (Generalstaatsanwalt), u krajských soudů *"vrchní státní zástupci"* (Oberstaatsanwalt), kteří působili i u "Sondergerichtů" a u některých úředních soudů *"úřední státní zástupci"* (Amtsanwalt). Tato spolupráce zastupitelství se soudy byla zvýrazněna ukládáním trestních spisů krajských (a vyšších) soudů pod záhlavími příslušných státních zastupitelství.

Až na několik věznic spravovaných úředními soudy, podléhaly státním zastupitelstvím, dílem při vrchním zemském soudu, dílem při krajských soudech zřizované k á z n i c e (Strafgefängnisse) a v ě z n i c e (Haftanstalten).

K doplnění povšechného obrazu říšské justice v okupovaném pohraničí a tedy i jednotlivých jejich archívních fondů budiž ještě připomenuta *advokátní* (Rechtsanwaltskammer) a *notářská komora* (Notarkammer), obě pronikavě "arizované" a "odčechizované", se sídly v Litoměřicích.

Ad c):

Vojenským obsazením západní části pomnichovské republiky v březnu 1939 a její přeměnou v "Protektorát Čechy a Morava" se staly české země součástí Německa. Tento útvar byl pouze specifickým správním celkem uvnitř hranic říše, v němž na rozdíl od ostatních říšských žup (zemí) bylo domácí obyvatelstvo spoutáno tzv. "protektorátní" příslušností, která je uvrhla do postavení "autonomní" avšak nerovnoprávné většiny oproti všestranně privilegované menšině příslušníků říšských.

Této zásadě dvou nerovných právních řádů platných vedle sebe na témže teritoriu byl přizpůsoben celý správní organismus v "protektorátě".

Státoprávní dualismus tohoto horizontálního typu - předvídaný okupanty jako přechodná fáze před úplnou likvidací zbylé sféry domácího správního řádu na tomto území - vytvořil tu pochopitelně i dvojí kolej spisových mas jež po sobě zůstavily jednak i n s t i t u c e "p r o t e k t o r á t n í" (tzv. česká) (*c-1*), jednak ř í š s k é o r g á n y v "p r o t e k t o r á t ě" (*c-2*).

Ad a-1:

"Protektorátní" spisovny autonomních vládních a výkonných orgánů všech stupňů z období před správními reformami z roku 1942 jsou ve svém podstatném úhrnu dokladem setrvalosti předokupační správní organizace, řídící se i nadále formálně nezrušeným vnitrostátním právním řádem - pokud nebyl v rozporu se záměry okupantů, kterým tehdy ještě stačilo pouhé odstranění manifestačních znaků bývalé suverenity státu a jeho republikánsko-demokratické formy.

Zřízení "Protektorátu Čechy a Morava" mělo tedy bezprostředně za následek pouze zrušení ministerstev národní obrany a zahraničních věcí se všemi zastupitelskými úřady bývalé republiky v cizině (s ponecháním zástupce protektorátní vlády a "státního" presidenta u říšské vlády resp. u říšského ministra vnitra). Kancelář presidenta republiky se pochopitelně stala *"kancelář státního presidenta"*.

Tato formální organizační (zdaleka již ovšem ne obsahová!) kontinuita institucí navazujících většinou jen v obměněném rouše ("státní" = "protektorátní") na úřady a orgány předokupační, zakládá ovšem povětšině přerůstání četných archívních fondů z předchozího období.

S přihlédnutím k těmto skutečnostem lze tedy zaměřit i úvahu o autonomních zdrojích právního vývoje v "protektorátě" především na diskontinuitní původce archívních pramenů, tedy na ty organizační formy veřejného života, jež se na této půdě buďto teprve vytvořily, nebo se tu jinou organizační strukturou podstatněji odlišily od svých republikánských předchůdců.

Ani ono "zjednodušení" autonomního - především ústředního - správního aparátu, ke kterému v průběhu války došlo v souvislosti s reformami okupační správy v roce 1942, nemělo ovšem ještě vést k odstranění, nýbrž jen k přizpůsobení jeho organizačního schématu a personálního vybavení záměrům říšského protektora v souvislosti se změnami v jeho vlastním úřadě. "České" úřady byly přetvořeny v prodlouženou ruku říšských orgánů v "Protektorátě".

Vnější přestavba se proto omezila jen na likvidaci "protektorátní" vlády jako kolektivního orgánu (zrušení úřadu předsednictva ministerské rady) a na zjednodušení rezortních ústředen. Zrušena byla tehdy ministerstva veřejných prací, sociální a zdravotní správy, pošt a telegrafů a organizačně přetvořena ministerstva: doprava v *ministerstvo dopravy a techniky*, obchodu, průmyslu a živností v *ministerstvo hospodářství a práce* a zemědělství v *ministerstvo zemědělství a hornictví*. Ministerstvo školství a národní osvěty se rozpadlo v *ministerstvo školství* a *Úřad lidové osvěty*, který převzal (od několika rezortů) obstarávání "kulturně-politických věcí".

Mimo tyto organizační přesuny, jež se pochopitelně odrazily i na půdě archívních fondů uvedených rezortních ústředen, setrvává většina dalších ústředních úřadů jednooborových, stejně jako i ostatních úřadů a orgánů správy politické (policejní), báňské, školské, justiční i finanční všech územních příslušností na předokupačních organizačních zásadách přizpůsobených pouze novým územním a státoprávním poměrům. Jejich archívní fondy jsou tedy obvykle jen pokračováním z předchozího období.

Z archívních fondů ústředních odborných úřadů stačí tak připomenout spisové odkazy v roce 1942 obnoveného *"Pozemkového úřadu pro Čechy a Moravu"* (pověstného "Bodenamtu"), s hlavním úkolem připravovat postupné vysídlování českého obyvatelstva, v roce 1939 nově označeného *"Ústředního* (dříve "Státního") *úřadu statistického"* s dobovými doklady o pohybu obyvatelstva v podmínkách okupace a téhož roku ustaveného *"Nejvyššího úřadu cenového"* (Oberste Preisbehörde) jakožto vrcholného orgánu "Protektorátu" pro regulaci a tvorbu cen. Hodnota archívní dokumentace o činnosti těchto i dalších ústředen protektorátní administrativy uložené ve Státním ústředním archívu v Praze, je zvyšována svědectvím o germanizační funkci říšských plnomocníků dosazených do jednotlivých klíčových pozic a o vystupňování této aktivity do té míry, že důležité ústřední úřady byly v roce 1944 pověřeny plněním úkolů "z příkazu říše" (Reichsauftragsverwaltung). V širokém měřítku byl ovšem tento způsob poněmčení českých úřadů zaváděn do politické (policejní) správy již po reformách v roce 1942, kdy takto byli zemští presidenti pověřeni vyřizováním určitých agend a řada okresních hejtmanů (po zredukování počtu politických okresů) výkonem celé správy "z příkazu Říše" (im Auftrage des Reiches).

S výhradou této důležité obsahové charakteristiky a dočasných územních změn okresních politických úřadů (což podstatně ztěžuje rekonstrukci původních registratur na archívní půdě), platí i o nich to, co bylo již výše řečeno o formálně setrvalé povaze archívních fondů úřadů a orgánů "protektorátní" veřejné správy.

Z typicky "protektorátních" specializovaných státních úřadů nutno ovšem připomenout neblahý písemnostní odkaz 23 *"úřadů práce"* zřizovaných (náhradou za veřejné zprostředkovatelny práce) již v roce 1939 vždy pro několik politických okresů a posílených v roce 1940 pobočkami ve všech okresech soudních. Jejich archívní fondy, které jsou zvlášť usvědčujícími doklady o zneužití "českého" správního aparátu pro zájmy okupantů, jsou soustředěny v oblastně příslušných státních archívech.

Tzv. "reorganizace" školské správy a celé školské soustavy vedoucí v roce 1942 ke zrušení okresních školních výborů

a místních školních rad a ke zřízení *školských úřadoven okresních hejtmanství*, se obráží i v archívních fondech příslušné oblastní provenience.

F i n a n č n í s p r á v a v "Protektorátě" byla již v roce 1940 rozvrácena jednosměrným zrušením (směrem do protektorátu) celní hranice a vytvořením ryze říšského *"vrchního finančního obvodu"* (Oberfinanzbezirk) Čechy a Morava, v jehož čele stál "vrchní finanční president" se sídlem v Praze. Tradiční organizace finančních úřadů byla touto exempcí cel, spotřebních daní a monopolů omezena na správu přímých daní přizpůsobenou říšskému systému. Z archívního hlediska lze chápat toto ochromení činnosti jen jako záležitost náplně jinak kontinuitních fondů.

Archívní celky jednotlivých nadále ještě formálně uznávaných útvarů ú z e m n í s a m o s p r á v y vydávají svědectví o úplném vymýcení pravomoci volených orgánů a kolektivního rozhodování (to platí v plné míře o statutárních městech). Archívy obcí jsou dokladem o "působení" německých vládních komisařů vystřídaných v roce 1944 nadekretovanou úřednickou správou, v jejímž čele stáli "úředničtí" starostové a jejich náměstci, jimž byla podřízena obecní policie.

Rovněž archívní fondy jinak kontinuitních j u s t i č n í c h o r g á n ů (soudů, státních zastupitelství) všech druhů a stupňů jsou svědectvím doby o "zjednodušování justice" civilní i trestní (převádění agend kauzálních, mimořádných i rozhodčích k soudům řádným s posilováním pravomocí samosoudců) a o jejím ochromení celým systémem exempcí osobních i věcných ve prospěch říšské justice v "Protektorátě".

Na troskách samosprávy územní nabývá na významu celá řada vynucených útvarů s a m o s p r á v y z á j m o v é . Obzvlášť výrazně vyniká tato skutečnost v archívních fondech celé řady organizací hospodářských, jež jsou svědectvím radikální přestavby a koncentrace domácího hospodářství podle nacistických vzorů a v duchu totálního zapojení zázemí do válečné mašinérie. Vedle fondů tradičních organizací stavovského charakteru (advokátních, notářských, lékařských, inženýrských, obchodních a živnostenských komor) a dalších zjevů zájmové samosprávy připomenutých již v podmínkách předchozích období, vystupují ve vlastní "protektorátní" archívní dokumentaci do popředí spisové celky několika *"ústředních svazů"* zřizovaných v rámci "organické výstavby hospodářství" pro jednotlivé základní hospodářské obory a dále členěné v *"hospodářské skupiny"* s povinným členstvím.

Takto byl již v roce 1939 namísto "Ústředního svazu průmyslníků pro Čechy a Moravu" (předtím "Ústředního svazu čsl. průmyslu") ustaven *"Ústřední svaz průmyslu pro Čechy a Moravu"*, členěný dále do dvaceti-tří "hospodářských skupin" (tak zvláště: báňského, cukrovarnického,

potravinářského, stavebního, textilního a dalších), v roce 1940 pak *"Ústřední svaz obchodu pro Čechy a Moravu"* se čtyřmi hospodářskými skupinami, *"Ústřední svaz řemesla pro Čechy a Moravu"* sdružující všechna živnostenská společenstva v okresních a zemských jednotách a *"Ústřední svaz dopravy pro Čechy a Moravu"* se čtyřmi hospodářskými skupinami. Obdobně jako tato hospodářská odvětví organizačně zapojená do příslušného hospodářského rezortu (průmyslu, obchodu a živností" a poté "hospodářství a práce"), bylo ministerstvem financí koncentrováno v roce 1941 i peněžnictví (s výjimkou Národní banky a Státní spořitelny) do *Ústředního svazu peněžnictví pro Čechy a Moravu* se třemi hospodářskými skupinami (soukromé bankovnictví, peněžní ústavy s veřejnými úkoly a úvěrní společenstva).

Pro archívní dokumentaci válečného řízeného hospodaření s životními potřebami jsou obzvláště přínosné archívní fondy celé řady *"Česko-moravských svazů"* povšechně označovaných jako "trhové svazy" organizované na základě širokého zmocnění ministra zemědělství v zájmu "účelného hospodaření potravinami a krmivy". Již v prvých letech "Protektorátu" byly takto postupně zřizovány "Česko-moravské svazy" *"pro úpravu obchodu jatečným dobytkem", "pro mléko, tuky a vejce", "ovocnicko-zelinářský"* (později "zahradnicko-vinařský"), *"pro brambory a škrob", "pro drůbež, vejce a med", "pro chmel, slad a pivo", "pro dobytek, maso a ryby", "pro hospodaření obilím"* a některé další.

Spisové celky všech výše uvedených ústředních organizací "protektorátního" hospodářství, přežívajících namnoze ještě i v prvých letech pookupačních (ústředních svazů a jejich hospodářských skupin i trhových svazů) jsou předmětem systematické péče Státního ústředního archívu v Praze, zatímco písemnosti složek, jež je vytvářely (spolků, společenstev, grémií, podniků, ústavů apod.) - pokud vůbec mohly být archívně podchyceny -, tvoří vlastní archívní fondy ukládané v územně i věcně příslušných archívech (státních, okresních a podnikových).

Ad c-2:

Vedoucí zásada okupantů při vytváření vlastního organizačního systému na půdě Čech a Moravy "více vládnout a méně spravovat" se projevuje v průběhu války stále zřetelněji a podává se jak z říšského mocenského mechanismu, tak z archivně podchycených písemností, jež z jeho spisoven vyšly.

S přihlédnutím k vymezenému tématu lze tuto část kapitoly omezit právě jen na onen vysloveně mocenský mechanismus, který říše do "Protektorátu" exponovala a který podstatně ovlivnil směr vývoje domácího správního aparátu.

Z činnosti dvou *"šéfů civilní správy"* přidělených oběma okupačním

armádám v česko-moravském prostoru v březnu 1939 byla podchycena Státním archívem v Brně část spisové pozůstalosti "šéfa" brněnského.

Souvislá archívní dokumentace o "působení" orgánů říšské správy na půdě "Protektorátu" počíná tedy vlastně až po nástupu civilního úřednického aparátu v dubnu 1939.

Nejcennější dokumentací pro celkové zhodnocení "protektorátní" éry a pro komplexní ověření germanizačního a arizačního poslání okupační správy jsou bezesporu archivně zpřístupněné písemnosti *úřadu "říšského protektora v Čechách a na Moravě"* (Reichsprotektor in Böhmen und Mähren), které jsou součástí dvou korespondujících archívních celků: fondu pražské centrály uloženého již částečně ve Státním ústředním archívu v Praze (součástí tohoto úřadu byla i *kancelář* smutně proslulého *"státního sekretáře"*, jakožto zástupce říšského protektora a současně šéfa pořádkové i bezpečnostní policie v celém "Protektorátě"), a fondu její brněnské expozitury (Reichsprotektor in B. u. M. - Dienststelle Mähren in Brünn). Ve struktuře těchto fondů se obráží trojí organizační fáze tohoto úřadu (1939, 1942, 1943), jež usměrňovala postupnou přeměnu "českých" úřadů v pouhé výkonné okupační orgány.

Stejně významné, pro uvedenou tendenci však ještě průkaznější, jsou písemnosti, jež vznikaly v registratuře úřadu *"německého státního ministra pro Čechy a Moravu"* (Deutsches Staatsministerium für Böhmen und Mähren) - zčásti již rovněž uloženého ve Státním ústředním archívu v Praze, který převzal v roce 1943 z rukou říšského protektora, nadále již jen reprezentanta říše vybaveného zásadně nedůležitou *"kanceláří říšského protektora"* (Büro des Reichsprotektors in B. u. M.), faktické řízení "Protektorátu" i s organizačním schématem jeho dosavadního úřadu (devět oddělení s "generálními referáty" v podstatě shodných s organizací a pracovní náplní autonomních ústředních úřadů a jejich sekcí.

Úřady "oberlandrátů" (Oberlandräte), provádějících "kontrolu vhodnosti a účelnosti české správy (především v okresech) z hlediska politických, vojenských a hospodářských potřeb říše", byly důležitým oblastním (a jediným) článkem v systému říšské všeobecné okupační správy. Souběžně s postupným převáděním říšské agendy na "protektorátní" úřady se jejich počet pronikavě snížil (z 39 a poté 20 v roce 1939 až na 6 v roce 1941.) Péčí o jejich spisové celky jsou pověřeny příslušné státní archívy.

N ě m e c k á j u s t i c e (soudy a státní zastupitelství) v "Protektorátě" byla organizační obměnou justice říšské zavedené již po Mnichovu v okupovaném pohraničí. Na území Čech a Moravy byla představována třemi ze svých čtyř stupňů.

"Německé úřední soudy" (Deutsche Amtsgerichte) byly zřizovány pro obvody jednoho až dvou českých krajských soudů, dva *"německé zemské*

soudy" (Deutsche Landgerichte) zřízeny v Praze pro Čechy a v Brně pro Moravu (s pobočkami v několika dalších městech) a *"Německý vrchní zemský soud"* pro obvod celého "Protektorátu" ustaven v Praze. Při zemských soudech v Praze a v Brně (i při některých jejich pobočkách!) byly zřízeny již v roce 1940 *"zvláštní soudy"* (Sondergerichte) a několikrát uvedeny v činnost i *"stanné soudy"* (Standgerichte).

Archívní fondy jednotlivých soudů uvedených stupňů představují hluboký průlom do justičního systému domácího četnými exempcemi osobními i věcnými, stejně jako archívní dokumentace *"německých státních zastupitelství"* zřizovaných při soudech příslušných stupňů, náležející do péče jednak Státního ústředního archívu v Praze, jednak oblastně příslušných státních archívů.

Na úřad *"vrchního finančního presidenta"* v Praze, jemuž byl v oboru cel, spotřebních daní a monopolů přikázán celý obvod "Protektorátu" jako jeden z "vrchních finančních obvodů" říše, bylo již poukázáno v souvislosti s výkladem o "protektorátní" f i n a n č n í s p r á v ě . Písemnosti jeho patří rovněž do péče Státního ústředního archívu v Praze.

Ad d):

Netřeba právě na tomto místě zdůrazňovat mimořádnou hodnotu těch zachovaných archívních pramenů, které vznikaly za boje proti hitlerovské okupaci doma i v zahraničí a z politické práce k zachování kontinuity československého státního práva po dobu nesvobody a pro další demokratický vývoj na půdě osvobozené republiky.

Třebaže je v zájmu úplnosti a pravdivosti komplexního pohledu na tuto významnou vývojovou etapu československého státu a práva nezbytné sledovat dokumentaci nejen o činnosti ústavních orgánů prozatímního státního zřízení oficiálně vytvořeného mimo dosah nacistického teroru, ale i o podzemní práci organizačně rozptýleného domácího hnutí odporu, vytvářejí archívní fondy ve smyslu platné archívní normy především (a vlastně jen) písemnosti, které vznikaly z činnosti úředních činitelů jako výraz nepřetržité československé státnosti.

Tento soubor - žel neúplné - archívní dokumentace o nezlomné vůli našich národů žít opět svobodně a demokraticky, je ovšem, i když takto pojmově sevřený, jedním z nejcennějších zdrojů právních pramenů z období druhé světové války.

Po krátkém působení v podstatě spíše reprezentativního *"Československého národního výboru"* zřízeného již v roce 1939 v Paříži, byl v roce 1940 vytvořen politickou emigrací nejširší stranické denominace

v Londýně celý základní systém prozatímního státního zřízení, který po sobě zanechal archívní celky dokumentární hodnoty nacházející se dnes v péči příslušných archívů.

Písemnosti londýnské *presidentské kanceláře* převzal archív presidenta republiky. Spisové odkazy londýnského *úřadu předsednictva vlády* a jednotlivých *vládních rezortů* [34] jsou uloženy ve Státním ústředním archívu v Praze. Materiály londýnského *ministerstva národní obrany* byly předány Vojenskému historickému archívu a písemnosti *ministerstva zahraničních věcí* archívu rezortnímu.

Všechny tyto archívní fondy jsou ovšem dnes nezbytnými spojovacími články stejnojmenných nebo obdobných rezortních fondů před i pookupačních.

ZÁVĚR

S přihlédnutím k pojmovému vymezení a povšechnému zaměření těchto kapitol, bylo nutno omezit výklad povětšině jen na ty instituce (a jejich archívní fondy), které se svým posláním uplatnily v historickém procesu vývoje našeho právního řádu.

Byly tu tedy úhrnem připomenuty pouze nejvýznačnější z organizací a jejich skupin, pokud zůstavily skutečně již archívovanou neb aspoň předpokládanou archívně významnou spisovou dokumentaci.

Skutečnost, že pro některé z písemností mladších institucí dosud neuplynulo skartační období, brání prozatím ucelení jejich fondů na archívní půdě. Ku zpracování fondů s aktuální politickou, hospodářskou neb sociální tématikou[35] však přistupují archívy přednostně formou jejich dílčího uspořádání a zpřístupnění moderními archívními pomůckami.

---

[34] K archívnímu využití jsou zvláště způsobilé archívní fondy ministerstev průmyslu, obchodu a živností, sociální péče, spravedlnosti, zemědělství a hospodářské obnovy.

[35] Boje o moc ve státě, příspěvky k charakteristice mocenských a správních aparátů, organizování, zápasy a perzekuce dělnického hnutí, politické strany, hospodářské krize a mnohé další.

RECENZE

Z novinek sovětské právní historie

Nové právněhistorické práce, vydané Všesvazovým právnickým institutem pro studium při zaměstnání (Vsesojuznyj juridičeskij zaočnyj institut) v rámci Ministerstva vysokého a středního odborného vzdělání SSSR v Moskvě, dobře dokumentují široké zájmy sovětských právních historiků.
A) T r u d y , tom XIV., Problemy istorii gosudarstva i prava, pod redakcí kand. práv. věd doc. G.S.Kalinana, 306 stran, Moskva, 1970.
B) U č e n y j e z a p i s k i , vypusk XXI, část 1, Voprosy istorii gosudarstva i prava, práce z katedry dějin státu a práva, odpovědný redaktor prof. Z.M.Černilovskij, 184 str., Moskva 1970.

Oba sborníky zřetelně dokládají hluboký zájem o právněhistorické bádání v Sovětském svazu a zároveň velmi dobře reprezentují úroveň tohoto bádání v Institutu pro právnickou výuku při zaměstnání. V právě anotovaných svazcích nese se tento zájem dvěma směry: jednak k dějinám státu a práva na území SSSR, jednak k právním dějinám jiných zemí a národů, v tomto případě - zásluhou Z.M.Černilovského - k středověkému *českému* státu.

V Trudech XIV (str.3-175) zabývá se A.S.Pokrovskij velmi podrobně názory, jež byly v literatuře projeveny o státu a společnosti Staré Rusi. Sleduje, jak se tyto názory rozvíjely ve vědě - především ruské - od konce 18.století, kdy poprvé (1781) ruský právník a sociolog S.E. Děsnickij vyslovil myšlenku, že společnost a státní zřízení ve středověkém ruském státě měly charakter *feudální*. Pozornost S.A.Pokrovského se pak soustřeďuje na to, jak během 19.století feudalismus ve Staré Rusi byl badateli buď uznáván anebo popírán. Definitivní obrat ve studiu ruských dějin přinesly v 90.letech minulého století práce Leninovy. Dnes je už zcela jasné, že středověké Rusko bylo státem feudálním a že v staroruském státě 9. - 12.století "vztahy otrokářské sehrály pomocnou roli v procesu upevňování feudálního zřízení", což - dodejme - pravděpodobně platí i o počátcích státu na území dnešního Československa, včetně státu Velkomoravského.

Řadu podnětů k další práci najdou v této rozsáhlé studii Pokrovského badatelé, kteří - obyčejně v širších srovnávacích souvislostech - zabývají se otázkami vzniku šlechty u Slovanů, problémem smerdů (str.

60-126), zákupů (str.126-137), izgojů, zádušních lidí, rabů, chlapů, čeledi atd. Cenné právnické příspěvky přináší autor zejména také k výkladu různých redakcí Ruské Pravdy. Velmi závažná jsou zjištění odhalující závislost "vědeckých" závěrů buržoazních právních historiků na jejich politických postojích a východiscích.

Tomuto tématu je pak speciálně věnována druhá studie S.A.Pokrovského (Uč.zapiski, str.165-183) nazvaná "Problém společenského a státního zřízení Staré Rusi v buržoazní literatuře". Zejména se tu analyzují studie P.B.Struveho, publikované napřed (1929) v Praze a pak v Paříži. Poměrně bohatá literatura vycházející k těmto otázkám na Západě není tu však ani zdaleka kriticky podchycena ve své úplnosti (srov. např. bibliografii v díle Introduction bibliographique à l´histoire du droit et à l´ethnologie juridique, vydává od r.1967 J.Gilissen, Bruxelles, oddíl D/9, Russie avant 1917, sestavil M.Szeftel).

Ruským právním dějinám je v Trudech XIV (str.277-304 dále věnována studie prof. A.F.Šebanova o systematizaci ruského zákonodárství s názvem "Polnoje sobranie zakonov Rossijkoj imperii". Práce vznikla ve Všesvazovém vědecko-badatelském institutu sovětského zákonodárství a vrhá nové světlo na kodifikační snahy v první polovině 19.století spojené zvláště se jménem M.M.Speranského.

Ostatní právněhistorické stati "Učených zápisů" XXI/1 se zabývají recentní problematikou z doby po Velké říjnové socialistické revoluci a jsou zřejmě spojeny s jubileem 1917-1967 resp. 1871-1971 (Lenin). Zasahují do dějin celé řady právních oborů. G.S.Kalinin píše tu (str. 3-30) o činnosti Všeruského ústředního výkonného výboru sovětů poprvé zvoleného v červnu 1917. G.K.Amelin podává (str.31-63) řadu příspěvků k dějinám prvního sovětského státního aparátu v období Velké říjnové socialistické revoluce, a to v těchto pěti kapitolkách: orgány zabývající se agrárními otázkami; orgány působící v oblasti pracovních vztahů; orgány sociálního zabezpečení; orgány finanční a úvěrové; a konečně administrativa spjatá se znárodněním bank. Základní principy trestního práva RSFSR z r.1919 rozebírá (str.64-82) G.V.Švěkov. Přehled činnosti nejrůznějších orgánů sovětského státu v boji s kontrarevolucí, a to jak v boji civilním, tak v boji se zbraní v ruce, v prvých letech NEPu sestavil (str.83-144) velmi plasticky Ju.P.Titov. A posléze O.V.Larionov ve stati nazvané "K dějinám vzniku rodových sovětů na nejvzdálenějším severovýchodě SSSR" (str.145-164) přináší vítaný příspěvek k politickým i právním dějinám drobných národností, jež (typicky na Kamčatce) v rámci sovětského státu počaly přecházet ze stadia společnosti prvotně pospolné přímo do stadia socialismu.

Významné místo zaujímá v Trudech XIV rozsáhlá studie prof. Z.M.Černilovského s názvem "Vznik raně feudálního státu a práva v Čechách"

(str.176-276). Literární aparát použitý v poznámkách pod čarou nasvědčuje tomu, že jde o práci napsanou již před více lety, která se teprve nyní dostala do tisku, přičemž autor nestačil sledovat rychle se rozvíjející českou a slovenskou vědeckou produkci 60.let, která v souvislosti s novými výsledky archeologického bádání vykazuje ve srovnání s lety padesátými hluboké změny v názorech na život předků dnešních Čechů a Slováků ve stoletích 9. - 13. To platí nejen o krátké první kapitolce pokoušející se o výklad starých pověstí českých (ostatně kromě Nejedlého vůbec bez literatury), ale i o stati věnované problému Sámova svazu (str.180-196) a ovšem zejména o partiích vykládajících Velkou Moravu (str.196-205) a "Česká knížectví" (str.205-213). Kladně je zde možno hodnotit polemiku Černilovského s "Dějinami Československa" vyšlými v Moskvě 1956 a ovšem zejména kritiku některých buržoazních autorů, bohužel vesměs z prací starších, dnes už neaktuální.

Novější buržoazní literatura vycházející zejména ve Spojených státech a v Západním Německu zůstala bez povšimnutí.

Tímto základním nedostatkem jsou už méně postiženy kapitoly další, ačkoli i zde odkazy na literaturu jsou nesystematické, ba náhodné a fragmentární a zčásti zastaralé. Uznání zaslouží snaha autora, pomoci české vědě v boji proti nacionálně zaměřené německé buržoazní publicistice, jak se to jeví zejména na str.240-241.

Obšírnou recenzi zasloužily by partie odborně právnické, počínaje stránkou 250, v nichž se postupně pojednává o pramenech práva, o vlastnictví a právu obligačním, o rodinném a dědickém právu, trestním právu a o soudu i procesu. Je třeba zde vysoce vyzvednout principiálně marxistický přístup autora k daným problémům. Našim badatelům ukazují se tak rozsáhlé možnosti, jak historicko-materialistickou metodou a třídními hledisky nově osvětlovat změny v politických a právních institucích dávné minulosti a pronikat k jejich vlastnímu společenskému smyslu a k jejich historickému jádru, jež téměř vždy mělo *politický* charakter. Z.M.Černilovskij v mnohém ohledu ukazuje nám správnou cestu, a to zvláště pokud jde o využití právněhistorických poznatků v pedagogickém procesu.

V každém případě zájem sovětské vědy o středověkou českou právněhistorickou problematiku by měl být příkladem i nám, kteří jsme právě v posledních desetiletích speciální juristickou medievistiku k vlastní škodě - i politické - značně zanedbali.

Václav Vaněček

Josef Mečl, Stanislav Zdobinský, Právo v revoluci

Původní práce československých autorů zabývající se dějinami sovětského státu a práva nejsou bohužel častým jevem v naší historicko-právní vědě. Už samotné objevení se práce s touto tematikou vzbuzuje proto pozornost, o to spíš - a to je nutno v této souvislosti zvlášť zdůraznit - že se tak stalo v době, v jejímž středu stál nesporně vztah československo-sovětský. Vyšla-li kniha začátkem r.1970 (a je-li v tiráži dokonce uveden rok 1969), není za stávajících výrobních lhůt těžké zjistit, že rukopis byl dokončován v měsících politicky mimořádně exponovaných. Tím je zdůrazněn především významný politický dosah práce obou autorů.

Pod názvem "Právo v revoluci" kreslí autoři plastický obraz prvních let sovětské moci v Rusku. Tím, že podávají stručný přehled právního stavu a vývoje předrevolučního Ruska a podrobnější obraz situace v období po vítězství Velké říjnové socialistické revoluce, intervence a počátku NEPu a že se přitom neomezují jenom na faktografický výpočet, či komentování právních norem tehdejšího období, přináší celou řadu historicko-právních poznatků, vzbuzujících u československého čtenáře pozornost nejen z hlediska historického ale i z hlediska vysoce aktuálního. Přibližují totiž československému čtenáři právě to období výstavby sovětského státu a práva, které bylo bezprostředně spojeno s osobou V.I.Lenina. Autoři tak seznamují československého čtenáře nejen s vlastní složitostí situace v zemi, ale i s podstatnými momenty právního stavu, vývoje a myšlení období tak výrazně a jednoznačně ovlivňovaného a formovaného Leninovým geniem a prolínajícího historii našeho věku až do současných dnů.

Vysoká aktuálnost práce je tak jedním z jejích největších kladů.

Pozitivně je nutno hodnotit i formu práce. Je psána jasně, přesvědčivě a "čtivě" a to v žádném případě ne na úkor vědecké seriózznosti. Zejména v kapitolách nazvaných "Výkon revoluční spravedlnosti", "Revoluční tribunály", "Rudý teror", "Revoluční právní vědomí", "Vznik revoluční zákonnosti" atd. přibližují autoři všestranně atmosféru tehdejšího právního stavu v zemi a přinášejí tak mnohé pro československého čtenáře nové poznatky přitažlivou formou podání.

Práce je současně přehledným souhrnem faktů a poznatků, týkajících se jednotlivých právních odvětví tohoto období. Jednotlivé kapitoly věnované trestnímu právu v revoluci, zrušení soukromého vlastnictví, postavení občanů, ochrany práce, manželství a rodiny, dědění atd., jakož i kapitoly týkající se zákonnosti v období Nové ekonomické politiky

a zákonnosti jako součástí kulturní revoluce obsahují přehledmou formou uspořádané poznatky, jejichž využití nesporně překračuje rámec úzce odborného okruhu čtenářů.

Přes všechny tyto nesporné klady je ovšem možno mít k práci některé připomínky. Tyto připomínky možno shrnout v následujících bodech:

1. Práce podává plastický, živý a působivý obraz právního stavu a vývoje, ale už méně plastický obraz právního myšlení tohoto období, zejména pak v jeho uceleně teoreticky zformované podobě. I když jsou v práci v rozsáhlé míře citováni právní teoretikové této doby (což je samo o sobě jedním z kladů práce) a zejména v některých částech jsou uvedeny i rozsáhlejší dokumenty Leninova teoretického i praktického přístupu k státoprávní problematice, přesto tu zůstává dojem jakési neúplnosti. Týká se to zejména teoretických přístupů Lenina k otázkám státu a práva vůbec. Je jistě pravda, že vyhovět této připomínce by vyžadovalo podstatně rozsáhlejší a svým způsobem i částečně jinou práci, přesto však by toto širší pojetí práci prospělo.

2. Podrobnějšímu rozboru problémů trestního, občanského, rodinného, pracovního atd. práva neodpovídá adekvátně pozornost věnovaná organizátorské úloze práva v tomto období a to jak v oblasti administrativní, tak v oblasti hospodářské.

3. Práce není svým pojetím zcela vyrovnaná, což bylo zřejmě způsobeno těžko překlenutelným, ale patrným rozdílem v přístupu k látce a jejím zpracováním dvěma autory. První část se zdá být analytičtější, plastičtější, ale místy méně uspořádanou, druhá část je naproti tomu přehlednější, uspořádanější, ale na druhé straně je ochuzena o hlubší pohled a novost poznatků.

4. Charakter práce neumožňoval dostatečné využití vědeckého aparátu. Nehledě na ne zcela šťastné zařazování odkazů na literaturu a prameny přímo do textu (což spadá více-méně na vrub redakce publikace v nakladatelství), chybí práci vyčerpávající seznam použité literatury a pramenů a jmenný a věcný rejstřík. Vzhledem k určení práce pro širší okruh čtenářů by zřejmě neuškodilo, kdyby byla opatřena i příslušným poznámkovým aparátem zejména tam, kde se objevují jména, fakta a pojmy současnému čtenáři v Československu ne vždy známá.

Na poslední straně své knihy přidali autoři "několik slov závěrem". Říkají zde mj.: "Leninské učení v oblasti státu a práva má mezinárodní platnost. Snažili jsme se ukázat, že leninské ideje i při tvorbě práva za sovětské revoluce mají svou dnešní aktuálnost a že mnohé zkušenosti SSSR z vytváření sovětského právního systému mají svůj obecný význam a trvalou platnost pro všechny státy, které se vydaly na cestu vytváření socialistické a komunistické společnosti. Platí však i v této sféře samozřejmě vztah obecného a zvláštního. Opomenutí či zveličování které-

koliv z těchto dvou stránek společenského vývoje by vedly do slepé uličky. I socialistické právo v každém socialistickém státě má své obecné zákonitosti i své zvláštní stránky vývoje s ohledem na konkrétní historické podmínky té které země. Sovětské právo bylo však prvním socialistickým právem."

Je možno říci, že se autorům jejich záměr podařil. Napsali užitečnou a angažovanou práci.

Ján Gronský

Istoria sovetskogo gosudarstva i prava, Moskva 1968, zv. I-II, (607-622 str.), hl. redakcia: A.P. Kosicyn, zodp. red., F.I. Kalinyčev, E.A. Skripilev

Sektor dejín štátu a práva Ústavu štátu a práva Akadémie vied ZSSR pripravil na vydanie kolektívne dielo - Dejiny sovietskeho štátu a práva, za účasti širokého okruhu vedeckých pracovníkov z rôznych oblastí právnej vedy.

Práca je rozdelená do troch zväzkov. Štruktúra práce je určovaná základnými etapami historického rozvoja sovietskeho štátu a práva. V súlade s tým prvé dva diely sú venované ustanoveniu a upevneniu štátu diktatúry proletariátu v Sovietskom zväze a jeho právneho poriadku a zahrnujú obdobie prechodu od kapitalizmu k socializmu. V treťom dieli (pripravenom do tlače) rozoberajú autori dejín štátu a práva v období víťazstva socializmu - až po rok 1967.

Prvý diel je venovaný problematike vzniku sovietskeho štátu a práva (roky 1917-1920). Pozostáva z dvoch častí rozdelených na 8 hláv. Prvá časť tohto dielu je venovaná Veľkej októbrovej socialistickej revolúcii a vzniku sovietskeho štátu a práva (do druhej polovice roku 1918). Predmetom skúmania druhej časti je história sovietskeho štátu a práva v období cudzej vojenskej intervencie a občianskej vojny (od druhej polovice roku 1918 po rok 1920).

Druhá časť prvého dielu (kap. VI-VII.) je venovaná histórii sovietskeho štátu a práva v období cudzej vojenskej intervencie a občianskej vojny. V jednotlivých hlavách riešia autori problematiku výstavby sovietskeho štátneho aparátu vo všetkých oblastiach štátnej moci a správy a na všetkých jej stupňoch; národnoštátnu výstavbu v rokoch občianskej vojny a rozvoj systému sovietskeho socialistického práva.

V druhom dieli rozdelenom na 13 kapitol zaoberajú sa autori históriou sovietskeho štátu a práva v období budovania socializmu (roky 1921-1935).

História tohto obdobia dokázala, že základným prostriedkom socialistickej prestavby spoločnosti je socialistický štát. Dôležitú úlohu v procese výstavby socializmu zohralo aj sovietske socialistické právo. Všetku svoju činnosť, svoje vnútorné i vonkajšie funkcie sovietsky štát realizoval prostredníctvom práva. Zákonodarná činnosť štátu vychádzala z rozpracovania politiky komunistickej strany. Sovietske právo upevnilo poriadky a vzťahy výhodné pre pracujúci ľud. Ono sformovalo tieto vzťahy v právne normy a princípy dávajúc im tak všeobecne záväzný charakter. Ohromná normotvorná činnosť sovietskeho štátu bola zameraná na ochranu socialistického vlastníctva, rozšírenie politických

slobod, socialistickej demokracie, práv občanov i spoločenských organizácií. Sovietske právo spolupôsobilo pri výchove pracujúcich, formovalo a upevňovalo ich socialistické uvedomenie k novému vzťahu práce, spoločenskému vlastníctvu atď.

Po úvodnej prvej hlave, v ktorej sa zaoberajú problémami prechodu sovietskeho štátu k mierovej socialistickej výstavbe, v ďalších troch (II-IV) hlavách venujú sa autori recenzovanej práce obšírne riešeniu problematiky v súvislosti s národno-štátnou výstavbou sovietskeho štátu.

V ďalšej časti zaoberajú sa autori rozvojom orgánov štátnej moci a správy na všetkých jej stupňoch. Šiesta hlava práce je venovaná riadiacim orgánom na úseku národného hospodárstva (v oblasti priemyslu, stavebníctva, dopravy, poľnohospodárstva a vnútorného obchodu). V osobitnej kapitole (siedma hlava) je rozobraná problematika orgánov správy v sociálno-kultúrnej oblasti (orgány školstva a osvety, zdravotníctva a sociálneho zabezpečenia). Orgánom zahraničných vzťahov (orgány diplomacie, orgány ekonomických a kultúrnych vzťahov s cudzími krajinami) je venovaná ôsma hlava recenzovanej práce.

Problematika rozvoja orgánov justície (súdy, prokuratúra, advokácia) a orgánov štátnej bezpečnosti a ochrany verejného poriadku je rozoberaná v deviatej a desiatej hlave. Osobitnú stať venujú autori problematike výstavby a orgánom ozbrojených síl a orgánom štátnej kontroly.

V záverečnej, trinástej hlave, zaoberajú sa autori rozvojom sovietskeho práva. V osobitných statiach venujú sa rozboru kodifikácie zákonodarstva, občianskemu právu, finančnému, pracovnému, pozemkovému, kolchoznému, rodinnému a trestnému právu, ako aj trestnému a občianskemu procesu. Autori sledujú v historickom kontexte vývoj jednotlivých odvetví socialistického sovietskeho práva až do vydania Ústavy ZSSR v r. 1936 a vytvorenia uceleného systému sovietskeho socialistického práva.

Recenzovaná práca, ktorá je podľa autorov určená vedeckým pracovníkom, pedagogickým pracovníkom a poslucháčom právnických fakúlt, ale aj širšiemu kruhu záujemcov o problematiku historického vývoja sovietskeho štátu a práva znamená významný úspech a prínos širokého autorského kolektívu do sovietskej právnickej literatúry.

Ladislav Hubendk

Henryk Łowmiański, Początki Polski, Z dziejów Słowian v I tysiącleciu n.e., Warszawa PWN 1964, 1964, 1967, 1970, stran 426, 426, 519, 538

Široce založené dílo předního polského medievisty daleko přesahuje rámec nejstarších dějin Polska. Je původním a velmi důmyslným systémem poznatků o nejstarších dějinách Slovanů v rámci vývoje střední a východní Evropy v 1. tisíciletí n.l.; podtitul označuje tedy obsah díla lépe než titul.

V rozsáhlém "Úvodu" vymezuje autor předmět své práce (geneze polského státu a národnosti) a její chronologický rámec (1.-10.století), pokládaje dějiny Slovanů až do vytvoření slovanských států v 9.-10.století za "určitý dost uzavřený celek" (s.8). Zásadní význam pro autorovy další výklady má otázka hranic mezi formami zřízení kmenového a státního. Vycházeje důsledně z teoretických pozic historického materialismu, řeší autor tuto otázku obecně v "úvodu". Hlavní kritérium státu spatřuje v organizaci daňové. Rozlišuje tři etapy v rozvoji politických svazků do vzniku státu, vycházeje z prokázané existence kmenových organizací už v neolitu. Další výklady věnoval autor své pracovní metodě komplexního výzkumu předstátních společností, která používá vydatně pomoci archeologie a jazykovědy (včetně toponomastiky), ale je si vědoma omezených možností těchto disciplin.

Dílo zahrnuje celé první tisíciletí n.l., dotýkajíc se v úvodních kapitolách i vzdálenější minulosti Slovanů. Své výzkumy rozdělil autor na tři části podle těchto tří období:

I. období *venetské* (1.-4.století) - poměrné stabilizace slovanského osadnictva v pořící řeky Odry, Visly a Dněpru a přechodné penetrace Germánů do slovanských zemí;

II. období *stěhování národů* (5.-7.století) - velké migrace Slovanů ve styku se sousedními kmeny baltskými, finskými, íránskými, turko-tatarskými a germánskými a odlišení skupiny lechických kmenů ze slovanského celku; s tímto obdobím už spojuje autor konkrétní data o nejstarších slovanských kmenech;

III. období *lechické* (7.-10.století) - formování polského státu z převážné části lechických kmenů v procesu hospodářských a společenských, politických a ideologických přeměn, které zahrnuly všechny Slovany a ukázaly strukturální a chronologický paralelismus, zvláště v oblasti severních Slovanů.

O těchto problémech existuje obrovská vědecká literatura. Její výsledky autor zaznamenal a zhodnotil v poznámkách pod čarou; proto ne-

pokládal za účelné zabývat se jí v "Úvodu". Zde vzpomněl - kromě epochálních děl *Šafaříkových* a *Niederlových* - jen tří poválečných prací polských: díla *K.Tymienieckého* "Ziemie polskie w starożytnosci" (1951), které se týká I. období, a dvou základních prací *G.Labudy*, z nichž jedna (Pierwsze państwo słowanskie, państwo Samona,1949) zasahuje podnětně do etapy II., zatímco druhá (Studia nad początkami państwa polskiego, 1946) přináší podrobný rozbor historických pramenů k období III., do něhož spadá též velké kolektivní dílo polské historiografie "Początki państwa polskiego" (Księga tysiąclecia, 1962).

O I. části díla H.Łowmiańského ("Období venetské"), která pojednává postupně o původu Slovanů, o nejstarších historických pramenech o nich (od Herodota do 4.století n.l.), o invazích Germánů do slovanské pravlasti, o hospodářsko-společenském rozvoji a o politické organizaci Slovanů v prvních stoletích naší éry, napsal jsem podrobnou recenzi do Památek archeologických, 1967. Po odstupu několika let nemusím nic měnit na svých názorech ani na svém přesvědčení o epochálním významu tohoto díla.

Předmětem II. části ("Velká migrace Slovanů") je období tzv. stěhování národů, od nájezdu Hunů (ok. r. 370) do pádu východního chaganátu Avarů (ok. r. 670) a příchodu protobulharských Onogurů k dolnímu Dunaji. Autor v ní řeší dva velké problémy: 1. na jaké kmeny byli Slované rozděleni na počátku tohoto období; 2. jaký průběh a výsledek měly jejich migrace.

Jazykovou diferenciaci Slovanů chápe zásadně jako následek geografické separace. Do interpretace Jordanisových dat o Venetech nové světlo vznesl autorův tripartiční výklad,podle něhož Veneti v širším smyslu (=Slované) byli rozděleni na Venety v užším smyslu (západní větev), Anty (východní větev) a Sklaviny (zárodek jižních Slovanů). Naproti tomu Prokopios mluví jen o dvou skupinách Slovanů (Sklavinech a Antech), které byly ve styku s Byzancí. Jordanis sice naznačil rozdělení oněch 3 skupin Slovanů na kmeny a územní svazky, ale nedoložil to ani jediným kmenovým názvem.

Vzhledem k nedostatku zpráv o slovanských kmenech kolem r. 500 pokusil se Łowmiański o rekonstrukci kmenové geografie Slovanů na počátku jejich migrace z pravlasti dvěma metodami: První záleží v rozboru etnických názvů, obsažených v *antické* literatuře (zejména u Ptolemaia) a v pokusu vybrat z nich názvy slovanské; druhá - v retrogresívních úsudcích z pozdějších *středověkých* pramenů, obsahujících už nesporné názvy slovanských kmenů. První metoda,aplikovaná na analýze Ptolemaiovy evropské Sarmácie, vedla k hubenému výsledku: Z 61 názvů vyloučil autor celkem 40 jako "neužitečných" (epiteta, literární výpůjčky, názvy "mrtvé" a neidentifikovatelné), zbývajících 21 názvů rozdělil na trácké,

germánské, íránské, baltské a slovanské. Na Slovany zbyly jen tři názvy: Veneti, Stavani a Velti. První dva názvy pokládá autor za povšechné označení Slovanů (jednak názvem cizím: Veneti, jednak zkomoleným názvem vlastním: Stavanoi = Slované), takže jako jediný *kmenový* název slovanský zůstali Veltové, předci historických Veletů.

K lepšímu výsledku vedla metoda retrogresívní, založená na předpokladu, že s migracemi slovanských kmenů nebo jejich částí z pravlasti na nová území byly zároveň s těmito kmeny přeneseny i jejich staré názvy; pokud se tyto názvy zachovaly i na terénech starého osadnictva pokládá je autor za ukazatele výchozích základen migrace (příklad Dulebů na Volyňsku a Doudlebů v Čechách) Mnohem slabší je autorova argumentace v případech, kdy se název kmene na starém území nezachoval (příklad Obodritů polabských a podunajských).

Touto metodou zjistil Łowmiański, že na počátku velké migrace Slovanů (5.století) existovalo 5 velkých kmenů západoslovanských: Veleti, Srbové, Chorvati, Obodriti a Mazovšané (vesměs na území dnešního Polska) a 5 až 7 velkých kmenů východoslovanských: Kriviči, Dragoviči, Severa, Dulebi, Sklavini a snad ještě Slověné a Vjatiči (vesměs na území dnešního SSSR). Po důkladném rozboru pramenů historických a archeologických umístil autor Velety tradičně do Pomoří, Srby do Velkopolska, Chorvaty do Malopolska, Obodrity zcela netradičně do Slezska - v polemice s mými pochybnostmi o genetické souvislosti Obodritů polabských a podunajských (Praedenecenti) - a Mazovšany na Mazovsko (za pochybné pokládám spojování tohoto názvu s Amazonkami). Kriviče lokalizoval mezi Dněpr a Děsnou, Dragoviče k Pripetu, Severjany ke střednímu Dněpru (pozdější Kyjevská Rus), Dulety na Volyňsko a Sklaviny k hornímu Dněstru, odkud se jejich část přesunula v 5.-6.století k Dunaji a dále na Balkán, část zůstala za Dněstrem, kde se smísila s Chorvaty od horní Visly.

Největší úsilí (asi 100 stran) věnoval autor rozřešení sporné otázky původních sídel Chorvatů. Rozebral všechny dosavadní etymologie jejich názvu (sám dává přednost íránské, ale nevylučuje slovanskou) a revidoval výklad všech písemných pramenů, jakož i rozsáhlého materiálu toponomastického. Dospěl k závěru, že "prvotním hnízdem" Chorvatů bylo Malopolsko a že pozdější Vislané v Krakovsku a Lendžané v Sandoměřsku byly "úlomky" kmene Chorvatů. Jiný - ruský - úlomek Chorvatů při horním Dněstru přibyl sem rovněž od horní Visly. Naproti tomu autor přiznal, že nedovede rozřešit otázku, bylo-li rovněž "polabské Chorvatsko". Nesdílím toto skeptické stanovisko k existenci Chorvatů v Čechách, kde jsou historicky doloženi v 10.století.

Na pevnější půdě písemných pramenů se autor pohybuje ve druhé polovině II. svazku, která je věnována dynamice migrací Slovanů. Úvodem se dotýká tří problémů: 1. povšechné politické situace Slovanů, odděle-

ných na prahu tohoto období od římské říše kordonem kmenů germánských, íránských a turkotatarských; 2. metod osadnické aktivity Slovanů v tomto období (autorova migrační typologie rozeznává masové přesuny kmenů na přilehlá území od migrací menších skupin bojovníků do vzdálených oblastí a právem popírá v tomto směru *zásadní* rozdíl mezi migracemi Germánů a Slovanů); 3. počátku pohybu východních Slovanů - na sever i na jih - v době před invazí Hunů (zde zvláště zajímavé výklady o kultuře čerňachovské a poměru Slovanů k ní).

Třeba souhlasit se závěrem, že nájezd Hunů na Alany a Goty se v podstatě nedotkl Slovanů a že jejich politické centrum mezi středním Dněprem a řekou Ros přetrvalo toto období. Počátek expanze Slovanů k dolnímu Dunaji a na Balkán klade autor přesvědčivě do doby po pádu říše Hunů, tj. do 2. poloviny 5.století, právem odmítaje ranější dataci Niederlovu, opřenou o pochybné doklady etymologické a toponomastické. Za problematickou pokládám však tezi o expanzi Hunů do jižních zemí polských, která se opírá hlavně o archeologické doklady ("knížecí hroby" v Jakušovicích u Krakova a Jendřichovicích ve Slezsku), připouštějící i jiný výklad, než že tu jde o "expozitury hunské centrály". Pokud jde počátek migrace západních Slovanů, odmítl Łowmiański jak Niederlovu tezi o přítomnosti Slovanů nad Labem už v době římské, tak i názory německých badatelů, že Slované se pohnuli na západ teprve pod tlakem Avarů. Počátek expanze Slovanů na západ synchronizoval s počátkem expanze jižní (2. polovina 5.století). Potvrzení spatřuje mimo jiné ve zprávě Prokopiově o stycích longobardského Hildigise se Slovany - podle výkladu Łowmiańského - česko-moravskými. Je-li tento výklad správný, jde o nejstarší zprávu o Slovanech na Moravě z doby asi 100 let před říší Sámovou. Průběh expanze Slovanů na západ sleduje autor - při nedostatku přímých zpráv - metodou "negativů", tj. ústupných pohybů Germánů z území mezi Labem - Sálou a Odrou. Hlavní příliv Slovanů na Moravu a do Čech šel podle autora z Malopolska a počal se brzy po polovině 5.století. O něco později (po r. 531) přišli Slované do prostoru mezi Labem a Sálou (Srbové) a k dolnímu Labi (Obodriti, Veleti).

V poslední kapitole nadepsané "Invaze Avarů a zakončení velké migrace Slovanů" sleduje autor zápas ruských Slovanů s Avary, invazi Avarů na území polské a poslední etapy expanze Slovanů na Balkán; do r. 602 šlo tu o invazi loupeživou a teprve v l. 602 - 641 o kolonizační. Novinkou je autorova konstrukce tří proudů slovanských na Balkán: vedle proudu východního (podél Dněstru) a západního (Moravskou branou) uznává autor ještě proud střední (Vereckým průsmykem), v němž prý překročili Karpaty nejen Chorvaté, Srbové, ale i Obodriti (ze Slezska?). Zatím jde o slabě fundovanou kombinaci geografickou, opřenou o dosti problematická data toponomastická.

Na sklonku tohoto migračního období se objevuje v pramenech tzv. Sámova říše, která ještě nebyla státem, jak správně dovozuje autor z líčení Fredegarovy kroniky. První slovanské státy se formovaly teprve asi po dvou stoletích po zakončení velkého stěhování slovanských kmenů, když se jejich hospodářský a společenský systém podstatně přetvořil.

Těmto vnitřním změnám je věnována III. část ("Období lechické"). Okruh problémů se v ní podstatně změnil. Toto období je totiž v nejednom směru jakoby opakem obou předchozích: Cizí etnika mizí ze slovanského území, slovanské osadnictvo se stabilizuje, ustává expanze v hlavních směrech (s výjimkou severovýchodního). K zásadním změnám dochází v hospodářství (přechod k ornému zemědělství), ve společenské struktuře (formování tříd), v politické organizaci (vytváření států) i v tzv. duchovní kultuře, která se těmto změnám přizpůsobuje. Úkolem III. části spisu je tedy výzkum procesů, jejichž výsledkem byl vznik tříd, státního aparátu a národního vědomí. Organizační principy kmenové ustoupily zásadám třídní společnosti: společné vlastnictví k půdě - individuálnímu, osobní svoboda - osobní závislosti (zvl. feudální), politická demokracie - autokracii a vědomí kmenové příslušnosti - národnímu. Autor si vytkl jako cíl sledovat tyto procesy nejen na území Polska, ale v širokém rámci Slovanstva, zejména jeho severní skupiny, v níž mělo Polsko centrální polohu.

Tím se rozsah zpracování proti původnímu projektu značně rozšířil. Bylo třeba rozdělit látku do několika svazků, v nichž mají být podle autorova plánu zpracovány tyto otázky:

1. geografie slovanského osadnictva ve chvíli jeho stabilizace;
2. hospodářský přelom: přechod k orbě a nové formy hospodaření;
3. společenský přelom: zánik rodové a vytvoření třídní společnosti;
4. politicko-organizační přelom: přetvoření kmenových útvarů ve státní;
5. moravský stát, počátky českého státu a jejich expanze do Polska;
6. počátky ruského státu a nejstarší vztahy polsko-ruské;
7. vznik státu polského ("hnězdenského") a jeho vývoj v 10.století;
8. problém ideologického přelomu;
9. úloha státu v přeměnách hospodářských a ve formování feudální společnosti;
10. geneze polské národnosti.

Autor zpracoval zatím prvních 5 problémů, a to první tři ve svazku III., další dva ve svazku IV.

Při geografické rekonstrukci sítě severoslovanského osadnictva na úsvitu středověku (okolo 7.století) použil toponomastické metody T. Wojciechowského, která z rozmístění patronymických místních názvů (končících na -ice) usuzuje na nejstarší sídla Slovanů. Łowmiański ovšem revidoval tuto metodu po stránce chronologické: období intenzívní tvor-

by těchto názvů položil do 7.století. O spolehlivosti této metody (včetně zmíněné absolutní chronologie) mám vážné pochybnosti, které sdílím s jinými zastánci tzv. skeptického směru v toponomastice; domnívám se, že produktivnost názvů patronymických neustala po 7.století, ale v některých oblastech slovanských se spíše stupňovala. Naštěstí autor se neomezil na využívání patronymické nomenklatury při historické rekonstrukci slovanského osídlení okolo 7.století, ale použil též jiných kritérií toponomastických a vloučil do svého komplexního výzkumu archeologický materiál i pozdější písemné prameny, traktované retrogresívně, jakož i geografická data o přírodních podmínkách osídlení. Tak se mu podařilo podat vcelku přijatelný obraz sídel severních Slovanů v oblasti východní i západní v 7.století (str. 60 - 222).

Do této doby položil též zásadní přelom hospodářský u Slovanů, který spatřuje v obecném vítězství orné techniky zemědělské u všech slovanských kmenů. V této kapitole (II.) se podrobně zabývá zemědělskými systémy v raném středověku, rolnickým nářadím (zvláště orným), problémem rozměrů produkce obilí v souvislosti s hustotou obyvatelstva, dále chovem domácích zvířat a ostatními způsoby zaměstnání slovanského lidu v tomto období.

K nejlépe zpracovaným patří kapitola III. o počátcích třídní diferenciace společnosti, v níž autor pojednal postupně o dezintegraci rodu a formách rodiny, o třech stupních územní pospolitosti u Slovanů (kmenové, opolné a vesnické), o problému svobodného obecného lidu, o řadových bojovnících a počátcích velkého pozemkového vlastnictví. Své úvahy o formování třídní společnosti zakončil pokusem o orientační statistiku společnosti v období organizování slovanských států (9.- 10. století). Vyšel z předpokladu, že "hradová oblast" (civitas Bavorského geografa), čítající průměrně přes 1000 hlav, měla vlastní dynastii hradových náčelníků, složenou asi ze 3 rodin a čítající ne více než 18 hlav. Do této společenské skupiny patřili i náčelníci malých a velkých kmenů, takže vcelku "nobiles" mohli dosáhnout asi 2,5 % veškerého obyvatelstva. Na každou rodinu této třídy počítá autor průměrně 20 - 25 nevolníků. Protože statky *kmenových* náčelníků mohly nejednou překročit pro jejich existenci nezbytné minimum závislého lidu, odhaduje autor 90 osob této kategorie na 1000 obyvatel. Jako výsledek obdržel tabulku:

Nobiles (všech hořejších kategorií)	25
Nevolní s tendencemi feudalizačními	90
Obecný lid svobodný	885
Celkem obyvatel	1.000

Zaráží poměrně malé rozměry "sektoru třídního" (11,5%); jeho rychlý

rozvoj však odpovídal obecnému směru společenského vývoje a vynikal velkou dynamičností.

Ve IV. svazku zkoumá H.Łowmiański proces přetváření kmenového zřízení ve státní. Lze tu rozlišit výklady obecné, v nichž autor sleduje jednak přeměny v územní struktuře a organizaci politické vlády (kap.I.) jednak funkční změny v oblasti daňové, vojenské a soudní (kap.II.), a část zvláštní, která je věnována počátkům státnosti u jednotlivých skupin Slovanů jižních (kap.III.) a západních (kap.IV-V.).

V I. kapitole podává autor nejprve přehledný etnický obraz území Slovanů. Zjišťuje 4 pouta kmenové jednoty: společný jazyk, zvláštní organizaci, společnou kulturu a kmenové vědomí. Územní struktura kmenové soustavy měla 2 základní stupně: velké kmeny a malé kmeny, které byly často součástí velkokmenové organizace. Nové kmeny vznikaly nikoliv integrací, nýbrž oddělením od starých kmenů. Od kmenových útvarů liší autor "svazky sousedské" (svazky nižšího řádu). V jejich pestré terminologii (župa, włość, gród, pogost, verv, mir, burgvard, opole, osada) spatřuje pramen k poznání jejich vývoje. Cenné je chronologické sestavení pramenů o lidových shromážděních (věce) od 6. do 12.století v nejrůznějších slovanských oblastech. Proti části novější německé literatury hájí autor tezi o demokratičnosti této instituce kmenového zřízení. Právem soudí, že problém geneze státu není vyčerpán násilím a ujařmením; podstatným činitelem byl tu i zájem lidu na vzniku státu, zejména v počáteční fázi jeho budování. Autor rozeznává skupinové a organizační činitele tohoto procesu. K prvním počítá vrchního knížete působícího v prostředí velmožů (kmenové stařešiny, jejímiž složkami byli náčelníci velkých i malých kmenů, hradů a představitelé dynastických rodů a kteří se přetvářeli v třídu feudálních pánů), jakož i početnou skupinu bojovníků. Mezi organizační činitele zařazuje koncentraci vlády a komasaci území. Podrobně pojednává o organizaci státní vlády: o ústřední správě, knížecím dvoru, radě a o správě místní. Rozeznává 5 funkcí politické organizace (kmenové i státní): 1. hospodářskou (v oblasti správy půdy), 2. finanční (daňovou), 3. vojenskou, 4. soudní a 5. politickou.

Vzhledem k tomu, že o hospodářské funkci kmene a podřízení kmenové občiny knížecímu regále pojednal už ve III. svazku, omezil autor další výklady (kap.II.) na genezi státního systému daňového, v němž právem vidí materiální základ státní vlády; dále na přeměny v soustavě branných sil (zde je zvláště zajímavá stať o družinách, které autor interpretuje restriktivně) a na přeměny v soustavě soudnictví; to byla oblast, kterou státní moc zlikvidovala nejpozději,ponechávajíc soudnictví dlouho v kompetenci sousedských svazků. Závěrem shrnuje autor v 8 bodech základní rysy modelu kmenového zřízení v jeho závěrečném období

a staví je proti 8 základním znakům státního modelu.Při tom se ukázalo, že kmenové zřízení ve své poslední fázi má všechny znaky, které klasická teorie připisuje státu. Na rozdíl od ní autor, chtěje zdůraznit "obrovský význam onoho přelomu, který uzavírá předtřídní a otevírá epochu třídní společnosti", a také proto, aby týmž výrazem "stát" nezahrnoval politicko-společenské struktury věcně zcela odlišné, užívá důsledně terminologie, která vznik státu spojuje s počátky třídní společnosti a její politické organizace.

Ve druhé polovině IV. svazku přistoupil autor k systematickému zpracování problematiky počátků státnosti v jednotlivých slovanských oblastech, a to v tom pořadí, jak podle něho jednotlivé státy vznikaly: nejprve u jižních Slovanů: v Korutanech, Chorvatsku, Srbsku a Bulharsku, pak u západních Slovanů: na Moravě, v Čechách a v jižních zemích polských. Proces postupného formování těchto států klade do let 750-900.

Každá z těchto kapitol je rozsáhlou monografií a vyžadovala by speciálního rozboru. Nejvíce místa věnoval autor problému státnosti Velké Moravy (str. 299-394). Budování moravského státu položil před oficiální christianizaci Moravy (831), která je mu už dokladem existence státu. Jeho názory na velkomoravskou problematiku, blízké mým vlastním, jsem vyložil ve "Slovanském přehledu" (1971, str.224). Zde se omezuji na základní stanovisko autorovo k otázce formování slovanských států.

Stát nevzniká podle jeho názoru automaticky, jakmile se společnost ocitne v určité etapě ekonomického vývoje (nadvýroba), ale teprve po uplynutí kratší nebo delší doby. Za hlavní překážku vzniku státu pokládá autor nedostatek organizační koncepce, odpovídající podmínkám, zajištěným přeměnami technickými (orné zemědělství) a společensko-organizačními (rozklad rodů, rozvoj individuálního vlastnictví, exploatace nesvobodné síly). Existuje trojí možnost vytvoření nového modelu organizačního na půdě hospodářsky k tomu připravené: 1. výboj cizí mocí, reorganizující zřízení na dobytém území; 2. spontánní získání koncepce státního modelu díky vlastní invenci a zkušenosti; 3. využití zkušenosti pokročilejších sousedů za účelem vytvoření nového modelu odpovídajícího vlastním potřebám. Slované využili podle Łowmiańského této třetí možnosti. Autor tu nemá na mysli recepci jednotlivých institucí v hotové podobě, nýbrž nahrazení obecného modelu demokratického, vlastního kmenového zařízení, modelem "vládním" (autokratickým), reprezentujícím zřízení státní. Potvrzení této své teze vidí v chronologii a geografii etatizačního procesu, který se začal na hranici styků Slovanů se zeměmi organizovanými státně a odtud se přesouval hlouběji do jejich území. Jde tu o představu jakési migrace "státního modelu" v povšechném směru z jihu na sever a postupné recepce tohoto modelu v jednotlivých slovanských zemích.

Dílo H.Łowmiańského Początki Polski patří k oněm historickým velediłům, jaké se rodí jen zřídka. Obrovská erudice autorova pojí se v něm s originalitou invence a nesmírnou pílí a pracovní houževnatosti. Dílo má důsledně ráz analyticko-syntetický: spojuje umění mikroanalýzy pramenů se smyslem pro monumentální koncepci syntetickou. Je to po L.Niederlovi první velká původní syntéza nejstarší slovanské minulosti do sklonku I. tisíciletí n.l. Za velmi cenné pokládám téměř úplné shrnutí a zhodnocení rozsáhlé literatury v 5.685 poznámkách pod čarou. Složitost problematiky nese s sebou, že ve všech řešených otázkách nemohl autor dospět k definitivním závěrům. Některá řešení mají ráz hypotetický a diskusní, ale vždy podnětný, jiná bude třeba teprve probojovat v ohni další vědecké diskuse. To však nijak nezmenšuje zcela mimořádný význam díla, které nese všude pečeť výrazné osobnosti velkého historika.

Hynek Bulín

Inkviziční procesy proti německým husitům

Němečtí husité Jan Drändorf a Petr Turnau byli v historické literatuře známi odedávna a mnoho autorů je uváděl jako výrazný příklad pronikání husitských názorů do německých zemí. Byly vydány i porůznu zachované fragmenty z akt jejich procesů, podán přehled jejich učení a vydán spis Petra Turnaua o mravech a zvycích východní církve. Čestné místo v tomto úsilí zaujímá i senior českého bádání o dějinách husitství profesor F.M. Bartoš.

Avšak i v dosti dobře známé látce jsou dosud možné veliké nálezy, které prakticky antikvují dosud dosažené výsledky a přinášejí objevy zcela nečekané. Důkazem toho jsou dvě knihy profesora Hermanna Heimpela, vynikajícího badatele o dějinách pozdního středověku a ředitele Max-Planck-Institut pro historii v Gotinkách. Autor měl možnost seznámit poprvé vědeckou veřejnost se svými výsledky na podzim r.1967 v Liblicích na symposiu o poměru české reformace k reformacím 16.století; nyní leží před námi již vydaná díla:

Hermann H e i m p e l , *Drei Inquisitions-Verfahren aus dem Jahre 1425*, Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte Bd. 24, Göttingen 1969, S. 265.

Hermann H e i m p e l , *Zwei Wormser Inquisitionen aus den Jahren 1421 und 1422*, Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-historische Klasse, Dritte Folge, Nr. 75, Göttingen 1969, S. 81.

První z těchto knih je věnována profesoru F.M. Bartošovi, "dem Altmeister tschechischer Hus- und Hussitenforschung" v úctě k jeho dílu.

Hermann Heimpel, který se zabývá již dělší dobu historií rodiny Venerů, zejména postavou právníka Joba Venera, známého z různých událostí církevního života první poloviny 15.století, byl přiveden právě při sledování jeho stop v rukopisech různých knihoven k důležitému rkp. Městské knihovny v Kasselu 2° jurid. 58, ve kterém zjistil nejen akta procesů s oběma známými husitskými propagátory v Německu, nýbrž i proces s Drändorfovým sluhou Martinem Borchardem, dosud literatuře neznámým, a nadto ještě dva další zcela neznámé procesy, konané ve Wormsu v letech 1421 a 1422 proti Helwigu Dringenbergerovi a Petru Wyrachovi, rovněž obviněným z kacířství a z rozšiřování husitských názorů. Těmito dvěma procesy se zabývá druhá z Heimpelových publikací.

Již rozsah dosud známých fragmentů v poměru k nově zjištěným celkům akt ukazuje, do jaké míry se naše znalosti doplňují. Vždyť z pěti

procesů byly známy dosud zlomky dvou a i ty sotva z pětiny veškeré látky.

Heimpelovy obě knihy jsou jistě v první řadě edicemi, ale rozsáhlé, podrobně dokumentované partie úvodní i neobyčejně přesné vysvětlivky ediční a bohatý materiál poznámkový tvoří z obou ve skutečnosti velmi cenné monografie, shrnující jak dosavadní znalosti tak i hodnotící přínos nově objevených textů. Přesahují tedy daleko běžnou představu edic a budou na dlouho pevným základem příštích znalostí. V obou knihách nepředstavují vydané texty ani polovinu celkového rozsahu publikací.

Samy edice jsou velmi pečlivé, jsou pořízeny vynikající ediční technikou a dávají uživateli do rukou bezpečné texty. Komentáře a poznámky pak jsou založeny na veškeré dosažitelné literatuře a souvislých pramenech, pracují s právními normami kanonickými, které upravují trestní řízení proti kacířům, a podávají i četné jednotlivosti historické a biografické. Autor sice přiznává s politováním svou neznalost češtiny, ale některých základních českých děl přesto užívá (Bartoš, Nechutová, Sedlák) a o ostatní literatuře je zpraven prostřednictvím posledních velkých husitologických prací cizích (Heymann, Kaminsky, Seibt), takže ani zde mu nelze vytknout mezery; ostatně těžiště dosavadní literatury tkví rozhodnou převahou v pracech německých.

Akta všech souzených nepodávají z procesního hlediska asi nic mimořádného a připomínají jiné procesy proti kacířům. Za zmínku ovšem stojí autorem analyzovaná procesní nepřesnost (s.22 ns), které se dopustil heidelberský soud proti Drändorfovi snahou o příliš rychlé skončení procesu v neshodě se stanoveným pořádkem. Jiná juristická zvláštnost se týká procesu s Petrem Wyrachem, lektorem wormského kláštera minoritů, v jehož prospěch se stavěla wormská městská rada v důsledku již dřívějšího přijetí žebravých řádů do ochrany města. Ostatně lze poukázat na to, že spojení žebravých řádů a měst bylo mnohostranné a těsné, jak ukazuje na jiných příkladech nejnověji i B. Stüdeli, Minoritenniederlassungen und mittelalterliche Stadt, Werl 1969.

Co ovšem českého čtenáře zajímá v první řadě, je samo učení, pro které se vyšetřování děje. Tři z vyšetřovaných, totiž Drändorf, Turnau a Wyrach jsou lidé vzdělaní, zatím co Dringenberger je jednoduchý kněz, vědomý si svého nízkého stavu, a sluha Borchard je pak vůbec bez vzdělání. On také jediný vyvázne životem jen s těžkým pokáním, zatím co ostatní jdou pro své přesvědčení na hranici (o Drändorfovi a Turnauovi to víme jistě, u ostatních dvou rozsudky či jiné zprávy zachovány nejsou, ale z průběhu řízení to lze předpokládat). Ve všech případech se jádro výslechů týká vztahu vyšetřovaných k husitským a valdenským naukám; jako zvláště přitěžující okolnost platí, že obvinění byli v Čechách.

Schéma inkvizitorových otázek nedovoluje vždy bezpečně poznat mínění vyšetřovaných, ale i z jejich odpovědí lze na jejich přesvědčení usuzovat. Inkvizitor se ptá často na naučné problémy, jež jsou shrnuty ve Viklefových zavržených článcích, naráží i na učení valdenské o některých věroučných problémech. Na pořad otázek nepřijdou celkem radikální názory táborské a ani z odpovědí nelze vysuzovat, že by je některý vyšetřovaný zastával. Sice by se chránili tváří v tvář protikacířskému soudu sami uvádět podobné názory, ale ani z opatrných odpovědí nelze vysoudit nějaké zastávání nebo bližší znalosti radikálních táborských názorů, což je pozoruhodné u Drändorfa i Turnaua, kteří oba byli během válek v Čechách, Drändorf dokonce delší dobu v Jindřichově Hradci.

Sama okolnost, že obvinění byli v Čechách, zastávali některé zavržené názory a hlásali je, jistě postačovala k jejich odsouzení, zejména z obavy, aby svými naukami nenakazili ostatní prosté obyvatelstvo. Nicméně na druhé straně se zdá, že zásahy inkvizice byly skutečně velmi účinné a rychlé a že nelze proto usuzovat na nějaké masové šíření husitského učení ať již kteréhokoli směru a v jakékoli formě; nemůžeme ani hledat nějaké snad pevněji organizované skupiny husitského ladění v důsledku činnosti německých husitů. Vůbec k otázkám ohlasu husitství v cizině budou obě knihy Heimpelovy cenným příspěvkem, jehož význam a perfektní zpracování zde rádi zdůrazňujeme.

JIŘÍ KEJŘ

Giuseppe Grosso, Schemi giuridici e società nella storia del diritto privato romano, Torino 1970, 434 stran

Jakkoli se tomu název díla nezdá nasvědčovat, jde o universitní kurs pro pokročilé posluchače práv, což samo o sobě dokládá, do jaké hloubky se římské právo studuje na italských universitách.

První kapitola probírá prvky a termíny obecného rázu, vůdčí zásady, vývojové tendence a hlavní kategorie *řp*, další kapitoly jsou již speciální: druhá se zabývá postavením otce rodiny a vlastnictvím, třetí pojednává o věcných právech k cizím věcem, čtvrtá se soustřeďuje na obligace vcelku a pátá sleduje jednotlivé obligační smlouvy.

Na tomto širokém historickoprávním podkladě rozvíjí autor svůj záměr prozkoumat vnitřní souvislosti právních zásad a právních institutů a jejich závislost na sociálních a ekonomických základech. K tomu si vybral obsahově práva věcná a obligační, časově celé rozsáhlé údobí od samých počátků archaického *řp* až po vyspělou klasickou právní vědu. Přitom ve shodě s panující naukou spatřuje v přeměně života římské společnosti po druhé punské válce větší "kvalitativní skok" než v přechodu od republiky k principátu. *Řp* považuje za "jednu z nejvelkolepějších a nejcelistvějších právnických zkušeností v dějinách lidstva, která měla dokonce ve svém dalším vývoji druhý život, i v naší době stále ještě významný, neboť historicky vzato k *řp* patří vše, co z něho bylo v různých dobách čerpáno".

Z velikého myšlenkového bohatství zpracované látky mohu zde ovšem předložit jen zcela omezený výběr, který má ukázat pracovní metodu autora, několik ukázek jeho argumentace a výsledků i celkové hodnocení jeho díla.

Autor nepřistupuje k této problematice poprvé, ba je možno říci, že se jí soustavně zabývá již dlouhá desetiletí a vrací se k ní stále znovu s novými argumenty a hlubšími záběry. Svědectvím tohoto jeho úsilí jsou jeho dřívější práce, které (nehledě ani na jeho ostatní učebnice) se mezitím dočkaly i několikanásobného vydání (Lezioni di storia del diritto romano, 5.vyd., Torino 1965; Premesse generali al corso di d.r., 4.vyd., T. 1960; Problemi generali del diritto attraverso il d.r., 2.vyd., T. 1967).

* * *

Vychází z jevu, který považuje za obecný a charakteristický pro dějiny *řp:* na jedné straně neměnnost některých základních předpokladů,

prvotních strukturálních schémat a zásad, této struktuře vlastních, a na druhé straně mocná průbojná síla, snažící se vpravit do těchto schémat - při zachování jejich potencionálně logických možností - bohatou skutečnost života; za tohoto procesu někdy i právnická schémata nutně měnila svůj obsah i svou fyziognomii.

Obrovské společenské a hospodářské proměny od 3.století př.n.l. (zejm. citelné oslabení drobných zemědělců, vznik latifundií, rostoucí masa zahálčivého městského obyvatelstva, žijícího z politických úplatků, velké obchodní transakce v provinciích, utváření obrovských majetků, příliv otroků a jejich vykořisťování v průmyslu a zemědělství, množství propuštěnců, měnící složení italského obyvatelstva, upevnění společenských tříd, zvláště jezdců, společenské rozpory, přeměna armády a krize státu-obce) značně obohatily právnická schémata, zvláště v pružnějším právu prétorském. Z řešení jednotlivých problémů vyniká zde vzorné pojednání o principu pekuniární kondemnace, v němž autor nově a zdařile osvětluje podle hospodářského vývoje vznik a další osudy této osobité zásady. Rovněž zaujme jeho pojetí, že pluralita ř. právních řádů (ius civile, ius gentium, ius honorarium, ius peregrinorum aj.) a "dialogy" mezi právně-technickými strukturami a hospodářsko-sociálními činiteli velmi podnítily rozvoj *řp*.

Ve druhé kapitole jsou nejdůležitější partie věnované vlastnictví, zvláště k půdě a jmenovitě k půdě provinční, dále rozdílu mezi vlastnictvím ex iure Quiritium a in bonis habere, vlastnictví cizinců, spoluvlastnictví a mezím vlastnického práva.

K pochybnostem o tom, který termín označoval vlastně jednotnou moc římského patrisfamilias, věnuje autor celý bod výkladu ř. názvosloví a ukazuje přitom, jak se obsah pojmů jako manus, potestas, dominium, proprietas, meum esse, a poté i res mencipi, mancipium, mancipatio aj. vyvíjel, zpravidla do více významů, jejichž obsah se měnil v závislosti na vývoji ř. společnosti.

Pro autorův záměr se znamenitě hodí celá přebohatá problematika, která se váže na ager publicus, jedno z ústředních temat *řp* vůbec. Ze základního protikladu mezi ager privatus a ager (publicus) occupatorius se za mohutného rozmachu ř. státu vyvíjely formy další hned v několika směrech, nejen speciální formy jako ager viasiis vicanis, ager censorius, ager quaestorius, ager privatus vectigalisque, nýbrž i formy souvisící s modifikací ústavů starších jako assignatio, venditio quaestoria, locatio censoria, ius vectigalis, především pak sám pojem držby, possesio. Všem těmto pojmům a termínům byla společná naprostá konkrétnost, hledání a vystihování vhodné formy pro nové skutečnosti a v další fázi sjednocující a zjednodušující proces, který vedl nakonec až k jednotnému schématu ř. soukromého vlastnictví.

Třetí kapitola se zamýšlí zejména nad vývojem ř. služebností, které mají pradávné kořeny a odvozují se od starobylého pojetí, kdy byly součástí daného pozemku - tomu nasvědčují i termíny iter, actus, via, aquaeductus, které označují jak předmět (pěší cestu, průhon atd.), tak i právo užívat tohoto předmětu, i samo zařazení těchto služebností mezi res mancipi. Toto pojetí vedlo k právnické konstrukci dvojí náležitosti, "solidárního" souběhu dvou mocí, totiž vlastníků obou pozemků, z nichž jeden mohl např. o cestě právem tvrdit, že vede k jeho pozemku, kdežto druhý, že vede přes jeho pozemek; oba tedy oprávněně tvrdili své "meum esse", jež je vedoucí kontinuitní osou tohoto schématu (nejde ovšem o druh spoluvlastnictví).

Jakmile se však původní jednotná moc patris familias začala drobit a stále výrazněji vystupoval moment ekonomický, došlo i zde k diferenciaci, oddělilo se individuální vlastnické právo a vedle něho práva, která je omezovala, stlačovala v záporném smyslu, totiž jednotlivé služebnosti.

Poněkud odchylný vývoj měly domovní služebnosti, kde důležitým mezníkem byl galský požár 367 př.n.l., po němž nastal prudký příliv obyvatelstva do Říma a překotný růst města, stavby o více podlažích těsně vedle sebe a s tím spojené problémy zdí, výčnělků, vzduchu, světla apod. I zde je však charakteristické, že přes veškerou mnohotvárnost a dlouho trvající vývoj nevznikla jednotná obecná a abstraktní kategorie služebností, třebaže k ní scházel už jen krůček. I tak se však ř. schéma služebností projevilo jako dostatečně nosné pro pozdější, zejména obecné právo (protichůdné kategorie servitutes personarum a servitutes praediorium jsou plodem až byzantské vědy).

Osobitě se rozvíjel i usufructus, ústav typicky římský a zároveň jeden z nejvděčnějších předmětů pro studium právních struktur a jejich materiálního základu. Uplatnil se široce v oblasti testamentů jakožto alimentační opatření pro vdovu, přičemž šlo hlavně o to, jak sladit formální právnickou konstrukci s hodnocením ekonomické podstaty: Římané nesáhli ani k formě vlastnictví na čas, nýbrž vytvořili vedle vlastnictví zvláštní právo, které na určitou dobu a v zájmu určité osoby odčerpalo jeho ekonomický obsah. Toto schéma rozpracovali s takovou dovedností, že vydrželo i v moderní době a vedle vlastnictví ad tempus.

V pozadí celého tohoto vývoje stál ovšem rozmach ř. "kapitalistické" společnosti, hromadění bohatství, latifundie, velkopodniky, vrhání kapitálů do stavebních spekulací, využívání otroků v podnikání všeho druhu apod. Právnická schémata se stala vhodným nástrojem pro dosahování těchto cílů - a právě v oblasti věcných práv byla přímo vzorem právnické schematice základních lidských potřeb vůbec.

V provinciích byla věcná práva velmi komplikovaná zásadním pojetím

provinční půdy jakožto majetku státu a nezbytným dvojím pohledem, Římanů i provinciálů (ani ten nebylo možno zcela zanedbávat). Proto zde bylo nutno sáhnout ke speciálním a smíšeným formám jako byly např. pactiones et stipulationes, possessio vel ususfructus, ius in agro vectigali.

Historické osudy ř. obligací, které jsou obsahem čtvrté kapitoly a které charakterizuje právě závazek obtíženého k nějakému plnění (iuris vinculum) sleduje autor jen poměrně stručně, snad též proto, že obdobný výklad nechybí v žádné učebnici *řp*. Z nesmírného bohatství forem tohoto úseku vyzdvihuje především protichůdnou polarizaci závazku a očekávaného plnění, která je odrazem dvou historických epoch: archaické a převážně zemědělské společnosti, v níž jako podstatný vynikal dlužníkův závazek a jeho osobní vázanost, a rozvinuté společnosti císařského Říma s velmi vyspělým obchodem, pro níž byl podstatný úvěr a očekávané plnění, které právě obligace pojišťovala. V tomto rámci se pak srážela právnická schémata s hospodářským a sociálním životem společnosti: právní instituty se vyvíjely a měnily, a to především ve dvou směrech: co do půjčky peněz (kterou v archaické době provázel slavnostní akt: nexum) a zásahů ručitelů (vades, vindex, praedes litis et vindiciarum aj.). Přitom jako charakteristické vytyčuje autor formální ohnisko civilní obligace této fáze, jímž byl technický a syntetizující termín "oportere", který velmi jemně vystihoval povinnost dlužníkovu.

Problematika ř. obligací, která se zde projevuje v obecné rovině a v hrubých vývojových rysech, nabývá konkrétní a výrazné podoby v poslední kapitole věnované speciálním smlouvám. Při tomto bližším pohledu se ukáže, že každá z nich má svou bohatou právněhistorickou minulost, v níž vždy velmi silně vynikají momenty hospodářské a sociální jako hned při mutuu otázka úroků (je zajímavé, že dodnes nelze bezpečně říci, zda základní úroková míra podle zákona XII desek byla 12% či 100%).

V oblasti velkoobchodu a velkých finančních operací pochopitelně nestačily dosavadní starobylé formy a tu Římané neváhali ani převzít praktickou pro ně partii z námořního práva rhodského, ale přetvořili ji podle svého a zasadili do rámce běžného jim schématu locatio-conductio.

K samotné stipulaci, které ř. právníci pro její neobyčejný praktický význam věnovali mimořádnou pozornost a kde se teprve při vědeckém zpracování objevuje obrovská složitost této látky s mnoha odstíny, uvádí autor některé charakteristické rysy: pomocí tohoto schématu se v Římě prosazovala smluvní svoboda a v jeho rámci ř. právníci vypracovali náležitosti obligačního plnění. Stipulace jakožto ústav iuris gentium byla přístupná i peregrinům a umožňovala rozsáhlé mezinárodní obchodní a finanční operace; přitom školské příklady výminek jako třebas "si Alexandriam non ieris" nebo zejména "si navis ex Asia venerit"

zároveň dokládají světovost ř. obchodu té doby. Na řadu zde přichází - v souvislosti s širokým používáním řecké syngrafy - též známý skandál s lichvářskou půjčkou Salamině od nastrčených osob M.Iunia Bruta (opěvovaného mimochodem jako "symbol" ř. svobody).

Zvláštní důraz přikládá autor konsensuálným kontraktům, v nichž spatřuje ohnisko iuris gentium, v němž se nejvýrazněji projevuje tvůrčí duch ř. právní mentality v době nejhlubších proměn společnosti ve smyslu merkantilistickém. Římané tyto mimořádně důležité figury své doby - emptio-venditio, locatio-conductio, mandatum, societas - rozpracovali tak důkladně, až se dobrali základního prvku konsensu, který už dále nebylo možno dělit a na něj redukovali pramen obligace. Tak vytvořili velmi jednoduchá a snadno použitelná schémata, jež abstraktizovala to nejpodstatnější z konkrétní hospodářské a společenské situace. Odtud není divu, že jejich výtvory považovali stoupenci přirozenoprávní školy za výron přirozeného práva.

To vše platí zvýšenou měrou o nejdůležitější figuře z nich, totiž o kupní smlouvě, jejíž dějiny jsou zvláště bohaté a v nichž Římané po velmi složitém vývoji dospěli nakonec k řešení zcela původnímu dokonale vyhovujícímu potřebám obchodu v celé Ř.říši (zatímco např. Řekové, kteří neměli nezbytný k tomu vědecký a tvůrčí zájem, se nikdy nedostali přes pouhý prodej za hotové). Pro řp. nazírání je charakteristické, že Římané vždycky trvali na typických kauzách konsensuálných kontraktů, majíce ovšem po ruce pro všechny ostatní a nejrůznější kauzy obecnou formu stipulace.

Na závěr kurzu autor správně připomíná, že tato látka je nevyčerpatelným zdrojem specifických problémů jednotlivých právních institutů, z něhož však i vybrané body dávají dostatečný obraz o tom, jak Římané řešili základní vztahy mezi potřebami společnosti a právnickými schématy. Jim se celá tato problematika (právnických forem a ekonomicko-sociálního obsahu, právní tradicionalismus a společenské přizpůsobení, logická prostota schématu a složitost právních a sociálních institucí, právnická schemata a politické cíle apod.) jevila vždy v konkrétní historické podobě. Řešení, které nacházeli, muselo plně odpovídat požadavkům společnosti té které doby a přitom neslo charakteristickou pečeť jejich tvorby.

* * *

Autor svou látku (úsek, který si ke svému rozboru zvolil, je natolik významný a názorný, že dostatečně reprezentuje *řp* vcelku) dokonale zvládl a odtud pramení i jeho suverenní jistota výkladu ve všech směrech. Jde zde vlastně o jakýsi rozbor *řp* zevnitř, o pohled z odrazu

skutečnosti na skutečnost samu, na vyšší právní rovině o problémy teorie státu a práva. Zejména třeba ocenit, že se autor vyhýbá všem formalistickým pojetím a klade zvláštní důraz na pružnost, jakou si Římané zachovávali při řešení nových a začasté velmi složitých problémů.

Ze svého hlediska splnil beze zbytku svůj záměr a byl by patrně ochoten diskutovat jen o některých svých specifických pojetích nebo o intenzitě jím uváděných vlivů a závislostí. Z našeho hlediska je ovšem jeho pohled, i při veškeré šíři záběru, v některých směrech přece jen třídně omezený.

Není pochopitelně úkolem recenzenta vytýkat kterémukoli autoru jeho filosofické východisko nebo světový názor (např. že není marxistou), nýbrž - v rámci celkového hodnocení - zjišťovat v jeho díle objektivní nedostatky, popř. hledat též jejich příčinu. V daném případě - nehledě na sloh, který často postrádá oné lehkosti a průzračnosti, na jakou jsme zvyklí u italských autorů - vyplývají jediné nedostatky tohoto díla, podle mého názoru, právě z autorova nemarxistického pojetí práva, které mu zabránilo "dotáhnout" znamenitě koncipované dílo až do konce.

Tak už sama základní myšlenka díla - konfrontace právních schémat se skutečností, především hospodářskou (už toto pojetí zřejmě dokazuje vliv marxistické romanistiky na r. buržoazní) - je jistě plodná, ale skrývá v sobě nebezpečí ideologického rázu, jemuž autor ne vždy účinně čelí, totiž nebezpečí povyšovat právní schémata na první místo, ačkoli samozřejmě jsou jen druhotná, ve společenském životě rozhoduje vždy obsah práva, nikoli jeho forma.

Pro autora je příznačné již to, že ve své práci sice věnuje mnoho pozornosti obchodu, ale nepřihlíží vůbec k výrobě, která je přece základem života společnosti s rozhodujícím způsobem ovlivňuje i právní řád. Rovněž třídy přicházejí u něho zkrátka a to ještě v netechnickém významu; a zejména zcela podceňuje společenskou úlohu otroků, kteří jsou podle něho "mimo dialektiku společenských tříd" (68), a odmítá chápat *řp* jako právo otrokářské (77). S tím souvisí i jeho naprostá bezradnost v otázce vzniku státu (passim) a všech otázek souvisících s rodovým zřízením a přechodem k třídní společnosti jako kolektivní vlastnictví (146 ns), gens a familia (37 ns), plebs (149 ns) aj.

Samozřejmě, při dnešním stavu římskoprávních pramenů není snadné dobrat se plné skutečnosti, úplné pravdy. Ale že je možné se k ní hodně přiblížit, ukazují i některé realistické pohledy autora samého, např. o tom, jak se velké společnosti publikánů příliš neohlížely - jako to museli činit jednotliví občané - na ius a na aequitas (a tedy ani nevyhledávaly pomoc vedoucích právníků), nýbrž víceméně bezohledně prosazovaly své - a někdy velmi temné - obchodní a finanční operace, často obrovského dosahu (50 ns; 381 ns).

A tak závěrem můžeme vděčně kvitovat všechny velké klady autorova úsilí, ale přitom očekávat další (a již marxistické) práce, které jeho výsledky ještě prohloubí a zpřesní.

Milan Bartošek

Peter Stein, Roman Law and English Jurisprudence yesterday and today, Cambridge 1969, 30 s.

Tradičné chápanie recepcie rímskeho práva sa v posledných rokoch koriguje. Ukázalo sa totiž, že prenikanie rímskeho práva v historickom období, ktoré nasledovalo po obnovení štúdia tohto práva, nemožno obmedziť na územnú oblasť vlastnej recepcie. K o s c h a k e r (Europa und das römische Recht, 4.vyd. 1966) upozorňoval, že nie je správne vyhradzovať nemeckej oblasti monopolné postavenie v recepcii. Okrem toho ukázal W i e a c k e r (Privatrechtsgeschichte der Neuzeit, 2.vyd. 1967), že samotnú recepciu naslobodno chápať ako mechanické prevzatie noriem rímskeho práva, ale skorej ako metódu myslenia rozvinutú rímskymi právnikmi, ktorá umožnila v novoveku vypracovať vedecké myslenie v práve ("zvedečtenie" práva). V tejto forme však prenikalo rímske právo aj v tých územných oblastiach, ktoré sa nezvykli zahrnovať medzi oblasti vlastnej recepcie. Tam prenikalo rímske právo aspoň čiastočne. To platí najmä o mestskom práve v krajinách strednej Európy, z ktorého opäť vplývalo ďalej na právo sedliackeho, resp. poddanského obyvateľstva. Ostatne ani v oblasti vlastnej recepcie nebolo prenikanie rímskeho práva rovnomerné, ale líšilo sa územne a tiež podľa úsekov právneho poriadku. Ďalším výskumom sa takto korigujú a spresňujú poznatky o prenikaní rímskeho práva hlavne v oblastiach, ktoré sa doteraz považovali za nedotknuté jeho vplyvom. -

Do tohto výskumu spadá aj nástupná prednáška S t e i n o v a . V nej síce nezamýšlal riešiť otázku priameho vplyvu rímskeho práva na anglické common law, ale sledovať tento vplyv na anglickú právnu vedu. Na to volil po jednom právnom teoretikovi z 13., 17. a 19.storočia. Prvý z nich Bracton podla výsledkov bádania ovládal rímske právo a osvojil si ho ako metódu právnického myslenia. Keď vydával svoje dielo o anglickom práve, bol priamo odkázaný na rímske právo, lebo len tam našiel všeobecné pojmy, ktoré potreboval na systematické spracovanie anglického práva. Dokazoval, že hoci anglické právo bolo nepísané, predsa jeho súhrn možno kvalifikovať ako "leges". Tak sa mu podarilo zostaviť common law do celistvého systému zásad s použitím presných technických výrazov. - V 17.storočí vystúpil Sir Matthew Hale s tézou, že nijaké právo nemožno pochopiť bez znalosti Digest. Jeho súčasník Sir Edward Coke bol oddaným prívržencom domáceho obyčajového práva, ktoré považoval za nezmeniteľné a nebral do úvahy nijaké cudzie právo. Proti nemu Hale zdôrazňoval potrebu prispôsobovať právo meniacim sociálnym podmienkam. Osvojil si od humanistov poznatky o historickom vývine

rímskeho práva, ako prebiehal od čias archaického štádia, cez republikánske obdobie, klasické právo, až po Justiniána. Preto aplikoval takúto historickú dynamiku aj na anglické právo a napísal prvé dejiny vývinu anglického práva. Okrem toho vypracoval podľa Justiniánových Inštitúcií akýsi predbežný náčrt základov anglického práva. Tak mu rímske právo umožnilo nielen historicky nazerať na common law, ale ho aj metodicky spracovať. - V 19.storočí pôsobil na londýnskej univerzite John Austin. Dlhší čas študoval aj v Nemecku a preto na jeho myslenie silno vplývala historická škola, ale ešte viac pandektisti.

Vo všetkých troch prípadoch uvedení anglickí právnici svoje poznatky o rímskom práve nečerpali z pôvodných textov, ale zo súdobých výkladov, totiž Bracton od glossátorov, Hale od humanistov a Austin od pandektistov. V terajšej anglickej právnej vede sa vynára otázka, či aj dnes môže štúdium rímskeho práva v Anglicku plniť svoju historickú úlohu. To najmä preto, lebo v posledných sto rokoch sa v anglickom práve prejavuje sklon na prechod od nepísaného práva k písanému. To so vyžiada novú metódu práce s právnymi formami. A práve v tejto súvislosti je aktuálna otázka, či poskytuje rímske právo základ na porovnávanie s anglickým. Ukazuje sa totiž, že aj v Ríme na konci republikánskeho obdobia a začiatkom principátu začal prechod od prevažne nepísaného práva k prevažne písanému. Napokon každé písané právo začíná ako nepísaný obyčaj, čo platí už aj o zákone XII tabúl. Pravda, kým prevažovalo nepísané právo, boli právnici pri výklade práva voľnejší. To dokazuje autor porovnaním medzi "furtum", ktoré bolo upravené obyčajovým právom, a medzi "damnum iniuria datum", čo upravovala lex Aquilia. V prvom prípade totiž umožňoval pojem krádeže veľmi širokú subsumpciu skutkových stavov, kým v druhom prípade sa protiprávnosť spôsobenej škody viazala na formálne splnenie presne vymedzovaných predpokladov. Pri prechode od nepísaného práva k písanému si právnici pomohli tým, že z gramatiky prevzali pojem "regula" a z retoriky (pochopnej v zmysle právnického rečníckeho umenia) pojem "definitio". Prvým pojmom sa vymedzovali pravidelnosti mluvnice a to sa prenášalo na právnické myslenie ako názov pre smernice riešenia problémov. Druhým pojmom sa však označoval popis právnej zásady alebo ustanovizne. Obidva pojmy nakoniec umožnili právnikom uviesť právo do vedeckejšej formy a pripraviť ho na písanú podobu. Na začiatku principátu sa právnici vo všeobecnosti usilovali nepísané právo uviesť do systému a písané právo urobiť pružnejším. Tak sa potom klasickým právnikom podarilo udržať rovnováhu medzi istotou a stálosťou na jednej strane a medzi prispôsobivosťou k novým pomerom na druhej strane. To však je znak zrelého právneho systému. Pritom ale nevypracovali teóriu. No spôsob, ako dospeli k svojim rozhodnutiam, ako z nich potom vyvodzovali pravidlá, ako tieto pravidlá uvádzali do vzá-

jomného vzťahu a pritom niektoré z nich rozširovali a druhé obmedzovali, to všetko je dôležité aj pre problémy terajšieho práva. Vzhľadom na túto okolnosť vyslovuje autor náhľad, že rímske právo je bližšie anglickému common law, než hocktorá moderná kodifikácia založená na rímskom práve. Môže teda aj teraz, v podmienkach Anglicka, plniť svoju tradičnú úlohu, totiž poskytovať podnety právnej vede.

Josef Karpat

Z NOVÉ LITERATURY

GUILLAUME C A R D A S C I A , LES LOIS ASSYRIENNES. INTRODUCTION, TRADUCTION, COMMENTAIRE. PARIS, LES EDITIONS DU CERF. 1969, 8º, 359 STR. CENA 45 NF

Pařížský romanista a specialista v oboru klínopisných práv, G.Cardascia, přináší v tomto díle francouzský překlad středoasyrských v rozsahu všech dosud známých jejich fragmentů s příslušným komentářem (s. 93-338). Této vlastní části autor předeslal úvod (Introduction, s.19-84), v němž podává rozbor středoasyrské společnosti, rodinných a dědických vztahů, práva majetkového, obligačního a trestního. Věnuje pozornost též způsobu a době vzniku díla, zdůrazňuje jeho kompilátorský charakter a klade je do doby Tigplatpilesara I. (konec 12. resp. poč. 11.století př.n.l.). Přitom považuje toto dílo za skutečný zákoník, jehož předpisy byly pro soudce závazné, ale nezabývá se blíže skutečností, že zatím nemáme doklad o jejich aplikaci v praxi. Kasuistika tohoto díla ovšem není příznačná jen pro ně, ale i pro ostatní, a to nejen staroorientální díla starověku. Poněvadž redaktorům těchto zákonů nebyla ještě známa vědecká teorie práva, neměli hlubších znalostí ani o právních kategoriích a proto sledovali jen určitá víceméně izolovaná témata, při čemž určité pojmy se stávají centrálními pro skupiny předpisů stejného druhu (např. vdova, společník, závoj aj.). Poněkud postrádáme odkaz na význam zvykového práva, tak jak se projevuje v dokladech z právní praxe. Velmi cenný v této práci je rozbor sociálního složení třídní středoasyrské společnosti (zde by vyžadoval pojem středoasyrského *aššuraiau* srovnání s babylónským *muškenem*). Autorův překlad je dlužno vyzvednout především proto, že přináší ve francouzském převodu celé dílo, neopomíjí ani překlad oněch speciálních termínů, které předchozí překladatelé ponechávali v originální verzi; význam této autorovy snahy nezmenšuje ani okolnost, že mnohdy takový překlad má povahu tolik arbitrární.

J. K.

PAUL G A R E L L I , LE PROCHE-ORIENT ASIATIQUE DES ORIGINES AUX INVASIONS DES PEUPLES DE LA MER. PARIS, PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE, 1969, 8º, 376 STRAN + 2 MAPY (= NOUVELLE CLIO, L'HISTOIRE ET SES PROBLÈMES, VOL. 2., CENA 24.- NF

Vedoucí francouzský asyriolog P.Garelli podává v této knize nejen chronologický popis historických, společenských a kulturních událostí Starého Orientu od počátku až do ničivých nájezdů tzv. mořských národů okolo r. 1200 př.n.l., ale - a to zejména - velmi pozoruhodný rozbor hospodářských podmínek, sociálních vztahů, politické struktury i náboženských názorů tohoto období. Faktografickým poznatkům jsou věnovány první dvě části díla: I. Les instruments de la recherche, s.13-40, s bohatou bibliografií, důležitou též pro pracovníky v oboru právní historie Starého Orientu. II. Les connaissances, s.41-223, s výkladem o vzniku městské civilizace, o agrárním charakteru sumerských městských států, o politickém, hospodářském i religiozním vývoji Akkadu, o asyrské expanzi s jejími projevy na poli obchodním a politickém atd.). Analytický a kritický rozbor je obsažen v poslední části knihy (Problèmes et directions des recherches, s.227-345). Zde je nejen zevrubně osvětlen problém staroorientální chronologie, ale zejména vytváření archaických společností, autor se tu zabývá značně podrobně příchodem Sumerů, jejž klade do 2.pol. IV.tisíciletí (ještě před vznikem prvních písemných dokladů mezopotamských) a jejich společenskou organizací (odmítá teorii T.Jacobsena o tzv. primitivní demokracii sumerské). Zvláštní pozornost věnuje autor sumerské i akkadské administrativě, regulaci cen a mezd, a životní úrovni starověké Mezopotámie vůbec. Poslední kapitola náleží speciálním otázkám, mezi nimiž se zabývá také problémy vzniku, složení a právní povahy mezopotamských i chetitských právních děl, aspoň v nejdůležitějších bodech. Nepochybně jde o publikaci, jež se vymyká rámci běžných příruček historických, dává mnoho podnětů k zamyšlení nad četnými problémy staroorientálního hospodářského, společenského a kulturního vývoje. Lze se zájmem očekávati její další, týmž autorem chystaný díl.

J. K.

JEAN B O T T É R O , LE CODE DE HAMMURABI. FAITS DE CIVILISATION, Nº 5. ÉDITIONS DE L'ACCUEIL 1967, 4º, 14 STR. + 12 OBR. PŘÍL. CENA 6.- NF

Vypracování metodické příručky o zákonech Chammurabiho pro francouzská lycea bylo svěřeno jednomu z nejlepších francouzských orienta-

listů, J.Bottérovi, jenž sám označuje v úvodě zákony Chammurabiho za "základní událost v dějinách Předního Orientu a lidstva vůbec". Autor se zabývá archeologickými objevy v Předním Orientě a jejich významem pro naše poznání dávných národů, jejich jazyků a kultur; epochu Chammurabiho srovnává - pro její lepší pochopení francouzskými lyceisty - se "stoletím Ludvíka XIV.". Zvláštní oddíl věnuje mezopotamské civilizaci, městským státům sumerským i akkadským, oběma centrům státní moci - chrámu a paláci, v němž se nakonec soustředila vláda absolutního despoty. Autor nezatěžuje dílo zbytečným hromaděním dat, ale klade důraz na kulturní odkaz orientálního starověku, platný do našich dnů. Hlavní část monografie je věnována obsahu Chammurabiho zákonodárné stély, jejímu prologu, epilogu a zejména vlastním zákonům, jež označuje jako opatření, která odpovídala hospodářsko společenským potřebám doby, v níž vznikla. Zákony Chammurabiho charakterizuje autor jako sbírku rozhodnutí konkrétních problémů a případů zvláště typických nebo krajních. Proto věnuje pozornost i metodě redaktorů tohoto díla a srovnává ji s obdobnou metodou mezopotamských děl matematických, gramatických, lékařských, astronomických aj., přitom však zdůrazňuje, že dílo Chammurabiho vyniká svým významem nad ostatní a lze je považovat za vrchol mezopotamské kulturní tvorby vůbec. K monografii je připojeno 12 obrazových příloh určených převážně k doložené aplikace zákonů Chammurabiho v různých odvětvích praxe.

J. K.

J. B R U G M A N - M. D A V I D - F.R. K R A U S - P.W. P E S T - M A N - M.H. V A N D E R V A L K , ESSAYS ON ORIENTAL LAWS OF SUCCESSION. LEIDEN E.J.BRILL, 1969, 4°, V+121 STRAN (VE SBÍRCE STUDIA ET DOCUMENTA AD IURA ORIENTIS ANTIQUI PERTINENTIA, VOL.IX/, CENA 36 HOL.ZL.

Dílo je výsledkem kolektivního úsilí holandských orientalistů (z nich M.David je známým právním historikem v oboru papyrologie, romanistiky a klínopisných práv) o rozbor hlavní problematiky dědického práva Mezopotámie, Egypta, islámských zemí a Číny. Bylo by si přát, aby příští vydání této knihy bylo rozšířeno o další oblasti Předního, Středního i Dálného východu. Nejšířeji je zastoupeno dědické právo mezopotamské, jednak dvěma články F.R.Krause (Von altsumerischen Erbrecht, s.1-14, a Erbrechtliche Terminologie im alten Mesopotamien mit einem kritischen Beitrag von B.Lendsberger, s.18-53), jednak článkem M.Davida (Ein Beitrag zum mittelasyrischen Recht, s.78-81). Ačkoliv se tyto studie zabývají problémy dědického práva mezopotamského ve značné šíři,

přece jen nepřinášejí jeho systematické a všech jeho vývojových epoch se dotýkající zpracování (chybí zejména staroasyrské dědické vztahy podle dokladů právní praxe z Kaneše, fragmenty příslušných zákonů novobabylónských a dědických smluv z téže doby); rovněž nebyl vzat zřetel na dědickoprávní praxi v okrajových oblastech (např. v Elamu, Nuzi, Ugaritu aj.), kde v mnohých směrech lze zaznamenat vliv domácího zvykového práva, odolávajícího babylonizačním tendencím písařských škol. Na druhé straně přinášejí ovšem tyto studie pro badatele v oboru klínopisných práv nesmírně cennou oporu filologických komentářů pro právní interpretace příslušných textů. Nejpodrobnější analýze je podroben základní pojem sumérské a babylónské dědickoprávní terminologie, i b i l a - *apilu*, v jeho různých významech (prvorozenec, syn, dědic ap.). - Z ostatních příspěvků věnuje pozornost dědickému právu staroegyptskému příspěvek Pestmanův (The Law of Sussession in Ancient Egypt, s.58-77); vyvolal již kritickou odezvu papyrologa E.Seidla z Kolína n.R. (Revue d´histoire du droit, 39, 1971, 103 s.). J. Brugman se zabývá úpravou dědických vztahů podle Koránu (The Islamic Law of Inheritance, s.82-92) a poměrně velmi obšírně se věnuje čínskému dědickému právu (The Law of Succession in Chinese Law, s.93-127) M.H.Van der Valk; podává však jeho obraz teprve od r.1837 n.l. a sleduje i jeho úpravu podle předpisů v ČLR.

J. K.

RONALD S. S T R O U D , DRAKON´S LAW ON HOMICIDE. UNIVERSITY OF CALIFORNIA. PUBLICATIONS: CLASSICAL STUDIES VOLUME 3, UNIVERSITY OF CALIFORNIA PRESS, BERKELEY AND LOS ANGELES 1968, STRAN 83, 2 PŘÍLOHY

Nehledíc k autorům, zejména řečníkům, je základním pramenem pro poznání athénského trestního práva nápis, nalezený r. 1843 v Athénách, uveřejněný později nejlépe Köhlerem roku 1867 a přístupný jako I.G. I² 115. Spoléhajíc na tento text, operovala s ním téměř 100 let věda řeckého práva, často jej diskutujíc.

Stroud, vyzbrojený, jak mimořádnými znalostmi autorů, tak některými moderními epigrafickými pomůckami, resp. užívaje dokonalejších metod ke čtení, podrobil nápis r. 1960-61 na místě samém (v athénském národním epigrafickém muzeu) novému zkoumání. Jeho výsledkem je nejen revize a přečtení významných částí nápisu (Stroud přečetl nově 218 písmen), ale i nové poznatky z atického práva trestního.

Stroud zjistil, že z nápisu dochoval se toliko jeden (první) článek (axón) atického práva, platného v případě neúmyslného usmrcení

člověka, dále, že jde o nápis z r.409/408, ve kterém byly republikovány zákony Drakontovy ze 7.stol. př.n.l. Dále, že jiné Drakontovy zákony nebyly později (Solónem) převzaty. Kromě pečlivé části technicko-epigrafické (I), analyzuje autor dekret z 409/8 př.n.l., jímž bylo znovuvydání zákona nařízeno, a zejména occasio i ratio legis, tj. snahu upevnit právní bezpečnost v Athénách po athénské katastrofě na Sicílii, (II). V části III. zabývá se autor zákonem o usmrcení vůbec a v části IV. pojednává o Drakontovi jako zákonodárci. Právní věda má ovšem svrchovaný zájem na těchto kapitolách a není pochyby, že se o další její vývoj v této látce Stroud velice zasloužil. Ve zmíněných dvou posledních kapitolách přiznává autor, že většina jeho závěrů je hypotetické povahy, nicméně dokonalé ovládání literárních pramenů je činí pravděpodobnými. Týkají se některých základních otázek atického trestního práva. Zejména je přesvědčivý autorův úsudek, že ve znovu vydaném pramenu máme jednu z nejstarších ukázek řecké legislativy, pocházející ze 7. století.

Jedna příloha obsahuje fotografii kamene s nápisem, jeho zadní stranu i pohled shora, druhá přepsaný text, který ovšem autor také uveřejňuje v textu studie s anglickým překladem a epigrafickým komentářem.

Stroudova studie je dokladem, oč cennější je pro pokrok vědy reedice dříve vydaných pramenů než obsáhlá ryze literární pojednání, a jistě mu přisvědčíme, že jeho edice by měla být impulsem k podobným revizím pramenů dříve vydaných.

J. C.

BRUNO S C H M I D L I N , DIE RÖMISCHEN RECHTSQUELLEN, VERSUCH EINER TYPOLOGIE, 221 STR., 4°, BÖHLAU VERLAG KÖLN WIEN 1970

Soudobá romanistická literatura stále hlouběji nahlíží do duchovní dílny římských právníků a zkoumá metody jejich práce, výsledky jejich vědecko-teoretického úsilí; v poslední době pak se zvláště intenzívně věnuje jejich definicím a pravidlům.

V r.1966 vyšla nezávisle na sobě dvě díla téhož názvu *"Le definizioni dei giuristi romani"* od Martiniho a Carcaterry a ještě příbuzné jim Steinovy *"Regulae iuris"*.

Autor, který na sebe již r.1963 upozornil podnětnou studií o řízení před rekuperátory, pokračuje v tomto bádání, jde však jinou cestou; nezabývá se metodickými zvláštnostmi jednotlivých právníků, nýbrž zkoumá jeden z prostředků nalézání a tvorby práva, užívaných všemi právníky, totiž právní pravidla. Za východisko si zvolil známou Paulovu defi-

nici: *"...non ex regula ius sumatur, sed ex iure quod est, regula fiat ...quae simul cum in aliquo vitiata est, perdit officium suum."*

V p r v n í č á s t i pojednává o vlastních právních pravidlech.

Samotného výrazu *regula* užívali římští právníci celkem volně, všude tam, kde chtěli vyjádřit nějaké měřítko, směrnici nebo vedoucí zásadu. Naproti tomu *regulae iuris* (*civilis*) mají vždy jasně vymezený právnický a dokonce normativní smysl; jsou velmi dávná a zásadně anonymní (jediná, ovšem mnohem pozdější výjimka: *regula Catoniana*).

Již v oblasti starořímských právních jednání vznikl okruh ustálených právních pravidel vyjadřujících obecné zásady kogentního práva, např. v právu dědickém: *Semel heres semper heres, Nemo pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest, Hereditas adimi non potest* aj., též *regula Catoniana* s fikcí, že doba zřízení legátu spadá v jedno s dobou úmrtí zůstavitele. Ze stipulačních pravidel jsou nejznámější *Tot stipulationes quot res* a *Alteri stipulari nemo potest;* zvláště důležitý byl symetrický princip *Prout quidque contractum est, ita et solvi debet*. Tyto zásady vycházejí přímo ze stavby nejstarších římských právních ústavů a formálních právních jednání, jejich základem byla kautelární právní praxe. Od nesčetných dílčích kautelárních pravidel se lišila tím, že vyjadřují základní rysy starobylého práva a pomáhají je rozvíjet.

Jiná skupina právních pravidel se vztahuje na normativní právní nazírání, na přesné vytyčení právního postavení některých osob. Tak ve věcném právu je to pravidlo *Superficies solo cedit, Nemo sibi ipse causam possessionis mutare potest,* v obligačním *Ex nudo pacto actio non nascitur,* v trestním *Noxa caput sequitur* atd.

Klasičtí právníci se staví k normativním právním pravidlům skepticky až odmítavě, pro jemné předivo kasuistické tvorby byla spíše překážkou. Jim se každý právní případ jeví jako nový problém pro sebe, který je třeba vždy znovu tvůrčím způsobem řešit. Proto jejich snahou je právě naopak ukazovat na konkrétních příkladech omezenost a nedostatky i takových pravidel jako např. *Iuris ignorantia nocet, facti ignorantia non nocet* či *Nemo sibi ipse causam possessionis mutare potest.* Sami - ve smyslu uvedené Paulovy definice - vytvářejí jen pravidla, která vycházejí z mnoha jednotlivých případů a jsou výslednicí jejich řešení.

Ve d r u h é č á s t i své knihy pojednává autor o spisech zv. *libri regularum*, které psali téměř všichni význační pozdně klasičtí právníci. Byla to díla problémové povahy zvláštního druhu, i když ne zcela vyhraněného, snad používaná i k účelům didaktickým nebo praktickým (odvážná je domněnka, že byla pomůckou administrativních úředníků).

Jejich vzorem bylo Labeonovo dílo *Pithana*, v němž věhlasný právník Augustovy doby stavěl právnické problémy k diskusi.

Libri regularum obsahují především kasuistická pravidla, v nichž po hypoteticky formulované skutkové podstatě následuje právní důsledek např. *Si duo dolo malo fecerint, invicem de dolo non agent.* Dále sem patří definice buď celého právního ústavu či pojmu nebo jen jejich dílčích znaků; vyznačují se tedy silným prvkem institučním. Četné jsou i definice pouhých slov nebo stručných obratů. Posléze tyto spisy zaznamenávají některá rozhodnutí z císařských reskriptů (jež měly prakticky sílu zákona): základní myšlenka rozhodnutí je v nich formulována jako pravidlo.

Kasuistická pravidla reprodukují velmi zhuštěně a zjednodušeně řešení právnických problémů. Byly to vlastně jen vedlejší produkty, protože pro kasuistiku bylo tím hlavním problémem to, že kasuistické pravidlo již neobsahovalo problematiku, nýbrž přinášelo toliko řešení formulované jako obecnou zásadu. Tato forma způsobila, že se omezovalo na jeden, nejvýše pak na tři velmi přehledné aspekty. Přitom autoři používali obecného subjektu jako *si quis, aliquis, nemo* nebo podmětu právnicky určeného jako *heres, emptor, possessor* aj. Tím (vedle hlavního schématu kasuistické tvorby, jimiž byla *responsa prudentium*) vytvořili nové schéma kasuistické, oproštěné od otázky i podrobnějších okolností případu: v něm šlo jen o to, vyjádřit s vysokým stupněm obecnosti a co nejstručněji řešení problému. Dílčími operacemi byly přitom oddělování, izolování, vylučování, zjednodušování a zkracování, jimi se kasuistické řešení měnilo v kasuistické pravidlo, jež mělo být směrnicí pro právní praxi, aniž ztrácelo svou ryze kasuistickou povahu. Nemělo normativní síly, bylo výlučně prostředkem nalézání práva, pouhým vodítkem, jehož ovšem nebylo možno použít, jakmile se objevila jen poněkud odchylná problematika.

Římští právníci zachovávali značnou volnost mezi termíny *regula* a *definitio;* v zásadě však *regula* byla pojmem nadřazeným a *definitio* jen jedním z druhů právních pravidel, který určoval základní linie a meze nějaké právní instituce či jednání nebo jen význam nějakého technického výrazu.

Zatímco normativní pravidla předpisují, co má platit jako právo a kasuistická pravidla zjišťují, jaké právní následky se pojí k určitým podmínkám, definující pravidlo odpovídá na otázku, co je právem; v nich velmi výrazně vystupuje institucní stránka práva. Tam, kde nestačí rozbor z hlediska žaloby, nastupuje definující pravidlo, jež institučně vyjasní prvky jednotlivých právních konstrukcí.

Normativní a kasuistická pravidla jsou původními, ryze římskými výtvory, kdežto definující institucní pravidla stála pod vlivem řecké

rétoriky a dialektiky (*artes*). V této souvislosti autor připomíná a rozebírá Ciceronův návrh, jím samým heslovitě vyjádřený jako *ius civile in artem redactum*, který právníci ovšem nepřijali. Teprve pozdní klasikové shledávali účelným vymezovat aspoň základní právní kategorie jako *ius civile*, *ius gentium* a *ius naturale*.

Mezi definicemi se jako význačné skupiny uplatňují *partitiones*, rozdělující celek na souřadné složky, *divisiones*, které člení daný pojem na rody a druhy, a etymologie, v nichž právníkům nešlo o jazykovou správnost, nýbrž o vystižení výrazného právnického momentu. Proto např. Labeo, který nepochybně věděl, že *furtum* pochází od *ferre*, nicméně praví: *Furtum a furvo, id est nigro L. ait ... quod clam et obscuro fiat et plerumque nocte* (D.47,2,1 pr.); tím zdůrazňuje rozhodující právní znak krádeže, který ji zároveň odlišuje od loupeže.

Závěrem autor připomíná, že mu nešlo jen o správné rozdělení tří druhů právních pravidel, nýbrž především o zvláštní způsob nazírání římských právníků, zaměřený na typ, který stojí mezi konkrétním obrazem a abstraktním pojmem, o jejich pružný, názorný přístup ke konkrétnímu historickému materiálu, o jemné rozpracování právnických konstrukcí, o třídění jednotlivých prvků na náhodné a typické, o konečnou rozumnou syntézu. Právní pravidla nejsou tedy plodem reflexivně pojmové metody, nýbrž vznikala jejich praktickou činností, nalézáním práva. Z nich největší hodnotu mají pravidla kasuistická, jež dodávají kasuistice profil a hloubku, i když bylo třeba vždy nově je vytvářet.

Autor si neklade společenské otázky "Proč?", nýbrž zůstává záměrně a výlučně v okruhu právních idejí. Na habilitační práci je jeho dílo již velmi vyzrálé a prozrazuje znamenité vedení (prof. Brogginiho a Kasra), dělá čest moderní německé romanistické škole. Autor důsledně vychází z pramenů a dospívá k hlubšímu chápání právních pravidel jakožto jednoho z důležitých metodologických prostředků římské pravovědy. Jeho spis je cenným přínosem moderní romanistice.

M. B.

BONNER HISTORIA-AUGUSTA-COLLOQUIUM 1968-1969, 323 STR., 4°, HABELT BONN 1970

Životopisy římských císařů od Hadriána po Numeriána, známé podle souboru *Scriptores historiae Augustae*, jsou pramenem namnoze jedinečným, ale přitom rozporným a nespolehlivým. Pro tyto vlastnosti trvale přitahuje zájem badatelů a vyvolal také v život tradiční již bonnská kolokvia, na nichž se jimi zabývají vědci různého zaměření, převážně

historikové. Ti dospívají zkoumáním četných stránek HA někdy i k pozoruhodným závěrům, nově osvětlují některé problémy a tu více, tu méně opravují dosavadní poznatky. Nynější sborník přináší výsledky již desátého bonnského kolokvia.

Pro právní historii má hlavní význam příspěvek největšího soudobého francouzského romanisty (a zároveň kanonisty) Jeana Gaudemeta, jehož díla i sebe menší práce vynikají vysokou ideovostí, originálním pojetím a skvělou formou (jeho poslední velké dílo, *Institutions de l'Antiquité*, zachycené v PHS 15 stručnou anotací, je aspoň ve své hlavní, romanistické části tak vzácně vyrovnanou a přímo moudrou syntézou, že stěží najdeme obdobu v soudobé literatuře). Zde se G. sice omezuje na velmi úzký předmět (*Le concept d'imperium dans l'Histoire Auguste*), ale i v tomto skromném rámci přináší ukázku vzorné historickoprávní práce.

Zatímco v republikánském Římě měl termín *imperium* (nehledě ovšem na jeho méně užívaný význam soukromoprávní jakožto souhrnu oprávnění majitele rodinné moci nad členy rodiny, tzv. *imperium domesticum* - M.B.) význam jedině nejvyšší a nedílné vládní moci, jež příslušela vyšším magistrátům, v HA nabývá různého smyslu subjektivního i objektivního; největší počet úryvků se zde vztahuje na římské císařství, ať již jako císařova moc (panství, výkon císařské funkce), chápaná někdy jen časově, nebo ve smyslu celého římského státu, jeho území, tedy jako *imperium Romanum*.

Tak se v HA obsah termínu *imperium* podstatně rozšiřuje. Nevzdá se původního smyslu, ovšem vztahuje jej nyní výlučně na císaře a přidává k němu významy další, především jako politický režim a jako území celé Římské říše. Toto pojetí se pevně vžilo a přešlo i do terminologie moderní.

Eine Proskriptionsliste in der HA G.Alföldyho se týká popravy několika desítek senátorů r.197; autor v něm zkoumá, která jména jsou pravá a která vymyšlená, aby očernila Septimia Severa a budila zdání, že celý senát stál proti němu (ač ve skutečnosti šlo o boje uvnitř senátorské šlechty a také císař se opíral o jednu její část).

D.Syme, *Three jurists*, podrobně zkoumá vratká svědectví HA o životě a úředních funkcích Papiniána, Paula a Ulpiána. Srovnává je s jinými prameny a třídí spolehlivé od pochybného či vymyšleného. Jde ovšem jen o údaje pro celkový význam těchto vynikajících osobností nepodstatné.

Symův druhý příspěvek *The secondary vitae* nalézá cenný klíč k poznání povahy HA a jejích autorů v tzv. "Nebenviten", totiž dodatcích v HA o panovnících a uchazečích o trůn, do značné míry vymyšlených.

Dva příspěvky zde mají i jiní autoři.

Kritika HA od T.D.Bernese, *The lost Kaisergeschichte und the Latin*

historical tradition přihlíží zvl. k *Vita Alexandri* jako k názornému příkladu, jak pracovali *scriptores HA*. - Na pozadí životopisných údajů synovce slavného právníka Salvia Iuliana, senátora M.Didia Severa Iuliana (*A senator from Hadrumetum and three others*) B. nově vysvětluje některé jevy z římských politických a sociálních dějin 2.stol.

J.Schwartz dospívá v *Le limes selon l'Histoire Auguste* k celkem negativnímu závěru, že HA nepřispívá ani k poznání ani pojmu *limes*, ani organizování jeho obrany. - Dále (*Sur le mode de composition de la vita Aureliani*) zjišťuje, že hlavními prameny pro v.A. byli Aurelius Victor a Eutropius.

Ve sborníku se čestně uplatňuje naše historička B.Mouchová (*Omina mortis in der HA*). Rozebírá znamení, jež ohlašovala smrt císařů, i různá proroctví a předsmrtné výroky, císařům připisované. Takových znamení obsahuje HA více (např. jen vita Hadriani jich má 6) a srovnání s paralelními místy jasně dokládá pracovní metody autorů HA. Autorka potvrzuje jejich obecně uznávanou závislost na Suetoniovi.

T.Pekáry, *Statuen in der HA*, píše o osudu přečetných soch, o nichž se HA zmiňuje (jen v Římě bylo na tisíce soch, některé, jako na foru Trajánově, byly v přímé správě senátu). V antice měly sochy vždy politický význam; za křesťanství byly pohanské sochy trnem v očích církvi a fanatičtí mnichové je běžně ničili, nešetřili ani nejcennějších uměleckých děl. Autoři HA s oblibou popisují četné zázraky, které se k sochám vží, a k nim připojovali další zprávy bez ohledu na historickou pravdu, ba často zcela vymyšlené.

Rozsáhlou prosopografickou studii na téma *La valeur de la source inspiratrice de la vita Hadriani et de la vita Marci Antonini à la lumière des personnalités contemporaines nommément citées* napsal H.G. Pflaum. Ukazuje, že zejména zprávy ze životopisu Hadriánova jsou velmi spolehlivé, HA zachycuje např. všechny prefekty praetorio; mezi vynikajícími osobnostmi jsou i právníci Neratius Priscus, Salvius Iulianus a Iuventius Celsus. Pochopení správných souvislostí usnadňují přehledné prosopografické tabulky.

E.Birley, *Africana in the HA*, se snaží vytěžit co nejvíce nových poznatků (a ovšem i domněnek) z nejrůznějších zmínek o Africe v HA.

Podle J.Strauba, (*Severus Alexander und die mathematici*) je zpráva HA, dosud považovaná za pravdivou, že A.S. dovolil astrologům veřejně učit v Římě, ve skutečnosti tendenčním výmyslem mnohem pozdějších autorů HA, kteří astrologům přáli.

A.R.Birley, *Some notes on HA Severus 1-4*, podrobně komentuje údaje HA o původu, příbuzných a pestrém životě Septimia Severa do doby, než se stal císařem.

O některých dosud neznámých vztazích literatury z 5.stol. k HA zpravuje K.F.Stroheker (*Principe clausus*).

Posléze J.F.Gilliam, *Three passages in the HA*, pojednává spíše jen o historických kuriozitách, převzatých autory HA z pochybných pramenů.

I tento letmý přehled má ukázat, že kdo se blíže zajímá o dějiny Římské říše II.-III.stol., nalezne ve sborníku bohaté a mnohostranné poučení. Hodnotu knihy velmi zvyšují bohaté rejstříky pramenů, osob a věcí, jakož i moderních autorů.

M. B.

EDOARDO V O L T E R R A , "SENATUSCONSULTA", ESTRATTO DAL NOVISSIMO DIGESTO ITALIANO, UNIONE TIPOGRAFICO-EDITRICE TORINESE, TORINO 1969, 107 STRAN

Autor, významný italský romanista a čestný doktor také Karlovy university, přispěl již do starší právnické encyklopedie (Nuovo Digesto Italiano, 1940) heslem "Senatusconsulta". Z důvodů rasové diskriminace nesmělo však toto heslo nést jméno autorovo a bylo uveřejněno anonymně. Nyní je vydávána tato encyklopedie znovu. Také Volterra připojuje k 191 senatuskonsultům, která tehdy pojal do jejich seznamu, další a ovšem reviduje na výsledcích třicetiletého pokroku vědy názory na jednu z nejzajímavějších institucí římského ústavního života, na senát a na jeho ústavní výrony, na jeho úřady, senatusconsulta (dále SC).

Autor podává nejprve přehled dosavadních soupisů jednotlivých SC, od 12.století až po naši dobu. Zpracování předmětu v encyklopedii pro potřebu první informace je jen příslibem vyčerpávajícího vypořádání se s problematikou, kde Volterra zamýšlí podat úplnou dokumentaci juristickou, literární, epigrafickou a papyrologickou. Ale i tak jde o výsledek mnohaletého sledování této problematiky, jak svědčí zejména ta část hesla (str. 34 - 107), autor zde podává soupis jednotlivých SC vždy s bibliografií ke každému. Tato část bude do vydání slíbené úplné studie cennou pomůckou studijní.

V části ji předcházející zabývá se Volterra obecnými problémy senátu a SC. Zkoumá funkce a pravomoci senátu (opouští se starý názor o poradní povaze ve prospěch pravomoci suverenní, bere se v úvahu, že pravomoc se měnila v průběhu času), zejména moc legislativní až do doby, kdy se senát stává "pouhým nástrojem vůle císařovy". Nicméně za republiky vykonává senát, i když spíše nepřímo, vliv na legislativu. Senatusconsultum je "posudek vyjádřený senátem o otázce předložené magistrátem, posudek, který může nabýt účinnosti, jen když magistrát

pojme do svého ediktu normy v něm vyjádřené, ale tyto normy bývají skoro vždy přijímány, takže se velmi záhy rodí přesvědčení, že zásada prohlášená v SC, je normou, kterou se bude magistrát řídit při výkonu své jurisdikce (str. 15, 16). Senát má ovšem ještě další pravomoci, známé a celkem obecně uznávané.

Za císaře Klaudia počíná císařovo přání, oratio principis, nahražovat ve skutečnosti SC. Tento vývoj, zvláště jak se jeví v technické stránce senatuskonsult zkoumá autor podrobně. Formální stránka senatuskonsult, jejich tvorba, zejména hlasování, redigování, překlady (do řečtiny), registrace, uschovávání v archívech senátu, jejich sdělování zúčastněným a vůbec publikování, toto všechno je stejně pečlivou, bibliograficky bohatě doloženou částí Volterrovy studie, skromně vydané jako pouhé heslo v envyklopedii.

J. C.

DORA ALBA M U S C A , LIS FULLONUM DE PENSIONE NON SOLVENDA, LABEO, RASSEGNA DI DIRITTO ROMANO 16 (1970) 279 - 326

Asistentka university v Bari, juristicky školená epigrafička, podniká v této studii útok na některé záhady nápisu, objeveného v Římě na Esquilinu kolem r.1700, často publikovaného a komentovaného, nejlépe T. M o m m s e n e m v Corpus inscriptionum latinarum VI, 266.

Autorka reprodukuje nápis s různými variantami čtení a shrnuje jeho obsah. Valcháři (fullones), zvítězivše po osmnáctiletém procesování (226-244 n.l.) s výběrčími nájemného za vodu z pramene na Esquilinu, postavili svému ochránci Herkulovi památník, na němž je zvěčněn průběh a výsledek sporné věci, zjištění, že nejsou povinni platit. Autorka řeší úspěšně tři otázky, které byly předmětem četných úvah. Předně oproti M o m m s e n o v i pokládá za žalobce nikoli kurátory veřejných míst, nýbrž soukromé nájemce vybírání dávek, publikány. Dále v orgánech, kteří věc soudili, zjišťuje prefekty vigilů a uvádí k tomu doklady z římských právníků, zejména Paula a Ulpiány i císařskou konstituci. Na podporu této kompetence je též nález nápisu v Averse z r. 1964. D.A. M u s c a konečně řeší velmi kuriózní otázku, proč byla tato kausa již rozhodnutá, tedy res iudicata, opět přiváděna na soud. Z podnětu G i r a r d a dospívá k závěru, že ve věcech a ve prospěch fisku byla přípustná ratractatio causae. Zde ovšem vadí, že k tomuto znovuprojednávání dochází i po uplynutí tříleté lhůty, ale autorka míní, že nešlo o překážku nepřekonatelnou.

Bohatě dokumentovaná studie ukazuje, kterak i uznávané názory velikánů vědy jsou napadatelné, a je pěkným dokladem výsledků práce juristicko-epigrafické. Za zmínku stojí, že také autorčin učitel, F r a n c e s c o d e R o b e r t i s uveřejnil současně ve sborníku "Sein und Werden im Recht", Festgabe für L ü b t o w , Berlin 1970, na str.247 - 254 článek "CIL VI, 266 (Lis Fullonum)", kde navrhuje některá nová čtení, ale problémy shora zmíněnými se nezabývá.

J. C.

DIETER N Ö R R , DIE ENTSTEHUNG DER LONGI TEMPORIS PRAESCRIPTIO, STUDIEN ZUM EINFLUSS DER ZEIT IM RECHT UND ZUR RECHTSPOLITIK IN DER KAISERZEIT. WESTDEUTSCHER VERLAG, KÖLN - OPLADEN, 1969, 120 STRAN

Dlouhodobá držba provinčních pozemků (a v některých případech i movitostí) požívá počínajíc koncem 2.stol.n.l. v římském právu ochrany proti vindikujícímu vlastníku ve formě námitky *promlčení* jeho vlastnického práva dlouhou dobou -longi temporis praescriptio. Je ovšem třeba,aby initium possessionis bylo iustum. Z této námitky se ve vulgárním právu vyvinulo *vydržení*. Ale současně se vytrácelo ostré pojmové rozlišování, takže Justinián mohl oba instituty, promlčení i vydržení, opět od sebe odlišit a stanovit normy, které vulgárního vývoje nedbaly.

K problematice, která zanechává mnoho pochybností, vyslovil se před více než 60ti lety Josef PARTSCH (Die longi temporis praescriptio, 1906) a jeho výsledky jsou předmětem revize v NÖRROVĚ studii. Autor zkoumá v ní předně, jaký vliv má čas na subjektivní práva, dále úlohu historických podmínek při vzniku právních institutů, a konečně způsob, jakým římští právníci formalizovali právní institut.

Je přirozené, že NÖRR dospěl proti vynikající, ale dogmaticky pojaté studii PARTSCHOVĚ k významným výsledkům novým, a zčásti odlišným, a ne vždy nesporným. NÖRR zdůrazňuje význam topické metody, ke které se hlásí (str.7), pro tvorbu římského práva, a soudí, že právě longi t.p. je příkladnou ukázkou, jak vzniká právní institut. Neopomíjí vliv řecké právní kultury a zdůrazňuje úlohu rétoriky, když akcentuje longum tempus, jeho zásady, jako je právní jistota, důvěra, síla faktického stavu. Vedle toho přece jen působí příklad starořímského vydržení, usucapio (které se nevztahovalo na provinční pozemky), zejména v požadavku, aby initium bylo iustum. Jinak se praxe (jak ji ukazuje zejména reskript Septimia Rufa, Pap. Strassburg 22; Berliner Griech. Urkunden I, 267) přenáší přes systematické zábrany a vytváří podle životních potřeb nový

institut, který je stejně pružný, jako ovšem neurčitý. K jeho stabilizaci však postačí, když mu zákonodárce (zde Justinián) dá pevné kontury. Díky jim přechází později tento institut po recepci do obecného práva.

Podrobně recenzoval NÖRROVU studii Theo MAYER-MALY v Savigny-Z.RA, 87 (1970) 530-533.

J. C.

ROBERT C R A W F O R D , CHANG CHÜ-CHENG´S CONFUCIAN LEGALISM. V KNIZE WM.THEODORE DE BARY, SELF AND SOCIETY IN MING THOUGHT. NEW YORK, COLUMBIA UNIVERSITY PRESS, 1970, STR. 367 - 413

Autor studuje pozoruhodnou osobnost 16.století, kancléře Čang Ťü-čenga (1525-1582), který ve svém myšlení i v praxi slučoval dva základní směry čínského myšlení - konfuciánství a legalismus. Legalismus vznikl ve 4.století př.n.l., nejvíce se uplatnil na rozhraní 3.-2.století a byl poměrně brzy vytlačen vševládným konfuciánstvím. Toto shrnutí platilo do nedávna za prokázané, dokud nové studie neukázaly, že konfuciánství převzalo od legalismu, strohé nauky o státu a právu, velmi mnoho.

Legalismus byl filosofickou školou, nikoliv koncepcí konkrétního práva nebo dokonce jurisprudencí. Přesto měl ve státní praxi veliký vliv,projevující se zdůrazňováním rozhodující úlohy práva. Právo a jeho tvorba i provádění bylo výsledkem činnosti byrokratického státního aparátu, při čemž zájem státu byl rozhodující a pro obviněného - často dokonce i pro obviňujícího - platila jakási presumpce viny, již on sám musel vyvracet.

Začátek doby Ming (1368-1398) přinesl neobyčejně despotický, ne ovšem konfuciánský režim. Byl především pragmatický, nezaložený na některé teorii. Čang Ťü-čeng zavrhl jemně vypracovanou a do značné míry samoúčelnou konstrukci neokonfuciánské filosofie a obrátil se zpět, k legalistům doby Chan, do 3.-2.století př.n.l. Od nich čerpal i poučení o systému státní správy. Podložil tak starou i novější praxi despotického státu účinným historickým precedentem.

T. P.

DERK B O D D E , PRISON LIFE IN EIGHTEENTH CENTURY PEKING. JOURNAL OF THE AMERICAN ORIENTAL SOCIETY 89 (1969), 2, STR. 311 - 333

Fang Pao (1668-1749), učenec a úředník, ztrávil rok ve vězení Ministerstva trestů v Pekingu 1712-3 a věnoval tomuto nucenému pobytu své Poznámky o životě ve vězení (Jü čung ca-ťi). D.Bodde k nim napsal úvod, přeložil je a komentoval, protože jde o velmi ojedinělé dokumentární dílo v čínské právní i krásné literatuře. O podobných zážitcích se obvykle neslušelo psát. Určitý srovnatelný materiál poskytují stručné záznamy dvou britských diplomatů, kteří byli po několik týdnů ve stejném vězení v roce 1860.

Velmi podstatné jsou Boddeovy soustavné odkazy na příslušná ustanovení čchingského zákoníka. Autor ukazuje, že právo rozeznávalo různé kategorie vězňů, z nichž nejlehčí mohli žít i mimo vězení po složení záruky. Obsahovalo i zvláštní ustanovení pro staré a velmi mladé vězně, o stravování, hygieně, ap. Skutečnost byla horší: do vězení se obvykle dostal každý, kdo měl s trestním případem cokoliv společného, hlavně proto, aby byl stále při ruce během vyšetřování. Uvěznění samotné nemuselo tedy být ještě trestem.

Ve vězení byly špatné zdravotní a hygienické podmínky i nadměrné množství vězňů, dozorci vyžadovali úplatky nejen při různých úlevách vězňům, ale i při ilegální záměně vězňů různých kategorií. Kuriózní byly úplatky poskytované vězni odsouzenými na smrt, jimiž si zajišťovali mírnější druh popravy.

Fang Paovy zápisky pocházejí z doby, kdy Čína prožívala hospodářský a politický rozkvět. Kruté podmínky vězeňství ukazují, že vada byla v celém právním systému, nikoliv jen náhodným jevem.

T. P.

JINDŘICH Š E B Á N E K UND SAŠA D U Š K O V Á , DAS URKUNDENWESEN KÖNIG OTTOKARS II. VON BÖHMEN, ARCHIV FÜR DIPLOMATIK, SCHRIFTGESCHICHTE, SIEGEL- UND WAPPENKUNDE 14 (1968), S. 302 - 422; 15 (1969), S. 251 - 427

Při přípravě V. dílu českého diplomatáře, který zahrne listiny doby krále Přemysla II., navazují autoři na své hluboké studium listin předcházejícího období, jak je zpracovali v řadě samostatných i časopiseckých publikací, jejichž vyvrcholením bylo vydání IV. svazu diplomatáře. Tentokrát bylo jejich studium ještě obtížnější, neboť nejen roste množství příslušného materiálu, ale přistupuje i okolnost, že

z kanceláře Přemyslovy vycházely listiny jak pro příjemce z Českých zemí tak i z Rakouska, jimž je obojím věnována stejná pozornost. Dílo obou českých autorů bude tak znamenat i velmi cenný přínos pro diplomatiku rakouskou.

Studie je rozdělena do dvou dílů, z nichž první zahrnuje období let 1247 - 1263, druhý pak léta 1264 - 1268. Oba díly, jak je autoři předkládají v dnes snad nejvýznamnějším časopise pro pomocné vědy historické, by při samostatném vydání tvořily dosti objemnou knihu. Musíme upřímně litovat, že toto dílo nebylo vydáno samostatně.

Ve speciální právněhistorické revui není možno podat podrobný rozbor všech výsledků, jak je autoři předkládají, ač by to bylo velmi žádoucí. Nicméně alespoň stručně připomeňme, že i pro dějiny práva má celé dosavadní dílo obou spoluautorů o listinách přemyslovského období zásadní význam. Listiny byly právním pramenem po výtce, ano proto byly vydávány, aby se právním pramenem staly. Pro přemyslovské období také není spolehlivějších a přesnějších zpráv o právních poměrech v Českých zemích než právě v listinném materiálu. Máme-li nyní k dispozici Codex diplomaticus až do r. 1253 a k němu nyní i rozbor královských listin z období dalšího čtvrtstoletí, pak to znamená i neocenitelnou pomůcku pro každého právníka, který se bude jakkoli zabývat přemyslovským obdobím. Je jen spravedlivým vystižením úrovně práce obou spoluautorů, jestliže je možno konstatovat, že jejich dílo patří vůbec k vrcholům současné diplomatiky v mezinárodním měřítku.

Upozornit je třeba, že v příloze druhé části otištěný seznam listin krále Přemysla Otakara II. bude pomůckou mimořádné ceny, která neztratí pro svou přehlednost a přesnost význam ani vydáním plných textů v V.svazku diplomatáře.

J. K.

JIŘÍ K E J Ř , KVODLIBETNÍ DISPUTACE NA PRAŽSKÉ UNIVERSITĚ, SBÍRKA PRAMENŮ A PŘÍRUČEK K DĚJINÁM UNIVERSITY KARLOVY, 6, PRAHA, UNIVERSITA KARLOVA, 1971, 208 STR.

Tato nejnovější kniha známého právního historika střední generace byla ohlášena odborné veřejnosti již před delší dobou a lze říci, že její vyjití bylo netrpělivě očekáváno. Dává nahlédnout do myšlenkového kvasu doby těsně předhusitské na pražské universitě a představuje tak mimořádně důležitý příspěvek k našim kulturním i politickým dějinám a k dějinám vědeckého snažení u nás zvláště.

Sestává - vedle cenné Předmluvy - ze dvou oddílů, z nichž prvým je vlastní výklad o pražských kvodlibetních disputacích s rozborem jednotlivých kvodlibetů z let 1409-1417, druhý pak je tvořen souborem pěti kapitol dokumentační povahy, a to opět s významným výkladem úvodním.

I když se autor musil - pochopitelně - zříci úkolu, shledávat vnitřní souvislosti evropského kontextu myšlenek v disputacích uplatněných, přece je nepochybné, že vlastní vytčenou tématiku plně zvládl a otevřel cesty k jejímu dalšímu zpracovávání.

Celek lze charakterizovat jako badatelsky neobyčejně pracný a přesně vědecky podaný obraz určitého úseku života naší Almae Matris v době obzvláště závažné a jako takový bude jistě plně využit i právními historiky. Používání usnadňuje vzorný rejstřík,v němž je dobře ilustrováno i bohatství látky právnicky závažné, (viz např. hesla *ius*, *iustitia*, *lex* atd.) právě tak jako v abecedním seznamu otázek na stránkách 191 - 198.

V. V.

ZYGFRYD R Y M A S Z E W S K I , PRAWO BLIŹSZOŚCI KREWNYCH W POLSKIM PRAWIE ZIEMSKIM DO KOŃCA XV WIEKU, WROCŁAW - WARSZAWA - KRAKÓW, 1970, 206 STR.

Polská právní medievistika - už tak velmi silná - obohacuje se tímto spisem na úseku zvláště náročném, totiž v komplikovaných otázkách šlechtického práva nemovitostního, kde ústředním bodem je institucionální komplex nedílného majetkového společenství. Zatímco právněhistorická analýza může podat pro 13.- 15.století poměrně jasný obraz dané tématiky, zůstává otázka *počátků vývoje* stále ještě nedořešena. Geneze instituce "ius propinquitatis" (příbuzenského retraktu, retrait lignager) je i nadále předmětem sporů, zvláště také mezi marxistickou vědou, která má tendenci popírat souvislost se starobylou nedílností rodovou, a vědou tradičního zaměření. Ale i v tomto směru obsahuje kniha Z. Rymaszewského cenné náběhy k definitivnímu objasnění (viz zvl. na str. 183 a d.).

Kladem knihy je soustavné sledování i nejnovější literatury sovětské. Stinnou stránkou je poměrně malá znalost novější literatury české a slovenské.

V. V.

ADAM V E T U L A N I , POCZĄTKI NAJSTARSZYCH WSZECHNIC ŚRODKOWOEUROPEJSKICH, WROCŁAW - WARSZAWA - KRAKÓW, 1970, 216 STR.

Do bohaté už literatury o středověkých universitách přibývá spisem A.Vetulaniho významné dílo srovnávací a syntetické. Je věnováno úsilí čtyř panovníků 14.století, podepřít jejich státní útvary založením university: českého krále Karla, polského krále Kazimíra, uherského krále Ludvíka a rakouského vévody Rudolfa. Jak známo, jedině Karlovi a Rudolfovi se jejich dílo plně podařilo. Jen university pražská (1348) a vídeňská (1365) se staly fundacemi trvalými, zatímco krakovská (1364) a pětikostelská (Pécs,1367) uvázly z mnoha příčin hned v prvních letech na písku.

Autor věnuje zvláštní pozornost srovnávání obsahu zejména papežských svolovacích popř. potvrzovacích listin, vesměs vycházejících z textu avignonské listiny Klementa VI. z 26.1.1347 pro Prahu. Vyplývá odtud, že jediná Praha - přes úsilí panovníků druhých zemí - měla od počátku universitu *plnou*, o všech čtyřech fakultách. Ostatním městům papež odepřel fakultu tehdy nejpřednější, totiž theologickou (Vídeň ji dosáhla až r.1384). Pokud jde o Pětikostelí, pochybuje se (listina se nezachovala) i o fakultě lékařské.

Český čtenář rád konstatuje, že A. Vetulani se přiklání k tezi, že svůj "dokument fundacyjny z roku 1348 wydal on (Karel) jako wladca Czech" (str.62).

Kniha je vybavena 17 pěknými ilustracemi a opatřena soupisem literatury, který v případě pražské university je dosti mezerovitý.

V. V.

KAZIMIERZ Ś L A S K I , SŁOWIANIE ZACHODNI NA BAŁTYKU W VII.-XIII. WIEKU. GDAŃSK 1969, WYDAWNICTWO MORSKIE, STRAN 200, ILUSTRACÍ 55, MAP 6

Nejnovější polská historiografie se může pochlubit průkopnickou monografií G. Labudy "Słowiańszczyzna zachodnia i Skandynavia we wczesnym średniowieczu" (in: Fragmenty dziejów Słowiańszczyzny zachodniej 2, Poznań 1964, str. 107-190), která se na mnoha místech zabývá aktivitou pobaltských Slovanů na moři v období počátků feudalismu (9.-12. století). Dosud však nebyly v polské literatuře soustavně zpracovány dějiny námořnictví Slovanů ve středověku. Vzhledem k tomu, že starší německá věda vcelku podceňovala historickou úlohu Slovanů na moři, ukázala se nutnost tuto mezeru vyplnit. K. Ślaski, který už publikoval řadu

historických prací o životě polabsko-pobaltských Slovanů - podjal se ve shora citované knize úkolu ukázat svazky pobalstkých Slovanů s mořem a jejich mořeplaveckou tradici od historických počátků až do 13.století. Zpracování se opírá z valné části o vlastní autorovy výzkumy, což vedlo ke značnému rozšíření poznámek bibliografických i pramenných. Tím se práce velmi příznivě liší od ustáleného modelu populárněvědecké monografie. Je rozdělena na 9 dílů: 1. Počátky plavby na širém moři. - 2. Zlatý věk pobaltského obchodu (9.-11.století) a účast západních Slovanů v něm. - 3. Výsledky pobaltských Slovanů v oblasti mořeplavecké techniky (9.-11.století). - 4. Vikingové a piráti v 9. až 11.století. - 5. Kupecká váha a rybářská síť. - 6. Králové moře. - 7. Boje na obranu západoslovanského pobřeží v 2.pol. 12.století. - 8. Námořní hospodářství pobaltských Slovanů v 12. a 13.století. - 9. Soumrak západoslovanské námořní plavby. - Kniha spojuje šťastně vědecké hodnoty s literárními. Předvádí kruté zápasy pobaltských Slovanů se skandinávským lidem na Baltu a podává plastický obraz jejich hospodářského a společenského života i jejich hmotné a duchovní kultury v raném středověku.

H. B.

EMANUEL M I C H Á L E K , ČESKÝ PRÁVNÍ JAZYK ÚDOBÍ PŘEDHUSITSKÉHO A DOBY HUSOVY, ROZPRAVY ČSAV, ŘADA SPOLEČ. VĚD, ROČNÍK 80, SEŠ.2, PRAHA 1970, 72 STR.

Důkladná a svědomitě sestavená Michálkova práce je znamenitým dokladem plodnosti interdisciplinárních vztahů a konkrétně užitečnosti spolupráce mezi linguisty a právními historiky. Dosavadních výsledků juristického výkladu staročeských textů je tu využito plně a soustavně. Pro svůj širší význam metodického rázu došly podstatné partie práce pozornosti i v zahraničním vydání.[x)] Bylo by si přát,aby autor přistoupil s podobným úspěchem i k rozboru právní terminologie Knihy rožmberské, jež po podobné práci přímo volá. Jádrem práce Michálkovy jsou rozbory právní terminologie v Řádu práva zemského, u Ondřeje z Dubé,v půhonných knihách, v nejstarších českých listinách a listech,ve spisech Husových, v díle Štítného a v tzv. Tkadlečku. Pro bohemistickou právní medievistiku představuje Michálkova nová práce přínos zcela mimořádné důležitosti, bez něhož se napříště neobejde zejména žádná další edice.

V. V.

---

x) Viz "Abbali dell´Istituto universitario orientale" Sezione slava, XII, Napoli, 1969, str, 61-104 (také separát).

JIŘÍ S P Ě V Á Č E K , ZUR FRAGE DES BEGINNS DER MARKGRAFENWÜRDE KARLS IV., FOLIA DIPLOMATICA I, BRNO 1971, STR. 267 - 276
JIŘÍ S P Ě V Á Č E K , LUCEMBURSKÉ DVOUVLÁDÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH V LETECH 1334 -1346 (K OTÁZCE CHARAKTERU PANOVNICKÉ MOCI MARKRABĚTE KARLA), ČESKOSLOVENSKÝ ČASOPIS HISTORICKÝ 19 (1971), STR. 53 - 92

Ze seriálu studií, které Jiří Spěváček buď již publikoval nebo připravuje k publikaci o počátcích vlády Karla IV. v Českých zemích, opíraje se při tom o rozsáhlé studium diplomatického materiálu, sebraného pro přípravu dalších svazků Regest, zaujme právníka leckterý nově zjištěný fakt nebo autorův postřeh. Upozorňujeme-li v této krátké anotaci na dva jeho články blízkého tematického zaměření, neznamená to, že bychom se nemínili zabývat i celkem jeho souběžných prací, kterému bude věnována podrobnější a soustavná pozornost po jeho úplném zpřístupnění tiskem. Jen je třeba vyslovit politování, že nebylo Spěváčkovi možné předložit své výsledky vědecké veřejnosti ve velké monografii a že je nucen je drobit jen do menších statí, ze kterých bude možno celkový obraz získávat teprve dodatečně a ne vždy v potřebném širším kontextu.

První z anotovaných studií, otištěná ve sborníku věnovaném k poctě sedmdesátin J. Šebánka, je kritickým rozborem listin o začátcích státnické činnosti Karla IV. na naší půdě. Pozorným rozborem údajů a na několika místech i opravou starších nepřesností mohl autor precizovat počátek markrabské hodnosti Karlovy mezi dny 14. a 25. ledna 1334.

Závažnou otázku řeší pak Spěváček ve druhé studii, při které se nejprve velmi podrobně vypořádává s dosavadní literaturou, ukazuje na její nedostatky a pak sám přistupuje k řešení problému na základě perfektní znalosti listinného materiálu. Probírá zcela soustavně a v rozsahu dnes zjištěného materiálu bez mezer mandátní formule v listinách krále Jana, konfirmace královských listin markrabím Karlem, privilegia udělená týmž institucím od obou panovníků a konečně i mezinárodní smlouvy uzavřené markrabím Karlem nebo za jeho součinnosti. Tím získává bezpečnou bázi pro závěry, ve kterých ukazuje, že vztah obou Lucemburků nebyl dán ústavními pravidly o poměru královské moci české a pravomoci markrabské, nýbrž že se v něm projevila faktická váha jejich spolupráce i rivality a že ve skutečnosti šlo o nedílnost panovnické moci obou Lucemburků se všemi zvraty a snahami o převahu jednoho i druhého partnera. Spěváček staví tedy pohnuté dvanáctiletí společné vlády Jana a Karla v Českých zemích do nového světla. Odmítá-li s tohoto hlediska veškeré starší hledání právní báze pro tehdejší poměr královské a markrabské moci, má jistě pravdu; základ tohoto poměru nebyl dán ústavními vztahy, nýbrž faktickou politického vlivu. Ovšem ve své reservě ke

snahám o ústavněprávní vystižení poměru otce a syna jde příliš často daleko a jeho odmítání starší literatury (zejména Šusty a Stiebera) vyznívá až příliš příkře. Nelze se totiž vyhnout otázce po ústavním vztahu moci českého krále a markrabí moravského; jestliže se tedy podařilo Spěváčkovi prokázat, že doba obou Lucemburků na tuto otázku odpověď nedává, pak tím není popřeno vůbec, že až do Spěváčkova rozboru byla takto položená otázka zcela legitimní a zůstává taková i pro ostatní staletý vývoj obou hodností, kterému by bylo třeba věnovat novou pozornost souběžnou prací právníka i diplomatika.

J. K.

JULIA R A D Z I S Z E W S K A, STUDIA Z DZIEJÓW SPISZA, KATOWICE 1969, 188 S., 10 OBR., 5 TAB.

Medzi právnohistorické zvláštnosti Spiša patrí hlavne diferencovanosť právneho postavenia jej obyvateľstva. Tzv. spišskí kopiníci tvorili zväzok 20 a neskôr 13 obcí. Podla nášho bádateľa Lubyho ich právne postavenie tvorilo "partikulárne šľachtictvo". Uvedené obce tvorili "malú stolicu" so samosprávnymi orgánmi volenými na rok v generálnej kongregácii, na ktorej sa zúčastňovali aj ženy. Iná skupina tzv. auridatores boli pravdepodobne potomkovia zlatokopov, ktorí v 14.storočí splynuli s ostatnou šľachtou. Ťažisko Spiše však tvorili mestá, ktoré vznikali od 12.storočia, a to po príchode kolonistov z Porýnia, Flanderska a Frankov, ale aj z Valónska, Talianska a Poľska. Privilégiom z r.1271 sa utvoril spolok 24 slobodných kráľovských miest. O sto rokov neskôr už mali spísané právo (1370), v ktorom sa ženám priznávala rovnoprávnosť pri dedení. Osobitné postavenie mali banské mestá. Z nich Gelnica sa stala hlavným mestom tzv. hornouhorských banských miest, ktoré ináč boli aj mimo Spiša. R.1412 prešlo do zálohu Poľska 13 spišských miest a tento stav potom trval takmer štyri storočia. Tieto mestá patrili územne Uhorsku, ale súčasne podliehali administratívne poľským orgánom. To je právnohistorická kuriozita. Zvyšných 11 miest (nezálohovaných Poľsku) splynulo so stoličným zriadením. V spise sa venuje zvýšená pozornosť časti Spiša zálohovanej Polsku, čím autorka zdôraznila svoje poľské hladisko. O dedinskej organizácii sa uvádza málo. Popri uvedenej jednostrannosti a medzerách ide predsa o syntetickú štúdiu, v ktorej sa o Spiši sústredilo mnoho súborných poznatkov založených na prameňoch.

Joz. K.

ARMIN W O L F , DAS "KAISERLICHE RECHTBUCH" KARLS IV. (SOGENANNTE GOLDENE BULLE), IUS COMMUNE, VERÖFFENTLICHUNGEN DES MAX-PLANCK-INSTITUTS FÜR EUROPÄISCHE RECHTSGESCHICHTE, II., FRAKFURT/MAIN, 1969, STR. 1-32.

V nevelké studii Wolfově nalezne čtenář řadu nových poznatků a podnětů k dalšímu bádání o významném Karlově zákonodárném díle pro Svatou římskou říši, pro které od 15.století se ustálilo označení "Zlatá Bulla". A. Wolf obnovuje staré a původní německé označení této právní památky (Rechtbuch nebo Rechtebuch), přičemž se opírá o text Karlovy listiny z r.1361. Otázku, jak asi by mělo znít latinské označení tohoto latinského pramene, ponechává autor stranou. Máme zde určitou analogii teze, kterou - opíraje se o znění "Prooemia" - razil autor této anotace už r.1957 (srov.Prameny k dějinám státu a práva v Československu, 1967, I., str.104), že totiž tzv. Maiestas Carolina měla původně nést označení "Codex Carolinus".

Autor nově zkoumá okolnosti, jež ke vzniku Zlaté Bully vedly a dochází k závěru, že tento "základní zákon Svaté říše", jak od 17.století věc byla také nazývána, byl stejně plodem vladařské vůle Karlovy, jako výsledkem určitého kompromisu mezi silami, jež v rámci Římské říše v dané době se uplatňovaly. Podnětem ke kodifikaci byl patrně návrh privilegia, jež mělo státu České koruny zaručovat zvláštní postavení. Důsledkem kodifikace byly zřejmě tzv. Constitutiones Egidianae, zákoník církve vydaný r.1357 na sněmu italských měst ve Fano, dílo to kardinála Egidia Albornoze, který v něm položil základ pro organizaci papežského (církevního) státu v Itálii.

Autor pečlivě rozebírá obsah Karlovy "Knihy práv", přičemž zvláštní pozornost věnuje úpravě postavení Českého státu resp. situaci českého kurfiřství mezi ostatními knížaty - voliteli.

V. V.

TANULMÁNYOK A MAGYAR HELYI ÖNKORMÁNYZAT MÚLTJÁBÓL (ŠTÚDIE Z MINULOSTI MAĎARSKEJ MIESTNEJ SAMOSPRÁVY), BUDAPEST 1971, 506 STRÁN

Za redakcie známych maďarských právnych historikov, prof. György B ó n i s a a dra Alajosa D e g r é h o vyšiel pozoruhodný zborník sedemnástych štúdií o vývoji samosprávy v Uhorsku a v Maďarsku v časovom rozpätí od 15.storočia do r.1945.

Autormi sú poväčšine vedúci župných, mestských alebo obecných archívov, čo sa zračí najmä v tom, že prístup k spracovaniu problemati-

ky neustrnul na úrovni všeobecných právnych predpisov, ale opiera sa o širokorozvetvený výskum místnych archívnych prameňov.

Štyri práce sú všeobecného dosahu a zaoberajú sa celouhorskou tématikou. Vera B á c s k a i píše o samospráve vidieckych miest a mestečiek (mezöváros) v XV. a XVI.storočí, Alajos D e g r é sa zaoberá s valnými zhromaždeniami žúp v XVI. a XVII.storočí za tureckých vojen, Alfréd L e n g y e l rozoberá samosprávu a správu cirkevných šľachtických obcí na sklonku feudalizmu a konečně István S á r y sa venuje obecným zastupiteľstvám za dualizmu. Širší význam má aj štúdia Zoltána S á r k ö z i h o o budapeštianskej obchodnej a priemyselnej komore za kontrarevolúcie v r.1920-1945.

Ostatné príspevky sa týkajú dejín samosprávy konkrétnych žúp, miest a obcí v XVI.-XX.storočí (Sopron, Debrecen, Szombathely, Györ, Szabolcs, Zalaegerszeg, Somogy, Hajdú, Szentes, Györsziget, Csanád), ktoré sú na dnešnom území Maďarska.

L. B.

JAROSLAV P O Š V Á Ř , MORAVSKÉ MINCOVNY, BRNO 1970, NUMISMATICA MORAVICA III

Pošvářova kniha je prací numismatickou; přesto však není vzdálena okruhu zájmů, které zpravidla sleduje badatel orientovaný jinak, zejména badatel v oblasti dějin státu a práva. Nemluvě o tom, že autor sám je erudovaným odborníkem na poli právní vědy, je tu takovýchto styčných ploch celá řada. Již základní koncepce, ke které se práce hlásí a kterou aplikuje také i každé opravdu moderní numismatické bádání, je toho dokladem: v popředí Pošvářovy pozornosti stojí proto vedle speciálních numismatických otázek i funkce peněz jako směnného prostředku, což znamená zároveň i sledování problémů s tím úzce spojených, jejichž tématický rámec však nejednou přesahuje do dějin hospodářských, právních apod. Jak ukazuje již název, jde o moravské mincovny, tedy v prvé řadě o mincovnu brněnskou olomouckou a znojemskou; podrobně je však probrána i činnost ostatních, zvláště mincovny v Jihlavě, Uh. Hradišti, Jemnici a mincoven olomouckého biskupa v Podivíně (kde byla ražena i vládní mince a kde vývoj byl obzvláště složitý), Kroměříži a Vyškově. V celkovém obrazu dospívá autor k závěrům, které je možno nastíniti asi takto: rozvoj moravského mincovnictví byl úzce spojen s moravskými údělý; na toto období navázala další činnost markraběcích mincoven pokrývající časové období končící zhruba v 15.století; tehdy vedle zeměpanské ražby se na Moravě uplatňovaly i městské mincovny; po té následovala přestáv-

ka a mincovní činnost ožila na krátko až v 17.století; to byl však již epilog samostatného moravského mincovního vývoje, neboť jen olomoucký biskup si zachoval právo ražby až do 18.století. Právního historika v tomto výkladu zaujmou především otázky organizace mincovnictví a otázky mincovního regálu. V tomto směru mu také Pošvářova kniha nabízí nejedno poučení.

V. U.

ONDREJ R. H A L A G A , PRÁVNY, ÚZEMNÝ A POPULAČNÝ VÝVOJ MESTA KOŠÍC, VIAZ., 134 STRÁN FORM. A 4

Autor, známy slovenský historik a bývalý riaditeľ mestského archívu v Košiciach sa už viackrát zaoberal právnohistorickými témami (naposledy v Právnických štúdiách SAV XV (1967), č.4, 717 a Násl.: *Turčiansko-liptovské privilégiá* (1257-1265) a *slovenské zvykové právo*).

V recenzovanej - bohato ilustrovanej účelovej publikácii - popisuje na str.15-19 právny vývoj Košíc do 15.storočia. Dokazuje mestský charakter Košíc z nepriamych prameňov, lebo privilégiá z r.1290 sa nezachovali. O udelenom privilégiu Ondreja III. však svedčia hradby, pečať a levočská a lubická kronika. Košice boli obchodným centrom a bola tu umiestená aj kráľovská komora. Na nedochované privilégium z r. 1290 pomáhá priviest nové svetlo listina z Archívu mesta Krakova o dohode s mestom Košice vo veci práva skladu (1324). Autor venuje ďalej pozornosť košickým minciam, mestskému erbu a vymedzuje okruh platnosti košického mestského práva. Košice platili za druhé hlavné mesto Uhorska, čo bolo vyjadrené v niekoľkých listinách. Metropolné postavenie Košíc vo výklade mestského práva na východnom Slovensku viedlo k vytvoreniu právneho súručenstva východoslovenských kráľovských slobodných miest, ktoré sa nazývalo Pentapolis (Košice, Bardejov, Prešov, Levoča a Sabinov).

Na stranách 59-101 spracoval autor hospodársko-spoločenské a správne postavenie Košíc v 15.-20.storočí. Je tu aj zmienka o Košickej univerzite. Od 17.storočí nastáva kríza prioritného postavenia Košíc v Uhorsku. V závere poukazuje na rozmach Košíc po oslobodení.

Knížka má pomerne obsiahle ruské, anglické a nemecké resumé a index mien a miest. Poskytuje spoľahlivú orientáciu v málo spracovaných dejinách mestských práv na Slovensku.

L. B.

EVA B A R B O R O V Á , POSTAVENÍ MORAVY V ČESKÉM STÁTĚ V DOBĚ PŘEDHUSITSKÉ (1182 - 1411), SBORNÍK ARCHÍVNÍCH PRACÍ, ROČ. XX. (1970), STR. 309 - 362

Základem, o který se opírá autorčina studie, je výzkum, jenž podnikla pro svoji diplomovou práci; její přítomná stať však v ničem nepřipomíná úroveň vyžadovanou obvykle k takovémuto účelu, ba naopak bez nadsázky lze říci, že ji daleko překračuje. Ukazuje to na prvém místě obsáhlá heuristická a literární dokumentace, svědčící o badatelské píli a vycházející z dobré evidence pramenných dokladů, jež jsou k dispozici. Ocenit je možno i to, že se Barborová nikde neodchyluje od přehledného způsobu výkladu, který, i když nepomíjí detaily, je orientován především na celkový sled událostí a jejich význam v obecnější rovině. Otázky, o které tu jde, si to vskutku zaslouží, a to tím spíše, že se v posledních letech nepohybovaly právě v popředí pozornosti naší historické literatury. Věcné zaměření dotčené práce je proto možno uvítat i jako určité osvěžení v tématickém rámci naší historiografické produkce. Ostatně i nejeden závěr v práci polemicky vyhrocený je dokladem toho, že naznačené problémy jsou stále živé a že úsilí věnované výzkumu státoprávních poměrů tzv. vedlejších zemí historického českého státu bude vždy vděčnou látkou k badatelskému zpracování. Cíl, který autorka sleduje, není ovšem nový: jak snad není ani třeba zdůrazňovat, je jím snaha nést přesvědčivé doklady pro to, aby mohla být náležitě pointována základní teze, že Morava nebyla nikdy natrvalo spoutána s německou říší přímými státoprávními svazky; s tím ovšem úzce souvisí i nutnost ozřejmit význam oněch přechodných epizod, kdy bylo ze strany německého sousedství usilováno o opak, a kdy to dovolovaly i neblahé události domácího politického vývoje. Myslím, že, i když tyto celkové linie jsou jasné a nepochybné, Barborová správně vidí, že dědictví oněch protichůdných tendencí nebylo hned a naráz likvidováno a že se v rozmanitých okolnostech znovu vracelo. Určitý přídech novosti tu má v přehledném kontextu vylíčení jinak známých skutečností z období posledních Přemyslovců a prvých Lucemburků. Vcelku je možno souhlasit asi i s tím, jak Barborová vykládá význam moravského markrabského titulu na pozadí měnících se dějinných podmínek. V práci, kterou autorka podnikla, by bylo jistě záhodno pokračovat a sledovat naznačenou problematiku i v souvislostech, jež nabízí pozdější vývoj, zvláště pak vývoj raného novověku a století na něj navazujících.

V. U.

HELMUTH S T R A D A L , DIE PRÄLATENKURIE DER ÖSTERREICHISCHEN LAND-STÄNDE, ANCIENS PAYS ET ASSEMBLÉES D'ÉTATS - STANDEN EN LANDEN, LIII., PARIS 1970, STR. 119 - 180

Na prvý pohled nejde o četbu příliš zajímavou; text se místy hemží jmény a tituly církevních představitelů, jejichž existenci dovede identifikovat jen opravdu velmi specializovaný čtenář. Stačí však poněkud zevrubnější pozornost, aby zmíněný dojem rychle vyprchal a jeho místo zaujal naopak zájem o souvislosti, jež se tu nejen zcela samozřejmě nabízejí, nýbrž které zdůrazňuje v některých případech i autor. V podstatě jde o fakta několikerého druhu: v prvé řadě o to, co nutí srovnávat vývoj v rakouských a v našich zemích v době, kdy se u nás duchovní sněmu buď vůbec neúčastnili (jako v Čechách před Bílou horou) nebo kdy ve sněmovním zasedání neměli postavení, jakého se jim dostalo později (na Moravě ve stejném časovém úseku). V daných mezích je pro českého badatele zajímavou především úloha prelátů v bojích mezi země-panskou a stavovskou mocí v průběhu 16.století. Ale i pro starší dobu, kdy se teprve konstituovala podoba stavovského sněmu, je možno nalézt ledacos, co může připoutat interes někoho, kdo je jinak orientován jen na české dějiny. Neméně přitažlivým je ovšem líčení spadající do doby pobělohorské; již sama skutečnost, že autor považuje bělohorskou bitvu za významný vývojový mezník i pro stavovské hnutí v rakouských zemích, je dostatečně výmluvnou. Vzájemné podobnosti i odlišnosti podněcují i tady chuť srovnávat. Zdá se, že tradice stavovského sněmování byla v našich zemích po Bílé hoře přece jen silnější, jak to asi odpovídalo rozmanitému státoprávnímu postavení i významu Čech v berní politice Habsburků. V prelátské kurii, právě proto, že šlo tradičně o loajální oporu dvorských kruhů, lze tento pokles stavovského sněmu pozorovat jaksi ve zmenšeném měřítku, ale tím ostřeji. Zvláštního důrazu pak zaslouží ony epizody, jež s tímto pozadím kontrastovaly a v niž se v individuálních souvislostech sráželo sebevědomí hierarchů s panovnickým absolutismem. Známe je u nás a jak ukazuje Strádal nebyl jich prost vývoj ani v Rakousku (např. zajímavý odpor tyrolských duchovních proti pragmatické sankci). Strádalova studie zpracovává vytčené téma vcelku, a to jak časově (až do r.1848), tak i územně: výklad je soustředěn na vývoj v obojím Rakousku, v Tyrolích a tzv. vnitrorakouských zemích, tedy ve Štýrsku a Korutanech (ve Voralberku duchovní netvořili zvláštní zemský stav); stranou ponechal autor toliko Salzburg, jenž jako říšské duchovní knížectví měl osobitý vývoj a který do svazku rakouských zemí přibyl také později; rovněž švábským državám Habsburků

a Kraňsku není věnována pozornost. Disparátnost látky kladla ovšem značné nároky na přehlednost podání. I této úlohy se však autor zhostil s úspěchem.

V. U.

STANISLAV P O L Á K , TRHOVÉ KNIHY ČESKÝCH PODDANSKÝCH MĚST V PRVÉ POLOVINĚ 16.STOLETÍ, SBORNÍK ARCHÍVNÍCH PRACÍ XVIII, 1968/2, STR. 412 - 451

Smyslem práce je - podle autora - přispět k poznání našich městských knih studiem knihy trhové jakožto jejich určitého typu. Autor vychází z vlastní definice trhové knihy, jejímž specifickým úkolem bylo pojištění práv městských poddaných k nemovitostem. Svědomitým rozborem forem i obsahu dvaceti šesti - s naprostou převahou trhových - knih poddanských měst české oblasti z první poloviny 16.století dospívá ku stanovení pěti základních hledisek pro jejich zhodnocení a zařazení.

Sledováním *územního rozsahu platnosti* každé z knih uzavírá autor, že zhusta přesahují obvod města do jeho venkovského zázemí a že tedy studium této otázky přispívá současně k poznání právních poměrů mezi jednotlivými vrchnostmi a jejich poddanými, v neposlední řadě pak i ku zjištění počátků knih gruntovních, v užším slova smyslu, zakládaných a vedených ve vrchnostenských kancelářích. Správně dovozuje, že vztah vrchností k agendě trhových knih jejich poddanských měst závisle na velikosti, rozsahu svobod a vyspělosti samosprávy toho kterého města.

Svou *provenienci* jsou prostudované knihy ve své většině produktem městské rady, zcela výjimečně i rychtáře.

Autor si všímá i časového *vztahu zápisu k trhové smlouvě* a její právní perfekci; rozlišuje tu dva základní typy knih: starší, v nichž byly zaznamenávány jen trhy zcela již doplacené a novější, podchycující především trhové smlouvy a na ně navazující postupné splátky smluvené ceny.

Rovněž podle *pořadí zápisů* rozlišuje autor jednak knihy vedené výhradně chronologicky, jednak chronologicky v rámci lokalit, jednak konečně jen dle předem rozvržených reálných fólií. Charakteristickým pro knihy trhové byl dle autora právě jen způsob prvý případně druhý, zatím co schéma realitní bylo předobrazem vývoje knih gruntovních.

S uvedeným hlediskem souvisí i pečlivý rozbor vývojových tendencí trhových zápisů od prvotních prostých a nesystematických zápisů k vyspělejším formám knih, jež pojišťovaly celkem již spolehlivě zájmy stran záznamy obohacenými o další formule i ustálenými a účelně zjedno-

dušenými texty (nadpis, datum, intitulace, promulgace, narace a dispozice).

Úplnosti a srozumitelnosti výkladu prospělo i zachycení postupu při převodech nemovitostí, jenž byl sice v hlavních zásadách shodný, přes to však se v praxi jednotlivých měst v mnohém od sebe lišil. Všechny náležitosti těchto převodů, určené k posílení právní závaznosti, případně obligatorní povahy zápisů, jež se tak stávaly prostředkem k plné evidenci držby městských nemovitostí, považuje autor za základní předpoklady pro stanovení *stupně vyvinutosti jednotlivých trhních knih* a současně za odpověď na otázku, jakou hodnotu mají tyto písemnosti jako historický pramen.

Autorův poznatek o převážně autonomním charakteru trhových knih poddanských měst opravuje představy některých, především starších autorů.

Práce založená nejen na podrobném studiu knih z různých oblastí Čech, ale i na četné starší, mladší i nejnovější literatuře, svědčí o nesporně svědomitém a zasvěceném přístupu k zvolenému tématu. Spolu s dalšími statěmi obdobného zaměření (v SAP, AC i jinde) tvoří významný soubor úvah o způsobech pozemkové držby a knižních forem jejího právního pojištění.

Okolnost, že trhové knihy této doby se mu jeví něčím více než jen jako pouhá "species" knih pozemkových (gruntovních) by - dle mého soudu - mohla být jen vhodným podnětem k pokračování odborné diskuse na uvedené téma. Právě to však svědčí o samostatném, vědecky vyzrálém úsudku autorově.

V. Š.

J. H A N Z A L , PATRIMONIÁLNÍ ÚŘEDNÍCI A ÚŘADY V DOBĚ PŘEDBĚLOHORSKÉ, SBORNÍK ARCHÍVNÍCH PRACÍ, XIX, 1969/2, STR. 441 - 456

Studie je součástí autorovy kandidátské práce o písemnostech českých panství 16. a poč. 17.století. Výstižně shrnuje poznatky o struktuře, organizaci, vnitřním chodu i funkci patrimoniálních úřadů té doby a s nimi konfrontuje některé sociologické názory M.Webera na byrokracii a úřednický aparát friedrichovského období. Autor představuje uvedený časový úsek jako důležitou epochu ve vývoji feudálního velkostatku, během níž se rozvíjela a měnila ekonomika, právní poměry i správa. Článek se zabývá správní organizací zvláště velkých a vývojově progresívních pozemkových komplexů (panství Rožmberských a Smiřických), podrobně sle-

duje růst úřednictva, jeho odbornou úroveň, sociální poměry a vzájemnou vazbu jednotlivých úřadů i úředníků.

Vnějším výrazem práce patrimoniální správy byla kancelář, z níž vycházely nové typy písemností, mající důležitou ekonomickou, právní i správní funkci. Autor se zde odvážil velmi případné definice patrimoniálního úřadu a kanceláře v dobových i místních podmínkách.

V závěru hodnotí autor historický význam předbělohorské správy na českých velkostatcích. Dokazuje, že jejich správní systém i aparát spolehlivě fungoval a tak plnil důležitou společenskou úlohu napomáhaje ekonomicko-správnímu rozvoji. Ten byl urychlován využíváním místních podmínek, jakož i praktických poznatků i zkušeností kvalifikovaných úředníků. Autor správně dovozuje, že takto připravený správní aparát se mohl stát spolehlivým základem pro další vývoj a hospodářskou konsolidaci českých panství v průběhu celého 17., 18. i prvé poloviny 19. století.

Stať čerpající z bohaté domácí i zahraniční literatury a především z vlastních příbuzných prací autorových (samostatně vyšly jeho články o pozemkových knihách, urbářích a hospodářských účtech jednak v SAPu, jednak ve sborníku Pomocné vědy historické) neomezuje se jen na přesnou faktografii dokreslenou několikerým schématickým znázorněním patrimoniálních úřednických mechanismů, ale vyúsťuje ve vlastní pohled, který je nesporně jejím dalším a značným kladem.

V. S.

HANS-JOACHIM F E I S T , DIE ENTSTEHUNG DES VERWALTUNGSRECHTS ALS RECHTSDISZIPLIN, MÜNCHEN 1968, XXX - 188 S.

Sleduje sa proces, ktorým sa v novoveku diferencovalo administratívne právo ako samostatná právna disciplína, a to v oblasti niekdajšej rímsko-nemeckej ríše včítano Rakúska. Uvedený proces se chápe ako "boj o právo" medzi buržoáziou na jednej strane a panovníckou byrokraciou a vojskom na druhej strane. Začal v období tzv. policajného štátu v 17. a 18.storočiu. Príznačný bol pritom vznik odborne vzdelanej byrokracie, premena stavovskej administratívy na zemepanskú a rozmach tzv. štátneho práva v teritóriách. Súčasne vznikla kameralistika, ktorej účelom bolo zvyšovať a udržovať zemepanské príjmy. Napokon sa rozvíjala tzv. policajná veda. Odčlenením administratívneho hľadiska t.j.polície, od finančného či fiskálneho hľadiska (to bola kameralistika vo vlastnom zmysle) vznikla administratívna náuka zvaná policajná náuka. Vtedy vznikla aj prvá katedra "policajnej náuky a politických vied" na uni-

verzite vo Viedni (1720). V teritóriách sa súdnictvo v administratívnych veciach oddelilo od ríšskeho súdnictva a tak vznikla tzv. kamerálna justícia. V 18.storočiu vyvrcholilo *obdobie tzv. policajného štátu* a po ňom nasledovalo v 19.storočiu *obdobie tzv. právneho štátu*. Prechod medzi nimi tvorilo obdobie,ktoré autor nazval národno-štátnoobčianskym. Po rozklade rímsko-nemeckej ríše síce dosiahli teritoriálni panovníci suverenitu, ale ich voľnosť v administratíve sa obmedzila právnymi normami. Až vtedy vzniklo administratívne právo s ústrednou administratívou rozdelenou na rezorty a s obecnou administratívou. Na konci 18.storočia a na začiatku 19.storočia vystúpili prví reprezentanti náuky o štátnom práve a administratíve. V treťom období, ktoré autor nazýva *obdobím liberálno buržoázneho štátu* (19.storočie) rozoznáva štyri úseky, a to do r.1862 rozmach administratívneho práva zo stránky vedeckej a vplyv revolúcie r.1848, potom reakciu na uvedený vplyv v podobe tzv. neoabsolutizmu (1851-1862), ďalej rozmach liberálno-buržoázneho štátu (1862-1871) a napokon obdobie ustálenia tohto štátu (1871-1896). V druhom uvedenom časovom úseku sa vyčlenila administratívna náuka z náuky o štáte a vo štvrtom úseku sa administratívne právo osamostatnilo ako osobitná disciplína.

Jox. K.

A. C S I Z M A D I A , LES PROBLÈMES DE L´ADMINISTRATION PROVINCIALE EN HONGRIE AU XVIIIe SIÈCLE. ACTA JURIDICA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE 2 (3-4) 1969, S. 355 - 389

Touto štúdiou prispel autor k vyplneniu medzery spôsobenej nedostatkom syntetických prehľadov o dejinách vidieckej administratívy v Uhorsku v novoveku. Tým prispel aj k štátoprávnym dejinám Československa. Základnou jednotkou boli aj v 18.storočiu stolice. Okrem župana všetky tamojšie orgány boli samosprávne. Pri rozširovaní úloh verejnej správy sa rozvinula zdravotnícka správa. Za Jozefa II. stolice na 5 rokov zanikli a krajina sa delila na 10 okruhov, ktoré riadili královskí komisári. Okrem stolíc boli ešte osobitné obvody, z nich na našom terajšom štátnom území bol Spiš se zložitou administratívnou štruktúrou. Z právomoci stolíc boli vyňaté slobodné kráľovské mestá. Ich administratíva a hospodárenie podliehali kontrole ústredných úradov krajiny. Za Jozefa sa im ukladalo zamestnávať právneho pracovníka. Dočasne ich tiež začlenili do stoličnej organizácie. Tretia základná zložka miestnej administratívy boli dedinské obce, ktoré mali čiastočnú samosprávu. Medzi nimi treba rozlišovať poddanské obce, potom tzv. šľachtické dedi-

ny so zemianskym obyvatelstvom a napokon tzv. mestečká (oppida). Naposledy uvedené obce mali právo trhu, vykonávali sa v nich remeslá a mali výsady. Na nich sa zakladala ich samospráva včítano súdnictva, ktoré bolo niekedy aj hrdelné. Mnohé mestačká získali časom postavenie slobodných kráľovských miest. Dedinské obce bývali tiež kombinované, totiž sčasti šľachtické a sčasti poddanské. Páni poddanských obcí obmedzovali aj tak už úzku samosprávu týchto obcí najmä alodizáciou, aby tým zvyšovali svoje príjmy. Proti tomu chránili poddaných dvorské miesta, lebo z poddanských dedín plynuli dane. Tento rozpor sa riešil za Márie Terézie urbárskym zriadením, v ktorom sa tiež zabezpečovala poddanským dedinám určitá samospráva. - Autor venoval najviac pozornosti dedinským obciam včítano mestečiek, lebo táto matéria je v štátoprávnej historiografii Uhorska nejmenej spracovaná.

Jos. K.

V. U R F U S , KAPITOLA Z DĚJIN POMĚRU ČECH K TZV. ŘÍMSKÉ ŘÍŠI NÁRODA NĚMECKÉHO (ČESKÝ KRÁL A BAMBERSKÝ BISKUP V 17. A 18.STOLETÍ), PRÁVNÍK 1970, S. 1015 - 1024

Bamberští biskupové si činili od třicetileté války nároky na lenní svrchovanost nad arciříšnickým úřadem, který zastával - jako říšský kurfiřt - český král. Své právo opírali o listinu Matyáše Korvína z r. 1479, pravděpodobně padělanou. S české strany byly bamberské pretense odmítnuty literárně (v Jordanově disertaci z r.1716) i po linii úřední. Česká dvorská kancelář je negovala poukazem na to, že Matyáš nebyl legitimním českým králem. Urfus obrací pozornost na skutečnost, že tím byl - v roce svatořečení Jana Nepomuckého - nepřímo uznán za legitimního panovníka Jiří z Poděbrad.

J. Kl.

VLADIMÍR V A Š K Ů , STUDIE O SPRÁVNÍCH DĚJINÁCH A PÍSEMNOSTECH MORAVSKÉHO KRÁLOVSKÉHO TRIBUNÁLU Z LET 1636-1749, BRNO 1969, OPERA UNIVERSITATIS PURKYNIANAE BRUNENSIS, FACULTAS PHILOSOPHICA, 144

Vašků je autor, jenž se zabývá otázkami novodobé diplomatiky a nadto dovede i cílevědomě s plným soustředěním sledovat úkoly, které si vytkl. Rovněž tak předmět, který zvolil, aby se stal objektem jeho zkoumání, je jistě úměrný významu otázek, jež na něm mají být demon-

strovány. Moravský tribunál měl již v době svého vzniku některé svéráznć rysy, které jej odlišovaly v jistém smyslu od jiných podobných institucí, nemluvě o tom, že jako ústřední zemský úřad vykonával agendu vskutku centrální povahy. Ve své studii podává Vašků především pěkný výklad o vývoji tribunálu, o změnách v jeho působnosti a organizaci, vycházeje z některých starších podnětů Šebánkových a Radimského. V tomto ohledu významný je jeho rozbor návrhů na reformu tribunálu, jejichž iniciátorem byl Maxmilián Oldřich z Kounic. Zjištění, která tu autor přináší, zapadají dobře do rámce obecnějších vědomostí o snaze přebudovat státní aparát a postavit na nový základ státní finance, která byla příznačnou pro situaci v zemích ovládaných Habsburky na počátku 18. století. Hlavní těžiště práce je však soustředěno do diplomatického rozboru písemností moravského tribunálu. Metoda, o níž se tento rozbor opírá, spočívá v podstatě v konfrontaci skutečné povahy písemností s požadavky, které předepisovaly úřední instrukce či krátce řečeno úřední normalie. Vašků svoji pozornost zaměřuje jednak na aktový materiál, jednak na knihy radních protokolů. V obou směrech dospívá k zajímavým a původním poznatkům, které s plnou přesvědčivostí ukazují to, co také zdůrazňuje v úvodu ke své práci a co lze vyjádřit asi tak, že doba pobělohorská je obdobím, kam v prvé řadě je třeba přenést úsilí badatelů obírajících se novodobou diplomatikou. Autorova studie je v každém směru seriózní, nikde nepodléhá lákavé možnosti rychle a ovšem také zatím i nutně předčasně zobecňovat. Tím spíše je tato práce vítaným přínosem i pro právního historika.

V. U.

FRANTIŠEK R O U B Í K , K VÝVOJI ZEMSKÉ SPRÁVY V ČECHÁCH V LETECH 1749 - 1790, SBORNÍK ARCHÍVNÍCH PRACÍ, ROČ. XIX. (1969), STR. 41-188

Po studii o českém místodržitelství je přítomná stať další prací, která přes svůj zdánlivě nenáročný název vytváří základní předpoklady, aby v oblasti našich recentních dějin byly otázky, jaké v medievalistice zpracovávají rozvinuté pomocné vědy, postaveny na spolehlivý základ. O významu a průkopnické povaze Roubíkových výsledků bylo by proto jistě zbytečné hovořit. Patrně tím spíše, že dotčená studie překračuje i svým rozsahem daleko běžné rozměry sborníkového příspěvku, jsouc skutečnou monografií svého předmětu. To ovšem také samo naznačuje množství informací, které jsou tu uloženy. I časové vymezení je, byť zatím nepokrývá v plné míře působnost všech orgánů, jejichž činnost autor sleduje (tj. zejm. českého gubernia, jež bylo centrálním správním úřadem i v prvé

polovině minulého století), cílevědomě zaměřeno k období opravdu rozhodujících administrativních i státoprávních přeměn, o němž zpravidla mluvíme jako o době tereziánských a josefinských reforem. Hutný a na fakta bohatý text je vhodně doplněn řadou přehledných příloh, podávajících mimo jiné především obraz o personálním obsazení ústředních úřadů v Čechách.

V. U.

JOSEF T L A P Á K , K ČINNOSTI URBÁRNÍCH KOMISÍ V ČECHÁCH V LETECH 1771 - 1775, VĚDECKÉ PRÁCE ČESKOSLOVENSKÉHO ZEMĚDĚLSKÉHO MUSEA, 1968, STR. 89 - 97

Jde o drobný příspěvek, který však významně doplňuje a zpřesňuje naše znalosti o průběhu akcí podnikaných k zlepšení poddanských poměrů v Čechách na počátku sedmdesátých let 18.století. Tyto podněty vycházející od tereziánského dvora, kde se na nich iniciativně podílel i Josef II, jako spoluvladař své matky, směřovaly v l. 1771-5 k úpravě poddanských povinností zavedením úředně schválených individuálních urbářů podle jednotlivých dominií; význam zmíněného záměru naznačuje ostatně i to, že k jeho uskutečnění mělo dojít v letech, předcházejících bezprostředně selskému povstání z r.1775. Zatím co dosavadní literatura soudila převážně, že toto úsilí ztroskotalo na odporu šlechty, aniž se na panstvích přikročilo k vypracování návrhu urbářů, autor ukazuje, že dotčený plán měl ve skutečnosti v patrimoniální správě daleko větší ohlas a že soudy staršího bádání, jež byly opřeny převážně o prameny centrální povahy, je třeba poopravit. V archívech českých velkostatků i krajských úřadů je možno se přesvědčit, že urbáře byly sestavovány v hojném počtu a že práce tu probíhaly poměrně horlivě.

V. U.

KARL HEINZ O S T E R L O H , JOSEPH VON SONNENFELS UND DIE ÖSTERREICHISCHE REFORMBEWEGUNG IM ZEITALTER DES AUFGEKLÄRTEN ABSOLUTISMUS, EINE STUDIE ZUM ZUSAMMENHANG VON KAMERALWISSENSCHAFT UND VERWALTUNGSPRAXIS, LÜBECK - HAMBURG 1970, HISTORISCHE STUDIEN, HEFT 409

Osobnost dotčená v titulu zmíněné práce náleží nepochybně k těm, jež se staly v jistém smyslu ztělesněním doby, v níž žily. Živý literární zájem o Sonnenfelse, vycházející již od jeho současníků, byl toho

také přirozeným důsledkem. Osterlohova práce však nechce být jen další položkou v této řadě. Její poměr k Sonnenfelsovi není ostatně také určován jen biografickými zřeteli, nýbrž směřuje k otázkám podloženým daleko obecněji: těžištěm Ostrelohova přístupu je pojem kameralistiky, tedy disciplíny, jejímž nejvlastnějším tvůrcem v Rakousku, přes jinak mnohostranný ráz svého působení, Sonnenfels především byl. Je známou skutečností, že kameralistika měla pro naše a sousední země podobný význam, jaký v pokročilejších státech západní Evropy připadl merkantilismu a ranému pronikání idejí ekonomického liberalismu. Ovšem právě tento fakt vedl často i k tomu, že kameralistické nauky středoevropského 18.století byly v konkrétním pohledu posuzovány jednostranně spektrem těchto rozvinutějších myšlenek a že byly nejednou i klasifikovány podle toho, jak se přibližovaly či vzdalovaly stanoviskům otevírajícím cestu ekonomickému liberalismu. Osterloh si velmi dobře uvědomuje všechna úskalí tohoto pojetí a jeho kniha je také v prvé řadě jednou tichou, jindy výslovnou polemikou s touto koncepcí, jejímž výsledkem byla i známá práce Luisy Sommerové o rakouských kameralistech. Osterloh proto také klade důraz ne na formálně obsahový rozbor kameralistických nauk, nýbrž na jejich živou funkci jako činitele, jemuž připadla inspirující a větším dílem i bezprostředně budovatelská úloha v procesu výstavby nového byrokratického státního aparátu i nového právního řádu, jak ji v Rakousku uskutečnil osvícený absolutismus. V tomto smyslu je jeho kniha nepochybně velmi blízká každému, kdo se zajímá o dějiny státu a práva. Čtenář hledající takovéto poučení, se tu setká s bohatým a podrobně doloženým vylíčením Sonnenfelsovy účasti na všech zákonodárných a administrativně organizačních akcích, kterých v Rakousku v posledních dvou desetiletích 18.století i krátce předtím nebylo málo. Sonnenfels na tomto pozadí vyrůstá nejednou do rozměrů vskutku gigantických, a v jeho rukách se sbíhají téměř všechny nitky tohoto úsilí. I když je jistě možno s tímto obrazem v podstatě souhlasit, přece jen se nelze v jednotlivostech ubránit i určitým pochybnostem. Osterloh správně vidí to, v čem spočíval Sonnenfelsův přínos v oblasti vlastního rozvíjení kameralistických nauk, zejména to, v čem převýšil starší akademickou kameralistiku pruskou a saskou. Naproti tomu však asi přeceňuje blahodárné působení Sonnenfelsových idejí, spadající již do doby pozdější. Přes velký význam jeho státnického i myšlenkového díla nelze popřít, že oficiální kanonizace jeho myšlenek učinila z nich i určitou retardační sílu, která nepříznivě ovlivňovala hospodářskopolitický vývoj předbřeznového Rakouska a přispěla i k ekonomickoteoretické stagnaci v této době. V Osterlohově práci to dobře ilustruje očividné podceňování Sonnenfelsova nástupce na universitní katedře Watterotha. Vcelku je však možno o Osterlohově knize říci, že náleží k pracem,

s nimiž se v odborné literatuře nesetkáváme denně; je proto zajisté možno vyslovit i přesvědčení, že se stane trvalou pomůckou pro každého, kdo se bude chtít orientovat v otázkách dotýkajících se vývoje rakouského osvícenství a především pak dějin státu a práva v této době.

V. U.

JAROSLAV P R O K O P , ROBOTNÍ PATENT Z ROKU 1738 V ČECHÁCH, SBORNÍK ARCHÍVNÍCH PRACÍ XVIII, 1968/2, STR. 377 - 412

Účelem studie bylo znovu připomenout existenci a význam robotního patentu z 27.ledna 1738 jakožto důležitého mezičlánku v historii nevolnického hnutí v Čechách překračujícího úzký rámec nepokojů místních.

Její autor podrobně sleduje vydání, zveřejnění i výklad patentu - především v souvislosti s jeho problematickou českou verzí - stejně jako jeho mimořádný ohlas na českém venkově, vedoucí po selhání optimistických představ o jeho skutečném dosahu až k poddanským bouřím, jejich potlačení za pomoci vojenských asistencí a soudní dohře na fóru judicia delegata.

Velmi přesvědčivě dokazuje, že ony nepokoje, jež toho roku v Čechách propukly, byly přímo podmíněny nestejným výkladem zmíněného patentu, který právě proto, že chtěl vyvolat u poddaných zdání favorizujícího panovníkova gesta, způsobil svým skutečným dopadem všeobecné rozčarování. Nad to defektní a neúplné jeho české znění vyvolalo u poddaných zásadní nedůvěru v jeho autentičnost do té míry, že odmítali plnit robotní povinnosti s poukazem na zdánlivý rozpor mezi ušlechtilou motivací zákonodárce a strohým úředním výkladem jeho jednotlivých článků, zvláště těch, které ustanovovaly o tzv. "neobyčejných robotách".

Vhodně volenou narativní formou přibližuje autor plastický obraz všech souvislostí vedoucích až ku vzplanutí odporu na Mladovožicku, k jeho rychlému rozšíření na celou řadu dalších panství v Čechách i k jeho energické likvidaci.

V závěru položenou otázku kladného či záporného dopadu celé této nevolnické krize na další vývoj robotních poměrů v Čechách ponechává autor záměrně otevřenou s poukazem na potřebu hlubšího a širšího badatelského úsilí v tom směru.

Předností práce je plynulé a návazné vysledování zmíněných událostí, aniž by příliš široce rozvíjela dějové pásmo detailním líčením a mnohostranným rozborem jejich průběhu v jednotlivých oblastech. Její věrohodnost podtrhuje i skutečnost, že je založena na studiu spolehlivého pramenného materiálu i odborné literatury.

V. S.

VALENTIN U R F U S , PRÁVNÍ POSTAVENÍ ČESKÝCH MĚST A RAKOUSKÝ ABSOLUTISMUS V OBDOBÍ NÁRODNÍHO OBROZENÍ, SBORNÍK ARCHÍVNÍCH PRACÍ XIX 1969/2 STR. 386 - 440

Odvážit se pronikavého pohledu na dlouhodobý zápas byrokratických institucí rakouského absolutismu s ustupujícím stavovským partikularismem na půdě českých měst pozdně feudálního období může jen zasvěcený znalec všech souvislostí, jež přispívaly k vytváření české předbřeznové obrozenecké společnosti a tedy i k nástupu české buržoazie jako třídy na rakouské kolbiště pobřeznové.

Citlivý přístup k dílčím faktorům tohoto vývoje a závěry z nich vyvozené jsou nesporným kladem studie, jejíž autor tu spojuje detailní znalost faktů s erudicí právního historika.

Vycházeje z pluralitní povahy českých měst v počátcích národního obrození i z konfliktních situací mezi jejich kategoriemi, objevuje zcela netradičně vhodné podmínky pro počátky obrození právě v centralizujících, současně však i nivelizujících městských byrokratických institucích.

Autor odhaluje skutečné příčiny politického i hospodářského zaostávání především měst královských, přibližuje problematiku vývoje politické reprezentace těchto měst na zemském sněmu po roce 1627, připomíná různorodost měst v ohledu ekonomickém, politickém i právním jako jeden z dokladů "politické slabosti pozdně feudálního měšťanstva v Čechách" a vyzvedá uniformující funkci pozdně feudálního absolutismu podmiňujícího tak vlastní proces národního obrození.

Za podrobným rozborem složek určujících tendence josefinské regulace magistrátů následuje objasnění motivů protijosefinské reakce v létech 1790-1793, oživované politickou aktivitou velkostatkářské šlechty pod záštitou "zemského vlastenectví", jehož výrazem se stala i "stavovská desideria" v roce 1790 a prvá česká průmyslová výstava v roce 1791.

Vhodnou konfrontací státní hospodářsko-politické iniciativy se "spontánním rozvojem výrobních sil", jež v českých městech spočívala především v podpoře pozdně feudální ekonomické struktury a jejího řemeslnicko-živnostenského základu, přibližuje autor příčiny nezájmu rakouského absolutismu o města jakožto zdroje průmyslové aktivity opírající se spíše o příznivé podmínky okrajových oblastí Čech. V této okolnosti spatřuje též jednu z příčin národnostně nerovnoprávných vztahů v českých zemích.

Poukazem na společné i rozdílné znaky josefinské i pojosefinské regulace měst (volba a jmenování magistrátů) a na policejně-administrativní funkci cechovních korporací jakožto nejkonservativnější měšťanské

složky, uzavírá autor úvahu o prohlubujících se ekonomických rozdílech mezi zaostávajícím českým řemeslem a nastupujícím německým průmyslem.

V autonomní městské magistrátní byrokracii spatřuje do té doby nepředvídaného a neustále sílícího činitele obrozenecké společnosti, jenž se stává jednou z objektivních podmínek českého národního obrození i postupné likvidace rozdílů mezi dřívějšími feudálními městskými kategoriemi.

Velmi užitečně se na dané tématice podílí i kapitola věnovaná obrozenecké funkci majetkových přesunů ve struktuře feudálního velkostatku ve prospěch nešlechtických, především měšťanských držitelů půdy, což mělo za následek postupné odbourávání deskového monopolu šlechty a ve svých důsledcích se stalo jedním z pozitivních faktorů pobřeznového politického rozmachu národa.

Připomínkou těsně předbřeznových projevů protiabsolutistické opozice, jejíž feudálně stavovská složka se ještě jednou střetává s volením po sněmovní reprezentaci měst a nešlechtických velkostatků, uzavírá autor celkový pohled na řadu vnějších podnětů určujících váhu a směr národního obrození v českých zemích.

Věcný poznámkový aparát vhodně doplňující text, svědčí jak o mimořádné znalosti dobových pramenů i odborné literatury, tak i o účelném způsobu jejich využití. Pro svou obsahovou hodnotu i ucelenost formy přináší práce značný užitek odborným a vědeckým archívním pracovníkům, kteří k uvedené tématice našli vážný poměr.

v. S.

STANISLAW S A L M O N O W I C Z , LEOPOLDINA, IL CODICE PENALE TOSCANO DELL'ANNO 1786, IN: RIVISTA ITALIANA PER LE SCIENZE GIURIDICHE 13/1969, SS. 173 - 195

Autor seznamuje italskou veřejnost s výsledky svého rozboru toskánského trestního zákoníku, které publikoval již dříve ve své polsky psané práci (srv. PHS 13, ss.267-9). Studie je rozdělena do kapitol, pojednávajících všeobecně o reformách Leopolda II. jako toskánského velkovévody, o kodifikačních pracech, o analýze trestního zákoníku, jakož i o všeobecném zhodnocení toskánského trestního kodexu. Studie je příkladem penetrace výsledků socialistické pravovědy na stránky západoevropských časopisů. Výsledky polské práce jsou tu formulovány - v odstupu let - ještě dokonaleji.

J. Kl.

J. G O D E C H O T , NAPOLÉON. PARIS (ÉD. A.MICHEL), 1969, 404 STRAN IN-8°

Kniha francouzského historika prof. J. G o d e c h o t a vyšla ke 200.výročí Napoleonova narození jako jeden ze svazků edice "Le Mémorial des siècles" (série "Les Hommes"), zřízené G. W a l t e r e m.

Jádrem knihy je nepochybně rozsáhlá studie o Napoleonovi (str.27-223), nazvaná "Napoleonův portrét". Ve snaze přiblížit Napoleonovu osobnost opouští prof.Godechot v osmi hlavách této studie tradiční chronologický výklad a zkoumá postupně Napoleona jako člověka, vojáka, politika, zákonodárce, ekonoma, představeného církví (Chef de Églises), správce (maître) university, iniciátora propagandy i tvůrce vlastní legendy.

Pokus moderního historika podat Napoleonův nestranný portrét je doplněn úsudky vynikajících osobností dané doby (knížete Metternicha, španělského ministra Dona Manuela Godoye, anglického spisovatele W. Scotta, a amerického patsora W.Channinga (o Napoleonovi, str. 225-297).

Výklad uzavírají stati (po většině edice pramenů), nazvané "Napoleon a požár Moskvy", zahrnující deník abbé Adriaena Sururgue a zprávu hraběte Rostopčina (str.299-324), "Paříž a Pařížané v době, kdy se hraje o Napoleonův osud" (str.325-356), "Angličané se ptají: Co s Napoleonem?" (str. 357-394), "Napoleonovy rozmluvy se sirem Hudsonem Lowem na Svaté Heleně" (str. 395-424) a příloha "Schönbrunský fanatik" (str. 425-430).

Úvodní část Godechotovy knihy tvoří přehled panovníků a presidentů 19. století (str. 11-16) a chronologická tabulka Napoleonovy vlády (str.17-26), pořízená G. W a l t e r e m .

Knihu uzavírá bibliografie, sympatická pro našeho čtenáře i citací českých pojednání o Napoleonovi z prvé poloviny 19.století.

Jako celek je Godechotova kniha pozoruhodnou, moderně pojatou prací o jedné z největších historických osobností na přelomu 18. a 19.století.

St. B.

LESŁAW P A U L I , A) AUSTRIACKI KODEKS KARNY Z 1803 R.W WOLNYM MIEŚCIE KRAKOWIE (1815 - 1833), I. - II., 112 + 160 STRÁNEK, KRAKÓW, 1968 A 1970; B) JAN KIRSTEIN CERASINUS (1507 -1561), KRAKOWSKI PRAWNIK DOBY ODRODZENIA, 154 STR., KRAKÓW, 1971

Obě nové práce krakovského docenta právních dějin vyšly ve sbírce "Zeszyty naukowe Universytetu Jagiellońskiego", a to v oddíle "Prace prawnicze", č.40, 46 a 49. Obě mají také úzký vztah k právním dějinám českým. První proto, že se zabývá "Franciscanou" z r.1803, která platila i u nás, druhá proto, že problémy humanistické právní kultury 16. století jsou do značné míry analogické v Polsku i v českých zemích nehledě na to, že Cerasinus-Kirstein byl rodákem z knížectví Javorského, které tehdy spolu se Svidnickem a ostatními slezskými knížectvími náleželo k České koruně.

Zatímco první díl Pauliho práce z dějin novodobého práva trestního se zabývá jednak textem zákoníku z r.1803, jednak rozborem obecných jeho ustanovení, druhý díl analyzuje zvláštní část kodexu a podává syntetické závěry. Dostává se nám tak vítaného pohledu nejen do právních dějin Svobodného města Krakova, neboť autor svědomitě využil zachovaný archívní materiál krakovských soudních aktů, nýbrž i do dějin trestního práva první poloviny 19.století ve střední Evropě vůbec. Širší význam této Pauliho práce je dán především skutečností, že autor zasadil jednotlivé problémy, ať už se jedná o obecné principy trestního práva či o jednotlivé delikty, do celkových souvislostí dosavadní právnické i historické literatury, kterou beze zbytku a do hloubky zvládl.

Z faktických detailů uveďme, že trest smrti na základě rozsudku soudu Krakovské republiky byl v době, kterou se práce zabývá, vykonán jen jedenkrát (r.1824 za vraždu, viz II., str.53) a že (viz II., str.11) v celé této době před krakovskými soudy nebyl projednáván žádný případ podle devíti paragrafů sedmé hlavy kodexu, pojednávající o velezradě a jiných trestných činech proti státu.

Rovněž v druhé práci Pauliho nejde jen o osobnost krakovského hradského foita ("advocatus iuris supremi Maydenburgensis castri Cracoviensis"), nýbrž o celou širokou problematiku německého práva aplikovaného v řadě polských měst, ba ještě šíře o vědecky fundovaný pohled na polskou právní kulturu 16.století. Vlastní jádro práce tvoří rozbor jediného zachovaného díla Cerasinova, totiž latinského "Enchiridionu" vyšlého tiskem r.1557. Podává se tu analýza pramenů Cerasinem použitých, dále rozbor institucionální (str.47-70) svědčící o rozsáhlých a hlubokých znalostech Pauliho v oblasti práva 13. - 16.století a konečně rozbor vědeckých a společenských názorů Cerasinových.

Poslední dvě kapitoly jsou věnovány působení Cerasinova díla na tvorbu B.Groického (str.86-106) a na ukrajinskou kodifikaci, která byla pořízena v r.1743 s názvem "Prava, po kotorym suditsja malorosijskij narod", která však nebyla carskou vládou uznána a udržovala se v praxi de facto na základě opisu. Že tato "Prava" čerpala i z Cerasinova Enchiridionu, upozornil už F.Taranovskij v r.1897. Je podivuhodné, že L.Pauli při tomto tématu ponechal zcela stranou českou právní kulturu 16.století a také českou právněhistorickou literaturu.

V. V.

ROMULUS V U L C Ă N E S C U , ETNOLOGIE JURIDICA, EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, BUCUREŞTI 1970, STRAN 326, K PUBLIKACI JE PŘIPOJENO FRANCOUZSKÉ RÉSUMÉ STR.327-339

V úvodu autor pojednává o metodologii a předmětu právní etnologie. Zabývá se také vztahem právní etnologie k jejím pomocným vědám - právní geografii, právní antropologii a právní sociologii. Zdůrazňuje úzkou souvislost právní etnologie s právním folklorem, národopisem a právní archeologií. Je třeba ještě dořešit, zda se v těchto případech jedná o samostatné vědní obory nebo o součásti právní etnologie, sice autonomní, ale přece jenom součásti. Autor v úvodě cituje některá základní díla z oboru právní etnologie, mezi jinými L.H.Morgana, Pravěká společnost (1877) a B.Engelse, Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu (1884).

V hlavní části knihy autor pojednává o zvykovém právu v Rumunsku, na území Karpat a severního Balkánu. Zabývá se vznikem pravidel obyčejového práva v těchto oblastech, jejich vývojem a používáním od doby předfeudální až do doby buržoazní. Život na vesnicích se řídil převážně obyčejovými normami. Byl upraven např.příchod do vesnice a odchod z ní, byla upravena stavba domů, existovaly normy, které se týkaly rozdělení domovních prostor. Na sloupech balkonů domů bývaly vruby, které osvědčovaly, komu dům patří a také povinnosti majitele vůči společnosti a pánovi. Vyskytovaly se i obyčeje týkající se pohostinství, pohlavního života atp.

Velkou pozornost věnuje autor pozemkovému a pastýřskému obyčejovému právu. Pastýřské obyčejové právo upravovalo vztahy mezi pastevci navzájem, vztahy jednotlivých pastevců i společenství pastevců jako celku vůči třetím osobám, zejména vůči vlastníkům půdy a stád. Jednalo se např. o pravidla upravující formy sdružování pastevců, jejich odpovědnost, právo pastvy atp. Při této příležitosti autor udává, že i v Če-

chách, na Slovensku, v Uhrách, v Polsku a Rakousku existovala četná obyčejová pravidla, která upravovala práva a povinnosti tamnějších pastevců.

Zajímavě je zpracována další kapitola publikace, kde Vulcănescu pojednává o právních znameních (rituálních, technických a alfabetických). Mezi znamení technická patří např. znamení určitých profesí - horníků, hrnčířů, zedníků, kovářů, lékařů- mágů atp. Řadí se mezi ně i znamení difamující. Zničení nebo změna právních znamení byly trestány Je třeba si uvědomit, že existovalo velké množství různých znamení, při čemž i stejná znamení neměla často stejný význam. Pro bádání v této oblasti je důležitá spolupráce s právními historiky, etnografy a archeology i z jiných zemí. V této kapitole se nalézá bohatá obrazová dokumentace právních znamení.

Dále se autor zmiňuje o obyčejových pravidlech, která se týkala lékařů-mágů. Tento lékař byl např. vůči svým pacientům absolutně právně neodpovědný. Není bez zajímavosti, že žena, která pomáhala při zrození dítěte, se stala obligatorně kmotrou tohoto dítěte, jestliže byla požádána, aby se stala příslušnicí rodiny.

Autor také hovoří o obyčejových pravidlech, která ovládala vztahy mezi herci a diváky. Herec, který se choval při představení pohoršujícím způsobem, byl přísně potrestán orgány, které byly ve skupinách herců ustaveny. Trestáni mohli být jen herci, kteří hráli bez škrabošky.

Rozsáhlá je poslední kapitola, která pojednává o vesnickém soudnictví. Autor se zde zabývá zřizováním a složením soudních orgánů na vesnicích a jejich kompetencí. Tento orgán ("rada starých") se skládal ze tří kolegií a byl zároveň řídícím orgánem na vesnici. Řešil místní spory nebo spory přesahující rámec jedné vesnice. Výkon tohoto soudnictví nenarušoval tedy zájmy státu. V této kapitole jsou také uvedeny některé tresty, které byly odsouzeným ukládány. Je záslužné, že se autor zabývá podrobněji pastýřským soudnictvím. Obyčejová procedurální pravidla, která platila pro řízení před pastýřskými soudy (lhůty, přísahy, postup při řízení, forma rozhodnutí aj.) jsou totiž velmi důležitá, protože mnohá z nich byla převzata obyčejovým právem státu a byla také kodifikována.

V bibliografické části knihy jsou citovány četné prameny a literatura, zejména z oboru právní etnologie. Autor uvádí i některé české právní historiky, ze kterých vycházel - K.Kadlece, J.L.Píče a T.Saturníka.

Nepochybným kladem publikace je, že autor shromáždil a zpracoval mnoho poznatků, týkajících se právní etnologie a tak vyplnil mezeru,

která existuje v právně etnologickém bádání poslední doby, a to nejen v Rumunsku.

K. A.

MARIN V O I C U L E S C U , ISTORIA DOCTRINELOR POLITICE. EDITURA DIDACTICA ŞI PEDAGOGICA. BUCUREŞTI 1970. 429 PP.

Ve dvou letech vychází v Rumunsku již druhé obšírné kompendium dějin politických učení. Svědčí to o funkčnosti předmětu ve vysokoškolském vyučování socialistických států, i o vnitřní potřebě bádání vyrovnat se synteticky s tímto relativně samostatným předmětem. Voiculescova učebnice zdá se být ještě podrobnější, než v PHS (16, s.301,302) již anotovaná učebnice Gilescova. Časově sahá až do 20.století. Je ukončena rozborem Leninova přínosu k rozvoji revolučního politického učení. Voiculescu probírá v dobře bibliograficky dokumentovaných kapitolách politická učení ve starém Orientu, Řecku a Římě, v periodě feudalismu v Evropě, arabském Orientu a Asii, dále politická učení v době renesance, reformace, utopická učení komunismu, teorii přirozeného práva v době buržoazních revolucí, doktríny anglické buržoazní revoluce, učení francouzského osvícenství a francouzských materialistů. Povšimnutí dochází rovněž utopický socialismus doby francouzské revoluce, učení německého a italského osvícenství v 17. a 18.století, názory klasické německé filosofie,utopický socialismus první poloviny 19.století, doktrína buržoazního liberalismu, vznik marxistického učení, učení proudhonovců a bakuninovců, rozvoj marxistických idejí v druhé polovině 19. století, politické koncepce revoluční demokracie, učení solidarismu a přínos Leninův. Určité novum knihy proti obvyklé tematice učebnic dějin politických a právních ideologií v socialistických zemích představuje analýza politických doktrín doby zápasu o nezávislost v Jižní Americe (ss.258-267). Ve Voiculescově učebnici je třeba vidět další významný krok kupředu ke stabilizaci mladé vědní disciplíny, která zapustila kořeny a utěšeně se rozvíjí ve všech socialistických státech.

J. Kl.

DAVID C. B U X B A U M , SOME ASPECTS OF CIVIL PROCEDURE AND PRACTICE AT THE TRIAL LEVEL IN TANSHUI AND HSINCHU FROM 1789 TO 1895. THE JOURNAL OF ASIAN STUDIES XXX (1971), 2, STR.255-279

Bez ohledu na poněkud komplikovaný titul naznačující, že jde o analýzu soudního archívu okresů Tan-šuej a Sin-ču na Tchaj-wanu v 19.století, napsal Buxbaum diskuzní a někdy i polemickou studii o dosud naprosto převládajícím pojetí čínského práva. Konečně jde také o určitý komentář, založený na časově a místně omezeném soudním materiálu, k vynikající knize D.Bodde a C.Morrise, Law in Imperial China. Exemplified by 190 Ch'ing Dynasty Cases (Harvard 1967; viz PhS 15, 1971, str.247-251).

Buxbaum si klade několik otázek: rozeznávalo čchingské právo rozdíl mezi civilními a trestními případy?; byly civilní pře projednávány u soudů a byly případně považovány za trestní případy?; byli podezřelí považováni za viníky dokud se neprokázal opak?; představovalo každé střetnutí s právním systémem osobní pohromu?; měl právní systém za úkol zastrašit potenciální pachatele nebo obnovit porušenou společenskou harmonii?; uplatňovalo se právo vždy směrem od státu k jednotlivcům, spíše než přímo mezi jednotlivci? Předběžné odpovědi jsou: ani ne tak právo samotné jako soudní praxe odlišovala civilní a trestní případy; civilních pří bylo u soudů 10 až 20 % všech případů; ani chudší lidé se nebáli přijít k soudu se svými civilními záležitostmi; presumpce viny neexistovala; krutost se vyskytovala, nikoliv však podstatně větší než v řadě současných států jako je třeba USA.

Autor ještě zdůrazňuje, že čchingské právo bylo vcelku na srovnatelné výši s jinými právními systémy své doby. Jeho závěry jsou nesporně podnětné a musí být uplatněny při dalším studiu. Nevyhnutelným, byť i velmi obtížným bude ovšem opustit nejen literu zákona, ale i Buxbaumem studované soudní protokoly a právně-sociologickou metodou prozkoumat jejich vztah k mimosoudní skutečnosti, která byla nepochybně mnohem méně dokonalejší.

T. P.

MICHAŁ S C Z A N I E C K I , POWSZECHNA HISTORIA PAŃSTWA I PRAWA, II, PAŃSTWO BURŽUAZYJNE, WARSZAWA 1970, 274 STR.

O prvním dílu této pozoruhodné učebnice měli jsme příležitost zmínit se v Právněhistorických studiích 15 (str.278-279). Díl druhý vykazuje v míře ještě zvýšené rysy, jež jsme tehdy vyzvedli: úspornost vý-

kladu; soustředění na země, které lze považovat vývojově za reprezentativní a konečně tendenci k celkové syntéze spočívající na metodě historicko-srovnávací.

V čele výkladu je Anglie (do r.1832), při níž autor - na pouhých 22 str. - téměř výlučně věnuje pozornost ústavním institucím a politickému vývoji. Dalších 19 stránek stačí mu k vystižení hlavních rysů z počátku USA. Revoluční a porevoluční vývoj ve Francii do r.1814 je mistrovsky zvládnut na 34 stránkách, včetně výstižného výkladu o právu (napoleonské kodifikace).

Následuje souborná stať líčící hlavní rysy historického vývoje v 19. - 20.století jako úvod k dalšímu výkladu o Francii do r.1940 (30 stran), o Německu včetně Pruska do konce druhé světové války (30 stránek), o habsburské monarchii až do jejího konce (18 str.), O Velké Británii a jejím právu (20 str.), o USA včetně zdařilé partie o právu (15 str.) a o Rusku do Velké říjnové socialistické revoluce (22 str.).

S vědeckou rozvahou, politickým rozhledem a pedagogickým citem jsou tu vhodně vybrána hlavní fakta a data z dějin politických a právních institucí novověku. Učební látka je proporcionálně znamenitě rozvržena, takže student, který ji zvládl, nemůže být ani přetížen zbytečnými informacemi, ani povrchně instruován.

Jednou z nejcennějších je závěrečná partie nazvaná "Charakteristika vývoje buržoazních států". Obsahuje na 45 stránkách 38 statí seskupených do třinácti kapitolek, z nichž každá je věnována závažné konkrétní otázce, např. buržoaznímu konstitucionalismu, jednotlivým ze tří "státních mocí" územní správě a samosprávě, koncepci státní suverenity, jednotlivým aspektům ("kritériím") vývoje státu v novověku, společným rysům vývoje práva a právních nauk atd. Je to úsek opravdu *tvůrčím* způsobem syntetický vysoké hodnoty generalizační, a to jak po stránce historické, tak právnicky komparativní. Bylo by záhodno alespoň tuto partii - když už ne celou učebnici - přeložit a dát k dispozici i posluchačům českým a slovenským.

Celou příručku uzavírá šestistránkový výhled věnovaný novým rysům státu socialistického.

V. V.

JAN J A N Á K , PŘÍČINY VZNIKU PŘEDLITAVSKÉ SOCIÁLNÍ SPRÁVY, OPERA UNIVERSITATIS PURKYNIANAE BRUNENSIS, FACULTAS PHILOSOPHICA, BRNO 1970, STRÁNEK 221

Práce se člení chronologicky na období před Taafeho érou, období Taafeho sociálního zákonodárství a na specializovanou část o rezervní průmyslové armádě.

První kapitola zahrnující léta šedesátá a sedmdesátá minulého století obsahuje cenný rozbor životní úrovně pracujících i sociálně politických institucí za panství liberalismu, jenž je v protikladu k intervenční sociální politice pozdějšího Taafeho období. Připomínku lze mít k postupu výkladu, jenž nedoceňuje věcné dělení sociálně politických institucí. Čtenář tak získává cenné informace o pracovní době, živnostenských soudech, nemocenském pojištění, o zemědělském úvěru atd., jak se postupně staly předmětem sociálně politického zájmu.

Kapitola jednající o sociálně politickém zákonodárství Taafeho vlády vysvětluje sociální a třídní motivace státních zásahů a obsahuje výklad o genezi a rozbor jednotlivých zákonů. Rozbor je tu širší a všestranější než v někdejší práci Brügelově (Soziale Gesetzgebung in Österreich von 1848 bis 1918), jenž byla pokládána za základní literární zpracování. Zmínky zasluhují i pokusy o komparaci s reformami Bismarckovými. Na některých místech pociťuje čtenář potřebu sepětí výkladu institucionálního s dějinami dělnického hnutí (sociálně politické požadavky sjezdů soc.dem. atd.).

V třetí části zabývá se autor podrobně sociálně politickými institucemi, jejichž účelem bylo zmírnění těžkého osudu rezervní průmyslové armády. Je tu podán obraz o rakouském zákonodárství proti tulákům, žebrákům, vývoj tzv. chudinské péče, přehled snah o invalidní a starobní pojištění, vývoj nucené práce a začátky zprostředkování práce. Právě v této speciální části zabývá se autor ve velké míře legislativním a právním materiálem, takže práce je i přínosem k právním dějinám.

Janákova studie využila bohatého archívního materiálu (zemských výborů, presidií místodržitelství, ministerstev vnitra a veřejných prací) i materiálií vídeňského parlamentu. Okolnost, že studie přesahuje bohemistický rámec a zabírá širší okruh celého Předlitavska a že se nezabývá jen problematikou dělnickou, je jejím kladem.

J. H.

R. M E R L E , L'ANTICOLONIALISME EUROPÉEN DE LAS CASAS À MARX. PARIS (A.COLIN), 1969, 397 STRAN IN-8°

Kniha vyšla jako jeden ze svazků edice "Idées politiques", řízené J.Touchardem.

Jde o soubor vybraných textů (či lépe výňatků z textů) o kolonialismu, zahrnující zhruba období tří století (od 1.poloviny 16.do počátku 2.poloviny století 19).

Textové části (str.49-389) předchází úvod do problematiky (str.8-

46), v němž autor uvádí hlediska, podle nichž hodlá vybrané výňatky rozdělit.

V souladu s těmito hledisky pak dělí texty do čtyř základních skupin:

První zahrnuje pod názvem "Počáteční krize svědomí" jednak španělské autory 16.století (Las Casas, Vitoria, Suarez), jednak papežské dokumenty (mimo jiné i slavné buly Pavla III. z let 1537 a 1542 o Indiánech). K nim je připojena zajímavá ukázka ze IV.zpěvu Camoëesových "Lusovců", svědčící o protikolonialistickém smýšlení autora slavného eposu o portugalských výbojích v Africe a Asii.

Druhá uvádí vybrané texty francouzských a anglických autorů pod názvem "Souběh protikolonialistických tezí". Podle toho, zda autoři vycházeli z všelidských filosofických představ (teze idealistická) nebo zda se řídili hledisky utilitaristickými (teze utilitaristická), je Merle ještě dále třídí do podskupin.

Mezi autory teze idealistické rozeznává dále ještě ty, kteří poukazují prostě na zlořády kolonialismu (Voltaire, Montesquieu, Marmontel, abbé Raynal, Necker, Edmund Burke, markýz de Mirabeau, Alexis do Tocqueville, Bernardin de Saint-Pierre) a ty, kteří kolonialismus kritizují (Fenélon, Montesquieu, Mably, Rousseau, abbé Raynal, markýz de Sade).

Před autory utilitaristické teze zařazuje Merle pro srovnání protikolonialistické úvahy (John Law, Montesquieu, který ač je proti kolonialismu, vyzvedá koloniální obchod), po nich následují autoři, stavějící se proti kolonialismu buď z důvodů demografických (Boulainvilliers, Montesquieu, markýz de Mirabeau, Bernardin de Saint-Pierre) nebo ekonomických (William Petty, Richard Cautillon, markýz de Mirabeau, zakladatel fyziokratické školy François Quesnay, Turgot, Adam Smith, Jeremy Bentham a Arthur Young).

Třetí skupinu, pod názvem "Splynutí idejí" tvoří převážně výňatky z prací či projevů předních osobností Velké francouzské buržoazní revoluce. Zabývají se dvěma otázkami a to jednak problémem zastoupení kolonií (Jacques-Pierre Brissot, hrabě de Mirabeau, Robespierre), jednak budoucností kolonií (Brissot, Saint-Just, Concorcet, Bertrand Barère, vicomt de Bonald).

Čtvrtou skupinu, rozsahem i počtem autorů největší, nazval prof. Merle "Nové tříbení názorů v 19.stol." Texty této skupiny dělí do dvou podskupin. První z nich nazval "Krize liberálního myšlení", druhou "Antikolonialismus socialistického zaměření".

Do první podskupiny zařadil kromě ukázky z prací konzervativních obhájců "statu quo" (hrabě De Bruges):

a) autory *reformního* proudu, vystupující buď proti obchodu s otroky (Benjamin Constant) a otroctví (William Wilberforce, Sir Thomas

Fowell Buxton, Alphonse de Lamartine, Tocqueville, Victor Schoelcher) nebo požadující zároveň s kritikou zlořádů kolonialismu i jeho liberalizaci (Thomas Babington Macaulay, William Gladstone, Louis Veuillot, Tocqueville);

b) autory *prokolonialistického* proudu (Lamartine, Edouard Alletz, Victor Hugo a někteří autoři de Garnies-Pagès-ova politického slovníku); a

c) autory *protikolonialistického* proudu (Thomas Bugeaud, Auguste Comte), vystoupení parlamentní opozice v letech 1830-1841 proti dobytí a kolonizaci Alžíru (Frédéric Bastiat, Louis Reybaud) a

d) autory, kteří se vyslovili pro opuštění kolonií (abbé Dominique de Pradt, Lean-Baptiste Say, Jules Duval, De Molinari, Ricardo, James Mill, Charles Buller, Richard Cobden, John Stuart Mill, Goldwin Smith, Benjamin Disraeli, William Gladstone).

Ve druhé podskupině jsou jednak texty Marxových předchůdců (stoupenci Saint-Simonovi, Charles Fourier, Etienne Cabet, Proudhon a Robert Owen), jednak stati Marxovy, které uveřejnil jednak v Kapitálu, jednak v New York Herald Tribune.

Výběr pramenů je zajímavý a poučný pro každého, kdo se zajímá o dějiny boje proti kolonialismu, i když jejich roztřídění se mně nezdá zcela nepochybné.

Kniha je doplněna bibliografií (str.384-385) a autorským rejstříkem (str.386-387).

St. B.

GEORGE J A M I E S O N , CHINESE FAMILY AND COMMERCIAL LAW. AUTHORIZED REISSUE. HONG KONG, VETCH AND LEE LTD., 1970. STR. VII, 130

Kniha zachycuje stav tradičního i poněkud modernizovaného soudnictví v Číně kolem roku 1900, tedy ještě před pádem monarchie v roce 1911 a před převzetím některých prvků moderního evropského práva.

Autor získal velikou zkušenost jako soudce Nejvyššího soudu pro ty části Šanghaje, které ovládali Evropané formou koncesí, jakož i z praxe soudce britského soudu v Jokohamě, v Japonsku. Jamieson studoval asi dvacet let praxi Smíšeného soudu (Mixed Court) v Šanghaji, kde se řešily problémy týkající se konfliktů mezi domácím obyvatelstvem a cizinci.

Zde se střetávala tradiční koncepce čínského práva jakožto trestního a západního právního řádu, vytvářejícího právo občanské. Ještě vhodnější podmínky pro vznik obchodního práva skýtala Šanghaj, velké komerční středisko. Konečně, poté co Číňané opustili v polovině 19.sto-

letí koncepci Číny jako jakéhosi jedině dokonalého státu a tím uznali možnost aplikace mezinárodního práva i na Čínu, projevila se možnost a nutnost reformy čínského práva.

Kniha se skládá ze tří částí: překlady ze zákoníku Čchingů, komentáře k překladu, jakož i překlady řady případů z právnické příručky Sing-an chuej-lan. Užitek překladů je zejména v tom, že zpřístupňují nejen základní text zákona (lü), ale i příslušné precedenty (li). Na druhé straně jsou mnohé překlady nepřesné nebo přímo nesprávné, Jamieson často spíše parafrázuje nežli překládá.

Jamiesonova studie se nepokouší o nějaké zásadnější a obecnější závěry, což ostatně před kodifikací bylo sotva možné. Poskytuje dosti bohatý faktický materiál a může být proto užitečnou pro historika a zejména pro sociologa.

T. P.

PAL S C H Ö N W A L D , A MAGYARORSZÁGI 1918-1919-ES POLGÁRI DEMOKRATIKUS FORRADALOM ÁLLAM ÉS JOGTÖRTÉNETI KÉRDÉSEI, (OTÁZKY DEJIN ŠTÁTU A PRÁVA V ROKOCH 1918-1919 Z BURŽOÁZNODEMOKRATICKEJ REVOLÚCII V MAĎARSKU), AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST 1969, 400 STRÁN

Autor rozdelil tématiku do dvoch častí. V prvej se zaoberá s problematikou buržoáznodemokratického štátu, skúma formu vlády, otázky teritoriálnej suverenity, ústredné orgány ako aj štruktúru autonómnych území, ďalej ozbrojené orgány a miestnu správu. Venuje dost pozornosti politickému vývoju Maďarska v tomto období, pokusom o zachovanie územnej integrity bývalého Uhorska, ako aj národnostnej otázke. Nášho čitateľa zaujmú najmä časti venované zák.článku XXX/1919 o autonómii Slovenska, ktorý mal za účel hatiť zjednotenie Čechov a Slovákov (str.84-88).

Druhá časť sa venuje tým odvetviam práva, ktoré boli charakteristické pre premeny feudálneho Uhorska v buržoáznodemokratické Maďarsko, ako volebné právo, základné občianské právo, pracovné právo, pozemková reforma a trestné právo.

Ide o prvé súborné spracovanie tejto problematiky.

L. B.

ANDOR C S I Z M A D I A , RECHTLICHE BEZIEHUNGEN VON STAAT UND KIRCHE IN UNGARN VOR 1944. NAKLADATELSTVÍ AKADEMIE, BUDAPEST 1971, 296 STR.

V překladu G.Diósdiho stává se nyní nemaďarské veřejnosti přístupnou zkrácená verze Csizmadiovy maďarské knihy vydané r.1966 týmž nakladatelstvím s názvem "Vytváření právních vztahů mezi uherským státem a církví a jejich praxe v horthyovském období". Ježto nebylo lze získat včas podrobnou recenzi tohoto nového zpracování jedné z nejdůležitějších maďarských právněhistorických prací uplynulého desetiletí, upozorňujeme čtenáře PHS na věc zatím alespoň touto anotací.

Jádro knihy tvoří právněhistorická problematika doby počínající koncem první světové války. Autor se sice omlouvá (str.8-9), že "předhistorie" musila v tomto novém zpracování ustoupit do pozadí, ale lze konstatovat, že ani čtenář zainteresovaný na starších fázích vývoje nebude touto knihou nijak zklamán. Starší historie se hlásí neodbytně k slovu zejména v partiích o vrchním patronátním právu a o problémech církevního jmění (str.66 a d.), právě tak jako v poutavé partii o počátcích kongruy (str.228 a d.) a na mnoha jiných místech.

Vlastní doménou autorovou je nicméně období 1918-1944, které je autorem samým označováno za polofeudální. Zasvěceně a nemilosrdně je tu odhalována politika maďarské buržoazie na straně jedné a politika Vatikánu na straně druhé, přičemž zejména časté a výborně zvolené citace z oficiálních i neoficiálních projevů představitelů církve i státu působí na čtenáře velmi sugestivním dojmem. Metoda historická a metoda právnická se v Csizmadiově díle spojují k úspěšnému výsledku, jehož podstatným rysem je, prokázat - jak autor sám říká - , že také na tomto úseku není místa pro fantazie ("Traumbilder") buržoazní literatury, podle níž se v Uhrách odehrál jakýsi svébytný a svérázný vývoj ("eigenständige ungarische Entwicklung").

Je škoda, že pro rychlejší orientaci v tomto významném a obsahově bohatém i pestrém díle, které bude jistě hojně používáno i ve studiích právně-srovnávacích, nebyl k této německé verzi pořízen jmenný a věcný rejstřík.

V. V.

ANDOR C S I Z M A D I A , A NEMZETI BIZOTTSÁGOK ÁLLAMI TEVÉKENYSÉGE 1944-1949 (ČINNOST NÁRODNÝCH VÝBOROV AKO ORGÁNOV ŠTÁTNEJ MOCI), BUDAPEST 1968, 486 STRÁN

Národné výbory vznikali v Maďarsku až po oslobodení a vzhľadom k tomu, že nemali tradíciu z dôb okupácie - ako u nás v Českosloven-

sku - nestali sa orgánmi štátnej moci a správy. Ich úlohy zostali obmedzené na politické funkcie, ako miestne zložky nášho národného frontu. Napriek tomu však v období od r.1944-1949 plnili aj niektoré štátne úlohy, a práve tomuto obdobiu a tomuto úseku ich činnosti venuje pozornosť autor. O tom, že základným článkom štátnej moci a správy v Maďarsku nebudú národné výbory, ale rady (tanács), sa rozhodlo ešte r.1945. Národné výbory zanikli v januári r.1949 a na ich miesto nastúpili miestne organizácie Nezávislého ľudového frontu. Pre československého právneho historika sú pozoruhodné porovnania s vývojom u nás (str.379-384). Knižka má podrobný index a ruský a nemecký preklad obsahu. Spracovanie sa opiera o územne veľmi rozvetvené štúdium archívnych fondov.

L. B.

KÁLMÁN K U L C S Á R , HISTORICAL DEVELOPMENT OF LAW-APPLYING FUNCTIONS; SOCIAL CONDITIONS AND LEGAL EVOLUTION. VYŠLO V ZBORNÍKU:I DROIT HONGROIS - DROIT COMPARÉ. HUNGARIAN LAW - COMPARATIVE LAW. BUDAPEST 1970, S.51 - 73

Z pozície právnej filozofie sa sociologicky hodnotí aplikácia práva s použitím metód komparatistiky. Nestačí s t a t i c k y skúmať vzťah právnych noriem a ich spoločenských podmienok, ale treba skúmať aj d y n a m i k u tohto vzťahu, sledovať funkčný vzťah medzi právnymi javmi a spoločnosťou. Okrem tradičných hľadísk treba uplatniť ešte aj historické a sociologické. Právny systém pochopený ako súbor právnych noriem určitej krajiny sa má uviesť do funkčného vzťahu k danej spoločnosti. To zahrnuje nielen právne predpisy a ustanovizne, ale aj organizačné útvary tvorby a aplikácie práva, sociálne podmienky ich účinnosti a ľudské správanie sa, ktoré vplýva na túto účinnosť. Tieto zásadné tézy overoval autor na organizácii aplikácie práva, ako sa prejavuje v súdnictve a administratíve. V tom vidí odraz funkcie právneho systému v určitej spoločnosti. Domnieva sa, že táto organizačná funkcia práva bola dlho skrytá. V 20.storočiu sa rozšírila na stále vzrastajúcu sféru sociálnych procesov. Skryto pôsobí aj normatívna funkcia aplikácie práva. Súdny výrok pôsobí (najmä v trestnom práve) aj preventívne a preto ho treba chápať ako spoločenský proces. Samotné súdnictvo nebolo v histórii iba aplikáciou práva. Slúžilo totiž predovšetkým udržaniu poriadku, ktorý bol výhodný pre ústrednú vládnu moc. Pretrvávaním laického živlu v súdnictve Uhorska sa zabezpečovala zhoda medzi aplikáciou práva a judikatúrou. Význam judikatúry v Uhorsku dokazuje, že súdy tam

mali aj právotvornú funkciu, čo ináč platí aj o iných krajinách. Orgány aplikácie práva (súdne aj administratívne) majú aj komunikačnú funkciu, lebo šíria vedomosti o práve. Vykonávaním revíznej funkcie sa stávajú nástrojmi štátnej politiky. V 20.storočiu priam organizujú spoločnosť, takže aplikácia práva potom ustupuje do pozadia. Preto sa hlavne v socialistických krajinách súdy nahrádzajú administratívnymi útvarmi a arbitrážou. V súdnictve sa zosilňuje politický vplyv a prenikajú diskrečné akty. Najmä arbitráže pôsobia ako nástroj organizačno-direktívnej funkcie práva, ktorou sa formuje spoločnosť.

Joz. K.

J.B. S T E R N I K , V.I.LENIN - JURIST, JURIDEČESKAJA DEJATĚLNOST V.I.ULJANOVA (LENINA), IZD. "UZBEKISTAN", TAŠKENT 1969, 271 STRÁN

Recenzovaná práca sovietskeho autora I.B.Sternika prináša nové fakty a údaje k biografii V.I.Lenina, dopĺňa ju novým, doteraz málo poznaným obdobím Leninovho života z hľadiska jeho práce ako advokáta - obhajcu na súdoch v Samare (Kujbyšev) a v Petrohrade v rokoch 1892-1895, ako aj jeho nelegálnu advokátsku činnosť vo vyhnanstve v Šušenskom. Táto jeho činnosť sa v doterajších vydaniach jeho biografií len letmo spomínala a dôraz sa kládol len na jeho revolučnú činnosť. Pre plné hodnotenie Leninovej práce a poznanie všetkých stránok jeho života má význam poznanie aj tejto, doteraz málo známej a opomínanej činnosti. Autor rozdelil prácu na štyri kapitolky. Cenná je v závere uvedená bohatá bibliografia, chronologické dáta spojené so získaním právnického vzdelania a činnosťou V.I.Lenina v úlohe advokáta v Samare a Petrohrade, ako aj niekoľko dokumentov z jeho činnosti v samarskej advokácii.

Autor vychádzal pro práci z toho, že čitatelia Leninovej biografie veľmi málo poznajú jeho činnosť ako právnika-praktika. Nie všetkým je známe, že takmer 8 rokov (1892-1900) pracoval Lenin v advokácii, vystupoval ako obhajca na súdoch v Samare a Petrohrade a neskôr aj právne zastupoval pracujúcich ľudí z obce Šušenskoje, kde bol vo vyhnanstve.

Keď sa hovorí o Leninovi, vynorí sa obyčajne jeho činnosť vodcu robotníckej triedy a strany, najvyššieho štátneho činiteľa, teoretika a publicistu. No s výrazom Lenin ako právnik sme sa takmer nestretli. Ale všetko nasvedčuje tomu, že o V.I.Leninovi ako o právnikovi možno a treba hovoriť, pretože on ním bol a pretože jeho právnické vedomosti mu pomáhali v hlavnom - v revolučnej práci, i vo funkcii predsedu Rady ľudových komisárov v normotvornej činnosti.

V recenzovanej práci autor skúma dve hlavné úlohy, a síce prečo a ako sa V.I.Lenin stal právnikom a aký je charakter jeho právnickej (advokátskej) činnosti a ako ju využíval aj v boji so samoderžavím. V prvej hlave V.Uljanov - študent právnickej fakulty sa zamýšľa nad otázkou, prečo sa rozhodol Lenin stať sa právnikom.

V ďalšej časti sa autor zaoberá Leninovou činnosťou ako člena petrohradského kolégia advokátov, jeho advokátskou činnosťou v Petrohrade a využívaním svojich právnických vedomostí na vzdelávanie pracujúcich más. V poslednej časti hodnotí Leninovu činnost "ilegálneho advokáta" vo vyhnanstve na Sibíri v Šušenskom.

Recenzovaná práca rozširuje naše poznatky o doteraz málo známu oblasť činnosti V.I.Lenina. Autor sa snažil v práci ukázať, že Lenin ovládajúc dokonale právnu vedu, využil ju ako nikto iný z marxistov-právnikov v záujme revolučného boja, že V.I.Lenin postavil svoje vedomosti v oblasti marxistickej filozofie a práva do služieb revolučného hnutia, do služieb a na vyzbrojenie boľševickej strany a pre položenie základov sovietskeho socialistického právneho poriadku a pre položenie základov socialistickej teórie štátu a práva.

L. H.

ANDRZEJ A J N E N K I E L , SEJMY I KONSTYTUCJE W POLSCE 1918 - 1939, WARSZAWA 1968, STRÁN 130

Autor podáva v recenzovanej práci históriu vývoja parlamentarizmu v medzivojnovom období dvoch decénií v Poľsku. Venuje sa rozvoju inštitúcií a výstavby parlamentarizmu, pomeru síl v sneme a ústavnému vývoju. Vychádza z toho, že buržoázny parlamentarizmus existoval v poľskom vývoji pomerne krátky čas, avšak aj tak mal snem najmä do r.1926 značný význam v systéme najvyšších orgánov štátu. Po májovom prevrate v r.1926 úloha parlamentu postupne klesla, čo sa prejavilo aj v ústave prijatej v r.1935. V tom čase už politický život v Poľsku prebiehal najčastejšie mimo snemu, mimo snemu sa grupovali stranícke zoskupenia a viedol sa politický boj o vedenie štátu.

Vo vstupnej kapitolke venuje sa autor rozboru buržoázneho parlamentarizmu.

Zaujímavý aj pre nášho čitateľa je rozbor politických strán, skupín a blokov, ako sa ony formovali v Ústavodarnom sneme a postupné formovanie politického systému. Pri hodnotení vývoja v Poľsku venuje autor pozornosť aj medzinárodným aspektom a ich vplyvu na vnútropolitický život v štáte. Značnú pozornosť venuje rozboru a podmienkam prijatie

prvých zákonov. V osobitnej kapitolke rozoberá marcovú ústavu a genézu jej prijatia od vytvorenia ústavnej komisie 14.februára 1919 do jej prijatia 17.marca 1921. Charakterizuje ústavu ako demokratickú, ktorá ponechala širokú kompetenciu snemu i práva a slobody občianske.

V závere práce rozoberá autor vnútropolitický vývoj po smrti Pilsudského až do r.1939, voľby do snemu a senátu 6., resp. 13.novembra 1938 a ich činnosť.

Recenzovaná kniha má charakter populárno-vedeckej práce. Je zaujímavá i pre nášho čitateľa tým, že mu umožňuje poznať inštitucionálny vývin buržoázneho parlamentarizmu, ústavný vývoj a politický život medzivojnového Poľska a porovnávať ho s vývinom v našom štáte v období predmníchovskej republiky.

L. H.

BOHUMIL K U Č E R A , DĚLNICKÁ VLÁDA V SASKU V ROCE 1923, SPISY UNIVERSITY J.E.PURKYNĚ V BRNĚ, FILOSOFICKÁ FAKULTA, Č.153, BRNO, 1970, 170 STR.

Nová práce prof.dra B.Kučery je závažnou historickou monografií, hluboce fundovanou jednak teoreticko-marxisticky, jednak politicko-historicky. Je to jedna z vzácných poměrně u nás prací zabývající se dějinami *státu* v Německu, a to v době zvláště složité, totiž po první světové válce. Touto volbou tématu zařazuje se B.Kučera velmi čestně mezi několik málo právníků, kteří se zabývají problematikou moderního Německa a tím rozšiřují nepočetnou, ale významnou obec historiků obecných nebo světových dějin státu a práva, jak je tento předmět zaveden ve výuce na našich právnických fakultách. Není totiž sporu o tom, že v tomto předmětu resp. vědním oboru právě dějiny Německa hrály, hrají a vždy budou hrát u nás mimořádně důležitou roli, ať už jde o Německo feudální, kapitalistické, či posléze socialistické (NDR). Ostatně už v předmětu, který koncepčně obecným právním dějinám na našich právnických fakultách předcházel, totiž ve středoevropských právních dějinách (až do r.1952), byly to rovněž otázky státu a práva v Německu, jež tvořily podstatnou složku jejich výukové náplně. S československými resp. českými právními dějinami má Kučerova práce rovněž kontakt, a to ve IV.kapitole (str.136-149), kde se líčí ohlas německých událostí u nás.

V tomto svém zatím nejrozsáhlejším díle vystupuje B.Kučera jako metodicky vyzrálý marxistický právní historik, zpracovávající spolehlivě jak příslušnou literaturu tak i historické prameny, ať již tu jde o materiál soudobých politických brožur a soudobého tisku (novin a časopi-

sů), pozdějších memoárů, dokumentů z jednání politických stran a zvláště ústředních orgánů světového dělnického revolučního hnutí, Komunistické strany Německa atd. Kritice podrobuje B.Kučera některá stanoviska našich mladších historiků (viz na str.122, pozn.18). Naplňují se tak vrchovatou měrou naděje, které vyvolalo již publikování předchozí cenné stati téhož autora, totiž studie "Podíl Dr.B.Šmerala na vzniku hesla dělnické vlády v letech 1922-1923", Sborník filosofické fakulty UJEP, Brno 1963, G 7.

V. V.

K R O N I K A

PROFESOR DR. JOZEF MARKOV OSEMDESIATROČNÝ

Jubilant sa dožíva v plnej duševnej sviežosti svojej osemdesiatky v Bratislave, kde prežil polovicu svojho života. Svojím pedagogickým a bádateľským pôsobením na tunajšej Právnickej fakulte sa zaradil medzi budovateľov dejín štátu a práva na Slovensku od čias prvých rokov samostatného Československa. Rodom pochádza zo Ľvova, kde sa narodil 25.októbra 1890. Právnické štúdiá ho viedli na univerzity vo Viedni, Ľvove, Rostove nad Donom, Prahe a Belehrade. Jeho učiteľmi boli vtedajší najpoprednejší slovanskí historikovia práva (F.F.Zigel, Kadlec, Vernackij, Kizevetter, Maklecov, Stanojevič). Habilitoval sa roku 1926 v Prahe pre obor dejín slovanských práv. Od r.1931 začal pôsobiť v Bratislave ako zmluvný a potom (od r.1937) ako menovaný profesor. Jeho celá ďalšia životná púť ho pripútala na toto mesto. R.1939 ho síce vymenovali do Prahy, ale jeho odchod zmarili vojnové udalosti, v priebehu ktorých tiež bol nútený dočasne prerušiť svoju činnosť na univerzite. Po roku 1945 sa však vrátil a v študijnom roku 1948/49 bol dekanom a v nasledujúcom študijnom roku prodekanom právnickej fakulty. R.1950 ho preložili do dôchodku.

Jádro jeho vedeckého životného diela tvoria významné publikácie z oblasti dejín českého procesného práva. V knižnej forme uverejnil najskôr tieto: Přípravné řízení procesní v českém právu zemském 13. - 17.stol. (Bratislava 1930), Řečník a poručník, Kapitola z dějin českého soudního řízení (Bratislava 1937). Vo forme článkov vyšli z tejto oblasti jeho bádania ďalšie štúdie, a to: Spor pánů a rytířů o sedání v lavicích (Sborník prací k dějinám práva čs.žáků prof.Kaprase, Praha 1930), Venditio debitoris - k otázce statut Konráda Oty (časopis Bratislava 8, 1934), České žalobní formuláře a reformy Přemysla II. a Karla IV. (časopis Bratislava 10, 1936), z oblasti trestného práva: K dějinám českého trestního práva (časopis Bratislava 7, 1933), napokon všeobecne zamerané štúdie: Příspěvky ke kritice textu a výkladu Rožmberské knihy (Sborník věd právních a státních 30, 1930), Poznámky k historickým výkladům Viktorína Kornela z Všehrd o právu 14.stol. (Sborník věd právních a státních 30, 1930). K dejinám českého zemského práva 13. a 14.storočia (Juridica slovaca 1, 1948). Výsledky jeho štúdií z dejín českého procesného práva našli uznanie aj na medzinárodnom fóru, keď r.1966 vyšla v časopise Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechts-

geschichte, Germ. Abt. 83 jeho rozsiahla štúdia: Das landrechtliche Verfahren in Böhmen und Mähren bis zum 17.Jahrhundert. Napokon vydala r.1967 ČSAV knižne jeho: Kapitoly z dějin českého zemského soudního řízení 12. - 17.stol. Z čias, keď mal nastúpiť ako profesor v Prahe pochádza štúdia: Svědčení půhonu a kontumační rozsudek (Miscellanea historico-juridica, Praha 1941) a z čias po jeho odchode do dôchodku štúdia: Procesní právo v díle Všehrdově (Právněhistorické studie 7, 1961).

V oblasti dejín štátu a práva na Slovensku sa zameriaval hlavne na mestské právo. Výsledok toho tvoria tieto publikácie: K dějinám zák. čl.13:1608 a.cor. v Banské Bystrici 1609-1614 (Laštovkova pocta, Bratislava 1936), k dějinám zák.čl.13:1608 a.cor. v Banské Bystrici 1646-1700 (Milotova pocta, Bratislava 1937), Náboženské a národnostné zápasy v Banskej Bystrici v 17. - 19.storočí (Historický sborník 5, 1947).Súborné vydanie týchto štúdií v knižnej forme pripravuje Slovenská akadémia vied pod názvom: Odraz politických zápasov v obecnej správe Banskej Bystrice v 16. - 19.storočí.

Niekolko štúdií venoval právnym a sociálnym dejinám Zakarpatskej Ukrajiny, a to: Materialy dľa sociaľnoj istorii Podkarpatskoj Rusi v 18.veke (Karpatorusski sbornik, Užgorod 1930), K dějinám obyčejového práva na Podkarpatské Rusi (časopis Bratislava 6, 1932), Materialy po istorii russkoj gosudarstvennosti i kuľtury (Russkaja mysl, kn.9-12). V spolupráci s prof.Peškom uverejnil: Příspěvek k ústavním dějinám Podkarpatské Rusi (časopis Bratislava 4, 1930), K ústavním dějinám Podkarpatské Rusi (časopis Bratislava 5, 1931).

Zaoberal sa aj právnymi dejinámi a právom balkánskych Slovanov. Z toho vyplynuli tieto štúdie: Litterae keneziales (Sbornik v česť na prof.Miletič, Sofia 1933), Statut goroda Kotora (Zapiski Russkogo Naučnogo Instituta I., Beograd 1930), Nová jugoslávská ústava (Všehrd 13, 1931), Ústava Federatívnej ľudovej republiky Juhoslávie (Verejné právo 1946).

Po odchode do dôchodku uverejnil väčší počet stúdií z odboru národopisu zo Slovenska, ale aj zo Zakarpatskej Ukrajiny. Všímal si však aj v tejto súvislosti právnohistorické zretele (Z právneho zvykoslovia Liptova, časopis Slovenský národopis 1956). Záujem o odbor národopisu bol podmienený jeho vzťahom k životu nášho ľudu a ku krásam slovenskej prírody. Patrí medzi nadšených obdivovateľov prírodných krás najmä Nízkych Tatier, ktoré prešiel krížom krážom cez dlhé roky, kedy pestoval turistiku.

Celoživotné dielo prof.Markova je vysoko hodnotným prínosom k historiografii štátu a práva v Československu. K tomuto výsledku bádateľskej práce mu prichodí srdečne blahoželať a popriať dobré zdravie, aj ďalšie úspešné výsledky bádania.

Karpat

MEDZINÁRODNÁ PRACOVNÁ KONFERENCIA O PRÁVNYCH DEJINÁCH A RÍMSKOM PRÁVE

V maďarskom meste Szeged (Segedín) sa konala 18.-20.septembra 1969 pracovná konferencia, ktorej účastníci sa zaoberali problémami výuky a výskumu v odboroch štúdia dejín štátu a práva a rímskeho práva na právnických fakultách. Zišlo sa 25 účastníkov z Maďarska a 26 zo zahraničia, a to najmä zo socialistických krajín (Poľsko, NDR, Bulharsko, Juhoslávia a Československo). Konferenciu organizovala Právnická fakulta univerzity v Segedíne spolu so Združením maďarských právnikov. Referáty sa rozoslali účastníkom vopred a na samotnej konferencii predniesli referenti len stručné súhrny z týchto referátov. Preto ostalo dosť času na veľmi hodnotné diskusie. Ukázalo sa, že štúdium dejín práva a rímskeho práva je od konca druhej svetovej vojny na ústupe. To je jav v podstate celoeurópsky, ktorý však mal v krajinách socialistického tábora špecifické podmienky. Spomedzi týchto socialistických krajín bol tento ústup relatívne najmenší v Poľsku a Maďarsku, najsilnejší bol v NDR a Československu. Bulharsko a Juhoslávia v tomto smere išli strednou cestou. Konštatovalo sa, že v záujme úrovne právnického vzdelania treba podľa možnosti o niečo rozšíriť štúdium dejín štátu a práva, ako aj rímskeho práva. Pokiaľ to nepôjde, treba sa usilovať o metódy, ako zintenzívniť toto štúdium. V odbore výskumu romanistiky sa ukázalo, že vplyv rímskeho práva bol v štátoch Strednej Európy silnejší, než sa to predtým predpokladalo. V Maďarsku pôsobil tento vplyv najmä cestou pandektového práva na novšie kodifikačné snahy. V Poľsku však sa podľa najnovšieho výskumu uskutočnil určitý stupeň recepcie rímskeho práva cez mestské právo už koncom stredoveku a na začiatku novoveku. Na konferencii prehovorili z domácich účastníkov poprední historikovia štátu a práva, ako Csizmadia, Bónis, Horváth a romanisti Brósz, Pólay, Diósdy. Z Bulharska treba spomenúť tamojšieho nestora romanistiky Andrejeva. Poľských účastníkov bolo spomedzi zahraničných najviac (Vetulani, Pauly, Bukowska, Kolańczyk, Wiliński). Z Československa došli prof.Rebro, doc.Karpat a asistenti Blaho a Železkovova. Usporiadateľstvo zabezpečilo vzorne pracovnú aj spoločenskú stránku konferencie.

Karpat

SOVIETSKY PRÁVNY HISTORIK V BRATISLAVE

V dňoch 5.-11.apríla 1971 bol hosťom Ústavu štátu a práva SAV, prof.J.A.Skripilev DrDc., vedúci oddelenia dejín štátu a práva na Ústa-

ve štátu a práva AV ZSSR. Z podnetu oddelenia dejín štátu a práva ÚSaP SAV a Právnohistorickej sekcie SHS predniesol prof.Skripilev dňa 6.4. 1971 prednášku na tému "Z najnovších poznatkov dejín štátu a práva v ZSSR." Po prednáške, v ktorej sa pracovníci ÚSaP SAV, Historického ústavu SAV, členovia Katedry dejín štátu a práva PF UK ako i ďalší členovia Právnohistorickej sekcie SHS zoznámili so širokou problematikou, ktorou sa v tomto čase zaoberajú právni historici v ZSSR, bola živá diskusia.

Prof.Skripilev sa v dňoch 8. a 9.apríla 1971 zúčastnil v Smoleniciach aj vedeckej konferencie na tému "Rozvoj Slovenska v programe a politike KSČ." Konferencia bola usporiadaná Sociologickým a Ekonomickým ústavom a Ústavom štátu a práva SAV pri príležitosti 50.výročia založenia KSČ.

Urbanová

DVĚ PŘEDNÁŠKY POLSKÝCH PRÁVNÍCH HISTORIKŮ

Ve druhé polovině dubna 1971 dlel na studijním pobytu na právnické fakultě UK profesor obecných dějin státu a práva varšavské právnické fakulty, dr.Michal Sczaniecki, který do nedávné doby působil v Poznani. Je u nás znám především samostatným zpracováním náročné látky obecných právních dějin pro potřeby výuky na polských právnických fakultách. Na tomto úseku je úspěšným pokračovatelem díla zemřelých profesorů I.Jaworského a K.Korányiho. Zvláště vyniká jeho snaha o zdokonalení učebních pomůcek po stránce metodologické.

Dne 21.dubna 1971, proslovil za účasti širší právněhistorické veřejnosti na právnické fakultě přednášku na téma "Metodologické problémy obecné právní historie". Soustředil se na otázky vědeckého programu předmětu, věnoval pozornost didaktickým problémům a seznámil posluchače také s organizací výuky obecných dějin státu a práva v Polsku a s výchovou jejich vědeckých kádrů.

Profesor Sczaniecki hovořil o počátcích socialistické vědy obecných právních dějin, jejíž základ tvoří historický materialismus. V zájmu dalšího vývoje tohoto oboru je třeba přejít od popisné metody k metodě srovnávací. Otázka obecnosti (povšechnosti) v dějinách státu a práva přináší vědecké i didaktické problémy, např.problém vztahu domácí právní historie a obecných (povšechných) právních dějin. Speciální rysy má např. historie státu a práva západní Evropy, střední Evropy a jiných oblastí. Z hlediska didaktického je chybné současně přednášet domácí i obecné dějiny státu a práva.

Dále prof.Sczaniecki charakterizoval dvojí poslání právní historie. Je tu jednak cíl dát studentům obecné teoretické základy pro další rozvíjení oboru, jednak cíl prohloubit právními dějinami proces právnické výuky. Objevují se tu tři oblasti problémů: které historické předměty do výuky zahrnout, místo a rozsah obecných dějin státu a práva v učebních osnovách a jejich vztah k jiným právněhistorickým disciplinám. Přitom je třeba brát v úvahu hledisko úspory času a dbát, aby posluchači nebyli nadměrně faktograficky zatěžováni. Podle prof.Sczanieckého dnes v Polsku stojí výuka obecné právní historie před úkolem uváženého zredukování učební látky. Obecné dějiny státu a práva jsou zařazeny v 1.a 2.ročníku studia, kde je jim věnováno celkem 510 hodin. Dosavadní učební pomůcky byly příliš popisné. Je žádoucí nevytvářet encyklopedii o právní historii všech zemí, nýbrž látku náležitě vymezit teritoriálně věcně i časově (nezdůrazňovat výlučně recentní dějiny).

V závěru přednášející podal přehled o počtu pracovníků, zabývajících se v Polsku právní historií. Z celkového počtu asi 500 historiků je okolo 100 historiků právních.Z nich 36 se zabývá domácími (polskými) dějinami státu a práva, 23 dějinami obecnými, romanistů je 25 a dějiny politických a právních učení jsou oborem 18 badatelů.

Prof.Sczaniecki zakončil přednášku výzvou k rozšíření spolupráce českých a polských právních historiků.

V následující diskusi podporoval prof.Vaněček některé závěry přednášejícího, zejména nezbytnost komparativní metody v práci obecných právních historiků. Podrobně poukázal na dosavadní výsledky této metody při tvorbě nových učebních pomůcek v Sovětském svazu. Otázkou komparativní metody a jejím smyslem v práci obecných historiků se zabýval dále s.doc.Kincl. Poukázal na to, že lze srovnávat i systémy na první pohled odlehlé jako jsou dějiny státu a práva v Číně a v Evropě. Doc. Pelikán upozornil na mnohostranný význam Marxovy srovnávací metody pro historickoprávní komparatistiku. Doc. Doležal hovořil o potřebě plánování práce v oblasti obecných dějin státu a práva. Diskusi, v níž vystoupili i další účastníci, shrnul prof. Vaněček, který zdůraznil nutnost rozšířit použití srovnávací metody v práci právních historiků vůbec a v oboru obecných dějin státu a práva zvláště.

Začátkem září 1971 navštívila katedru dějin státu a práva v Praze polská právní historička doc.Irena Kwiatkowská z Krakowa. Na rozšířeném zasedání katedry přednesla přednášku "Ius comune v polské právnické literatuře 15. až 18.století." Její zajímavé vývody o proměnlivém významu tohoto pojmu v období polského humanismu na počátku 16.století a v době absolutismu vzbudily zaslouženou pozornost a vyvolaly řadu dotazů a diskusních příspěvků.

Soukup

KONFERENCE O PRÁVNICKÉ VZDĚLANOSTI NA SLOVENSKU

U příležitosti oslav 50.výročí vzniku právnické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě se konala ve Smolenicích dne 3. a 4.listopadu 1971 mezinárodní vědecká konference. Těžištěm jejího jednání byl vývoj právnické vzdělanosti na Slovensku v období od druhé pol.19.století do současnosti. V souvislosti s tím byla věnována pozornost i stejným otázkám v celé střední a východní Evropě.

Obsáhlá pracovní náplň konference byla rozdělena na dvě části. Téma jednání prvního dne tvořila výchova socialistických právníků po r. 1945. Úvodní slovo přednesl děkan bratislavské právnické fakulty prof. J.Cúth. Diskuse se aktivně účastnili vedle našich i zahraničních právních historiků (např.prof.Csizmadia z Pécze, dr.W.Wolodkiewicz z Varšavy, prof. Herlea z Bukurešti, prof. Lieberwirth z Halle, prof. Kovács z Budapešti, prof. Rebro) i představitelé oboru pozitivního práva bratislavské fakulty. Vyvrcholením prvého dne konference bylo vystoupení prof. Zavorodka, děkana kyjevské právnické fakulzy, který uvedl sovětské zkušenosti. Poukázal na nutnost modernizovat právnickou výuku v Sovětském svazu a dát jí novou koncepci, zavést nebo rozvíjet některé nové obory práva. Vyzval také k další spolupráci právníky socialistických zemí.

Druhý den konference byl věnován vývoji právnické vzdělanosti od r.1848 do r.1945 na základě 26 přihlášených referátů. Jednání svou tématikou navazovalo na deváté setkání československých a maďarských právních historiků z listopadu 1966 (Právnická vzdělanost na Slovensku a v Maďarsku do r.1848). Část referátů se zaměřila na dosah právnické vzdělanosti a studia práva, na národnostní a třídní boje a otázku zrovnoprávnění žen.

Druhý směr diskuse,udávaný referáty slovenských a maďarských právních historiků, vedl ke zhodnocení úlohy právnických akademií v Uhrách do r.1918. Tato instituce vychovávající právníky pro administrativní činnost v uherském státním aparátě byla maďarskou zvláštností. V ostatních státech střední a východní Evropy ani v Předlitavsku neexistovala. Právnická kultura na akademiích sloužila zájmům uherských vykořisťovatelských tříd a potlačování nemaďarských národností.

Další část referátů a diskuse byla soustředěna na otázky vývoje a reforem výuky práva do r.1945 včetně zvláštností právnického studia za druhé světové války a dále na právnické časopisy na Slovensku v době mezi válkami.

Jednání konference v prvém i druhém dni mělo úzkou souvislost, neboť výuka práva i právní kultura po r.1945, přestože stát a právo byl

přetvořen podle potřeb národní a demokratické revoluce, navázala na historický vývoj předválečného období.

V přátelském, pracovním duchu jednání zazněly dva návrhy polských právních historiků, o nichž bude jednat v květnu příštího roku konference v Pětikostelí. Návrh na vytvoření společného modelu výuky právní historie v socialistických zemích, zvláště pokud jde o spolupráci na učebních plánech a učebních pomůckách podal prof. Vetulani z Krakova. Docent Kupiszewski (Varšava) navrhl vytvoření mezinárodní socialistické právněhistorické asociace. Návrhy samé i jejich příznivý ohlas byly dokladem integračních tendencí, které v zemích socialistického tábora zesilují a mohou příznivě ovlivnit racionální dělbu práce zejména při tvorbě učebnic a hlavně v propracování marxistických koncepcí ideové výchovy mladé právnické generace.

Prvořadým přínosem historického i právněhistorického výzkumu je marxistická kritika buržoazních teorií a institucí i přežitků buržoazní společnosti, která podporuje současný ideologický boj. Příspěvkem k němu bylo i jednání konference, která umožnila výměnu názorů na výchovu socialistických právníků i získání nových vědeckých poznatků o výuce práva v minulosti. Sborník příspěvků z této konference, připravovaný pořadateli, bude nemalým přínosem vědeckým.

Soukup

DR. ANTONÍN HAAS (1910 - 1971)

V Antonímu Haasovi, jenž po dlouhé a strastiplné nemoci zesnul na sklonku prosince 1971 v Praze, ztratilo české dějepisectví nejen výrazného badatele, ale především zkušeného editora středověkých pramenů. V tom směru lze právem mluvit o ztrátě ztěží nahraditelné. Žák Gustava Friedricha a Václava Vojtíška na pomocných vědách historických vstoupil do literatury cenným rozborem jedné z našich zachovalých formulářových sbírek 14.stol. (Codex epistolaris Johannis, regis Bohemiae, ČAŠ XIII/XIV, 1936/37), po němž brzy následovala podnětná studie o nejstarších inventářích archívu pražské university (Archív Karlovy univ. v Praze, poznámky k jeho inventarizaci, ČAŠ XV-XVI, 1937/38). Archívní služba v býv. Českém zem. archívu jej však záhy přivedla k pracím katalogizačním. Pokračoval v Kossově katalogu listin korunního archívu - uspořádal dva svazky listin z let 1378-1526 (1947 a 1958) a vydal katalogy listin některých menších fondů Zemského archivu, opíraje se místy o předběžné práce svých předchůdců (Parisova sbírka, 1939, Archív Žerotínsko-Vrbovský, 1948). Z práce na katalozích vzešly některé drobné i obsáhlejší

studie Haasovy - uveďme z nich především monografii Karel Bruntálský z Vrbna (Praha 1947) i studii Česká královská kancelář za Jindřicha Korutanského (Zprávy Čas. zem. archívu IX., 1947). Tyto práce vycházely v době, kdy byl již Haas pověřen úkolem,jenž měl jeho jméno úzce spojit s českou právněhistorickou produkcí. Z pověření Historického spolku se stal pokračovatelem Jaromíra Čelakovského ve vydávání edice Codexu iuris municipalis regni Bohemiae. Jelikož J.Čelakovský stačil za svého života vydat vedle privilegií pražských jen starší část privilegií královských měst venkovských - další svazek vyšel péčí G.Friedricha z Čelakovského pozůstalosti až 1948 - připadlo Haasovi vydání privilegií nekrálovských měst venkovských zahrnující listiny z let 1232 - 1526. Třemi svazky vydanými v krátkých intervalech (1954, 1960, 1961) se Haas dokonale zhostil svěřeného úkolu, přičemž dokázal jak výstižnými regesty tak i množstvím pečlivých poznámek svoje části harmonicky skloubit se vzornou editorskou technikou Čelakovského. Cenný materiál edice poskytl Haasovi opět popud k četným statím o právních pořádcích poddanských měst. Obsahem mezi nimi vyniká studie Pravomoc českého krále nad poddanskými městy a městečky (ve IV.roč.tohoto časopisu) pozoruhodná i tím, že jí prostupuje syntetický smysl jinak spoře projevovaný v ostatní jeho tvorbě. Z další bohaté činnosti je třeba se zmínit o Haasově účasti na edici Berní ruly (zde mu byl svěřen úsek Prácheňského kraje, I, II, 1954) i o jeho studiích demografických; jako jeden z prvních mezi našimi historiky totiž projevoval zájem o statistiku a její užití v historii. Nelze pominout i Haasův podíl na zvýšení odborné úrovně našeho archívnictví. Ještě před vybudováním nové organizace našich archívů je objížděl, radil svým venkovským kolegům a přednášel jim o archívní teorii.Spolu s M.Volfem vydali své přednášky i knižně (Archívní příručku, Praha 1948).

* Právněhistorické studie ztrácí v zesnulém osvědčeného spolupracovníka a přítele.

Kučera

OBSAH

Karel Vaš, Perzekuce komunistů v parlamentě a ostatních zastupitelských sborech předmnichovského Československa 5

Ladislav Hubenák, Vznik Komunistickej strany Československa 41

Florián Sivák, Opozícia poslancov KSČ na pôde buržoazneho parlamentu v prvom volebnom období v rokoch 1921-1925 a jej zameranie 61

Jaroslav Houser, Krize buržoazního parlamentarismu předmnichovské republiky 83

Ladislav Soukup, Zrušení šlechtictví v ČSR 101

Leonard Bianchi, Zákonodárstvo a vývoj priemyslu v Uhorsku za dualizmu (1867-1918) 113

Dragutin Pelikán, Pařížská komuna po stu letech 145

Valentin Urfus, Na okraj proticentralistických stanovisek v Čechách po polovině 18. století 173

Vladimír Michajlovič Koreckij, Některé úvahy k referátu profesora Hanse Thiemeho "Das heilige Römische Reich und seine Glieder (1200-1806)"..... 193

Antonín Haas, Omezení odúmrtí a vdovská třetina v starém českém městském právu 199

Materiály

Václav Vaněček, K pedagogickému a vědeckému profilu kateder právních dějin na našich právnických fakultách 219

Ferenc Pecze, Myšlenka trialismu v maďarské právnické literatuře v době kolem přelomu století 225

Václav Šolle, Archívní prameny k dějinám státu a práva na území České socialistické republiky v epoše kapitalismu 245

Recenze

Z novinek sovětské právní historie (Václav Vaněček) 275

Josef Mečl, Stanislav Zdobinský, Právo v revoluci (Ján Gronský) 279

Istoria sovetskogo gosudarstva i prava, Moskva 1968, sv. I-II (Ladislav Hubenák) 283

Henryk Lowmiański, Poczatki Polski I-IV (Hynek Bulín) 285
Inkviziční procesy proti německým husitům (Jiří Kejř) 295
Giuseppe Grosso, Schemi giuridici e societa nella storia
del diritto romano (Milan Bartošek) 299
Petr Stein, Roman Law and English Jurisprudence yesterday
and today (Josef Karpat) 307

Z nové literatury 311

Kronika
Profesor dr. Jozef Markov osmdesiatročný 365
Medzinárodná pracovná konferencia o právnych dejinách a ústavnom práve 367
Sovietský právny historik v Bratislave 367
Dvě přednášky polských právních historiků 368
Konference o právnické vzdělanosti na Slovensku 370

Právněhistorické studie 17

Karel Vaš, Ladislav Hubenák, Florián Sivák, Jaroslav Houser,
Ladislav Soukup, Leonard Bianchi, Dragutin Pelikán, Valentin Urfus,
V. M. Koreckij, Antonín Haas, Václav Vaněček, Ferenc Pecze,
Václav Šolle

Vydala Academia,
nakladatelství Československé akademie věd
Praha 1973

Obálku navrhl Juraj Herz
Redaktorka publikace Běla Riegrová
Technická redaktorka Marie Šonská

Vydání 1. - 376 stran
Vytiskla Státní tiskárna, n.p., závod 5, Praha 8
27,12 AA, 27,52 VA
Náklad 400 výtisků - 02/20 - 7374
21 - 024 - 73

Cena brožovaného výtisku 35,— Kčs
508 - 21 - 872